

Олексій ЯСЬ

**«НА ЧОЛІ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ НАУКИ...»
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (1936–1986):
НАРИСИ З ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ
ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ
*(До 80-річчя установи)***

**Світлій пам'яті істориків України,
які жили та творили
у катастрофічному й трагічному
хронотопі ХХ ст.**

Національна академія наук України
Інститут історії України

Серія «Студії з інституціональної історії»

Олексій ЯСЬ

**«НА ЧОЛІ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ НАУКИ...»
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (1936–1986):
НАРИСИ З ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ
ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ**

(До 80-річчя установи)

Київ
2016

УДК 930.1 (477) “1936/1986”

ЯСЬ Олексій

«На чолі республіканської науки...». Інститут історії України (1936–1986): Нариси з інституціональної та інтелектуальної історії (До 80-річчя установи) / Вступне слово та наук. ред. Валерія Смолія. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2016. — 542 с. (Серія «Студії з інституціональної історії»)

ISBN 978-966-02-8028-1 (серія)

ISBN 978-966-02-8029-8

Висвітлюється передісторія Інституту (1930–1936), а також різні періоди інституціональної історії установи, зокрема передвоєнної доби (1936–1941), воєнного та повоєнного часу (1941–1947), епохи пізнього сталінізму і початків післясталінської лібералізації (1947–1955), часів «запізнілої відлиги» у радянській Україні (1956–1972), доби суспільної стагнації або т. зв. «розвинутого соціалізму», метафорично названою «ерою колективних багатотомників» (1972–1986). Розглядається низка сюжетів з інтелектуальної історії Інституту, зокрема підготовка й апробація ряду найголовніших наукових праць і текстів — колективних і персональних, у т. ч. тих, які так і залишилися на стадіях виношування та планування. Аналізується планування, підготовка та причини згорання незавершених / нереалізованих проєктів, як-от серійних «Нарисів з історії України» (1937–1947), чотиритомного вузівського курсу «Історія України» (1935–1936, 1940–1946), «Короткого курсу історії України» (1946–1949) та ін. Пропонується низка просопографічних портретів-зрізів Інституту за 1939, 1949, 1961, 1969 та 1979 рр., які подаються у компаративному зіставленні. Наводиться інформація про структурні реорганізації Інституту 1950, 1963, 1973 та 1978 рр.

Для науковців, викладачів, усіх, хто цікавиться історією української науки ХХ ст.

УДК 930.1 (477) “1936/1986”

За редакцією академіка НАН України Валерія СМОЛІЯ

Редколегія серії:

В. СМОЛІЙ (головний редактор), Г. БОРЯК, В. ДАНИЛЕНКО,
І. КОЛЕСНИК, О. РЕЄНТ, О. РУБЛЬОВ, О. УДОД, О. ЮРКОВА, О. ЯСЬ.

Рецензенти:

Віталій АНДРЕЄВ, доктор історичних наук, професор
Леонід ЗАШКІЛЬНЯК, доктор історичних наук, професор
Віталій ЯРЕМЧУК, доктор історичних наук, професор

*Затверджено до друку Вченою радою Інституту історії України НАН України,
протокол № 9 від 4 жовтня 2016 р.*

ISBN 978-966-02-8028-1 (серія)

ISBN 978-966-02-8029-8

© Олексій Ясь, 2016

© Інститут історії України НАН України, 2016

Зміст

Валерій Смолій. Вступне слово	7
Передмова	11
Розділ I. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПРЕДТЕЧІ ІНСТИТУТУ ТА ГОРИЗОНТИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (1930–1936)	13
Розділ II. РАДЯНІЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ ТА «НАРОДЖЕННЯ» РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО НАРАТИВУ (1936–1941)	55
2.1. Конституювання Інституту історії України АН УРСР: між традиціями ВУАН, спадком ВУАМЛІНу та рештками НТШ	56
2.2. Первісні версії українського / республіканського наративу: серійні тексти та паралельні проекти кінця 1930-х — початку 1940-х рр.	90
Розділ III. НА «ІСТОРИЧНОМУ ФРОНТІ»: ГЕРОЇКА ВІЙНИ Й ПАТРІОТИЧНІ ПРОЕКЦІЇ МИНУВШИНИ (1941–1947)	115
3.1. Війна та післявоєнний світ: доля Інституту й історії істориків	116
3.2. Піднесення і присмерк «локального» патріотизму: представлення української минувшини за воєнної та повоєнної доби	155
Розділ IV. ПІСЛЯВОЄННА ПОЛІТИКА ЗНАННЯ: ІСТОРІЯ УРСР VERSUS ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (1947–1956)	175
4.1. Інституціональна реорганізація 1950–1953 рр.: трансформація Інституту історії України в Інститут історії	177
4.2. Від формату «Короткого курсу історії України» до двотомника «Історія Української РСР»: становлення й утвердження «колективного стилю» республіканського історіописання	190
Розділ V. «ЗАПІЗНІЛА ВІДЛИГА» ТА «ВІКНО» МОЖЛИВОСТЕЙ ШІСТДЕСЯТИХ НА ПОЛІ РЕПУБЛІКАНСЬКОЇ ІСТОРІЇ (1956–1972)	231
5.1. Інститут і спроби інституціональної модернізації: заснування «Українського історичного журналу» 1957 р., академічна централізація й укрупнення 1963 р., кваліфікаційний стрибок 1960-х рр. і мережа фахових збірників середини 1960-х — початку 1970-х рр.	232
5.2. «Доба Шелеста» на теренах науки УРСР: інерція колективних проектів і новації індивідуальних практик, радянський історіографічний канон й історики-ревізіоністи	273
Розділ VI. «ЕРА КОЛЕКТИВНИХ БАГАТОТОМНИКІВ» ТА ЇХНЯ РОЛЬ У КОНСТРУЮВАННІ ОБРАЗІВ МИНУВШИНИ (1972–1986)	295
6.1. Поворот 1972 р. і його наслідки для академічної науки: модель інституціональної стагнації та персональні драми буття істориків	296

6.2. Монументальні проекти республіканської історіографії: «Історія Української РСР», «Історія міст і сіл Української РСР» та ін.	317
Післямова	339
ДОДАТКИ	
Додаток А. Біографічні відомості співробітників Інституту історії України АН УРСР станом на 15 вересня 1939 р.	342
Додаток Б. Просопографічний портрет співробітників Інституту історії України АН УРСР (вересень 1939 р.)	348
Додаток В. Проект серійного видання «Нариси з історії України»: видані та заплановані тематичні випуски (1937–1947 рр.)	352
Додаток Г. Біографічні відомості співробітників Інституту історії України АН УРСР станом на січень 1949 р.	356
Додаток Д. Просопографічний портрет співробітників Інституту історії України АН УРСР (січень 1949 р.)	364
Додаток Е. Біографічні відомості співробітників Інституту історії АН УРСР станом на січень 1961 р.	368
Додаток Є. Просопографічний портрет співробітників Інституту історії АН УРСР (січень 1961 р.)	388
Додаток Ж. Довідка про підготовку наукових кадрів Інституту історії АН УРСР в 1956–1966 рр.	393
Додаток З. Зміст двотомників «Історія Української РСР» (К., 1953, 1956) та (К., 1967)	394
Додаток И. Біографічні відомості співробітників Інституту історії АН УРСР станом на січень 1969 р.	396
Додаток І. Просопографічний портрет співробітників Інституту історії АН УРСР (січень 1969 р.)	418
Додаток Ї. Біографічні відомості співробітників Інституту історії АН УРСР станом на січень 1979 р.	424
Додаток Й. Просопографічний портрет співробітників Інституту історії АН УРСР (січень 1979 р.)	452
Інститут історії України / Інститут історії АН УРСР:	
коротка хронологія (1936–1986)	457
Вибрана бібліографія	473
Іменний покажчик	515
Предметний покажчик	529
Перелік скорочень	539

Вступне слово

У світлі нашого часу історія установи сприймається як щось буденне й узвичаєне, приміром, як своєрідна данина духу прагматизму та утилітарності, котрий незримо витає у нашій швидкоплинній і вкрай динамічній сучасності, але вповні прозаїчно матеріалізується у суспільних і громадських практиках. Тим паче, коли йдеться про ювілейні річниці, котрі тою чи іншою мірою неодмінно нав'язують меморіальний зміст і комеморативні смисли.

За такою прагматикою доволі часто губиться, а то й зовсім зникає антропологічний вимір наукового процесу, котрий незаперечно пов'язаний з інституціональним буттям. Ба більше, історія установи — це не стільки інституціональна палітра минувшини приурочена до чергової круглої дати, скільки самотні історії науковців-інтелектуалів — колективні, групові, персональні. Саме ці історії істориків — представників кількох генерацій із різною спеціалізацією, талантом, життєвим і фаховим досвідом, унікальною особистою долею, котрих на якийсь час об'єднала інституціональна сцена й складають повноцінний зміст і продукують неповторний сенс історії Інституту.

З такої перспективи інституціональна історія постає як своєрідний міні-простір або майданчик, на якому розгорталися науково-дослідні, організаційні, комунікативні, громадські та інші практики, колективні, групові й персональні змагання, трансляція та нав'язування ідеологічних і політичних компонентів радянської політики знання тощо. Та всі ці багатоманітні, розмаїті, строкаті, часом суперечливі і навіть контраверсійні вияви інституціонального буття сполучаються наскрізним антропологічним рефреном, колективними й персональними колізіями життя вчених-істориків.

Отже, історія Інституту нині постає з багатьох ракурсів і масштабів, зокрема як буття спільноти інтелектуалів, об'єднаних інституціональною й академічною сценою, історія наукових проектів і студій, колективних, просопографічних образів інститутського колективу та різних генерацій учених, персональних історій, документального літопису установи тощо.

На цьому місці варто сказати декілька слів про історію Інституту за радянських часів. Радянська доба з її тотальним засиллям ідеологічних практик і нав'язуванням типових організаційних моделей повсюдно продукувала централістичний спосіб представлення буття інституцій, зокрема Інституту історії України / Інституту історії АН УРСР. Не випадково за Інститутом міцно закріпився образ провідної установи республіканської історичної науки, котра виступала начебто як

«законодавець мод» й організатор «зміни ідеологічних віх», або, навпаки, як «охоронець-консерватор» в українському радянському історіописанні.

Завдяки цьому продукувалася ілюзія про начебто певну свободу наукових практик в академічних інституціях, в яких відбувалося вироблення, апробація та подальша трансляція пізнавальних взірців і концептів на культурне поле республіканської соціогуманітаристики. Відтак створювалася штучно проєктована аберрація, коли партійні органи, хоч і виступали безпосередніми замовниками ідеологічних кампаній й ініціаторами-провідниками ряду хвиль радянської науки, проте роль безпосередніх виконавців перекладалася / призначалася академічним історикам.

Однак, представлення інтелектуального зрізу буття Інституту з акцентуванням уваги на тому, як саме відбувалася підготовка, реалізація, багатоступенева «апробація», або як тоді казали «виробництво» наукового продукту, зокрема його вихолощення, примітивна нівеляція й суцільна індоктринація, показують реальний розподіл ролей, в якому «першу скрипку» за радянської доби завжди відігравали партійні функціонери. Саме вони виступали як «володарі» культурного поля та запроваджували певні зміни у «правилах гри» — або лібералізували останні, або знову у тому чи іншому вигляді запускали репресивний механізм.

Скажімо, понад семирічна історія підготовки першого видання двотомника «Історія Української РСР» зразка 1950-х рр. яскраво свідчить не тільки про тотальний диктат Компартії у науковій сфері, а й про масовий повсякденний тиск на істориків Інституту. Більше того, на численних партійних нарадах і комісіях систематично «обговорювалися» й розбиралися не тільки розділи та параграфи багатотомників, а часто-густо конкретні абзаци і навіть окремі вислови.

Зауважимо, що такий всеохопний тиск психологічно калічив і травмував науковців-інтелектуалів, які змушені були писати, переписувати, переробляти нескінчені версії «колективних» сурогатів «республіканської історії» відповідно до злободенної політичної й ідеологічної кон'юнктури радянського режиму. Тому науковий процес інколи перетворювався, точніше скидався на нескінчений біг по «зачарованому колу» з невідомою кількістю можливих «витків».

Зрештою, деформація й викривлення наукових практик доводилися до неймовірної крайності, зокрема породжували масштабну та перманентну самоцензуру тодішніх науковців, яка примушувала їх зважувати на терезах ідеологічної доцільності майже кожен вираз, відсікати будь-яку авторську думку чи ідею, котра мала бодай натяк на якийсь подвійний або прихований смисл.

Отож назва цієї книги «На чолі республіканської науки...», котра взята у лапки, добре відображає подвійний, прихований, амбівалентний сенс, який справді таки продукує це означення ролі інституції за радянської епохи, що для тодішніх поколінь істориків мало гіркий присмак.

Утім, історія Інституту за радянської доби в жодному разі не була виключно чорно-білою чи трагічно-негативною. Натомість інституціональна історія включала кольорову, сповнену тонів і фарб, палітру, в якій поряд із драматичними

й трагічними сторінками, рутинними епізодами з виробництва «колективного продукту», змаганнями між поколіннями з незримою і, водночас, руйнівною присутністю руки партійного «арбітра», побутували небуденні творчі устремління, плани, задуми та проекти, своєрідні індивідуальні практики, котрі тою чи іншою мірою прагнули обійти / модифікувати / розширити радянський канон, самобутні персональні історії, перемоги та невдачі творчих особистостей за складних і навіть екстремальних умов буття.

Насамкінець відзначимо, що історію інституції, звісно, не можливо представити у межах тільки однієї книжки, котра хронологічно обмежена лише радянською добою. Від середини 1990-х рр. в Інституті розроблена й систематично реалізується програма зі студіювання інституціональної історії установи, зокрема опубліковано цілу низку студій, збірок документів і матеріалів, біобібліографічних й універсальних довідників, бібліографічних покажчиків, статей тощо. У рамках зазначеної програми підготовлені й ці нариси, котрі розпочинають серію монографічних праць з інституціональної історії.

Валерій Смолій

Київ, вересень 2016 р.

Передмова

Ця книга про істориків доби тоталітаризму, точніше про тих вчених, для яких Інститут став авансеною їхньої наукової творчості та значною мірою життя. З огляду на такий предмет викладу сюжети і проблеми, порушені у студії, мають певну логіку та специфіку представлення, хоч волею-неволею часто-густо забарвлені у драматичні й трагічні кольори.

Передусім, це *інституціональний зріз буття установи*, себто передісторія, історія формування, становлення, переформатування / реформування, конфігурація / реконфігурація того інститутського майданчика у світлі різних хвиль радянської, навколо якого розгорталися персональні і колективні колізії, дослідницькі, культурні, громадські, комунікативні та інші практики.

Інша площина буття істориків нерозривно пов'язана з їхніми науковими працями та текстами — колективними й персональними, зокрема їх підготовкою, реалізацією й публікацією, особливо незавершених проектів і задумів, або тих, які так і залишилися на стадіях виношування та планування. З деякими застереженнями цей предметний зріз можна означити як *інтелектуальну історію буття Інституту* з низкою вкрапель з обсягу політичної, соціальної та культурної минувшини радянської України.

Чільне місце у монографії відведено провідному, радше сказати колективно-му герою — історикам Інституту кількох генерацій. Відтак логіка конструювання таких колективних образів інститутських учених спричинила й вибір способу репрезентації, котрий розгорнутий у вигляді ряду послідовних *просопографічних портретів / зрізів наукового колективу Інституту* з більш-менш відносним інтервалом (наскільки дозволяють джерела) у 10 років, зокрема за 1939, 1949, 1961, 1969 та 1979 рр.

Очевидно, що масштабність, складність, багат шаровість, розмаїтість окресленої проблематики диктували як вибірково селекцію у доборі сюжетів, так і специфічну архітектоніку цієї книги, котра вибудована як серія нарисів з інституціональної й інтелектуальної історії установи.

Хронологічні межі нарисів здебільшого локалізуються 1936–1986 рр., але обіймають також і передісторію Інституту протягом 1930–1936 рр., передвоєнну добу конституювання установи, воєнний і повоєнний час, а також проєційовання / перенесення трансформацій радянського режиму, зокрема відповідних ідеологічних і політичних трендів на наукові практики та проекти інституції за часів

пізнього сталінізму, «запізнілої» відлиги й суспільної стагнації, відомих також як т. зв. доба «розвинутого соціалізму».

Верхня межа нарисів умотивована тим, що саме від 1986 р. розпочалася руйнація радянського тоталітаризму, котра зумовила трансформацію Інституту як інституціональної сцени буття, так і згенерувала кардинальне переформатування дослідницьких практик і наукових проектів істориків. У широкому розумінні саме тоді почалася новітня доба в історії Інституту зі своєю палітрою проблем, викликів і можливостей, які безперечно стануть цікавими й неповторними сюжетами, проте вже для іншої книги...

Врешті, мусимо сповнити приємний обов'язок і щиро подякувати колегам, які у різний спосіб спричинилися до появи цієї студії. Валерій Смолій і Геннадій Боряк повсякчас стимулювали та підтримували автора на різних етапах підготовки й написання цієї книги, а також доклали значних зусиль для її наукового редагування, зокрема висловили чимало цінних зауважень, цікавих пропозицій і слушних порад. Станіслав Кульчицький перечитав нариси і звернув увагу автора на низку важливих аспектів і ключових моментів в історії Інституту 1970-х — першої половини 1980-х рр. Любов Шепель люб'язно допомагала авторові на різних етапах архівної евристики у Науковому архіві Інституту історії України НАН України. Світлана Блащук протягом дуже стислого терміну підготувала оригінал-макет.

Низка ідей і сюжетів, порушених у монографії, обговорювалася у різних середовищах істориків, зокрема у відділі української історіографії, особливо під час плідної комунікації автора з Іриною Колесник й Олександром Удодом.

Підтримка та дружня допомога названих і ряду інших осіб уможливили появу цієї книги, за що автор складає всім щиросердну подяку.

Олексій Ясь

Київ, вересень 2016 р.

Розділ I

Інституціональні предтечі Інституту та горизонти концептуалізації історії України (1930–1936)

Інституціональна мережа є базовою підосновою системи будь-якого наукового знання, котра забезпечує його трансляцію та циркуляцію як у межах фахової корпорації, так і соціумі. Відтак інституції адсорбують соціокультурні настанови, суспільні виклики, культурні практики та духовні віяння історичної доби, котрі розгортаються не тільки у певних наукових програмах, дослідницькому інструментарії та образах минувшини, а й у відповідних організаційних моделях функціонування науки.

Ба більше, саме інституції значною мірою утворюють і продукують те неповторне середовище фахівців-інтелектуалів, в якому побутує повноцінний діапазон комунікативних і дослідницьких практик, завдяки яким відбувається передача знання від одного покоління до іншого, плекається особистий зв'язок учитель — учні — учні учнів, зароджуються неформальні творчі спільноти й союзи — напрями, школи, гуртки, групи, тандеми тощо.

У певному розумінні інституції є формами буття фахових корпорацій і, водночас, своєрідними сценами змагання, співжиття, взаємодії кількох генерацій учених. Адже на інституціональних майданчиках розгортаються не тільки персональні сценарії життя інтелектуалів відмінного віку, штибу, творчого потенціалу та адміністративного становища, а й співіснування / зіткнення / конфронтація творчих особистостей із розмаїтими амбіціями, мотиваціями, устремліннями, почуваннями, потребами і зацікавленнями, роль яких надзвичайно важлива у будь-якій системі знання, передусім на теренах соціогуманітаристики.

На відміну від фізико-математичних та інших наук, які метафорично (і не тільки!) називають точними, гуманістика та суспільствознавчі дисципліни зазвичай перебувають в епіцентрі соціокультурних трансформацій. Більше того, соціогуманітарне знання безпосередньо сприймає, засвоює та переломлює той чи інший хронотоп історичного буття, зокрема його кардинальні переходи / скоки від звичного еволюційного плину до масштабних екстремальних колізій — революційних, військових, соціально-політичних й інших метаморфоз. Власне, парадигматичні взірці та моделі соціогуманітаристики безпосередньо пов'язані з суспільними викликами й культурними потребами.

З такої перспективи вплив екстремального / катастрофічного хронотопа на інституціональну історію української науки, передусім соціогуманітаристику початку ХХ ст., був не тільки вельми потужним, а у багатьох аспектах — вирішальним.

Соціогуманітарне знання 1920-х рр. формувалося у річищі відмінних, здавалося б, навіть контраверсійних трендів. Передусім, доволі впливовими залишалися позитивістські стандарти науковості, закладені ще на зламі ХІХ–ХХ ст. які нав'язували еволюційно-каузальні мірила вартості зі старим ідеалом всеосяжної фактографічної / емпіричної повноти у конструюванні минувшини.

Втім, страшні воєнні лихоліття 1914–1918 рр. та наступні революційні потрясіння дедалі більше мотивували мислителів й інтелектуалів до масштабних соціологічних інтервенцій у царину соціогуманітарних наук. Недаремно російський, згодом американський соціолог Пітирим Сорокін ще за часів Першої світової війни вказав на феномен повсюдної соціологізації гуманітарних дисциплін від юриспруденції, економіки, історії, політології до психології, антропології, мистецтва, релігієзнавства і навіть логіки¹.

Соціологічні тренди яскраво простежувалися й на полі культури. Скажімо, талановитий історик та етнолог Катерина Грушевська відзначала, що «соціальні тенденції міжнародної культури втягають у взаємини цивілізованих націй щораз нові народи і нові побутові форми, і принципіально розтягають культурний інтерес на всі людські групування без різниці рас і часу. *Повний вираз сьому стремлінню дає соціологія з своїми ріжними підвідділами. Вона підносить щораз виразніше значінне зв'язку всіх народів і культур між собою для порівняних соціальних наук* (тут і далі у всіх розділах курсив наш, якщо не зазначено інакше. — Авт.)»².

Загалом соціогуманітарне знання 1920-х рр. тяжіло до конструювання цілостей у вигляді соціологізованої історії в її різних варіаціях, яка у тому чи іншому вигляді виводила на перший план наукових студій «масову» чи «колективну» людину. Такі культурні й інтелектуальні трансформації дедалі більше впливали й на тодішню інституціоналізацію української соціогуманітаристики зокрема та національної науки загалом. У розрізі інституціоналізації виклики соціологізації, новації неокантіанства, віталізму й феноменології, інерція класичних позитивістських дослідницьких стратегій транслювалися у вигляді дещо спрощених, проте все ж таки засадничих організаційних дилем: укрупнення чи диференціація? Жорстка централізація чи певні форми асоціації? Моноцентризм або поліцентризм?

Повоєнна й післяреволюційна дійсність початку 1920-х рр. додала до цих дилем банальну проблему виживання науково-дослідних інституцій та їхніх співробітників, що часто-густо сприяло укрупненню більшості установ. Приміром,

¹ Сорокин П. А. Общая социология // Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / Пер. с англ.; общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов. — М., 1992. — С. 172.

² Грушевська К. Розвій словесної творчості і примітивна проза // Примітивні оповідання, казки і байки Африки та Америки / Зладила К. Грушевська. — Київ–Відень, 1923. — С. 3.

у звідомленні ВУАН за 1921 р. відзначалося, що «не вважаючи на страшенну матеріальну скруту Академії Наук, до неї не перестають добровільно прилучатися, цілою низкою, всякі наукові установи м. Києва. І коли б Академія була б зважилася задовольняти бажання геть усіх тих наукових товариств та установ, котрі хтять увійти в склад академічних, то вона незабаром була б почала аж страждати од своєї надмірної великості...»³. Не випадково Академія від початку 1920-х рр. вела перманентні змагання за штати співробітників, зокрема супроти постійних скорочень, які «були одною з найбільших бід в нелегкому життю УАН»⁴.

З поверненням 1924 р. М. Грушевського до радянської України, котрий за влучним висловом М. Ветухова «своєю великою індивідуальністю кардинально впливав на діяльність Академії»⁵, проблеми організаційної будови ВУАН, зокрема на ниві історичної науки загострилася ще більше.

По завершенню Першої світової війни М. Грушевський був заангажований проектом Українського соціологічного інституту, створеного у Женеві (згодом перенесеного до Праги, а пізніше до Відня) на кшталт славнозвісного Польського музею у швейцарському містечку Рапперсвіль⁶. Тим паче, що повоєнні інтелектуальні настрої та культурні почування нав'язували масштабні ревізії з тотальним переосмисленням минувшини й тодішньої сучасності, котрі доволі добре вписувалися у соціологічний вектор соціогуманітарного знання. Та з соціологією наукові та інституційні практики пов'язувала не тільки новітня перспектива упорядкування / систематизації знання, а й «відкриття» таємниць і загадок соціальної структури суспільства⁷, себто осягнення причин і витоків екстремального хронотопа перших десятиліть ХХ ст.

Отож, саме на початок 1920-х рр. припадає пік соціологічних практик автора «Історії України-Руси», які пов'язують із відомою студією «Початки громадянства (генетична соціологія)» (Відень, 1921).

Зауважимо, що М. Грушевський повсякчас плекав плани перенесення Українського соціологічного інституту до радянської України. Причому проекти переносу цієї інституції виношувалися майже відразу після її заснування. Більше того, засновник цієї інституції докладав неабияких зусиль для їхньої реалізації⁸, а пер-

³ Звідомлення за 1921 рік. Всеукраїнська Академія Наук. — Берлін, 1923. — С. 4.

⁴ Всеукраїнська Академія Наук (ВУАН) // Україна. — 1925. — Кн. 1/2. — С. 218.

⁵ Ветухів М. Основні етапи розвитку Української Академії Наук // Літературно-науковий збірник. — Нью-Йорк, 1952. — Ч. 1. — С. 174.

⁶ Матяш І. Зірка першої величини. Жителіс К. М. Грушевської. — К., 2002. — С. 66–67.

⁷ Шаповал М. Рец. на кн.: Сорокин П. А. Система социологии. — Пг.: Колос, 1920. — Т. 1–2: Социальная аналитика. — 357+463 с. // Нова Україна (Прага). — 1922. — № 16/18. — С. 103.

⁸ Пиріг Р. Я. Життя Михайла Грушевського. Останнє десятиліття / Відп. ред. П. Сохань. — К., 1993. — С. 25; Сохань П. С., Ульяновський В. І., Кіржаєв С. М. М. Грушевський і Academia. Ідея, змагання, діяльність. — К., 1993. — С. 64, 68; Масненко В. Історичні концепції М. С. Грушевського та В. К. Липинського. Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років. — Київ-Черкаси, 2000. — С. 36.

ші практичні кроки здійснив улітку 1921 р.⁹ Сучасні науковці обстоюють думку, що М. Грушевський намагався перенести завдання з обсягу соціологізації минувшини на терен іншої інституції — Науково-дослідної кафедри історії України в Києві при ВУАН¹⁰, або навіть «прийняти кафедру як вуаль, за якою буде діяти його УСИ»¹¹.

В академічній хроніці середини 1920-х рр. зазначалося, що «близшим завданням його (Українського соціологічного інституту. — *Авт.*) мало бути: студіювання соціологічного процесу в його найраніших стадіях, та примітивної культури, й освітлення за поміччю сих дослідів початків української історії, соціальної і культурної, та пережитків їх в сучаснім фольклорі. Можливо всестороннє розроблення історії України по районам. Висвітлення новішої історії України, від сполучення її з Московщиною: систематичне видавання матеріалу і оброблення соціально-політичної і культурної історії. Спеціальне оброблення історії останнього століття, 1814–1914 і наростання в нім революції»¹².

Втім, фундатору Українського соціологічного інституту так і не вдалося сконцентрувати означені напрями студіювання історії України в одній академічній інституції. Натомість М. Грушевський ініціював створення ряду інституцій і комісій, які тою чи іншою мірою охоплювали намічений діапазон досліджень.

Зрештою, до Науково-дослідної кафедри історії України, очолюваної М. Грушевським, увійшла секція «Методології і соціологічного обґрунтування історії», котрою керував О. Гермайзе¹³. Водночас М. Грушевський спричинився до заснування Культурно-історичної комісії та Комісії історичної пісенності ВУАН. «Сі дві комісії були засновані літом 1924 р. на пропозицію ак. Грушевського, з огляду що перенесення Укр. Соціол. Інституту з-за кордону стрінулося з деякими формальними труднощами, бо Наук. Комітет Нар. Освіти признав потрібним согласувати се перенесення з Інститутом марксизму в Харкові», — зазначалося у короткому інформаційному повідомленні 1925 р. про діяльність зазначених комісій ВУАН¹⁴.

⁹ Матяш І. Зірка першої величини. — С. 74.

¹⁰ Юркова О. Український Історичний Інститут: проект М. С. Грушевського 1928 року // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики [Число 5] / Історіографічні дослідження в Україні [Вип.10]: Об'єднаний випуск зб. наук. пр. на пошану акад. В. А. Смолія (3 нагоди 25-річчя наукової діяльності та 50-річчя від дня народження): У 2 ч. — К., 2000. — Ч. 2: Історіографія. — С. 315–316.

¹¹ Заруба В. Історик держави і права України академік М. Є. Слабченко (1882–1952): Монографія. — Дн., 2004. — С. 175.

¹² Катедра Історії Українського Народу Всеукр. Акад. Наук (ВУАН) // Україна. — 1925. — Кн. 1/2. — С. 222.

¹³ Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський / Під заг. ред. В. Смолія. — К., 2005. — С. 234.

¹⁴ Комісія Культурно-історична і Комісія Історичної Пісенности // Україна. — 1925. — Кн. 1/2. — С. 223.

Тоді ж був створений Кабінет примітивної культури та народної творчості (від 1928 р. — Відділ примітивної культури та народної творчості) при ВУАН¹⁵, який мав заступити основні напрями науково-дослідної діяльності Українського соціологічного інституту¹⁶. На думку Б. Крупницького, Кабінет примітивної культури та народної творчості на чолі з К. Грушевською «продовжував по суті працю Українського Соціологічного Інституту»¹⁷.

М. Грушевський спричинився до заснування чотирьох комісій порайонного дослідження історії України — Комісії історії Києва і Правобережжя, Комісії історії Лівобережної України, Комісії історії Полудневої (Степової) України, Комісії історії Західної України, котрі були зорієнтовані на студіювання регіональної минувшини¹⁸. Ці комісії мали заповнити ті лакуни, котрі існували на ниві регіональної, або як тоді казали порайонної історії України. У широкому сенсі вони відображали провідні тенденції тодішньої наукової концептуалізації і, водночас, репрезентували оригінальні авторські спроби й устремління М. Грушевського щодо подальшого соціологічного конструювання та представлення національної історії, передусім у світлі регіонального / порайонного поділу України на засадах культурно-історичної локалізації й диференціації.

Заразом М. Грушевський і його співробітники брали активну участь у розбудові й діяльності низки інших комісій ВУАН, як-от Комісія старої історії України, Комісія новітньої історії України, Комісія для дослідів нової української історіографії, Комісія історії козаччини, Комісія історії освіти, Комісія бібліографії історії України, Українсько-молдавська комісія, Історично-географічна комісія та ін.¹⁹

Відзначимо, що первісна інституціональна модель ВУАН тяжіла до французького взірця, зорієнтованого на «організації ширшого типу, що мали своїм завданням бути центром і вінцем *всього* (курсив редакції журналу “Україна”. — *Авт.*) інтелектуального національного життя, включаючи і культуру поетичного слова, і мистецтва тонічного та пластичного. Прототипом в сім служили їм французькі академії, об’єднані і реорганізовані Конвентом в нинішнім “Інституті Франції” (Institut de France 1795)»²⁰. Натомість берлінська («Лейбніцова») модель

¹⁵ Юркова О. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924–1930 рр.) / Відп. ред. С. В. Кульчицький. — К., 1999. — С. 59–73.

¹⁶ Грушевський М. Вступне слово // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. Примітивна культура та її пережитки на Україні. Соціальна преісторія. Народня творчість в соціологічному освітленню. Науковий щорічник. 1926 / За ред. К. Грушевської. — [К.], 1926. — Вип. 1/2. — С. IV–V.

¹⁷ Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920–1950) / На правах рукопису; вступ. слово Н. Полонської-Василенко. — Мюнхен, 1957. — С. 6.

¹⁸ Див. докладніше: Папакіна Т. П. Діяльність комісії порайонного дослідження історії України ВУАН (на матеріалах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) // Рукописна та книжкова спадщина України. — К., 2000. — Вип. 5. — С. 92–106.

¹⁹ Див. докладніше: Юркова О. Діяльність науково-дослідної кафедри... — С. 353–355.

²⁰ Всеукраїнська Академія Наук (ВУАН). — С. 211.

Академії, котру запозичила й наслідувала свого часу С.-Петербурзька АН, розглядалася українськими інтелектуалами як більш вузька й спеціалізована, а у певному розумінні вважалася навіть аристократичною за своєю будовою.

З такої перспективи ВУАН із трьома відділами — історично-філологічним, фізично-математичним і соціально-економічним, які склалися з низки комісій, інститутів, кабінетів, музеїв, товариств, була ближче до французького, бельгійського чи голландського взірця, позаяк організаційно-інституціональні засади цих національних Академій фактично спиралися на принцип наукової асоціації загальнонаціонального масштабу.

Скажімо, вищезгаданий Institut de France являв собою асоціацію з п'яти самостійних академій, кожна з яких мала свою президію, бюджет й органи управління²¹. Недаремно у звітненні ВУАН за 1924 р. міститься промовистий пасаж, який кидає світло на її організаційні засади: «*Спеціальна наукова праця Академії наук диференціюється по тих рясах інституціях, що перебувають або при Спільному зібранню, або при трьох Відділах Академії наук*»²².

Та, попри те, що де-факто організаційні засади ВУАН спиралися на принципи асоціації й колегіальності, Академія однозначно позиціонувалася як єдиний всеукраїнський центр наукового життя. Зокрема, М. Грушевський наголошував на науково-організаційному та культурному значенні ВУАН як установи загальнонаціонального масштабу: «*Роля науково-організаційного центру для всієї України, яка призначається ново-заснованій київській академії наук (відмінно від академії російської, що являється тільки одною науковою установою в ряді інших, з чисто гоноровим першенством), зі свого боку веде наукове будівництво в сім напрямі — скупчення в безпосереднім сусідстві академії, під її безпосереднім проводом всього того, що конче потрібне для наукової повноти сього київського керуючого наукового центру*»²³. Водночас він відзначав, що місцеві урядовці та керманічі науки представляли й уявляли «Україну як країну з чотирма сильними культурними центрами: Києвом, Харковом, Катеринославом і Одесою і будуть старатись по змозі рівномірно наділяти їх культурними засобами»²⁴.

Така політика знання, з одного боку, актуалізувала проблеми функціонування ВУАН як загальнонаціональної асоціації вчених, які вирішувалися здебільшого колегіально. Проте, з другого боку, поліцентричність нав'язувала перманентні змагання за доступ до матеріально-фінансових ресурсів і організаційних можливостей, які накладалися на особисті амбіції, мотиви й устремління видатних українських учених.

²¹ Всеукраїнська Академія Наук (ВУАН). — С. 211 (прим. 1).

²² Звітнення Української Академії Наук у Києві за 1924 рік // Історія Національної академії наук України 1924–1928: Документи і матеріали / Упоряд. В. А. Кучмаренко, О. Г. Луговський, Т. П. Папакіна, Л. І. Стрельська, Л. М. Яременко. — К., 1998. — С. 75.

²³ Грушевський М. Перспективи і вимоги української науки (Київська сесія УкрНауки) // Україна. — 1926. — Кн. 1. — С. 4.

²⁴ Там само. — С. 3.

Це спричинило цілу низку відомих персональних конфліктів інтелектуалів-академіків (Д. Багалія, М. Грушевського, С. Єфремова, М. Слабченка, М. Яворського та ін.), які транслювалися і в інституційно-організаційну сферу й особливо загострилися протягом другої половини 1920-х рр. Більше того, практично кожен із українських академіків тою чи іншою мірою вів власний «танок» із республіканською владою, котра з очевидним умислом проводила полівекторну політику знання, щоби спричинити боротьбу між різними науковими осередками та їхніми лідерами. Іноді змагання між різними академічними центрами призводило до справжніх курйозів, як-от у випадку з М. Яворським. Останній наприкінці 1927 р. виступив ініціатором проекту із заснування Другої — «Лівобережної» АН у Харкові на протигагу ВУАН, в якій мав намір посісти керівне становище²⁵.

Та, незважаючи на таке персональне протистояння, що набувало різноманітних, інколи доволі гострих форм, переважна більшість провідних українських науковців 1920-х рр. прагнула втримати самостійність, принаймні автономність становища Академії у межах радянської України. Недаремно В. Пичета за часів радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. навіть висловив думку, що ВУАН була просякнута «націонал-демократичним духом» та старанно ухилялася від запитів і вимог соціалістичного будівництва²⁶.

Історична наука в інституціональному форматі ВУАН 1920-х рр. сприймалася / уявлялася тодішніми українськими вченими як неодмінна складова соціогуманітарного знання із виразним соціологічним рефреном. Відтак продукувалися образи національної минувшини як певної етносоціальної цілісності, себто народу / нації у часі та просторі, котра зазнавала контраверсійних метаморфоз і трансформацій протягом відмінних історичних епох. Звісно, такі уявлення тісно корелювалися з культурними контекстами виправдання й самоствердження, котрі мали висунути та представити історію України на академічному полі європейської і навіть світової минувшини.

Отож ідея конструювання української історії як своєїрідної національної цілісності постійно побутувала у фокусі уваги М. Грушевського, попри розмаїття його дослідницьких й організаційно-інституційних практик 1920-х рр. Приміром, варто згадати, його проект створення Українського історичного інституту як академічної установи у системі ВУАН, розроблений ще 1928 р. За цим проектом планувалося перетворити науково-дослідну кафедру історії України у м. Києві на потужний інститут із розгалуженою мережею відділів і секцій.

Власне, задум М. Грушевського був вислідом науково-організаційного досвіду діяльності комісій та установ ВУАН, спрямований, передусім на систематичне й порівняльне вивчення української історії, себто передбачав конструювання

²⁵ Єфремов С. О. Щоденники, 1923–1929. — К., 1997. — С. 575–576.

²⁶ Пичета В. И. История Украины в советской историографии // 25 лет исторической науки в СССР / Под ред. В. П. Волгина, Е. В. Тарле, А. М. Панкратовой. — М. —Л., 1942. — С. 165.

низки компаративних і методологічних площин. Про це виразно свідчить запланована структура майбутньої інституції, котра мала складатися з низки відділів і секцій: 1. Методології і соціального обґрунтування історії. 2. Порівняльної історії господарства у секціях: господарства міського та господарства сільського. 3. Історії культури з секцією Західної України. 4. Старшої соціальної і політичної історії України у складі секцій старої, литовсько-польської і козацької доби, з додатковими секціями: порівняної історії західноєвропейської й азійської і двома секціями допоміжних наук: а) історичної географії; б) джерелознавства і дотичних наук. 5. Нової соціальної і політичної історії України з секцією Західної України. Причому низка секцій у перспективі мала перетворитися на окремі відділи з власними предметними ділянками вивчення української минувшини²⁷.

Таким чином, навіть звичайний перелік означених організаційних складових незаперечно виказує впливи соціологізації історії, котрих зазнав М. Грушевський на схилі свого життя, насамперед протягом 1920-х рр. Тим більше, що проєктована структура Українського історичного інституту була скерована не тільки на вертикальне (епохи та періоди), а й на горизонтальне (господарство, соціальна, політична і культурна історія) відтворення світу минувшини.

Звісно, такий проєкт постулював певні телеологічні смисли у конструюванні минувшини України, позаяк однозначно пов'язував її з майже «вічною» категорією народу / нації, котру М. Грушевський прагнув представити в еволюційній багатоманітності, генетичній тяглості та фактографічній повноті. Та інституціональний проєкт 1928 р., хоч і передбачав студіювання та представлення історії України як певної національної органічної цілісності, але мав репрезентувати її на перехресті багатовекторних впливів Середземномор'я, Західної Європи та Євразії. У цьому сенсі проєкт М. Грушевського вигідно вирізнявся з-поміж низки інших концептуалізацій тодішніх національних історій, які побутували у європейській соціогуманітаристиці.

Втім, на зламі 1920–1930-х рр. соціокультурні трансформації та політичне ствердження радянського тоталітаризму поклали край перспективним інституціональним проєктам на ниві української соціогуманітаристики і, заразом, стали катастрофічними для долі ВУАН та всієї науки на обширах УСРР.

Отож давні виклики інституціонально-організаційного буття, як-от асоціація / централізація / спеціалізація, укрупнення / диференціація, французька / німецька модель, моноцентризм / поліцентризм і т. п. поступилися місцем одному-єдиному кардинальному питанню — бути чи не бути академічній науці у підрадянській Україні як такій?

²⁷ Проєкт організації «Українського історичного інституту», складений головою Історичної секції ВУАН акад. М. С. Грушевським [1928 р.] // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 кн. / Відп. ред. В. А. Смолій; упор. О. С. Рубльов, О. В. Юркова. — К., 2011. — Кн. 1: 1936–1947. — С. 19.

На відміну від 1920-х рр. — десятиліття революційного романтизму, протягом якого все ж таки побутувала певна версіальність соціогуманітаристики, зокрема на обширах історіописання, на початку 1930-х рр. складалася «нова радянська обрядовість», що підміняла елементарні вимоги й стандарти науковості.

Передусім, відбулася тотальна делімітація радянського культурного простору на дві полярні «території» — «свою» та «чужу», котру ретроспективно поширили на всю минувшину. Відтак перед тогочасним інтелектуалом постала гостра проблема, як перейти на «свою» територію, позаяк спроба залишитися на «чужій» землі могла спричинити не тільки вигнання з наукового та культурного життя, а й жорстокі репресивні заходи, ув'язнення і навіть фізичне знищення.

Для «повернення» на «свою» територію був упроваджений принизливий ритуал публічного «самовикриття» й спокути персональних «гріхів» і «злочинів» у вигляді т. зв. «дискусій» щодо наукового доробку й діяльності відомих істориків (М. Грушевський²⁸, О. Оглоблін²⁹, М. Яворський³⁰ та ін.). «Чим вище стояв у науці той чи інший український учений, — зазначав О. Оглоблін, — тим витонченішою й рафінованішою була його “критика й самокритика”»³¹.

Інсценізація та ритуалізація цього дійства мали метою не тільки суцільно «зачистити» культурний ландшафт, а й фактичного стати «обрядом» посвячення / залучення вчених до процесу руйнації «чужого» чи «ворожого» світу. Таке «покаяння» примушувало інтелектуала офіційно задекларувати розрив із минулим, що цілком дискредитувало його в очах колег і сучасників, тобто спричиняло психологічний злам особистості. Причому деякі «покаянні» тексти початку 1930-х рр. представляли собою не тільки ревізію попереднього наукового доробку, а у певному розумінні — розгорнутий «самокритичний» перегляд усього життя, принаймні творчої біографії вченого, приміром як у випадку з оглядом Д. Багалій³². Таким чином, фактично впроваджувався «безпосередній інструментарій» чисток,

²⁸ Стенограма дискусії на доповідь акад. В. О. Юринця «Соціологічні погляди акад. М. Грушевського» на об'єднаному пленумі філософії, соціології та циклу історії ВУАН [1931 р.] // ІР НБУВ. — Ф. 10. — Спр. 14628. — 192 арк.; Стенограма засідання бригади по обслідуванню установ акад. М. С. Грушевського (24 травня 1931 р.) // Там само. — Спр. 2786. — 63 арк.

²⁹ Стенографічний звіт дискусії по докладу Скубіцького з приводу буржуазної Оглоблінської концепції українського історичного процесу, що відбулася в Києві в травні м-ці 1931 р. // ЦДАВО України. — Ф. 3561. — Оп. 1. — Спр. 303. — 225 арк.

³⁰ Дискусія з приводу схеми історії України М. Яворського (травень 1929 р.) // Літопис революції. — 1930. — № 2. — С. 267–326; № 3/4. — С. 176–237; № 5. — С. 289–324.

³¹ Мезько-Оглоблін О. Як большевики руйнували українську історичну науку // Укр. історик. — 2000. — Т. 37, № 1/3. — С. 30.

³² Багалій Д. І. [Самокритичний огляд наукової продукції з передмовами співробітників Інституту історії української культури та упорядника О. Багалій] // ІР НБУВ. — Ф. 1. — Спр. 45332. — 62 арк.; 3 посмертних праць акад. Д. І. Багалія (Самокритичний огляд наукової продукції) / Упоряд. О. Багалій // Архів Радянської України. — 1932. — № 4/5. — С. 338–375.

які проводилися на академічних теренах і включали доволі широкий набір засобів³³.

Отож тодішній учений-гуманітарій був змушений долучитися до делімітації культурного простору, себто ревниво «викривати» своїх колег, наставників і навіть учнів. Цей «обряд» передбачав «самовикриття» і зречення «помилкових» концепцій та поглядів, публічну «самокритику» власних і, звісно, «чужих» праць у світлі «пролетарсько-селянської» етики, показову й енергійну участь у боротьбі за чистоту партійно-класових принципів та поширення марксистсько-ленінської методології і т. п.

«Наступали часи, коли працівники Академії примушені були складати сповіді, каятися, доводити свою вірність марксистській ідеології і своє вміння користатися марксистською методою. *Вичищено було Академію так ґрунтовно, що навіть не було кому продовжувати академічну працю*», — відзначав Б. Крупницький³⁴.

Водночас межа 1929–1930 рр. стала тим вододілом, за яким розпочався кардинальний інтелектуальний і духовний злам, який виявився у тому, що у середовищі українських учених-гуманітаріїв урешті-решт відбувається остаточне усвідомлення та сприйняття точки «неповернення» до революційно-романтичних двадцятих років із ліберальними чи відносно «нормальними» умовами наукової діяльності³⁵.

Скажімо, М. Рубач (від 1942 р. співробітник Інституту історії і археології АН УРСР)³⁶ у доповідній записці 1929 р. до ЦК КП(б)У характеризував пізнавальну ситуацію щодо дискусії довкола схеми М. Яворського як полеміку стосовно двох основних питань з історії України, зокрема впевнено декларував самостійність українського історичного процесу. *«Перше питання про самостійність Української історії, про самостійність щодо історії Росії, Польщі, Білорусі, здебільшого функціонально залежить від того чи іншого вирішення українського національного питання в той або інший період історії. Оскільки український народ є народом самостійним, то і його історія є абсолютно самостійною.* Економічна й культурна близькість України з Великою Росією та Польщею у жодному випадку не применшує цієї самостійності, а лише показує, що історія України, особливо, враховуючи те, що вона протягом кількох сторіч входила до складу Литовсько-Польської держави, а потім Московської держави і Російської імперії, була ближче, міцніше пов'язаною з історією Росії, Литви та Польщі і що тут було більше точок дотику. *Але це у жодному випадку не применшує самостійності української*

³³ Білінський Я. Советизація Української Академії Наук (1928–1987 рр.) // 125 років Київської української академічної традиції 1861–1986: Зб. / Ред. М. Антонович. — Нью-Йорк, 1993. — С. 76.

³⁴ Крупницький Б. Українська історична наука під Советами... — С. 31.

³⁵ Полонська-Василенко Н. Українська історіографія / На правах рукопису; вступ. ст. В. Янева. — Мюнхен, 1971. — С. 76.

³⁶ Особова справа Рубача Михайла Абрамовича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 969. — Арк. 22зв., 38.

історії, такої ж самостійної, як є самостійною історія Польщі, Чехії, Німеччини і т. д. Таким чином, в основному не це питання є вододілом між буржуазною, дрібнобуржуазною, псевдомарксистською, псевдокомуністичною, марксистською історіографією, а найголовніше полягає в тому, який соціально-класовий зміст вкласти в цю самостійну історію України (підкреслення М. Рубача. — Авт.), — наголошував історик³⁷.

Загалом процитований вище пасаж М. Рубача 1929 р., хоч і містив кон'юктурні розумування, зокрема щодо класового представлення історії України, проте тою чи іншою мірою перегукувався, принаймні перетинався з тогочасною концептуалізацією М. Яворського, позаяк обстоював тезу про самостійність національної минувшини. Та вже 1930 р. М. Рубач кардинально змінив свою думку й став ревним критиком, який із неабияким запалом «розвінчував» і «викривав» концепцію М. Яворського, а тезу про самостійність історії України здебільшого трактував у дусі «націоналістичних ухилів» й «куркульської гегемонії»³⁸.

Зрештою, «великий перелом» сформулював інші «правила гри» на полі соціогуманітаристики, завдяки яким постав «новий жанр» історіописання — «покаянні» тексти. Логічне продовження цього «жанру» споглядаємо у «викривальних» й «погромних» розвідках, які практично заповнили собою майже весь підрадянський культурний простір першої половини 1930-х рр. Такі «дослідницькі» практики стали своєрідною точкою відліку чи «родовою плямою», що ознаменувала народження радянської історичної науки, котра на початку 1930-х рр. потребувала нових інституціональних засад і форм організації.

Після руйнації ВУАН інституціонально-організаційний процес на теренах української соціогуманітаристики першої половини 1930-х рр. був майже повністю паралізований. Натомість розпочалася суперечлива доба інституціональної лихоманки — організаційних експериментів і перетворень. З одного боку, тривав наступ на «буржуазну науку» у вигляді чисток і репресій, які мали «звільнити» й «очистити» науково-дослідні установи від неблагонадійних та старорежимних елементів³⁹. З другого боку, на часі гостро постало питання про форми інституціональної організації української науки, котрі б мали задовольняти вимогам, точніше черговим зигзагам партійного курсу та, заразом, забезпечувати необхідний «вал» наукових видань, що відповідав би поточним ідеологічним замовленням.

Новітня «обрядовість» згенерувала й універсальні еталони «виробництва» наукової продукції, пов'язані зі спотвореним і гіпертрофованим технократичним стилем керівництва партійної та радянської еліти. Цей управлінський стиль

³⁷ Докладная записка историка М. А. Рубача в ЦК КП(б)У о дискуссии по вопросам истории Украины (1929 г.) // ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2920. — Арк. 2–3.

³⁸ Рубач М. Апологет куркульської гегемонії // Студент революції. — 1930. — № 22. — С. 34–38; № 23. — С. 40–45.

³⁹ Кокошко Ст. У наступ проти буржуазної науки // Пролетарська правда (К.). — 1931, 18 берез. — № 62. — С. 2; 22 берез. — № 65. — С. 3.

партійного апарату, котрий яскраво виявився навіть у термінологічному уподібненні й формалізації обрахунку наукових студій на кшталт «валової продукції» у вигляді «виробничого плану» й «бригадного методу» організації з відповідними кількісними показниками, диктував і механістичні способи конструювання інституціональної мережі.

Прообразом нової-старої організаційної моделі стали істпарти — осередки історико-партійної науки з вивчення Жовтневої революції 1917 р., історії комуністичної партії та революційних рухів кінця XIX — початку XX ст. На теренах радянської України вони були створені у квітні 1921 р.⁴⁰, себто практично синхронно із творенням мережі аналогічних інституцій по всьому СРСР протягом 1921–1923 рр.⁴¹

У 1925 р. на обширах радянської України нараховувалося 20 місцевих істпартів⁴². Спершу місцеві істпарти мали доволі обмежене коло функцій і завдань, пов'язаних із студіюванням історії революції 1917 р. та революційних рухів XIX — початку XX ст. Але від середини 1920-х рр. роль істпартів помітно зростає, позаяк останні розглядаються як партійні осередки в ідеологічній боротьбі на «історичному фронті». У 1929 р. істпарт ЦК КП(б)У реорганізують в Інститут історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У. У 1934 р. ця інституція переїжджає до Харкова. У 1939 р. вона стає Українською філеєю Інституту Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК ВКП(б), котрий від 1956 р. набуває вже звичної для післявоєнних часів назви — Інститут історії партії при ЦК КПУ.

Своєрідним інкубатором партійних висуванців став і Комуністичний університет ім. Артема, заснований 1922 р., який із різними метаморфозами проіснував до 1938 р.⁴³ Іншою «кузнею» кадрів освітян-партійців був Інститут червоної професури при ВУЦВК, родовід якого одні дослідники розпочинають із 1929 р., тобто від аспірантури Українського інституту марксизму-ленінізму⁴⁴, а інші науковці виводять від 1932 р., себто від часів його існування як самостійної інституції⁴⁵. Так чи інакше, Інститут червоної професури мав забезпечити підготовку нових

⁴⁰ *Комаренко Н. В.* Установи історичної науки в Українській РСР / Відп. ред. А. В. Санцевич. — К., 1973. — С. 13–14.

⁴¹ *Алексеева Г. Д.* Октябрьская революция и историческая наука в России (1917–1923 гг.) / Отв. ред. Е. Н. Городецкий. — М., 1968. — С. 22–23.

⁴² *Сарбей В. Г.* Истпарты на Украине // История и историки. Историографический ежегодник. 1977. — М., 1980. — С. 405.

⁴³ *Комаренко Н. В.* Установи історичної науки в Українській РСР. — С. 106–114; *Її ж.* Комуністичний університет імені Артема // УІЖ. — 1972. — № 3. — С. 112–115.

⁴⁴ *Стрижак Є.* Інститут червоної професури (1929–1937): У пошуках більшовицької альтернативи «старій професурі» // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — К., 2007. — Вип. 17. — С. 307–308.

⁴⁵ *Богдашина О., Сазонова І.* Інститут червоної професури: соціально-політичні та матеріальні умови функціонування (1932–1937 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. пр. — Харків, 2008. — Вип. 11. — С. 168.

марксистських кадрів найвищої кваліфікації на ниві суспільних і гуманітарних дисциплін.

На початку 1930-х рр. ініціювалися й спроби організаційного переформатування ВУАН, відомі як т. зв. «соціалістична реконструкція» Академії, зокрема її соціогуманітарного й історичного сегмента. Скажімо, у квітні 1931 р. за довідкою, поданою до Народного комісаріату освіти УСРР, історичний цикл ВУАН репрезентували 10 кафедр — 1) передісторії України; 2) часів феодалізму; 3) доби торговельного капіталу (Д. Багалія); 4) доби торгового капіталу (М. Грушевського); 5) часів імперіалізму; 6) всесвітньої історії 7) історії Білорусі; 8) історії українського права; 9) звичаєвого права; 10) української етнографії; та ряд комісій і музеїв⁴⁶.

Утім очевидно, що ряд цих кафедр і комісій існували лише номінально, точніше у вигляді організаційних проектів із різним ступенем реалізації, або, навпаки, репрезентували поодиноких науковців, які уцілили після перших репресивних хвиль початку 1930-х рр. і не були звільнені з Академії у процесі низки чисток.

У лютому 1932 р. партійна частина Президії ВУАН запропонувала утворити дві академічні інституції: Інститут історії — на базі кафедр а) історії України доби феодалізму (акад. Д. Багалія); б) історії України доби промислового капіталізму (акад. М. Грушевського); в) історії України доби імперіалізму; г) всесвітньої історії; д) історії Білорусі; е) історії народів сходу СРСР; є) історії педагогіки; та Інститут історії матеріальної культури — на базі кафедр й осередків Д. Яворницького, Ф. Колесси, В. Перетца, А. Кримського, О. Новицького, Ф. Шміта та ін. Академічні комісії планувалося «усупільнити», себто фактично включити до складу інститутів⁴⁷.

Варто наголосити, що ідея укрупнення й централізації інституцій які репрезентували соціогуманітарне знання, побутувала ще наприкінці 1920-х рр. Але на початку 1930-х рр. ці проекти укрупнення набули вже зовсім іншого сенсу, позаяк мали реалізовуватися механічним способом у знекровленій і зруйнованій постійними арештами, репресіями й чистками Академії. Водночас вони свідчили про руйнування принципів колегіальності у керуванні наукою, які дедалі більше заступали командно-директивні способи управління. Останні 1934 р. увінчалися практично повним контролем РНК УСРР над установами, зокрема поточною діяльністю та розробкою нового статуту ВУАН. За висловом академіка О. Палладіна, «ухвалою ЦВК УСРР 1 травня 1934 року Академію наук передано у безпосереднє відання Раднаркому УСРР»⁴⁸.

⁴⁶ Відомості ВУАН Народному комісаріату освіти УСРР про розподіл наукових установ на цикли (8 квітня 1931 р.) // Історія Національної академії наук України. 1929–1933: Документи і матеріали / Упоряд. Т. В. Вересовська, В. Г. Врублевський, В. А. Кучмаренко, Т. П. Папакіна, Л. І. Стрельська, Л. М. Яременко. — К., 1998. — С. 168.

⁴⁷ Витяг із протоколу засідання партчастини Президії ВУАН про утворення окремих інститутів на II відділі ВУАН (19 лютого 1932 р.) // Там само. — С. 229–230.

⁴⁸ Стенограма доповіді неодмінного секретаря ВУАН акад. О. В. Палладіна про роботу Академії за 1934 р. [1934 р.] // Історія Національної академії наук України. 1934–

Та інституціональні трансформації на ниві Академії 1934 р. не призвели до поліпшення її становища, а, навпаки, спричинилися до подальшого занепаду ВУАН. За спостереженням О. Оглоблина, історія України у тогочасній системі ВУАН була представлена лише однією кафедрою, а низка інших кафедр історичного спрямування лишалася вакантною⁴⁹.

Зрештою, як діючі інституції «партійної науки», котрі так і не стали повноцінною альтернативою ВУАН, так і розпочате реформування академічних установ не могло задовольнити республіканське керівництво повною мірою. Тим паче, що Академія на початку 1930-х рр. однозначно розглядалася як інституційне середовище відверто вороже радянському режиму. Натомість як своєрідна альтернатива «народилася» Всеукраїнська асоціація марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН)⁵⁰, яку створили у червні 1931 р. за постановою ЦК КП(б)У на протизага, а у перспективі — на заміну ВУАН.

За організаційним взірцем ВУАМЛІН наслідувала Російську асоціацію науково-дослідних інститутів суспільних наук (1924–1929)⁵¹ й була заснована у процесі організаційного переформатування Українського інституту марксизму-ленінізму. У широкому сенсі ВУАМЛІН являла собою спробу своєрідного механічного симбіозу партійної й академічної версії наукової організації з виразною перевагою ідеологічних компонентів. Водночас ВУАМЛІН була інституціональним інструментом для тотальної ідеологізації та радянзації науки, котра продукувала доволі широкий діапазон можливостей: від ролі інституціонального конкурента й потенційного партійного наглядача за діяльністю ВУАН до безпосереднього сурогатного замітника мережі установ Академії.

У структурі ВУАМЛІНу існував Інститут історії, який складався з п'яти секторів: історії України (з секціями Жовтневої революції та громадянської війни на Україні), історії народів СРСР, історії народів Заходу, методологічного (з секціями ленінізму та історіографії) та бібліографічного⁵². На думку Н. Комаренко, загаль-

1937: Документи і матеріали / Відп. ред. О. С. Онищенко; упоряд. В. А. Кучмаренко, Л. І. Стрельська, Т. П. Папакіна, Л. М. Яременко, С. В. Старовойт; передм. В. А. Кучмаренко. — К., 2003. — С. 152–153.

⁴⁹ Оглоблін О. П. Сучасний стан і основні завдання історичної науки в УСРР [машинопис, 1 червня 1934 р.] // ЦДАВО України. — Ф. 3561. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 7.

⁵⁰ Вживалися відмінні модифіковані варіанти назв ВУАМЛІНу, як-от «Всеукраїнська Асоціація Марксистсько-Ленінських Науково-Дослідних Інституцій», «Українська Асоціація Марксо-Ленінських Науково-Дослідних Інститутів» і т. п.

⁵¹ Іванова Л. В. Российская ассоциация научно-исследовательских институтов общественных наук (1924–1929 гг.) // Очерки истории исторической науки в СССР / Гл. ред. М. В. Нечкина. — М., 1966. — Т. 4. — С. 233–237; Комаренко Н. В. Всеукраїнська Асоціація Марксистсько-Ленінських Інститутів та її діяльність у галузі історії (1931–1936 рр.) // УІЖ. — 1971. — № 12. — С. 77.

⁵² Санцевич А.В., Комаренко Н. В. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. 1936–1986 гг. / Под ред. Ю. Ю. Кондурова. — К., 1986. — С. 24.

на кількість наукових співробітників й аспірантів Інституту складала начебто бл. 100 осіб⁵³.

Утім видається, що ця кількість помилково завищена, а можливо ототожнена з усім кадровим складом ВУАМЛІНу за свідченнями старих працівників. За офіційною інформацією, станом на 1 січня 1936 р. науково-дослідний колектив усіх інститутів ВУАМЛІНу складав 105 осіб. Зокрема, кадри Інституту історії ВУАМЛІН розподілися за такими категоріями вчених: старших наукових працівників — 15 (за сумісництвом — 8); молодших наукових працівників — 6 (за сумісництвом — 1); асистентів — 7.

Таким чином, загальна кількість наукових співробітників Інституту історії ВУАМЛІН становила на 1 січня 1936 р. 28 осіб⁵⁴. Більше того, у тій же публікації відзначалося, що ще на початку 1935 р. Інституту історії як серйозної науково-дослідної установи фактично не існувало⁵⁵.

У зв'язку із втраатою значної частини архіву ВУАМЛІНу доволі складно оцінити реальний стан цієї інституції, а не той, який декларувався її керівництвом, зокрема кількість аспірантів, дослідників-початківців, досвідчених науковців, плінність кадрів у хронологічному зрізі 1932–1936 рр., науково-дослідні проекти та ступінь їх реалізації, організацію фахової підготовки тощо.

З Інститутом історії ВУАМЛІН пов'язана й спроба масштабної ревізії історії України початку 1930-х рр. На думку В. Дубровського, це було вже друге (першим В. Дубровський уважав схему М. Яворського!) «марксистське перелицювання» української минувшини⁵⁶. Натомість у радянській історіографії зазначена робота розглядалася як спроба «першого марксистського курсу» історії України⁵⁷. Йдеться про проект підготовки двотомного курсу «Історія України», у межах якого вийшов лише один-єдиний том 1932 р. (підготовлений у 1930–1931 рр.)⁵⁸

З-поміж істориків, які готували двотомник, згадувався й М. Рубач, хоч його прізвище не фігурує поміж авторів першого тому (I розділ — М. Редін, II і III — Г. Карпенко, IV — М. Свідзінський, V і VI — З. Гуревич, VII — С. Покровський)⁵⁹.

Перший том позиціонувався авторським колективом як конфронтаційне видання призначене для того, щоби «розбити українську буржуазну історіогра-

⁵³ *Комаренко Н. В.* Установи історичної науки в Українській РСР. — С. 63; *Її ж.* Всеукраїнська Асоціація Марксистсько-Ленінських Інститутів... — С. 78.

⁵⁴ *Шапурін С.* Основные итоги работы УАМЛИН за 1935 год // Под марксистско-ленинским знаменем. — 1936. — № 1. — С. 158.

⁵⁵ Там же. — С. 161.

⁵⁶ *Дубровський В.* Найновіша советська концепція історії України // Український збірник. — Мюнхен, 1956. — Кн. 6. — С. 72.

⁵⁷ *Комаренко Н. В.* Установи історичної науки в Українській РСР. — С. 64; *Її ж.* Всеукраїнська Асоціація Марксистсько-Ленінських Інститутів... — С. 79.

⁵⁸ *Історія України / ВУАМЛІН. Ін-т історії.* — Б. м., 1932. — Т. 1: Передкапіталістична доба. — 336, [1] с.

⁵⁹ Там само. — С. 4.

фію і створити свою марксівську пролетарську концепцію історії України»⁶⁰. Його конструкція була вкрай примітивною навіть у порівнянні із сумнозвісними студіями М. Яворського кінця 1920-х рр.

Зазначимо, що перший том хронологічно охоплював майже 1 тис. років — від створення Київської держави до реформи 1861 р. і навіть захоплював пореформені 1870-ті рр. Це закладало / анонсувало величезну диспропорцію в архітектоніці двотомника. Адже у проєктованому другому томі, який за обсягом мав бути співмірним із першим, планувалося представити виклад історії України протягом лише п'ятдесяти років (1880–1920-ті рр.)!

Композиційно під машкарою «передкапіталістичної доби» у першому томі переховувалася низка просторово-хронологічних сегментів, поданих із всеохоплюючим матеріалістично-класовим рефреном, який суцільно вихолощував і нівелював практично будь-які національні особливості: «I. Початки клясового суспільства та складання фєвдальних відносин; II. Розвиток фєвдально-кріпацьких відносин; III. Селянська революція 1648 р.; IV. Розвиток фєвдально-кріпацької системи в другій половині XVII і у XVIII стор.; V. Розклад фєвдально-кріпацької системи господарства; VI. Боротьба кляс на Україні епохи першої половини XIX ст.; VII. Реформа 1861 р.».

Зауважимо, що ці означення нагадували періодизацію історії України М. Яворського зі схожими класовими і матеріалістичними конотаціями⁶¹. Та, на відміну від концептуалізації М. Яворського, в якій все ж таки вибудовувалася окрема, принаймні відмінна схема українського революційного руху XIX — початку XX ст., хоч і на тлі російської минувшини, у курсі 1932 р. не тільки не згадувалося про самостійність, а навіть бодай про якусь автономність / своєрідність історії України. У тексті, навпаки, повсякчас засуджувалися «націоналістичні» та «буржуазні» концепції, що мало продемонструвати безперечну лояльність й безмірну ідеологічну цнотливість авторського колективу.

За наведеними назвами розділів спершу навіть складно зрозуміти, що йдеться про історію України. Та й установчі положення цього курсу з перших сторінок категорично та однозначно проголошували абсолютну домінацію класового дискурсу у конструюванні і репрезентації української минувшини. «Історія України — це історія суспільних відносин, це історія класової боротьби на терені сучасної України, боротьби, що підготувала й здійснила пролетарську диктатуру. Це є історія розвитку, що врешті призвів до соціалістичного будівництва. Але *почався* (курсив в “Історії України” 1932 р. — *Авт.*) цей розвиток задовго до слов'янського заселення України», — зазначалося у вступній частині першого розділу⁶².

⁶⁰ Історія України / ВУАМЛІН. Ін-т історії. — Б. м., 1932. — Т. 1: Передкапіталістична доба. — С. 4.

⁶¹ *Яворський М.* Історія України в стислому нарисі. — 3-є вид. — Б. м., 1929. — С. 20–21; *Його ж.* Коротка історія України. — 6-е вид. — Харків, 1929. — С. 13.

⁶² Історія України. — Б. м., 1932. — Т. 1. — С. 5.

Відтак дожовтнева історія фактично репрезентувалася як передісторія до «справжньої» минувшини — історії пролетарської революції, громадянської війни та «соціалістичного поступу».

Більше того, автори першого тому цього курсу категорично відкинули «націоналістичну» ідею про «доісторичні» та «передісторичні часи» в історії України, котру замінили тезою про докласовий і класовий устрій суспільства. Натомість значущість історичних подій визначалася вже вповні довершеним телеологічним мірилом вартості — «вистиганням Жовтневої революції»⁶³, з перспективи якої пропонувалося представлення та висвітлення інших історичних епох.

У світлі таких догматичних установчих настанов суцільно переглядалися, точніше коментувалися цілі історичні епохи та періоди. Наприклад, Литовсько-Польська доба представлялася у світлі абстрактних прикмет «февдальної системи», з якої прагнули вилучити / вимити будь-які етнонаціональні особливості з суцільним акцентуванням на викритті ворожих «націоналістичних», «буржуазних» і «реакційних» концепцій. *«Україна февдальних часів не може правити за зразок “самостійної України”, що мріється українській буржуазії. Цей буржуазний ідеал українська буржуазія активно боронить проти пролетарської революції, проти української соціалістичної держави.* Саме в цьому основний сенс буржуазної концепції Галицької Русі, буржуазного розуміння включення її до Польської та Литовської держави. Але саме в цьому виявляється дійсне обличчя носіїв цієї концепції. Бо в дійсності не було жодної єдиної “народної підстави”, як каже Грушевський, на якій могли б зійтися визискувачі й визискувані. Гаслом єдиної, безкласової чи міжкласової “національної культури” українська буржуазія хоче загасити клясову боротьбу між кляс українського суспільства», — наголошувалося на сторінках першого тому згаданого курсу⁶⁴.

У подібному дусі переглядалася й доба України-Гетьманщини, зокрема Хмельниччина. Передусім, відкидалася концептуалізація М. Яворського, котрий у багатьох аспектах наслідував схему М. Грушевського, й репрезентував Хмельниччину як «козацьку революцію», хоч і уважав, що вона мала звільнити «місце для майбутнього дворянсько-поміщицького хазяйства»⁶⁵. Натомість автори курсу представляли Хмельниччину як «селянську революцію», а М. Яворського вважали послідовником «буржуазної історичної школи, розбавленої “економічним матеріалізмом”»⁶⁶.

Важливі «відкриття» були зроблені авторами курсу 1932 р. й на ниві представлення реформи 1861 р., що подавалася як перехід «на капіталістичні рейки», в якому хоч-не-хоч помітне місце посідало селянство⁶⁷. Проте у першому томі все

⁶³ Історія України. — Б. м., 1932. — Т. 1. — С. 6.

⁶⁴ Там само. — С. 53–54.

⁶⁵ Яворський М. Історія України в стислому нарисі. — С. 59.

⁶⁶ Історія України. — Б. м., 1932. — Т. 1. — С. 93.

⁶⁷ Там само. — С. 316–319.

ж таки прописали тезу про колоніальне становище українських земель в імперії Романових: *«Другою характерною рисою післяреформної економіки України був її колоніальний характер. Для російського поміщика Україна була об'єктом військово-февдалної експлуатації, для російського капіталу — вона була джерелом сировини та палива і ринком збуту»*⁶⁸.

Та навіть ця вкрай догматична «концептуалізація» історії України, що спиралася на суцільне вульгаризоване прочитання / потрактування марксизму, частогусто притягнуте, як-то кажуть «за вуха», кінець-кінцем зазнала цілковитого фіаско! За офіційною версією, перший том курсу «Історії України» 1932 р. звинуватили у «троцькістському» й «буржуазному» представленні історії України і швидко «розвінчали» з початком чергової чистки ВУАМЛІНу.

«В цьому підручнику фальсифікуючи історичний процес України, українські націоналісти і троцькісти обґрунтовують свою контрреволюційну роботу, скеровану на відрив України від Радянського Союзу. Вони висвітлюють історичний процес на Україні відірвано від історичного процесу Росії, заперечують історичну закономірність диктатури пролетаріату і соціалістичного будівництва на Україні, протягують гасла буржуазної реставрації. Вони затушковують основні класові протиріччя за феодальної доби і висувають українського дрібного і середнього поміщика та буржуазію на керівників революційного селянського руху тощо», — відмічалось на шпальтах республіканського партійного офіціозу⁶⁹.

Практично в унісон із цими розумуваннями витримана й тональність «розвідки» Т. Скубицького, вміщеної в офіційному органі ВУАМЛІНу. «Платформа контрреволюційного блоку націоналістів і троцькістів знайшла своє яскраве виявлення в підручнику “Історія України”, надрукованому в 1932 р. під маркою ВУАМЛІНу. Автори підручника націоналісти і троцькісти — Свідзинський, Карпенко, Гуревич З., Редін і Покровський розгорнули націоналістично-троцькістську платформу, скеровану на боротьбу проти диктатури пролетаріату. Вони висвітлювали історичний процес України під кутом зору “обґрунтування” реставрації буржуазно-поміщицької влади. Фальсифікуючи вчення Маркса — Енгельса — Леніна — Сталіна про класи, класову боротьбу, диктатуру пролетаріату, українські націоналісти і троцькісти затушковували в підручнику основні класові суперечності між експлуатованими і експлуаторами. На перше місце вони висували тертя, суперечки між окремими групами експлуаторських класів, надавали цим тертям і суперечкам домінуючого, вирішного значення в історичному розвитку України. Поміrkовані опозиційні виступи українського дрібного і середнього поміщика — козацької старшини — контрреволюційний блок українських націоналістів і решток троцькістів перетворював на активну революційну боротьбу, а цих поміщиків — на борців проти польського магнатства і росій-

⁶⁸ Історія України. — Б. м., 1932. — Т. 1. — С. 334.

⁶⁹ Сенченко Ан., Постоловська Т. Розгромити до кінця рештку контрреволюційних націоналістів і троцькістів // Комуніст (К.). — 1934, 7 листоп. — № 258. — С. 2.

ського самодержавства. (Карпенко, Свідзинський, Гуревич). *Автори підручника затушували спільну боротьбу українських, польських і російських експлуаторських класів проти трудящих*», — зазначав автор цього «викривального» тексту⁷⁰.

Власне, саме сполучення у згаданих «погромних» статтях й інших публікаціях таких ідеологічних маркерів як «троцькісти» і «націоналісти» для означення «ворогів» суперечило елементарним вимогам формальної логіки, позаяк об'єднувало під однією парасолькою непримиренних «антагоністів» за радянським ідеологічним каноном.

Злий жарт із авторами курсу 1932 р. начебто зіграли й згадки про невиразну класову роль селянства за часів України-Гетьманщини та колоніальне означення становища українських земель у складі імперії Романових. Скажімо, вищезгаданий Т. Скубицький наголошував, що *«селянство — основний революційний клас феодальної доби націоналісти і троцькісти малювали, як консервативну, реакційну силу, що без проводу українського поміщика — козацької старшини — не здатна боротися за своє соціальне й національне визволення»*⁷¹.

Та «критики», зокрема вищезгаданий Т. Скубицький, не дуже переймалися логічністю й послідовністю власної аргументації, позаяк керувалися лише однією мотивацією довести, що курс 1932 р. написали «вороги». Недаремно в їхніх «викривальних» текстах повсякчас побутують означення-кліше з персональним маркуванням «ворога» — «троцькіст Редін»⁷², «націоналіст Карпенко»⁷³, «фашист Свідзинський»⁷⁴ і т. п., які огульно прирівнювалися / порівнювалися з цілим пантеоном «ворогів» країни Рад (Гермайзе, Грушевський, Єфремов, Плеханов, Рожков, Рязанов, Скрипник, Слабченко, Яворський та ін.). Дісталось навіть «троцькісту Рубачу» із його «додатковою схемою пролетарської революції»⁷⁵, котрий навіть не належав до авторського колективу першого тому, а лише був задекларований як майбутній автор у другому томі цього курсу. Схоже, що Т. Скубицький намагався максимально вписати до свого «викривального» тексту всіх можливих «ворогів», яких тільки міг пригадати...

Не забув згадати «контрреволюціонерів на історичній ділянці» і секретар ЦК КП(б) У М. Попов⁷⁶.

⁷⁰ Скубицький Т. Проти платформи контрреволюційного блоку уламків націоналістів і троцькістів у підручнику історії України // Під марксистсько-ленінським прапором. — 1935. — № 3. — С. 105.

⁷¹ Там само. — С. 106.

⁷² Там само. — С. 106, 109.

⁷³ Там само. — С. 110, 112.

⁷⁴ Там само. — С. 115–117.

⁷⁵ Там само. — С. 105.

⁷⁶ Попов М. М. Невпинно працювати над собою (Виступ на сесії Всеукраїнської асоціації марксо-ленінських інститутів, 5 червня 1935 р.) // Під марксистсько-ленінським прапором. — 1934. — № 1. — С. 5.

Зрештою, у нищівному «розгромі» цього курсу, вочевидь, вирішальну роль відіграли не якість концептуальні прорахунки чи огріхи, а злободенна політична кон'юнктура, котра нав'язувала розкручування чергової репресивної кампанії з продукуванням старих-нових категорій «ворогів», «контрреволюціонерів», «шкідників», «дворушників» і т. п.

Отож несусвітність й алогічність звинувачень на адресу авторського колективу першого тому і навіть сама експресивно-негативна тональність «викривальних» текстів наочно демонструють яких величезних масштабів набув у радянській Україні першої половини 1930-х рр. процес деформації соціогуманітарного знання загалом та спотворення горизонту історичної концептуалізації зокрема. Адже тодішні «дискусії» практично перетворилися на словесні, точніше казуїстичні змагання навколо марксистських догматів, в яких роль інтелектуала де-факто звелася до становища нажаханого вірянину, котрий будь-що-будь намагався врятуватися та довести чистоту свої марксистської «віри» й відкинути навіть потенційні звинувачення в ідеологічній ересі.

«Карпенкова книжка (за прізвищем редактора курсу 1932 р., хоч у передмові він представлений тільки як один із авторів. — *Авт.*) проіснувала на книжковому ринку дуже недовго й зникла разом з Карпенком і деякими іншими авторами її під час великої чистки в Україні в 1933 році», — згадував В. Дубровський⁷⁷. Долю редактора розділила й більшість авторів курсу історії України зразка 1932 р., які були репресовані протягом наступних років, себто принесені у жертву ненажерливому тоталітарному молоху⁷⁸.

Певні інституціональні реформи на засадах марксистсько-ленінського оновлення, точніше, на ґрунті тотальної індоктринації, намічались / анонсувалися й проводилися на теренах академічної науки. Наприкінці 1933 р. керівництво ВУАН не без урядового тиску схилилося до реформування чи т. зв. «соціалістичної реконструкції» Академії у вигляді інституціонального укрупнення й централізації установ. До цього підштовхували й повсякденні обставини життя та діяльності, позаяк низка комісій, музеїв та інших інституцій складалася із невеликої кількості співробітників, яким на той час пощастило уникнути звільнення

⁷⁷ Дубровський В. Найновіша советська концепція історії України. — С. 71.

⁷⁸ Див., докладніше: Шевченко А. В. Репресії проти інтелігенції в 30-х роках ХХ ст. // Перші Зарембівські читання. Матеріали Перших Всеукраїнських наукових читань, присвячених 60-річчю від дня народження українського історика та пам'яткознавця Сергія Захаровича Заремби (1947–2003) (м. Київ, 23 січня 2007 р.): 36. статей / Упор. О. М. Титова. — К., 2007. — С. 86–87; Стоян Т. А. Політичні репресії проти учених-істориків в Україні 1930-х рр. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. — 2010. — № 2. — С. 118–124; Філіппенко Р. І. Микола Редін — радянський та український вчений-історик (до сторіччя від дня народження) // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. — К., 2014. — Вип. 4: збірка наукових праць, присвячена 170-літтю з дня народження Никодима Павловича Кондакова (1844–1925) — С. 652–659; та ін.

та репресивних кампаній радянського режиму. Згідно протокольної постанови Політбюро ЦК КП(б)У від 26 грудня 1933 р. про скликання січневої сесії ВУАН 1934 р., на якій планувалося впровадити структурні трансформації Академії, базовою інституціонально-організаційною одиницею такого реформування вбачався Інститут⁷⁹.

Таким чином, скасовувалася шестирівнева інституціональна система (кабінет / комісія / кафедра / цикл / відділ / Президія) ВУАН. Натомість вводилася трирівнева структура Академії — інститути, відділи та Президія, хоч її впровадження загалом затягнулося до 1936 р. За офіційними відомостями станом на середину 1937 р. було створено «22 комплексних інститути, диференційованих в основному по галузям науки, покликаних опрацювати провідні наукові проблеми і планомірно використовувати наукові досягнення в інтересах соціалістичного будівництва»⁸⁰. Руйнація «циклової системи» ВУАН подавалася як велике досягнення і навіть тріумф «соціалістичної реконструкції»⁸¹, але насправді була вислідом гвалтовної централізації, директивно нав'язаної Академії.

У річищі цих організаційно-структурних перетворень наприкінці 1933 р. був розроблений проект положення про Інститут історії ВУАН, який побутував у науковому середовищі, принаймні до лютого 1934 р. Ця інституція проектувалася як «вища наукова-дослідча установа», котра «веде ідеологічну боротьбу з буржуазними концепціями в розумінні історичного процесу, з проявами вульгаризації та протаскуванням в історичну науку ворожих пролетаріатові буржуазних і дрібнобуржуазних поглядів і концепцій. Особливу увагу Інститут історії має приділяти викриттю та боротьбі з буржуазно-націоналістичними і фашистськими перекручуваннями історії України українськими націоналістами»⁸². Причому коло пріоритетних напрямів роботи майбутньої інституції окреслювалося у вигляді широкого, майже безмірного діапазону, як-от розробка «проблем з історії України, Росії й СРСР та історії Сходу й Заходу за всіх суспільно-економічних формацій, а також історії партії»⁸³.

Зауважимо, що організаційна структура проектового Інституту здебільшого спиралася вже на формаційний принцип, хоч і передбачала низку інших секторів із окремими предметними областями. Загалом майбутня інституція мала

⁷⁹ Протокольна постанова Політбюро ЦК КП(б)У про скликання січневої сесії ВУАН для затвердження заходів, пов'язаних з переходом на нову організаційну структуру Академії (26 грудня 1933 р., м. Харків) // Історія Національної академії наук України. 1934–1937. — С. 30.

⁸⁰ Академія Наук УРСР у другій п'ятирічці // Вісті АН УРСР. — 1937. — № 6/7. — С. 69.

⁸¹ Адамович І. Нова організаційна структура ВУАН // Вісті ВУАН. — 1934. — № 1. — С. 18–20.

⁸² Положення про Інститут історії Всеукраїнської академії наук [грудень 1933 р. — січень 1934 р.] // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 21–22.

⁸³ Там само. — С. 21.

складатися із восьми секторів: 1) історія України за доби феодалізму; 2) історія України за доби капіталізму; 3) історія України за доби пролетарської революції та соцбудівництва; 4) історія Західної України; 5) історія Росії та СРСР; 6) історія Партії; 7) історія Сходу й Заходу; 8) історія нацменшостей на Україні⁸⁴.

Та Інститут історії ВУАН так і не був створений. Натомість постав і протягом лютого-листопада 1934 р. функціонував Історично-археографічний інститут ВУАН⁸⁵.

Б. Крупницький — близький товариш О. Оглоблина на еміграції у післявоєнні роки вважав, що цей Інститут був безпосереднім попередником Інституту історії України АН УРСР і навіть помилково наголошував, що першу інституцію перейменували в останню⁸⁶. Мабуть, це перекручення Б. Крупницького базувалося на публікації С. Сірополка у львівській щоденній газеті «Діло», в якій автор висловив думку, що «деякі установи колишнього історично-філологічного відділу Всеукраїнської Академії Наук існують і досі (їх приділили до соціально-економічного відділу Академії Наук)»⁸⁷.

Певна плутанина мала місце і у тодішньому академічному середовищі. Схоже, що протягом січня-лютого 1934 р. циркулювали, або принаймні потенційно зберігалася різні думки та підходи щодо конституювання Інституту, зокрема стосовно означення його назви. Почасти про це свідчать навіть заяви майбутніх співробітників. Одні претенденти просили їх зарахувати до Історично-археографічного («Історико-археографічного») інституту. Наприклад, Ф. Ястребов (заява від 20.I.1934)⁸⁸. Натомість заяви інших кандидатів на роботу (бібліотекарів), написані переважно у лютому 1934 р., адресовані «дирекції Історичного інституту»⁸⁹ або «директору Історичного Інституту ВУАН»⁹⁰.

Більше того, у протокольних записках засідання планової комісії ВУАН від 5 лютого 1934 р., котру очолював академік О. Палладін, зафіксована первісна

⁸⁴ Положення про Інститут історії Всеукраїнської академії наук [грудень 1933 р. — січень 1934 р.] // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 22–23.

⁸⁵ Див., докладніше: *Комаренко Н. В.* Установи історичної науки в Українській РСР. — С. 84–88; *Ї ж.* Історико-археографічний інститут ВУАН (лютий-листопад 1934 р.) // Історіографічні дослідження в Українській РСР. — К., 1973. — Вип. 6. — С. 61–65; *Юркова О.* Історично-археографічний інститут ВУАН: десять місяців діяльності // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — К., 2000. — Вип. 4. — С. 268–306; *Ї ж.* Історично-археографічний інститут: плани та діяльність (лютий-листопад 1934 р.) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. — К., 2002. — Ч. 8/9: 36. наук. пр. на пошану Я. І. Дзири, част. 2. — С. 358–370.

⁸⁶ *Крупницький Б.* Українська історична наука під Советами... — С. 33.

⁸⁷ *Сірополко Ст.* З життя та діяльності Академії Наук УРСР // Діло (Львів). — 1938, 8 лютого. — № 28. — С. 2.

⁸⁸ Історично-археографічний інститут ВУАН. 1933–1935 рр. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 3. — Спр. 171. — Папка 15 (37). — Арк. 232.

⁸⁹ Там само. — Арк. 228.

⁹⁰ Там само. — Арк. 226.

назва інституції — Інститут історії ВУАН⁹¹. Схоже, що рішення про зміну назви установи ухвалювали доволі швидко, практично в останній момент.

Зрештою, помітну, а можливо й вирішальну роль у творенні зазначеної інституції відіграло калькування / наслідування організаційних трансформацій російських / загальносоюзних установ, зокрема Історико-археографічного інституту (колишньої історико-археографічної комісії при АН СРСР) у Ленінграді. Ця інституція існувала впродовж 1931–1936 рр., а у лютому 1936 р. її реорганізували разом із іншими установами в Інститут історії АН СРСР⁹².

Варто підкреслити, що у структурі ВУАМЛІНу вже існував Інститут історії — очевидний конкурент і можлива інституціональна заміна академічних установ історичного циклу. Останній, як і вся ВУАМЛІН, хоч і зазнав нищівної критики протягом 1933–1934 рр., але все ж таки розглядався у республіканських партійних і урядових колах як осередок історико-партійної науки, на відміну від «ворожого» або, принаймні, «неблагонадійного» академічного середовища.

За штатом Історично-археографічний інститут ВУАН налічував 19 одиниць, з яких 13–14 лютого 1934 р. затверджено було лише 12 включно з т. в. о. директора Ф. Козубовським (до речі, тодішнім директором Інституту історії матеріальної культури) та вченим секретарем (пізніше директором) І. Кравченком⁹³. За пропозицією І. Кравченка, Інститут мав складатися з п'яти секторів — історії України, історії Західної України, історії Заходу та Сходу, історії партії, історії народів Росії та народів СРСР. Однак, з огляду на брак кадрів науково-дослідну роботу розпочали тільки перші три сектори⁹⁴.

Зауважимо, що Ф. Ястребов (від 1 квітня 1934 р. співробітник зазначеної інституції⁹⁵, а від липня 1936 р. — Інституту історії України АН УСРР) на одній із повоєнних нарад у ЦК КП(б)У згадував цей інститут як короткотривалий епізод в історії Академії. На його думку, Історично-археографічним інститутом лише формально керував І. Кравченко⁹⁶, що почасти може свідчити про досить неоднозначну ситуацію з адмініструванням цієї установи. Проте документи й матеріали з архіву Історично-археографічного інституту ВУАН, який зберігається у Науковому архіві Інституту історії України НАН України (Оп. 3. Спр. 171),

⁹¹ Історично-археографічний інститут ВУАН. 1933–1935 рр. — Спр. 171. — Папка 6 (30). — Арк. 104.

⁹² Алексеева Г. Д. Академия наук СССР // Очерки истории исторической науки в СССР. — Т. 4. — С. 246.

⁹³ Історично-археографічний інститут ВУАН... — Папка 1 (25). — Арк. 1-2.

⁹⁴ Юркова О. Історично-археографічний інститут ВУАН: десять місяців діяльності. — С. 272–273.

⁹⁵ Історично-археографічний інститут ВУАН... — Папка 1 (25). — Арк. 3.

⁹⁶ Стенограмма совещания историков при ЦК КП(б)У (29–30 апреля 1947 г.). Управление пропаганды и агитации [машинопис] // ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 70. — Спр. 753. — Арк. 109.

дозволяють дійти висновку, що майже всі напрями діяльності установи адмініструвалися саме І. Кравченком.

З одного боку, «сусідство» з Інститутом історії ВУАМЛІН змушувало нову установу начебто обмежувати / розмежовувати напрями наукових студій. Скажімо, О. Оглоблин у процесі обговорення науково-дослідних планів на зборах Історично-археографічного інституту ВУАН 14 жовтня 1934 р. висловив думку, що «переселення ВУАМЛІН'а до Києва вимагає розмежування між цими двома інституціями і звернення головної уваги на часи до ХХ в. Але археографічні роботи можуть бути і дальших часів, більш уваги ранньому феодалізму — доцільне»⁹⁷. Відтак О. Оглоблин пропонував шукати для Історично-археографічного інституту власну нішу, котра могла б дозволити установі вижити за досить складної політичної кон'юнктури загалом і ситуації в Академії зокрема. Водночас він уважав необхідним опрацьовувати й монографічні студії з історії України, але до ХХ ст. Натомість дехто з його колег (І. Слизький) не хотіли «обрізати» верхню хронологічну межу таких праць⁹⁸

З другого боку, Історично-археографічний інститут ВУАН не міг локалізувати власну фахову спеціалізацію лише джерелознавчими й археографічними студіями, а, навпаки, формував украй широкі науково-дослідні плани, котрі, звичайно, були відірвані від реальних можливостей, як кадрових, так і матеріально-фінансових. Ось тільки перелік провідних тем робочого науково-дослідного плану Історично-археографічного інституту ВУАН на 1935 р.: «1) історія покріпачення селянства і революційна боротьба селянства на Україні; 2) історія промисловості та робітничого класу на Україні ХVІІІ–ХХ ст.; 3) колоніальна політика царату на Україні; 4) Історія Молдавії і АМСРР; 5) Революція 1905 р. на Україні; 6) Історія класової боротьби на Заході і Сході; 7) Записки Історично-археографічного інституту». Причому у цих записках планувалося вміщувати матеріали з історії трьох революцій, себто революції 1905–1907 рр., а також лютневої та жовтневої революції 1917 р.⁹⁹

До того ж від співробітників вимагали публічного та тотального розриву з минулим, себто написання «викривальних» і «погромних» текстів «*Викрити й розтрити буржуазно-націоналістичні і націонал-ухильницькі історичні схеми й концепції, боротись з перекручуваннями й фальсифікацією історії, за правильну марксоленінську схему історії України — ось гасла, під якими Історично-археографічний інститут буде проводити свою роботу й видавати свої "Записки"*», — зазначалося у редакційному вступі (відп. редактор С. Кокошко) до першого та єдиного числа цього видання¹⁰⁰.

⁹⁷ Історично-археографічний інститут ВУАН... — Папка 8 (39). — Арк. 20.

⁹⁸ Там само. — Арк. 20.

⁹⁹ Там само. — Арк. 22–23.

¹⁰⁰ Від редакції // Записки історично-археографічного інституту ВУАН. — К., 1934. — № 1. — С. [8].

Втім, за видавничим планом ВУАН на 1934 р. передбачалося видання трьох випусків «Записок історично-археографічного інституту ВУАН» по 10 др. арк. із накладом 1500 прим.¹⁰¹ Співробітники Інституту підготували й другий випуск «Записок», який світу не побачив, хоч і був переданий до видавництва Академії¹⁰².

Зрештою, Історично-археографічний інститут ВУАН так і не зміг уповні розгорнути наукові студії, попри підкреслену та задекларовану лояльність керівництва до влади та «нищівну критику» своїх попередників — визначних українських істориків В. Антоновича¹⁰³, М. Грушевського¹⁰⁴, М. Довнар-Запольського¹⁰⁵ та ін. Ці «викривальні» тексти, що 1932–1933 рр. переважно готувалися до останніх «погромних» чисел ліквідованого часопису «Україна», зокрема доповідь О. Оглоблина з «розвінчанням» М. Довнара-Запольського та його історичної школи, стали своєрідною візитівкою Інституту у тогочасній академічній хроніці¹⁰⁶.

Проте науково-дослідні плани Інституту виявилися нереальними, особливо зважаючи на кадровий склад і загальний стан академічної соціогуманітаристики. У біжучій інформації про виконання «виробничого плану» ВУАН за перше півріччя 1934 р. зазначалося: «Історично-археографічний інститут (курсів редакції “Вістей ВУАН”. — Авт.) за це півріччя проробив чималу роботу: здано перше число журналу, присвячене питанням боротьби проти націоналізму в історіографії, підготоване до друку друге число журналу (переважно з питань історії пролетарської революції). Але свого видавничого плану інститут не виконує: замість 8 робіт (на 78 арк.), він здав 2 планові роботи (28 арк.) і, крім того, 2 позапланові роботи, виконавши свій видавничий план по плановій продукції лише на 36%, а разом із позаплановою продукцією — на 62%»¹⁰⁷. Та ситуація з виконанням «виробничого плану» в інших академічних інститутах, зокрема

¹⁰¹ Історично-археографічний інститут ВУАН... — Папка 10 (24–39). — Арк. 140зв.

¹⁰² Див. про зміст другого випуску «Записок історично-археографічного інституту ВУАН»: Юркова О. Історично-археографічний інститут ВУАН: десять місяців діяльності. — С. 285–287; Історично-археографічний інститут ВУАН... — Папка 6 (30). — Арк. 3.

¹⁰³ Слизький І. Про націонал-фашистські настанови у виданні І тому творів В. Антоновича // Записки історично-археографічного інституту ВУАН. — К., 1934. — № 1. — С. 121–156.

¹⁰⁴ Кравченко І. Фашистські концепції Грушевського і його школи в українській історіографії (академік Грушевський і його школа після повернення з білоеміграції) // Там само. — С. 9–54.

¹⁰⁵ Оглоблін О. Буржуазна історична школа Довнар-Запольського (до генези блоку російського великодержавництва й місцевого націоналізму в українській історіографії) // Там само. — С. 157–225.

¹⁰⁶ Наукові доповіді ВУАН: В історично-археографічному інституті // Вісті ВУАН. — 1934. — № 5. — С. 62–64.

¹⁰⁷ До підсумків виконання виробничого плану ВУАН у I півріччі 1934 р.: Історично-археографічний інститут // Там само. — С. 34.

установах суспільствознавчої та гуманітарної спрямованості, не дуже відрізнялася від Історично-археографічного інституту ВУАН.

Неукомплектованість кадрами, потужна ідеологізація, котра нав'язувала програму «виробництва погромних текстів» й масовану критику «буржуазних, націоналістичних концепцій», організаційні колізії на теренах Інституту значною мірою звели нанівець спроби низки знаних дослідників, як-от К. Антипович, О. Баранович, К. Лазаревська, О. Оглоблин, К. Штепа та ін., продовжувати попередні дослідження, хоч співробітники Інституту протягом 1934 р. опрацювали ряд цікавих («непогромних»!) текстів із різним ступенем готовності. Мабуть, саме останні мав на увазі О. Оглоблин, коли в історіографічному огляді 1963 р. згадував про «цю індивідуальну, цілком приватну, й тому великою мірою незалежну від офіційних чинників, вимог і впливів, наукову працю українських істориків у 1930-их роках»¹⁰⁸.

17 листопада 1934 р. Історично-археографічний інститут ВУАН був ліквідований¹⁰⁹. Дехто з колишніх співробітників опинився в Інституті історії ВУАМЛІН, дехто — Інституті історії матеріальної культури, котрий за висловом О. Оглоблина «тікав од усяких історичних проблем»¹¹⁰.

Загалом короткотривале буття Історично-археографічного інституту ВУАН відобразило типові риси інституціональної лихоманки Академії т. зв. «перехідної» доби, себто трансформації ВУАН в АН УРСР. Достеменно не відомо, що саме стало конкретним приводом для ухвалення такого рішення: урядовий тиск, пов'язаний із черговими планами руйнації ВУАН чи, навпаки, розбудови ВУАМЛІНу, інститути якого влітку 1934 р. перебралися до Києва у зв'язку з переносом столиці із Харкова¹¹¹, можливі інтриги інституційного конкурента — Інституту історії ВУАМЛІН тощо.

Цікава подробиця означеного переїзду до нової столиці виявилася в тому, що за ухвалою урядової комісії, котра опікувалася його організацією, саме ВУАН мала передати свої приміщення у будинку № 14 на бульварі Шевченко (м. Київ) для інститутів ВУАМЛІНу. Зокрема, кількох кімнат у цьому будинку позбувся Історично-археографічний інститут ВУАН, який на перспективу мусив узагалі шукати інше приміщення. Відтак на позачерговому засіданні Президії ВУАН від 8 травня 1934 р. пропонувалося «повідомити Урядову Комісію, що на сьогодні Всеукраїнська Академія Наук, зважаючи на те, що у неї відібрано цілу низку будинків, перебуває щодо приміщення в надзвичайно скрутному стані, який ставить під велику загрозу належне розгортання наукової роботи Академії»¹¹².

¹⁰⁸ Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію. — Нью-Йорк, 1963. — С. 13.

¹⁰⁹ Юркова О. Історично-археографічний інститут: плани та діяльність (лютий–листопад 1934 р.). — С. 368–369.

¹¹⁰ Мезько-Оглоблин О. Як большевики руйнували українську історичну науку. — С. 34.

¹¹¹ Комаренко Н. В. Установи історичної науки в Українській РСР. — С. 69.

¹¹² Історично-археографічний інститут ВУАН... — Папка № 10 (24–39). — Арк. 126зв.

Так чи інакше, десятимісячна історія Історично-археографічного інституту ВУАН не тільки яскраво засвідчила організаційну кризу в Академії, а й подальшу примітивізацію та суцільну ідеологізацію текстів з історії України. Розгортання цієї пізнавальної ситуації на обширах соціогуманітарного, передусім історичного знання спричинилося до майже повного паралічу на ниві концептуалізації, себто призупинило висунення будь-яких помітних пропозицій у цій царині!

Отож у середині 1930-х рр. фах історика, тим паче українського історика, перетворився на настільки небезпечний терен діяльності, що більшість видавництва у радянській Україні уникала публікації будь-яких історичних студій.

«Насамперед впадає в око майже цілковитий брак наукової продукції в царині історії. Декілька поодиноких і здебільшого випадкових статтів (часто-густо слабких і з боку методології, і з боку наукової тематики), трохи публікацій дуже сирого документального матеріалу — і вже зовсім не випадкова наявність методологічних хиб, — ось все, що дала українська історична наука за останні роки. За велику прогалину треба визнати відсутність капітальних загальноісторичних і монографічних видань (не кажучи вже за брак підручної історичної літератури)», — відзначав О. Оглоблін у неопублікованій розвідці про стан історичної науки від 1 червня 1934 р.¹¹³ Більше того, автор наголошував, що саме «неприпустимим фактом відсутності наукової продукції, свідомого чи несвідомого затаювання своїх думок і концепцій, надмірного остраху перед можливими помилками — з одного боку, цілком недозволеного ставлення до історичних видань з боку видавництва, — можна пояснити й ті прориви в царині вищої історичної освіти, що останнього часу були викриті парторганізацією УСРР»¹¹⁴.

Це промовисте свідчення учасника й очевидця тих подій яскраво ілюструє тодішній стан української історичної науки, зокрема атмосферу суцільного жаху та невпевненості, котра побутувала в академічному середовищі.

Втім, за кілька років подібна доля спіткала й Інститут історії ВУАМЛІН. У 1934 р. зусилля цієї інституції здебільшого були сконцентровані на підготовці підручника, а також розробці й обговоренні «стабільної програми по історії України». У широкому сенсі ці дидактичні практики корелювалися з загально-союзною кампанією 1934 р. зі створення серії нових підручників для викладання в школі, точніше для виховання радянської варіації «масової» людини на обширах СРСР.

Офіційний старт цієї кампанії дала відома постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про викладання громадянської історії в школах СРСР» від 16 травня 1934 р.¹¹⁵ Відтак на зміну / заміну суспільствознавчим експериментам на марксистському підґрунті у дидактиці мала прийти більш-менш конкретна, фактографічна історія

¹¹³ Оглоблін О. П. Сучасний стан і основні завдання історичної науки в УСРР. — Арк. 2.

¹¹⁴ Там само. — Арк. 4.

¹¹⁵ Историческое образование на новом этапе // Борьба классов. — 1934. — № 5/6. — С. 1–4.

СРСР як навчального предмета, хоч і вбраного у відповідні ідеологічні шати, але з помітним великоросійським рефреном і новими смислами. Вищезгаданий М. Попов так прокоментував черговий зигзаг тодішнього партійного курсу: «Постанова ЦК ВКП(б) про історію, що за неї я щойно нагадав, має колосальніше значення не тільки для самих істориків. Вона суворо вимагає від кожного комуніста, що працює на теоретичному фронті, колосальної роботи над собою. Вона вимагає знання фактів, конкретних фактів...»¹¹⁶.

Недаремно саме в 1934 р. при Інституті історії ВУАМЛІН була створена Всеукраїнська комісія по викладанню історії на чолі з М. Пакулем, М. Редіним і Г. Шерманом¹¹⁷. Ця комісія складалася з кількох груп: а) середньої школи; б) вищої школи; в) наочних приладь¹¹⁸.

Загалом комісія мала опікуватися багатьма методичними та дидактичними питаннями, як-от перепідготовка викладачів, надання очних і заочних консультацій, підготовка хрестоматії, бібліографічних покажчиків, навчальних мап, альбомів з ілюстративними матеріалами, радіолекцій, участь у виданні журналу «Викладання історії та географії», всебічна допомога видавництву «Радянська школа», і, найголовніше, написання підручника з історії України¹¹⁹. Доволі складно простежити наскільки був реалізований амбітний план роботи цієї Комісії, проте очевидно, що завдання накинуті Інституту історії ВУАМЛІН були вкрай масштабними й потребували значних ресурсів, передусім науковців.

Основні наукові практики Інституту історії ВУАМЛІН розгорнулися навколо «складання» / написання «підручника по історії України»¹²⁰. Зрештою, 1934 р. проект плану підручника був розглянутий на президії ВУАМЛІНу та переданий до Народного комісаріату освіти УСРР¹²¹.

Зауважимо, що до створення підручника під грифом ВУАМЛІНу намагалися долучитися й академічні установи, зокрема Історично-археографічний інститут ВУАН¹²². Наприклад, О. Оглоблін задекларував такий формат співпраці у підготовці курсу історії України: «Треба одразу широко поставити с к л а д а н н я к а п і т а л ь н о ї, н а з а с а д а х н а у к и М а р к с а — Л е н і н а — С т а л і н а з б у д о в а н о ї “І с т о р і ї У к р а ї н и”». Це монументальне видання завдасть остаточного удару буржуазній українській історіографії. Ясна річ, що це може бути лише к о л е к т и в н а (розбив О. Оглоблін. — *Авт.*) праця істориків,

¹¹⁶ Попов М. М. Невпинно працювати над собою... — С. 6.

¹¹⁷ Комаренко Н. В. Всеукраїнська Асоціація Марксистсько-Ленінських Інститутів... — С. 80.

¹¹⁸ Гребенкін К. В. Н.-Д. Інституті історії ВУАМЛІНу // Під марксистсько-ленінським прапором. — 1934. — № 1. — С. 122.

¹¹⁹ Історично-археографічний інститут ВУАН... — Папка 5 (29). — Арк. 7–8.

¹²⁰ Гребенкін К. В. Н.-Д. Інституті історії ВУАМЛІНу. — С. 122.

¹²¹ Сараджев А. О работе институтов ВУАМЛИН'а за II квартал 1934 года // Под марксистско-ленинским знаменем. — 1934. — № 2. — С. 160.

¹²² Історично-археографічний інститут ВУАН... — Папка № 11 (34). — Арк. 47.

об'єднаних відповідними науково-дослідними інституціями, передусім ВУАМЛІН і ВУАН»¹²³. У цьому дописі виразно проступає побоювання академічних науковців, що директивне керування наукою призведе до маргіналізації ВУАН, місце якої кінець-кінцем заступить ВУАМЛІН.

Тогочасні тенденції, зокрема інституціональні трансформації в Академії та масоване залучення науковців ВУАМЛІНу до дидактичних практик, демонстрували значну вірогідність саме такого сценарію. Приміром, був підготовлений проект програми з історії України для державних університетів і педагогічних вузів, опублікований видавництвом «Радянська школа» під грифом Інституту історії ВУАМЛІН та Народного комісаріату освіти УСРР¹²⁴. Схоже, що цей проект програми готувався з шаленим поспіхом, оскільки після його друку до нього терміново додали передмову, котрої не було у змісті. Відтак проект програми надрукували з двома відмінними за поліграфічним виконанням титульними сторінками, між якими вмістили одну нумеровану сторінку передмови.

Лейтмотив означеної передмови доволі виразно простежується з установчих конотацій: «В основу програми покладено *спільність історичного процесу України і Росії, єдність боротьби трудящих України і народів Росії проти експлуаторських класів, їх братерська спілка в боротьбі за перемогу пролетарської революції й побудову безкласового соціалістичного суспільства*. Програму Історії України спрямовано на боротьбу проти контрреволюційної буржуазно-націоналістичної ідеології, на боротьбу проти різних опортуністичних перекинувань марксоленінської теорії, проти українського націоналістичного ухилу — головної небезпеки на Україні на даному етапі та проти ухилу до великодержавного шовінізму»¹²⁵.

Вочевидь, передмова реагувала на чергові зигзаги партійного курсу та зумовлені ним соціокультурні трансформації. Передусім, вона свідчила про дальше згортання тези про своєрідність історії України, котра намітилася ще в курсі 1932 р. Натомість її дедалі більше заступали концепти «єдності» та «спільності» минувшини двох народів — російського й українського.

Програма складалася з 20 великих тем, кожна з яких поділялася на 2–4 розділи. З-поміж них чільне місце посідали такі теми, як-от «Початок доби імперіалізму. Боротьба пролетаріату за гегемонію у революційному русі», «Революція 1905–1907 рр.», «Період реакції (1907–1910 рр.)», «Революційне піднесення (1910–1914 рр.)», «Імперіалістична війна», «Від скинення самодержавства до соціалістичної революції», «Пролетарська революція», «Громадянська війна», «Відбудований період соціалістичного будівництва», «Соціалістична реконструкція. Період

¹²³ Оглоблін О. П. Сучасний стан і основні завдання історичної науки в УСРР. — Арк. 5.

¹²⁴ Скубицький Т. Т., Редін М. Г., Шерман Г. М. Проект програми історії України для державних університетів та педагогічних інститутів за редакцією Скубицького. — К., 1934. — 62 с.

¹²⁵ Передмова // Скубицький Т. Т., Редін М. Г., Шерман Г. М. Проект програми історії України... — С. [1].

соціалізму». Перелічені теми охоплювали практично півстолітній проміжок часу, проте складали половину всього проекту програми, себто анонсували подальшу деформацію у пропорціях представлення історії України.

Втім, проект програми мав переважно описовий характер, зокрема був зорієнтований на маркування окремих періодів. Тому формаційна концептуалізація у проекті програми репрезентована ще не у викінченому вигляді, а розбавлена значним фактографічним масивом, хоч її текст рясніє підкресленими класовими означеннями й матеріалістичними рефлексіями.

Загалом дидактичні і наукові практики інститутів ВУАМЛІНу розгорталися на тлі кампанії боротьби з «ухилом націонал-опортуніста М. Скрипника»¹²⁶. Водночас убивство 1 грудня 1934 р. члена Політбюро та секретаря ЦК ВКП(б) С. Кірова запустило нову ідеологічну кампанію, котра стягнула й обширів ВУАМЛІНу¹²⁷.

До того ж асоціації інститутів хронічно не вистачало більш-менш кваліфікованих кадрів для науково-дослідної роботи. Подібні процеси простежувалися і на теренах УАН, хоч в академічному середовищі ще залишалися, як тоді казали «старі спеці». Відтак О. Оглоблін у статті 1934 р. зазначав, що «сучасний стан історичних кадрів в УСРР є дуже важкий. Число відповідних наукових робітників, їх кваліфікація, розміщення їх на різних ділянках історичного фронту все це ще надто відстає од бурхливих темпів соціалістичного будівництва»¹²⁸.

Та очевидні проблеми й дефекти інституціональної мережі ВУАМЛІНу повною мірою виявилася протягом 1935 р., коли було оголошено про підготовку багатотомного вузівського курсу з історії України. 11 квітня 1935 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про підготовку курсу історії України», виконання якої покладалося не на Інститут історії, а на весь ВУАМЛІН. Ба більше, директивним методом створювався авторський колектив для підготовки цього курсу, до якого залучалися співробітники з багатьох тодішніх наукових інституцій.

Наведемо дослівно розлогий і вельми деталізований другий пункт означеної постанови, котрий кидає світло не тільки на тогочасні управлінські, а й організаційні практики: «Створити при УАМЛІНі авторську бригаду істориків у складі т.т. Войтинського, Трегубенка, Абрамова, Гуристримби, Кіллерога (за сполученням з роботою в УАН і редакції “Більшовик України”), Гребенкіна, Скубицького, Гулистого; групу істориків, що працюють над джерелами і розробкою окремих проблем історії України, в складі тт. Чеботарева (за сполученням з роботою в ІЧП), Фріда (за сполученням з роботою в комісії по історії громадянської війни), Рахманінова (за сполученням з роботою в київському історичному музеї),

¹²⁶Бердичевський М. Наукова сесія ВУАМЛІНу // Під марксистсько-ленінським прапором. — 1934. — № 2. — С. 165–166; Сенченко Ан. Змикання націоналістичного ухилу Скрипника з інтервенціоністами: Тези доповіді на науковій сесії ВУАМЛІН (Червень 1934 р.). — Харків, 1934. — 10 с.

¹²⁷ До конца добить остатки контрреволюционного блока националистов и троцкистов (Передовая) // Под марксистско-ленинским знаменем. — 1934. — № 3/4. — С. 11–15.

¹²⁸ Оглоблін О. П. Сучасний стан і основні завдання історичної науки в УСРР. — Арк. 7.

Премислера, Йосипенка (Йосипенка. — Авт.) (за сполученням з роботою в ІЧП), *Луканенка* (за сполученням з роботою в харківській обласній сільгоспшколі), *Терезанської* (за сполученням з роботою в харківському історичному музеї), *Сенченка О.* (за сполученням з роботою в ЦАУ), *Межберга* (за сполученням з роботою у КДУ). Усіх перелічених товаришів до 1 листопада 1935 року цілком переключити на роботу по історії України із звільненням від усіх інших робіт, не передбачених ухвалою ЦК КП(б)У. Увільнити т. *Премислера* від роботи в ЦАУ і т. *Гуслистого* (курсив редакції журналу “Під марксистсько-ленінським прапором”. — Авт.) від роботи в Інституті Шевченка з передачею до УАМЛІН’у для роботи по історії України»¹²⁹.

Схоже, що постанову готували доволі поспішно, позаяк у російськомовній версії тексту навіть перекутили прізвище Луканенка на Лучаненка¹³⁰. Врешті, як в українській, так і російській версії журналу ВУАМЛІНу віднаходимо чимало коректорських і редакторських помилок практично у кожному числі.

Керівництво цим проектом було покладено на секретаря ЦК КП(б)У М. Попова, віце-президента, згодом президента ВУАМЛІНу О. Дзеніса та директора Інституту історії ВУАМЛІН Н. Войтинського¹³¹.

Варто відмітити, що з-поміж означених авторів було чимало науковців, які пізніше стали співробітниками Інституту історії України АН УРСР, як-от К. Гребенкін, В. Гуристримба, К. Гуслистий, І. Премислер, О. Сенченко, Т. Скубицький, М. Трегубенко. Впадає в око очевидна персоналізація у доборі авторського колективу, представників якого довелося поіменно вибирати з різних установ та ще звільняти від будь-якої іншої наукової та викладацької роботи, крім написання курсу.

Власне, сам текст постанови промовисто свідчить про катастрофічний стан історичної науки у радянській Україні середини 1935 р. Адже йшлося не про залучення окремих знаних фахівців до важливого наукового та дидактичного проекту під керівництвом ВУАМЛІНу, а практично про повну комплектацію авторського колективу вченими з інших установ, зокрема з академічних інституцій. Таке масоване використання сторонніх осіб для написання курсу з історії України під грифом ВУАМЛІНу ставило під сумнів спроможність цієї мережі інституцій, зокрема Інституту історії реалізовувати масштабні проекти, як за кадровим, так і творчим потенціалом.

Окрім того, вказана постанова встановлювала доволі жорсткий термін для написання курсу з історії України. Його підготовка мала бути завершена до

¹²⁹ Про підготовку курсу історії України: Постанова ЦК КП(б)У (11.04.1935) // Під марксистсько-ленінським прапором. — 1935. — № 2. — С. 123.

¹³⁰ О подготовке курса Истории Украины: Постановление ЦК КП(б)У (11.04.1935) // Под марксистско-ленинским знаменем. — 1935. — № 2. — С. 133.

¹³¹ *Комаренко Н. В.* Всеукраїнська Асоціація Марксистсько-Ленінських Інститутів... — С. 81.

1 грудня 1935 р., себто протягом семи з половиною місяців¹³², хоч пізніше термін був пролонгований до середини 1936 р., а останнього, четвертого тому — до початку 1937 р.

Видається, що квітнева постанова 1935 р. не була несподіваною для керівництва ВУАМЛІНу. Адже 8 квітня 1935 р., себто за кілька днів до оприлюднення цього партійного рішення на одному із засідань Президії ВУАМЛІНу проводилося обговорення проєктованого підручника, зокрема була схвалена загальна конструкція курсу «Історія України» у чотирьох частинах і призначені керівники для кожної частини — Т. Скубицький (ч. 1), П. Афіногенов (ч. 2), Н. Войтинський (ч. 3 з майбутньою заміною К. Гребенкіним), А. Абрамов (ч. 4)¹³³.

Відзначимо, що ані квітнева постанова, ані засідання Президії ВУАМЛІНу не деталізували загальних параметрів, точніше формату цього курсу, про який довідуємося зі статті А. Абрамова — одного з учасників і, мабуть, партійних адміністраторів проєкту 1935 р.¹³⁴ У його дописі віднаходимо відомості й про організаційні та координаційні практики, котрі мали бути застосовані для підготовки і написання вузівського підручника.

За інформацією А. Абрамова, обсяг запланованого курсу з історії України мав скласти 45–50 др. арк. Передбачалося, що композиція майбутнього підручника складатиметься із чотирьох частин. Перша або вступна частина — «Дофеодальний устрій на Україні» (до IX в.). Друга частина — «Феодализм на Україні» (IX в. — перша половина XIX в.) поділялася на три розділи: 1) «період феодальної розпрошеності» (IX — середина XVI в.); 2) «період розвитку кріпацтва» (середина XVI в. — кінець XVIII в.); 3) «розклад феодально-кріпацького устрою» (кінець XVIII в. — перша половина XIX в.). Третю частину — «Капіталістичний період на Україні» (1860-ті рр. — 1917 р.) планувалося структурувати за двома періодами: 1) період розвитку промислового капіталізму (1860–1890-ті рр.); 2) період імперіалізму (кінець 1890-х рр. — 1917 р.).

Врешті, четверту частину — «Епоха диктатури пролетаріату» (1917–1935 рр.) пропонувалося також поділити на три розділи: 1) «Пролетарська революція і громадянська війна» (1917–1921 рр.); 2) «Відбудовний період» (1921–1927 рр.); 3) «Період соціалістичної реконструкції і побудови безкласового суспільства» (1928–1935 рр.)¹³⁵.

¹³² Про підготовку курсу історії України: Постанова ЦК КП(б)У (11.04.1935). — С. 123.

¹³³ Протоколи нарад і засідань ВУЦВК, ВУАМЛІН, Інституту червоної професури та матеріали до них (20 вересня 1931 р. — 20 липня 1936 р.) // ЦДАВО України. — Ф. 1267. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 105.

¹³⁴ Абрамов А. Перед початком великої роботи (Про курс історії України) // Під марксистсько-ленінським прапором. — 1935. — № 2. — С. 158–160. Російськомовна версія: Абрамов А. Перед началом большой работы (О курсе истории Украины) // Под марксистско-ленинским знаменем. — 1935. — № 2. — С. 168–171.

¹³⁵ Абрамов А. Перед початком великої роботи... — С. 158–159.

Таким чином, у проєктованій архітектоніці курсу історії України вже доволі добре проступають усі риси сумнозвісної формаційної «п'ятичленки» — теорії суспільно-економічних формацій — телеологічного дороговказу та вищого мірила вартості радянського історіописання. Проте порівняно з композицією першого тому «розвінчаного» курсу 1932 р., виданого під грифом того ж Інституту історії ВУАМЛІН, навряд чи варто вести мову про якісь кардинальні концептуальні «прориви» у проєкті 1935 р. Натомість задекларована вище композиція вирізнялася лише більшою викінченістю й одноманітністю формулювань і назв.

Прикметні й інші авторські конотації, котрі простежуються у згаданій статті. Приміром, думка дописувача про те, що *«вся відповідальність реалізації рішення ЦК КП(б)У покладається насамперед на УАМЛІН і його Інститут історії. Утворення підручника є стрижнем і основою всієї діяльності Інституту історії УАМЛІН на майбутній період. Відповідно до цього Інститут історії перебудовує тепер всю свою роботу, переключаючись майже цілком на роботу над підручником»*¹³⁶.

Однак, далі споглядаємо, в який спосіб автор артикулював / розумів означену «відповідальність». Вочевидь, А. Абрамов досить добре усвідомлював кадрові проблеми ВУАМЛІНу, котрий не міг забезпечити цей великий і складний проєкт ані організаційно, ані навіть допоміжним або молодшим науковим персоналом.

Не випадково у його тексті йдеться про те, що Інститут червоної професури, аспірантури історичних факультетів університетів — *«ось хто мусить в першу чергу виділити достатню кількість наукових кадрів, насамперед української більшовицької молоді для науково-допомічної роботи над підручником»*¹³⁷.

І це після того як директивним способом зверху був сформований, точніше висмикнутий із різних інституцій основний склад авторського колективу для підготовки вузівського курсу історії України! Опосередковано ця заувага свідчила про величезні прогалини у підготовці молодих істориків і вчених-гуманітаріїв в інституціональній мережі ВУАМЛІНу. Проголошені тези б примусили, щонайменше, замислитися неупередженого читача в організаційно-інституціональній спроможності цієї асоціації інститутів, яка на п'ятому році існування потребувала, ба навіть вимагала тотального залучення кадрів як молодих, так і досвідчених науковців.

Зазначимо, що квітнева постанова ЦК КП(б)У пропонувала Інституту червоної професури переорієнтувати на спеціалізацію з історії України та історії КП(б)У 75% слухачів історичного відділення¹³⁸. Практично ця директивна пропозиція / вимога опосередковано демонструвала невтішний стан справ на ниві фахової підготовки.

¹³⁶ Абрамов А. Перед початком великої роботи... — С. 158.

¹³⁷ Там само. — С. 159.

¹³⁸ Про підготовку курсу історії України: Постанова ЦК КП(б)У (11.04.1935). — С. 123.

Подальші розумування з тексту А. Абрамова не тільки потверджують, а й своєрідним чином нюансують такі спостереження. Адже йдеться вже не про якість залучення, а про суцільну «мобілізацію» людських ресурсів, «збирання» історичних матеріалів для цього проекту, які яскраво ілюструють гіпертрофоване технократичне мислення партійних функціонерів.

«Треба тільки, щоб місцеві партійні організації скрізь зрозуміли ті обов'язки, які покладає на них рішення ЦК КП(б)У і вжили необхідні заходи для того, щоб допомогти УАМЛІН зібрати всі і особливо молоді наукові кадри і втягнути їх в розробку питань історії України», — наголошував дописувач¹³⁹.

Далі автор-адміністратор фактично окреслював всеукраїнський масштаб таких «мобілізаційних» заходів: «Було б цілком помилковим вважати, що так стоїть питання тільки про аспірантуру Київського державного Університету, Інституту червоної професури і інших учбових закладів Києва, які в територіальному відношенні розташовані поблизу УАМЛІН. В однаковій мірі це стосується до аспірантури і викладачів-істориків першого ліпшого вищого учбового закладу України»¹⁴⁰.

На суттєві кадрові й інституціональні прогалини у мережі ВУАМЛІНУ вказує й інформація А. Абрамова про те, що авторський колектив майбутнього курсу буде поглиблено студіювати історію України на семінарі підвищеного типу у «старих фахівців-істориків». Планувалося, що зазначений семінар буде працювати майже вісімнадцять місяців¹⁴¹. Не випадково на засіданні Президії ВУАМЛІНУ ще 8 квітня 1935 р. ухвалили рішення «побудувати курс підвищення кваліфікації істориків до весни 1936 р.». Причому окремим пунктом було прописано «підвищення кваліфікації керівників частин курсу “Історія України” та істориків, що працюють над окремими розділами курсу “Історія України”»¹⁴².

Ця згадка про «старих фахівців», які будуть «поглиблено» навчати історії України авторів майбутнього «новаторського» курсу — adeptів «передового вчення» та репрезентантів «прогресивної» радянської концептуалізації, почасти видається парадоксальною, почасти кумедною з присмаком гіркої іронії.

Втім, насправді цей випадок чудово ілюструє алгоритм спотвореного технократичного мислення на полі соціогуманітаристики 1930-х рр., коли партійному адміністратору проекту видавалося вповні доречним представляти поглиблений семінар «старих спеціалістів» як оптимальний спосіб підготовки творців майбутнього підручника. За великим рахунком, такі розумування однозначно свідчили про вкрай низький фаховий рівень «нових» кадрів істориків.

¹³⁹ Абрамов А. Перед початком великої роботи... — С. 160.

¹⁴⁰ Там же. — С. 160.

¹⁴¹ Там же. — С. 160.

¹⁴² Протоколи нарад і засідань ВУЦВК, ВУАМЛІН, Інституту червоної професури... — Арк. 106.

Ба більше, фактично у таких конотаціях віднаходимо приховані сумніви у спроможності реалізувати зазначений проект, оскільки у середовищі ВУАМЛІНу хоч-не-хоч усвідомлювали, принаймні відчували реальний, а недекларований стан речей. Видається, що саме у руслі цих заходів від початку 1936 р. було започатковано читання курсів лекцій із історії України та історії ВКП(б) в Інституті історії ВУАМЛІН¹⁴³.

На превеликий жаль, доволі складно скласти бодай загальні уявлення про реалізацію проекту з підготовки вузівського підручника. Почасти про перебіг справ, пов'язаних із написанням цього курсу, довідуємося з кількох публікацій офіційного органа та протокольних записів Президії ВУАМЛІНу, хоч останні подають вельми вибірково та скупо, часом суперечливу інформацію.

Незважаючи на масоване залучення науковців із різних установ проблеми комплектування авторського колективу проектного чотири томного вузівського підручника проступали протягом усього 1935 р. Приміром, низка прогалин виявилася вже 13 липня 1935 р. на засіданні Президії ВУАМЛІНу, про що свідчить протокольний запис: *«Президія особливо відзначає, що в роботі над підручником з історії України є проривні ділянки, зовсім не забезпечені авторами: період лютий-жовтень [1917 р.] і відбудовний період, а також ділянки, що вимагають серйозних заходів для забезпечення належної якості роботи — періоду 1860–1890 рр. і початок ХХ ст. до періоду революції. Президія вважає за потрібне поставити перед ЦК КП(б)У питання про необхідність посилити авторську групу для зазначених розділів»*¹⁴⁴.

Схоже, що аналогічними проблемами Президія ВУАМЛІНу переймалася й пізніше. Наприклад, у протоколі засідання Президії ВУАМЛІНу від 17 липня 1935 р. зазначалося: *«Президія констатує, що розділ про відбудовний період авторським колективом цілком не забезпечений. Просити ЦК КП(б)У допомогти у підшуванні авторів, які б могли забезпечити цей розділ»*¹⁴⁵. Імовірно, повсякчасне звернення / апелювання до партійного керівництва все ж таки спричинило роздратування з боку вищих функціонерів, оскільки у тому ж протоколі віднаходимо вже відповідну рекомендацію-вказівку для адміністраторів проекту вузівського підручника: *«Президія пропонує Інституту історії негайно прикласти всіх зусиль для підшування відповідних товаришів»*¹⁴⁶.

Зауважимо, що проектований курс «Історія України» був настільки обтяжливий для інституцій ВУАМЛІНу, що паралізував більшість наукових, редакторських і педагогічних практик. Тому Президія ВУАМЛІНу навіть ухвалила рішен-

¹⁴³ В президиуме УАМЛИН: По институту истории // Под марксистско-ленинским знаменем. — 1935. — № 5. — С. 188.

¹⁴⁴ Протоколи нарад і засідань ВУЦВК, ВУАМЛІН, Інституту червоної професури... — Арк. 153.

¹⁴⁵ Там само. — Арк. 158.

¹⁴⁶ Там само. — Арк. 158

ня про відтермінування початку педагогічної роботи істориків до 1 лютого 1936 р., тобто до здачі рукописів до друку. Більше того, керівництво асоціації звернулося до ЦК КП(б)У з проханням *«зробити відповідні указівки про пересування курсу історії в педагогічних закладах, в яких намічалась педагогічна робота робітників ВУАМЛІН, до 1-го січня 1936 р.»*¹⁴⁷.

Поряд із метаморфозами у доборі авторів суттєвих колізій зазнавала й архітектоніка майбутнього багатотомника. Восени 1935 р. авторський колектив помітно скоригував первісну робочу композицію вузівського курсу. Відтак у хронікальній замітці В. Гуристримби йдеться вже не про чотири, а про три частини підручника, присвячені відповідно: 1) дофеодальній і феодально-кріпосницькій епосі (від найдавніших часів до 1890-х рр.); 2) добі імперіалізму, великої пролетарської революції та громадянської війни 1917–1920 рр.; 3) епосі соціалістичного будівництва 1921–1935 рр. Перша частина підручника мала складатися з 15, а друга — 12 відділів (очевидно, розділів)¹⁴⁸. Інформація про третю частину підручника не наводилася, позаяк остання тільки планувалася.

Така композиція проектованого підручника 1935 р. закладала вже не очевидну диспропорцію у репрезентації «дожовтневої» епохи та «післяжовтневої» доби в українській минувшині, котра намічалася / анонсувалася у першому томі курсу 1932 р., виданого під грифом Інституту історії ВУАМЛІН, а тотальний зсув і суцільну деформацію на користь революційної й «соціалістичної» епох, які набували гіпертрофованих розмірів. Отже, саме протягом 1930-х рр. формувалися ті викривленні пропорції чи співвідношення між представленням історії України до і після 1917 р., котрі відтоді стали повсюдно домінувати на обширах радянського історіописання до кінця 1980-х рр.

Щодо ступеня готовності вузівського підручника, то за інформацією зі згаданої публікації В. Гуристримби на початок осені 1935 р. із запланованих 15 відділів першої частини було здано 12, а з 12 відділів другої частини — 8. Відтак автор висловлював упевненість, що обидві частини будуть підготовлені до 1 грудня 1935 р.¹⁴⁹

Відзначимо, що інформація про три, а не чотири частини (томи) проектованого вузівського підручника, представлена і у протокольних записках засідання Президії ВУАМЛІНу від 3 грудня 1935 р. Причому хронологічний розподіл виходу всіх частин подавався у такому вигляді: «Вважати за необхідне включити в план роботи на 1936 рік, як основне завдання: 1) *остаточне здавання до друку і випуску у світ першої частини “Історії України”*; 2) редагування і випуск другої

¹⁴⁷ Протоколи нарад і засідань ВУЦВК, ВУАМЛІН, Інституту червоної професури... — Арк. 162.

¹⁴⁸ Гуристримба В. О работе Института истории УАМЛИН // Под марксистско-ленинским знаменем. — 1935. — № 4. — С. 129.

¹⁴⁹ Там же. — С. 129.

частини до 1920 року; і 3) складання і редагування третьої частини, що охоплює відбудовчий і реконструктивний період до 1936 року включно»¹⁵⁰.

Більше того, 15 грудня 1935 р. на газетних шпальтах органа ВУЦВК у рубриці про книжкові новинки повідомлялося: «У Держсоцеквидаві вийшли з друку такі книжки. *“Історія України” в трьох томах за редакцією товаришів М. М. Попова, Дзеніса та Войтинського...*»¹⁵¹.

Та ця інформація видавала бажане за дійсне. Тритомник не вийшов. Очевидно, сталася або технічна чи інша помилка, або керівництво ВУАМЛІНу в останній момент вирішило відкласти публікацію. Якщо взяти до уваги те, що на вищезгаданому засіданні Президії ВУАМЛІНу від 3 грудня 1935 р. йшлося про редагування другої та третьої частини і навіть про «остаточне здавання» першої частини, то видається вкрай сумнівною можлива готовність до друку всіх трьох частин (томів) вузівського курсу у середині грудня того ж року. Мабуть, інформація з тих або інших причин була запущена до «Вістей» кимось із партійних або радянських функціонерів, які орієнтувалися на дату виходу тритомника, встановлену квітневою постановою 1935 р.

Варто наголосити, що в офіційній хроніці про робочий план ВУАМЛІНу на 1936 р. йшлося все ж таки про чотири томи, зокрема відзначалося про «складання й редагування четвертого тому *“Історії України”*, що охоплює відбудовчий і реконструктивний період до 1936 року включно»¹⁵².

Ця ухвала Президії ВУАМЛІНу однозначно свідчила про порушення термінів, які були окреслені квітневою постановою ЦК КП(б)У, попри низку «мобілізаційних» заходів на «історичному фронті». Крім того, Президія ВУАМЛІНу, очевидно, намагалася трансформувати проект з чотиритомника у тритомник (можливо, у чотирьох книгах). Імовірно, саме цим пояснюється інформація про три частини вузівського підручника наприкінці 1935 р., що циркулювала як у тексті В. Гуристримби, так і згаданому протокольному записі засідання Президії ВУАМЛІНу.

Зрештою, кінцевий строк підготовки третьої частини був істотно відтермінований, оскільки у замітці В. Гуристримби йшлося про її завершення протягом першої половини 1936 р. Окрім того, дописувач анонсував публікацію докладного плану-конспекту першої частини підручника у найближчому номері офіційного органа ВУАМЛІНу¹⁵³.

І, дійсно, проект плану першого тому цього курсу (автори К. Гуслистий, Г. Луканенко, Н. Межберг, Т. Скубицький, Ф. Ястребов) таки був оприлюднений у

¹⁵⁰ Протоколи нарад і засідань ВУЦВК, ВУАМЛІН, Інституту червоної професури... — Арк. 220.

¹⁵¹ Книжкові новини // Вісті (К.). — 1935, 15 груд. — № 287. — С. 4.

¹⁵² В президії УАМЛІН: Про план робіт на 1936 рік // Під марксистсько-ленінським прапором. — 1935. — № 5. — С. 176.

¹⁵³ *Гуристримба В.* О работе Института истории УАМЛИН. — С. 129.

наступному числі. Проте публікація плану-конспекту помітно відрізнялася і навіть дисонувала з попередньою інформацією. Згідно зазначеного плану перший том (перша частина у попередній публікації В. Гуристримби) поділявся на: першу частину — «Дофеодальний період історії України (до IX)» (одна глава) та другу — «Феодалізм», котра у свою чергу складалася з трьох розділів: 1) «Період феодальної роздробленості» (три глави); 2) «Розвиток кріпосництва у XVI–XVIII» (шість глав); 3) «Розклад феодально-кріпосницького устрою» (дві глави).

Отже, проєктований перший том мав складатися з 12 глав та 54 параграфів, які хронологічно обіймали термін від найдавніших часів до революції 1848 р. у Західній Європі¹⁵⁴. Порівняно з попередньою інформацією В. Гуристримби верхня хронологічна межа у зазначеному томі фактично відсовувалася на півстоліття.

Оприлюднений план містив і низку «новацій». Скажімо, Хмельниччину, котру у курсі 1932 р. репрезентували як «селянську революцію», пропонувалося подати під машкарою «Селянської війни 1647–1658 рр.» (глава 7)¹⁵⁵, а період Руїни маркувався як «Боротьба феодально-старшинських груп за закріпачення селянства у другій половині XVII ст.» (глава 8)¹⁵⁶. Ці «новації» однозначно наслідували підходи з проєкту програми історії України 1934 р. за редакцію Т. Скубицького¹⁵⁷.

Проте у вказаному плані доволі виразно вимальовувався колоніальний дискурс у представленні історії України, що споріднювало його з курсом 1932 р. Про це красномовно свідчать назви структурних одиниць, як-от параграфа 35 — «Зростання кріпосництва і колоніальної залежності України у першій чверті XVIII ст.»¹⁵⁸ або параграфа 45 — «Колоніальна політика самодержавства на Україні і його союз із українськими поміщиками у боротьбі супроти революційного руху»¹⁵⁹.

З одного боку, такі композиційні трансформації свідчили, що автори майбутнього курсу не мали більш-менш сталих орієнтирів і мірил вартості, зокрема повсякчас вагалися щодо меж соціального опрідметнення, точніше локалізації історичного часу у світлі офіційного марксистського вчення. Адже вони писали історію фактично у перехідну добу, коли версальність соціогуманітаристики 1920-х рр. уже поховали остаточно, а докладно виписаних, усталених і партійно освячених канонів ще не було, що створювало суттєві загрози. Причому останні видавалися аж надто реальними, якщо взяти до уваги долю розгромленого курсу 1932 р., виданого під грифом того ж таки Інституту історії ВУАМЛІН.

¹⁵⁴ Проект плана курса «Истории Украины» // Под марксистско-ленинским знаменем. — 1935. — № 5. — С. 165–184.

¹⁵⁵ Там же. — С. 173.

¹⁵⁶ Там же. — С. 175.

¹⁵⁷ Скубицький Т. Т., Редін М. Г., Шерман Г. М. Проект програми історії України... — С. 16–18, 20–21.

¹⁵⁸ Проект плана курса «Истории Украины». — С. 177.

¹⁵⁹ Там же. — С. 180.

З другого боку, пертурбації з проєктованою архітектонікою першого тому чи першої частини вузівського підручника, котрі споглядаємо майже у кожній новій публікації або хронікальній замітці, вміщеній в офіційному органі ВУАМЛІНу, демонструють, що проєкт виконувався, як-то кажуть, із «коліс» без попередньої підготовки. Тож апробація тих чи інших підходів розгорталася в умовах хронічного цейтноту, що спричиняло постійні перегляди композиційних віх. Ці перегляди були настільки масштабними, що з офіційної хроніки і сухих протокольних записів іноді доволі складно зрозуміти про який саме формат вузівського підручника йдеться у той чи інший момент — тритомник або чотиритомник.

Реальний стан справ, імовірно, був не таким рожевим, як його декларував В. Гуристримба, позаяк минув цілий рік, коли нарешті на кінець літа 1936 р. був опублікований більш-менш викінчений план першого тому¹⁶⁰. Причому на момент публікації згаданого плану першої частини / тому підручника ВУАМЛІН та його інституціональна мережа де-юре припинили своє існування. Четвертий номер журналу зі згаданою публікацією підписали до друку 28 липня 1936 р., хоч 23 липня вже була ухвалена постанова про ліквідацію ВУАМЛІНу.

Та вказана публікація пропонувала лише загальний зміст першого тому, в який перейменували колишню першу частину. Причому цей зміст подався у дуже абстрактному вигляді без якоїсь деталізації, порівняно з вищезгаданим планом першого тому, виданого наприкінці 1935 р. Істотні конструктивні зміни помічаємо як щодо відомостей, наведеними В. Гуристримбою, так і стосовно опублікованого плану першого тому кінця 1935 р. За інформацією на середину 1936 р., архітектоніка першого тому складалася з чотирьох розділів: перший (від найдавніших часів до XIII ст.) — сім підрозділів; другий (від XIV ст. до початку XVII ст.) — шість підрозділів; третій (від 40-х рр. XVII ст. до другої чверті XVIII ст.) — п'ять підрозділів; четвертий (від другої половини XVIII ст. до середини XIX ст.) — три підрозділи.

Доволі цікава інформація наводиться і про авторський колектив першого тому: другий розділ — К. Гуслистий, третій — Т. Скубицький, четвертий — Ф. Ястребов і Г. Луканенко. Відтак із чотирьох відомих авторів першого тому було троє майбутніх співробітників Інституту історії України АН УСРР. Натомість немає інформації про авторів першого розділу у цьому дописі, що дозволяє припустити можливі проблеми з його підготовкою навіть на прикінцевому етапі даного проєкту.

Втім, віднаходимо відомості про редактора першого розділу — А. Сараджева — директора Інституту філософії ВУАМЛІН, а на час публікації змісту першого тому — новоспеченого директора Інституту історії України АН УСРР¹⁶¹.

¹⁶⁰ О подготовке первого тома курса «Истории Украины» и первого тома курса «Истории украинской литературы» // Под марксистско-ленинским знаменем. — 1936. — № 4. — С. 171–172.

¹⁶¹ Там же. — С. 171.

З огляду на широкий, майже універсальний діапазон дослідницьких, публіцистичних, редакторських й організаторських практик А. Сараджева на теренах ВУАМЛІНу його включення до цього проекту як наукового редактора навряд чи було випадковим. Імовірно, А. Сараджев як червоний професор, добре обізнаний із працями офіційних «класиків» мусив виправляти, точніше рятувати становище, котре склалося в опрацюванні чи підготовці першого розділу.

Почасти таке припущення потверджують і протокольні записи засідань Президії ВУАМЛІНу наприкінці 1935 р. Скажімо, у протоколі засідання Президії ВУАМЛІНу від 22 листопада 1935 р. відзначалося: «В зв'язку з тим, що подані до цього часу підрозділи першого розділу недостатньо забезпечують рівень роботи відповідно до тих вимог, які подаються УАМЛІН, — призначити редакторами розділів по групах підрозділів таких товаришів: Підрозділи 1–3 автор Межберг — редактор т. Сараджев. Підрозділи 4–7 автор т. Гуслистий — питання тимчасово залишається відкритим. Підрозділи 7–9 автор т. Скубицький — редактор т. Дзеніс. Підрозділи 10–12 автори т. Луканенко, Ястребов — редактор т. Войтинський»¹⁶².

До того ж варто взяти до уваги загальний рівень науковців ВУАМЛІНу. Відзначимо, що впродовж 1935 р. із 28 наукових співробітників Інституту історії ВУАМЛІН тільки 11 мали наукові публікації (11 публікацій загальним обсягом 20 др. арк.). Решта дослідників-початківців не мала жодної публікації. Аналогічна ситуація склалася і в інших Інститутах, зокрема в Інституті філософії (3 автори, 11 публікацій, 9 др. арк.). Ця офіційна інформація певною мірою ілюструє рівень фахової підготовки істориків й учених-гуманітаріїв¹⁶³.

Отож у межах проекту з підготовки курсу «Історії України», ініційованого квітневою постановою 1935 р., було написано низку текстів для першого та більшу частину для другого тому підручника (від реформи 1861 р. до Лютневої революції 1917 р.)¹⁶⁴. З обсягу третього тому (доба пролетарської революції та громадянської війни) на сторінках офіціозу ВУАМЛІНу було опубліковано кілька його фрагментів у вигляді статей В. Гуристримби¹⁶⁵, М. Кіллерога¹⁶⁶ та І. Премислера¹⁶⁷. Четвертий том («період відновлення та соціалістичної реконструкції») планувався підготувати лише на початку 1937 р.¹⁶⁸

¹⁶² Протоколи нарад і засідань ВУЦВК, ВУАМЛІН, Інституту червоної професури... — Арк. 218.

¹⁶³ Шанурин С. Основные итоги работы УАМЛИН за 1935 год. — С. 159.

¹⁶⁴ Там же. — С. 161; Комаренко Н. В. Установи історичної науки в Українській РСР. — С. 68–70.

¹⁶⁵ Гуристримба В. Второй поход Антанты // Под марксистско-ленинским знаменем. — 1935. — № 6. — С. 83–112.

¹⁶⁶ Киллерог М. Гражданская война на Украине и интервенция Германии в 1918 году // Там же. — 1936. — № 1. — С. 32–88.

¹⁶⁷ Премислер И. Первый поход Антанты и борьба за восстановление Советской Украины // Там же. — 1935. — № 6. — С. 113–143; Его же. Украинская Социалистическая Советская Республика в 1919 году (январь–август) // Там же. — 1936. — № 1. — С. 89–105.

¹⁶⁸ Шанурин С. Основные итоги работы УАМЛИН за 1935 год. — С. 161.

Якщо вірити офіційній хроніці ВУАМЛІНу, то станом на середину 1936 р. автори багатотомного курсу з історії України підготували більшість текстів для другого та третього томів, зокрема почалося їхнє редагування. Водночас редагування текстів першого тому планувалося завершити у липні 1936 р. Тоді ж була затверджена загальна і досить абстрактна схема четвертого тому: розділ 1 — «Перехід до непу і перший період непу на Україні (1921 — початок 1922 рр.)»; розділ 2 — «Відновлювальний період на Україні (1922–1925 рр.)»; розділ 3 — «Перехід до реконструктивного періоду на Україні (1926–1927 рр.)»; розділ 4 — «Україна на підступах до першої п'ятирічки і боротьба за першу п'ятирічку (1928–1932 рр.)»; розділ 5 — «Україна у боротьбі за другу п'ятирічку (1933–1936 рр.)»¹⁶⁹.

Але жоден із томів цього проекту світу так і не побачив. Однак, матеріали та напрацювання, зроблені під час підготовки проекту вузівського багатотомного підручника 1935–1936 рр., використовувалися деякими авторами (К. Гуслистий, І. Премислер, Ф. Ястребов) для написання інших праць, які були видані під грифом Інституту історії України АН УРСР наприкінці 1930-х — початку 1940-х рр. За свідченням Ф. Лося, саме «на основі ними написаних розділів до синтетичного курсу історії України в 1939–1941 рр. почали виходити окремі нариси»¹⁷⁰.

Чергова спроба радянського перелицювання історії України наштовхнулася як на очевидну нестачу фахівців, так і на загальну інтелектуальну атмосферу на полі соціогуманітаристики, котрі помітно гальмували втілення настанов і планів партійного керівництва. Сучасні науковці припускають, що сповільнена реалізація цього проекту була пов'язана як із банальним перестрашуванням авторів і адміністраторів, які побоювалися негативної реакції керівництва, так і з постійними зигзагами партійного курсу на ниві історичної освіти й науки¹⁷¹. Та вирішальну роль у згортанні проекту багатотомного вузівського підручника 1935 р., очевидно, відіграли масштабні організаційні трансформації 1936 р., які кардинально перекроїли інституціональний ландшафт соціогуманітаристики радянської України.

Зрештою, модель ВУАМЛІНу на ниві суспільного та гуманітарного знання виявилася дефектною, позаяк руйнувала та нівелювала й без того вкрай слабкі паростки академізму, представлені у цій химерній, витвореній механічним сполученням, асоціації інституцій. Адже реалізація одного-єдиного масштабного проекту з написання багатотомного вузівського підручника потребувала фактичної

¹⁶⁹ Лебединский П. В институтах УАМЛИН: Институт истории // Под марксистско-ленинским знаменем. — 1936. — № 3. — С. 162.

¹⁷⁰ Лось Ф. Є. З приводу листа Н. В. Комаренко [Комаренко Н. В. До питання про генезис Інституту історії АН УРСР // УІЖ. — 1972. — № 5. — С. 154–156] // УІЖ. — 1972. — № 8. — С. 158.

¹⁷¹ Юркова О. «Історія України» чи «Короткий курс», або як у 1940 році постала «українська радянська історіографія» // Світло й тіні українського радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22–23 травня 2013 р.) / за ред. В. А. Смолія. — К., 2015. — С. 101.

мобілізації науковців з усіх приступних інституцій і супроводжувалася перманентними проблемами й різними негараздами, які, попри декларування позірних досягнень, повсякчас проступають на сторінках офіціозу ВУАМЛІНу та за скупими рядками протокольних записів засідань її Президії.

Таким чином, на середину 1930-х рр. інституціональна мережа ВУАН була зруйнована вщент. Натомість осередки створені за взірцями суспільно-партійної науки, як-от інститути ВУАМЛІНу не могли забезпечити ані «виробництва» відповідного «валу публікацій», ані кардинального перекроювання й радянзації історії України. Водночас помітно розширювався діапазон потреб в «освяченні», себто інформаційному супроводі й поясненні метаморфоз партійного курсу для виховання радянської «масової» людини. У світлі технократичного стилю керівництва партійної верхівки тодішня політика знання волею-неволею транслювалася у царину оргвисновоків й чергових інституціональних трансформацій.

Розділ II

Радянізація історичної науки

та «народження» республіканського нарративу (1936–1941)

Інституціональні перетворення на ниві соціогуманітаристики визрівали від початку 1930-х рр. Тим паче, що від середини 1930-х рр. колапс знекровленої репресіями гуманістики та суспільствознавства у радянській Україні набув справді-таки загрозливих масштабів, оскільки наукові інституції були вже не спроможні оперативно виконувати соціальні та культурні замовлення більшовицької партії.

Приміром, у проекті постанови ЦК КП(б)У про роботу Академії, котра готувалася десь наприкінці червня або на початку липня 1936 р., відзначалося: *«Надзвичайно слабо поставлена робота у галузі суспільних наук. Академія абсолютно не займається історією України, економікою і літературою. Інститути: Історії матеріальної культури, Мовознавства, Єврейської культури, Демографії і статистики, — засмічені чужими людьми, непридатними для наукової роботи»*¹.

Ці установчі тези-висновки ЦК КП(б)У фактично анонсували інституціональні реформи в академічній науці, проте виключно за партійними лекалами. Віцілілі рештки понівеченої, сплюндрованої та розчавленої ВУАН, які свого часу принесли у жертву тоталітарному молоху, у другій половині 1930-х рр. мали послугувати на ниві т. зв. «соціалістичного будівництва», а точніше для суцільної радянізації історії України.

Інститут історії України АН УСРР був утворений постановою ЦК КП(б)У «Про організацію в Академії наук УСРР Відділу суспільних наук» від 23 липня 1936 р. на базі ліквідованих інститутів ВУАМЛІНу. Його конституювання розгорнулося у річищі великих інституціональних трансформацій соціогуманітарного знання в Академії, позаяк згідно тієї ж постанови були засновані Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка та Аграрно-економічний інститут².

---

¹ Проект постанови ЦК КП(б)У про роботу Академії наук УСРР [не раніше 27 червня 1936 р.] // Історія Національної академії наук України. 1934–1937: Документи і матеріали / Відп. ред. О. С. Онищенко; упоряд. В. А. Кучмаренко, Л. І. Стрельська, Т. П. Папакіна, Л. М. Яременко, С. В. Старовойт; передм. В. А. Кучмаренко. — К., 2003. — С. 223.

² Постанова ЦК КП(б)У «Про організацію в Академії наук УСРР Відділу суспільних наук» (23 липня 1936 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 кн. / Відп. ред. В. А. Смолій; упор. О. С. Рубльов, О. В. Юркова. — К., 2011. — Кн. 1: 1936–1947. — С. 25.

Директором Інституту історії України і, водночас, секретарем Відділу суспільних наук АН УСРР був призначений А. Сараджев (колишній директор Інституту філософії і вчений секретар президії ВУАМЛІНу), а заступником директора — Г. Слюсаренко (колишній старший науковий співробітник Інституту історії ВУАМЛІН). Інститут історії України, Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка, Аграрно-економічний інститут та Інститут фольклору ввійшли, точніше утворили Відділ суспільних наук АН УСРР³.

2.1. Конститування Інституту історії України АН УРСР: між традиціями ВУАН, спадком ВУАМЛІНу та рештками НТШ

За радянських часів, створення Інституту історії України АН УСРР зазвичай пов'язували з загальними й абстрактними розумуваннями про «початок нового періоду»⁴, «розвиток радянської соціалістичної культури, науки, освіти» та потребами «практики соціалістичного будівництва», а також із становленням окремого (як правило, третього етапу) української радянської історіографії⁵.

Водночас вказували на певну синхронію у виникненні республіканських і союзних інституцій⁶. Адже у лютому 1936 р. на базі Історико-археографічного інституту, Інституту книги, документа та письма АН СРСР та Інституту історії Комуністичної академії був створений Інститут історії АН СРСР у Москві⁷. Інститут історії АН СРСР складався із восьми секторів: історії давнього світу, середніх віків, нової історії, історії колоніальних і залежних країн, історії СРСР (з секціями з історії Великої Росії, України, Білорусії, народів Кавказу, народів Сибіра і Півночі, народів Поволжя і народів Середньої Азії), археографічного сектора, допоміжних історичних дисциплін і бібліографічного сектора⁸.

У 1972 р. була здійснена перша спроба конструювання інституціональної генеалогії Інституту історії АН УРСР. За ініціативою Н. Комаренко, котра спиралася на свідчення старих працівників (К. Гуслистого, В. Дядиченка, Ф. Лося, М. Рубача, М. Супруненко та ін.), пропонувалося вважати попередником Інститу-

³ Витяг із протоколу засідання президії АН УСРР про організацію Відділу суспільних наук (27 липня 1936 р., м. Київ) // Там само. — С. 26.

⁴ Історіографія історії Української ССР / Отв. ред. И. С. Хмель. — К., 1986. — С. 4–5.

⁵ Лось Ф. Є., Сарбей В. Г. Основні етапи розвитку радянської історичної науки на Україні // УІЖ. — 1968. — № 1. — С. 18–19.

⁶ Санцевич А. В., Комаренко Н. В. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. 1936–1986 гг. / Под ред. Ю. Ю. Кондуфора. — К., 1986. — С. 33–34.

⁷ Алексеева Г. Д. Академия наук СССР // Очерки истории исторической науки в СССР / Гл. ред. М. В. Нечкина. — М., 1966. — Т. 4. — С. 250.

⁸ Н. Л. [Лукин Н. М.] В Институте истории Академии наук // Историк-марксист. — 1936. — № 2. — С. 172.

ту історії України АН УРСР Український інститут марксизму, котрий у свою чергу спричинився до інституціонального становлення ВУАМЛІН⁹.

Таким чином, конструювалася інституціональна тяглість або спадкоємність інституцій: Український інститут марксизму — Інститут історії ВУАМЛІН — Інститут історії України АН УРСР. Відтак інституціональне походження Інституту історії України АН УРСР пов'язувалося із заснуванням у листопаді 1922 р. Українського інституту марксизму (від 1924 р. Українського інституту марксизму-ленізму у Харкові).

Пропозиція Н. Комаренко була доволі прихильно сприйнята та підтримана старшими колегами — К. Гуслистим і Ф. Лосем. Обидва, хоч із відміною тональністю, підтримали авторку. Приміром Ф. Лось зауважив, що *«простежується цілковита спадкоємність як кадрів, так і проблематики наукових досліджень в Інституті історії ВУАМЛІН і в Інституті історії України АН УРСР»*¹⁰.

Дещо стримано на цю пропозицію відгукнувся К. Гуслистий, але загалом усе ж таки підтримав Н. Комаренко. На думку К. Гуслистого, *«є підстави вважати, що Інститут історії АН УРСР існує 50 років. У становленні, розвитку й піднесенні української радянської історичної науки велику роль відігравав Інститут історії АН УРСР, зародження якого пов'язане зі створенням УІМЛ (1922 р.)»*¹¹.

Такі змагання комеморативних практик у республіканському культурному просторі були пов'язані із негласною конкуренцією з Інститутом історії партії при ЦК КПУ. Тож спроба нав'язати більш давню генеалогію установи насправді мала метою прописати чільне місце Інституту історії АН УРСР у процесі становлення суспільно-партійної науки на теренах радянської України. Адже марксистсько-ленінська генеалогія установи дозволяла їй претендувати на особливу роль одного з інституціональних піонерів марксизму у республіканській історичній науці.

Втім, час для такої ініціативи був обраний невдало, оскільки саме 1972 р. розпочалася кампанія з очищення академічних установ УРСР від неблагонадійних елементів, що супроводжувалася тотальним згортанням науково-дослідних проєктів доби «запізнілої відлиги». Тому ініціативу Н. Комаренко про 50-літній ювілей Інституту тихо й непомітно спустили «на гальмах».

Дещо інакше оцінювали конституювання Інституту історії України АН УРСР дописувачі поза межами залізної завіси. Скажімо, Б. Крупницький в історіографічному огляді українського радянського історіописання, написаному у середині 1950-х рр. обстоював думку, що *«це вже була інституція нової формації і з новими тенденціями, які залишилися в силі і по сьогодні»*¹². Причому творення

⁹ Комаренко Н. В. До питання про генезис Інституту історії АН УРСР // УІЖ. — 1972. — № 5. — С. 154–156.

¹⁰ Лось Ф. Є. З приводу листа Н. В. Комаренко // Там само. — 1972. — № 8. — С. 158.

¹¹ Гуслистий К. Г. З приводу листа Н. В. Комаренко // Там само. — С. 159.

¹² Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920–1950) / На правах рукопису; вступ. слово Н. Полонської-Василенко. — Мюнхен, 1957. — С. 33.

установ «нової формації» він пов'язував із кардинальними трансформаціями, ба навіть переформатуванням офіційної версії радянського марксизму, котра від інтернаціоналізму «розвінчаної» марксистської школи М. Покровського рухалася у бік перефарбованої / адаптованої апології російського великодержавництва, прикритої відповідними ідеологічними штатами. Недаремно підрозділ праці Б. Крупницького має красномовну назву — «Доба переоцінки цінностей. Новий Історичний Інститут при Академії Наук УРСР»¹³.

Отож створення Інституту історії України, як і інституціональні метаморфози 1936 р. в АН УРСР Б. Крупницький розглядав у світлі нових дискурсивних практик російського / радянського великодержавництва, котрі мали звести історію України до становища «локальної історії» в «рамках великого цілого», своєрідного «додатка» до минувшини «великої Росії»¹⁴.

У контексті советизації української історичної науки тлумачив створення значеної інституції й О. Оглоблін, який у 1937–1941 рр. був старшим науковим співробітником, завідувачим сектором історії України епохи капіталізму та імперіалізму Інституту історії України АН УРСР. На його думку, саме у зв'язку із конституюванням Інституту з'явилися певні, хоч і дуже обмежені можливості для наукової праці¹⁵. Водночас він обстоював гадку, що нова інституція постала «на базі ліквідованого Інституту Історії ВУАМЛІН», а її видання «були цілковито підкорені завданням ідеологічної підготовки до грядущої війни»¹⁶.

Сучасні дослідники, з одного боку, наголошують на тому, що у середині 1930-х рр. був установлений практично повний державний контроль над ВУАН, який, кінець-кінцем, і спричинив таку масштабну інституціональну переорієнтацію¹⁷. З другого боку, відзначають несподіваність і суперечливість такого інституціонального рішення на полі української радянської соціогуманітаристики, котре, мабуть «спрацювало» за принципом подібності¹⁸, себто як наслідування організаційних взірців, рішень, шаблонів, апробованих і накинутих із Москви.

¹³ Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920–1950) / На правах рукопису; вступ. слово Н. Полонської-Василенко. — Мюнхен, 1957. — С. 33–37.

¹⁴ Там само. — С. 37.

¹⁵ Ohloblyn O. Ukrainian Historiography 1917–1956 / Translated by R. Olesnytsky // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. — New York, 1957. — Vol. 5/6, no. 4(18), 1/2(19/20). — P. 363; Оглоблін О. Думки про сучасну українську советську історіографію. — Нью-Йорк, 1963. — С. 14.

¹⁶ Мезько-Оглоблін О. Як большевики руйнували українську історичну науку // Укр. історик. — 2000. — Т. 37, № 1/3. — С. 51.

¹⁷ Коваль М. В., Рубльов О. С. Інститут історії України НАН України: перше двадцятиріччя (1936–1956 рр.) // У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.): 36. документів і матеріалів / Упоряд. Р. Я. Пиріг (керівник), Т. Т. Гриценко, В. М. Мазур, О. С. Рубльов; відп. ред. В. А. Смолій: У 2 ч. — К., 1996. — Ч. 1: (1936–1944 рр.). — С. 5–7.

¹⁸ Юркова О. В. Документи про створення і перші роки діяльності Інституту історії України АН УРСР (1936–1941 рр.). — К., 2001. — С. 10–11.

Палітру інституціональних трансформацій 1936 р. суттєво ускладнює брак джерел, зокрема директивних або підготовчих, робочих документів¹⁹, які могли б кинути світло на конкретну мотивацію та попередній, так би мовити «утробний» період виношування і підготовки цих досить масштабних заходів республіканським партійним керівництвом. Адже тодішні свідчення науковців, які працювали в інститутах ВУАМЛІНу, дозволяють дійти висновку, що інституціональний поворот 1936 р. заскочив їх зненацька. Почасти на це вказує й той факт, що якийсь час після ухвалення постанови ЦК КП(б)У від 23 липня 1936 р. діяльність ВУАМЛІНу немовби продовжувалася за інерцією.

Наприклад, після ліквідації ВУАМЛІНу та призначення А. Сараджєва директором Інституту історії України АН УСРР наприкінці липня 1936 р. відбулося засідання президії ВУАМЛІНу, на якому йому надали без захисту дисертації ступінь доктора філософських наук та вчене звання професора²⁰. Подібні присвоєння / присудження наукових ступенів і учених звань поширилися й на інших керівних осіб і співробітників колишнього ВУАМЛІНу.

Ймовірно, рішення про ліквідацію ВУАМЛІНу й інституціональну реорганізацію Академії готувалося та ухвалювалося доволі швидко, себто з мінімальним підготовчим періодом і, можливо, навіть без попередніх консультацій. Такий алгоритм ухвалення рішень у цілому добре корелюється з настановами та засадами викривленого технократичного стилю управління партійної верхівки, котрий є самодостатнім і не потребує артикуляції якихось пояснень, принаймні для широкого загалу, якщо такі не передбачені / задекларовані центром у межах ідеологічних заходів.

Із такої перспективи стає зрозумілою як своєрідна інерційність у роботі ВУАМЛІНу до останнього моменту, так і відсутність витоку інформації про майбутні трансформації. Водночас інституціональна історія української науки 1930-х рр. демонструє своєрідну модель «запізнілого синхрону», тобто сповільненої трансляції центральних взірців на периферію, зокрема засвоєння / впровадження останніх на обширах радянської України. Приміром, на початку 1936 р. був ухвалений новий статут АН УСРР,²¹ сконструйований за всесоюзним взірцем — статутом АН СРСР, затвердженим РНК СРСР 23 листопада 1935 р.

Врешті, масоване залучення виконавців з інших установ для реалізації проекту з написання вузівського курсу 1935–1936 рр. під грифом ВУАМЛІНу могло стати додатковим (хоч навряд чи вирішальним!) стимулом для інституціональної централізації / концентрації «трудоуних ресурсів» науковців, яке наклалося на

¹⁹ Санцевич А. В. Інститут історії України Національної Академії наук України: Історіографічний нарис (До 60-річчя установи). — К., 1998. — С. 5.

²⁰ Юркова О. В. Арташес Хоренович Сараджєв // Інститут історії України НАН України. 1936–2006 / Відп. ред. В. А. Смолій. — К., 2006. — С. 310.

²¹ Статут Академії Наук Української Соціалістичної Радянської Республіки (21 лютого 1936 р.) // Історія Національної академії наук України. 1934–1937. — С. 195–200.

відповідний союзний тренд 1936 р., як-от конституювання Інституту історії АН СРСР у Москві.

Втім, практика таких командно-директивних залучень мала місце й пізніше. Скажімо, рішенням ЦК КП(б)У від 8 серпня 1936 р. низка співробітників щойно створеного Інституту історії України АН УСРР, як-от В. Гуристримба, К. Гуслистий, І. Премислер, Ф. Ястребов були затверджені викладачами Інституту червоної професури для читання лекцій за темами, котрі вони підготували до багатотомного вузівського підручника з історії України. Крім того, Інституту червоної професури дозволили залучити Н. Мірзу-Авак'янц, О. Оглоблина, М. Петровського для читання окремих лекцій²².

Ця ухвала ЦК КП(б)У, хоч і зроблена у режимі письмового опитування членів Політбюро, вкотре демонструє як відповідну логіку управлінських рішень республіканського керівництва, так і хронічну нестачу наукових кадрів істориків, себто чинники, які могли пришвидшити відповідні інституціональні трансформації.

Вочевидь, до конституювання Інституту історії України АН УСРР спричинилося сполучення цілої низки багатоманітних чинників.

Передусім, варто вказати на поступове утвердження нового великоросійського тренду на культурному полі СРСР від середини 1930-х рр., котрий неминуче продукував маргіналізацію республіканських наративів, себто радянізованих національних історій. Недаремно саме в цей час актуалізується перегляд спадщини М. Покровського з наскрізною акцентуацією на демонтажі т. зв. абстрактних «соціологічних епох». Натомість провідне місце мала посісти «історія всіх народів, які ввійшли до складу СРСР»²³, а де-факто російщення національних історій у вигляді т. зв. республіканських курсів.

У цьому інтелектуальному та культурному річищі варто розглядати вищезгаданий інституціональний проект із створення Інституту історії АН СРСР, структура якого була спрямована на вкраплення / включення історії різних народів до історії СРСР і навіть своєрідну адаптацію всесвітньої історії для місцевого, тобто радянського споживача. З такої перспективи республіканські Інститути часто-густо сприймалися як свого роду філії московського Інституту історії АН СРСР. Скажімо, саме у такому світлі (як представника «українського філіалу»

²² Протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б) України (№ 63–71, липень 1936 р. — вересень 1936 р.). Особий сектор (протокольна частина) // ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 409. — Арк. 72. Див. докладніше про практику таких залучень: *Стрижак Є. М.* Особливості залучення науковців до викладацького складу Інституту червоної професури при ВУЦВК упродовж 30-х років ХХ ст. // *Гуманітарний вісник*: Сер.: Історичні науки. — Черкаси, 2011. — Ч. 17, вип. 3. — С. 108–112.

²³ *Дроздов П.* Решение партии и правительства об учебниках по истории и задачи советских историков // *Историк-марксист*. — 1936. — № 1. — С. 9–10.

АН) сприймали М. Марченка на розширеній нараді редколегії п'ятитомника з історії СРСР у березні-квітні 1938 р. у Москві²⁴.

Помітну роль відіграло й наслідування та калькування загальносоюзних інституціональних взірців і управлінських рішень, які простежуємо протягом 1930-х рр. на теренах республіканської соціогуманітаристики. У даному випадку місцеве керівництво безперечно орієнтувалося на інституціональний шаблон, заданий із центру, себто московський Інститут історії.

Врешті, варто взяти до уваги й практично-утилітарні потреби із забезпечення «виробництва» посібників і підручників для радянської України, котрі республіканські функціонери вирішували звичним, директивним способом, себто за рахунок концентрації в одній установі наявних наукових ресурсів. Скажімо В. Пічета як сучасник відзначав, що новостворений Інститут історії України став «*центром об'єднання радянських істориків України*»²⁵.

З огляду на те, що довоєнний науковий архів Інституту історії України на сьогодні вважається втраченим, можемо лише здогадуватися / припускати як саме була задіяна комбінація означених чинників у розрізі інституціональної історії академічної науки. Та, очевидно, що Інститут виник на перехресті кількох можливих варіацій інституціональної історії, котру, з одного боку, репрезентувала згасаюча традиція радянської ВУАН, а, з другого боку, механічно сконструйована модель історико-партійної науки, котру представляли інститути ВУАМЛІНу.

У цьому контексті показово видається є постать А. Сараджева — першого директора Інституту історії України АН УСРР. Вірмен за національністю, випускник класичної гімназії м. Ахалцихе (Тифлійської губернії, нині — Грузія) і студент Бакинського університету (1919) у пореволюційні роки він доволі швидко змінив уже намічений життєвий сценарій місцевого партійного функціонера на кар'єру червоного професора у Москві і, заразом, учня колишнього меншовика, марксиста-філософа, прихильника діалектизації природознавства, академіка А. Деборіна.

На роботу до ВУАМЛІНу А. Сараджев потрапив у травні 1934 р. за пропозицією її тодішнього віце-президента О. Дзеніса — колишнього випускника Інституту червоної професури²⁶. Можливо, переїзд до України був почасти формою опали, почасти способом порятунку після погрому «діалектиків» — прихильників А. Деборіна, хоч ззовні його кар'єра у Комуністичній академії у Москві на початку 1934 р. складалася начебто добре.

²⁴ Із стенограми наради редакції академічного п'ятитомного видання «История СССР» в Інституті історії АН СРСР про висвітлення історії України (29 і 31 березня 1938, м. Москва) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 93 (прим. 56).

²⁵ Пічета В. И. История Украины в советской историографии // 25 лет исторической науки в СССР / Под ред. В. П. Волгина, Е. В. Тарле, А. М. Панкратовой. — М. —Л., 1942. — С. 165.

²⁶ Див., докладніше: Юркова О. В. Аргашес Хоренович Сараджев. — С. 307–312.

Крім того, слід враховувати загальні трансформації, котрі сталися на теренах ВУАМЛІНу протягом 1934 р. У цей час провідні позиції у ній посідають московські випускники Інституту червоної професури та Комуністичної академії, зокрема вищезгаданий О. Дзеніс. Останній одразу стає віце-президентом у березні 1934 р., а вже у листопаді того ж року змінює О. Шліхтера на посаді президента ВУАМЛІНу.

Така «командна ротація» керівництва здійснювалася директивним способом на заміну викритим «контрреволюціонерам» і «троцькістам»²⁷. Відтак А. Сараджев опинився у системі ВУАМЛІНу саме у межах згаданої кампанії з переформування її керівництва, що, звісно, не виключає персональної мотивації, про яку йшлося вище.

Загалом А. Сараджев являв собою цікавий типаж радянського марксиста-інтелектуала й червоного професора, котрий на теренах колишнього ВУАМЛІНу виступав то як філософ-популяризатор²⁸ і коментатор марксистської спадщини²⁹, то як пропагандист теорії та практики соціалістичного будівництва³⁰, оглядач міжнародних подій і культурної спадщини³¹, літературний критик³² і, заразом, адміністратор-суспільствознавець і журнальний редактор.

До речі, поєднання цих ролей для радянського інтелектуала — червоного професора в осередках суспільно-партійної науки було доволі звичним явищем в інституціональній історії другої половини 1920-х — першої половини 1930-х рр. Адже у нових установах відчувалася хронічна нестача кваліфікованих кадрів практично для всіх видів дослідницьких, організаційних, агітаційних, пропагандистських, культурно-освітніх й інших практик. Щодо А. Сараджєва, то навіть принагідний погляд на його публікації в офіційні ВУАМЛІНу протягом 1934–1936 рр. дозволяє дійти висновку, що особа цього червоного професора з'являлася немовби «чарівна паличка» практично на всіх важливих, точніше критичних

²⁷ Шевченко Л. В. «Контрреволюційна троцькістська група» в Інституті філософії в контексті справи «ВУАМЛІНу» // Історія України: маловідомі імена, події, факти. — 2007. — Вип. 34. — С. 54–55.

²⁸ Сараджєв А. О некоторых вопросах теории познания // Под марксистско-ленинским знаменем. — 1935. — № 2. — С. 87–102; *Его же*. Энгельс и материалистическая диалектика, как философская наука // Там же. — 1935. — № 4. — С. 29–43; № 6. — С. 60–82.

²⁹ *Его же*. О классовых и гносеологических корнях идеализма (к 25-летию «Материализма и эмпириокритицизма» Ленина) // Там же. — 1934. — № 2. — С. 68–96; № 3/4. — С. 16–26; Выступления тов. Сараджєва А. Х. по докладу акад. Солнцева С. И. «Ф. Энгельс и учение об общественных классах» // Там же. — 1935. — № 2. — С. 159–160.

³⁰ Сараджєв А., Шелкопляс Н. Вредительство классового врага в области философии // Там же. — 1934. — № 3/4. — С. 68–84.

³¹ Сараджєв А. Доклад на траурном вечере, посвященному памяти Анри Барбюса // Там же. — 1935. — № 4. — С. 118–120.

³² Диспут про п'єсу Корнійчука «Платон Кречет»: [виступ] А. Сараджєва // Під марксистсько-ленінським прапором. — 1935. — № 1. — С. 126–127.

ділянках роботи суспільно-партійних інституцій. Більше того, в окремі короткотривалі періоди А. Сараджев посідав місце в. о. президента ВУАМЛІНу³³.

Зауважимо, що як червоний інтелектуал А. Сараджев мав справді-таки високий фаховий рівень на загальному тлі кадрового складу ВУАМЛІНу. Варто згадати лише його одну-єдину велику статтю 1934 р., по суті монографію-передмову, до відомої праці І. Канта³⁴, в якій він докладно коментував і тлумачив погляди цього німецького філософського класика³⁵. Приміром, автор аналізував ті зрушення у візії І. Канта у світлі марксистського вчення, котрі сталися протягом двох років після виходу його знакової праці «Критика чистого розуму» (1783)³⁶. Вочевидь, для більшості тогочасних червоних професорів окреслене коло питань були своєрідною *terra incognita*.

Якщо взяти до уваги ще участь А. Сараджева у проекті з підготовки багатомного вузівського підручника 1935–1936 рр., то його призначення на посаду директора Інституту історії України АН УСРР видається невинновипадковим, а достатньо вмотивованим.

Директивне призначення А. Сараджева було проведено й оформлено у вигляді відповідних рішень академічного керівництва. Відтак 27 липня 1936 р. Президія АН УСРР ухвалила затвердити А. Сараджева як в. о. секретаря Відділу суспільних наук та в. о. директора Інституту історії України АН УСРР³⁷. Це рішення було потверджене на засіданні Президії АН УСРР від 14 серпня того ж року, на якому А. Сараджев і Г. Слюсаренко були оформлені вже не як тимчасово виконуючі обов'язки, а як повноправні посадові особи — директор і заступник директора Інституту історії України АН УСРР³⁸.

Постановою ЦК КП(б)У від 1 серпня 1936 р. «Про остаточний розподіл наукових робітників бувшого УАМЛІНу» до Відділу суспільних наук АН УСРР, себто до Інституту історії України, передавалися старші наукові співробітники В. Гуристримба, К. Гуслистий, І. Премислер, Т. Скубицький, М. Трегубенко, а також молодші наукові співробітники й асистенти — В. Дядиченко, Ф. Лось і Ф. Ястре-

³³ Протоколи нарад і засідань ВУЦВК, ВУАМЛІН, Інституту червоної професури та матеріали до них (20 вересня 1931 р. — 20 липня 1936 р.) // ЦДАВО України. — Ф. 1267. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 165.

³⁴ «Вещь в себе на Волхонке, 14». Из стенограммы заседания общего собрания штатных работников и договорников Института философии АН СССР 17 мая 1937 г. / Публ. и прим. С. Н. Корсакова // Вопросы философии. — 2009. — № 11. — С. 149, 157 (прим. 22).

³⁵ Сараджев А. О «критическом» методе Канта // Кант И. Прологомены / Предисл. и ред. А. Сараджева. — М. —Л., 1934. — С. 7–101.

³⁶ Там же. — С. 7–11.

³⁷ Протокол № 25 засідання Президії Академії наук УСРР (від 27 липня 1936 р.) // Історія Національної академії наук України. 1934–1937. — С. 446.

³⁸ Протокол № 27 засідання Президії Академії наук УСРР (від 14 серпня 1936 р.) // Там само. — С. 448.

бов. Згодом до них долучився й К. Гребенкін, якого первісно перевели на викладацьку роботу³⁹.

Таким чином, формувався початковий кістяк науковців Інституту історії України АН УСРР, більшість яких тою чи іншою мірою була заангажована у вищеписаному проекті багатотомного вузівського підручника під грифом колишнього ВУАМЛІНу. Н. Полонська-Василенко з цього приводу зауважила, що *«склад Інституту історії був укомплектований переважно партійними істориками, частина яких перейшла із ліквідованого ВУАМЛІН'у, а частина з молоді, початку яких на історичному полі комсомольців»*⁴⁰.

Однак, розгорнути роботу ані новоспеченому директору, ані колективу, котрий тільки почав формуватися, так і не вдалося. Розпочалася «єжовщина», перші хвили якої докотилися до українських теренів саме 1936 р. А. Сараджев був заарештований 27 грудня 1936 р. і звинувачений у «контрреволюційній діяльності» за бутафорською справою «троцькістської терористичної організації». Разом із ним у справі проходили колишні керівники ВУАМЛІНу, зокрема президент О. Дзеніс, директор Інституту історії Н. Войтинський та ін.⁴¹ Відзначимо, що у звинувачувальному висновку УДБ НКВС УРСР А. Сараджев фігурував не як колишній директор Інституту історії України АН УРСР, а як член президії та директор Інституту філософії ВУАМЛІН⁴².

За великих рахунком, А. Сараджев розділив долю більшої частини червоної професури, котра ідеологічно освячувала попередні репресивні заходи та потрапила під перший удар «єжовщини»⁴³. Мабуть, хмари над А. Сараджевим згущилися ще восени 1936 р., оскільки вже 15 листопада того ж року його увільнили від обов'язків ученого секретаря Відділу суспільних наук АН УСРР⁴⁴. На початку 1937 р. ім'я А. Сараджева спливає у протоколах допитів кількох партійців, заарештованих в УРСР у справі «контрреволюційної право-лівацької організації нелегальної організації»⁴⁵.

³⁹ Коваль М. В., Рубльов О. С. Інститут історії України НАН України: перше двадцятиріччя... — С. 7.

⁴⁰ Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків // ЗНТШ. — Париж–Чикаго, 1962. — Т. 173: 36. на пошану українських учених знищених большевицькою Москвою / Ред. М. Овчаренко. — С. 43.

⁴¹ Юркова О. В. Арташес Хоренович Сараджев. — С. 310–311.

⁴² Звинувачувальний висновок УДБ НКВС УРСР у справі першого директора Інституту історії України АН УРСР А. Х. Сараджева (7 березня 1937 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 28.

⁴³ Корсаков С. Н. Политические репрессии в Институте философии (1930–1940-е гг.) // Философский журнал. — 2012. — № 8. — С. 127.

⁴⁴ Протокол № 37 засідання Президії Академії наук УСРР (від 15 листопада 1936 р.) // Історія Національної академії наук України. 1934–1937. — С. 453.

⁴⁵ Спецсообщение Н. И. Ежова И. В Сталину с приложением протокола допроса З. А. Ашрафьяна. 2 февраля 1937 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://istmat.info/node/29728>

Проте офіційно він залишався директором Інституту історії України до 17 грудня 1936 р.⁴⁶, хоч 23 листопада того ж року у режимі опитування Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення призначити нового директора — росіянина (уродженця м. Тула) С. Белоусова, котрий до того обіймав посаду секретаря Бобринецького райкому КП(б)У Одеської області⁴⁷. Згідно витягу із протоколу Президії АН УСРР від 26 грудня 1936 р., який зберігається в особовій справі С. Белоусова, академічне керівництво затвердило його на цій посаді 25 грудня того ж року⁴⁸. Це potwierджується і протокольними записами Президії АН УСРР⁴⁹, хоч в академічній хроніці про це призначення згадали одним-єдиним рядком⁵⁰. За свідченням С. Белоусова, він прийняв справи від в. о. директора Г. Слюсаренка у січні 1937 р.⁵¹

А. Сараджева — першого директора Інституту історії України АН УСРР засудили й розстріляли в один день — 10 березня 1937 р. у Москві на території Донського цвинтаря⁵².

На відміну від свого попередника, другий директор С. Белоусов являв собою яскравий типаж «партійного менеджера» — висуванця-функціонера, котрий доволі прагматично й впевнено орієнтувався у політичній кон'юктурі та владних коридорах, але формально також належав до червоної професури.

Новий директор не мав наукового ступеня і того солідного інтелектуального рівня, як А. Сараджев, хоч і був автором багатьох публікацій з історії партії та партійного будівництва. Втім, більшість його текстів написана у китчевому пропагандистському стилі передових статей, популярних агіток або розгорнутих коментарів чергових партійних рішень, які в жодному разі не можна порівнювати з розлогими філософськими розвідками А. Сараджева, хоч і просякнутих духом ортодоксального марксизму.

⁴⁶ Юркова О. В. Аргашес Хоренович Сараджев. — С. 310.

⁴⁷ Витяг із протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У про затвердження директора Інституту історії України АН УСРР (23 листопада 1936 р, м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 26.

⁴⁸ Особова справа Белоусова Сергія Миколайовича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 468. — Арк. 38.

⁴⁹ Протокол № 43 засідання Президії Академії наук УСРР від 26 грудня 1936 р. // Історія Національної академії наук України. 1934–1937. — С. 456.

⁵⁰ Хроніка: 3 постанови Президії АН УРСР // Вісті АН УРСР. — 1937. — № 2/3. — Стп. 151.

⁵¹ Витяг із протоколу допиту від 9 вересня 1957 р. старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР С. М. Белоусова як свідка під час перегляду кримінальної справи колишнього старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР М. Ф. Трегубенка (м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 80.

⁵² Корсаков С. Н. Политические репрессии в Институте философии (1930–1940-е гг.). — С. 141; Летопись Московского университета: Сараджев Аргашес Хоренович [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://letopis.msu.ru/peoples/2691>

Та С. Белоусов мав чудові комунікативні здібності, зокрема міг добре порозумітися, як і з партійним керівництвом, так і (негласно!) з істориками «старої» школи, зокрема з І. Крип'якевичем, О. Оглоблиним. Недаремно останній згадував, що утворення Інституту історії України припало на кінець 1936 р., себто на часи директорства С. Белоусова⁵³. Більше того, О. Оглоблин у своїх автобіографічних споминах схарактеризував С. Белоусова як «людину культурну і порядну, який мав справжню пошану до історії» і підтримав його студії, присвячені «Истории русов»⁵⁴.

Натомість М. Марченко подавав контраверсійну характеристику тодішнього директора як особи, котра «не будучи істориком і навіть науковим співробітником, не маючи жодної наукової кваліфікації, була не в змозі вирішувати ті чи інші наукові питання. Вузьконаукові дискусії Белоусов переносив на політичні суперечки й особисті чвари, наклеював багатьом співробітникам і зокрема мені, різні ярлики, на кшталт “націоналістів” й інше»⁵⁵.

Другий директор пройшов своєрідний життєвий шлях, зокрема доволі добре відчував себе у критичних воєнних обставинах, а також чудово орієнтувався за часів репресивних кампаній, зокрема мав гарну політичну інтуїцію. Приміром, він із гордістю згадував і показово нотував у автобіографії відомості про свою участь у придушенні Кронштадського заколоту 1921 р.⁵⁶ Поважну роль у його політичній карері відіграла участь як делегата у роботі XI–XIV з'їздів ВКП(б), I та II з'їздів Рад СРСР, IX і X з'їздів Рад РСФРР та ін.⁵⁷

За рішенням ЦК ВКП(б) 1930 р. С. Белоусов у складі великої групи зі 100 партійних робітників був направлений на навчання до Інституту червоної професури на відділення партійного будівництва та історії партії. Наприкінці 1932 р. він уже став професором на кафедрі історії партії. У лютому 1933 р. С. Белоусова мобілізували на партійну роботу⁵⁸. Відтак незабаром він посів посаду начальника політуправління Грушковської МТС Одеської області і вже 1934 р. був нагороджений орденом Леніном за успішне й неухильне проведення партійної лінії⁵⁹.

Схоже, що ці політичні практики добре прислужилися С. Белоусову для виживання й маневрування за часів сталінського лихоліття. Зокрема, у червні 1937 р. його вже включили до складу партійної комісії, котра перевіряла «правильність видачі партдокументів» і компроментуючі матеріали щодо академічних партій-

⁵³ Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію. — С. 14.

⁵⁴ Його ж. Мій творчий шлях українського історика // 36. на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина / Відп. ред. В. Омельченко. — Нью-Йорк, 1977. — С. 41.

⁵⁵ Михайло Марченко: [документи і матеріали] / Підготовка тексту та примітки О. С. Рубльова // УІЖ. — 1996. — № 3. — С. 67.

⁵⁶ Особова справа Белоусова Сергія Миколайовича. — Арк. 21.

⁵⁷ Там само. — Арк. 47, 84 та ін.

⁵⁸ Там само. — Арк. 14.

⁵⁹ Юркова О. В. Сергій Миколайович Белоусов // Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 314.

ців⁶⁰. Більше того, з березня 1937 р. до травня 1938 р. С. Белоусов працював секретарем партійного комітету АН УРСР⁶¹. Від вересня 1937 р. він став ще політ-рецензентом видавництва АН УРСР по історичним наукам⁶².

Зауважимо, що С. Белоусов чудово усвідомлював значення партійної преси й неодноразово вмщував власні замітки чи розповідав про плани Інституту історії України АН УРСР у довоєнні часи. Вочевидь, не без його подачі у республіканській пресі з'явився образ директора-орденоносця — вірного «солдата партії», котрого прозорливе й мудре керівництво перекидало як незамінного та талановитого організатора з одного відповідального «фронту» роботи на інший, що не давало йому можливість завершити свою дисертацію.

«Зараз, коли партія повернула його до наукової роботи, він також скромно й енергійно робить потрібну партії справу. Керований Белоусовим інститут історії України Академії наук України очистився від ворогів, молоді учені своїми роботами завойовують вчені ступені, тепер сам Сергій Миколайович поновлює свою наукову працю. Її він присвячує геніям трудового людства Леніну і Сталіну», — зазначалося в одній із таких публікацій⁶³.

Утім ситуація, в якій опинився другий директор Інституту історії України АН УРСР, була вкрай складною. З одного боку, конституювання установи не було завершене, а від нього вимагали якнайшвидших досягнень, так би мовити блискавичного «прориву» на «історичному фронті».

З другого боку, С. Белоусов хоч-не-хоч мусив розбиратися зі спадщиною ВУАМЛІНу, передусім із багатостраждальним проектом вузівського підручника 1935–1936 рр. Тим паче, що ці порахунки відбувалися в умовах «ежовщини», яка набирала дедалі більших обертів і продукувала поважні небезпеки й для нього особисто, як директора установи з неблагонадійною репутацією.

У проекті тематичного плану АН УРСР на 1937 р. за Інститутом історії України першим пунктом було прописано «*Опрацювання підручника з історії України (чотиритомне видання)*»⁶⁴. Причому зазначалося, що в «1937 р. [інститу]т закінчить роботу про добу феодалізму, більшість тем доби Пролетарської Революції і громадянської війни та одну тему про добу капіталізму. *Видається цього року I том*»⁶⁵. Окрім того, Інститут історії України АН УРСР успадкував і низку інших

⁶⁰ Доповідна записка інструктора відділу науки ЦК КП(б)У до секретарів ЦК КП(б)У С. В. Косіора та М. М. Хагаєвича про склад парторганізації АН УРСР (4 липня 1937 р.) // Історія Національної академії наук України. 1934–1937. — С. 279–280.

⁶¹ Юркова О. В. Сергій Миколайович Белоусов. — С. 315.

⁶² Протокол № 30 засідання Президії Академії наук УРСР від 19 вересня 1937 р. // Історія Національної академії наук України. 1934–1937. — С. 477–478.

⁶³ Марьянов М. С орденем Леніна на груди [про життєвий шлях директора Інституту історії України АН УРСР С. М. Белоусова] // Сов. Украина (К). — 1940, 21 янв. — № 17. — С. 3.

⁶⁴ Тематичний план Академії наук УРСР на 1937 р.: Проект. — К., 1937. — С. 43.

⁶⁵ Там само. — С. 43.

науково-дослідних проєктів, започаткованих на теренах ВУАМЛІНу, як-от підготовка історичної хрестоматії, збірників документів і матеріалів про Червону гвардію, робітничий рух за часів революції 1905–1907 рр. і т. п.

Із такої перспективи тактика, обрана С. Белоусовим, звичайно не була оригінальною, позаяк орієнтувалася на рішучий і демонстративний розрив зі спадком ВУАМЛІНу, а також на «викриття» й «розвічання» науковців Інституту як потенційних або одвертих ворогів. За великом рахунком, це була тактика виживання на найближчий час, щоби відтермінувати рішення поточних проблем, ліпше зорієнтуватися у ситуації й досягнути напрям політичної кон'юнктури.

Скажімо, одна з перших публікацій С. Белоусова у новому статусі виразно зафіксувала його тодішні устремління. «Ідіотська хвороба — політична безтурботність, цілковита відсутність революційної пильності з боку керівництва Академії наук і парторганізації її привели до того, що протягом довгого часу в наукових закладах Академії орудували закляті вороги українського народу. Шкідницька підривна робота ворогів народу зачепила різні ділянки наукової діяльності Академії наук. Виявлено і викрито за останній час немало ворогів із троцькістсько-бухарінського і буржуазно-націоналістичного табору, немало було викинуто прямих і посередніх підсобників їх, але аж ніяк не можна сказати, що з ними все покинчено. Ні, це тільки початок величезної роботи по очищенню закладів Академії наук від усієї і всякої наволочі, що пролізла в Академію і прагнула на цій надзвичайно серйозній ділянці ідеологічного фронту шкодити й виконувати волю німецьких і польських хазяїв... Згряя троцькістів, правих і націоналістів, що звили собі гніздо в інституту історії провадили явно ворожу лінію в історичних роботах. Ці вороги, перекручуючи історичні факти, історію українського народу протаскували контрреволюційне твердження про ніби існувавший, вічний антагонізм між російським і українським народами; в історичних роботах цих «істориків» випадала боротьба українського народу проти польської шляхти. Тим часом історичною загальновідомою істиною було, що український і російський народи є братніми народами, зв'язаними спільним історичним минулим; український і російський народи, як це показує історичне минуле, є дуже близькими і мовою, і культурою, і всім своїм побутовим укладом», — зазначалося у дописі другого директора⁶⁶. Подібні пасажі споглядаємо і в інших публікаціях С. Белоусова⁶⁷.

Проте ще відвертіше новий директор висловився у доповідній записці від 18 червня 1937 р., точніше розгорнутому доносі, котрий мав «відкрити очі» вищому керівництву на суцільне середовище «ворогів» на «історичному фронті». Крім докладного переліку вже викритих і засуджених «ворогів», які працювали

⁶⁶ С. Б. [Белоусов С.] Очистити науковий фронт від буржуазно-націоналістичного охвістя // Партійний організатор. — 1937. — № 12. — С. 11.

⁶⁷ Белоусов С. Вивчати історію нашої батьківщини (Про новий підручник «Короткий курс історії СРСР») // Більшовик України. — 1937. — № 9/10. — С. 127–136.

над проектом багатотомного підручника під грифом ВУАМЛІНу, С. Белоусов де-факто подавав звинувачувальні характеристики практично на всіх уцілілих істориків: *«Так, наприклад, по секції феодалізму, працюючи над I томом як основні працівники Ястребов і Гуслистий — обидва безпартійні, політично неблагонадійні, систематично зривають терміни виконання, до теперішнього часу не можуть подати своїх завершених робіт по підручнику. Колишній керівник секції, нині арештований Скубицький, всіма заходами гальмував справу прискорення складання підручника. Аналогічну роботу вели і Ястребов, і Гуслистий. Вважаю, що ні Гуслистий, ні Ястребов не вселяють абсолютно ніякої довіри і навряд чи вони можуть залишатися в авторському колективі. По II тому з основних працівників працює один тільки Трегубенко, продуктивна робота якого по підручнику сумнівна і політичне обличчя якого потребує з'ясування. Більше ніхто не працює по цьому тому. По III тому працюють тільки двоє — Премислер і Гуристримба. Останній, себто Гуристримба, що мав у минулому великі політичні помилки, міцно пов'язаний свого часу з Дзенісом і Скубицьким. Політичне обличчя його для нас не є зрозумілим. Його ставлення до Скубицького, Дзеніса, щонайменше, видається дивним»*⁶⁸.

Ще більш «вбивчу» характеристику отримав М. Петровський: *«Для нього Інститут історії є ширмою для продовження його старої націоналістичної лінії»*⁶⁹. Після таких «характеристик» директора більшість співробітників Інституту могли стати не тільки кандидатами на звільнення, а й перейти на становище безпосередніх «ворогів» країни Рад, які підлягали негайному арешту та подальшій ліквідації.

Зрештою, означені інвективи С. Белоусова мали хоч якось вбезпечити його від маховика репресій 1937 р., котрий швидко набирив обертів. Та, найголовніше те, що його пропозиція створити новий авторський колектив із 10–15 осіб для написання підручника та ще й без сумісників⁷⁰, дозволяла новому директорові виграти час! Адже після масштабних погромів і арештів протягом 1930-х рр. підбір потрібних авторів міг затягнутися на роки, про що виразно свідчив досвід інституціонального попередника — Інституту історії ВУАМЛІН та його нереалізованих проектів.

Видається, що й інші пропозиції у доповідній записці С. Белоусова — направити 3-х професорів-комуністів, створити «нормальну аспірантуру при Інституті» на 15 осіб також були спрямовані на затягування часу, хоч і не позбавлені

⁶⁸ Доповідна записка директора Інституту історії України АН УРСР і секретаря парткому АН УРСР С. М. Белоусова до ЦК КП(б)У про стан справ в інституті та про роботу по написанню підручника «Історія України» // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 35.

⁶⁹ Там само. — С. 36.

⁷⁰ Там само. — С. 36.

слушності у контексті розвитку інституції за тих складних соціокультурних умов і політичних обставин.

1937 р. масштабна хвиля репресій повною мірою накрила й Інститут історії України АН УРСР, зокрема були засуджені та розстріляні старші наукові співробітники К. Гребенкін⁷¹, В. Гуристримба⁷², Г. Слюсаренко⁷³, Т. Скубицький⁷⁴, М. Трегубенко⁷⁵. Причому головний удар припав майже виключно на колишніх працівників ВУАМЛІНУ, хоч у протоколах допитів заарештованих науковців фігурували й прізвища інших співробітників Інституту, зокрема К. Гуслистого, В. Дядиченка, Ф. Лося, Ф. Ястребова⁷⁶.

Зауважимо, що даючи свідчення 1957 р. у справі реабілітації колишніх співробітників Інституту історії України АН УРСР С. Белоусов у позитивному плані згадав більшість репресованих істориків (К. Гребенкіна, В. Гуристримбу, Т. Скубицького, Г. Слюсаренка, М. Трегубенка), зокрема схарактеризував їх як серйозних та енергійних дослідників⁷⁷.

За відомостями з інформаційного огляду АН УРСР 1937 р. Інститут історії України складався з чотирьох секцій: 1) історії феодалізму; 2) історії промислового капіталізму та імперіалізму; 3) історії громадянської війни; 4) історії соціалістичного будівництва. Причому підготовка «загального курсу історії УРСР» була окреслена як один із основних напрямів роботи Інституту⁷⁸.

На жаль, інші цифрові показники не додають більш-менш конкретних деталей і подробиць стосовно першого року існування інституції, позаяк весь

⁷¹ Витяг із протоколу допиту старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР К. Ф. Гребенкіна в УДБ НКВС УРСР щодо його антирадянської діяльності (27 квітня 1937 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 30–32.

⁷² Протокол допиту старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР В. В. Гуристримби в УДБ НКВС УРСР щодо його контрреволюційної троцькістської терористичної діяльності (9 жовтня 1937 р., м. Київ) // Там само. — С. 55–56.

⁷³ Вирок Військової колегії Верховного суду СРСР у справі старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР Г. Я. Слюсаренка (17 листопада 1937 р., м. Київ) // Там само. — С. 76–77.

⁷⁴ Протокол допиту старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР Т. Т. Скубицького в УДБ НКВС УРСР щодо його участі у контрреволюційній троцькістсько-націоналістичній організації (22 червня 1937 р., м. Київ) // Там само. — С. 37–40.

⁷⁵ Витяг із протоколу допиту старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР М. Ф. Трегубенка в УДБ НКВС УРСР щодо його антирадянської шкідницької діяльності (16 жовтня 1937 р., м. Київ) // Там само. — С. 57–60.

⁷⁶ Коваль М. В., Рубльов О. С. Інститут історії України НАН України: перше двадцятиріччя... — С. 9–10.

⁷⁷ Витяг із протоколу допиту від 9 вересня 1957 р. старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР С. М. Белоусова... — С. 80–81.

⁷⁸ Академія Наук УРСР у другій п'ятирічці // Вісті АН УРСР. — 1937. — № 6/7. — С. 87–88.

огляд побудований за накинутим сценарієм нестримного «прогресивного зростання» діяльності та функціонування Академії за доби «соціалістичного будівництва». Основні засоби, котрі були на балансі в Інституті історії України станом на 1 жовтня 1937 р. оцінювалися в 155,2 тис. рублів.⁷⁹ Бюджет інституції на весь 1937 р. мав скласти 308,2 тис. рублів, що начебто демонструвало велетенське, майже десятикратне зростання, порівняно з 1936 р. (31,1 тис. рублів)⁸⁰. Та, якщо взяти до уваги, що від серпня 1936 р. установа лише почала конституюватися, то наведені показники виглядають, щонайменше, ефемерними.

Восени 1937 р. істотно змінилася й загальна ситуація на «історичному фронті», пов'язана з новими директивами центру — постановою комісії урядового журі на кращий підручник з історії СРСР від 22 серпня, зокрема із впровадженням офіційної концепції приєднання України до царської Росії як «меншого лиха»⁸¹. Відтак справа із підготовкою дидактичної літератури, передусім масових підручників підносилася на новий щабель.

Очевидно, С. Белоусов як досвідчений партійний функціонер доволі швидко відчув, зметикував, у який бік хилиться «чаша терезів» поточної політичної кон'юнктури. Власне, про це доволі добре свідчить його стаття «На історичному фронті України», котра з'явилася напрочуд вчасно — 22 серпня 1937 р., себто співпала, а можливо навіть була передбачливо синхронізована з відповідним рішенням комісії урядового журі.

Попри те, що згаданий текст С. Белоусова містив значні запозичення з попередніх публікацій (цілими абзацами!), показовими видаються його актуалізовані коментарі щодо проекту вузівського підручника 1935–1936 рр. *«Одним з дуже уражених є інститут історії України Академії наук УРСР, діяльність якого мало-віддома широким колам істориків і масам. Цей інститут сформувався ще в системі колишнього УАМЛІНу під “ідейним” керівництвом лжеісторика, згодом викритого ворога Попова. Після ліквідації УАМЛІНу інститут переходить в кінці 1936 року в систему Академії наук УРСР. Троцькістсько-бухарінським елементам вдалося звити тут своє кубло і “діяти” безкарно під покровительством Попова. Перед інститутом історії України партія і уряд України поставили величезне політичної ваги завдання: складання підручника історії України. За “виконання” цього завдання взявся Попов, який створив під своїм керівництвом так званий авторський і редакційний колектив. Не випадково підручник “Історія України”, над яким “працювали” понад два роки, так і не був підготовлений»*⁸².

⁷⁹ Академія Наук УРСР у другій п'ятирічці // Вісті АН УРСР. — 1937. — № 6/7. — С. 130.

⁸⁰ Там само. — С. 140.

⁸¹ Постановление жюри правительственной комиссии по конкурсу на лучший учебник для 3 и 4 классов средней школы по истории СССР (22 августа 1937 г.) // Историк-марксист. — 1937. — № 3. — С. 137–141.

⁸² Стаття директора Інституту історії України АН УРСР С. М. Белоусова «На історичному фронті України» (22 серпня 1937 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 46.

Цей коментар С. Белоусова свідчив про істотне коригування первісних орієнтирів. Адже недавня тактика з затягування часу могла спрацювати супроти другого директора, позаяк республіканське керівництво наслідуючи союзний центр неодмінно почало б вимагати швидкого результату, себто підручника / посібника / курсу з історії України і т. п. Як бути? Що робити?

Рішення С. Белоусова, яке можливо негласно підказали / рекомендували йому партійні куратори, впливало зі звичних алгоритмів технократичного мислення червоних «менеджерів» — досягти бажаного результату не переймаючись чистотою методів, а, навпаки, залучити «старих спеців» і влити «нову кров» до інституції за рахунок молодих випускників-висуванців.

Пізніше на одній із партійних нарад у травні 1947 р. С. Белоусов згадував про «вкрай незначну кількість співробітників у заново створеному наприкінці 1936 р. Інституті історії при Академії наук»⁸³. Тому він обстоював думку, що саме за його директорства Інститут був створений майже на порожньому місці, себто був здійснений «прорив» у підготовці наукових кадрів.

Та повернемося до розвідки С. Белоусова у серпні 1937 р. Окрім «погромницьких» конотацій та обрядових інвектив супроти «ворогів усіх мастей» — «фальсифікаторів» і «шкідників» означений текст другого директора прикметний тим, що не тільки напрочуд вдало й синхронно актуалізував роль дидактичних практик в унісон директив центру, а й намічав досить прагматичну та конкретну науково-дослідну програму для своєї інституції.

Передусім, при Інституті історії України АН УРСР планувалося створити аспірантуру на 8–10 осіб, яка мала стати каналом зв'язку з вищими навчальними закладами, зокрема випускниками Інституту червоної професури, історичних факультетів педінститутів й університетів. Водночас окреслювалася й анонсувалася ціла програма підготовка серії праць з історії України у вигляді окремих випусків — майбутніх «Нарисів з історії України», зокрема 5–6 випусків з історії феодального періоду. Крім того, намічалася видання чотиритомної хрестоматії, три томної хронології історії України⁸⁴, збірки документів про червону гвардію⁸⁵ тощо.

Наприкінці 1937 р. актуалізувалося питання з підготовки шкільного підручника з історії України. Відтак на початку 1938 р. у процесі обговорення тематичних планів академічних інститутів наголошувалося, що «*провідною темою інституту на 1938 рік визнано складання стислого курсу історії України — підручника для середньої школи. На виконанні цієї роботи будуть зосереджені основні інститутські наукові сили...*»⁸⁶.

⁸³ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У 6 мая 1947 года. Управление пропаганды и агитации. Отдел науки // ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 70. — Спр. 756. — Арк. 6.

⁸⁴ В Інституті історії України // Вісті АН УРСР. — 1938. — № 1. — С. 79.

⁸⁵ Стаття директора Інституту історії України АН УРСР С. М. Белоусова «На історичному фронті України»... — С. 48.

⁸⁶ *Юфанов Д. М.* Обговорення тематичних планів інститутів суспільних наук // Вісті АН УРСР. — 1938. — № 1. — С. 37.

Зауважимо, що саме з 1937 р. формат «короткого курсу» набуває значної популярності у зв'язку з публікацією «Краткого курса истории СССР: учебника для 3-го и 4-го классов» під редакцією А. Шестакова масовим тиражем у 5 млн. примірників. За виразом С. Белоусова, цей підручник «до певної міри *кладе початок серйозній роботі щодо розроблення й складання ширшого підручника з історії*»⁸⁷.

Таким чином, проект багатотомного вузівського підручника 1935–1936 рр. розбивався чи диференціювався на низку окремих випусків, а також підмінявся створенням своєрідного короткого компендіуму з історії України для середньої школи. Та повністю відмовитися від реалізації проекту колишнього ВУАМЛІНу, мабуть, так і не вдалося, позаяк 1940 р. його знову актуалізували, очевидно, на вимогу партійного керівництва⁸⁸.

З одного боку, цей підхід дозволяв відтермінувати та переформатувати реалізацію старого проекту ВУАМЛІНу у повному масштабі і, заразом, із кожним випуском демонструвати партійному керівництву вихід певної «виробничої продукції», себто відповідний поступ у підготовці підручників.

З другого боку, незважаючи на те, що написання «Нарисів з історії України», хоч і декларувалося та представлялося здебільшого як публікація серії посібників / підручників, у процесі їхньої підготовки тексти суттєво трансформувалися за рахунок помітного розмивання первісного дидактичного призначення. Натомість окремі випуски «Нарисів» сполучені у серію волею-неволею набували рис республіканського чи українського радянського наративу у вигляді монографічного циклу праць із помітними авторськими особливостями.

Схоже, що серпнева програма 1937 р., запропонована С. Белоусовим, постала у результаті його комунікаційних практик, як із партійними функціонерами, так і з середовищем істориків (причому не тільки інститутських!), які добре розуміли загальну ситуацію, зокрема тверезо оцінювали можливість «успішних проривів» на тодішньому «історичному фронті». Відзначимо, що з деякими інститутськими істориками С. Белоусов зберіг добрі взаємини навіть у післявоєнні часи⁸⁹.

Так чи інакше, попри реальну мотивацію виживання чи кар'єрного просування, котрою насправді керувався другий директор у своїх діях, за тих передумов і обставин він виявився адекватним, прагматичним і доволі успішним керівником!

⁸⁷ Белоусов С. Вивчати історію нашої батьківщини... — С. 129.

⁸⁸ Див., докладніше: *Славін Л.* Інститути Відділу суспільних наук в 1940 р. // Вісті АН УРСР. — 1940. — № 9. — С. 22; Протокол засідання сектора історії України періоду XIX і XX ст. Інституту історії України АН УРСР (24 січня 1940 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 165–166; Звіт Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР за 1940 р. (6 січня 1941 р., м. Львів) // Там само. — С. 261.

⁸⁹ *Слуцький О.* Вчений-історик і громадський діяч [С. М. Белоусов] // Вечірній Київ. — 1957, 6 берез. — № 55. — С. 3.

Вочевидь, програма, проголошена С. Белоусовим, де-факто містила ще один пункт, який не хотіли / не могли публічно артикулювати — залучення до роботи в інституції старих кадрів. Адже окреслена програма сполучала низку доволі складних науково-дослідних проектів, які не могли бути здійснені лише за рахунок допливу «свіжої крові» — молодих випускників і висуванців, себто вимагала залучення досвідчених науковців. І кадрові зміни розпочалися...

«Перші “фахівці” запрошені були не як штатні співробітники, а лише як консультанти, що мали не постійну платню, а певний, як казали тоді “акордний” гонорар. Такими фахівцями в Інституті історії були М. Н. Петровський та Єв. Дм. Сташевський; далі до них приєдналися: М. М. Ткаченко, А. І. Ярошевич. Вони головним чином виступали як репетитори молодих членів інституту. Пізніше стали запрошувати “старих фахівців” вже на штатні посади. Так, в Інституті історії зайняли посади старших наукових співробітників: М. Н. Петровський, О. П. Оглоблин, Н. Д. Полонська-Василенко...», — відзначала Н. Полонська-Василенко⁹⁰.

Зрештою, доволі складно оцінити наскільки точним є це свідчення авторки щодо залучених науковців. Наприклад, постає питання: чи не наклалися на її спогади враження від того часу, коли вона працювала в іншій академічній інституції — Інституті економіки АН УРСР (травень 1937 р. — серпень 1938 р.)?! Проте її свідчення, принаймні стосовно частини вчених-гуманітаріїв потверджуються, як і означена тенденція кадрової політики на тогочасних теренах Інституту історії України АН УРСР.

Отож восени 1937 р. наукові кадри Інституту історії України АН УРСР починають помітно зміцнюватися й оновлюватися. Ще раніше у січні 1937 р. в Інституті історії України АН УРСР почав працювати М. Петровський⁹¹.

У вересні 1937 р. посаду завідувача сектора феодальної доби історії України, котру раніше обіймав арештований і пізніше страчений Т. Скубицький, посів випускник Інституту червоної професури М. Марченко. Ймовірно, певну роль у його призначенні відіграла й доповідна записка С. Белоусова, позаяк первісно М. Марченка розподілили на роботу до Української філії Інституту Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК ВКП(б). Проте М. Марченко попрацював в Інституті історії України тільки до початку Другої світової війни, оскільки у вересні 1939 р. був мобілізований на політичну роботу до лав РСЧА і повернувся зі Львова до Києва на колишню посаду лише наприкінці 1940 р.⁹²

⁹⁰ Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків. — С. 43.

⁹¹ Особова справа Петровського Миколи Неоновича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 115. — Арк. 3.

⁹² Рубльов О. С. Маловідомі сторінки біографії українського історика [М. І. Марченко] // УІЖ. — 1996. — № 1. — С. 106–110.

Ще одним вихованцем Інституту червоної професури, котрий опинився в установі, був М. Супруненко — майбутній академік АН УРСР⁹³. Від 10 жовтня 1937 р. він став ученим секретарем Інституту історії України АН УРСР⁹⁴.

З 26 листопада 1937 р. посаду старшого наукового співробітника в Інституті історії України АН УРСР посів О. Оглоблин, який доволі швидко став відігравати важливу, а у певних аспектах навіть домінуючу роль у діяльності інституції⁹⁵. Водночас 1937 р. старшим науковим співробітником-консультантом зарахували Є. Сташевського — відомого фахівця з економічної та соціальної історії XVI–XIX ст. Утім, незабаром він був заарештований і помер 26 липня 1938 р. під час допиту⁹⁶.

Тенденція на зміцнення й розширення кадрового складу Інституту зберігалася і у наступні роки. Приміром, у серпні 1938 р. за постановою Президії АН УРСР з Інституту економіки до Інституту історії України перевели на посаду старшого наукового співробітника сектора історії феодалізму у «зв'язку зі зміною тематичного плану» Н. Полонську-Василенко⁹⁷.

Протягом 1938 р. до інституції вливається ще низка працівників. Від березня 1938 р. на посаду старшого наукового співробітника був призначений історик і архівіст П. Білик — колишній аспірант Науково-дослідного інституту історії української культури імені академіка Д. Багалія, а у 1930–1932 рр. вчений секретар Археографічної комісії ЦАУ УСРР⁹⁸.

Окрім того, до Інституту активно залучалися й історики-педагоги, котрі мали здібності та хист до наукової роботи. Скажімо, у липні 1938 р. посаду наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР обійняв О. Слуцький. Останній протягом 1935–1937 рр. зробив успішну кар'єру на педагогічній ниві, зокрема

⁹³ Хміль І. В. Микола Іванович Супруненко // Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 380–385.

⁹⁴ Особова справа Супруненка Миколи Івановича // НА ПУ. — Ф. 1. — Оп. 3-ос. — Спр. 1607. — Арк. 1зв., 3.

⁹⁵ Верба І. Олександр Оглоблин: Життя і праця в Україні: (До 100-річчя з дня народження) / Відп. ред. П. С. Сохань. — К., 1999. — С. 231.

⁹⁶ Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодні (1834–2004 рр.). — К., 2004. — С. 296; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 650–651.

⁹⁷ Верба І. В. Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973). — К., 2000. — С. 121–122; Протокол № 28 засідання Президії Академії наук УРСР від 8 серпня 1938 р. // Історія Національної академії наук України (1938–1941): Документи і матеріали / Відп. ред. О. С. Онищенко; упоряд. В. А. Кучмаренко, Т. П. Папакіна, Л. І. Стрельська, Л. М. Яременко, С. В. Старовойт, Т. В. Варава, О. Г. Луговський. — К., 2003. — С. 431.

⁹⁸ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 486–487; Протокол допиту колишнього старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР П. А. Білика у НКГБ УРСР щодо обставин його невізду з м. Києва на момент здобуття міста вермахтом (6–7 січня 1945 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 466.

зі звичайного вчителя історії став директором середньої школи у Києві, а згодом — інспектором Наркомпросу УРСР⁹⁹.

У листопаді (за іншими даними у вересні)¹⁰⁰ 1938 р. посаду молодшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР посіла К. Стецюк¹⁰¹, яка до того читала лекційні курси з історії України у Київському педагогічному інституті ім. О. М. Горького та Київській державній консерваторії¹⁰².

Протягом 1938 р. до установи входять ще кілька вихованців Інституту червоної професури. У лютому 1938 р. до інституції зараховують випускника ІЧП 1936 р. Ф. Шерстюка, який посів посаду старшого наукового співробітника¹⁰³. У грудні 1938 р. посаду старшого наукового співробітника Інституту обійняв К. Максимчук — випускник ІЧП 1937 р., який протягом 1937–1938 рр. працював заступником директора з наукової роботи Музею революції та викладачем у Вищій школі пропагандистів¹⁰⁴.

«В 1938 році Інститут історії поповнився новими кадрами. Число наукових працівників зросло вдвоє. Але і цей значний ріст кадрів наукових працівників не задовольняє потреб Інституту. Кадри поповнялися за рахунок молодих наукових працівників, які ще не мають достатнього досвіду наукової роботи та потребують часу для надбання цього досвіду. Цим пояснюється той факт, що при подвоєнні числа наукових працівників, наукова продукція Інституту відповідним чином не збільшилася», — відзначав вчений секретар Інституту історії України АН УРСР М. Супруненко¹⁰⁵.

У вересні 1939 р. на посаду старшого наукового співробітника зараховують колишнього працівника ЦАУ УРСР і ВУАМЛІНу О. Сенченка¹⁰⁶, а згодом на посаду асистента — Р. Перчик¹⁰⁷.

Окрім того, у розробці наукових тем Інституту історії України АН УРСР брав ще С. Юшков, який був обраний членом-кореспондентом АН УРСР 22 лютого

⁹⁹ Особова справа Слуцького Олександра Борисовича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 646. — Арк. 2зв, 3.

¹⁰⁰ Список та характеристики співробітників Інституту історії України АН УРСР, подані до президії АН УРСР (15 січня 1940 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 153.

¹⁰¹ Особова справа Стецюк Катерини Ісаківни // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 973. — Арк. 52зв, 60зв.

¹⁰² Гуржій О., Юсов С. Стецюк Катерина Ісаківна (1905–2002 рр.): біобібліографія / Відп. ред. В. А. Смолій. — К., 2006. — С. 12–13.

¹⁰³ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 682–683; Список та характеристики... — С. 152.

¹⁰⁴ Список та характеристики співробітників... — С. 152.

¹⁰⁵ Супруненко Н. Інститут історії України в 1938 році // Вісті АН УРСР. — 1939. — № 1/2. — С. 98.

¹⁰⁶ Список та характеристики співробітників... — С. 152.

¹⁰⁷ Там само. — С. 153.

1939 р.¹⁰⁸ Однак, за свідченням Н. Полонської-Василенко, його обрання (спершу планували обрати В. Пічету, котрий раптово відмовився!) так і не спричинило переїзду цього вченого до Києва¹⁰⁹. Натомість С. Юшков здебільшого обмежувався так би мовити «дистанційною» участю у дослідницьких практиках інституції¹¹⁰.

Отож на осінь 1939 р. склалося фахове ядро Інституту історії України АН УРСР, хоч метаморфози кадрового складу тривали протягом 1940–1941 рр., себто до початку радянсько-німецької війни.

За списком співробітників станом на 15 вересня 1939 р, який зберігся в особовому фонді О. Оглоблина, в Інституті рахувалося 19 співробітників із таким посадовим статусом: директор — 1, вчений секретар — 1, старших наукових співробітників — 11, наукових співробітників — 4, асистентів — 2¹¹¹. За цим переліком непогано вимальовується просопографічний портрет Інституту історії України АН УРСР станом на вересень 1939 р.¹¹²

На той час Інститут був молодю установою як у сенсі інституціонального буття, так і кадрового складу. Адже середній вік наукових співробітників сягав лише 35,9 роки, у т. ч. до 30 років — 1, до 40 років — 15, до 50 років — 2, до 60 років — 1. Найстаршими в Інституті були Н. Полонська-Василенко (55 років) та М. Петровський (44 роки).

¹⁰⁸ Протокол загальних зборів Академії наук УРСР про обрання дійсних членів і членів-кореспондентів АН УРСР та поновлення О. І. Лейпунського у складі дійсних членів Академії (22 лютого 1939 р.) // Історія Національної академії наук України (1938–1941). — С. 139–141.

¹⁰⁹ Витяг із листа старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР Н. Д. Полонської-Василенко до академіка АН СРСР Д. М. Петрушевського стосовно роботи в інституті та виборів до АН УРСР (28 березня 1939 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 113–114.

¹¹⁰ Див. докладніше про С. В. Юшкова та його наукові практики: Ричка В. М. Серафим Володимирович Юшков // Юшков С. В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. — К., 1992. — С. 5–20; Юсова Н. Розробка теоретичних проблем етногенезу Серафимом Володимировичем Юшковим (1940-і рр.) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. праць: У 2-х ч. — К., 2005. — Число 12, част. 1. — С. 105–140; Її ж. Участь Серафима Юшкова в організації і координації досліджень з проблем східних слов'ян (початок 1940-х рр.) // Слов'янські обрії: Міждисцип. зб. наук. праць. — К., 2006. — Вип. 1. — С. 527–532; Блащук С. М. Критика С. В. Юшкова взглядом Л. В. Черепнина по поводу места и времени возникновения Правды Ярослава // Вестник Удмуртского государственного университета. Серия: История. — 2007. — Вып. 7. — С. 55–72.

¹¹¹ Список співробітників Інституту історії України АН УРСР (15 вересня 1939 р.) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 129–130.

¹¹² Див. докладніше: Додаток А. Біографічні відомості співробітників Інституту історії України АН УРСР станом на 15 вересня 1939 р.; та Додаток Б. Просопографічний портрет співробітників Інституту історії України АН УРСР (вересень 1939 р.)

В Інституті працювало 4 жінки — Н. Полонська-Василенко, К. Стецюк, Р. Перчик та Є. Черкаська, котрі склали 21% із загального кадрового складу. Відзначимо, що по Відділу суспільних наук АН УРСР станом на 1.01.1941 р. кількість науковців-жінок була суттєво вищою і становила 38,1% від усіх академічних учених¹¹³.

За національним складом в Інституті домінували українці — 13 осіб (68%). Євреїв було 4 (21%), а росіян — 2 (11%) — директор С. Белоусов і Ф. Ястребов. Ці показники більш-менш корелювалися з відомостями про національний склад Відділу суспільних наук АН УРСР станом на 1.08.1940 р. — українців (64,4%), євреїв (18,7%), росіян (12,7%), представники інших національностей (4,2%)¹¹⁴.

Практично всі співробітники Інституту історії України АН УРСР мали вищу освіту, окрім Р. Перчик, яка у 1939 р. навчалася на вечірньому відділенні Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького¹¹⁵.

З-поміж співробітників Інституту були представлені випускники таких вузів: Інститути червоної професури — 5, Дніпропетровський ІНО — 1, Київський ІНО — 2, Харківський ІНО — 3, Київський державний університет — 1, Чернігівський інститут соціального виховання — 2, Сумський педагогічний інститут — 1, Черкаський педагогічний інститут — 1, Історично-філологічний інститут кн. Безбородька — 1, Вищі жіночі курси — 1, Київський університет св. Володимира — 2. Н. Полонська-Василенко¹¹⁶ та Ф. Шерстюк¹¹⁷ були випускниками двох вищих навчальних закладів.

Цей розподіл вищих навчальних закладів яскраво демонструє, що в Інституті, попри його молодість, співпрацювали й змагались представники різних поколінь істориків, як ті, що здобули освіту у дореволюційні чи революційні часи (О. Оглоблин, М. Петровський, Н. Полонська-Василенко), так і висуванці з Інститутів червоної професури, а також випускники Інститутів народної освіти та соціального виховання, педагогічних інститутів та ін.

Більше того, 8 співробітників Інституту у різний час навчалися в аспірантурі вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ — П. Білик, К. Гуслистий, В. Дядиченко, Ф. Лось, М. Марченко, О. Сенченко, К. Стецюк, Ф. Ястребов. Причому К. Гуслистий¹¹⁸ і Ф. Лось¹¹⁹ навчалися в аспірантурі двох різних установ.

¹¹³ Академія наук УРСР у 1941 році / За ред. А. А. Сапегіна і Б. М. Гарцмана; склали С. Є. Боржковський, Т. О. Времєва, Б. М. Гарцман, Л. Я. Мільштейн, С. Й. Пекарський, Л. С. Рашковський, З. М. Сафїр, Й. Л. Турбовський. — К., 1941. — С. 187.

¹¹⁴ Там само. — С. 187.

¹¹⁵ Список та характеристики співробітників... — С. 153.

¹¹⁶ Вищі жіночі курси в Києві (1911) та Київський університет св. Володимира (1913).

¹¹⁷ Сумський педагогічний інститут (1931) та Інститут червоної професури (1936).

¹¹⁸ Аспірантура Дніпропетровської кафедри українознавства (1930), аспірантура Науково-дослідного інституту історії української культури імені академіка Д. Багалія (1931). Див. докладніше: Удод О. А. Кость Гуслистий — історик України. — К., 1998. — С. 23–27.

Зазначимо, що успіхи асистентів В. Дядиченка та Ф. Лося були відзначені в офіційній хроніці ВУАМЛІНу 1936 р.¹²⁰

Доволі цікавий інституціональний зріз аспірантури: Інститут червоної професури — 1, Інститут історії ВУАМЛІН — 1, Інститут історії України АН УРСР — 2, Київський державний університет — 1, Науково-дослідна кафедра марксизму-ленінізму при ВУАН — 1, Дніпропетровська кафедра українознавства — 1, Науково-дослідний інститут історії української культури імені академіка Д. Багалія — 3.

З одного боку, цей інституціональний розподіл свідчить про потужні соціокультурні трансформації, котрі тривали у 1930-х рр., що суттєво позначилося на персональних сценаріях життя багатьох науковців, які, попри навчання в аспірантурі, так і не захистили дисертації. З другого боку, впадає в око, що принаймні частина співробітників Інституту історії України АН УРСР мали досвід навчання в аспірантурі старої ВУАН, себто могли порівнювати відмінні і навіть контраверсійні педагогічні та дослідницькі практики.

Зазначені соціокультурні метаморфози й інституціональні трансформації 1930-х рр. й спричинилися до того, що в Інституті була дуже обмежена кількість співробітників із науковими ступенями та вченими званнями. Станом на вересень 1939 р. наукові ступені і вчені звання мали лише 3 співробітники Інституту історії України АН УРСР — М. Петровський (професор, доктор історичних наук)¹²¹, О. Оглоблин (професор, доктор історії української культури) та К. Гуслистий (кандидат історичних наук)¹²². Загалом у Відділі суспільних наук АН УРСР станом на 1.01.1940 р. із 163 науковців тільки 32 (14 докторів та 18 кандидатів наук) мали науковий ступінь¹²³.

Зауважимо, що, незважаючи на брак кадрів, який добре відчувався наприкінці 1930-х рр., в Інституті склався досить непоганий діапазон фахової спеціалізації співробітників з історії України: «історія феодалізму», тобто середньовіччя — 1 та ранньомодерний час — 6, «історія капіталізму», себто ХІХ ст. — 4

¹¹⁹ Аспірантура Інституту історії ВУАМЛІН (1936), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1938).

¹²⁰ До підсумків річної роботи асистентів УАМЛІН (В президії УАМЛІН) // Під марксистсько-ленінським прапором. — 1936. — № 4. — С. 127.

¹²¹ М. Петровський захистив докторську дисертацію 25 червня 1939 р. у Москві. Див., докладніше: Витяг із стенограми засідання Вченої ради Інституту історії АН СРСР у справі захисту докторської дисертації старшим науковим співробітником Інституту історії України АН УРСР М. Н. Петровським на тему «Визвольна війна українського народу проти гніту польської шляхти і приєднання до Росії (1648–1654)» (25 червня 1939 р., м. Москва) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 120–128.

¹²² К. Гуслистий захистив кандидатську дисертацію 19 серпня 1939 р. у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка. Див. докладніше: Удод О. А. Кость Гуслистий — історик України. — С. 36, 155.

¹²³ Академія наук УРСР у 1941 році... — С. 185.

і початок ХХ ст.— 2, історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр. — 2, історія радянського суспільства та історія партії — 2, науково-допоміжна робота — 2. Причому така спеціалізація видається доволі відносною, позаяк в інституції працювала низка науковців, як-от К. Гуслистий, М. Марченко, О. Оглоблин, М. Петровський, Н. Полонська-Василенко, котрі мали розгалужені й широкі фахові зацікавлення, які обіймали кілька історичних епох.

Почасти ця фахова спеціалізація диктувалася науково-дослідними проектами Інституту, котрі були спрямовані на продукування загальних, синтетичних образів — серійні «Нариси з історії України», «Історія України. Короткий курс», історична хрестоматія й хронологія та ін. Відтак в інституції намагалися розподілити / закріпити за співробітниками такі наукові теми, котрі б дозволили охопити більшість історичних періодів.

Заразом формаційна канва, котра у 1930-х рр. дедалі інтенсивніше відчувалася на ниві концептуалізації минувшини, ще не стала абсолютно домінуючою у сфері конструювання організаційної структури. Принаймні в Інституті історії України АН УРСР структура секторів, хоч розподілялася за формаційною належністю, проте ще перебувала в стані становлення.

Вочевидь, задекларовані 1937 р. чотири сектори Інституту¹²⁴, так і не були укомплектовані. Відтак на кінець 1939 р. структура інституції складалася лише з трьох секторів — історії України епохи феодалізму (8 наукових і 3 науково-допоміжні співробітники), історії України епохи капіталізму і імперіалізму (7 наукових співробітників) та історії України радянського періоду (5 наукових і 1 науково-допоміжний співробітник). Причому планувалося у 1940 р. збільшити штат наукових і науково-допоміжних співробітників на 7 одиниць¹²⁵.

Та навіть у комплектуванні кадрами цих трьох секторів спостерігалися поважні труднощі. М. Супруненко в хронікальній замітці про діяльність Інституту у 1938 р. згадував про нагальні потреби у комплектації сектора вивчення радянської епохи та термінового пошуку керівника для сектора вивчення історії капіталізму¹²⁶. О. Оглоблин відзначав, що «Сектор історії України часів капіталізму та імперіалізму фактично був організований у жовтні 1939 року, з якого часу й розпочалася робота його наукового колективу. До того часу члени Сектора провадили свою роботу індивідуально, під безпосереднім контролем дирекції Інституту»¹²⁷.

¹²⁴ Академія Наук УРСР у другій п'ятирічці. — С. 87–88.

¹²⁵ Структура Інституту історії України АН УРСР на кінець 1939 р. та план збільшення штату Інституту на 1940 р. (кінець 1939 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 134.

¹²⁶ Супруненко Н. Інститут історії України в 1938 році. — С. 98.

¹²⁷ Звіт про роботу сектора історії капіталізму та імперіалізму Інституту історії України АН УРСР за 1939 рік (5 січня 1940 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 143.

Зазначимо, що М. Петровський та О. Оглоблин були затверджені відповідно в. о. сектора історії України феодального періоду та сектора історії України періоду капіталізму й імперіалізму рішенням Президії АН УРСР від 15 жовтня 1939 р.¹²⁸

Зрештою, проблема комплектування кадрами Інституту історії України АН УРСР зберігалася до 1941 р. включно. Приміром, за офіційною інформацією на 1941 р. Інститут складався з таких структурних підрозділів: сектор історії України періоду феодалізму (7 співробітників), сектор історії України періоду капіталізму (8 співробітників)¹²⁹, група історії України радянського періоду (4 співробітники) та Львівський відділ (9 співробітників). Причому навіть за офіційними відомостями група історії України радянського періоду не мала керівника¹³⁰.

Втім, протягом 1939–1941 рр. Інститут історії України АН УРСР досягнув помітних зрушень у підвищенні кваліфікації науковців, зокрема за рахунок здобуття наукових ступенів і присвоєння вчених звань.

19 грудня 1939 р. кандидатську дисертацію «Місце декабризму в історії революційного руху в Росії XIX ст.» у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка захистив Ф. Ястребов¹³¹. Того ж року кандидатську дисертацію захистив й І. Премислер, який 1940 р. перейшов на роботу до Української філії Інституту Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК ВКП(б)¹³².

На початку травня 1940 р. М. Марченко захистив кандидатську дисертацію «Боротьба Росії й Польщі за Україну у перше десятиліття після приєднання України до Росії, 1654–1664 рр.» у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка (офіційні опоненти член-кореспондент АН СРСР В. Пічета та О. Оглоблин)¹³³.

Зазначимо, що О. Оглоблин доволі прихильно оцінив роботу М. Марченка, хоч і подав низку зауважень. На його думку, «автор надто мало уваги приділив важливому питанню — про зовнішню політику Богдана Хмельницького в 1656–1657 рр., зокрема боротьбі його, спільно з Швецією і Семигородом проти Польщі... Друге питання, якому автор лише частково приділив увагу, — це питання про роль православної української шляхти в останні роки гетьманства Б. Хмельницького і часи гетьманства І. Виговського»¹³⁴. Ці зауваги незаперечно виказують

¹²⁸ Протокол № 23 засідання Президії Академії наук УРСР від 15 жовтня 1939 р. // Історія Національної академії наук України (1938–1941). — С. 466.

¹²⁹ У деяких робочих документах і матеріалах цей структурний підрозділ у 1940–1941 рр. іменувався як «сектор історії України періоду XIX і XX ст.». Див., приміром: Протокол засідання сектора історії України періоду XIX і XX ст. Інституту історії України АН УРСР (24 січня 1940 р., м. Київ). — С. 165.

¹³⁰ Академія наук УРСР у 1941 році... — С. 109.

¹³¹ Особова справа Ястребова Федора Олександровича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 454. — Арк. 10.

¹³² Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 624.

¹³³ Рубльов О. С. Маловідомі сторінки біографії українського історика. — С. 114.

¹³⁴ Оглоблин О. П. Відзив про роботу тов. М. Марченка «Боротьба Росії й України проти шляхетської Польщі в перше десятиліття після Переяславської ради» (1654–1664 рр.) [2 варіанти машинопису; 8 травня 1940 р.] // ЦДАВО України. — Ф. 3561. — Оп. 1. — Спр. 197. — Арк. 47.

інтелектуальні впливи студій В. Липинського на О. Оглоблина, котрі у прихованому вигляді побутували навіть у передвоєнні часи.

18 жовтня 1940 р. Н. Полонська-Василенко успішно захистила докторську дисертацію «Очерки по истории заселения Южной Украины в середине XVIII ст.» на Вченій раді Інституту історії АН СРСР у Москві¹³⁵. На думку О. Оглоблина — одного з офіційних опонентів (інші — В. Пічета та О. Савич) по дисертації Н. Полонської-Василенко, її праці «являють собою дуже цінний внесок в історію Запоріжжя і Південної України»¹³⁶.

В іншому місці О. Оглоблін зазначав, що «процес заселення краю, організація управління і т. п. стають для нас абсолютно зрозумілими, завдяки величезній, копіткій, майже філігранній роботі Н. Д. Полонської-Василенко»¹³⁷.

Варто наголосити, що тема дисертації Н. Полонської-Василенко наприкінці 1930-х рр. уважалася абсолютно безперспективною в українській радянській історіографії. Відтак у машинописі своєї роботи авторка навіть емоційно наголосила, що «найвизначніші історики України радили мені, коли я починала роботу в Ак[адемії] Н[аук] УРСР змінити мою тему, яку я поставила собі — вивчення Південної України і перейти на студіювання історії України»¹³⁸.

31 березня 1940 р. кандидатську дисертацію «Столипінська аграрна реформа на Україні» (керівник О. Оглоблін) у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка захистив Ф. Лось¹³⁹.

5 травня 1940 р. Президія АН УРСР надала право інститутам Відділу суспільних наук присуджувати наукові ступені. Відтоді Інститут історії України отримав право присуджувати ступінь кандидата історичних наук¹⁴⁰. Від червня 1940 р.

¹³⁵ *И. П. Защита диссертаций: Н. Д. Полонская-Василенко // Историк-марксист. — 1940. — № 12. — С. 135–136.* Витяг із стенограми засідання Вченої ради Інституту історії АН СРСР у справі захисту докторської дисертації старшим науковим співробітником Інституту історії України АН УРСР Н. Д. Полонською-Василенко на тему «Нариси з історії заселення Південної України у середині XVIII століття» (18 жовтня 1940 р., м. Москва) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 229–249. Див. автореферат цієї дисертації: *Полонская-Василенко Н. Заселение Южной Украины в середине XVIII в. // Историк-марксист. — 1941. — № 5. — С. 30–46*

¹³⁶ *Оглоблін О.* Відгук про наукову діяльність Н. Полонської-Василенко та рецензія на «Очерки по истории заселения южной Украины в середине XVIII ст.» (1 серпня 1940 р.) // ЦДАВО України. — Ф. 3561. — Оп. 1. — Спр. 200а. — Арк. 31–32

¹³⁷ Там само. — Арк. 37.

¹³⁸ *Полонская-Василенко Н.* Очерки по истории заселения Южной Украины в середине XVIII в. (1734–1775 гг.). Главы I–III [машинопис із авторськими правками] // ЦДАВО України. — Ф. 3806. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 44.

¹³⁹ Особова справа Лося Федора Євдокимовича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 3-ос. — Спр. 1393. — Арк. 171.

¹⁴⁰ Витяг із протоколу засідання президії АН УРСР про надання інститутам права присуджувати наукові ступені кандидатів та докторів наук (5 травня 1940 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 186.

розпочалися захисти кандидатських дисертацій на Вченій раді Інституту. Це пришвидшило й інтенсифікувало процес атестації наукових кадрів, оскільки до того часу співробітники Інституту захищалися в інших установах, передусім у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка.

17 червня 1940 р. на Вченій раді Інституту історії України АН УРСР кандидатську дисертацію «Семен Палій» захистив В. Дядиченко¹⁴¹. Його науковим керівником спершу був репресований Т. Скубицький¹⁴², а згодом його місце заступив О. Оглоблин. 1 лютого 1941 р. кандидатську дисертацію «Вплив повстання Степана Разіна на Україну» на Вченій раді Інституту історії України АН УРСР захистила К. Стецюк (науковий керівник М. Петровський)¹⁴³.

У березні 1941 р. науковий ступінь доктора історичних наук перезатверджують / потверджують О. Оглоблину¹⁴⁴. Того ж року кандидатську дисертацію «Рформа 1861 р. на Україні» захистив О. Сенченко¹⁴⁵.

Паралельно налагоджувалися контакти українських науковців із центральними інституціями, передусім з Інститутом історії АН СРСР у Москві, зокрема саме там відбулися захисти докторських дисертацій М. Петровського та Н. Полонської. До Москви неодноразово їздили у відрядження С. Белоусов, М. Марченко, О. Оглоблин, М. Петровський та ін. М. Супруненко в інформаційному огляді діяльності Інституту за 1938 р. відзначав: «Протягом 1938 року Інститут встановив досить тісний зв'язок з Інститутом історії АН СРСР. Зв'язок полягав у тому, що наукові працівники Інституту брали участь в обговоренні спочатку схеми п'ятитомника історії СРСР, що його готує Інститут історії АН СРСР, а потім і перших трьох томів історії СРСР. В обох випадках Інститут командировав наукових працівників до Москви. Крім цього, ми мали два замовлення від Інституту історії АН СРСР»¹⁴⁶.

Важливе значення для оновлення кадрового складу мало відкриття у жовтні 1938 р. аспірантури при Інституті історії України АН УРСР, в якій навчалося 5 молодих дослідників¹⁴⁷.

¹⁴¹ Особова справа Дядиченка Вадима Архиповича // НА ПУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 900. — Арк. 41, 48; *Близняк М. Б.* Вадим Архипович Дядиченко (1909–1973) — історик України: Автореф. дис. ... к. і. н.: 07.00.06 / Дніпропетровський національний університет. — Дн., 2006. — С. 5.

¹⁴² Рецензія старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР проф. М. Н. Петровського на статтю аспіранта Інституту В. А. Дядиченка «Селянські рухи на Лівобережній Україні у 1700–1711 рр.» (17 лютого 1938 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 90.

¹⁴³ Особова справа Стецюк Катерини Ісаївни. — Арк. 17–18.

¹⁴⁴ *Верба І.* Олександр Оглоблин: Життя і праця в Україні... — С. 231–241, 369–370.

¹⁴⁵ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 638.

¹⁴⁶ *Супруненко Н.* Інститут історії України в 1938 році. — С. 95.

¹⁴⁷ Із звіту АН УРСР за 1938 р. // Історія Національної академії наук України (1938–1941). — С. 81.

На засіданні Вченої ради інституції від 11 січня 1939 р. був затверджений кандидатський мінімум для аспірантури з історії України. Цей мінімум складався із загальних дисциплін: 1. Діамат — істмат (I рік); 2. Іноземна мова (I–II роки); та спеціальних дисциплін: 1. Історія України (в зв'язку з історією СРСР (I–II роки)). 2. Історіографія та джерелознавство (I–II роки). 3. Палеографія (I рік). 4. Допоміжні історичні дисципліни (II рік). 5. Польська мова (II рік). Окрім того, передбачалося написання курсових робіт — два реферати на рік¹⁴⁸. Загалом програма кандидатського мінімуму свідчить, що її склали зрілі й досвідчені фахівці, котрі, попри обрядові ідеологічні компоненти, грамотно та комплексно прописали всі необхідні дисциплінарні складові.

Поважну роль у підготовці наукових кадрів на теренах Інституту історії України АН УРСР відігравали старі кадри, зокрема М. Петровський та О. Оглоблін. М. Петровський у доповідній записці від 25 лютого 1942 р., котра більше нагадувала звичайний донос, відзначав, що «Оглоблін заправляв присудженням ступенів кандидатів історичних наук», як в університеті, так і в Інституті¹⁴⁹.

Вочевидь, ця «записка» відображала спробу звести рахунки за нових воєнних обставин у старому змаганні за лідерство та сфери впливу, котре тривало в Інституті історії України АН УРСР у передвоєнний час, зокрема між М. Марченком та С. Белоусовим і М. Петровським¹⁵⁰. Заразом уцілілі документи і матеріали з особового фонду О. Оглобіна демонструють, що він брав напрочуд активну участь у керуванні аспірантами й консультуванні дисертантів протягом 1939–1941 рр. Зокрема, станом на січень 1940 р. він був науковим керівником п'яти аспірантів Інституту історії України АН УРСР¹⁵¹.

Зрештою, передвоєнна аспірантура Інституту стала непоганою фаховою майстернею, з якої згодом вийшов ряд відомих істориків, хоч дехто з них відновив навчання вже після радянсько-німецької війни. З-поміж них варто згадати таких науковців, як-от В. Дядиченко (1938), Ф. Лось (1938), Д. Мишко (1938–1941)¹⁵², Л. Олійник (1940–1941)¹⁵³, Л. Полухін (1939–1941)¹⁵⁴ та ін.

¹⁴⁸ Протокол № 1 засідання Вченої ради Інституту історії України АН УРСР (11 січня 1939 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 112–113.

¹⁴⁹ Доповідна записка професора М. Н. Петровського президентові АН УРСР О. О. Богомольцю про стан справ в Інституті історії України АН УРСР (25 лютого 1942 р., м. Уфа) // Там само. — С. 339.

¹⁵⁰ Михайло Марченко: [документи і матеріали]... — № 3. — С. 68–70.

¹⁵¹ Список та характеристики співробітників... — С. 159.

¹⁵² Особова справа Мишка Дмитра Івановича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 909. — Арк. 43зв, 53, 55зв.; Список та характеристики співробітників... — С. 158.

¹⁵³ Особова справа Олійника Леоніда Васильовича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 963. — Арк. 11зв.

¹⁵⁴ Особова справа Полухіна Леоніда Костянтиновича // Там само. — Спр. 440. — Арк. 10зв., 12.

На теренах передвоєнного Інституту з'являлися й відомі вчені, котрі з тих або інших причин не встигли залишити помітного сліду у розробці наукових проєктів, зокрема варто вказати на дослідника античної епіграфіки А. Коцевалова¹⁵⁵ та історика права М. Максимейка¹⁵⁶.

Початок Другої світової війни, зокрема нацистська окупація Польщі та приєднання Західної України й Західної Білорусії до СРСР, не тільки започаткували тренд «возз'єднання» (або на той час «з'єднання») українських земель на теренах республіканського історіописання, а й справили значний вплив на перебіг інституціональної історії соціогуманітаристики в УРСР.

Власне, ритуальне освячення новітньої соціокультурної дійсності посіло чільне місце у наукових і агітаційних практиках працівників Інституту історії України АН УРСР. Приміром, стаття директора С. Белоусова до збірника «Західна Україна» (К., 1940) містила виразні панегіричні конотації: *«Почалась нова епоха для колись знедоленого народу Західної України. Здійснилася завітна мрія трудящих Західної України. Немає більше панської неволі. З'єднався великий український народ в єдиній Українській Соціалістичній державі робітників і селян»*¹⁵⁷.

Та на додачу до нових дискурсивних практик республіканської історіографії доволі гостро поставали питання щодо зачистки та переформатування культурного ландшафту приєднаних, точніше анексованих СРСР західноукраїнських земель. Такі політичні настанови й ідеологічні вимоги продукували інституціональні трансформації, котрі розгорнулися майже одразу після введення радянських військ.

Новий поворот політичної кон'юнктури спричинився до створення 6 підрозділів інститутів Відділу суспільних наук АН УРСР у Львові, зокрема Львівського відділу Інституту історії України. Це рішення Президія АН УРСР ухвалила 9 грудня 1939 р., оскільки вважала недоцільним включення НТШ до складу Академії як окремої інституції¹⁵⁸. Натомість відбувалася ліквідація інституціональної мережі НТШ, а її рештки та частина співробітників уводилися до складу новоспечених відділів¹⁵⁹. Очевидно, що ця ухвала Президії АН УРСР, хоч начебто й передувала офіційним рішенням¹⁶⁰, але навряд чи мала самостійний характер з огляду на повний урядовий і партійний контроль над Академією.

¹⁵⁵ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 568.

¹⁵⁶ Там само. — С. 588.

¹⁵⁷ Белоусов С. М. Розпад польської держави і з'єднання великого українського народу в єдиній Українській державі — УРСР // Західна Україна: 36. / Під ред. С. М. Белоусова, О. П. Оглобліна. — К., 1940. — С. 109.

¹⁵⁸ Із протоколу засідання Президії АН УРСР про розгортання наукової роботи в Західній Україні (9 грудня 1939 р.) // Історія Національної академії наук України (1938–1941). — С. 184–186.

¹⁵⁹ Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України. Наукова діяльність, структура, працівники / Відп. ред. Я. Ісаєвич. — Львів, 2001. — С. 8–9.

¹⁶⁰ Постанова Ради народних комісарів УРСР про організацію наукових установ в західних областях УРСР (2 січня 1940 р.) // Історія Національної академії наук України (1938–1941). — С. 239.

Однак, підготовчі заходи та перемовини, котрі розгорнулися навколо подальшої долі інституцій і музеїв НТШ практично тривали до кінця січня 1940 р. Почасти вони відображені у листуванні І. Крип'якевича та С. Белоусова у грудні 1939 р. — січні 1940 р., в якому обговорювалися майбутній склад Львівського відділу, його фахова проблематика, а також різноманітні організаційні питання¹⁶¹.

Зрештою, 1 лютого 1940 р. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР був створений у складі: завідуючий відділом І. Крип'якевич, старші наукові співробітники О. Терлецький, В. Герасимчук, Ф. Голійчук, молодші наукові співробітники І. Карпинець, О. Прицак, С. Білецький. Всі науковці посідали свої посади як виконуючі обов'язки до затвердження їх Президією АН УРСР¹⁶². «Після приходу Червоної Армії до Львова було засновано там філіали інститутів Київської Академії Наук, між ними — Інституту Історії України. Мій учитель Іван Крип'якевич став директором філіалу, а мене зробив вивовнюючим обов'язки наукового секретаря, що затвердив київський директор С. Белоусов. На тому посту я остався до мого переїзду до Києва в аспірантуру у акад. Агатангела Кримського», — згадував О. Прицак¹⁶³.

Так волею долі чи недолі на інституціональній сцені Інституту історії України АН УРСР, хоч і на відносно короткий час, опинилися як вихідці з Галицької / Львівської наукової школи М. Грушевського (В. Герасимчук, Ф. Голійчук, І. Крип'якевич, О. Терлецький), так і представники наймолодшої генерації галицьких інтелектуалів, зокрема у майбутньому визначний український сходознавець й фундатор Українського наукового інституту Гарвардського університету О. Прицак.

Зауважимо, що галичани на тлі колег із радянської України вирізнялися добрим знанням іноземних мов, солідним методичним вишколом, який вони здобули на семінарах М. Грушевського і його учнів, а також непоганою обізнаністю зі студіями та новаціями європейської гуманістики. Вочевидь, такі передумови мусили спричинити доволі складний, суперечливий процес кооптації галичан до республіканського культурного середовища, зокрема до АН УРСР. Тим більше, якщо взяти до уваги потужну та тривалу традицію НТШ, яка посідала поважне місце у культурному просторі західноукраїнських земель.

Не випадково вже 20 вересня 1940 р. з посади в. о. завідувача Львівським відділом був пересунутий на його заступника І. Крип'якевич. Натомість відділ

¹⁶¹ Федорук Я. Нові документи про розформування НТШ у 1939–1944 р. [листування І. Крип'якевича з С. Белоусовим] // З історії Наукового товариства імені Шевченка: Зб. доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. — Львів, 1997. — С. 242–248.

¹⁶² Наказ дирекції Інституту історії України АН УРСР про створення Львівського відділу Інституту історії України (1 лютого 1940 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 168–169

¹⁶³ Прицак О. Мій шлях історика // Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського / Ред. І. Бречак. — Київ–Кембридж, 1991. — С. 69–70.

очолив К. Максимчук, а І. Крип'якевич повернувся до становища завідуючого лише у квітні 1941 р., коли йому без захисту дисертації присудили ступінь доктора історичних наук і затвердили вчене звання професора¹⁶⁴. У вересні 1940 р. за ухвалою Президії АН УРСР був звільнений із роботи бібліотекар Львівського відділу С.-Р. Лукань за його чернечий стан¹⁶⁵.

Первісно Львівський відділ, очолюваний І. Крип'якевичем, намагався втримати традиційну проблематику з часів НТШ, котра нав'язувала студії з обсягу джерелознавства, історичної географії, історії Галичини та міжнародних зв'язків тощо¹⁶⁶. Крім того, співробітники відділу показово «озброювалися» чи «оволодівали марксизмом», зокрема студіювали праці класиків, історію ВКП(б), дослідження радянських учених та ін.

Утім, хоч Львівський відділ працював за своїм планом, але останній повсякчас затверджувався Вченою радою Інституту історії України АН УРСР. Це дозволяло використовувати інтелектуальні ресурси львівських істориків для великих інститутських проєктів, як-от реанімований проєкт чотиритомного підручника, котрий був на певний час відсунутий після ліквідації ВУАМЛІНу, але знову актуалізований 1940 р.¹⁶⁷

Такі залучення суттєво ускладнювали розробку наміченого тематичного плану, позаяк більшість львівських істориків мусила підробляти на педагогічній ниві, себто викладати у різних установах. До того ж галицьких інтелектуалів, які співробітничали з радянським режимом, активно використовували республіканські партійні функціонери для показових суспільно-політичних і культурно-освітніх акцій. Адже радянізація приєднаних / анексованих земель кардинально перекроювала культурні умови, а за великим рахунком — саме соціокультурне середовище, в якому розгорталася наукова праця.

«Хоча Крип'якевич старався бути загально усміхненим, той, хто його добре знав, міг завважити, що під маскою штучно усміхненого обличчя окривалося пригноблення з приводу непевності цілої ситуації як у загально національному, так і в особистому аспекті. На зовні відбувалася ніби «українізація» як Львова, так і університету з українськими вивісками й написами, частіше лунала україн-

¹⁶⁴ Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР: від створення до ліквідації // Історіографічні дослідження в Україні / Голова ред. кол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К, 2012. — Вип. 22: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» (20–21 жовтня 2011 р., м. Київ). — С. 86–87.

¹⁶⁵ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 584.

¹⁶⁶ Протокол № 2 засідання Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР (12 лютого 1940 р., м. Львів) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 170–171.

¹⁶⁷ Протокол засідання сектора історії України XIX та XX ст. Інституту історії України АН УРСР (25 березня 1940 р., м. Київ) // Там само. — С. 177–178; Див. також: Академія наук УРСР у 1941 році... — С. 106, 109–110.

ська мова (поруч московської!), щипали за серце такі терміни, як “Західня Україна” (замість зненавидженого “Малопольська Виходня”), “братній український народ”, почала виходити “Вільна Україна” — львівський часопис, назва якого викликувала з часом шибенично-гумористичні репліки (між довіреними нашими людьми, і т. д., але в дійсності поглиблювався з кожним місяцем невмолимий процес советизації (що включало в першу чергу московщення!) Львова, а в тому й університету. Так само було й на провінції. Такі наші люди, як Кирило Студинський, Іван Крип’якевич, Василь Сімович та інші були радше на експорт, щоби показати “українізацію», — згадував історик О. Домбровський, який свого часу проходив вишкіл у семінарі НТШ і був близький до І. Крип’якевича¹⁶⁸.

Отож традиційні наукові практики галицьких дослідників поступово відсоувалися на периферію їхньої діяльності і дедалі більше розмивалися й обтяжувалися ідеологічними кліше та ритуальними алгоритмами, як-от посилення на «класиків», показова легітимація проблеми у світлі марксистського вчення, впровадження формаційного й класового дискурсів і т. п.

Водночас львів’яни включилися у процес рецензування й апробації наукових праць, зокрема студій своїх київських колег. Приміром, галичани написали принципову рецензію на рукопис старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР Ф. Ястребова «Західноукраїнські землі в першій половині XIX ст.», представлений як розділ до багатотомної історії СРСР, зокрема вказали на численні помилки та перекручення. Відтак розділ замовили львівським історикам, а написав його О. Терлецький¹⁶⁹.

Більше того, справжні колізії розгорнулися навколо переатестації дорадянських наукових ступенів істориків-львів’ян. Остання суттєво підважувала їх посадове становище, як у вищезгаданому випадку з І. Крип’якевичем. Відтак галичани пропонували планові теми 1941 р. оформляти як кандидатські дисертації для низки співробітників (С. Білецький, Ф. Голійчук, А. Лютман), а І. Карпинцю та В. Герасимчуку відповідно присудити ступені кандидата (зі складанням кандидатського мінімуму) й доктора історичних наук без захисту дисертацій враховуючи їх науковий доробок¹⁷⁰.

¹⁶⁸ Домбровський О. До історії української науки під час Другої світової війни // Укр. історик. — 1975. — № 1/2. — С. 107.

¹⁶⁹ Рецензія на статтю старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР Ф. О. Ястребова «Західно-українські землі в I-ій половині XIX ст.» для багатотомної «Истории СССР» (Перша половина 1940 р., м. Львів) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 204–207; Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР... — С. 89–90.

¹⁷⁰ Протокол № 1 засідання Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР (розширений варіант) (4 січня 1941 р., м. Львів) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 258–259.

Ці бажання доволі складно сприймалися як академічним керівництвом, так і київськими колегами в Інституті історії України. Скажімо, на засіданні Вченої ради Інституту історії України АН УРСР від 18 квітня 1941 р. ухвалили запропонувати І. Карпинцю захищати кандидатську дисертацію (без складання кандидатського мінімуму), а В. Герасимчуку — захищати докторську роботу (без захисту кандидатської дисертації). Проте теми кандидатських праць інших львівських співробітників затвердили¹⁷¹.

Давалися взнаки й багатоманітні плоди радянізації, котрі по-різному транслювалися на персональні сценарії буття науковців. Зокрема, у жовтні 1940 р. був призваний до лав РСЧА молодший науковий співробітник і вчений секретар Львівського відділу О. Прицак, який незабаром опинився на обширах Башкирії¹⁷².

Загалом протоколи Львівського відділу 1940 р. — першої половини 1941 р. показово демонструють, що галицькі науковці дедалі глибше входили до підрадянського культурного простору, зокрема активно залучалися як до інститутських проектів, так і праць республіканського та союзного масштабу. Видається, що цей процес був істотно складнішим і суперечливим, порівняно з тим, як представляють його сухі протокольні записи, позаяк був пов'язаний із драматичними поворотами життя й творчості галицьких інтелектуалів, зокрема неодмінно мусив спричинити конфлікти між світоглядними колізіями та повсякденними практиками виживання / пристосування / адаптації до вимог і настанов радянського режиму.

Таким чином, у передвоєнні роки відбулося конституювання Інституту історії України АН УРСР, яке сполучило / увібрало в себе кілька ліній інституціональної історії — організаційну й інтелектуальну спадщину ВУАМЛІНу, традиції радянської ВУАН та рештки ліквідованої НТШ.

З цієї перспективи Інститут став унікальним інституціональним осередком кінця 1930-х — початку 1940-х рр., який справді-таки об'єднав різноманітні типи вчених — червоних професорів, радянських і партійних висуванців, недавніх випускників ІНО та педвузів, «старих спеців» із установ ВУАН, львівських учнів М. Грушевського та молодих галицьких інтелектуалів-початківців. Неприродність, алогічність і навіть абсурдність такого сполучення була вислідом тих масштабних селекційних дослідів і тотальних репресивних заходів, які проводилися більшовицьким режимом для створення радянського типу інтелектуала на національних, точніше республіканських окраїнах великої червоної імперії — СРСР.

¹⁷¹ Протокол № 2 засідання Вченої ради Інституту історії України АН УРСР (18 квітня 1941 р., м. Київ) // Там само. — С. 282–283.

¹⁷² Хемич С. Омелян Прицак — силуетка його студентської і наукової діяльності // Прицак О. Чому катедри українознавства в Гарварді? Вибір статей на теми нашої культурної політики (1967–1973). — Кембридж–Нью-Йорк, 1973. — С. XV–XVI: Звіт Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР за 1940 р. (6 січня 1941 р., м. Львів) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 260.

Отож передвоєнний Інститут скидався на своєрідний лабораторний майданчик із штучно сконструйованим, викривленим інституціональним середовищем буття, на якому незримий «володар сцени» за тільки йому відомими приписами розгортав непередбачуване, підступне й гостросюжетне дійство. Натомість історики (включно зі своїм директором) як приневолені актори мимоволі намагалися пристосувати власну персональну гру та відгадати / осягнути той чи інший поворот чергового акту цієї страшної й тривалої драми...

2.2. Первісні версії українського / республіканського наративу: серійні тексти та паралельні проекти кінця 1930-х — початку 1940-х рр.

Задекларовані як серія дидактичних посібників «Нариси з історії України» стали наймасштабнішим передвоєнним проектом, який частково був реалізований на теренах тодішнього Інституту історії України АН УРСР¹⁷³. Зокрема, один із випусків «Нарисів...» видали навіть за часів радянсько-німецької війни¹⁷⁴. Тривалий час в українській радянській історіографії побутувала думка, що світ побачили тільки шість випусків «Нарисів з історії України» (1, 2, 3, 4, 8 та 11)¹⁷⁵.

Проте був надрукований ще один — сьомий (6 за порядком серії!) випуск, написаний О. Оглоблиним. Зазвичай про нього у повоєнний час практично не згадували, що, мабуть, мотивувалося особою автора, який уважався «зрадником» та «фальсифікатором історії». Зазначимо, що наприкінці серпня 1941 р. С. Белоусов споминав про цей випуск «Нарисів...», підготовлений О. Оглоблиним, як про завершену студію¹⁷⁶.

¹⁷³ Нариси з історії України / Відп. ред. С. Белоусов. — К., 1937. — Вип. 1: *Ястребов Ф., Гуслистий К.* Київська Русь і феодальні князівства XII–XIII століть. — 209 с.; 1939. — Вип. 2: *Гуслистий К.* Україна під литовським пануванням і захоплення її Польщею (з XIV ст. по 1569 р.). — 197 с.; 1939. — Вип. 8: *Ястребов Ф.* Україна в першій половині XIX століття. — 274 с.; 1940. — Вип. 4: *Петровський М. Н.* Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654). — 268 с.; 1941. — Вип. 3: *Гуслистий К.* Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій половині XVI і в першій половині XVII століття (60-ті роки XVI — 30-ті роки XVII століття). — 188 с.; 1941. — Вип. 6: *Оглоблін О. П.* Україна в кінці XVII — в першій чверті XVIII ст. — 281 с.

¹⁷⁴ Нариси з історії України — К., 1944. — Вип. 11: *Лось Ф. Є.* Україна в роки століпінської реакції / Відп. ред. Ф. Ястребов. — 141 с.

¹⁷⁵ Видання Академії наук УРСР. 1919–1967: Суспільні науки: Бібліограф. покажчик / Відп. ред. М. М. Онопрієнко. — К., 1969. — С. 52; *Санцевич А. В., Комаренко Н. В.* Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. 1936–1986 гг. — С. 36–37, 55.

¹⁷⁶ Стенограма виступу директора Інституту історії України АН УРСР С. М. Белоусова на загальних зборах АН УРСР (22 серпня 1941 р., [м. Харків]) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 318.

Поза межами радянської України також припускали, що вищезгадана праця так і не була видана¹⁷⁷. Проте зазначену студію все ж таки видали у друкарні АН УРСР у Львові, хоч і підписали до друку напередодні радянсько-німецької війни — 12 травня 1941 р. Невідомо чи був видрукуваний весь наклад цієї праці (13 тис. примірників + 70), чи його певна частина.

У широкому сенсі «Нариси...» варто розглядати як своєрідну реакцію на спадок ВУАМЛІНу, точніше спробу переформатувати проект чотиритомного вузівського підручника, позаяк його реалізація, вочевидь, була не під силу молодій інституції. Тим більше, що новостворений інститут одразу потрапив під потужний каток «єжовщини», а його формування фактично затягнулося до кінця 1939 р.

З одного боку, проект «Нарисів...» дозволяв гнучко й оперативно видавати окремі випуски за ступенем їхньої готовності і, водночас, показувати реальний вихід «наукової продукції». Відтак переважно друкувалися тексти співробітників колишнього ВУАМЛІНу (К. Гуслистий, Ф. Ястребов) значною мірою опрацьовані у попередні роки, або «старих спеців» (О. Оглоблін, М. Петровський), які мали солідні напрацювання. З другого боку, означена серія давала можливість відтермінувати чи розтягнути у часі процес підготовки «Нарисів...», зокрема поступово забезпечувати Інститут потрібними науковими кадрами і, заразом, просувати цей проект.

С. Белоусов прогностично зауважив, що до кінця 1937 р. побачать світ п'ять — шість випусків «Нарисів...»¹⁷⁸. Але зазначений проект суттєво загальмувався внаслідок цілої низки соціокультурних передумов, політичних метаморфоз і супутніх обставин науково-дослідної праці, зокрема складнощів із доббором кадрів істориків, а також паралельного виконання інших проектів і позапланового навантаження.

Загалом проект «Нарисів...» репрезентувався другим директором як один із заходів переведення науково-дослідної роботи на «практичні рейки» після «розтрощення злочинної фашистської банди» в Інституті. Відтак він у газетному дописі 1938 р. наголошував: *«На наступний рік інститут історії намічає основною своєю роботою продовжувати складання і видання нарисів з історії України, довівши їх до сьогоднішнього дня, з тим, щоб український народ, як і інші братні народи неосяжного Радянського Союзу, мали в найближчий час повну і марксистську історію України. В міру підготовки більшовицьких наукових кадрів буде завершена робота над повним курсом історії України»*¹⁷⁹. Показово видається останній рядок із наведеної зауваги С. Белоусова, позаяк успішність реалізації

¹⁷⁷ *Винар Л.* Бібліографія праць проф. д-ра Олександра Оглобліна (1920–1975) // 36. на пошану проф. д-ра Олександра Оглобліна / Відп. ред. В. Омельченко. — Нью-Йорк, 1977. — С. 100, 121 (прим. 20).

¹⁷⁸ Стаття директора Інституту історії України АН УРСР С. М. Белоусова «На історичному фронті України»... — С. 48.

¹⁷⁹ *Белоусов С.* В інституті історії України // Вісті (К.). — 1938, 11 жовт. — № 235. — С. 3.

цього та інших проектів уже пов'язувалася із формуванням «більшовицьких наукових кадрів».

На початок 1938 р. в огляді тематичних планів академічних інститутів анонсувалося одинадцять випусків «Нарисів...»: 1) Україна під владою Литви (XIV–XVI ст.) 2) Боротьба українського народу проти польських панів (1569–1638 рр.); 3) Богдан Хмельницький і приєднання України до Росії (1648–1654 рр.); 4) Війни Росії і Польщі за Україну (1654–1686 рр.); 5) Україна часів Петра I (1687–1725 рр.); 6) Україна в XVIII сторіччі; 7) Україна в складі царської Росії в першій половині XIX сторіччя; 8) Падіння кріпосницького права і революційно-демократичний та національний рух на Україні (1860–1890 рр.); 9) Україна в роки російсько-японської війни і першої буржуазно-демократичної революції (1904–1907 рр.); 10) Україна в період столипінської реакції і нового революційного піднесення (1908–1914 рр.); 11) Україна в роки імперіалістичної війни і буржуазно-демократичної революції (1914–1917 рр.). Окрім того, варто ще згадати перший випуск — «Київська Русь і феодальні князівства XII–XIII століть» (виданий 1937 р.)¹⁸⁰.

Отож один виданий та одинадцять проєктованих випусків «Нарисів...», анонсованих у згаданому огляді, більш-менш рівномірно охоплювали практично всі періоди минувшини України до 1917 р. і були задекларовані як серія текстів із рефреном на конкретну історію, попри кілька підкреслених класових означень і марксистських конотацій («феодальні князівства», «буржуазно-демократична революція», «імперіалістична війна» і т. п.).

Проте у тому ж номері «Вістей АН УРСР» у науковій хроніці, мабуть, підготовленій пізніше, ніж огляд тематичних планів на 1938 р., зазначалося, що «Інститут історії України АН УРСР приступив до випуску ряду нарисів з історії України. Перший випуск — “Київська Русь і феодальні князівства XII–XIII століть” вийшов з друку і надійшов до книгарень. Випуск складений старшими науковими працівниками тт. Ястребовим і Гуслистим під редакцією тов. Белоусова. Другий випуск “Україна під владою Литви” здано до друку в січні цього року. *Всього передбачається видати 17 випусків. Вони охоплюватимуть всю історію України*»¹⁸¹.

Останні п'ять випусків відводилися на епоху пролетарської революції та добу «соціалістичного будівництва», хоч їхні робочі назви передбачливо не анонсувалися з огляду на швидкоплинну політичну кон'юнктуру та партійну політику знання, котрі у будь-який момент могли блискавично «народити» чергові «новації» щодо конструювання й представлення історії. Та й досвід недавніх проєктів ВУАМЛІНу показав, що проблеми репрезентації історії «пролетарської революції» і «соціалістичного будівництва» були одними з найризикованішими як для авторів-науковців, так і керівників-адміністраторів.

До того ж у передвоєнному Інституті історії України АН УРСР найгірша ситуація складалася саме з добором дослідників історії України означених періо-

¹⁸⁰ *Юфанов Д. М.* Обговорення тематичних планів інститутів суспільних наук. — С. 38.

¹⁸¹ В Інституті історії України. — С. 79.

дів. Зокрема, станом на 1941 р. в Інституті не було сформовано навіть відповідного сектора, а існувала лише група історії України радянського періоду.

Значні проблеми побутували і стосовно охоплення й інших епох історії України, позаяк досвідчені співробітники Інституту історії України АН УРСР були надмірно завантажені різними науково-дослідними проектами. Приміром, ця проблема фіксувалася навіть в академічній періодиці: «в Інституті історії — проф. Оглоблін — три теми; тт. Ястребов, Гуслистий, Марченко, проф. Петровський — по 3 теми. Цей стан треба виправити»¹⁸².

Вочевидь, реалізація проекту серійних «Нарисів...» потребувала фахівців із різних періодів та епох української історії, брак яких гостро відчувався у ново-народженій інституції після кількох нищівних хвиль репресій 1930-х рр. Варто підкреслити, що цей проект представлявся Інститутом історії України АН УРСР не як академічне видання, яким воно й було насправді, а як дидактичне — серія «*посібників для викладачів середніх і вищих шкіл*»¹⁸³.

Приміром, у анонімній передмові до першого випуску «Нарисів...» видання позиціонувалося як серія, розрахована на «студентів університетів, педінститутів, викладачів шкіл і взагалі на всякого радянського читача»¹⁸⁴. Схожу думку висловив і С. Юшков у рецензії на перший випуск «Нарисів...», який схарактеризував останні як популярну серію і, водночас, посібник для вищої і середньої школи¹⁸⁵. Подібні конотації простежуємо і у хронікальних повідомленнях про видання окремих випусків із цієї серії¹⁸⁶. Проте найкраще про межовий характер, точніше суперечливе фахове призначення серії «Нарисів...» відгукнувся В. Пічета, котрий відзначав, що вони призначені для «масового радянського читача» і, заразом, претендують на статус «серйозного наукового дослідження»¹⁸⁷.

Почасти таке формулювання було прикриттям для просування академічного проекту з обсягу українського історіописання, котре спиралося на наукові зацікавлення низки дослідників. Зрештою, навіть ті сім виданих випусків (із 17-ти

¹⁸² Рудницький В. Вивести Інститути відділу суспільних наук в лави передових // Вісті АН УРСР. — 1939. — № 1/2. — С. 92.

¹⁸³ Академія наук УРСР у 1941 році... — С. 175.

¹⁸⁴ Передмова // Нариси з історії України. — Вип. 1. — С. 4.

¹⁸⁵ Юшков С. Рец. на кн.: Нариси з історії України. — К., 1937. — Вип. 1: Київська Русь і феодальні князівства XII–XVII століть. — 206 с. // Историк-марксист. — 1939. — № 1. — С. 171.

¹⁸⁶ Нові праці по історії України [про опубліковані студії Інституту історії України АН УРСР] // Червоне Полісся (Житомир). — 1940, 22 трав. — № 116. — С. 1; [Петровський М. Н.] «Нариси з історії України». Вип. III. Гуслистий К. Г. Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій половині XVI і в першій половині XVII століття: 60-ті роки XVI — 30-ті роки XVII століття. — 187 с. // Більшовик України. — 1941. — № 4. — С. 95.

¹⁸⁷ Пічета В. Рец. на кн.: Нариси з історії України. — К., 1939. — Вип. 2: Гуслистий К. Г. Україна під литовським пануванням і захоплення її Польщею (з XIV по 1569 р.). — 197 с. // Историк-марксист. — 1940. — № 2. — С. 151.

запланованих!) загальним обсягом близько 100 друкованих аркушів охоплювали різні періоди української історії! Власне, «Нариси...» й дотепер залишаються такою собі напівзабутою пам'яткою української радянської історіографії кінця 1930-х — початку 1940-х рр.¹⁸⁸

Отож проект «Нарисів...» уже на початковій стадії його реалізації був доволі амбівалентним, оскільки ця серія повсякчас поставала у відмінних іпостасях: дидактичні посібники, науково-популярні праці та академічні, студії.

У концептуальному сенсі вказана серія видань відображала проміжний, перехідний стан тодішнього республіканського гранд-наративу, який поступово набував рис додаткового чи «паралельного» тексту щодо централістичного, великоросійського канону з телеологічним, точніше, жорстким формаційним і класовим представленням у душі «обрядового» марксизму-ленінізму, але ще залишав певний, хоч і доволі обмежений, простір для національних історій, зокрема української минувшини. Відтак ідеологічні догмати на зламі 1930-х–1940-х рр. визначали сферу провідних тез та ідей, навколо яких розгорталася концептуалізація фактографічного матеріалу. Проте вони ще не набули тотального регламентуючого спрямування, себто залишали якісь можливості для нюансування та потрактування минувшини.

Недаремно окремі питання спричиняли гостру полеміку поміж співробітниками Інституту історії України АН УРСР. Наприклад, варто згадати дискусію поміж М. Марченком і М. Петровським щодо тлумачення приєднання України-Гетьманщини до царської Росії у середині XVII ст., котра була наріжною проблемою четвертого випуску «Нарисів...».

За свідченням М. Марченка, «виникло це питання під час наукових дебатів у секторі феодално-кріпосницької епохи, яким я керував, причому виникнення даної дискусії було пов'язане з конкретним приводом, а саме у зв'язку з обговоренням роботи наукового співробітника, професора Петровського на тему: «Боротьба українського народу проти польської шляхти в 1648–1654 рр.» У цій роботі також висвітлювалося питання про приєднання України до Росії. У ній, тобто в роботі, було ототожнено два різні питання. Питання приєднання України до самодержавно-кріпосницької царської Росії і, таким чином, в історичній перспективі це питання колоніальної залежності України від російської поміщицько-кріпосницької держави на чолі з реакційним російським самодержавством, із важким феодално-кріпосницьким і національно-колоніальним гнітом — це одне питання, й інші питання — зовсім іншого порядку, це питання спорідненого походження, близькості, історичного зв'язку, спорідненості культури, побуту й ряду інших моментів двох дійсно братських народів — російського та українського»¹⁸⁹.

¹⁸⁸ Див., докладніше: Додаток В. Проект серійного видання «Нариси з історії України»: видані та заплановані тематичні випуски (1937–1947 рр.).

¹⁸⁹ Михайло Марченко: [документи і матеріали]... — № 3. — С. 69.

Таким чином, М. Марченко досить точно відзначив підміну, точніше сполучення цих проблем у тексті М. Петровського, котре очевидно постало у розрізі дискурсу «возз'єднання» західноукраїнських земель із радянською Україною, започаткованого 1939 р.

Загалом відмінність між візіями М. Марченка та М. Петровського передвоєнної доби добре ілюструють їхні публікації у січні 1939 р. (до 285-ліття Переяславської угоди 1654 р.), себто ще до формування означеного дискурсу. Зокрема, М. Марченко тримався думки, що *«історія українського народу після приєднання до Росії — це історія боротьби пригноблених класів Росії і України супроти царизму»*¹⁹⁰.

Натомість М. Петровський відзначав, що *«при всіх тих численних повстаннях проти панування шляхетської Польщі на Україні ми бачимо, що повстанці ставлять собі завданням приєднання України до Росії; в разі поразки повстанці шукають собі притулку в Росії»*¹⁹¹. Відтак, на відміну від М. Марченка, автор наголошував, що: *«приєднання України до Росії зміцнило зв'язок обох братніх народів...»*¹⁹².

Зрештою, різниця акцентів у тлумаченнях М. Марченка й М. Петровського впадала в очі навіть у контексті пізнавальної ситуації початку 1939 р., а у світлі метаморфоз політичних й ідеологічних практик наприкінці 1939 р. відмінності їх підходів перейшли з прихованої фази до стану гострого протистояння.

Недаремно М. Петровський ще послідовніше та категоричніше обстоював згадані тези у четвертому випуску «Нарисів...», які підписали до друку 7 грудня 1939 р. На його думку, *«приєднання України до Росії, об'єднання українського народу з російським було продовженням цього прагнення українського народу, яке було не тимчасовим явищем, а продовженням довгого історичного процесу»*¹⁹³. Більше того, у цьому тексті класова апологія, як і концепція «меншого лиха», вживалися М. Петровським для ретушування російсько-українських суперечностей¹⁹⁴.

У травні 1947 р. на нараді у ЦК КП(б)У М. Петровський так оцінив свої тодішні дослідницькі устремління: *«В цій роботі я, опрацьовуючи нові матеріали намагався довести і доводив, що саме це приєднання України до Росії є явищем, яке почав Хмельницький і яке відповідало всім історичним прагненням українського народу, що це питання стояло ще раніше, ще в 1569 році і що це відповідало прагненням українського народу і Хмельницький пішов на це приєднання. Зовсім інше я бачив в джерелах і в тій літературі, яка була до цього часу»*¹⁹⁵.

¹⁹⁰ Марченко М. Присоединение Украины к России 1654 г. // Большевистское знамя. — 1939, 18 янв. — № 15. — С. 2.

¹⁹¹ Петровський М. Н. Переяславська рада 1654 року (До 285-річчя з часу приєднання України до Росії) // Пролетарська правда (К). — 1939, 18 січ. — № 15. — С. 2.

¹⁹² Там само. — С. 2.

¹⁹³ Нариси з історії України. — Вип. 4. — С. 200.

¹⁹⁴ Там само. — С. 212–213.

¹⁹⁵ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У 6 мая 1947 года. — Арк. 130.

Однак, візію М. Петровського не можна звести лише до банального обстоювання офіційної концепції «приєднання України до Росії як меншого зла», позаяк автор прагнув упровадити своєрідний баланс у конструюванні і представленні союзної (радянсько-російської) та республіканської (української) історії з огляду на тодішні суспільно-політичні реалії. Відтак М. Петровський уважав, що *«при вивченні історії України треба так побудувати курс, щоб і не відривати його від історії СРСР, зокрема від історії російського і білоруського народів, і не зливати цілком історію України з історією народів СРСР, зокрема з історією Росії і Білорусії. Ми повинні робити чіткий наголос на тих подіях, що стосуються історії України, але не зливаючи її цілком з курсом історії СРСР. При проробці історії України в середній школі, на мою думку, треба додержуватися такого принципу: вивчення відповідних тем з історії СРСР має відбуватися раніше, ніж вивчення історії України. Відповідно до цього і при складанні навчального плану треба побудувати його так, щоб спочатку були теми з історії СРСР, а потім ішли відповідні теми з історії України. Тоді ми зберігаємо час і забезпечуємо послідовність викладу. І це зрозуміло, бо спочатку йде загальна історія СРСР, а потім на фоні її і в нерозривному зв'язку історія України»*¹⁹⁶.

Така пропозиція намічала чи анонсувала майбутній розподіл ролей між союзним, радянсько-російським, центральним нарративом та його доповнюючою, провінційною, а у багатьох випадках — паралельною республіканською версією історіописання, котрий запанував у післявоєнну добу.

Зазначимо, що у полеміці М. Марченка та М. Петровського на бік останнього став і тодішній директор. Очевидно, С. Белоусов із його добре розвинутою політичною інтуїцією доволі швидко помітив посилення великоросійського дискурсу на «історичному фронті» у передвоєнні роки і зробив відповідні висновки. Тому у своїй замітці про роботу Інституту історії України АН УРСР у 1939 р. другий директор оцінив згадану студію М. Петровського виключно у позитивному дусі.

«В ній дається перший досвід марксистського висвітлення цього надзвичайного важливого періоду історії України... У цій роботі показується на тому ж конкретному матеріалі загальнонародне прагнення українського народу до об'єднання з братнім російським народом і що приєднання України до Росії не було явищем випадковим, як це намагались подати буржуазно-націоналістичні історики, а диктувалося усією історичною логікою, розвивалось протягом попередньої історії українського народу...», — зазначав С. Белоусов¹⁹⁷.

Якщо згадати попередню оцінку М. Петровського як науковця, котру дав йому другий директор 1937 р., то споглядаємо справді-таки «вражаючу» метамор-

¹⁹⁶ Петровський М. Історія України в курсі історії народів СРСР // Комуністична освіта. — 1940. — № 4. — С. 40.

¹⁹⁷ Белоусов С. Над чим працює Інститут історії України // Вісті (К.). — 1939, 10 квіт. — № 82. — С. 3.

фозу від апологета «старої націоналістичної лінії»¹⁹⁸ до автора «першого досвіду марксистського висвітлення». Втім, цю «трансформацію» навряд чи варто сприймати в інтелектуальному чи комунікативному сенсі, а швидше у контексті кон'юнктурних змін повсякденних практик політичної маніпуляції та банального виживання керівників-адміністраторів за часів тоталітарного лихоліття.

Втім, серія «Нарисів...» виявила й інші болючі точки комунікативних взаємин, які склалися в Інституті історії України АН УРСР передвоєнної доби, зокрема конкуренцію / конфронтацію між М. Петровським і К. Гуслистим, яка надзвичайно загострилася вже за часів радянсько-німецької війни. Скажімо, попри позитивний характер рецензії на третій випуск «Нарисів...», написаних К. Гуслистим, М. Петровський подав низку ущипливих зауваг і в'їдливих коментарів, зокрема закинув авторові відсутність критики «націоналістичної теорії В. Липинського про унію»¹⁹⁹.

Сумнівними та односторонніми вважав низку розумувань і оцінок К. Гуслистого й інший рецензент — тогочасний декан історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка П. Лавров. На думку останнього, «про походи козацтва в Крим автор говорить (дуже часто), як про звичайне здобичництво. Тим часом, це далеко не так. Виступи проти Туреччини та її васала Криму були по суті боротьбою проти хижацьких нападів татар»²⁰⁰.

Однак, попри серійність «Нарисів...», практично кожен випуск зберігав авторські особливості у репрезентації чи нюансуванні світу минувшини. Скажімо, Ф. Ястребов і К. Гуслистий вказували на особливу роль візантійської спадщини в історії давньої Русі, зокрема обстоювали думку, що вона стала вихідним пунктом «дальшого культурного розвитку братських народів — російського, українського і білоруського»²⁰¹. К. Гуслистий неодноразово відзначав культурні впливи Реформації й Ренесансу на українських теренах²⁰². О. Оглоблин у шостому випуску «Нарисів...» згадував про перші обмеження українського друку Москвою 1720 р.²⁰³,

¹⁹⁸ Доповідна записка директора Інституту історії України АН УРСР і секретаря парткому АН УРСР С. М. Белоусова до ЦК КП(б)У... — С. 36.

¹⁹⁹ *Петровский Н. Н.* Книга о героическом прошлом украинского народа. Рец. на кн.: Нариси з історії України / Відп. ред. С. М. Белоусов. — К., 1941. — Вип. 3: Гуслистий К. Г. Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій половині XVI і в першій половині XVII століття: 60-ті роки XVI — 30-ті роки XVII століття. — 188 с. // Сов. Украина. — 1941, 6 апр. — № 81. — С. 3.

²⁰⁰ *Лавров П.* «Нариси з історії України». Рец. на кн.: Нариси з історії України / Відп. ред. С. М. Белоусов. — К., 1941. — Вип. 3: Гуслистий К. Г. Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій половині XVI і в першій половині XVII століття: 60-ті роки XVI — 30-ті роки XVII століття. — 188 с. // Комунист (К.). — 1941, 6 квіт. — № 81. — С. 3.

²⁰¹ Нариси з історії України. — Вип. 1. — С. 160.

²⁰² Нариси з історії України. — Вип. 2. — С. 175, 180, 182; Нариси з історії України. — Вип. 3. — С. 76–77, 160, 162, 176.

²⁰³ Те саме. — Вип. 6. — С. 259.

фіскальні заходи та меркантилізм російської економічної політики щодо Гетьманщини²⁰⁴, урешті-решт тримався думки, що саме вони призвели до створення Малоросійської колегії²⁰⁵ й т. п.

Отож автор вибудував доволі розлогий колоніальний дискурс щодо представлення історії України кінця XVII — першої чверті XVIII ст. Недаремно п'ятий розділ шостого випуску мав промовисту назву — «Колоніальна політика царизму на Україні в першій чверті XVIII ст.»²⁰⁶. До речі, ця ж назва згаданого розділу фігурувала й у машинописі О. Оглоблина з його авторськими правками²⁰⁷, що свідчить про певний діапазон можливостей у представленні й нюансуванні подій, процесів, явищ.

Співпадають й установчі тези автора в опублікованому шостому випуску «Нарисів...» та їх машинописній версії. Приміром, означення О. Оглоблина стосовно російського урядового курсу на початку XVIII ст.: *«Царська Росія, особливо після 1709 року, посилює свою традиційну колоніальну політику на Україні. Ряд заходів петрівського уряду в галузі економічній, політичній і культурній скеровано було на те, щоб звести нанівець автономний устрій Гетьманщини, щоб забезпечити тут цілковите панування російського дворянства...»*²⁰⁸.

Втім, у науково-популярних розвідках передвоєнних часів О. Оглоблин показово окреслював дискурс «братської дружби» у репрезентації окремих подій історії України, як-от Полтавська битва 1709 р.²⁰⁹

Розмаїтий спектр інтерпретацій щодо юридичного статусу українсько-російської угоди 1654 р. подав М. Петровський (особиста унія, реальна унія, інкорпорація, протекторат, васальна залежність), однак, кінець-кінцем, стверджував, що приєднання України до Росії відбулося «на умовах феодальної васальної залежності»²¹⁰.

Зазначимо, що наведені тези та коментарі О. Оглоблина й М. Петровського досить цікаво співвідносяться з думкою Ф. Ястребова про «колоніальну залежність України від Росії» у першій половині XIX ст.²¹¹

²⁰⁴ Нариси з історії України. — Вип. 6. — С. 213.

²⁰⁵ Там само. — С. 253–254.

²⁰⁶ Там само. — С. 191.

²⁰⁷ Оглоблін О. П. Праця «Нариси з історії України в кінці XVII в. — першій чверті XVIII ст.» (1940 р.) [машинопис із правками] // ЦДАВО України. — Ф. 3561. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк. 299.

²⁰⁸ Оглоблін О. П. Праця «Нариси з історії України в кінці XVII в. — першій чверті XVIII ст.» — Арк. 21–22; Нариси з історії України. — Вип. 6. — С. 4.

²⁰⁹ Оглоблін О. Боротьба руського і українського народів проти шведського вторгнення в 1708–1709 рр. // Більшовик України. — 1939. — № 7. — С. 55–65; Його ж. Україна в кінці XVII і в першій чверті XVIII ст. // Комуністична освіта. — 1939. — № 1. — С. 44–50; № 2. — С. 92–100; Его же. К вопросу об измене Мазепы // Историк-марксист. — 1941. — № 5. — С. 47–60.

²¹⁰ Нариси з історії України. — Вип. 4. — С. 210.

²¹¹ Те саме. — Вип. 8. — С. 145.

Співзвучні розумування відходимо і у газетних публікаціях І. Премислера, котрий також брав участь у проєкті серійних «Нарисів...». На його думку, «у ХІХ сторіччі слово “Україна” було визнане крамольним і замінене словом “Малоросія”»²¹². Більше того, він обстоював тезу, що «на кінець ХІХ сторіччя Україна стала однією з найбільших промислових колоній царської Росії»²¹³.

Проте автори «Нарисів...» із очевидних на то причини уникали чи обминали низку ключових проблем із концептуалізації історії України, як-от походження українського народу та його культури. Це помітив і відзначив у вищезгаданій рецензії С. Юшков, який натякнув, що бажано було б вказати, хоч на основі передумови цих важливих процесів²¹⁴.

Подібні спостереження проступають у дописах інших рецензентів, зокрема А. Барабоя на четвертий випуск «Нарисів...», написаний М. Петровським. А. Барабой відзначав, що М. Петровський практично проігнорував проблему періодизації Визвольної війни 1648–1654 рр., внаслідок чого незрозуміло чому Україна не приєдналася до царської Росії ще 1648 р.²¹⁵ В. Пічета закидав К. Гуслистому недостатню увагу до поширення Магдебурзького права в історії українських міст²¹⁶ і т. п.

Та рецензенти відзначали і своєрідність окремих випусків «Нарисів...». Наприклад, О. Слуцький звернув увагу на «старанну і кропітку роботу автора (К. Гуслистого. — Авт.) по літературному оформленню історичного матеріалу», а також «соковиту й образну мову», довершений добір ілюстрацій²¹⁷ тощо.

Цей вибірковий спектр авторських думок, тлумачень та інтерпретацій, а також оцінок рецензентів вельми показовий як для розуміння характеру тодішнього республіканського історіописання, так і первісного канону радянського «великого тексту». Недаремно «Нариси...» несли ще досить виразну відбитку індивідуального стилю, особистих поглядів і навіть персональних уподобань істориків, хоч уже в цілому підпорядковувалися загальним концептуальним та ідеологічним орієнтирам.

²¹² Премислер І. Нариси з історії України: 1. Україна феодальна // Пролетарська правда (К.). — 1938, 12 лип. — № 159. — С. 3.

²¹³ Його ж. Нариси з історії України: 2. Україна капіталістична // Там само. — 1938, 14 лип. — № 160. — С. 3.

²¹⁴ Юшков С. Рец. на кн.: Нариси з історії України... — С. 173.

²¹⁵ Барабой А. Рец. на кн.: Нариси з історії України. — К., 1940. — Вип. 4: Петровський М. Н. Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654). — 268 с. // Историк-марксист. — 1940. — № 7. — С. 139.

²¹⁶ Пічета В. Рец. на кн.: Нариси з історії України. — К., 1939. — Вип. 2: Гуслистий К. Г. Україна під литовським пануванням... — С. 152.

²¹⁷ Слуцький О. Книга про визвольну боротьбу українського народу. Рец. на кн.: Нариси з історії України / Відп. ред. С. М. Белоусов. — К., 1941. — Вип. 3: Гуслистий К. Г. Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій половині ХІХ і в першій половині ХХ століття: 60-ті роки ХІХ — 30-ті роки ХХ століття. — 188 с. // Вісті (К.). — 1941, 1 квіт. — № 76. — С. 4.

На думку В. Пичети, «укладачі “Нарисів” зосередили свою увагу на основних моментах історії українського народу, відкидаючи, і притому абсолютно правильно, все другорядне і не занурюючись в окремі історичні подробиці»²¹⁸.

Проте, попри загальні настанови, передвоєнні «Нариси...» містили ще чимало своєрідних авторських поворотів думки, зокрема персональних нюансів в оцінках й інтерпретаціях. Б. Крупницький слушно відзначав, що це були «скорше монографії, а не вимагані владою шкільні підручники»²¹⁹. Та й самі автори «Нарисів...» поділяли таку думку. Наприклад, І. Премислер на засіданні Вченої ради Інституту історії України АН УРСР 9 вересня 1940 р. зазначав: «Щодо моєї роботи, я гадаю, що вона буде не *нарис*, а *монографія*, яку я собі уявляю як докторську дисертацію»²²⁰.

Загалом українська історія у проєкті серійних «Нарисів...» підв'язувалася під відому історичну схему «трьох братських східнослов'янських народів», вислідом якої було «приєднання України до царської Росії як меншого лиха», порівняно з іншими гіпотетичними альтернативами — турецька протекція або дальше перебування у складі Польської Корони. Цей концепт був базовою, вихідною конструкцією у студіях з української історії доби т. зв. феодалізму в радянському історіописанні кінця 1930-х — початку 1940-х рр. Зокрема, його дотримувалися практично всі тогочасні історики з радянської України.

Приміром, теза про «приєднання як менше зло» є наскрізною у четвертому випуску «Нарисів...» (автор М. Петровський), що відзначав О. Оглоблін у своїй рецензії²²¹, а у праці К. Гуслистого попередній період тлумачився як «прелюдія» до «з'єднання братських народів»²²². Натомість російські історики оперували зазначеною схемою більш вільно та вибірково, іноді навіть ігнорували її, що, звісно, не могли дозволити собі вчені, котрі репрезентували «національні окраїни» СРСР²²³.

²¹⁸ Пичета В. И. История Украины в советской историографии. — С. 166.

²¹⁹ Крупницький Б. Українська історична наука під Советами... — С. 36.

²²⁰ Протокол № 9 засідання Вченої ради Інституту історії України АН УРСР (9 вересня 1940 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 217.

²²¹ Оглоблін О. П. Героїчна епопея з історії українського народу (З приводу нової книги проф. М. Н. Петровського «Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654)». — К.: Вид-во АН УРСР, 1939) [машинопис 25 листопада 1938 р.] // ЦДАВО України. — Ф. 3561. — Оп. 1. — Спр. 197. — Арк. 132. Див. також: Оглоблін О. Героїчна епопея з історії українського народу. Рец. на кн.: Нариси з історії України. — К., 1940. — Вип. 4: Петровський М. Н. Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654) // Вісті (К.). — 1940, 5 лют. — № 29. — С. 4.

²²² Нариси з історії України. — Вип. 3. — С.158.

²²³ Оглоблін О. Цінна книга по історії СРСР. Рец. на кн.: «В помощь изучающим историю СССР». Під редакцією члена-кореспондента АН СРСР А. В. Шестакова. Видавництво політичної літератури при ЦК КП(б)У, 1941. — 418 с. // Комуніст (К.). — 1941. — 11 берез. — № 58. — С. 3.

Зауважимо, що навіть із перспективи повоєнного часу, зокрема післявоєнної політичної й ідеологічної кон'юнктури, історики — учасники цього проекту оцінювали його здебільшого стримано-позитивно, хоч і визнавали наявність своїх помилок.

Скажімо, Ф. Ястребов представляв свою участь у проєкті «Нарисів» у такому вигляді: «Написав я нарис восьмий — це “Україна в першій половині XIX сторіччя”. Сама назва не зовсім вдала, ліпше було б назвати “Україна у добу розкладу феодално-кріпосницьких відносин і зародження капіталістичних відносин”. У цій роботі, я вважаю, мені вдалося зробити деякі позитивні речі. Не хочу сказати, що це чудова робота, але хочу сказати, що децю таки вдалося зробити. По-перше, у цій роботі вдалося зібрати складний матеріал і спробувати вперше відобразити, як розвивався історичний процес протягом першої половини XIX сторіччя. Це була дуже важка для мене робота. Це була перша така велика складна робота, і я навіть підходив до питання не з погляду того, щоби поставити національне в основу, а з тієї точки зору, що класове є основа основ, класовому підпорядковане національне. Я намагався роз'яснити феодално-кріпосницькі відносини, я торкався... соціальних відносин, торкався і суспільно-політичного руху. Особливих помилок, скажімо, в оцінці декабристського руху і т. п. я не зробив. Але коли довелося говорити про питання, пов'язані з національним, про культуру, на цьому місці мені стало дуже важко, прямо скажу. Звичайно, ця частина була важкою, саме взаємовідносини класові і національні в їх конкретній формі взаємин ці 2 складні моменти, а на Україні ми якраз всі ухили та помилки робимо саме в цьому. Я не можу сказати, що розв'язав це питання достатньо задовільно. Так, тут я зробив відому помилку. Яка може бути помилка — зрозуміло у бік націоналістичного хибного підходу до речей»²²⁴.

За лихоліття воєнної доби, евакуації академічних установ, розпорошення наукових кадрів, частина з яких залишилася на території, окупованій німецькими військами, годі було сподіватися продовжити цей досить амбітний проєкт. Щоправда, у пояснювальній записці та плані видань, поданих М. Петровським 23 квітня 1942 р. до відділу пропаганди й агітації ЦК КП(б)У, висловлювалася думка про потребу перевидання першого-четвертого та восьмого випусків «Нарисів...»²²⁵.

Утім, усе ж таки проєкт завмер після видання одинадцятого випуску «Нарисів...» 1944 р., підготовленого Ф. Лосем. Останній 17 березня 1945 р. на нараді у ЦК КП(б)У так прокоментував тодішню ситуацію з реалізації цього серійного

²²⁴ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У (29–30 апреля 1947 г.). Управление пропаганды и агитации. [машинопис] // ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 70. — Спр. 753. — Арк. 111–112.

²²⁵ План публікації праць вчених-істориків АН УРСР і пояснювальна записка проф. М. Н. Петровського, подані до відділу пропаганди й агітації ЦК КП(б)У (23 квітня 1942 р., м. Ворошиловград) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 352–353.

проекту: «Інститут поставив завдання дати серію нарисів, яких повинно бути 18, вийшло тільки 6, 2 готуються до друку — всього 8, а на 10 нарисів, навіть, немає авторів кому їх написати»²²⁶.

Зауважимо, що наміри реанімувати / поновити проект побутували і в повоєнному академічному середовищі, про це свідчать тематичні плани АН УРСР. Наприклад, у плані науково-дослідних робіт на 1946–1950 рр. з серією «Нарисів...» (причому, уже у двадцяти випусках!), розпочатих 1937 р., пов'язувалася розробка «синтетичної історії УРСР». Більше того, до 1950 р. передбачалося підготувати ще п'ять випусків²²⁷. Зокрема, у серії «Нарисів...» планувалося видання праць К. Гуслистоного — «Україна в XVIII ст.»²²⁸ та М. Рубача — «Україна в роки революційного піднесення і Першої світової війни (1912–1917 рр.)»²²⁹.

Та ці плани, як і попередні, так і не були реалізовані, позаяк проект серії «Нарисів...» остаточно згорнули 1947 р. у зв'язку із підготовкою післявоєнного компендіуму «короткого курсу» з історії України.

Іншим базовим і успішно реалізованим проектом передвоєнного Інституту історії України АН УРСР стала однойменна синтетична праця «Історія України. Короткий курс», видана 1940 р. у Києві. У широкому розумінні це був паралельний проект, який у міні-масштабі дублював інші інститутські роботи, як-от чотиритомний вузівський курс з історії України, який Інститут отримав у спадок від ВУАМЛІНу, та розглянуту вище серію «Нарисів з історії України».

Таким чином, передвоєнний Інститут опрацьовував практично три «паралельні» версії історії України: «короткий курс», чотиритомний вузівський підручник і розширену серію «Нарисів...». Ф. Ястребов слушно схарактеризував цю ситуацію як «потрійну паралель»²³⁰.

З одного боку, такий паралелізм трьох проектів взаємопідживлював означені роботи, зокрема дозволяв запозичувати матеріали і навіть текстові фрагменти. До того ж участь у цих проектах доволі обмеженого кола авторів пришвидшувало фаховий вишкіл молодих учених у розрізі багатоманітних і досить інтенсивних дослідницьких практик. Але, з другого боку, такий паралелізм повсякчас розпиляв авторські сили та гальмував реалізацію кожного з проектів, оскільки постійно змушував переключатися з однієї роботи на іншу. Тим більше, що три пара-

²²⁶ Стенограма совещания по вопросам истории Украины (10, 17, 22, 31 марта и 7 апреля 1945 г.). ЦК КП(б)У. Відділ пропаганди і агітації // ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 70. — Спр. 385. — Арк. 71;

²²⁷ Історія Національної академії наук України. 1946–1950: У 2 ч. / Упор. Л. М. Яременко, С. В. Старовойт, О. М. Березовський, В. А. Кучмаренко; гол. ред. О. С. Онищенко. — К., 2008. — Ч. 1: Документи і матеріали. — С. 56.

²²⁸ Там само. — С. 494 (прим. 3).

²²⁹ План науково-дослідних робіт Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки на 1945 рік / Відп. ред. О. В. Палладін. — К., 1945. — С. 13.

²³⁰ Протокол № 9 засідання Вченої ради Інституту історії України АН УРСР (9 вересня 1940 р., м. Київ). — С. 215.

лельні проекти спричиняли й механічне дублювання, позаяк давався взнаки стан перманентного цейтноту, в якому перебували історики.

Формат т. зв. «короткого курсу» посів місце домінуючого та повсюдного лекала на полі радянської соціогуманітаристики передвоєнної доби. Адже популярний масовий «Краткий курс истории СССР: учебник для 3-го и 4-го классов» під редакцією А. Шестакова, а найбільше «Краткий курс истории ВКП(б)»²³¹ (після смерті Й. Сталіна — «Краткий курс истории КПСС») стали базовими й ідеологічно освяченими «енциклопедіями» історичних знань у СРСР. Відтак республіканські функціонери вповні логічно зажадали створення аналогічних компендіумів для місцевого, точніше республіканського вжитку.

За великим рахунком, саме наслідування формату «короткого курсу» кінця 1930-х рр. спричинилося до формування паралельних, або доповнюючих республіканських / локально-місцевих версій історіописання, котрі окреслювали й маркували горизонт тодішніх можливостей української радянської історіографії.

«Поява “Короткого курсу історії ВКП(б)”, котрий є енциклопедією основних знань у галузі марксизму-ленінізму, ознаменувала собою для працівників наукового, особливо історичного фронту, справді таки переломний етап. “Короткий курс» є могутньою ідейною зброєю, засобом озброєння наших кадрів більшовизмом; разом із цим він став більшовицькою програмою перебудови науково-історичної роботи. Ось чому наукові працівники-історики з особливою, найбільшою радістю зустріли появу цього сталінського підручника, котрий відкрив нову сторінку у розвитку марксистсько-ленінської теорії. Ця книга стала настільною для кожного науковця, без якої не уявляється подальша успішна робота з дослідження та розробки питань цивільної історії», — наголошувалося у статті С. Белоусова²³².

Отож після публікації нової ідеологічної «біблії» перенесення й наслідування формату та конструкції «короткого курсу» на обшири республіканського історіописання стало неминучим і невідворотним. Тим паче, що 14 листопада 1938 р. ЦК ВКП(б) ухвалив сумнозвісну постанову «Про постановку партійної пропаганди в зв'язку з випуском “Короткого курсу історії ВКП(б)”».

Недаремно вже у жовтні 1938 р. другий директор відзначав, що «перед Інститутом історії України разом з цим стоїть завдання скласти короткий ілюстрований курс історії України. До цієї роботи вже приступлено і на початок наступного року вона буде закінчена»²³³.

Втім справа, як і з іншими науково-дослідними проектами Інституту, затягулася і протягом першої половини 1939 р. «короткий курс» республіканського

²³¹ Див. українську версію цього сумнозвісного курсу: Історія Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків). Короткий курс / Під редакцією комісії ЦК ВКП(б). Переклад під редакцією комісії ЦК КП(б)У. — К., 1938. — 344 с.

²³² Белоусов С. «Краткий курс истории ВКП(б)» и историческая наука // Сов. Украина. — 1940, 1 октября. — № 228. — С. 3.

²³³ Белоусов С. В інституті історії України. — С. 3.

масштабу не був підготовлений, хоч окремі підготовлені фрагменти публікувалися у періодичній пресі²³⁴. Відтак 20 липня 1939 р. це питання розглядалося на засіданні Президії АН УРСР, яка заслухавши С. Белоусова визнала підготовку вказаної праці незадовільною. Тоді ж було затверджено й редакційну колегію у складі С. Белоусова, М. Супруненко, М. Марченка, О. Оглоблина й Ф. Ястребова²³⁵.

Та реалізації проекту завадив початок Другої світової війни, котрий співпав із «возз'єднанням» західноукраїнських земель із радянською Україною восени 1939 р. Тож науковців Інституту історії України АН УРСР терміново задіяли для освячення й ідеологічної ритуалізації нових дискурсивних практик, проголошених й актуалізованих радянським режимом.

26–29 листопада 1939 р. у м. Києві відбулася наукова сесія Інституту історії України АН УРСР, присвячена історії Західної України за участі поважних московських колег, зокрема членів-кореспондентів АН СРСР С. Бахрушина і В. Пичети, російських науковців О. Савича, А. Сидорова, М. Тихомирова та ін.²³⁶ Розпочалася термінова підготовка збірника «Західна Україна» (К., 1940) та інші наукові заходи.

Таким чином, на засіданні Президії АН УРСР від 15 лютого 1940 р. було констатовано, що підготовка «Короткого курсу історії України» до 1 жовтня 1939 р. не була виконана, позаяк Інститут переключився «на роботу по Західній Україні». Тому інституції пропонувалося закінчити підготовку цієї праці до 15 квітня 1940 р.²³⁷

Однак, Інституту історії України АН УРСР не вдалося вкласти і у новий термін, оскільки саме 1940 р. розпочалася реанімація старого проекту чотиритомного вузівського курсу, котра примусила знову терміново перебудувати науководослідну роботу²³⁸.

Зрештою, «Історію України. Короткий курс» здали у друкарню тільки 15 серпня 1940 р. 21 листопада «короткий курс» підписали до друку, а частину накладу видрукували вже у грудні 1940 р.²³⁹ Сучасні дослідники слушно вказують на очевидні конструктивні паралелі між «Кратким курсом истории ВКП(б)» і «корот-

²³⁴ Гуслистый К. Киевская Русь и феодальные княжества XI–XIII вв. Сокращённая глава из «Краткого курса истории Украины», подготавливаемого к печати Институтом истории Академии наук УССР // Сов. Украина. — 1939, 26 мая. — №118. — С. 3; 30 мая. — № 122. — С. 3.

²³⁵ Протокол № 17 засідання Президії Академії наук УРСР від 20 липня 1939 р. // Історія Національної академії наук України (1938–1941). — С. 461.

²³⁶ Петровский Н. Научная сессия Института истории Украины Академии наук Украины, посвященная истории Западной Украины // Историк-марксист. — 1940. — № 2. — С. 169–171.

²³⁷ Протокол № 5 засідання Президії Академії наук УРСР від 15 лютого 1940 р. // Історія Національної академії наук України (1938–1941). — С. 481.

²³⁸ Протокол засідання сектора історії України XIX та XX ст. Інституту історії України АН УРСР (25 березня 1940 р., м. Київ). — С. 177–178.

²³⁹ Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглоблина, М. Н. Петровського, М. І. Супруненко, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с.

ким курсом» республіканського значення, зокрема звертають увагу на подібність назв розділів і навіть окремих параграфів²⁴⁰.

Зауважимо, що порівняно з серійними «Нарисами...» республіканський «короткий курс» вирізнявся помітно звуженим горизонтом концептуалізації, попри те, що до його написання залучалися здебільшого ті ж самі науковці, як-от С. Белоусов, П. Білик, К. Гуслистий, Ф. Лось, К. Максимчук, О. Оглоблин, М. Петровський, І. Премислер, Н. Полонська-Василенко, О. Сенченко, М. Супруненко, Ф. Шерстюк, Ф. Ястребов. Єдиним науковцем, задіяним у проекті передвоєнного «короткого курсу», котрий не брав участі у підготовці серійних «Нарисів...», був тільки Л. Славін із Інституту археології АН УРСР.

Наприклад, навіть офіційна концепція «приєднання України до царської Росії як меншого лиха» подавалася у вкрай обережному вигляді²⁴¹, зокрема доповнювалася низкою розумувань у дусі дискурсу «братської дружби», зокрема у вигляді тез про «братські народи», «братські культури», «братерську допомогу», «братерські зв'язки», «братерське співробітництво», «братні республіки» тощо²⁴².

Доволі цікаво представлений у «короткому курсі» і дискурс «воз'єднання» західноукраїнських земель, який репрезентувався як «Воз'єднання великого українського народу в єдиній Українській соціалістичній державі»²⁴³. Відзначимо, що у післявоєнні часи ця конотація була суттєво трансформована, а означення «великий український народ» практично зникло з ужитку у тодішніх історичних наративах.

Видається, що редакторські настанови у підготовці «короткого курсу» були більш прискіпливими й тотальними, порівняно із серійним проектом «Нарисів...». Недаремно «Історія України. Короткий курс» подавалася як видання, опубліковане під колективною редакцією шістьох науковців — С. Белоусова, К. Гуслистого, О. Оглоблина, М. Петровського, М. Супруненка та Ф. Ястребова.

Отже, практично вперше на ниві республіканського історіописання впроваджувався принцип колективної / групової редакторської відповідальності, точніше перестраховання. Не випадково у передмові до видання зазначалося, що «книга є колективною працею авторської бригади Інституту історії України Академії Наук УРСР»²⁴⁴.

Почасти це припущення потверджують ролі та дії окремих авторів і редакторів «короткого курсу» 1940 р. у післявоєнні часи. Приміром, на партійній нараді ЦК КП(б)У у травні 1947 р. колишній директор С. Белоусов намагався акценту-

²⁴⁰ Юркова О. «Історія України» чи «Короткий курс», або як у 1940 році постала «українська радянська історіографія» // Світло й тіні українського радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22–23 травня 2013 р.) / за ред. В. А. Смолія. — К., 2015. — С. 106–107.

²⁴¹ Історія України. Короткий курс. — С. 90–91.

²⁴² Там само. — С. 161, 185, 187, 190, 253, 301, 304, 316, 358, 374, 378.

²⁴³ Там само. — С. 388–394.

²⁴⁴ Там само. — С. 3.

вати увагу саме на колективному характері підготовки цієї книги: *«Ми тоді намагалися сформулювати основні задачі і ми їх записали. Є документ про це. Це передмова до Короткого курсу історії України. Як ми розуміли свої завдання? Короткий курс історії України представляє першу спробу короткого викладу історії України. Було поставлене основне завдання — обґрунтувати марксистсько-ленінською методологією історичний процес, який закономірно веде до перемоги соціалістичної революції. Перед авторським колективом було поставлено завдання, показати класову боротьбу на Україні, представити історію українського народу, з'ясувати зв'язки українського народу з народами Радянського Союзу, показати роль національно-визвольного руху в історичному процесі України»*²⁴⁵.

Та, попри колективні редакторські практики та незаперечну самоцензуру авторів «короткого курсу» 1940 р., помітні й очевидні текстові запозичення з окремих випусків «Нарисів...», що були вислідом паралелізму кількох проектів на теренах Інституту історії України АН УРСР.

Варто звернути увагу й на пропорції архітектоніки «короткого курсу». Зазначимо, що порівняно з проєктованим чотиристоронником під грифом ВУАМЛІНу, в якому анонсувалася кардинальна деформація, точніше «хронологічний зсув» на користь епохи пролетарської революції й громадянської війни та доби т. зв. «соціалістичного будівництва», республіканський «короткий курс» виглядає більш збалансованим. Адже цим епохам присвячено лише близько 30% від усього обсягу видання.

Втім, такі конструктивні особливості вмотивовувалися не стільки дослідницькими інтенціями авторів і редакторів, скільки тотальним страхом припуститися фатальних «помилкок», а точніше не вгадати черговий поворот партійної й ідеологічної кон'юнктури у репрезентації «непереможного розвитку соціалістичного будівництва». Тим більше, що в Інституті історії України АН УРСР хронічно не вистачало фахівців з історії радянської доби, попри входження до установи ряду випускників з Інститутів червоної професури.

Зрештою, «Історія України. Короткий курс» зразка 1940 р. мала стати своєрідною візитівкою передвоєнного Інституту, зокрема презентувалася як *«перший систематизований виклад історії України на основі марксистсько-ленінської методології»*²⁴⁶.

Отож Інститут історії України АН УРСР розгорнув масштабну кампанію з просування та популяризації передвоєнного «короткого курсу». Скажімо, у колективній статті з нагоди публікації цього видання наголошувалося: *«Створення такої книги було тим необхідніше, що досі ми фактично не мали систематизованого марксистського підручника, який би охоплював усю історію України. Нашим*

²⁴⁵ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У 6 мая 1947 года. — Арк. 19–20.

²⁴⁶ Білоусов С. Короткий курс історії ВКП(б) і основні проблеми історії України (Доповідь на сесії Відділу суспільних наук АН УРСР) // Комуністична освіта. — 1941. — № 5. — С. 6.

кадрам, зокрема педагогам, через це доводилось часто користуватись немарксистськими працями. Ми поставали перед собою завдання підготувати короткий курс історії України, розрахований на учнів старших класів середніх шкіл і в допомогу при самоосвіті»²⁴⁷.

Важливою складовою кампанії з «розкручування», як зауважили б нині, цієї роботи стали рецензійні заходи. За підрахунками О. Юркової, після виходу «Історії України. Короткий курс» протягом семи місяців було опубліковано понад 20 рецензій, зокрема 9 рецензій написав Л. Полухін²⁴⁸. Для праці республіканського значення це був справді-таки рекорд!

Але тональність рецензій і бібліографічних заміток не була однозначною. Приміром, велика рецензія В. Пичети та В. Крутя містила чимало зауваг щодо конструкції «короткого курсу», висвітлення окремих періодів та тлумачення певних подій. Передусім, рецензенти висловили сумнів щодо доцільності представлення українських земель XIV–XVI ст. як єдиного цілого²⁴⁹, а також відзначили низку проблем, які не були висвітлені авторами, як-от «формування української народності», становлення «української нації», періодизація національно-визвольної боротьби²⁵⁰.

Вочевидь, ігнорування означеної проблематики, котру старанно обминали і у серійному проекті «Нарисів...», не було випадковим, оскільки українські науковці чудово усвідомлювали ризики «новацій» на цій ниві. Тому заповнення таких прогалин поставили так би мовити «на паузу», себто до чергових директивних розпоряджень і вказівок союзного центру.

Чимало критичних зауваг згаданих рецензентів стосувалося і майже всіх розділів «короткого курсу», але загальний висновок був доволі позитивним: «*колектив Інституту історії Академії наук УРСР цілком упорався зі своїм завданням. Він дав гарний підручник для середньої школи і допомогу для самоосвіти*»²⁵¹.

Зауважимо, що у газетній замітці В. Пичета, хоч і вказав на ряд істотних недоліків «короткого курсу» 1940 р., але оцінив роботу у піднесено-патетичній тональності: «*Написаний чудовою літературною, простою і зрозумілою мовою, короткий курс "Історії України", без сумніву, набуде широкого поширення і за межами України*»²⁵².

²⁴⁷ Белоусов С., Гуслистий К., Оглоблін О., Петровський М., Супруненко М. Ястребов Ф. Короткий курс історії України (До виходу з друку) // Комуніст. — 1940, 19 грудня. — № 293. — С. 2.

²⁴⁸ Юркова О. В. Документи про створення і перші роки діяльності... — С. 156–157.

²⁴⁹ Пичета В., Круть В. Рец. на кн.: Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненка, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с. // Историк-марксист. — 1941. — № 6. — С. 103.

²⁵⁰ Там же. — С. 104–105.

²⁵¹ Там же. — С. 110.

²⁵² Пичета В. «История Украины». Рец. на кн.: Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненка, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с. // Известия. — 1941, 11 марта. — № 58. — С. 3.

Натомість у публікаціях республіканської преси все ж таки більше простежуються панегіричні нотки, хоч оцінки рецензентів не в усіх випадках були беззастережними. Проте ідея «освячення» компендіуму республіканського масштабу, зокрема дискурсу «братської дружби» у тому чи іншому вигляді рефреном пролягла практично у всіх публікаціях рецензентів.

«Спираючись на останні досягнення історичної науки, на величезний зібраний фактичний матеріал, автори створили короткий курс історії України. У відповідності з історичною правдою, історія українського народу показана в тісному зв'язку з великим братнім російським народом. Особливу увагу приділено історії України радянського періоду. Значна частина книги — більше як чверть — присвячена цьому часу», — зазначав В. Дядиченко²⁵³. В іншому дописі він же наголошував, що *«поява цього Короткого курсу історії України є значною подією в культурному житті українського народу і великою творчою перемогою наукового колективу»*²⁵⁴.

«Просякнутий марксистською методологією, короткий курс “Історії України” завдав остаточного удару різним антинауковим твердженням і “теоріям” буржуазно-націоналістичних істориків про “безкласовість, безбуржуазність українського історичного процесу”. Автори короткого курсу показують історію українського народу в тісному зв'язку з історією інших братських народів СРСР», — стверджував О. Слуцький²⁵⁵.

«Короткий курс історії України мусить прочитати кожна людина, якій дорогі успіхи нашого народу і радянської науки», — в унісон відзначав О. Іванов²⁵⁶.

Зауваження рецензентів стосувалися або обсягу «короткого курсу», котрий уважали доволі великим для підручника²⁵⁷, або «важкуватості» викладу, непропорційності окремих підрозділів²⁵⁸ тощо.

Дещо випадає з окресленої рецензійної палітри допис С. Юшкова, котрий, попри позитивні настанови й оцінки, наголосив, що *«випущена книга є першою спробою дати марксистський огляд історії українського народу»,* в якій автори на-

²⁵³ Дядиченко В. Нова книга по історії України. Рец. на кн.: Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненка, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с. // Комсомольський пропагандист. — 1941. — № 2. — С. 59.

²⁵⁴ Його ж. Історія України. Рец. на кн.: Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненка, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с. // Кіровоградська правда. — 1941, 24 січ. — № 19. — С. 3.

²⁵⁵ Слуцький О. Короткий курс історії України. Рец. на кн.: Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненка, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с. // Безбожник (К.). — 1941, 11 січ. — № 2. — С. 3.

²⁵⁶ Іванов О. Рец. на кн.: Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненка, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с. // Молодий більшовик. — 1941. — № 4. — С. 127.

²⁵⁷ Короливський С. М. Пособие большой ценности. К выходу краткого курса истории Украины // Красное знамя (Харьков). — 1941, 11 марта. — № 58. — С. 2.

²⁵⁸ Дядиченко В. Нова книга по історії України. — С. 62.

магалися триматися «основних принципів марксистсько-ленінської методології»²⁵⁹. Зазначимо, що цю сентенцію С. Юшкова запозичив і Л. Полухін, але надав їй більшої викінченості²⁶⁰.

Вочевидь, С. Юшков уживав означення з передмови «короткого курсу»²⁶¹, проте дещо страхувався, уникаючи однозначних оцінок вказаної роботи. Втім, можливо рецензент керувався ще й іншими мотивами, позаяк кілька його зауваг щодо прогалин цієї роботи видаються доволі слушними. Скажімо, його думка про те, що у «короткому курсі» практично не показано вплив української культури на російську, або спостереження рецензента про недостатню увагу до історії права XVIII ст.²⁶²

Зрештою, у передвоєнний час Інститут історії України АН УРСР у цілому виконав завдання, накинуті інституції місцевими партійними функціонерами, й створив історичний компендіум республіканського масштабу. Щоправда у цьому статусі «короткий курс» циркулював на радянських культурних обширах протягом лише семи місяців, себто до початку радянсько-німецької війни.

Натомість інакше склалася доля чотиритомного проекту вузівського підручника, котрий Інститут успадкував від ліквідованого 1936 р. ВУАМЛІНу. Завдяки серійному проекту «Нарисів...» С. Белоусову вдалося на певний час відтермінувати його реалізацію до більш-менш нормальної інституціоналізації установи. Та 1940 р. проект чотиритомника був знову актуалізований, оскільки партійне керівництво вимагало «повної», а не «короткої» версії республіканської історії.

З огляду на брак документальних свідчень доволі складно оцінити як саме розгорталася реалізація цього проекту та скласти уяву про його загальну архітектуру. За первісним задумом, третій том охоплював період від скасування кріпацтва в Україні та Росії 1861 р. до лютневої революції 1917 р. Запланований обсяг третього тому мав скласти 25 др. арк.²⁶³

Інформацію про обговорення окремих розділів до третього тому, скажімо розділу «Західноукраїнські землі в другій половині XIX ст.» (автор Ф. Ястребов), віднаходимо у протокольних записах²⁶⁴.

²⁵⁹ Юшков С. Нова книга по історії України. Рец. на кн.: Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненко, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с. // Більшовицька зброя (Суми). — 1941, 7 січ. — № 5. — С. 3

²⁶⁰ Полухін Л. Величезне досягнення української радянської історіографії. Рец. на кн.: Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненко, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с. // Більшовик Полтавщини. — 1941, 29 січ. — № 23. — С. 2.

²⁶¹ Історія України. Короткий курс. — С. 3.

²⁶² Юшков С. Нова книга по історії України. — С. 4.

²⁶³ Протокол засідання сектора історії України періоду XIX і XX ст. Інституту історії України АН УРСР (24 січня 1940 р., м. Київ) . — С. 165.

²⁶⁴ Протокол засідання сектора історії України XIX та XX ст. Інституту історії України АН УРСР (22 травня 1940 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 192.

До написання чотиритомника були залучені й співробітники Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР, про що свідчить листування І. Крип'якевича та С. Белоусова²⁶⁵. Зокрема, І. Крип'якевич редагував до третього тому тему «Західна Україна в II половині XIX ст.». Низку текстів до чотиритомника з обсягу західноукраїнської проблематики написали В. Герасимчук, Ф. Голійчук, І. Карпинець, А. Лютман, О. Терлецький²⁶⁶.

На жаль, бракує відомостей про інші томи, проте з огляду на обсяг третього тому, можемо припустити, що загальний обсяг чотиритомника міг сягнути до 100 др. арк.

Завершення цього проекту анонсувалося на 1941 р. Приміром, в огляді Л. Славина про роботу інституцій Відділу суспільних наук АН УРСР зазначалося: «Інститут закінчує складання великого вузівського чотиритомного підручника “Історія України”, який являтиме собою марксистську роботу по історії України з найдавніших часів до періоду побудови соціалізму включно. Перший том присвячений історії України з найдавніших часів до “вічного миру” в 1686 р.; другий том охоплює період з 1686 до 1861 р.; третій том містить історію України в період капіталізму і імперіалізму — з 1861 до 1917 р. Нарешті останній том подає історію України в радянський період з 1917 до 1941 р. *Усі чотири томи друкуватимуться протягом 1941 р. з тим, щоб перші томи вийшли з друку до початку 1941/42 навчального року*»²⁶⁷.

Зауважимо, що про фінальну стадію проекту чотиритомного підручника для вишів згадувалося і у спеціальному огляді про АН УРСР станом на кінець 1940 р. — початок 1941 р. Зокрема, у цьому огляді наголошувалося: «Інститут готує *підручник історії України з найдавніших часів по радянський період для вузів* (курсив укладачів огляду. — Авт.), на 4 томи. В 1940 році виконано авторську роботу по перших трьох томах і один розділ четвертого тому. В 1941 році намічено закінчити підготовку цього підручника: проредагувати і здати до друку згадані три томи (редактори — О. П. Оглоблін, М. Н. Петровський, К. Г. Гуслистий) та підготувати четвертий з історії радянського періоду (редактор С. М. Белоусов)»²⁶⁸.

Видається, що саме представлення революції 1917 р., громадянської війни та «соціалістичного будівництва», як у серійних «Нарисах...», так і чотиритомному вузівському курсі було найскладнішим і найуразливішим місцем тодішніх наукових практик на теренах республіканського історіописання.

²⁶⁵ Лист завідувача Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР проф. І. П. Крип'якевича до директора Інституту С. М. Белоусова (11 вересня 1940 р., м. Київ) // Там само. — С. 219.

²⁶⁶ Звіт про діяльність Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР за період з 1 лютого до 17 вересня 1940 р. (17 вересня 1940 р., м. Львів) // Там само. — С. 223–224; Звіт Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР за 1940 р. (6 січня 1941 р., м. Львів) // Там само. — С. 260–261.

²⁶⁷ Славін Л. Інститути Відділу суспільних наук в 1940 р. — С. 22.

²⁶⁸ Академія наук УРСР у 1941 році... — С. 109–110.

Про наближення кінцевої стадії підготовки чотиритомника свідчить й офіційне затвердження його редколегії на засіданні Президії АН УРСР від 5 травня 1941 р. Відповідальним редактором першого тому призначали М. Петровського, другого — К. Гулистого, третього — О. Оглобина та четвертого — С. Белоусова²⁶⁹.

За часів радянсько-німецької війни проект чотиритомника намагалися переформатувати й продовжити. Наприкінці серпня 1941 р. С. Белоусов у виступі на Загальних зборах АН УРСР у Харкові відзначав: «*Насамперед, наша основна і головна робота — це “Історія України” в 4-х томах.* Написані тексти, вже виконана решта роботи, головним чином, редакційна, і робота, пов’язана з підготовкою до друку. Ми вважаємо, що цю роботу в жодному разі відкладати не варто, її потрібно буде закінчити. Необхідні науковці для цих робіт у нас є, вони в наявності. Ми, плануючи, і зараз, після певного коригування нашого плану, вважаємо, що цю роботу можливо та реально, приблизно, до листопаду, початку грудня підготувати, навіть здати її в друк — I, II і III том “Історії України”»²⁷⁰.

Проект намагалися актуалізувати й пізніше. Зокрема, у довідці відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У від 27 березня 1942 р. відзначалося, що «перший том готовий до друку, другий том напівготовий, над томами III і IV робота продовжується»²⁷¹. Про роботу над багатотомником згадували й пізніше, зокрема у звітах Інституту історії і археології АН УРСР за 1943 р.²⁷² та Інституту історії України АН УРСР за 1944 р.²⁷³, а також у звіті про роботу АН УРСР за 1945 р.²⁷⁴

Та опублікувати з обсягу цього проекту пощастило тільки перший том, який вийшов 1943 р. під грифом Інституту історії і археології України АН УРСР²⁷⁵. У повоєнний час робилися спроби реанімувати проект чотиритомника²⁷⁶. Втім,

²⁶⁹ Протокол № 14 засідання Президії Академії наук УРСР від 5 травня 1941 р. // Історія Національної академії наук України (1938–1941). — С. 544.

²⁷⁰ Стенограма виступу директора Інституту історії України АН УРСР С. М. Белоусова на загальних зборах АН УРСР (22 серпня 1941 р., [м. Харків]). — С. 319.

²⁷¹ Витяг із довідки відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У Д. С. Коротченку про діяльність Інституту суспільних наук АН УРСР в евакуації, необхідність його розукрупнення та тематику Інституту історії та археології [Не пізніше 27 березня 1942 р., м. Уфа] // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 350.

²⁷² Звіт про роботу Інституту історії і археології АН УРСР за 1943 р. ([Січень 1944 р.], м. Москва) // Там само. — С. 415–416.

²⁷³ Звіт про роботу Інституту історії України АН УРСР за 1944 р. ([Грудень 1944 р.], м. Київ) // Там само. — С. 451.

²⁷⁴ Звіт про роботу Академії наук УРСР за 1945 р. ([Не раніше грудня 1945 р.], м. Київ) // Історія Національної академії наук України (1941–1945): У 2 ч. / Відп. ред. О. С. Онищенко; упоряд. Л. М. Яременко, В. А. Кучмаренко, Л. І. Стрельська, С. В. Старовойт, В. М. Удовик, Н. І. Малолетова. — К., 2007. — Ч. 1: Документи і матеріали. — С. 401.

²⁷⁵ Історія України / Під ред. М. Н. Петровського; авт.: С. Юшков, Л. Славін, М. Петровський і К. Гулистий. — Уфа, 1943. — Т. 1. — 330 с.

²⁷⁶ План науково-дослідних робіт Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки на 1945 рік. — С. 12.

протягом 1946–1947 рр. політика знання на ниві історії зробила черговий кульбінг і республіканська наука отримала нові партійні настанови та пріоритети. Відтак проект вузівського чотиритомника тихо-мирно зняли з порядку денного.

Варто підкреслити, що розглянутими вище масштабними й синхронними наративними проектами звісно не обмежувалися науково-дослідна діяльність передвоєнного Інституту історії України АН УРСР. Зокрема, слід згадати про археографічні та джерелознавчі практики, вислідом яких стала публікація двох томів (за порядком серії 1 та 3) документів і матеріалів. Останні побачили світ головним чином завдяки зусиллям М. Петровського²⁷⁷.

Подібно до історичних наративів, які репрезентувалися з виразним дидактичним рефреном, обидві збірки документів подавалися як «історично-довідковий матеріал» для навчальних закладів²⁷⁸. Ф. Ястребов навіть наголошував, що вони мають бути у «кожній бібліотеці, кожній школі»²⁷⁹.

Інститут історії України АН УРСР видав два томи з хронології історії України, котрі уклали М. Петровський²⁸⁰ і І. Премислер²⁸¹, а також дві збірки праць, присвячених 230-літтю Полтавської битви 1709 р.²⁸² та Західній Україні²⁸³.

Крім того, співробітники Інституту у довоєнний час опублікували чимало праць, статей, оглядів, рецензій, які відображали різноманітні дослідницькі, громадсько-культурні та політичні практики²⁸⁴.

²⁷⁷ Історія України в документах і матеріалах / Упор. М. Н. Петровський; відп. ред. С. М. Белоусов. — К., 1939. — Т. 1: Київська Русь і феодальні князівства XII–XIII століть. — 293 с.; Історія України в документах і матеріалах / Упор. М. Н. Петровський, В. К. Путілов. — К., 1941. — Т. 3: Визвольна боротьба українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1569–1654 роки). — 291 с.

²⁷⁸ Захарченко О. Знати історію своєї Батьківщини. Рец. на вид.: Історія України в документах і матеріалах. — К., 1939. — Т. 1: Київська Русь і феодальні князівства XII–XIII століть / Упор. М. Н. Петровський. — 293 с. // Вісті (К.). — 1939, 27 черв. — № 145. — С. 4.

²⁷⁹ Ястребов Ф. Документы освободительной борьбы. Рец.: на вид.: Історія України в документах і матеріалах. — К., 1941. Т. 3: Визвольна боротьба українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1569–1654 роки) / Упор. М. Н. Петровський, В. К. Путілов. — 291 с. // Сов. Украина (К.). — 1941, 5 юня. — № 130. — С. 3.

²⁸⁰ Хронологія історії України / Упор. М. Н. Петровський. — К., 1938. — Вип. 1: Докапіталістичний період. — 92 с.

²⁸¹ Хронологія історії України / Упор. І. Премислер. — К., 1940. — Вип. 2: 1861–1917. — 72 с.

²⁸² Полтавська битва: Труды наукової сесії Інституту історії України, присвяченої 230-літтю Полтавської битви (1709–1939) / Під ред. С. М. Белоусова і О. П. Оглобліна. — К., 1940. — 207 с.

²⁸³ Західна Україна: Зб. / Під ред. С. М. Белоусова, О. П. Оглобліна. — К., 1940. — 138 с.

²⁸⁴ Див. докладніше: Юркова О. В. Бібліографія праць співробітників Інституту історії України за 1936–1941 рр. // Юркова О. В. Документи про створення і перші роки діяльності... — С. 155–199.

Зауважимо, що у середовищі передвоєнного Інституту історії України АН УРСР визрівали й інші науково-дослідні проекти, котрі були вже реалізовані у післявоєнний час.

Передусім, варто згадати про проект чотиритомної історії Києва. Для його реалізації при Інституті у травні 1941 р. була організована постійно діюча комісія з вивчення історії Києва, котру очолила Н. Полонська-Василенко. До складу цієї комісії ввійшли академік К. Воблій, члени-кореспонденти С. Маслов і Л. Славін, С. Белоусов, О. Оглоблін, С. Гіляров, А. Ярошевич й ін.²⁸⁵ Очевидно, що проект певний час виношувався й обговорювався, проте навесні 1941 р. розпочалися перші проби та потуги щодо його реалізації, про що свідчить низка публікацій О. Оглобліна²⁸⁶ і Н. Полонської-Василенко²⁸⁷. Водночас з'явилися й робочі плани окремих томів з обсягу цього проекту. Приміром, другий том — «Київ у XVII–XVIII ст.» мав складатися з п'яти розділів²⁸⁸.

Інший проект, очевидно, народився за аналогією з відомою кампанією 1930-х рр. із вивчення історії заводів і фабрик, але мав метою перенести дискурси народної праці та революційної й воєнної героїки на студіювання історії міст і сіл України. Йдеться про двотомний збірник «Визначні місця України» до 25-річчя Жовтневої революції, котрий мав, за висловом тогочасного директора С. Белоусова, «відобразити велике історичне минуле і теперішнє багатьох міст, сіл і селищ України, що вславлялися у віковій боротьбі проти іноземного поневолення, національного гноблення, проти експлуатації з боку поміщиків і капіталістів»²⁸⁹. Це була програма з написання «народної історії», котра стала прообразом для майбутньої багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР».

У 1941 р. в Інституті історії України АН УРСР планувалося й видання власного друкованого органа — «Наукових записок», про них йшлося у довідці відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У, підготовлений наприкінці 1940 р.²⁹⁰ Відтак

²⁸⁵ Історія Києва [про створення комісії з вивчення історії Києва в Інституті історії України АН УРСР] // Радянська Волинь (Луцьк). — 1941, 17 трав. — № 114. — С. 4.

²⁸⁶ Оглоблін О. Київ // Вісті (К.). — 1938, 3 липня. — № 151. — С. 2.

²⁸⁷ Полонська-Василенко Н. Київ [Історичний нарис] // Радянська Волинь (Луцьк). — 1941, 17 трав. — № 114. — С. 2; Її ж. Київ (Основні етапи його історії) // Червоне Полісся (Житомир). — 1941, 22 трав. — № 118. — С. 3; Кіровоградська правда. — 1941, 20 черв. — № 143. — С. 3.

²⁸⁸ Оглоблін О. П. Листування з Інститутом історії України АН УРСР про планування роботи з аспірантами та участь у роботі сесій Інституту (4 березня 1939 р. — 20 червня 1941 р.) [автограф, машинопис] // ЦДАВО України. — Ф. 3561. — Оп. 1. — Спр. 239. — Арк. 30–31.

²⁸⁹ Белоусов С. М. Створимо героїчну історію міст і сіл України [про видання двотомного зб. «Визначні місця України до 25-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції»] // Більшовицька зброя (Суми). — 1941, 25 квітня. — № 97. — С. 2; Червоне Полісся (Житомир). — 1941, 26 квіт. — № 98. — С. 2.

²⁹⁰ Довідка відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У про видання наукових записок Інститутів історії і економіки АН УРСР ([До 4 грудня 1940 р.], м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 255.

4 грудня 1940 р. постановою оргбюро ЦК КП(б)У Інституту економіки та Інституту історії України АН УРСР дозволили «видавати наукові записки окремими випусками з питань економіки і історії»²⁹¹. На засіданні Президії АН УРСР від 17 лютого 1941 р. була затверджена редакційна колегія «Наукових записок Інституту історії України» у складі С. Белоусова, О. Оглоблина, М. Петровського, М. Марченка та М. Супруненка²⁹². На 1941 р. планувалося 4 випуски наукових записок. Обсяг одного випуску мав скласти 15 др. арк.²⁹³.

Вочевидь, зазначеними проектами не обмежувалися плани Інституту на 1941 р.²⁹⁴ Однак, навіть перераховані студії та заплановані видання, котрі перебували на різній стадії готовності, свідчать, що, попри складні політичні колізії, зростаючий ідеологічний тиск, недавні репресії й тяжкі втрати, передвоєнна інституція була на підйомі. На тлі нереалізованих проектів свого інституціонального попередника — Інституту історії ВУАМЛІН досягнення новоствореного Інституту виглядають справді-таки вражаючими. Тим паче, якщо взяти до уваги те, що йдеться всього-на-всього про кілька десятків дослідників, з-поміж яких майже половина була істориками-початківцями, котрі робили перші кроки у науці.

Втім, означені творчі й інституціональні досягнення розгорталися у річищі формування республіканського нарративу, котрий кардинально обмежував дослідницькі інтенції й потуги українських істориків, порівняно з добою 1920-х рр. Тому українське історіописання на обширах радянської України дедалі більше орієнтувалося на загальносоюзні взірці, котрі зводили його до статусу другорядної, маргінальної, республіканської версії історії на тлі «великої» російсько-радянської імперської минувшини. Цей невідворотний процес на якийсь час загальмувала / відтермінувала страшна соціокультурна катастрофа — Друга світова війна.

²⁹¹ Постанова оргбюро ЦК КП(б)У «Про видання наукових записок інститутів економіки і історії Академії наук УРСР» (4 грудня 1940 р, м. Київ) // Там само. — С. 256.

²⁹² Протокол № 7 засідання Президії Академії наук УРСР від 17 лютого 1941 р. // Історія Національної академії наук України (1938–1941). — С. 532.

²⁹³ Академія наук УРСР у 1941 році... — С. 175.

²⁹⁴ Там само. — С. 109–111.

Розділ III

На «історичному фронті»: героїка війни й патріотичні проєкції минувшини (1941–1947)

На межі 1930-х–1940-х рр. інтелектуали на теренах радянської України почасти усвідомлювали, почасти відчували / передчували наближення соціокультурного апокаліпсиса планетарного масштабу. Власне, радянське повсякдення продукувало чимало сигналів та ознак майбутньої воєнної катастрофи, котрі затьмарювалися відповідними ідеологічними настановами й пропагандистськими практиками. Та й реалії буття підрадянського культурного простору, особливо на його національних / республіканських окраїнах давали чимало поживи для багатоманітних спостережень і роздумів. Утім, тоталітарна організація радянського режиму з його масованими репресивними практиками практично зводила нанівець можливість якихось публічних рефлексій і звужувала до мінімуму канали приватної комунікації, позаяк останні містили вповні реальні загрози для осіб, які виявляли ініціативу у цій сфері.

«Возз'єднання» 1939 р. західноукраїнських земель, яке дивним чином спричинило черговий поворот в інституціональній історії Інституту історії України АН УРСР, усе ж таки нав'язало зв'язок київських істориків із галицькими колегами напередодні радянсько-німецької війни, хоч і за вельми специфічних обставин. Очевидно, що ці контакти та споглядання контрастів галицького культурного середовища, порівняно з радянськими реаліями, як у випадку, приміром із М. Марченком, мусили прискорити світоглядні колізії і виплекати інтелектуальні реакції. Проте останні здебільшого переховувалися у собі з огляду на звичні вичікувально-пасивні поведінкові моделі більшості українських інтелектуалів, котрі здобули чималий досвід радянського буття, зокрема пережили кілька тотальних репресивних хвиль 1930-х рр.

Отож споглядання за біжучими новинами про воєнні події у Європі, «переможною ходою» РСЧА на західноукраїнських та західнобілоруських землях, перебігом «короткої» фінської війни сприймалися як фрагменти гігантського калейдоскопичного пазла, страшний смисл якого вперто достукувався до аналітичних шарів мислення, проте наглухо замикався та відкидався на задвірки людської свідомості.

Давалася взнаки й культурна інерція багатьох інтелектуалів. Чимало з них ще добре пам'ятали жахіття та втрати Першої світової війни, лихоліття революції і громадянської війни і були впевнені, точніше будь-що-будь віднаходили «достатні» раціональні й ірраціональні підстави з культурно-гуманістичною підосновою,

котрі підважували та відкидали ту хвилю загрозливих спостережень і думок, які провіщали катастрофічний плин подій.

Зрештою, культурна свідомість рішуче протестувала, ба навіть кричала супроти самої можливості такого фатального повороту лише за кілька десятиліть після Першої світової війни. Тому прогностичні думки й апокаліптичні прогнози часто-густо відкидалися на повсякденному рівні з буденною легковажністю та захисною грою людської психіки, котра прикривалася банальним розумуванням — цього не може бути тому, що не може бути... Воєнна дійсність виявилася набагато страшнішою та простішою, ніж царина високих уявлень й інтелектуальних розумувань.

3.1. Війна та післявоєнний світ: доля Інституту й історії істориків

Війна для науковців Інституту історії України АН УРСР розпочалася начебто для всіх однаково і, водночас, для кожного по-своєму...

22 червня 1941 р. радянські каральні органи видали постанову на арешт завідуючого сектора історії феодалізму Інституту історії України АН УРСР М. Марченка, котрого звинуватили у націоналізмі. Відтак історика заарештували наступного дня. Недовозі вчений разом із іншими в'язнями був етапований до Новосибірська і дивом звільнений у лютому 1944 р.¹ До Інституту у післявоєнний час М. Марченко так і не повернувся з огляду на колишній конфлікт із тодішнім директором М. Петровським.

В окупованому Львові залишилися всі співробітники Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР. За наказом І. Крип'якевича від 6 липня 1941 р. робота Львівського відділу Інституту була припинена до відкликання², а за наказом від 11 липня співробітники від того часу офіційно перебували у неоплачуваній відпустці³.

Спершу львівські науковці, зокрема співробітники Львівського відділу плекали плани створити академічний осередок у Львові — Український інститут. У листі до О. Оглоблина від 4 листопада 1941 р. І. Крип'якевич відзначав: «Мали ми надію, що львівські відділи інститутів перетворяться в Укр. Інститут — був вже готовий статут і намічені люди, — але в останньому моменті признано це “неактуальним”. Отже, ми примушені вернутися до організації Наук. Тов. ім. Шев-

¹ Рубльов О. С. Маловідомі сторінки біографії українського історика [М. І. Марченко] // УІЖ. — 1996. — № 1. — С. 106, 116.

² Наказ по Львівському відділу Інституту історії України АН УРСР про припинення роботи (6 липня 1941 р., м. Львів) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 кн. / Відп. ред. В. А. Смолій; упор. О. С. Рубльов, О. В. Юркова. — К., 2011. — Кн. 1: 1936–1947. — С. 315.

³ Там само. — С. 315 (прим. 5).

ченка, але ще формального дозволу нема»⁴. Спроби відновити діяльність НТШ в окупованому Львові робилися і пізніше, проте нацистська адміністрація дистрикту Галичина, попри обіцянки, так і не дала дозволу для організації роботи товариства⁵.

Та війна захопила зненацька не тільки львівських істориків, але й їх київських колег. Ось як описувала початок війни Н. Полонська-Василенко, котра у травні 1941 р виступала на сесії АН УРСР у Львові: «Поворот до Києва — й за кілька днів почалася війна. Загальний страшний сумбур під загрозою примусової евакуації до Уфи. І раптом тиша. Нема Академії Наук, нема високих шкіл, але нема й засобів для існування вчених, нема шляхів сполучення, нема електрики для вчених, нема телефону»⁶.

Натомість П. Білик на допитах у січні 1945 р. відзначав, що в «перші дні евакуації я не мав нагоди виїхати, оскільки спочатку виїжджали академіки і членкореспонденти. Евакуаційний листок я отримав від Академії тільки наприкінці липня 1941 р. (або на початку серпня), після чого робив спроби виїхати, проте через завантаженість транспорту мені не вдалося це зробити. Таким чином, я був змушений залишитися в Києві»⁷.

Вочевидь, усі співробітники Інституту історії України АН УРСР на початку радянсько-німецької війни опинилися перед доволі складним вибором. На цей вибір впливав не тільки блискавичний перебіг військово-політичних подій, а й попередній життєвий досвід співжиття з радянською владою, емоційні почування, інтелектуальні настрої та світоглядні колізії.

Від початку радянсько-німецької війни записався до народного ополчення другий директор С. Белоусов, який 9 липня 1941 р. був мобілізований до РСЧА і повернувся до Інституту через п'ять років після демобілізації у липні 1946 р.⁸ До

⁴ Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглоблина з 1941–1943 років // Укр. історик. — 1990. — № 1/4. — С. 169.

⁵ Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР: від створення до ліквідації // Історіографічні дослідження в Україні / Голова ред. кол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К, 2012. — Вип. 22: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» (20–21 жовтня 2011 р., м. Київ). — С. 93–94.

⁶ Полонська-Василенко Н. Олександр Петрович Оглоблин в очах сучасниці // Полонська-Василенко Н. Спогади / Упор., вступ. ст. та імен. покажчик В. Шевчука. — К., 2011. — С. 504.

⁷ Протокол допиту колишнього старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР П. А. Білика у НКГБ УРСР щодо обставин його невиїзду з м. Києва на момент здобуття міста вермахтом (6–7 січня 1945 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 466.

⁸ Юркова О. В. Сергій Миколайович Белоусов // Інститут історії України НАН України. 1936–2006 / Відп. ред. В. А. Смолій. — К., 2006. — С. 317; Особова справа Белоусова Сергія Миколайовича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 468. — Арк. 25.

РСЧА мобілізували й інших співробітників Інституту, зокрема О. Слущького (липень 1941 р.)⁹, Ф. Ястребова (11 липня 1941 р.)¹⁰, П. Бистренка (липень 1941 р.)¹¹ та ін.

10 липня 1941 р. був мобілізований до війська аспірант Л. Полухін. Як штурман ескадрильї бомбардувальників він воював на фронті¹², а по війні повернувся до Києва й у липні 1948 р. закінчив аспірантуру Інституту історії України АН УРСР¹³. Були мобілізовані й кілька місяців перебували у резервних частинах РСЧА аспіранти Л. Олійник¹⁴ і Д. Мишко¹⁵. На фронті загинули співробітник Інституту К. Максимчук¹⁶ і аспірант Б. Погребинський¹⁷.

Та низка київських співробітників зробила інший вибір і залишилася в окупації, як-от О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, П. Білик, О. Сенченко. Доволі складно оцінити їх тодішню мотивацію, хоч безперечно поважну роль у цьому виборі відіграли масштабні репресивні заходи та страшні злочини радянського режиму, врешті-решт перебіг подій і обставин, котрі по-своєму склалися для кожного з істориків. Тим паче, що О. Оглоблин і Н. Полонська-Василенко добре усвідомлювали подальші перспективи і не плекали рожевих ілюзій щодо наукової праці за радянського режиму.

Більше того, П. Білик, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко досить активно співробітничали з окупаційною адміністрацією. Приміром, О. Оглоблин від 21 вересня по 25 жовтня 1941 р. був головою Київської міської управи¹⁸, а протягом

⁹ Особова справа Слущького Олександра Борисовича // Там само. — Спр. 646. — Арк. 8.

¹⁰ Особова справа Ястребова Федора Олександровича // Там само. — Спр. 454. — Арк. 6.

¹¹ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 486; Контрольні списки наукових співробітників Інституту за 1942–1944 рр. (Особистий листок Шиманського М. О.) // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 1. — Арк. 16.

¹² *Ладивір І. І.* Вклад учених АН УРСР у перемогу над фашистською Німеччиною. — К., 1970. — С. 38, 40.

¹³ Особова справа Полухіна Леоніда Костянтиновича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 440. — Арк. 10зв., 12.

¹⁴ Особова справа Олійника Леоніда Васильовича // Там само. — Спр. 963. — Арк. 8.

¹⁵ Особова справа Мишка Дмитра Івановича // Там само. — Спр. 909. — Арк. 23.

¹⁶ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 588.

¹⁷ *Коваль М. В., Рубльов О. С.* Інститут історії України НАН України: перше двадцятиріччя (1936–1956 рр.) // У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.): Зб. документів і матеріалів / Упоряд. Р. Я. Пиріг (керівник), Т. Т. Гриценко, В. М. Мазур, О. С. Рубльов; відп. ред. В. А. Смолій: У 2 ч. — К., 1996. — Ч. 1: (1936–1944 рр.). — С. 39 (прим. 40); Спогади К. І. Стецюк [записав О. І. Гуржій; 13.XII.1988 р.; 10.I.1989 р.] // *Гуржій О., Юсов С.* Стецюк Катерина Ісаївна (1905–2002 рр.): біобібліографія / Відп. ред. В. А. Смолій. — К., 2006. — С. 94.

¹⁸ *Винар Л.* Олександр Петрович Оглоблин (1899–1992) // Олександр Мезько-Оглоблин: дослідження та матеріали (до століття народження історика) / Ред. Л. Р. Винар. — 2-е вид. — Нью-Йорк–Київ–Торонто, 2000. — С. 33–34.

квітня-листопада 1942 р. обіймав посаду директора Музею-архіву переходною доби у м. Києві¹⁹.

Вірогідно, не без впливу О. Оглобина залишився в окупованому Києві П. Білик, який у передвоєнний час був ученим секретарем у секторі історії капіталізму Інституту історії України АН УРСР. Від жовтня 1941 р. до липня 1942 р. він працював інспектором вищих шкіл відділу культури Київської міської управи, а від липня 1942 р. був консультантом Музею-архіву переходною доби²⁰.

Подальша доля цих істориків склалася по-різному О. Оглобин і Н. Полонська-Василенко опинилися на еміграції. П. Білик після повернення радянських військ до Києва на короткий час відновився на роботі в Інституті історії України АН УРСР²¹, але наприкінці 1944 р. був заарештований і звинувачений у співпраці з нацистами. Його засудили на 10 років таборів²². У лютому 1951 р. він помер у Карагандинському таборі²³.

По-іншому склалася доля О. Сенченка, котрий вцілів за часів окупації. У 1944 р. О. Сенченко очевидно співпрацював з реєвакуйованим Інститутом, а можливо навіть планував відновитися на роботі, про що свідчить згадка Ф. Лося про його участь у підготовці третього тому чотиритомного вузівського підручника. Мабуть, доля П. Білика стала вагомою причиною для того, щоби О. Сенченко змінив місце роботи²⁴. Відтак 1945 р. О. Сенченко вже працював у Державному історико-культурному музею заповіднику «Києво-Печерська лавра»²⁵.

Інакше персональні сценарії буття розгорталися у співробітників Інституту історії України АН УРСР, котрих евакуювали протягом липня-серпня 1941 р. до Харкова й Уфі. Напрочуд цікаві й образні спостереження про ту напружену атмосферу в Києві перших тижнів війни, коли розпочалася евакуація академіч-

¹⁹ *Верба І.* Олександр Оглобин: Життя і праця в Україні: (До 100-річчя з дня народження) / Відп. ред. П. С. Сохань. — К., 1999. — С. 370.

²⁰ Протокол допиту колишнього старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР П. А. Білика щодо його «пособницької діяльності» під час нацистської окупації м. Києва (13–14 листопада 1944 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 444.

²¹ Протоколи № 22–35 засідань Вченої ради Інституту історії України АН УРСР за 1944 р. (12 січня — 9 грудня 1944 р.) // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 57. — Арк. 1.

²² Витяг із протоколу № 30 від 18 серпня 1945 р. Особливої наради при Наркомі внутрішніх справ СРСР про засудження колишнього співробітника Інституту історії України АН УРСР П. А. Білика (18 серпня 1945 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 508.

²³ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 486.

²⁴ *Лось Ф.* Работа Института истории Украины АН УССР за годы Отечественной войны // Вопросы истории. — 1945. — № 1. — С. 152.

²⁵ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 638.

них установ, залишив В. Петров, який на той час був директором Інституту українського фольклору АН УРСР²⁶.

«Слово евакуація не було сказане. Воно було секретне, як було тайною, звідкіль відходить поїзд, коли відходить, число поїзду, маршруту, кінцева точка. Можна сказати, що евакуація громадянського населення почалася 3 липня. 3 липня від'їхав з Києва поїзд з академіками, письменниками (Максим Рильський, Ю. Яновський, О. Копиленко, П. Панч, П. Тичина), артистами опери (Паторжинський, Литвиненко-Вольгемут, Зоя Гайдай, Ропська, Платонов, Манзій та ін.), мистцями тощо. Офіційно казали, що виїзять на кілька тижнів, десь до Дніпропетровська, брати багато речей не треба, не треба брати й теплих речей. Офіційно, казали, що вивозять, щоб зберегти від повітряних бомбардувань. *Неофіційно казали, що вивозять тих, які, залишившись, після приходу німців, могли б співробітничати з ними. Виїзд був обов'язковий. Відмовлення виїхати, бажання залишитись розглядалось, як причина, до арешту...*», — споминав В. Петров — учасник й очевидець тих подій²⁷.

Власне, сам спосіб організації евакуації науковців, митців, письменників із Києва став ще одним яскравим свідченням утилітарно-прагматичного ставлення радянського режиму до інтелектуалів.

Низка співробітників Інституту історії України АН УРСР евакуювалася до Харкова. Зокрема, 9 серпня 1941 р. виклик на переїзд до Харкова разом із родиною отримав К. Гуслистий. Причому виклик був підписаний С. Белоусовим як заступником голови Відділу суспільних наук і директором Інституту історії України АН УРСР²⁸.

22 серпня 1941 р. С. Белоусов, який на той час уже перебував у лавах РСЧА, у виступі на Загальних зборах АН УРСР у Харкові відзначив, що матеріали з обсягу проекту чотири томного підручника були вивезені до Уфи, де їх впорядковує один науковець²⁹. Мабуть, йшлося про вченого секретаря Інституту історії України АН УРСР М. Супруненка, котрого призначали для організації роботи з евакуації установи³⁰. Проте майже вся наукова бібліотека за винятком стародруків і практично все майно Інституту залишилися у Києві.

²⁶ Список наукових співробітників АН УРСР (1941–1945 рр.) // Історія Національної академії наук України (1941–1945) / Відп. ред. О. С. Онищенко; упоряд. Л. М. Яременко, В. А. Кучмаренко, С. В. Старовойт, Л. І. Стрельська. — К., 2007. — Ч. 2: Документи. — С. 295.

²⁷ В. П. [Петров В. П.] Київ у червні 1941 року // Краківські вісті. — 1942, 19 серп. — № 183. — С. 3.

²⁸ Удод О. А. Кость Гуслистий — історик України. — К., 1998. — С. 40.

²⁹ Стенограма виступу директора Інституту історії України АН УРСР С. М. Белоусова на загальних зборах АН УРСР (22 серпня 1941 р., [м. Харків]) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 318, 320.

³⁰ Список співробітників АН УРСР, визначених на евакуацію до м. Акмолінськ Казахської РСР урядовою комісією УРСР для керівництва роботою з евакуації населен-

Наприкінці серпня 1941 р. у Харкові створили й Харківську групу (філію) АН УРСР, до якої з незрозумілих причин (мабуть, внаслідок безладу й плутанини воєнного часу!) планували включити й мобілізованого до РСЧА директора С. Белоусова³¹. Водночас розпочало діяти координаційне бюро, котре мало зорганізувати евакуйованих співробітників, які раніше працювали в інститутах Відділу суспільних наук АН УРСР. Та розгорнути роботу повною мірою цим академічним осередком не вдалося, позаяк 24 жовтня 1941 р. до Харкова ввійшли передові частини німецького вермахту.

Водночас евакуація розгорнулася і за іншим напрямом до м. Уфи (Башкирська АРСР). Очевидно, місце для евакуації АН УРСР було визначено десь наприкінці червня 1941 р. Адже 8 липня 1941 р. до Уфи вже прибув перший ешелон із 86 науковими співробітниками АН УРСР, зокрема 17 академіків, 25 членів-кореспондентів та ін.³²

21 липня 1941 р. на засіданні Президії АН УРСР у м. Уфа було ухвалено рішення про створення Інституту суспільних наук, до якого мали ввійти евакуйовані співробітники Інститутів мовознавства, літератури, економіки, археології, історії України, українського фольклору та Кабінету з вивчення єврейської мови, літератури і фольклору. Директором цього Інституту став мовознавець, академік М. Калинович, а його заступником — член-кореспондент, археолог Л. Славін³³. 20 серпня 1941 р. ученим секретарем Інституту суспільних наук АН УРСР затвердили В. Петрова³⁴.

Та евакуація з Харкова на схід фактично розтягнулася на довгі тижні і навіть місяці. Ось як описувала це дійство дочка мовознавця-славіста, академіка Л. Булаховського: *«Потрапляння» до Уфи — столиці Башкирії було не пряме з Харкова кінця вересня 1941 року, а тривало місяць-півтора у вигляді залізничного ешелону, котрий іноді, зрідка, зупинявся на маленьких станціях, де мама намагалася набрати кип'ятку до нашого залізного чайничка і щось купити в збіднілих залізничних буфетах. Головне ж — це був нестримний рух поїзда, що мчить із затемненої України до передгір'їв Уралу, намагаючись втекти із зони «літакових*

ня, установ, військових та інших вантажів (7 липня 1941 р., м. Київ) // Історія Національної академії наук України (1941–1945): У 2 ч. / Відп. ред. О. С. Онищенко; упоряд. Л. М. Яременко, В. А. Кучмаренко, Л. І. Стрельська, С. В. Старовойт, В. М. Удовик, Н. І. Малолетова. — К., 2007. — Ч. 1: Документи і матеріали. — С. 58.

³¹ Доповідна записка віце-президента АН УРСР акад. О. В. Палладіна заступникові голови РНК УРСР Ф. А. Редьку про утворення та затвердження керівного складу Харківської групи (філії) Академії (26 серпня 1941 р., м. Уфа) // Там само. — С. 65–66.

³² Історія Академії наук України. 1918–1993 / Гол. редколегії Б. Є. Патон. — К., 1994. — С. 96.

³³ Протокол засідання Президії АН УРСР про розгортання наукової роботи Академії в евакуації (21 липня 1941 р., м. Уфа, Башкирська АРСР) // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 1. — С. 59.

³⁴ Протокол № 3 засідання Президії Академії наук УРСР від 20 серпня 1941 р., м. Уфа // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 2. — С. 10.

німецьких пострілів”: там, зверху, фашистські літаки намагаються так обстріляти поїзд, щоб він ніколи і нікуди не прибув, як сотні інших поїздів. Отже, машиністи, змінюючи один одного, мчать і вдень і вночі, а в ешелон, який “мчить”, влучити важче, ніж у нерухомий. Їх не обходить життя пасажирів усередині вагонів: ті самі турбуються про себе і про своїх сусідів. Хтось із них хворіє, навіть помирає; хтось навіть народжується (були й такі випадки); хтось сумує за покинутими рідними місцями чи за тим, що тепер нема де одержувати фронтову пошту; а хтось бадьориться, розповідаючи сусідам по вагону цікаві історії...»³⁵.

Місцем для базування Інституту суспільних наук АН УРСР в Уфі були обрані Республіканська бібліотека та педінститут³⁶, які були вкрай незручними для евакуйованих науковців-гуманітаріїв. За свідченням Ю. Булаховської, «Уфа — місто дуже велике, вулиці не мощені, дуже брудні для пішохідного руху. З транспорту — тільки трамвай, що возив за місто, куди мій батько, як викладач, майже щоденно добирався з величезними труднощами в Башкирський об’єднаний педінститут, що його винесено далеко за місто, оскільки в його приміщенні в центрі Уфи, як і в більшості шкіл, розміщені були шпиталі для поранених на фронті...»³⁷.

На засіданні Президії АН УРСР від 31 жовтня 1941 р. була затверджена й Вчена рада Інституту суспільних наук, в якому істориків й археологів представляли член-кореспондент Л. Славін і професор М. Петровський³⁸. Зрештою, у жовтні 1941 р. у складі Інституту суспільних наук АН УРСР була створена й запроцювала група історії та археології. Зокрема, у першому засіданні групи 20 жовтня 1941 р. брали участь Л. Славін, М. Петровський, В. Петров, М. Супруненко, Д. Бліфельд, К. Гуслистий, В. Дядиченко, О. Лагодовська, Ф. Лось і Ф. Шерстюк³⁹.

Певної інтриги, ба навіть своєїрідної пікантності цим позовтілим і, на перший погляд, рутинним документам надає участь у роботі групи відомого вченого-гуманітарія й письменника, майбутнього радянського агента Віктора Петрова (1894–1969), котрий уже за кілька місяців після цих засідань опинився по той бік фронту⁴⁰.

Скупі протокольні записи від 20 жовтня 1941 р. зафіксували певну розгубленість тодішніх учених, які намагалися обміркувати / переосмислити колишні наукові плани і хоч якось пристосувати їх до обставин й умов евакуаційного буття. Відтак навіть висловлювалися думки про потребу «виписати» літературу із Хар-

³⁵ Булаховська Ю. Л. Уфимські спогади // Мовознавство. — 2010. — № 4/5. — С. 47.

³⁶ Протокол № 2 засідання Президії Академії наук УРСР від 30 липня 1941 р., м. Уфа // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 2. — С. 8.

³⁷ Булаховська Ю. Л. Уфимські спогади. — С. 52.

³⁸ Протокол № 9 засідання Президії Академії наук УРСР від 31 жовтня 1941 р., м. Уфа // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 2. — С. 16.

³⁹ Протоколи засідань групи історії та археології (20 жовтня — 4 грудня 1941 р.) // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 40. — Арк. 1.

⁴⁰ Див., про діяльність В. Петрова в Уфі наприкінці 1941 р.: Андреев В. М. Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого: Монографія. — Дн., 2012. — С. 113–115.

кова, позаяк евакуйовані науковці доволі швидко усвідомили культурні реалії башкирської столиці⁴¹.

Проте на наступних засіданнях 17, 18, 25 листопада та 4 грудня 1941 р. евакуйовані науковці вже доволі конкретно обговорювали поточні плани та можливі шляхи їх реалізації. Крім того, заслуховувалися доповіді окремих істориків про поточну наукову роботу, приміром, М. Супруненко «Партизанський рух на Україні в 1919 р.»⁴², В. Дядиченка «Народное ополчение в борьбе против иноземных захватчиков в XVI–XIX вв.»⁴³ та ін. 12 січня 1942 р. слухалося повідомлення К. Гуслистого про його роботу над докторською дисертацією⁴⁴.

Очевидно, практика таких доповідей була своєрідною формою комунікації істориків і вчених-гуманітаріїв, які в Уфі вимушено опинилися в умовах культурної й інформаційної ізоляції. До участі у роботі групи історії та археології протягом листопада-грудня 1941 р. долучалися й нові учасники, зокрема М. Рубач і М. Ткаченко (колишній співробітник Науково-дослідної кафедри історії України М. Грушевського)⁴⁵, а у січні 1942 р. — М. Шиманський⁴⁶. Від лютого 1942 р. група історії та археології у протокольних документах стала іменуватися відділом історії та археології Інституту суспільних наук АН УРСР⁴⁷.

У січні 1942 р. при АН УРСР була створена Комісія з історії Вітчизняної війни на Україні, котра спершу існувала у вигляді невеликої робочої групи науковців (М. Петровський, М. Ткаченко, М. Супруненко та ін.), які збирали й систематизували документи з історії воєнного часу, головним чином із періодичної преси⁴⁸.

Загалом буття евакуйованих учених, митців, письменників в Уфі було вкрай тяжким, оскільки до проблем культурної ізоляції та тотальної невпевненості щодо ближчого майбуття долучалися неабиякі складнощі повсякденного існування, а фактично практики постійного виживання. В Петров метафорично, але досить точно та виразно означив цей стан — «На засланні в Уфі»⁴⁹. «При Інституті

⁴¹ Протоколи засідань групи історії та археології (20 жовтня — 4 грудня 1941 р.). — Арк. 1–1зв.

⁴² Там само. — Арк. 6.

⁴³ Там само. — Арк. 7.

⁴⁴ Протоколи засідань відділу історії та археології Відділення суспільних наук АН УРСР (12 січня — 25 грудня 1942 р.) // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 1.

⁴⁵ *Юркова О.* Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924–1930 рр.) / Відп. ред. С. В. Кульчицький. — К., 1999. — С. 142–148, 345, 411–413.

⁴⁶ Протоколи засідань відділу історії та археології Відділення суспільних наук АН УРСР (12 січня — 25 грудня 1942 р.). — Арк. 1зв.

⁴⁷ Там само. — Арк. 5.

⁴⁸ Довідка, складена М. М. Ткаченком для Президії АН УРСР, про напрями роботи постійної Комісії з історії Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР (15 жовтня 1942 р., м. Уфа) // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 1. — С. 172–173.

⁴⁹ *В. П. [Петров В. П.]* На засланні в Уфі // Краківські вісті. — 1942, 21 серп. — № 184. — С. 3; 22 серп. — № 185. — С. 3; 23 серп. — № 186. — С. 3; № 25 серп. — № 187. — С. 3; 26 серп. — № 188. — С. 3.

Суспільних Наук Академії Наук, що об'єднав усі колишні соцеківські Інститути (Літератури, Мовознавства, Історії, Археології, Фольклору), письменники склали окрему секцію... Кожен з них дістає щомісяця 600 крб., при чому вирахування сягають до половини суми заробітної платні. Реально це дорівнювало восени та взимі 41–42 рр., за базарними цінами, вартості приблизно коло двох пудів борошна... Як проіснувати? Де дешевші ціни? Куди податися далі з цієї Уфи, щоб не пропасти? Де, в якому місці на базарі більше продуктів, скільки коштує масло? Такі питання, довкола яких обертається більшість розмов киян при зустрічі на вулицях Уфи. Одержані листи з Алма-Ати або Ташкенту з цінами на масло, помідори й виноград та згадками про ступені температури стали улюбленою лектурою. М'яті листи, передаванні з рук у руки, сприймаються крізь нудьгу й почуття безнадії, як вістка про ілюзорну можливість порятунку», — споминав тодішній учений секретар Інституту суспільних наук АН УРСР⁵⁰.

Із часом постали значні труднощі й у організації роботи Інституту суспільних наук АН УРСР у башкирській столиці, науковці якого були відірвані від українського культурного простору. Та й кількість евакуйованих науковців-гуманітаріїв, хоч і поволі, але поступово зростала. Відтак було надзвичайно складно сполучити науково-дослідні програми мовознавців та істориків, літературознавців й археологів, економістів і фольклористів і т. п., яким до того ж дедалі більше дошкуляла примітивна складність буття евакуйованих осіб.

Отож питання розмежування тематичних планів на 1942 р. виявилось досить гострим і злободенним, оскільки було пов'язано з матеріально-фінансовим забезпеченням, себто виживанням учених за досить складних обставин. Це питання неодноразово порушувалося як в академічному середовищі, так і доповідалося нагору — республіканському партійному керівництву. Приміром, у довідці, підготовленій відділом пропаганди і агітації ЦК КП(б)У, ймовірно у березні 1942 р., йшлося про необхідність розукрупнення Інституту суспільних наук АН УРСР і відновлення роботи Інституту економіки, Інституту історії і археології, Інституту мови і літератури ім. Т. Г. Шевченка та Інституту фольклору і мистецтва⁵¹.

Очевидно, партійне керівництво у цілому санкціонувало пропоновані організаційні трансформації Інституту суспільних наук. Тому на засіданні Президії АН УРСР від 3 квітня 1942 р. було ухвалено рішення про диференціацію науково-організаційного керівництва Інституту суспільних наук АН УРСР, який розділили на три інституції: 1) Інститут історії і археології з відділами: історії та археології (13 співробітників); економіки (12 співробітників); 2) Інститут мови і літерату-

⁵⁰ Його ж. На засланні в Уфі // Краківські вісті. — 1942, 21 серп. — № 184. — С. 3

⁵¹ Витяг із довідки відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У Д. С. Коротченку про діяльність Інституту суспільних наук АН УРСР в евакуації, необхідність його розукрупнення та тематику Інституту історії і археології [Не пізніше 27 березня 1942 р., м. Уфа] // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 349–350.

ри ім. Т. Г. Шевченка з відділами: мови (9 співробітників); історії літератури (10 співробітників); художньої літератури (9 співробітників); 3) Інститут мистецтв і народної творчості з відділами: музичного мистецтва (5 співробітників); образотворчого мистецтва (6 співробітників); фольклору (3 співробітники)⁵².

Втім, реальний процес інституціонального відновлення Інституту історії і археології АН УРСР, як і інших академічних установ, суттєво затягнувся. Ця уповільненість інституціональних трансформацій впливала як із уповні об'єктивних причини, пов'язаних із реаліями евакуаційного буття, так і внаслідок суб'єктивних умов, які спричиняла тодішня боротьба за лідерство, точніше за доступ до ресурсів впливу та матеріального забезпечення, тобто до каналів зв'язку і комунікації з партійним керівництвом.

Схоже, що першим «достукався» до партійної верхівки М. Петровський, який у квітні-липні 1942 р. за його автобіографічним записом «працював по виклику ЦК КП(б)У у м. Ворошиловграді»⁵³, а насправді займався пропагандистськими й агітаційними практиками.

Зауважимо, що безпартійний М. Петровський намагався порозумітися з партійними функціонерами ще у довоєнні часи. Почасти про це свідчать й наукові практики М. Петровського, котрий ще у передвоєнну добу працював над монографією «Воссоединение украинского народа в Украинском Советском государстве».

«Ця монографія була написана нами за завданням Української філії Інституту Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК КП(б)У. Це робота, в якій показано прагнення українського народу до возз'єднання та об'єднання з російським народом, була вже в червні 1941 року набрана Політвидавом при ЦК КП(б)У. Нахабний напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз, відбився і на долі нашої роботи — гранки і рукопис її загинули. Автору вдалося врятувати лише чорновий рукопис монографії», — зазначав історик⁵⁴.

Очевидно, у передвоєнні роки дослідницькі практики М. Петровського значною мірою були зумовлені стратегією виживання інтелектуала-гуманітарія «старої школи» в умовах перманентних репресій. Тим більше, що за М. Петровським від початку 1930-х рр. тягнувся шлейф історика з «буржуазним» корінням і «націоналістичними» ухилами. Радянсько-німецька війна кардинально перекроїла інституціональний ландшафт й істотно трансформувала соціокультурні реалії, котрі певним чином змінили як діапазон можливостей, так і «правила гри» у змаганні за лідерство на теренах науки.

⁵² Протокол № 11 засідання Президії Академії наук УРСР від 3 квітня 1942 р., м. Уфа // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 2. — С. 34–35.

⁵³ Особова справа Петровського Миколи Неоновича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 115. — Арк. 3.

⁵⁴ *Петровський М. Н.* Воссоединение украинского народа в Украинском советском государстве (1943 г.) // ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 70. — Спр. 152. — Арк. 1 (прим. 1).

У річищі цього підкилимного змагання варто розглядати і доповідну записку М. Петровського від 25 лютого 1942 р. про ситуацію в Інституті історії України АН УРСР передвоєнних часів і особовий склад установи, котра за змістом і тональністю нагадує звичайний донос на своїх колеґ⁵⁵.

З огляду на те, що М. Марченко на початку 1942 р. перебував під слідством у Томську (Новосибірська обл.), О. Оглоблин — в окупованому Києві, а С. Белоусов був військовим комісаром у Кушці, головний удар доповідної записки М. Петровського спрямовувався супроти М. Супруненка та почасти К. Гуслистого. Очевидно, М. Супруненко розглядався як один із можливих кандидатів на посаду директора, позаяк на той час був другим секретарем партійного бюро АН УРСР⁵⁶. У такому світлі записка М. Петровського виглядає як достатньо вмотивований захід у змаганні за директорство.

Ймовірно, певні аванси щодо майбутньої адміністративної посади М. Петровський отримав від республіканських партійних функціонерів ще на стадії ухвалення цього рішення. Почасти про це свідчить його план публікації історичних праць учених АН УРСР і супровідний проект переїзду українських істориків (ще проєктованого Інституту історії і археології!) з Уфи до Ворошиловграда, подані до відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У 23 квітня 1942 р.

На думку М. Петровського, «В Уфі, де зараз перебуває АН УРСР, бази для того, щоб провести в життя цей план, бракує майже цілком: нема відповідних джерел, праць і т. д. В Ворошиловграді ж відповідна база наукова є. Я ознайомився з бібліотекою місцевого педінституту, де є дуже добрий підбір джерел і літератури. Я вважаю, що в червні — [на] початку липня, коли дозволить ситуація, істориків України можна і потрібно перевезти з Уфи до Ворошиловграду, дати їм відповідні умови для роботи. Це тим легше зробити, що архів Інституту історії складає три ящики, історики або одиночки, або малосімейні. 8 істориків мають лише 8 членів родини, причому малих дітей нема. Всіх істориків [можна] перевезти одним товарним вагоном»⁵⁷. Не забув М. Петровський згадати у цій пояснювальній записці про своїх опонентів-ворогів — М. Супруненка та К. Гуслистого, котрих атестував як безнадійних нездар.

Складно навіть уявити як склалася би подальша інституціональна доля установи, коли б проєкт переїзду істориків до Ворошиловграда (сучасного Луганська)

⁵⁵ Доповідна записка професора М. Н. Петровського президентові АН УРСР О. О. Богомольцю про стан справ в Інституті історії України АН УРСР (25 лютого 1942 р., м. Уфа) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 339–340.

⁵⁶ Лист секретаря партбюро АН УРСР Л. М. Славина до завідуючого відділом пропаганди і агітації ЦК КП(б)У К. 3. Литвина про розгляд доповідної записки проф. М. Н. Петровського (10 квітня 1942 р., м. Уфа) // Там само. — С. 351.

⁵⁷ План публікації праць вчених-істориків АН УРСР і пояснювальна записка проф. М. Н. Петровського, подані до відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У (23 квітня 1942 р., м. Ворошиловград) // Там само. — С. 355–356.

був оперативно санкціонований партійним керівництвом. Адже влітку 1942 р. кардинально змінилася оперативна ситуація на радянсько-німецькому фронті і у середині липня, коли за цим проектом уже мав завершитися переїзд істориків до Ворошиловграда, до міста вдерлися ворожі війська.

Зрештою, проект М. Петровського стосовно переїзду з далекої Уфи до прифронтового Ворошиловграда свідчить про справді-таки нестерпні умови існування у башкирській столиці та значною мірою потверджує слушність вищенаведених спостережень В. Петрова.

Втім, інституціональні трансформації й управлінські рішення за воєнного часу та внаслідок віддаленості Уфи суттєво гальмувалися. Мабуть, саме тому проект М. Петровського з переїзду не був реалізований. Але у змаганні за посаду директора безпартійний М. Петровський безперечно обіграв молодших учених-партійців. Видається, що партійні куратори цим несподіваним призначенням передбачливо спровокували чи нав'язали стан перманентної та гострої боротьби між українськими істориками, котра з новою силою розгорнулася й тривала в Інституті у подальші роки.

12 червня 1942 р. постановою Президії АН УРСР у м. Уфа була відновлена робота об'єднаного Інституту історії і археології у складі двох відділів — історії України та археології. В. о. директора Інституту став доктор історичних наук, професор М. Петровський, який на той час перебував у відрядженні⁵⁸. Відтак до кінця липня 1942 р. роботою відновленого Інституту керував К. Гуслистий як т. в. о. директора⁵⁹. Натомість група економіки, котра до того часу перебувала у складі Інституту історії і археології на правах окремого структурного підрозділу, була відновлена як самостійна установа — Інститут економіки АН УРСР⁶⁰.

Третій директор Інституту був безперечно талановитим і багатообіцяючим дослідником, на професійні здібності якого звернув увагу свого часу ще М. Грушевський. Адже М. Петровський від 1927 р. співпрацював із М. Грушевським як позаштатний співробітник його Науково-дослідної кафедри історії України⁶¹.

За свідченням В. Дубровського, котрий навчався разом із М. Петровським у Чернігівській духовній семінарії та на Історичному відділенні Історично-філологічного інституту кн. Безбородька в Ніжині, останній «мав неймовірну пам'ять на імена, дати й тексти. Тому найтяжча для семінаристів наука — “догматичне богослов'є” не являла для нього жодних труднощів: він знав напам'ять підряд

⁵⁸ Витяг із протоколу засідання президії АН УРСР про відновлення роботи Інституту історії і археології (12 червня 1942 р., м. Уфа) // Там само. — С. 359–360.

⁵⁹ Протоколи засідань відділу історії та археології Відділення суспільних наук АН УРСР (12 січня — 25 грудня 1942 р.). — Арк. 21–23.

⁶⁰ Список установ, що діяли у складі АН УРСР (1941–1945) // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 2. — С. 515.

⁶¹ Юркова О. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України... — С. 92.

усі тексти з Св. Письма у товстеному підручнику тої дисципліни»⁶². До того ж М. Петровський чудово володів розмовною французькою мовою. «В приватному житті і відносинах *Петровський відзначався великою практичністю, що часом межувала з цинізмом*», — згадував В. Дубровський⁶³.

Отож постійні змагання за виживання під час репресивних кампаній сталінського режиму, зокрема арешт 1928 р.⁶⁴, значною мірою скалічили М. Петровського як інтелектуала «старої школи». Тому від кінця 1930-х рр. він дедалі глибше занурювався у підкилимні ігри в академічному середовищі і значною мірою пристосовував до них свої наукові практики. Саме у цьому сенсі варто розглядати його дискурс «возз'єднання», започаткований 1939 р. і розгорнутий істориком за доби радянсько-німецької війни⁶⁵.

Втім, практично кожен із визначних українських учених радянської доби вів власну «гру» з республіканськими функціонерами, позаяк саме доступ до них визначав як можливості для кар'єрного зростання, так і просування та реалізації наукових проєктів.

26 червня 1942 р. засідання Президії АН УРСР затвердило склад вчених рад інститутів Відділу суспільних наук, зокрема Вчену раду Інституту історії і археології: проф. М. Петровський (голова), члени-кореспонденти Л. Славін, С. Юшков, кандидати історичних наук, старші наукові співробітники — К. Гуслистий, Ф. Ястребов, Ф. Лось, В. Дядиченко, старший науковий співробітник М. Супруненко та вчений секретар Інституту Ф. Шерстюк⁶⁶.

Паралельно змагання за інституціональне відновлення Інституту розпочалося і в окупованому Києві, себто по той бік радянсько-німецького фронту. Ці спроби низки українських учених і громадсько-культурних діячів були пов'язані з прагненнями відновити й реформувати діяльність Академії в умовах окупації. Зокрема, І. Крип'якевич у листі до О. Оглоблина від 23 листопада 1941 р. зазначав: «Я дуже радію, що Ви з таким *розмахом беретеся реформувати УАН — це важлива справа, треба її провести, а між ін. — переорганізувати наш Інститут*. Я думаю, що треба залишити інститути — це добра форма організації, краща, як колишні секції, комісії етц. (та інше. — *Авт.*) ВУАН, але треба сам зміст переорганізувати»⁶⁷.

⁶² Дубровський В. Спогад про проф. д-ра М. Н. Петровського (26.XI.1894–20.VII.1951) // Укр. історик. — 1964. — № 2/3. — С. 22.

⁶³ Там само. — С. 22.

⁶⁴ Шевченко А. Ю. М. Н. Петровський та його внесок в українську історичну науку 20-х — початку 50-х рр. XX століття. Автореф. дис. к.і.н.: 07.00.06 / Дніпропетровський національний університет. — Дн., 2003. — С. 10.

⁶⁵ Петровський М. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі. — Київ–Харків, 1944. — 44 с.

⁶⁶ Протокол № 22 засідання Президії Академії наук УРСР від 26 червня 1942 р., м. Уфа // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 2. — С. 49.

⁶⁷ Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглоблина з 1941–1943 років. — С. 175.

Видається, що цей лист був реакцією на повідомлення про нараду, скликану 20 жовтня 1941 р. у Києві стосовно відновлення діяльності УАН. «В Києві залишилося багато співробітників Академії Наук, між ними академіки — В. О. Плотніков, Б. С. Лисін та В. Г. Шапошников та кілька сотень науковців. Була повна можливість започаткувати працю Академії з цим складом співробітників, тим більше, що відкрився шлях до Львова, де теж залишилося чимало науковців і академіків, М. Возняк, В. Щурат, Ф. Колесса й ін. Протягом перших місяців *Академія Наук відновила свою працю, краще мовити — робила для цього заходи*. На Президента обрано академіка В. О. Плотнікова, на Неодмінного Секретаря — проф. В. С. Чудінова ... відновлено кілька Інститутів: Геології, Зообіології, Ботаніки, Історії, Археології, Літератури, Мовознавства та інші», — згадувала Н. Полонська-Василенко⁶⁸.

20 жовтня 1941 р. завідувач Відділу культури й освіти Київської міської управи К. Штепа призначив виконувачем обов'язків керівника Історично-філологічного відділу УАН О. Оглоблина, директором Інституту археології — Н. Полонську-Василенко, а директором Інституту історії України — Миколу Андрусяка⁶⁹. «На деякий час О. П. (О. П. Оглоблин. — *Авт.*) — голова київської міської управи, я — директор інститутів то історії, то археології, і нарешті, Центрального архіву давніх актів», — відзначала учасниця тих подій Н. Полонська-Василенко⁷⁰.

Наприкінці грудня 1941 р. із Н. Полонською-Василенко (на той час директором Інституту археології) зустрічався угорський археолог Нандор Феттіх, який був відряджений до окупованого Києва нацистським відомством А. Розенберга. «Вдова, її чоловік Василенко був академіком. В літах, елегантна жінка, інтелігентна, з пронизливим поглядом. Навіть в скромному одязі видно її витонченість, шляхетність. Вишукані європейські манери. І водночас цілковите незнання мов. Ввічлива, з посмішкою на обличчі, стримана, закрита зовнішньо. Вона є автором атласу з історії культури», — занотував угорський колега у своєму київському щоденнику⁷¹.

Призначений директором Інституту історії України М. Андрусак був амбітним інтелектуалом із широкими науковими зацікавленнями й устремліннями, котрий у довоєнний час мав чимало персональних конфліктів на галицьких

⁶⁸ Полонська-Василенко Н. Українська академія наук (нарис історії): У 2 ч. — Мюнхен, 1958. — Ч. 2. — С. 64.

⁶⁹ Наказ відділу культури та освіти Київської міської управи про призначення членів Президії УАН та директорів її установ (20 жовтня 1941 р., м. Київ) // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 1. — С. 428–429. Див. також: *Верба І. В., Самофалов М. О.* Історик Кость Штеппа: людина, вчений, педагог. — К., 2010. — С. 124; *Чебан М.* Микола Андрусак (1902–1985). — Львів, 2013. — С. 34.

⁷⁰ Полонська-Василенко Н. Олександр Петрович Оглоблин в очах сучасниці. — С. 504.

⁷¹ *Феттіх Н.* Київський щоденник (3. XII. 1941 — 19. I. 1942) / Пер. з угорської С. Мадяр; наук. ред. О. Федорук. — К., 2004. — С. 56.

обширах. О. Прицак характеризував його як «людину тяжкої вдачі»⁷². Відтак переїзд М. Андрусяка до окупованого Києва у певному розумінні був спробою віднайти й досягнути нові терени діяльності. Його головна теза до окупаційної влади формулювалася наступним чином: *«Інститут має всі можливості до роботи в нових умовах»*⁷³. Однак, реальні обставини поставали у не зовсім рожевому світлі, позаяк не було як матеріальних і фінансових ресурсів для поновлення роботи Інституту, так і бракувало самих істориків.

У звіті комісії контрольно-інспекційного відділу Київської міської управи, котра обстежувала загальний стан УАН наприкінці грудня 1941 р., відзначалося, що *«по В[еликій] Володимирській 55, міститься Зоологічний інститут та Музей, Геологічний інститут та Музей, гуманітарні інститути: Інститут історії України, Мовознавства, Історії української літератури та фольклору, Археології, Лабораторія орг[анічної] хімії та технології. Коли ТЕЦ ще не працював, вода з опалювальної системи була спущена і тільки в підвальній ділянці, з нез'ясованих досі причин, вона задержалась в радіаторах. При перших морозах ця вода замерзла, внаслідок чого розірвані біля 20 радіаторів. Зараз ремонт майже закінчений і через 2 дні приміщення може бути приєднане до мережі для ogrівання II, III і IV поверхів, а приблизно через 10 днів — для ogrівання всього приміщення»*⁷⁴.

Зрештою, німці, попри початкові запевнення й вербальні аванси у Києві, як і у Львові, не збиралися сприяти відновленню діяльності українських академічних установ, оскільки побоювались, що *«Академія буде місцем збереження загальноукраїнських політичних тенденцій»*⁷⁵. Тому вони прагматично вирішили використати майно, обладнання та кадри установ технічного й економічного профілю, а інституції соціогуманітарного спрямування залишити без підтримки.

Більше того, німецькі фахівці з міністерства східних окупованих територій А. Розенберга доволі реалістично оцінювали настрої багатьох українських інтелектуалів з академічного середовища та сумнівалися у їх благонадійності й лояльності політичному режиму Третього Рейху. Тому висновки і дії окупаційної влади призвели спершу до призупинення спроб поновити роботу академічних інституцій, а потім і до їх остаточного знищення. *«Решта гуманітарних інститутів,*

⁷² Прицак О. Спогад про вчителя [І. Крип'якевича] // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Відп. ред. Я. Ісаєвич; упоряд. Ф. Стеблій. — Львів, 2001. — [Вип. 8]: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. — С. 562.

⁷³ Доповідна записка директора Інституту історії України Української академії наук М. Г. Андрусяка про стан інституту та його роботу в умовах окупації [Листопад 1941 р., м. Київ] // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 1. — С. 448.

⁷⁴ Звіт комісії контрольно-інспекційного відділу Київської міської управи про результати обстеження стану УАН (29 грудня 1941 р., м. Київ) // Там само. — Ч. 1. — С. 458.

⁷⁵ Витяг із звіту № 5 керівника групи «Наука» при Оперативному штабові рейхс-ляйтера Розенберга доктора фон Франке про політику щодо Української академії наук (20 грудня 1941 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 328.

Математики, Української літератури і фольклору, Української мови, Української історії, перетворилися на осередки тупого націоналізму, не маючи важливого наукового значення. Тому вони ліквідовані, а їхні бібліотеки передані на збереження до Академічної бібліотеки», — зазначалося у підсумковому звіті доктора фон Франке — нацистського урядовця з міністерства східних окупованих територій⁷⁶.

За свідченнями М. Андрусяка, спроби окремих українських чиновників із Київської міської управи оборонити Інститут історії України та інші інституції УАН зазнали цілковитого фіаско, позаяк окупована влада вважала, що ці установи «повинні зникнути, як німцям непотрібні»⁷⁷. Отож коротенька пауза в історії академічних інституцій за доби окупації у Києві, більшість з яких існувала лише формально на папері, добігла свого кінця.

Зі створенням Інституту історії і археології АН УРСР в Уфі розпочалося поступове і доволі складне інституціональне відновлення цього сегмента соціогуманітарних студій. Однією з найгостріших проблем інституції, створеної на культурних теренах башкирської столиці, був величезний кадровий голод. Відтак здійснення різних наукових проектів, які коригувалися відповідно до обставин і умов війни, гальмувалося саме внаслідок нестачі кваліфікованих кадрів.

Отож новопризначений директор навіть звертався із проханням відкликати з РСЧА деяких співробітників, зокрема Ф. Ястребова⁷⁸. Ймовірно, проблема кадрів в Інституті була настільки відчутною, що до прохань М. Петровського таки дослухалися і 11 червня 1942 р. Ф. Ястребов, який перебував після поранення у шпиталі, був відкликаний до Уфи⁷⁹.

Зазначимо, що станом на 15 липня 1942 р. Інститут історії і археології АН УРСР складався з 15 науковців: істориків М. Петровського, Ф. Шерстюка, К. Гуслистоного, Ф. Ястребова, М. Супруненко, Ф. Лося, В. Дядиченка, М. Ткаченка, К. Стецюк і М. Шиманського; археологів Л. Славіна, Д. Бліфельда, Л. Дмитрова й О. Лагодовської; філолога Є. Дзбановського⁸⁰.

Вочевидь, М. Петровський докладав неабияких зусиль, щоби хоч якось укомплектувати Інститут. Зокрема, станом на 1 серпня 1942 р. до контрольного списку

⁷⁶ Витяг із підсумкового звіту керівника групи «Наука» доктора фон Франке до рейхсміністра окупованих східних територій А. Розенберга про стан наукових установ у м. Київ (3 лютого 1942 р., м. Київ) // Там само. — С. 336.

⁷⁷ *Немирон Никон [Андрусяк М. Г.] У збудженій в огні столиці України (Славній пам'яті мучеників за Україну в Києві в 1941–42 рр.) // В боротьбі за українську державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / Під ред. Г. Марунчака. — Вінніпег, 1990. — С. 813.*

⁷⁸ Тематичний план Інституту історії і археології АН УРСР на 1942 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 41. — Арк. 7.

⁷⁹ Особова справа Ястребова Федора Олександровича. — Арк. 6.

⁸⁰ Контрольні списки наукових співробітників Інституту за 1942–1944 рр. (Особистий листок Шиманського М. О.). — Арк. 11.

співробітників долучили кандидата історичних наук М. Рубача та доктора філологічних наук О. Трахтенберга⁸¹.

Отже кількість наукових співробітників зросла до 17 осіб, у т. ч. істориків — 11, археологів — 4, філологів — 2. Утім, 3 листопада 1942 р. до РСЧА мобілізували молодшого наукового співробітника М. Шиманського⁸².

Поступово намітилося й організаційне структурування в Інституті історії і археології АН УРСР, котрий поділявся на три групи: епохи феодалізму (керівник К. Гуслистий), епохи капіталізму (керівник Ф. Ястребов), радянського періоду та Великої Вітчизняної війни (керівник М. Супруненко)⁸³. Рішення про створення цих груп було ухвалено 15 червня 1942 р., себто одразу після конституювання Інституту історії і археології АН УРСР⁸⁴.

Та для реалізації масштабних проектів, приміром продовження серійних довоєнних «Нарисів...» або переформатування чотиритомного вузівського курсу науковців безперечно не вистачало. Недаремно 25 листопада 1942 р. Вчена рада Інституту історії і археології АН УРСР ухвалила рішення звернутися до Наркомату оборони СРСР із запитом про місцеперебування колишніх співробітників П. Бистренка, П. Білика, К. Максимчука, О. Сенченка, а також до об'єднаного Українського державного університету у м. Кзил-Орда (Казахська РСР) про Я. Корчмаря⁸⁵. Останній у передвоєнні часи співпрацював з Інститутом історії України АН УРСР у підготовці серії «Нариси з історії України».

До того ж становище більшості науковців, які перебували в Уфі залишалося вкрай складним. Наприклад, місячна зарплата у серпні 1942 р. директора Інституту історії і археології АН УРСР складала 1400 рублів, керівника групи — 900 рублів, старшого наукового співробітника, кандидата наук — 650–700 рублів⁸⁶.

З огляду на те, що звичайні науковці, на відміну від академічного керівництва, прирівняного до службовців підприємств особливого списку⁸⁷, не мали доступу до закритих магазинів і підвищених норм карткового розподілу продуктів, а відтак мусили орієнтуватися на тодішні ринкові ціни в Уфі та навколишній місцевості. Таким чином, повсякчасний пошук будь-яких форм сумісництва чи

⁸¹ Контрольні списки наукових співробітників Інституту за 1942–1944 рр. (Особистий листок Шиманського М. О.). — Арк. 12зв.

⁸² Там само. — Арк. 7.

⁸³ Шерстюк Ф. Інститут історії та археології Академії наук УРСР // Исторический журнал. — 1942. — № 11. — С. 101.

⁸⁴ Протоколи № 1–7 засідань відділу історії радянського суспільства за 1942 р. (15 червня — 15 грудня 1942 р.) // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 45. — Арк. 1.

⁸⁵ Протоколи засідань відділу історії та археології Відділення суспільних наук АН УРСР (12 січня — 25 грудня 1942 р.). — Арк. 42.

⁸⁶ Контрольні списки наукових співробітників Інституту за 1942–1944 рр. (Особистий листок Шиманського М. О.). — Арк. 13.

⁸⁷ Наказ народного комісаріату торгівлі СРСР про впорядкування забезпечення працівників науки, мистецтва та літератури (2 липня 1942 р., м. Москва) // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 1. — С. 134–136.

додаткової роботи був чи не єдиним засобом існування / виживання для більшості вчених-гуманітаріїв.

Відновлення інституції, хоч і у вигляді Інституту історії і археології АН УРСР, актуалізувало проблему фахової кваліфікації наукових кадрів, зокрема питання про підготовку кандидатських і докторських дисертацій. Особливо гостро ця проблема постала перед К. Гуслистим як сталінським стипендіатом-докторантом ще з довоєнних часів. Не випадково ці питання повсякчас порушувалися на Вчених радах Інституту історії і археології АН УРСР. Зокрема, 28 жовтня 1942 р. обговорювалися питання про роботу над докторськими дисертаціями К. Гуслистого, М. Рубача, В. Дядиченка, Ф. Лося та Ф. Ястребова⁸⁸, а 7 грудня 1942 р. — М. Рубача⁸⁹.

Втім, постійні перевантаження плановими роботами та перманентне заробітчанство суттєво ускладнювали, а у більшості випадків унеможливлювали підготовку дисертаційних студій. Щоправда, в Уфі та Москві кілька співробітників Інституту захистили дисертації. 22 серпня 1942 р. в Інституті суспільних наук АН УРСР захистив кандидатську дисертацію «Боротьба більшовиків України проти денікінщини» М. Супруненко, але ця робота була підготовлена ще у довоєнний час⁹⁰. У жовтні 1942 р. кандидатську дисертацію «Історично-географічні відомості про перебування Т. Г. Шевченка на Україні» в Інституті суспільних наук АН УРСР захистив М. Ткаченко⁹¹.

3 листопада 1943 р. докторську дисертацію «Нариси з історії аграрної революції 1917 року на Україні» в Інституті суспільних наук АН УРСР у Москві захистив М. Рубач, який також спирався здебільшого на довоєнні напрацювання⁹². Пізніше він згадував, що його дисертація була «написана до війни, але навіть для її закінчення знадобилися велика енергія та великі зусилля»⁹³. Причому Інститут історії і археології АН УРСР звернувся зі спеціальним клопотанням до Комітету у справах вищої школи при РНК СРСР про надання Вченій раді Інститутів суспільних наук АН УРСР одноразового дозволу поставити на захист дисертацію М. Рубача⁹⁴.

⁸⁸ Протоколи засідань відділу історії та археології Відділення суспільних наук АН УРСР (12 січня — 25 грудня 1942 р.). — Арк. 34–36.

⁸⁹ Там само. — Арк. 44зв.

⁹⁰ Особова справа Супруненка Миколи Івановича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 3-ос. — Спр. 1607. — Арк. 12, 67.

⁹¹ Контрольні списки наукових співробітників Інституту за 1942–1944 рр. (Особистий листок Шиманського М. О.). — Арк. 25.

⁹² Особова справа Рубача Михайла Абрамовича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 969. — Арк. 50.

⁹³ Стенограмма совещания историков при ЦК КП(б)У 6 мая 1947 года. Управление пропаганды и агитации. Отдел науки // ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 70. — Спр. 756. — Арк. 148.

⁹⁴ Протоколи № 11–21 засідань Вченої Ради Інституту історії і археології АН УРСР за 1943 р. (24 січня — 23 грудня 1943 р.) // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 1.

Ситуація ускладнювалася і внаслідок постійного протистояння М. Петровського як директора з іншими впливовими співробітниками Інституту, зокрема з К. Гуслистим і М. Супруненьком, а пізніше — і з М. Рубачем. Але комунікація і з іншими працівниками установи, наприклад із Л. Славіним і М. Ткаченком, у третього директора відбувалася доволі складно, позаяк вони неодноразово публічно підтримували його опонентів. Достатньо згадати лише про конфлікт, який розгорнувся навколо «Нарису історії України» (Уфа, 1942), точніше зі спробою його російськомовного перевидання у Москві на початку 1943 р., котрий виявив опозиційне ставлення до М. Петровського багатьох співробітників Інституту.

Формальним приводом у розгортанні цього конфлікту стала «історія» з прихованням рецензії М. Тихомирова на вищевказану працю, написаної 15 березня 1943 р., в якій рецензент віднайшов чимало суттєвих недоліків, помилок і перекручень⁹⁵. Про перебіг цієї майже «детективної» історії довідуємося з виступу М. Петровського. «Під час командировки до Москви (кінець січня — кінець березня) т. Гуслистий знову таки без доручень дирекції розпочав з Держполітвидавком переговори про видання рос.[ійською] мовою нашого «Нарису Історії України». Мало того, коли він одержав писану рецензію проф. Тихомирова (останньому Держполітвидав доручив прорецензувати «Нарис»), то після повернення до Уфи в кінці березня не віддав дирекції, а ні мені, а ні вченому секретарю рукопис рецензії, не сказав, що такий рукопис є, а чомусь віддав цей рукопис тоді тов. Славіну. На Вченій Раді у квітні 1943 р. (прот.[окол] № 14)⁹⁶ т. Гуслистий обмежився лише тим, що сказав, що Тихомирова рецензія в Москві була дана Держполітвидаву, ознайомив з декількома дрібними зауваженнями рецензента. За те, що він привіз рукопис рецензії і передав т. Славіну нічого не сказав. Виявилось, що за рукопис рецензії, що його мав Гуслистий, знав лише т. Славін, а дирекція ні. Текст рецензії я одержав в Держполітвидаву лише в Москві (в травні м[іся]ці), куди я виїхав з Уфи 5 травня ц.[ього] р.[оку] Не кажучи вже за неприпустимість факту приховання тексту рецензії від дирекції, мушу зауважити, що там є цінні зауваження: ті два-три, наприклад, які зроблені на розділи, що писав я, цілком влучні. Правда на розділи т. Гуслистого (I, II, III, IV) й т. Славіна критика дана суворо»⁹⁷. Крім того, М. Петровський негативно відгукнувся про бібліографічну заміт-

⁹⁵ Протоколи, докладные записки, сведения о работе АН УССР. Отдел пропаганды и агитации ЦК КП(б)У (январь 1942 г. — ноябрь 1943 г.) // ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 70. — Спр. 46. — Арк. 105–116.

⁹⁶ У примірнику зазначених протоколів, який зберігається в Науковому архів Інституту історії України НАН України, немає жодної згадки про рецензію М. Тихомирова. Див.: Протоколи № 11–21 засідань Вченої Ради Інституту історії і археології АН УРСР за 1943 р. (24 січня — 23 грудня 1943 р.). — Арк. 5–53в.

⁹⁷ Протоколи, докладные записки, сведения о работе АН УССР. Отдел пропаганды и агитации ЦК КП(б)У (январь 1942 г. — ноябрь 1943 г.). — Арк. 160зв.

ку на «Нарис історії України», вміщену К. Гуслистим у журналі «Славяне» під псевдонімом К. Григорович⁹⁸.

Утім, К. Гуслистий рішуче не погодився ані з висновками рецензента, позаяк уважав їх тенденційними, ані із закидами М. Петровського. Натомість він обстоював думку, що виступ М. Петровського *«це обвинувачувальний акт проти мене. Я не приховував рецензії, одержавши її в березні мені стало ясно, що вона написана тенденційно. Цікаво знати під чим впливом написана ця рецензія. В рецензії багато невірних тверджень, як от про романову приказку. Рецензія в цілому благоприємна. Приховання рецензії не було. Я привіз її й віддав Славину і [не] думаю, щоб він її не давав дирекції. Проте, що така рецензія є, я заявив на засіданні Вченої Ради. Анотація моя в журналі «Славяне» на роботу не на мою особисту, а на колективну. Нічого поганого я тут не бачу і вона відіграла свою позитивну роль; я думаю, що ми пишемо дійсно подліну⁹⁹ історію і тут немає нічого поганого. Заглав і останній абзац дала редакція, а щодо підпису, то мені не важно який там підпис. Щодо зауважень, що у відповідних колах у Москві ця замітка зробила негарне враження цікаво з'ясувати як це висвітлювалось. Я не гадав, що кожному анотацію треба погоджувати з дирекцією Інституту. Злісного порушення дисципліни з мого боку не було й немає»¹⁰⁰.*

Зауважимо, що М. Петровський уважав публікацію К. Гуслистого у журналі «Славяне» рецензією, а сам автор називав її анотацією. Та насправді цей текст був написаний у жанрі бібліографічної замітки, хоч містив кілька яскравих оціночних пасажів щодо трьох праць — «Нарису історії України» (Уфа, 1942), «Історії української культури» (праця так і не була видана!) та збірки «Боротьба українського народу проти німецьких загарбників» (Уфа, 1942). Причому останній збірці присвячено лише кілька рядків. Натомість основа увага у бібліографічній нотатці приділялася першим двом працям.

З етичного погляду публікація К. Гуслистого, присвячена трьом колективним роботам, в яких він відіграв одну з провідних ролей, як редактор і автор, виглядала, щонайменше, сумнівною. Та, вочевидь, К. Гуслистий намагався будь-що-будь просунути проекти видання «Історії української культури» та російськомовного перевидання «Нарису історії України» у Москві. Тому його замітка у такому журналі як «Славяне», котрий значною мірою репрезентував пропагандистські та культурні практики радянського режиму назовні, себто для закордонного читача, мала чималі перспективи саме для того, щоби просунути видання цієї роботи. Тим паче, що проект К. Гуслистого щодо підготовки «Історії української культу-

⁹⁸ Григорович К. [Гуслистый К. Г.] Подлинная история Украины и украинской культуры // Славяне. — 1943. — № 3. — С. 37–38.

⁹⁹ Так у документі.

¹⁰⁰ Протоколы, докладные записки, сведения о работе АН УССР. Отдел пропаганды и агитации ЦК КП(б)У (январь 1942 г. — ноябрь 1943 г.). — Арк. 161зв.–162

ри» сполучив як істориків, так і письменників, митців та інших громадсько-культурних діячів.

«Історія української культури» — колективна праця. У ній брали участь лауреат Сталінської премії, член-кореспондент Академії архітектури В. Заболотний, драматург-орденоносець І. Кочерга, композитор П. Козицький, професор живопису Д. Трохименко, народний комісар освіти УРСР С. Бухало, письменник Л. Смілянський, член-кореспондент Академії УРСР Л. Славін, кандидати історичних наук М. Ткаченко, В. Дядиченко, Ф. Ястребов, Ф. Лось і М. Супруненко, кандидат філологічних наук М. Плісецький. Редагування книги здійснювалося редакційною колегією у складі сталінського стипендіата докторанта К. Гуслистого (відповідальний редактор), поета-орденоносця М. Рильського і члена-кореспондента Академії наук С. Маслова»¹⁰¹. На початку 1945 р. Ф. Лось повідомляв, що перший том «Історії української культури» був таки поданий до друку¹⁰², але так і не був опублікований.

К. Гуслистий уважав, що рецензія М. Тихомирова та негативні випадки супроти його бібліографічної замітки (анотації) були у той або інший спосіб інспіровані чи замовлені М. Петровським. Адже інвективи М. Тихомирова значною мірою були спрямовані супроти саме Л. Славіна та К. Гуслистого — двох із трьох редакторів (третій редактор Ф. Ястребов).

Приміром, М. Тихомиров доволі різко відзначав: «сказати цілком відверто, що розділ I, мабуть, є найслабшим розділом у всій книзі. Т. Славін чомусь викладає матеріал соціологічно. Вся перша сторінка (стор. 15) викладу *подає розповідь про долю доісторичної людини у такому вигляді, що ця розповідь може бути перенесена в будь-який підручник історії поза всяким зв'язком із Україною*»¹⁰³.

Дісталось від рецензента і К. Гуслистому, позаяк другий розділ «Нарису історії України» М. Тихомиров оцінив украй негативно: «*Загальний підсумок — розділ написано недбало, із помилками, є слабким конспектом з історії Київської Русі, а найголовніше, як і в першому розділі, у ньому немає специфіки української історії. Власне український, південний матеріал зовсім не виділено. Південні князівства, особливо, Чернігівське, не привернули до себе увагу автора (К. Гуслистого. — Авт.)*»¹⁰⁴.

Більше того, К. Гуслистий уважав, що М. Петровський навмисно роздмухав справу зі згаданими рецензією й анотацією, щоби призупинити підготовку російськомовного видання «Нарису історії України» та дискредитувати своїх опонентів в очах партійного керівництва. Загалом думку К. Гуслистого, хоч і у більш

¹⁰¹ Григорович К. [Гуслистий К. Г.] Подлинная история Украины и украинской культуры. — С. 37–38.

¹⁰² Лось Ф. Работа Института истории Украины АН УССР за годы Отечественной войны. — С. 153.

¹⁰³ Протоколы, докладные записки, сведения о работе АН УССР. Отдел пропаганды и агитации ЦК КП(б)У (январь 1942 г. — ноябрь 1943 г.). — Арк. 107.

¹⁰⁴ Там само. — Арк. 109–110.

стриманому вигляді поділяли й інші науковці, зокрема Л. Славін і М. Ткаченко¹⁰⁵, проте останні намагалися все ж таки «пригальмувати» розгортання конфлікту.

Зазначимо, що в умовах віддаленої від культурних центрів Уфі спроба просунути російськомовну версію «Нарису історії України» у московському видавництві виглядала не стільки як змагання за лідерство, скільки як банальний спосіб пошуку додаткових заробітків. Адже ця проблема надзвичайно гостро поставала перед усіма співробітниками Інституту, особливо перед тими, які мушили утримувати родини в умовах воєнної дорожнечі та прихованої інфляції. Мабуть, саме тому низка співробітників Інституту доволі прохолодно та скептично поставилася до закидів М. Петровського, хоч інші науковці підтримали директора.

Зауважимо, що протистояння між М. Петровським і К. Гуслистим тривало і далі, хоч і в інших формах. Наприклад, воно розгорнулося навколо написання дисертації К. Гуслистого як сталінського стипендіата-докторанта, до якого М. Петровський ставився явно упереджено та намагався максимально завантажити різними роботами і, водночас, відмовляв йому навіть у невеликому сприянні, як от передрук певних частин тексту із попередніх праць К. Гуслистого для підготовки дисертаційної студії¹⁰⁶.

Врешті, К. Гуслистий був відрахований із кола сталінських стипендіатів розпорядженням від 30 липня 1943 р. за № 364 по АН СРСР як науковець, який не подав вчасно дисертацію до захисту. Підставою для відрахування став лист директора Інституту історії і археології АН УРСР від 1 липня 1943 р.¹⁰⁷ Утім, обидві сторони цих конфліктів виглядають у недоброму світлі, хоч останні безперечно інспірувалися та підживлювалися партійними адміністраторами.

У першій половині 1943 р. кардинальна зміна балансу сил на радянсько-німецькому фронті висунула питання про переїзд низки евакуйованих установ і відомств до індустріальних і культурних центрів СРСР, які були краще пристосовані для їх фахової діяльності. 9 травня 1943 р. постанова РНК СРСР дозволила переведення більшості установ АН УРСР, зокрема Інституту історії і археології до Москви¹⁰⁸.

Це повідомлення українські науковці в Уфі сприйняли з відчуттям неабиякого полегшення, позаяк рутинно-повсякденні будні башкирської столиці вимотали людей до краю. «*Вчена Рада інституту історії і археології Академії Наук*

¹⁰⁵ Див. докладніше про перебіг цієї полеміки: Протоколи № 11–21 засідань Вченої Ради Інституту історії і археології АН УРСР за 1943 р. (24 січня — 23 грудня 1943 р.). — Арк. 15–18.

¹⁰⁶ Листування з АН СРСР з питання підготовки до захисту докторської дисертації наукових співробітником Інституту Гуслистим К. Г. (30 липня 1943 р. — 3 січня 1944 р.) // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 52. — 22 арк.

¹⁰⁷ Там само. — Арк. 19.

¹⁰⁸ Постанова РНК СРСР про переведення АН УРСР з м. Уфа до м. Москви (9 травня 1943 р., м. Москва) // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 1. — С. 214.

України вітає постанову Ради Народних Комісарів про переїзд Академії Наук до Москви. Це дасть можливість ще більше розгорнути роботу по виконанню поставлених партією і урядом завдань перед інститутом. Вчена Рада вважає, що тематичний план Інституту може в основному залишитися без змін», — зазначалося на засіданні 20 травня 1943 р.¹⁰⁹

З одного боку, переїзд до Москви суттєво покращував умови повсякденного буття та наукової праці, позаяк учених і членів їх родин не тільки прикріпили до відомчих їдалень та магазинів, а й поставали на облік у поліклініці АН СРСР (вул. Волхонка, 14)¹¹⁰. Більше того, переїзд продукував низку нових можливостей як для комунікації з провідними російськими вченими, так і полегшував доступ до культурних й інформаційних ресурсів, порівняно з суворими умовами башкирської столиці.

Недаремно М. Петровський виступаючи на засіданні Вченої ради Інституту від 9 червня 1943 р. зауважив: «Переїзд Інституту до Москви ставить перед нами низку завдань. Нам потрібно *посилити наукові зв'язки з історичними інституціями Москви, зокрема з Інститутом історії Академії наук СРСР*; ми повинні провести відповідну допомогу фронту і тимчасово окупованим місцевостям: статтями в пресу, виступами по радіо, складанням листівок, посилкою бригади для читання лекцій на фронт. Необхідно подати допомогу і Наркомосу УРСР шляхом відповідних консультацій тощо»¹¹¹.

З другого боку, директор установи чудово усвідомлював нові загрози й виклики. Адже московські обставини могли згенерувати черговий сплеск боротьби за лідерство в Інституті, зокрема підважити його становище як керівника. До того ж Москва була тереном неабияких можливостей на ниві сумісництва чи заробітчанства для евакуйованих учених, які чимало натерпілися за часів вимушеного побутування в Уфі і хоч якось намагалися покращити скрутне матеріальне становище. Та й спрощувався доступ до республіканських партпрацівників для інших провідних науковців, які могли нав'язати власну «гру».

Ці мотиви яскраво проступають у вищезгаданому виступі М. Петровського, котрий наголосив: «*Переїзд до Москви вимагає від нас підвищити трудову дисципліну, зміцнити єдиноначаліє, вперто боротися за виконання робіт в термін, боротися за високу якість продукції. В повсякденній роботі інституту треба більше зважати на єдиноначаліє, тримати дирекцію в курсі справ. Що торкається робіт Інституту потрібно уникнути самовихваляння; нехай краще нас, в разі потреби, хвалять інші. При переїзді до Москви виникає небезпека, що окремі*

¹⁰⁹ Протоколи № 11–21 засідань Вченої Ради Інституту історії і археології АН УРСР за 1943 р. (24 січня — 23 грудня 1943 р.). — Арк. 10.

¹¹⁰ Контрольні списки наукових співробітників Інституту за 1942–1944 рр. (Особистий листок Шиманського М. О.). — Арк. 22.

¹¹¹ Протоколи, докладные записки, сведения о работе АН УССР. Отдел пропаганды и агитации ЦК КП(б)У (январь 1942 г. — ноябрь 1943 г.). — Арк. 160.

товариши можуть переобтяжити себе понадплановими платними роботами. Тому я вважаю, що дирекція мусить регулювати понадпланову роботу співробітників Інституту в Москві»¹¹².

Зрештою, переїзд до Москви став поштовхом для прискорення інституціональної історії академічних установ, зокрема Інституту історії і археології АН УРСР. Власне, стрімкий перебіг подій радянсько-німецької війни протягом другої половини 1943 р., зокрема вступ РСЧА до Києва у листопаді того ж року, продемонстрував, що «зупинка» АН УРСР у Москві буде короткотривалою. Так воно і сталося...

12 листопада 1943 р. Президія АН УРСР ухвалила протокольну постанову про затвердження плану реєвакуації академічних установ і відновлення довоєнних інституцій, зокрема Інституту історії України й Інституту археології¹¹³. Причому інститути Відділу суспільних наук АН УРСР були віднесені до першої черги установ, які мали реєвакуватися до Києва за першої можливості¹¹⁴.

Та переїзд Інституту історії і археології АН УРСР до Києва відбувся тільки на весні 1944 р.¹¹⁵ і розтягнувся у часі, позаяк науковці поверталися до вщент зруйнованого та спустошеного війною міста, в якому поступово відновлювалися навіть елементарні побутові умови.

У січні 1944 р. до Києва командували невелику робочу групу у складі В. Дядиченка, П. Стояна та Д. Бліфельда, котра опікувалася підготовчими заходами до переїзду Інституту історії і археології, зокрема приміщеннями для установи й співробітників¹¹⁶. Пізніше до Києва виїхало вісім співробітників Інституту — М. Петровський, В. Дядиченко, Л. Дмитров, Д. Бліфельд, П. Стоян, М. Ткаченко, М. Рубач, Ф. Шерстюк і аспірант П. Шилохвост¹¹⁷. І тільки ближче до літа 1944 р. до Києва повернулася більшість співробітників Інституту. Втім, роботи з відновлення матеріальної бази Інституту, передусім його Наукової бібліотеки тривали до кінця 1944 р.

17 липня 1944 р. РНК УРСР ухвалила постанову про структурне розукрупнення АН УРСР, одним із вислідів якої стало відновлення Інституту історії України

¹¹² Протоколи, докладные записки, сведения о работе АН УССР. Отдел пропаганды и агитации ЦК КП(б)У (январь 1942 г. — ноябрь 1943 г.). — Арк. 160.

¹¹³ Протокольна постанова Президії АН УРСР про затвердження плану реєвакуації установ АН УРСР в Україну (12 листопада 1943 р., м. Москва) // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 1. — С. 228.

¹¹⁴ Там само. — С. 229.

¹¹⁵ *Петровський М. Н.* Інститут Історії України Академії Наук УРСР (спеціально для «Українського слова» й «Українського життя») // Укр. слово (Вінніпер). — 1945, 11 лип. — № 28. — С. 6.

¹¹⁶ Протоколи № 22–35 засідань Вченої ради Інституту історії України АН УРСР за 1944 р. (12 січня — 9 грудня 1944 р.). — Арк. 1.

¹¹⁷ Контрольні списки наукових співробітників Інституту за 1942–1944 рр. (Особистий листок Шиманського М. О.). — Арк. 26.

АН УРСР як самостійної установи¹¹⁸. Ще раніше 14 липня 1944 р. були затверджені штати академічних інститутів, зокрема штат відновленого Інституту історії України складав 33 одиниці, у т. ч. 23 наукові співробітники, 1 лаборант, 9 адміністративно-технічних працівників¹¹⁹. Тоді ж були схвалені штати та структура Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР. Штат комісії складався із 22 співробітників, які мали працювати у п'яти відділах: а) військовий і партизанський відділ; б) відділ військової економіки та окупаційного режиму; в) відділ персональних героїв; г) відділ хроніки та бібліографії; д) відділ фондів¹²⁰.

У липні-серпні 1944 р. відновив діяльність і Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР, який знову очолив доктор історичних наук, професор І. Крип'якевич. Причому перше організаційне засідання відбулося вже 31 липня 1944 р., себто за кілька днів після входження до Львова радянських військ¹²¹.

Таку оперативність у відновленні Львівських відділів академічних установ, зокрема Інституту історії України АН УРСР, сучасні науковці пов'язують із новою кампанією радянзації західноукраїнських земель, якій принаймні ззовні намагалися надати національного характеру в умовах ще незавершеної великої війни. Тим більше, що в АН УРСР відчувалися неабиякі проблеми з комплектацією фахівцями щойно реєвакуйованих і розукрупнених установ, яким гостро не вистачало науковців соціогуманітарного спрямування¹²².

Первісно Львівський відділ Інституту розпочав роботу у складі чотирьох науковців (І. Крип'якевич, М. Кордуба, С. Білецький, І. Карпинець), але вже до кінця 1944 р. зріс до шести дослідників (Ф. Голійчук та О. Терлецький). Протягом 1945–1946 рр. до складу Львівського відділу ввійшли такі науковці, як ректор Львівського університету Іван Беякевич, доцент того ж вузу Володимир Горбатюк, Іван Околот, філософ Андрій Брагінець, бібліограф Юліан Заяць, Іван Сойко, Степан Кміцикевич¹²³.

¹¹⁸ Постанова РНК УРСР про структуру Академії наук УРСР (17 липня 1944 р., м. Київ) // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 1. — С. 302.

¹¹⁹ Протокол № 10 засідання Президії Академії наук УРСР від 14 липня 1944 р., м. Київ // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 2. — С. 130.

¹²⁰ Там само. — С. 133–134. Див. докладніше про плани комісії: Проект перспективного плану роботи Комісії по історії Вітчизняної війни при АН УРСР ([Кінець 1944 р.], м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 455–466.

¹²¹ Протокол № 1 засідання Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР (31 липня 1944 р., м. Львів) // Там само. — С. 434–435.

¹²² Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР: від створення до ліквідації // Історіографічні дослідження в Україні / Голова ред. кол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К., 2012. — Вип. 22: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» (20–21 жовтня 2011 р., м. Київ). — С. 97–98.

¹²³ Див. докладніше про цих науковців: Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України. Наукова діяльність, структура, працівники / Відп. ред. Я. Ісаєвич. — Львів, 2001. — С. 159–160, 165–166, 180, 206–207, 222, 265, 303.

Таким чином, Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР зріс до 13 науковців¹²⁴. Причому співробітники Львівського відділу протягом 1946 р. мали розробляти низку багатообіцяючих і перспективних тем, як-от «Листи і універсали Богдана Хмельницького» (І. Крип'якевич), «Бібліографія історії України» (М. Кордуба), «Історичний атлас України» (С. Білецький) та ін.¹²⁵

Відзначимо, що конституювання чи відновлення Львівських відділів Інститутів історії України, української літератури ім. Т. Г. Шевченка, мовознавства, економіки й археології було оформлено ухвалою Президії АН УРСР від 8 вересня 1944 р., себто навздогін, коли зазначені структурні підрозділи вже розпочали свою діяльність¹²⁶.

Отже, на кінець 1944 р. Інститут історії України АН УРСР складався із 19 наукових співробітників, з яких три науковці мали ступінь доктора історичних наук, а семеро — кандидата історичних наук. Інститут поділявся на п'ять відділів: історії феодалізму (шість співробітників); історії капіталізму (трое співробітників); історії радянського періоду (трое співробітників); археографії (один співробітник); львівський відділ (шість співробітників)¹²⁷.

За кількістю та кваліфікацією співробітників на кінець 1944 р. Інститут історії України АН УРСР майже зрівнявся з довоєнним рівнем. Однак, для забезпечення як старих (чотиритомний вузівський підручник, серія «Нариси з історії України» та ін.), так і нових науково-дослідних проектів фахових істориків не вистачало.

Зауважимо, що з поверненням до Києва Інститут історії України потрапив у нові динамічні соціокультурні обставини, котрі доволі швидко змінювалися наприкінці радянсько-німецької війни та у перші повоєнні роки.

З одного боку, культурні настрої на нещодавно окупованих землях розгорталися у дусі апології визволення, воєнної героїки та патріотизму, котрі хоч і культивувалися відповідними ідеологічними практиками, проте формували певний горизонт очікувань і надій, пов'язаних із кращим, післявоєнним майбуттям. Учасникам і очевидцям воєнних подій хотілося вірити, що пережиті лихоліття, закладуть засади нового буття. Причому ці настрої досить потужно циркулювали у громадсько-культурному середовищі.

З другого боку, тренди партійного курсу воєнної доби, зокрема на ниві «культурного будівництва», перебували на роздоріжжі. Ідеологічні практики часів

¹²⁴ Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР... — С. 99.

¹²⁵ План науково-дослідних робіт Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки на 1946 рік / Для службового користування. — К., 1946. — С. 13–14.

¹²⁶ Із протоколу засідання Президії АН УРСР про відновлення роботи Відділів установ Академії у м. Львів (8 вересня 1944 р., м. Київ) // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 1. — С. 313–315.

¹²⁷ Звіт про роботу Інституту історії України АН УРСР за 1944 р. ([Грудень 1944 р.], м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 451–452.

війни були однозначно спрямовані на плекання та поширення культу радянського героїзму, під який намагалися підвести історичну підоснову.

Приміром, промовистою була навіть назва одного з відділів Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР — відділ персональних героїв. Отож культивування й освячення героїзму, котрий підживлювався певними історичними аналогіями на національному ґрунті, котрі у широкому сенсі являли собою продукovanі «локальні версії» радянського патріотизму.

Більше того, варіації «локального патріотизму» за часів великої війни поширювалися навіть на вірян, які у радянському культурному просторі передвоєнних років піддавалися потужному тиску як ворожі, або, принаймні, потенційно ворожі елементи. Натомість за воєнних часів культивування героїзму спричинилося до певних трансформацій підрадянського культурного простору, номінальними провідниками чи речниками якого волею-неволею стали письменники, митці, науковці.

Власне, героїка війни та культу патріотизму помітно розсували немарковані кордони дозволеного, котрі регламентувалися радянським режимом. Відтак республіканські функціонери прагнули намацати й осягнути, як припустимі межі негласної лібералізації воєнної доби, так і вгадати / передбачити чергові повороти партійної політики, ініційовані та стверджені союзним центром у цій царині.

Своєрідним провісником, точніше робочим зразком для пристосування ідеологічних практик до швидкоплинних соціокультурних обставин воєнного часу стала довідка Ф. Єневича, присвячена Інституту історії України АН УРСР¹²⁸.

За великим рахунком, Ф. Єневич пропонував не тільки тенденційне представлення ролі Інституту історії України у республіканській науці, котре пов'язував із різноманітними «націоналістичними» виявами, а й намічав / анонсував тотальну ревізію радянської історії України передвоєнних часів. Недаремно він обстоював тезу про те, що *«наукової історії України, навіть наукової історії її окремих періодів, немає. Пояснюється це тим, що історики, борючись з соціологічними схемами школи Покровського, впали в другу крайність. Замість того, щоб з безлічі фактів історії України взяти найбільш істотні факти, науково їх узагальнити і розкрити дійсний процес історичного розвитку України, історики беруть буквально всі факти (в тому числі і такі, які не мають ніякого істотного значення) і обмежуються поверховим описом, свого роду коментарями цих фактів, за якими не видно основного, вирішального в історії України. В цьому полягає головний недолік в науковій роботі істориків України»*¹²⁹.

За цими рядками очільника інституції з вивчення історії партії переховувалася думка, котру не афішували публічно, але яку дедалі більше обмірковували у середовищі партійних «менеджерів»: ефективна радянська мінувшини потребу-

¹²⁸ Довідка директора Інституту історії партії при ЦК КП(б)У Ф. Ф. Єневича «Про недоліки в роботі Інституту історії України Академії наук УРСР» (17 травня 1944 р., м. Москва) // Там само. — С. 423–432

¹²⁹ Там само. — С. 425.

вала узгодження, точніше догматизації й уніфікації вихідних концептуальних складових у конструкції історії України.

Якщо подивитися на подальший виклад Ф. Єневича, то в ньому вповні логічно окреслена низка принципів або ключових моментів для такої схематизації чи догматизації минулого: «політична історія наших предків періоду до Київської Русі», «виникнення і оформлення української нації»; «помилкове твердження про “Приєднання Галичини до Польщі”»; помилкова термінологія, як-от «перший, другий і третій поділи Польщі»; «однобічно схарактеризована Українська козацька республіка»; «однобічно висвітлена причина приєднання України до Росії»; «помилкове ототожнювання українського націоналізму з національним обличчям українського народу», «не висвітлено головні питання Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу проти німецько-фашистських імперіалістів»¹³⁰ та низка ін.

Із такої перспективи довідка Ф. Єневича постає як пролог до змагань за впровадження нових радянізованих образів історії України з тотальною регламентацією їхнього представлення, котра мала максимально звузити інтерпретаційний діапазон і нівелювати відмінності у концептуальних підходах, які простежувалися як у передвоєнний період, так і за воєнної доби. Ці змагання розпочалися на серії партійних нарад з українськими істориками за участі письменників, митців, викладачів протягом 1945–1947 рр.

Формат нарад партійних працівників із істориками, письменниками, митцями щодо актуальних проблем політики знання не був новацією місцевих функціонерів. Натомість цей спосіб комунікації запозичили і перенесли на республіканський терен наслідуючи столичні організаційні практики та форми¹³¹.

Типовий сценарій таких нарад нав'язував специфічне дійство, коли «володарі сцени», себто партійного майданчика, закликали всіх учасників висловлюватися відверто не для широкого загалу чи навіть не для протоколу. Завдяки цьому прийому продукувалося ілюзорне враження довір'я, рівності чи принаймні зближення статусу сторін. Тим більше, що нарада зазвичай передбачала нав'язування певних ролей учасникам. Скажімо, досить часто перші виступи виголошувалися письменниками, митцями та іншими культурно-громадськими діячами, яким пропонувалося відверто (без прикрас!) висловитися щодо недоліків і проблем, або навіть подати загальну оцінку становища на «історичному фронті». Такі виступи вирізнялися підвищеною емоційністю та патетикою, зокрема задавали загальну тональність дискусії. Натомість істориків мимоволі змушували виправ-

¹³⁰ Довідка директора Інституту історії партії при ЦК КП(б)У Ф. Ф. Єневича «Про недоліки в роботі Інституту історії України Академії наук УРСР» (17 травня 1944 р., м. Москва) // Там само. — С. 426–431.

¹³¹ Див., приміром: Новые документы о совещании историков в ЦК ВКП(б) (1944 г.) // Вопросы истории. — 1991. — № 1. — С. 188–204; Стенограмма совещания по вопросам истории СССР в ЦК ВКП(б) в 1944 г. Вступительная статья Ю. Н. Амиантова // Там же. — 1996. — № 2. — С. 47–86 та ін.

довуватися чи відповідати на доволі гострі закиди та некомпетентну критику, а то й на відверті провокативні випадки.

Зрештою, цей формат будь-що-будь мав спричинити масштабну полеміку, котра у тому чи іншому вигляді транслювалася / переводилася на персональний рівень, себто продукувалися конкретні закиди щодо поглядів, праць, учинків, фактів із біографії окремих осіб і т. п. Так зав'язувалася певна інтрига, коли низка учасників нарад утрачала властиву їм пильність і природну обережність, або, навпаки, намагалася спровокувати інших осіб, до гострих заяв, принаймні, неоднозначних висловів, коментарів, оцінок тощо.

Наради, як правило, розтягувалися у часі на кілька днів, між якими робилися свого роду тимчасові паузи — кількаденні перерви чи навіть тижневий проміжок і т. п. За цей час деякі учасники емоційно «розігрівалися», «накручували себе» і навіть прагнули «відігратися» у наступні робочі засідання. Наприклад, нарада з питань історії України, котру організував відділ пропаганди і агітації ЦК КП(б)У у березні-квітні 1945 р. тривала протягом п'яти днів із тижневою перервою між кожним її робочим днем¹³² і потім отримала ще й своєрідне продовження. До того ж до початкового складу учасників нарад постійно долучалися нові особи, щоби надати цьому дійству динаміки й інтриги. Крім того, провокувалися нові фази чи повороти попередньої полеміки, котру роздмухували у світлі відповідних партійних рішень і т. п.

Інколи провокуючу роль свідомо чи несвідомо перебирали на себе колеги з інших соціогуманітарних дисциплін, які часто-густо мали власні мотиви та зацікавлення. Приміром, саме таку роль на одному із засідань відіграв літературознавець Є. Кирилюк, який у 1930-ті рр. добре «попрацював» на ниві викриття «націоналістів» і «петлюрівців» в українському письменстві. Відтак у квітні 1945 р. він звинуватив Інститут історії України АН УРСР у «хуторянстві», провінційності, котра, на його думку, полягала у відірваності від вивчення історії слов'янських народів і всесвітньої історії¹³³. Водночас Є. Кирилюк стверджував, що саме завдяки стагнації Інституту в українській радянській історіографії так і не з'явилися праці з історії історичної науки¹³⁴.

«Третьою хобою Інституту історії я би назвав питання феодалльної замкнутості, невелика група істориків окопалася в Інституті, як в козацькій фортеці і весь час здається, що нема кому працювати, люди дуже навантажені, працюють понадміру своїх сил і пишуть, і читають багато, причому читають більше ніж пишуть — немає кадрів і т. д. В такій замкнутості кадрів не буде і навіть ті, що

¹³² Стенограма совещания по вопросам истории Украины (10, 17, 22, 31 марта и 7 апреля 1945 г.). ЦК КП(б)У. Відділ пропаганди і агітації // ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 70. — Спр. 385. — 259 арк.

¹³³ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У. Отдел пропаганды и агитации (14 апреля 1945 г.) [машинопис] // Там само. — Оп. 70. — Спр. 387. — Арк. 2.

¹³⁴ Там само. — Арк. 5.

є порозбігаються. тов. Ястребов вже бере курс на Москву», — наголошував Є. Кирилюк¹³⁵, який доволі добре володів інформацією про тодішню ситуацію в Інституті¹³⁶.

Суголосну думку стосовно трансформації Інституту висловив й А. Введенський — російський історик, професор Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, який від червня 1944 р. до 1951 р. очолював кафедру історії народів СРСР¹³⁷. Зокрема, він відзначив: «Тут цілий ряд товаришів указував на *необхідність розширення дослідницьких меж інституту історії, що б, нарешті, він перестав бути єдиним дослідницьким інститутом, що займається вузько однією історією — історією України. Тут бажано почути думку керівника інституту Миколи Неоновича Петровського; чи дійсно в майбутньому інститут історії України має залишатися тільки інститутом однієї історії України або, врешті, він вийде із цих вузьких рамок. Історію слов'янства потрібно вивчати, історію народів СРСР. Соромно сказати, що на Україні вона слабо вивчається. Кадри молодих працівників фахівців слов'яністів (славістів. — Авт.) ми своїм вихованням не підніmemo, перед нами постає питання найближчим часом відрядити нашу талановиту молодь до Софії, до Болгарії, до Варшави. Без цього ми на Україні слов'янських кадрів не створимо»¹³⁸.*

На перший погляд, зауваги Є. Кирилюка та інших науковців начебто об'єктивно відображали доволі складний стан, який склався в Інституті на початку 1945 р. Та насправді всеслов'янський і всесвітній контексти Є. Кирилюка та його зауваги про «феодалну замкненість» зводилися до ініціювання дискусії про перетворення Інституту історії України в Інститут історії. За великим рахунком, йшлося про чергову радянську інституціональну структуру на кшталт московського Інституту, точніше його блідої провінційної копії, в якій національна / республіканська історія мала остаточно розчинитися в історії СРСР та радянській версії всесвітньої історії.

Зауважимо, що питання про перетворення Інституту історії України в Інститут історії поставало ще у передвоєнні роки. У лютому 1943 р. доповідну записку у цій справі до відділу пропаганди та агітації ЦК КП(б)У подав член-кореспондент АН УРСР С. Юшков, який зазначав: «Всі ці пропозиції не є новими. Історич-

¹³⁵ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У. Отдел пропаганды и агитации (14 апреля 1945 г.) [машинопис] // Там само. — Оп. 70. — Спр. 387. — Арк. 7.

¹³⁶ У листопаді 1944 р. Ф. Ястребов намагався звільнитися з Інституту, проте Вчена рада зобов'язала його завершити роботу як редактора третього тому у проєкті чотиритомного вузівського підручника. Див. докладніше: Протоколи № 22–35 засідань Вченої ради Інституту історії України АН УРСР за 1944 р. (12 січня — 9 грудня 1944 р.). — Арк. 7.

¹³⁷ Особова справа Введенського Андрія Олександровича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 233. — Арк. 1зв.; Професор Андрій Введенський: монографія / Наук. ред. І. Н. Войцехівська. — К., 2013. — С. 78.

¹³⁸ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У. Отдел пропаганды и агитации (14 апреля 1945 г.). — Арк. 38.

на громадськість України давно говорила про необхідність розгортання робіт Інституту історії України, про реорганізацію його в Інститут історії, про потребу видання історичного журналу. Але тепер, коли завдання української історичної науки так ускладнилися, ці пропозиції варто провести в життя»¹³⁹.

Однак, на відміну від позиції Є. Кирилюка, проект інституціональної трансформації С. Юшкова значною мірою був зорієнтований на розгортання поглибленого студіювання історії України, зокрема становлення допоміжних історичних дисциплін, формування програми видання джерел з історії України, введення до української минувшини контекстів з обсягу історії інших народів і навіть створення фахового часопису. Вочевидь, у доповідній записці С. Юшкова неzapе- речно простежуються й власні мотиви та устремління, проте його проект усе ж таки не зводився до чергової хвилі інституціональної радянської установа.

Реакція істориків була неоднозначною. Ф. Лось намагався ухилитися від цієї полеміки, але рішуче висловився за трансформацію інституту: «До цього часу інститут називається Інститутом історії України і в ньому вивчають лише історію України. З цією обмеженістю треба покінчити. У всіх Союзних республіках є інститути історії, де вивчається всесвітня історія, історія СРСР. У нас тільки вивчають історію України. Коли й залишати цю назву — Інститут історії України, то обов'язково треба утворити два нових відділи — відділ всесвітньої історії, де вивчали б історію суміжних країн і відділ історії народів СРСР»¹⁴⁰.

Натомість М. Петровський сприймав такі інвективи доволі болісно, позаяк вони підважували його компетенцію як директора. «Був ряд інших моментів (закидів. — Авт.) на адресу інституту історії. Я сприймаю їх, абсолютно вірно виступаючі говорили про те, що наш інститут є інститутом історії України і тільки. Працівникам інституту відомо, що дирекція інституту це питання порушувала і ставила і зараз воно на стадії обговорення, з тим, щоби за першої нагоди це було впроваджено в життя. Все ж таки пам'ятатимемо, що інституту історії вартувало дворічних зусиль, щоби нам відкрили відділ археографії, видання документів, відділ, де є завідувач і 3 працівники. Думаю, що блискавично перетворити інститут буде важко, але попередня підготовка триває і Вам, Євген Кирилович (Євген Прохорович. — Авт.), можливості наші мають бути відомі. Ви подивіться листи та протоколи», — наголосив М. Петровський¹⁴¹.

Зауважимо, що тодішній директор мав рацію, позаяк у створеному відділі археографії Інституту історії України АН УРСР на кінець 1944 р. працював

¹³⁹ Доповідна записка члена-кореспондента АН УРСР С. В. Юшкова до відділу пропаганди та агітації ЦК КП(б)У про необхідність перебудови діяльності Інституту історії України АН УРСР (3 лютого 1943 р., м. Алма-Ата) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 369.

¹⁴⁰ Стенограма совещания по вопросам истории Украины (10, 17, 22, 31 марта и 7 апреля 1945 г.). ЦК КП(б)У. Відділ пропаганди і агітації. — Арк. 73.

¹⁴¹ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У. Отдел пропаганды и агитации (14 апреля 1945 г.) [машинопис]. — Арк. 50.

усього-на-всього один-єдиний співробітник¹⁴². Щоправда, на кінець 1945 р. кількість співробітників зростає до трьох науковців¹⁴³, але для формування солідної програми наукових студій у царині археографії та джерелознавства фахівців безперечно бракувало.

Втім, звіт про науково-дослідну діяльність Інституту історії України АН УРСР за 1946 р. уже закінчувався згадкою про майбутню реорганізацію Інституту історії України в Інститут історії АН УРСР, зокрема обґрунтовувалася потреба додаткової площі (приміщень) для нових відділів¹⁴⁴. Більше того, у тематичному плані Інституту на 1946 р. таке перетворення подавалося як ініціатива «знизу»: *«потрібно якнайскоріше провести реорганізацію Інституту історії України в Інститут історії і створити відповідні відділи»*¹⁴⁵.

У 1946 р. в Інституті був створений відділ історії СРСР та загальної історії¹⁴⁶, котрий у 1947 р. розділи на два нові відділи — 1) історії СРСР; 2) загальної історії і історії слов'ян. Окрім того, 1947 р. академічне керівництво затвердило штат ще одного проектного відділу Інституту — відділу історії міжнародних відносин¹⁴⁷.

Але інституціональні трансформації, котрі намічалися та розпочалися протягом 1945–1946 рр. загальмувала банальна нестача кадрів. За висловом тодішнього вченого секретаря Інституту Ф. Лося: *«Основним недоліком українського історичного фронту, на мою думку, являється відсутність кадрів. Біда наша в тому, що немає талантів, і біда в тому, що немає масового дослідника-історика. Хоча б узяти наш інститут. В інституті всього 2 доктори історичних наук і 8 кандидатів. Це увесь колектив. Ясно, що такий колектив не може підняти всіх проблем, які стоять перед Інститутом, а ще додати ті питання, які тут висловлювалися, то звичайно така кількість людей їх не може підняти»*¹⁴⁸. Подібну думку Ф. Лось висловлював і раніше, зокрема твердив, що *«проблема кадрів — це основна проблема. Їх не вистачає в нашому інституті»*¹⁴⁹.

¹⁴² Звіт про роботу Інституту історії України АН УРСР за 1944 р. ([Грудень 1944 р.], м. Київ). — С. 452.

¹⁴³ Звіти Інституту історії України АН УРСР та наукових співробітників про роботу за 1945 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 65. — Арк. 40.

¹⁴⁴ Звіт про діяльність Інституту історії України АН УРСР за 1946 р. // Там само. — Спр. 78. — Арк. 7.

¹⁴⁵ Тематичний план науково-дослідної роботи Інституту історії України АН УРСР на 1946 р. // Там само. — Спр. 77. — Арк. 15.

¹⁴⁶ Звіти Інституту історії України АН УРСР та наукових співробітників про роботу за 1945 р. — Арк. 1.

¹⁴⁷ Річний звіт про виконання тематичних планів наукових і науково-дослідних робіт та всієї діяльності Інституту історії України АН УРСР за 1947 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 95. — Арк. 1.

¹⁴⁸ Стенограма совещания по вопросам истории Украины (10, 17, 22, 31 марта и 7 апреля 1945 г.). ЦК КП(б)У. Відділ пропаганди і агітації. — Арк. 70–71.

¹⁴⁹ Стенограма виступу вченого секретаря Інституту історії України АН УРСР Ф. Є. Лося на нараді з питань історії України у відділі пропаганди й агітації ЦК КП(б)У (10 березня 1945 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 485.

Майже в унісон Ф Лосю висловлювалася і К. Стецюк: «У нас з кадрами становище катастрофічне. За роки Вітчизняної війни у нас набагато зменшилася кількість людей. Максімчук пропав без вісті. Бистренко у військовій школі, аспірантів було душ сім, але більшість з них загинула, або ще знаходяться в Армії. В Москві багато думали над тим, як притягти висококваліфіковані наукові кадри і велись переговори, зокрема Козаченко приходив декілька разів на наші наради і давав згоду переїхати до Києва. Ми ставили питання щоб запросити... ряд інших висококваліфікованих істориків, але лімітує квартирна справа»¹⁵⁰.

Зрештою, кадрова проблема неодноразово порушувалася на кількох нарадах протягом 1945–1947 рр. у різних контекстах. Але партійні функціонери здебільшого вважали, що питання кадрів є зручним прикриттям для науковців, яким останні пояснюють уповільнену інституціональну трансформацію та брак великих досягнень на «історичному фронті».

Проте кадрова політика повоєнного часу поступово змінювалася. Зокрема, у 1946 р. в Інституті історії України АН УРСР було 12¹⁵¹, а у 1947 р. — 10 аспірантів¹⁵². Варто взяти до уваги, що 13 вересня 1946 р. за вказівкою ЦК ВКП(б) були ліквідовані Львівські відділи низки академічних інститутів, зокрема Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР¹⁵³. Це суттєво позначилося на кадровому складі низки академічних інституцій, передусім Інституту історії України, позаяк інституція втратила 13 кваліфікованих учених.

28 жовтня 1946 р. це начебто «академічне» рішення затвердила Рада міністрів УРСР, яка дозволила перевести провідних співробітників зі Львова до Києва¹⁵⁴. Втім, навіть ті львівські учені, котрі перебралися до Києва, так і не прижилися на новому місці¹⁵⁵. Ліквідації львівських відділів ряду інститутів АН УРСР передувала потужна кампанія з цькування галицьких науковців (І. Крип'якевича, М. Корду-

¹⁵⁰ Стенограма совещания по вопросам истории Украины (10, 17, 22, 31 марта и 7 апреля 1945 г.). ЦК КП(б)У. Відділ пропаганди і агітації. — Арк. 222.

¹⁵¹ Звіт про діяльність Інституту історії України АН УРСР за 1946 р. — Арк. 1.

¹⁵² Річний звіт про виконання тематичних планів наукових і науково-дослідних робіт та всієї діяльності Інституту історії України АН УРСР за 1947 р. — Арк. 1.

¹⁵³ Протокол № 14 засідання Президії Академії наук УРСР від 13 вересня 1946 р. // Історія Національної академії наук України. 1946–1950 / Гол. ред. О. С. Онищенко; упоряд. Л. М. Яременко, С. В. Старовойт, О. М. Березовський, В. А. Кучмаренко. — К., 2008. — Ч. 2: Додатки. — С. 25.

¹⁵⁴ Постанова РМ УРСР «Про ліквідацію відділів науково-дослідницьких інститутів української літератури, історії України та економіки Академії наук УРСР в м. Львові» (28 жовтня 1946 р.) // Історія Національної академії наук України. 1946–1950 / Гол. ред. О. С. Онищенко; упоряд. Л. М. Яременко, С. В. Старовойт, О. М. Березовський, В. А. Кучмаренко. — К., 2008. — Ч. 1: Документи і матеріали. — С. 93; Матеріали про діяльність АН УРСР та її інститутів (копії та проекти постанов Уряду, доповідні записки, листи, довідки тощо) // ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 7, т. 4. — Спр. 3934. — Арк. 143.

¹⁵⁵ Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР... — С. 106–107.

би, О. Терлецького та ін.), яких звинувачували у «націоналізмі», колабораціонізмі, поширенні «буржуазних» концепцій М. Грушевського і т. п.¹⁵⁶

12 квітня 1947 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про роботу сесії Академії наук УРСР», в якій зазначалося: «Вважати абсолютно неприпустимим той факт, що за планом робіт Інституту історії Академії наук УРСР як співавтора роботи “Критика буржуазно-націоналістической концепции Грушевского и его «школы»” висунуто учня та послідовника Грушевського Крип’якевича І. П. — автора злобної антирадянської фашистської книги “Історія України”¹⁵⁷, виданої ним за німецької окупації у Львові»¹⁵⁸.

Як і у передвоєнні часи вчених-гуманітаріїв, насамперед І. Крип’якевича, примушували «каятися» та визнавати свої «гріхи» та «помилки».

За клопотанням Інституту історії України АН УРСР М. Кордубі, О. Терлецькому та Ф. Голійчуку дозволили певний час працювати за індивідуальними планами на попередніх посадах. Втім, 1947 р. їх звільнили з Інституту¹⁵⁹. О. Терлецький до 1950 р. ще попрацював як старший науковий співробітник у львівській групі Інституту археології АН УРСР¹⁶⁰. Та дехто з галицьких науковців так і не пережив потужної кампанії цькування. 2 травня 1947 р. після інсульту помер М. Кордуба — співробітник Львівського відділу Інституту історії України та один із найвидатніших представників Галицької історичної школи М. Грушевського¹⁶¹.

Чергова кампанія з розвінчання М. Грушевського, котра супроводжувалася пошуком його очевидних і прихованих послідовників стала однією з найважливіших тем, які наскрізним рефреном простежуються у полемічних змаганнях на післявоєнних партійних нарадах із науковцями та культурно-громадськими діячами. Власне, тема М. Грушевського та його впливів на українське радянське історіописання повсякчас циркулювала практично на всіх нарадах 1945–1947 рр.

Зазначимо, що ще 1945 р., себто напередодні 80-річчя від дня народження М. Грушевського (1866–1946), питання щодо представлення й оцінки його спадщини виглядало не зовсім однозначно. Скажімо, у розвідці М. Петровського про діяльність та плани післявоєнного Інституту у липні 1945 р. не знаходимо жодного випадку супроти М. Грушевського! Натомість автор відзначав: «Характерно,

¹⁵⁶ Інститут українознавства імені Івана Крип’якевича Національної академії наук України... — С. 12.

¹⁵⁷ Вірогідно, тут йдеться про працю: Крип’якевич І. Історія України. — Львів: Українське видавництво, 1941. — 70, 2 с.; Його ж. Історія України. — Львів: Українське видавництво, 1941. — 60, [3] с.

¹⁵⁸ Постанова ЦК КП(б)У «Про роботу сесії Академії наук УРСР» (12 квітня 1947 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 523.

¹⁵⁹ Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР... — С. 107–108.

¹⁶⁰ Особова справа Терлецького Омеляна Антоновича // НА ІІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 94. — Арк. 13в.

¹⁶¹ Піх О. Мирон Кордуба (1876–1947). — Львів, 2012. — С. 36–37.

що й покійний академік Михайло С. Грушевський, в IX томі (част. II) своєї «Історії України-Русі» (1931 р.), оголосив дуже багато джерел і зробив на підставі їх висновок, що Хмельницький після 1654 р. зовсім не бажав розриву з Росією; ці останні висновки Грушевського, що протирічать його старим поглядам, старанно замовчуються і в наші дні різними підлабузниками німецького фашизму»¹⁶². Звичайно, варто взяти до уваги, що ця стаття призначалася для українського читача у Північній Америці, себто мала репрезентувати лакований або підфарбований образ радянської України та її вчених-гуманітаріїв.

Наприкінці 1945 р. доволі розлогу хроніку життя та діяльності М. Грушевського¹⁶³, передруковану на друкарській машинці, уклав Ф. Шевченко, котрий на той час працював начальником науково-видавничого відділу Архівного управління УРСР, а від 1949 р. став завідуючим відділом історії країн народної демократії Інституту історії України АН УРСР.

Певна річ, не варто надмірно переоцінювати означені тексти у формуванні післявоєнної рецепції М. Грушевського, котрі тою чи іншою мірою були інспіровані згори, можливо як свого роду апробація певних тактичних ідей або підходів партійних функціонерів у царині ідеологічних і культурних практик. Але у світлі другої половини повоєнного 1945 р. героїко-патріотичні дискурси, мабуть, все ж таки будили крихкі сподівання, принаймні у деяких істориків, про якое післявоєнне «потепління» у непримиренному ставленні до цього визначного українського вченого.

Втім, перебіг подій упродовж 1946 р. доволі швидко продемонстрував ілюзорність післявоєнних сподівань на ниві культури та науки. Натомість розгорнулася нова кампанія з викриття М. Грушевського та його «буржуазної» школи.

На цьому місці доцільно докладніше спинитися на тих обережних спробах істориків оборонити себе від звинувачень у «націоналістичних помилках» під впливом школи М. Грушевського. Наприклад, І. Бойко так пояснював походження таких «помилочок»: *«Люди, непомітно для себе, вповзали... Будучи радянськими людьми, будучи ентузіастами соціалістичної науки, я би сказав, навіть ентузіастами марксо-ленінського вчення, вони непомітно для себе, в силу тих моментів, про які я говорив, вповзали в цю методологію, бо з самого початку, коли наші історики переходять до вивчення XVI–XVII–XVIII століть, вся археографічна база — виключна та, що надбана Грушевським і його школою, або ще попередниками Грушевського. Навіть історіографічної бази, на підставі якої по-новому вирішувалися би питання, у нас фактично до цього часу нема. Доводиться спиратися на цю стару базу. Через слабкість методологічної підготовки, наші люди*

¹⁶² Петровський М. Н. Інститут Історії України Академії Наук УРСР. — С. 6.

¹⁶³ Шевченко Ф. Хроніка діяльності М. С. Грушевського з 1917 р. по 1924 р. (11 грудня 1945) / Упоряд. І. Корчемна // Шевченко Ф. Історичні студії: Збірка вибраних праць і матеріалів (До 100-річчя від дня народження) / за ред. В. Смолія та Г. Боряка; упоряд. і ком.: С. Батуріна, С. Блашук, І. Корчемна, О. Ясь. — К., 2014. — С. 341–366.

неспроможні були критично переробляти цю базу, критично використати цю базу»¹⁶⁴.

У подібному дусі прагнули представити справу з «буржуазними» та «націоналістичними» впливами М. Грушевського й інші історики. Приміром, К. Стецюк запропонувала суголосьне пояснення: «Тут виникає питання — де ж причини цього явища? На мою думку, відповідь можна знайти, коли згадати такі факти. *Грушевський і його школа для обґрунтування своїх поглядів підняли силу фактичного матеріалу, використовуючи історичні джерела однобічно, висвітлюючи історичні факти однобічно, не зупиняючись перед перекручуваннями і фальсифікацією історії. Але не можна забувати, що книги Грушевського і його школи в сотнях тисячах екземплярів розходились й отруювали свідомість людей. Потім, коли молодий науковий робітник починає вивчати першоджерела і конкретні факти історії України, йому мимоволі доводиться брати джерела й факти однобічно підібрані Грушевським і його школою. І так непомітно людина могла опинитись в полоні цього освітлення, використовуючи ці джерела і матеріали»¹⁶⁵.*

Врешті, у виступах істориків простежувалася думка про ненавмисність, випадковість наявних «помилко» і «прогалин», які партійні бонзи пов'язували виключно з «ворожими» впливами школи М. Грушевського. Відтак нав'язувався один із типових актів сюжетного дійства таких «форумів» — визнання істориками «помилко» і прагнення науковців будь-що-будь довести їх ненавмисність, себто продемонструвати належність до табору «своїх». Такі пасажи вчених на партійних нарадах 1945–1947 рр. мимоволі продукують порівняння з «покаянними» та «викривальними» текстами на ниві українського радянського історіописання першої половини 1930-х рр.

Водночас вказані наради стали зручною ареною для інспірації персональних конфліктів між науковцями, які розгорталися під тим або іншим формальним приводом. Скажімо, на нараді у березні 1945 р. письменник Ю. Яновський висловив сумнів у лідерських якостях М. Петровського як директора Інституту історії України АН УРСР¹⁶⁶. Загалом становище М. Петровського у післявоєнну добу було доволі складним, зокрема у 1946 р. він певний час перебував у статусі в. о. директора Інституту¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У (29–30 апреля 1947 г.). Управление пропаганды и агитации [машинопис] // ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 70. — Спр. 753. — Арк. 103.

¹⁶⁵ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У 6 мая 1947 года. Управление пропаганды и агитации. Отдел науки. — Арк. 42–43.

¹⁶⁶ Витяг із стенограми виступу письменника Ю. І. Яновського щодо укріплення керівництва Інституту історії України на нараді з питань історії України у відділі пропаганди й агітації ЦК КП(б)У (22 березня 1945 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 488–489.

¹⁶⁷ Довідник Академії наук Української РСР на 1946 рік. — К., 1946. — С. 84.

Іноді полемічні випадки набували скандального, провокативного, сенсаційного чи майже комічного присмаку. Наприклад, К. Гуслистий¹⁶⁸ на одній із нарад у травні 1947 р. із очевидним підтекстом запитав: за що М. Грушевський¹⁶⁹ подякував М. Петровському у дев'ятому томі «Історії України-Руси»?

Отож тодішній директор Інституту історії України АН УРСР був змушений давати розлогі пояснення, доводити та виправдовуватися в тому, що він у жодному разі не був адептом М. Грушевського навіть у 1920-ті рр. Натомість він запропонував свою версію цієї подяки: *«Ясно, що я у Львові не був, не був його учнем, бо познайомився з Грушевським приблизно в 1925 році і бачив у житті, у всякому разі не більше 10-ти разів. Поскільки я друкувався в редакції Академії Наук, де редактором був Грушевський, або в Харкові Яворський, то я і числюся нештатним співробітником історичної секції Української Академії Наук. Головою цієї секції був Грушевський. І ось він мені сказав, коли я був якось в Києві, здавав якусь роботу, що кілька робітників істориків працюють в Москві, вивчають документи, які є до історії України XVII ст. Це тобто до часів Богдана Хмельницького. Чи ви б не з'їздили туди і не допомогли розібратися, вони там заплуталися і не можуть розібрати стовбці. Історична секція вам дасть командировку. Я взяв командировку, але сказав, що розбиті стовбці розберу, але буду працювати головним чином для себе. Ці розбиті стовбці — це були переплутані листочки без дат і треба було встановити дати. Поскільки я в джерелах вже розбирався, це було вже в 1927, поскільки я джерела знав уже прилично, я це розібрав дуже докладно... Я цей труд видав якраз перед війною. І потім, коли вже Грушевський друкував свій IX том, то в примітці до 1-го тому (книги. — Авт.) він зазначив, що в Відні зібрали такі то документи, в Кракові, в Москві працювали такі то. Ось, товариші, я розказав про те, що не дає спати Костю Григоровичу (Гуслистому. — Авт.)»¹⁷⁰.*

Та, попри хиткість означених звинувачень, подальший перебіг полеміки для М. Петровського на травневій нараді 1947 р. набув доволі несприятливого розвитку. Приміром, О. Корнійчук і М. Рубач навіть зіставляли його з «фашистом» І. Крип'якевичем, хоч і визнавали суттєву різницю між обома істориками¹⁷¹. Проте інші учасники наради, приміром К. Стецюк, уважали, що закиди супроти М. Петровського, висловлені К. Гуслистим, М. Рубачом, М. Супруненьком, умотивовані виключно особистими інтересами¹⁷². Втім, на тій же нараді розгорнутої критики зазнали й праці та погляди М. Рубача¹⁷³.

¹⁶⁸ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У 6 мая 1947 года. Управление пропаганды и агитации. Отдел науки. — Арк. 120.

¹⁶⁹ *Грушевський М.* Історія України-Руси: У 11 т., 12 кн. — К., 1996. — Т. 9: Роки 1650–1654, кн. I: (Хмельниччини роки 1650–1653). — С. 5 (прим. 1).

¹⁷⁰ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У 6 мая 1947 года. Управление пропаганды и агитации. Отдел науки. — Арк. 125–126.

¹⁷¹ Там само. — Арк. 174.

¹⁷² Там само. — Арк. 50.

¹⁷³ Стенограма виступу наукового працівника Інституту історії України АН УРСР К. І. Стецюк на нараді в ЦК КП(б)У з критикою «помилко буржуазно-націоналістично-

У післявоєнні роки розгорнулася й ротація поколінь науковців в Інституті історії України АН УРСР. Тоді ж до Інституту почали повертатися демобілізовані співробітники й аспіранти. Цей процес був доволі складний і болісний, оскільки у повоєнний час в інституції знову загострилися змагання за лідерство, що всіляко підігрівалися партійними функціонерами, котрі опікувалися науковою й культурно-освітньою сферами.

Скажімо, колишній директор С. Белоусов порушив цю проблему на нараді у травні 1947 р.: «Прибувши з армії до інституту, я відразу помітив хворобливе становище. Це, безумовно. При чому варто сказати, що таке хворобливе становище було не тільки у ставленні до Рубача. Мене вразило напруження, котре відчувалося в інституті. Я на власній шкурі відчув цей «привітний прийом». (тов. Литвин (секретар ЦК КП(б) У. — Авт.): З чийого боку?). Я не знаю, з чийого боку, але я два місяці мешкав на вулиці. Очевидно, була та сторона, котра мала цим питанням поцікавитися. Я — полковник Червоної Армії і я два місяці мешкав на березі Дніпра. Не могли вирішити цього питання. А потім оформлення на роботі. Не було чесно, щирої настанови. Я прийшов з армії. На якій роботі я був — це всім відомо. На цю роботу я не претендую. Я хотів бути рядовим, звичайним науковим співробітником. Були спроби вислати мене до Львова. До Львова — куди завгодно, але тільки не до Києва. Відбувалася плутанина. Все дуже складно. Я б просив на більш вузькому засіданні або де-небудь дозволити мені розповісти про все це. Тут є моменти, котрі я не вважаю за можливе пояснювати у колі широкої аудиторії»¹⁷⁴.

Та не уникнув звинувачень на цій нараді і С. Белоусов, якому закидали не тільки організаційні прорахунки та численні «помилки» у працях Інституту передвоєнної доби, а навіть близькі взаємини з І. Крип'якевичем. Трагікомічність таких закидів полягала в тому, що формальним приводом для їх висунення стали обійми С. Белоусова та І. Крип'якевича на першій післявоєнній зустрічі в Інституті.

Проте реакція С. Белоусова, попри емоційне обурення, свідчить, що він поставився до цих звинувачень як до цілком реальної загрози: «Я нещодавно повернувся з Армії. Ми з ним довго не бачилися, ну й обійнялися (3 місяця: Але ви знали, що він робив під час війни?). Звідки я міг знати? (3 місяця: Я сам повідомив про це вас). Ну, добре, ваша заслуга, вам орден дадуть. Людина мене побачила, він мене знає. Він кинувся до мене, але ж це не значить, що я з ним мав ідейний зв'язок. Микола Неонович (Петровський. — Авт.) знає, що коли ще Західна Україна перебувала у складі Польщі, скільки статей було про мене, де мене обвинувачували, що я з Москви і т. п. Людина побачила мене зраділа: «Кого я бачу? Кого

го характеру», допущених М. А. Рубачем (6 травня 1947 р, м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 556–559.

¹⁷⁴ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У 6 мая 1947 года. Управление пропаганды и агитации. Отдел науки. — Арк. 19.

я бачу?». Довелося обійняти, не повинен був же я йому плюнути в обличчя. Ну й обійнялися (Сміх). Це все відноситься до області жартів і мені здається, що це немає істотного значення, хто з ким обнімався, цілувався. *Якщо ви встановили, що у мене з ним був організаційний зв'язок, то це інша справа.* Варто сказати, що і зараз я зустрічаюся з Крип'якевичем в інституті, він підходить, вітається. Невже я повинен руки за спину ховати»¹⁷⁵.

Зрештою, поміж казуїстичних змагань навколо ідеологічних догматів, викриття та критики привиду «націоналістичної» концепції М. Грушевського, пошуку його гаданих послідовників, хитросплетінь персональних інтриг і інспірацій партійних бонз на нарадах 1945–1947 рр. виявилось кілька ключових проблем, які намічали кардинальні трансформації як у післявоєнному Інституті зокрема, так і на обширах українського радянського історіописання загалом.

Передусім, однозначно анонсувалася нова інституціональна радянська установка. Інститут історії України мав остаточно перетворитися в Інститут історії — зменшену, сіру і провінційну копію відомої союзної інституції, в якій студіювання історії України передбачалося повністю вмонтувати у загальну конструкцію російсько-радянської минувшини.

Втім, таке переформатування Інституту потребувало масштабної кадрової ротації. Проте природна зміна поколінь в академічних установах, яка доволі суперечливо й сповільнено розпочалася у післявоєнний час, не могла задовольнити партійних адміністраторів. Отож цьому процесу мали надати форсованого прискорення за рахунок нової, післявоєнної «селекції» радянських інтелектуалів.

Та лишалося ще одне питання, котре у суперечливих ракурсах і багатоліких контекстах повсякчас фігурувало на сторінках стенограм і протокольних записів нарад: що робити з культивуванням героїки у післявоєнну добу? Адже героїко-патріотична репрезентація історії України, котра була зручним, затребуваним і керованим ресурсом мобілізаційних практик, розрахованих на українську громадськість за часів війни, у світлі великої перемоги 1945 р. та ідеологічних віянь післявоєнного світу, щонайменше, продукувала чималі проблеми й містила потенційні конфлікти.

«Лише дуже поволі відбудовувалося науково-історичне життя в УРСР, важко загоювалися воєнні рани, а головне — “воєнний стан” в українській науці тривав ще довго по закінченні самої війни. Після короткої “передішки” в критичні воєнні роки, коли большевики толерували і навіть облудно пропагували ідею українського патріотизму, зокрема в українській науці, почався новий і цим разом тотальний наступ советсько-московської ідеології проти найглибших основ української історіографії», — зазначав О. Оглоблин¹⁷⁶.

¹⁷⁵ Стенограмма совещания историков при ЦК КП(б)У 6 мая 1947 года. Управление пропаганды и агитации. Отдел науки. — Арк. 29–30

¹⁷⁶ Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію. — Нью-Йорк, 1963. — С. 15.

Отож на післявоєнних нарадах дедалі виразніше намічалися контури того повороту у серпні 1947 р., який стався у післявоєнній політиці знання на просторі республіканського історіописання. Дехто з науковців навіть уважає, що саме означені наради кінець-кінцем і призвели до цієї сумнозвісної партійної постанови¹⁷⁷.

3.2. Піднесення і присмерк «локального» патріотизму: представлення української минувшини за воєнної та повоєнної доби

Радянсько-німецька війна спричинилася не тільки до масштабних соціокультурних трансформацій більшовицького режиму, а й висунула нові вимоги та запити до представлення минувшини народів СРСР. Військові реалії нав'язували плекання й масштабне поширення культу героїзму, котрий намагалися оперти на історичні засади, аналогії, приклади, персоналії тощо. Відтак потреби війни, на якийсь час призупинили, точніше відсунули на другий план конструювання спільної російсько-радянської минувшини для всіх народів СРСР. Натомість у підрадянському культурному просторі воєнної доби формувалися дискурси героїки та «локального» патріотизму, котрі прагнули вмонтувати як вибрані фрагменти-складові до «єдиного моноліту» загальнорадянського патріотизму.

Втім, дискурс-альтернативи на ниві українського радянського історіописання воєнної доби були сповнені суперечностей і прогалин, оскільки почасти продовжували орієнтуватися на передвоєнні тренди, почасти перебудовувалися та переорієнтовувалися на ідеологічні та культурні практики воєнного часу.

Наукові плани евакуйовані історики почали плекати майже відразу по прибуття до Уфи, зокрема на першому засіданні 20 жовтня 1941 р. групи історії та археології. Приміром, М. Петровський уважав, що «план роботи доцільно будувати по частинах... літератури і матеріалів для роботи тут дуже мало. 4-х томник варто I, II, III [томи] рукопису є тут. Треба переглянути, перередагувати. Про перевидання варто подумати, *може краще видати Коротку історію України аркушів 4–5. Це можна було зробити досить швидко...*»¹⁷⁸.

Схоже, що поступово до цієї думки схилялися й інші евакуйовані вчені-гуманітарії. Відтак 17 листопада 1941 р. на засіданні групи історії та археології вже доволі предметно й гостро обговорювалися питання пов'язані з підготовкою та планом «короткого нарису з історії України». Причому виявилися різні точки зору й підходи. Дехто (Ф. Шерстюк) пропонував збільшити обсяг нарису до

¹⁷⁷ Тронько П. Т., Симоненко Р. Г., Скляренко Є. М. О. К. Касименко — видатний український вчений і організатор історичної науки / Наук. ред. П. Т. Тронько. — К., 2007. — С. 51–59.

¹⁷⁸ Протоколи засідань групи історії та археології (20 жовтня — 4 грудня 1941 р.). — Арк. 1зв.

7 др. арк.¹⁷⁹ Натомість інші науковці (К. Гуслистий) просували проект «короткого нарису з історії української культури»¹⁸⁰.

Втім, супроти концепції цього проекту рішуче виступив вищезгаданий В. Петров, який категорично заявив: *«Я не погоджуюся з планом автора. Переважає історія, а не культура, звідси і підхід до автури. Один автор має бути фахівцем у всіх областях культури даного періоду. Принцип має бути іншим. Роботу повинні писати не історики, а фахівці з окремих питань культури»*¹⁸¹.

Позицію В. Петрова майже одностайно підтримали історики М. Супруненко, М. Ткаченко, М. Петровський, Ф. Шерстюк. Останні, очевидно, виходили із більш практичних міркувань, аніж В. Петров, позаяк брали до уваги складнощі реалізації проекту, котрий К. Гуслистий однозначно виписав під себе. Натомість В. Петров на попередньому засіданні 20 жовтня 1941 р. підкреслював, що видання «історії української культури» дуже важливий проект. Але водночас він усвідомлював, що практично не було умов і можливостей для його реалізації, передусім бракувало фахівців¹⁸².

Та К. Гуслистий обстоював власну позицію, зокрема наголошував на необхідності вивчення історії української культури саме за принципом окремих епох¹⁸³. Очевидно, згодом цей проект К. Гуслистого трансформувався у збірку з робочою назвою «Українська культура» чи «Нариси з української культури» (у 1943 ця робота фігурувала як «Історія української культури»)¹⁸⁴, згадки про яку принагідно зустрічаємо у протокольних записах відділу історії та археології Інституту суспільних наук АН УРСР за 1942 р.¹⁸⁵

Однак, логіка нищівної та руйнівної війни вносила свої мотиви у формування дослідницьких практик, які були зумовлені гострими потребами морально-психологічної мобілізації багатонаціонального населення воюючого СРСР. Тому практично-утилітарні вимоги воєнної доби формували той діапазон запитів, які адресувалися до історії, котру мали представляти у вигляді героїчної минувшини. Історія мала стати важливим мобілізуючим ресурсом у війні червоної імперії з Третім рейхом.

Приміром, на 1942 р. була запланована ціла популярна серія нарисів (брошур) — «Історичні діячі і герої українського народу», у межах якої планувалося представити постаті князів Ігоря Святославича і Данила Галицького, повстан-

¹⁷⁹ Протоколи засідань групи історії та археології (20 жовтня — 4 грудня 1941 р.). — Арк. 2.

¹⁸⁰ Там само. — Арк. 2зв.

¹⁸¹ Там само. — Арк. 2зв.

¹⁸² Там само. — Арк. 1зв.

¹⁸³ Там само. — Арк. 2зв.

¹⁸⁴ Григорович К. [Гуслистий К. Г.] Подлинная история Украины и украинской культуры. — С. 37–38.

¹⁸⁵ Протоколи засідань відділу історії та археології Відділення суспільних наук АН УРСР (12 січня — 25 грудня 1942 р.). — Арк. 36, 39зв.

ського ватажка Северина Наливайка, гетьманів Богдана Хмельницького та Петра Конашевича-Сагайдачного, полковників Максима Кривоноса, Івана Богуна та Семена Палія, народних керманічів Максима Залізняка, Олексу Довбуша, Усти-ма Кармелюка, врешті-решт червоних героїв Миколу Щорса, Василя Боженка та Олександра Пархоменка¹⁸⁶.

Втім, незабаром назву серію скоригували, позаяк означення «герої українського народу» все ж таки містило небезпечні конотації навіть за воєнної доби. У лютому 1942 р. серію називали «Борцы за родной край»¹⁸⁷, але кінець-кінцем обрали більш нейтральну назву — «Наші великі предки»¹⁸⁸. Змінювався, уточнювався й персональний склад історичних діячів, яких пропонувалося представити у розрізі героїчного дискурсу.

Коментуючи ці тенденції Я. Пеленський вказував навіть на певну лібералізацію культурних і дослідницьких практик в уфимський період побутування українських інтелектуалів з академічних інституцій¹⁸⁹. Натомість сучасні дослідники обстоюють думку, що у вказаній серії сполучалися патріотичні мотиви з помітною апологією історичної ролі слов'янства¹⁹⁰.

Зауважимо, що поширення панславистських ідей і концептів, хоч і в адаптованій радянській оболонці, стало одним із найважливіших культурних трендів воєнної доби. Недаремно у червні 1942 р. розпочалося видання журналу «Славяне» (редактор філолог-славист, академік АН СРСР М. Державін) як органа Всеслов'янського комітету, створеного 1941 р. у Москві. Причому поряд із поширенням думок про «братерство слов'янських народів» репрезентувалися матеріали з обсягу національної слави та героїки як свого роду проекції «локальних» версій єдиного радянського «патріотизму».

Приміром, на сторінках цього журналу була опублікована стаття М. Рильського з промовистою назвою «Слава Украины», котра переінакшувала, точніше пропонувала своєрідну «гру» смислів щодо відомого гасла¹⁹¹.

Так чи інакше, проект серії «Наші великі предки» продукував республіканський, точніше тимчасово адаптований до умов воєнного часу український пантеон історичних героїв, убраних у радянські шати.

¹⁸⁶ Тематичний план Інституту історії і археології АН УРСР на 1942 р. — Арк. Ізв. — 2.

¹⁸⁷ Протоколи засідань відділу історії та археології Відділення суспільних наук АН УРСР (12 січня — 25 грудня 1942 р.). — Арк. 5.

¹⁸⁸ Там само. — Арк. 45; *Петровський М. Н.* Наша робота за час війни (Інститут історії і археології Української Академії Наук у дні Вітчизняної війни) // Київська правда. — 1943, 26 листоп. — № 13. — С. 4.

¹⁸⁹ *Pelenski J.* Soviet Ukrainian Historiography after World War II // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. — 1964. — Bd.12, h. 3. — P. 376–377.

¹⁹⁰ *Гриценко П. Ю.* Уфимський період в історії інститутів гуманітарного профілю НАН України // *Вісник НАН України*. — 2011. — № 12. — С. 88.

¹⁹¹ *Рильський М.* Слава Украины // *Славяне*. — 1943. — № 4. — С. 15–16.

Ця серія брошур була запущена доволі швидко. Скажімо, нарис «Богдан Хмельницький» М. Петровського обговорювався на засіданні групи історії та археології Інституту суспільних наук АН УРСР уже 29 січня 1942 р.¹⁹² 19 лютого 1942 р. розглядалася низка інших нарисів, присвячених Данилу Галицькому, Б. Хмельницькому, І. Богуну, П. Конашевичу-Сагайдачному, С. Палію, І. Франку та Т. Шевченку (автори М. Петровський, К. Гуслистий, В. Дядиченко, Є. Кирилюк і М. Ткаченко)¹⁹³.

Протягом 1942–1943 рр. у межах означеної серії були опубліковані брошури про Данила Галицького¹⁹⁴, Петра Конашевича-Сагайдачного¹⁹⁵, Богдана Хмельницького¹⁹⁶, Івана Богуну¹⁹⁷, Семена Палія¹⁹⁸, Устима Кармалюка¹⁹⁹, Івана Франка²⁰⁰ та ін. Деякі з цих нарисів передруковувалися у періодичних виданнях, при чому нарис К. Гуслистого про Данила Галицького на сторінках журналу «Славяне»²⁰¹.

У 1942 р. в Уфі була опублікована й збірка статей, присвячена традиціям боротьби з німецькими загарбниками, котра мала актуалізувати низку історичних подій і постатей у контексті радянсько-німецької війни²⁰².

Розроблялися й плани діяльності Комісії з історії Вітчизняної війни на Україні, котра на той час існувала як невелика неформальна група науковців, яка фіксувала біжучу хроніку й інформацію. Втім, на II квартал 1942 р. ця робота вже формулювалася як «Літопис Великої Вітчизняної війни», який мав низку тематичних блоків: «героїчна оборона Києва», «героїчна боротьба за Донбас», «коротка хронологія Великої Вітчизняної війни» тощо²⁰³. Таким чином, героїчний дискурс набував дедалі більшого поширення, зокрема легітимізувався тодішніми ідеологічними та культурними практиками.

Зрештою, обставини й умови евакуаційного буття за часів великої війни нав'язували історикам невеликі й компактні формати наукової продукції, котрі можна було доволі швидко підготувати та видрукувати. Відтак весною 1942 р. розгорнулася робота над «Коротким нарисом історії України» («Кратким очерком истории Украины») або «Коротким курсом історії України», проспект якого досить

¹⁹² Протоколи засідань відділу історії та археології Відділення суспільних наук АН УРСР (12 січня — 25 грудня 1942 р.). — Арк. 3.

¹⁹³ Там само. — Арк. 5–6.

¹⁹⁴ *Гуслистий К. Г.* Данило Галицький. — [Саратов], 1942. — 12 с.

¹⁹⁵ *Його ж.* Петро Конашевич-Сагайдачний. — [Саратов], 1942. — 16 с.

¹⁹⁶ *Петровський М.* Богдан Хмельницький. — [Саратов], 1942. — 16 с.

¹⁹⁷ *Його ж.* Іван Богун. — [Саратов], 1942. — 16 с.

¹⁹⁸ *Дядиченко В.* Семен Палій. — [Саратов], 1942. — 12 с.

¹⁹⁹ *Шерстюк Ф.* Устим Кармалюк. — Б. м., 1943. — 15 с.

²⁰⁰ *Кирилюк Є. П.* Іван Франко. 1856–1916 / Ред. Д. Гнатюк. — Саратов, 1942. — 12 с.

²⁰¹ *Гуслистий К. Г.* Данило Галицький // *Славяне*. — 1942. — № 2. — С. 43–45.

²⁰² Боротьба українського народу проти німецьких загарбників: Зб. статей / За ред. К. Г. Гуслистого, Л. М. Славина. — Уфа, 1942. — 48 с.

²⁰³ Тематичний план Інституту історії і археології АН УРСР на 1942 р. — Арк. 6.

жваво обговорювали і коментували на засіданні відділу історії та археології 5 березня 1942 р. Тоді ж розподілили навантаження поміж авторів.

Відзначимо, що «Короткий нарис історії України» евакуйовані історики й археологи одночасно називали й «Нарисом історії України» («Очерком истории Украины») ²⁰⁴. Схоже, що первісний проект «Короткого нарису...», який істотно зріс за обсягом на прикінцевій стадії (від запланованих 5–7 до майже 14 др. арк.), перейменували у «Нарис історії України». Про це свідчить і заувага М. Петровського на нараді у квітні 1947 р. про «*короткий нарис історії України, який вийшов у 1942 р. в Уфі*» ²⁰⁵.

Протокольні записи фіксують обговорення розділів Ф. Лося (30 квітня 1942 р.) ²⁰⁶, В. Дядиченка (5 травня 1942 р.) ²⁰⁷. Практично одночасно на засіданні відділу історії і археології Інституту суспільних наук АН УРСР від 16 травня 1942 р. розглядалися 2, 3 та 4 розділи, написані К. Гуслистим ²⁰⁸, 25 травня 1942 р. — розділи, підготовлені Л. Славиним і М. Супруненьком ²⁰⁹, а 28 травня 1942 р. — «географічний» розділ (автор К. Воблій) ²¹⁰.

Таким чином, 8 липня 1942 р. на другому засіданні Вченої ради Інституту історії і археології АН УРСР ухвалили рішення вважати «Нарис історії України» завершеним і передати його текст до Редакційно-видавничої ради ²¹¹. Певна річ, такий поспіх із обговоренням і передачею «Нарису історії України» до видавництва був пов'язаний не тільки з умовами воєнної доби, а й із М. Петровським, який на той час перебував у чотирьохмісячному відрядженні. Вірогідно, К. Гуслистий і Л. Славін побоювалися, що новопризначений директор може призупинити або, принаймні, загальмувати просування цього проекту.

Зауважимо, що директор М. Петровський на засіданні Вченої ради Інституту від 30 липня 1942 р. визначив кілька головних завдань: а) завершити роботу над чотири томним вузівським курсом; б) продовжити довоєнну серію «Нариси з історії України»; в) видати «Короткий нарис історії України», а також «серію брошур, в яких висвітлити героїв українського народу» ²¹².

Отож відновлений Інститут історії і археології АН УРСР по суті продовжував потрійний «паралелізм» наративів, який склався ще у передвоєнний час в Інституті історії України.

²⁰⁴ Тематичний план Інституту історії і археології АН УРСР на 1942 р. — Арк. 11.

²⁰⁵ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У (29–30 апреля 1947 г.). Управление пропаганды и агитации. — Арк. 13–14.

²⁰⁶ Протоколи засідань відділу історії та археології Відділення суспільних наук АН УРСР (12 січня — 25 грудня 1942 р.). — Арк. 13.

²⁰⁷ Там само. — Арк. 15

²⁰⁸ Там само. — Арк. 16–16зв.

²⁰⁹ Там само. — Арк. 17–17зв.

²¹⁰ Там само. — Арк. 18.

²¹¹ Там само. — Арк. 23–24.

²¹² Там само. — Арк. 25

Звичайно, інституції не вистачало кадрів для реалізації таких масштабних завдань, які з великою напругою всіх людських ресурсів, зокрема із залученням співробітників Львівського відділу, ледь-ледь «тягнув» передвоєнний Інститут історії України. Та відмовитися від довоєнних текстів, учені не могли, позаяк культурні обставини буття у башкирській столиці не дозволяли розпочати масштабні нові проекти. Цьому не сприяли обставини й умови воєнного часу.

Втім, проект нової версії «короткого нарису», точніше «Нарису історії України» був реалізований. 14 серпня 1942 р. на засіданні Президії АН УРСР у м. Уфа констатували завершення низки робіт, зокрема «Короткого курсу історії України», «Історії української культури» та серії нарисів про «героїв українського народу та великих російських полководців»²¹³. 5 листопада 1942 р. «Нарис історії України» підписали до друку і вже у грудні 1942 р. наклад видрукували у друкарні «Октябрьский натиск» у м. Уфа.

Героїко-патріотично конотації споглядаємо вже на перших сторінках цієї праці: *«Діячі української радянської культури, охоплені патріотичним піднесенням, створюють нові видатні твори науки, літератури, мистецтва. Плоди невтомної праці української інтелігенції збагачують культуру українського народу, будять в ньому благородні і героїчні почуття, кличуть його до рішучих схваток з озвірілим і смертельним ворогом»*²¹⁴.

Ба більше, дискурс героїки наскрізним рефреном простежується у всіх розділах «Нарису історії України». Тому на сторінках цієї праці побутує чимало відповідних означень, як-от «головне багатство України — її героїчний народ, енергійний, працьовитий, упертий в роботі, народ, що палко любить свою батьківщину»²¹⁵, «народ дав і дає багато героїв, знатних людей своєї вітчизни»²¹⁶, «прикладів героїчної боротьби наших доблесних предків проти іноземних нападів»²¹⁷, «героїчну боротьбу проти іноземних вторгнень, непохитну стійкість у захисті своєї батьківщини»²¹⁸, «загроза поглинення Галичини Угорщиною була відбита завдяки героїзму галицько-українського населення»²¹⁹, «український народ на всю широчінь розгорнув свої сили, показав зразки надзвичайної мужності і героїзму»²²⁰, «народний герой, брацлавський полковник Данило Нечай»²²¹, «народний

²¹³ Протокол № 29 засідання Президії Академії наук УРСР від 14 серпня 1942 р., м. Уфа // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 2. — С. 58–59.

²¹⁴ Нарис історії України / За ред. К. Гуслистого, Л. Славина, Ф. Ястребова. — Уфа, 1942. — С. 3.

²¹⁵ Там само. — С. 11.

²¹⁶ Там само. — С. 11.

²¹⁷ Там само. — С. 38.

²¹⁸ Там само. — С. 38.

²¹⁹ Там само. — С. 45.

²²⁰ Там само. — С. 61.

²²¹ Там само. — С. 69.

герой, полковник Іван Богун»²²², «героїчний козацький епос»²²³, «народний герой Богдан Хмельницький, ввійшов у нашу історію як великий патріот, як борець за національну незалежність»²²⁴, «героїчний опір шведським військам»²²⁵, «героїчну боротьбу свободолюбивого українського народу увічнив в своїй геніальній поемі “Гайдамаки” великий поет-революціонер Т. Г. Шевченко»²²⁶, «героїчне минуле українського народу — визвольна війна на чолі з Богданом Хмельницьким, козацькі походи»²²⁷, «героїчний образ Кармелюка»²²⁸, «Запорізької Січі, яка відіграла таку велику роль в історії героїчної боротьби українського народу за свою волю»²²⁹, «“История Русов” збуджувала інтерес до героїчного минулого українського народу»²³⁰, «героїв революції»²³¹, «Микола Щорс, народний герой України»²³², «на весь Радянський Союз гримить слава героїв українців»²³³ та низка ін.

Відзначимо, що низку таких означень досить складно навіть уявити у текстах передвоєнної доби. Згадаємо, приміром, наведену вище тезу про те, що “История Русов” збуджувала зацікавлення героїчним минулим, або представлення історичної ролі Б. Хмельницького. Не випадково один із авторів цієї роботи Ф. Лось у процесі обговорення окремих розділів навіть зауважив: «мені подобається, що у роботі відчувається, що вона написана в період Вітчизняної війни»²³⁴. Натомість Б. Крупницький слушно схарактеризував ці тенденції, зокрема глорифікацію Б. Хмельницького у нарисі 1942 р., як «ідеологію часу зм’якшеного режиму»²³⁵.

Однак, загальна архітектоніка «Нарису історії України» значною мірою наслідувала передвоєнні праці, передусім довоєнний республіканський компендіум «История Украины. Короткий курс» (К., 1940). Конструкція курсу 1942 р., порівняно з виданням 1940 р., вирізнялася лише «Фізико-географічною характеристикою України» (автор К. Воблий) та додатковим дев’ятнадцятим розділом — «Україна у вітчизняній війні проти німецько-фашистських загарбників» (автор М. Супруненко). Натомість решта 18 розділів у виданні 1942 р. навіть за назвами наслідували «короткий курс» 1940 р.

²²² Нарис історії України / За ред. К. Гуслистого, Л. Славина, Ф. Ястребова. — Уфа, 1942. — С. 69.

²²³ Там само. — С. 74.

²²⁴ Там само. — С. 76.

²²⁵ Там само. — С. 85.

²²⁶ Там само. — С. 91.

²²⁷ Там само. — С. 95.

²²⁸ Там само. — С. 107.

²²⁹ Там само. — С. 108.

²³⁰ Там само. — С. 111.

²³¹ Там само. — С. 151.

²³² Там само. — С. 167.

²³³ Там само. — С. 208.

²³⁴ Протоколи засідань відділу історії та археології Відділення суспільних наук АН УРСР (12 січня — 25 грудня 1942 р.). — Арк. 8.

²³⁵ Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920–1950) / На правах рукопису; вступ. слово Н. Полонської-Василенко. — Мюнхен, 1957. — С. 108 (прим. 173).

Більше того, у «Нарисі історії України» збереглися й пропорції у репрезентації та висвітленні української минувшини, котрі були витримані у довоєнному курсі, зокрема бл. 30% обсягу відводилося радянській добі (від 1917 р.). Залишилися непорушними й провідні настанови довоєнного часу, як-от концепція «приєднання України до царської Росії як меншого лиха»²³⁶ або теза про «відбудовний період» 1921–1925 рр.²³⁷

Утім, у трактуванні окремих питань автори видання 1942 р. мали дещо більше можливостей нюансувати свої тлумачення й оцінки, ніж у «короткому курсі» 1940 р.

Наприклад, у «Нарисі історії України», виданому 1942 р. в Уфі, зазначалося: *«В часи національно-визвольної війни оформилась і зміцніла українська держава, в склад якої входила більшість земель України. Українська держава являла собою республіку козаків, яка з 1654 р. перебувала в васальній залежності від Росії»*²³⁸. Натомість у «короткому курсі» 1940 р. це ж формулювання подавалося з більш обережною тональністю: *«В часи визвольної війни 1648–1654 рр. на Україні оформився український державний устрій. Українська держава являла собою республіку козаків, яка з 1654 р. перебувала в васальній залежності від Росії»*²³⁹.

Зауважимо, що й оцінки, висловлені у рецензіях на це видання, значною мірою нагадували передвоєнні відгуки на серійні «Нариси з історії України» або «короткий курс» 1940 р. Скажімо, С. Юшков традиційно вказав на те, що автори обійшли стороною питання про виникнення української народності. На його думку, *«українським історикам і варто було б внести ясність в це питання, яке гаряче обговорювалося ще до війни»*²⁴⁰.

Натомість вищезгаданий відгук М. Тихомірова містив суттєві негативні й критичні конотації, хоч і з позитивним прикінцевим резюме. *«Автори правильно зробили, обмеживши розміри своєї книги. Короткий нарис історії України, якраз, у першу чергу і потрібен читачам. Окремі глави книги і деякі її місця написані тямучо та цікаво. Основна робота проведена правильно і в цілому книга знайде свого читача. Однак, разом із чеснотами, книга, котра рецензується, має і ряд великих недоліків, тим більше, що окремі її частини написані нерівно. Перший великий недолік полягає у тому, що історію України недостатньо виокремлено із загальної історії СРСР; автори забувають про особливості своїх завдань і не завжди їх вдало вирішують. В інших випадках, навпаки, історія України розглядається занадто ізольовано. Це залежить, передусім, від строкатості автор-*

²³⁶ Нарис історії України / За ред. К. Гуслистого, Л. Славина, Ф. Ястребова. — Уфа, 1942. — С. 71.

²³⁷ Там само. — С. 184–188.

²³⁸ Там само. — С. 71.

²³⁹ Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненко, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — С. 92.

²⁴⁰ Юшков С. Рец. на кн.: Нарис історії України / За ред. К. Гуслистого, Л. Славина, Ф. Ястребова. — Уфа, 1942. — 211 с. // Исторический журнал. — 1943. — № 7. — С. 89–90.

ського колективу, що складається із 8 осіб. Другим недоліком є недбала обробка і часті фактичні помилки, а часом і неправильне пояснення історичних явищ», — наголошував рецензент²⁴¹.

Зрештою, автори «Нарису історії України» значною мірою спиралися на «короткий курс» 1940 р., хоч і намагалися адаптувати та переробити його у дусі воєнної доби, зокрема наблизити працю до науково-популярного формату. Зокрема, М. Петровський розглядав цю працю як «популярну історію України від давніх часів і до сучасності»²⁴².

Вочевидь проєкції воєнної героїки та «локального» патріотизму були доволі актуальними і у наступні роки, позаяк 1944 р. «Нарис історії України» був виданий у Торонто (Канада) редакцією «Українського життя». У редакційній передмові видавця, котру доцільно було б назвати «післямовою», зазначалося: «В цьому “Нарисі Історії України” є тільки початок великої Вітчизняної Війни. Другу частину Червона Армія записує блискучими перемогами на полі бою. *Недалекий той час, коли історики України докінчать розділ про Вітчизняну Війну і почнуть записувати новий розділ — розділ про відбудову України*»²⁴³.

Інакше склалася доля проєкту чотиритомного вузівського підручника, успадкованого Інститутом від ліквідованого ВУАМЛІНу, згодом відкладеного та знову актуалізованого напередодні радянсько-німецької війни. У робочому плані з підготовки цього багатотомника, складеного М. Петровським 20 травня 1942 р., відзначалося: «I том. (до 1654 р. включно) відредагований, треба редакторові ще раз перечитати, що займе 2–3 тижні. Потім можна передрукувати й здавати до друку. Редактор проф. М. Петровський. II том (до XIX ст.). Редактор К. Гуслистий. Треба писати заново 2 главу (писав Оглоблін) і III–IV глави (писала Полонська-Василенко). III том (до 1917 р.). Треба відредагувати. Виділені редактори т.т. Лось і Шерстюк. Але краще призначити т. Ястребова редактором, відкликавши його з Червоної Армії. До кінця року том III може бути закінчений редагуванням, а потім можна здавати до друку. IV том (до сучасності) редактор М. Супруненко. Потрібно відредагувати до кінця року. Здавати в друк після закінчення війни, коли буде додана й глава про вітчизняну війну нашого народу проти гітлерівської Німеччини»²⁴⁴.

У пояснювальній записці до тематичного плану Інституту історії і археології АН УРСР на 1943 р. декларувався намір завершити роботу над трьома томами до кінця 1942 р., а закінчення четвертого тому перенести на наступний рік²⁴⁵. Але

²⁴¹ Протоколи, докладные записки, сведения о работе АН УССР. Отдел пропаганды и агитации ЦК КП(б)У (январь 1942 г. — ноябрь 1943 г.). — Арк. 105–106.

²⁴² Петровський М. Н. Наша робота за час війни. — С. 4.

²⁴³ Від редакції (Редакція «Українського життя». Торонто, Онтаріо, 15 грудня 1943 р.) // Нарис історії України / За ред. К. Гуслистого, Л. Славіна, Ф. Ястребова. — [Торонто], 1944. — С. 213.

²⁴⁴ Тематичний план Інституту історії і археології АН УРСР на 1942 р. — Арк. 7.

²⁴⁵ Тематичний план Інституту історії і археології АН УРСР на 1943 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 47. — Арк. 1.

справа з підготовкою суттєво гальмувалася, а терміни постійно пересувалися у зв'язку з переїздом до Москви, а потім із реєвакуюцією до Києва. Приміром, 20 травня 1943 р. на засіданні Вченої ради Інституту історії і археології АН УРСР слухалося питання про «остаточну підготовку» до друку другого тому та завершення підготовки третього тому²⁴⁶. До того ж Ф. Лось і М. Рубач, які працювали на переробкою третього тому, наполягали на відтермінуванні цієї роботи²⁴⁷. Більше того, за свідченням М. Ткаченка, навіть виданий навесні 1943 р. перший том був опублікований у київській, себто довоєнній редакції²⁴⁸. Проте М. Петровський не погоджувався з такими заувагами, зокрема підкреслював, що всі автори внесли низку змін²⁴⁹.

Зазначимо, що у першому томі «Історії України», як і у «Нарисі історії України», простежується героїчний дискурс у представленні минувшини, хоч і меншою мірою. Зокрема, у передмові до видання відзначалося: «Історія України має вийти в 4-х томах, які охоплюють весь історичний, сповнений боротьби за своє визволення, шлях українського народу, від найдавніших часів і до *нинішніх героїчних днів*. В цій історії буде показана героїчна боротьба українського народу на протязі століть, боротьба проти соціального і національного гніту, боротьба за возз'єднання в єдиній українській державі, за об'єднання з великим братнім, єдинокровним народом російським»²⁵⁰.

Ці вихідні настанови загалом добре окреслювали концептуальну канву першого тому. Втім, порівняно з передвоєнними студіями, у першому томі мали місце і певні новації, хоч вони здебільшого стосувалися нюансування й уточнення відомих концептуальних віх. Наприклад, М. Петровський подав розширене тлумачення офіційної концепції «приєднання України до царської Росії як меншого лиха». Відтак він увів до свого тексту навіть спеціальний невеликий параграф «Значення приєднання України до Росії для дальшої історії України й Росії»²⁵¹, котрий представляв давню історичну подію у контексті тодішньої сучасності.

Та, попри ці та інші відмінності, перший том «Історії України»²⁵² очевидно тяжів до масиву текстів передвоєнної доби. Тим більше, що у складних умовах побутування в Уфі ґрунтовна переробка довоєнних напрацювань була практично

²⁴⁶ Протоколи № 11–21 засідань Вченої Ради Інституту історії і археології АН УРСР за 1943 р. (24 січня — 23 грудня 1943 р.). — Арк. 10.

²⁴⁷ Там само. — Арк. 11.

²⁴⁸ Там само. — Арк. 17.

²⁴⁹ Там само. — Арк. 17зв.

²⁵⁰ Історія України / Під ред. М. Н. Петровського; авт.: С. Юшков, Л. Славін, М. Петровський і К. Гуслистий. — Уфа, 1943. — Т. 1. — С. 3.

²⁵¹ Там само. — С. 308.

²⁵² Одна із робочих версій (машинопис із рукописними вставками) першого тому проектованого чотиритомника «Історія України» зберігається у Науковому архіві Інституту історії України НАН України. Див.: Історія України під редакцією М. Н. Петровського. — [Уфа], 1942. — Т. 1 // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 73. — 335 арк.

неможливою. Проте сучасні дослідники розглядають це видання як «вельми корисний вклад до української історіографії»²⁵³.

У листопаді 1943 р. М. Петровський так означував стан реалізації проекту чотири томного курсу: «Закінчений і цими днями буде зданий до друку другий том “Історії України”, який охоплює часи від 1654 р. і кінчаючи 50 роками XIX століття. Закінчується підготовкою до друку третій і готується до друку четвертий том»²⁵⁴. Але реальний стан справ був не таким оптимістичним, оскільки низку текстів до третього тому планувалося лише обговорити у першому кварталі 1944 р.

Про підготовку чотири томника згадували і після реєвакації до Києва. Наприклад, наприкінці грудня 1944 р. під час обговорення планування львівських відділів академічних установ на наступний рік наголошувалося, що Інститут історії України АН УРСР уже завершує підготовку другого тому²⁵⁵.

Зрештою, план науково-дослідних робіт АН УРСР на 1945 р. передбачав, що «Інститут в 1945 р. готує до друку друге видання першого тому історії України, який охопить період історії України з найдавніших часів до 1654 року, здає до друку другий том історії України, що охоплює період з 1654 року до 1861 року і закінчує роботу над складанням III тому, що охопить період з 1861 до 1917 року, та продовжує роботу над останнім IV томом історії України (підготовка в 1945 році розділу “Громадянська війна на Україні”)»²⁵⁶.

Варто підкреслити, що у липні 1945 р. М. Петровський у статті, написаній для закордонного читача, жодним словом не згадав про цей проект²⁵⁷. Однак, у звіті за 1946 р. відзначалося, що підготовка чотири томника продовжувалася лише протягом першого півріччя, зокрема «закінчувалась робота над III-томом і йшла робота над написанням 4-го тому (Рубач, Супруненко, Коваленко, Бойко, Лавров)»²⁵⁸.

Утім, у середині 1946 р. зазначений проект доволі швидко зняли з порядку денного.

Аналогічна доля спіткала й серійні «Нариси з історії України». Під час радянсько-німецької війни був виданий один-єдиний випуск, підготовлений Ф. Лосем²⁵⁹. Ще один випуск з обсягу «Нарисів...» готувався М. Ткаченком, але навіть у листопаді 1944 р. цей текст був опрацьований лише частково²⁶⁰. Водночас М. Рубач

²⁵³ Санцевич А. В. Інститут історії України Національної Академії наук України: Історіографічний нарис (До 60-річчя установи). — К., 1998. — С. 22.

²⁵⁴ Петровський М. Н. Наша робота за час війни. — С. 4.

²⁵⁵ Протокол наукового засідання львівських відділів Інститутів Академії наук УРСР про виконання планів за 1944 р. і планування на 1945 р. (28 грудня 1944 р., м. Львів) // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 1. — С. 336.

²⁵⁶ План науково-дослідних робіт Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки на 1945 рік / Відп. ред. О. В. Палладін. — К., 1945. — С. 12.

²⁵⁷ Петровський М. Н. Інститут Історії України Академії Наук УРСР. — С. 6.

²⁵⁸ Звіт про діяльність Інституту історії України АН УРСР за 1946 р. — Арк. 1.

²⁵⁹ Нариси з історії України — К., 1944. — Вип. 11: Лось Ф. Є. Україна в роки століпінської реакції / Відп. ред. Ф. Ястребов. — 141 с.

²⁶⁰ Протоколи № 22–35 засідань Вченої ради Інституту історії України АН УРСР за 1944 р. (12 січня — 9 грудня 1944 р.). — Арк. 4.

зобов'язувався закінчити підготовку дванадцятого випуску до грудня 1945 р.²⁶¹ і навіть звітувався про виконану роботу²⁶², але до кінця 1946 р. так і не подав текст на обговорення, позаяк побоювався потрапити під чергову «погромну» хвилю²⁶³. Мабуть, схожі мотиви були і у М. Ткаченка, котрий також постійно відкладав і затримував опрацювання свого тексту для п'ятого випуску «Нарисів...».

Зауважимо, що у вищезгаданій статті М. Петровського обстоювалася думка про продовження проекту серійних «Нарисів...». Зокрема, тодішній очільник Інституту відзначав, що *«це видання мусить складатися з 18 томів і охоплювати історію України від давніших часів до сучасності. Вже вийшли з друку томи I-й, II-й, III-й, IV-й, V-й, VII-й, XI-й»*²⁶⁴.

Очевидно, до тексту М. Петровського вкралася помилка: сьомий випуск був сплутаний із восьмим. Адже на той час сьомий випуск (автор К. Гуслистий) тільки готувався. Натомість восьмий випуск (автор Ф. Ястребов), про який М. Петровський не згадав, був виданий ще 1939 р.²⁶⁵

Так чи інакше, проект серійних «Нарисів...», як і чотиритомного вузівського підручника у післявоєнний час визнали неактуальним. Натомість у другій половині 1946 р. першочерговим завданням Інституту стало написання «Короткого курсу історії України»²⁶⁶.

Єдиним передвоєнним проектом, який урешті-решт удалося реалізувати за радянсько-німецької війни, було видання «Наукових записок», хоч і переважно з іншим складом авторів і редколегії. Перша книга «Наукових записок» вийшла 1943 р. під грифом Інституту історії і археології АН УРСР²⁶⁷. Друга книга (том), хоч і була підготовлена ще до 28 жовтня 1943 р.²⁶⁸, але була видана лише 1946 р. також під грифом Інституту історії і археології АН УРСР²⁶⁹.

Зрештою, 1945 р. М. Петровський плекав великі плани й сподівання у царині едиційної археографії та джерелознавства. Деякі з них він анонсував влітку 1945 р., коли перебував у складі делегації УРСР на установчій конференції ООН у м. Сан-Франциско (США). Скажімо, тогочасний директор Інституту повідомляв: *«Розпочато багатотомне видання “Архів історії України”, котре розраховане на видання всіх головніших документів історії України від давніх часів і до сучас-*

²⁶¹ Протоколи № 22–35 засідань Вченої ради Інституту історії України АН УРСР за 1944 р. (12 січня — 9 грудня 1944 р.). — Арк. 4зв.

²⁶² Звіти Інституту історії України АН УРСР та наукових співробітників про роботу за 1945 р. — Арк. 39.

²⁶³ Звіт про діяльність Інституту історії України АН УРСР за 1946 р. — Арк. 4.

²⁶⁴ *Петровський М. Н.* Інститут Історії України Академії Наук УРСР. — С. 6.

²⁶⁵ Див., докладніше: Додаток В. Проект серійного видання «Нариси з історії України»: видані та заплановані тематичні випуски (1937–1947 рр.)

²⁶⁶ Звіт про діяльність Інституту історії України АН УРСР за 1946 р. — Арк. 6.

²⁶⁷ Наукові записки Інституту історії і археології України. — К., 1943. — Кн. 1. — 213 с.

²⁶⁸ Тематичний план Інституту історії і археології АН УРСР на 1944 р. (15 січня — 19 грудня 1944 р.) // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 55. — Арк. 2.

²⁶⁹ Наукові записки Інституту історії і археології України. — К., 1946. — Кн. 2. — 210 с.

ності. Том перший цього видання (в нього входять документи по історії України 1637–1654 рр.) вже зданий до друку. У видання “Архів історії України” мають ввійти і такі збірки першоджерел, як “Архів Коша Запорозького”, “Листування Богдана Хмельницького”, джерела по історії робітничого класу на Україні, джерела по історії боротьби українського народу за утворення української радянської держави, боротьби за возз’єднання всіх українських земель в єдиній українській державі»²⁷⁰.

Та, вірогідно, проект «Архів історії України», так і не вийшов за межі попередніх консультацій із партійними кураторами української радянської науки та окремих підготовчих заходів, хоч можливе й інше пояснення. Під цією претензійною назвою для західного споживача репрезентувалося продовження старого, довоєнного проекту. Принаймні, у тематичному плані Інституту на 1945 р. віднаходимо лише згадки про підготовку збірника документів «Україна напередодні національно-визвольної війни 1648–1654 рр.» як продовження передвоєнного видання «Історія України в документах і матеріалах»²⁷¹, а у тематичному плані на 1946 р. — збірника «Універсали і листування Богдана Хмельницького»²⁷².

В опублікованому для службового користування плані науково-дослідних робіт АН УРСР на 1946 р. Інститут анонсував підготовку видання «Опису України» Г.-Л. де Боплана та четвертого тому «Історії України в документах і матеріалах», а також написання нарисів з історіографії і джерелознавства²⁷³. Та й ці проекти лишилися на стадії планування та попередньої підготовки.

Втім, на тлі складнощів із реалізацією колективних проектів за воєнної та післявоєнної доби помітного розвою набули персональні наукові практики ряду інститутських істориків, які почували себе більш вільно у царині своїх фахових інтересів, порівняно з передвоєнними роками. Адже дослідницькі інтенції воєнної доби часто-густо були повязані з мотивами героїки й практиками «локального» патріотизму, котрі, звісно, не могли кардинально трансформувати радянський культурний простір, але все ж таки розширювали загальний діапазон можливостей у репрезентації української минувшини.

Передусім, варто згадати М. Петровського, котрий за часів війни опублікував чимало наукових і науково-популярних праць²⁷⁴.

²⁷⁰ *Петровський М. Н.* Інститут Історії України Академії Наук УРСР. — С. 6.

²⁷¹ Тематичний план Інституту історії України АН УРСР на 1945 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 64. — Арк. 3, 9.

²⁷² Тематичний план науково-дослідної роботи Інституту історії України АН УРСР на 1946 р. — Арк. 14.

²⁷³ План науково-дослідних робіт Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки на 1946 рік. — С. 11.

²⁷⁴ Див. докладніше перелік опублікованих праць М. Петровського: Особова справа Петровського Миколи Неоновича. — Арк. 7–11; *Удод О. А., Шевченко А. Ю.* Бібліографія праць М. Н. Петровського // *Удод О. А., Шевченко А. Ю.* Микола Неонович Петровський (1894–1951): Життя і творчий шлях історика. — К., 2005. — С. 135–144.

З одного боку, історик активно формував і просував героїчний дискурс у репрезентації історії України. Скажімо, його праця про очільника Хмельниччини увінчувалася тезою, що «серед національних героїв України Богдан Хмельницький по праву посідає одне з перших місць»²⁷⁵. Зокрема, В. Дубровський уважав, що М. Петровський надзвичайно добре «прислужився як історик-советський пропагандист під час 2-ої світової війни»²⁷⁶.

З другого боку, чільне місце у текстах М. Петровського за часів радянсько-німецької війни посідав дискурс «возз'єднання», витоки якого сягають ще 1939 р. Та, на відмінну від передвоєнних часів, тодішній директор Інституту пропонував, поширити цей дискурс не тільки на добу Хмельниччини, а й на інші історичні епохи.

Приміром, одна із його статей 1944 р. розпочиналася з такого розумування: «Історія українського народу — це історія вікової боротьби народних мас проти соціального і національного гноблення за возз'єднання в єдиній українській державі за об'єднання з братнім єдинокровним російським народом»²⁷⁷.

Більше того, М. Петровський прагнув здійснити масштабну ретроспективну проєкцію концепту «возз'єднання», котра сягала навіть доби Київської Русі, хоч і у вигляді ідеї про первісну етнокультурну єдність²⁷⁸, котра пізніше була втрачена внаслідок руйнівних соціокультурних метаморфоз. Відтак у машинописі його великої неопублікованої монографії зазначалося: «Справді, розглядаючи історію Київської Русі і феодальних князівств XII–XIII ст., ми бачимо, що кожний бік життя народу цієї держави і пізніших князівств яскраво свідчить про цю єдність і підтверджує її»²⁷⁹.

Ця теза про первісну етнокультурну єдність доволі добре корелювалася з думкою М. Петровського про «спільний початковий період» у текстах воєнної доби²⁸⁰. Більше того, його концепт «возз'єднання» логічно сполучався з означеними ідеями, до яких химерно доточувалися розумування про «об'єднання народів» та їх

²⁷⁵ Петровский М. Н. Богдан Хмельницкий. — М., 1944. — С. 49.

²⁷⁶ Дубровський В. Спогад про проф. д-ра М. Н. Петровського... — С. 25.

²⁷⁷ Петровский М. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській Державі // Радянська Україна. — 1944, 29 лют. — № 40. — С. 2

²⁷⁸ Його ж. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській Державі. — Київ–Харків, 1944. — 44 с.; Див., приміром машинопис великої версії його праці, котра не була опублікована: Петровский М. Н. Воссоединение украинского народа в Украинском Советском государстве / Пер. с укр. языка. — Б. м., 1942. Папка № 1 [машинопис із авторськими правками] // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 138. — 386 арк.; То же. Папка № 2 [машинопис із додатком рецензії. Арк. 615–618] // Там само. — Спр. 139. — Арк. 387–618.

²⁷⁹ Петровский М. Н. Воссоединение украинского народа в Украинском Советском государстве / Пер. с укр. языка. — Б. м., 1942. Папка № 1. — Арк. 5.

²⁸⁰ Його ж. Київська Русь — спільний початковий період історії російського, українського і білоруського народів // Праці Січневої сесії Академії наук УРСР. І. Доповіді Відділу суспільних наук. — Уфа, 1942. — С. 5–22.

національну «незалежність». «І далі, незважаючи на ряд зовнішніх причин, які часто заважали об'єднанню російського, українського і білоруського народів, все ж ці народи допомагають один одному в боротьбі за скинення іга іноземних загарбників, в боротьбі за національну незалежність, в боротьбі за своє об'єднання», — стверджував історик²⁸¹.

Утім, розгортаючи дискурс «возз'єднання» в українській радянській історіографії М. Петровський водночас негативно сприймав постать П. Куліша — письменника й історика, автора відомої тритомної праці «История воссоединения Руси» (СПб., 1874. — Т. 1–2; М., 1877. — Т. 3).

Отож коли наприкінці радянсько-німецької війни у середовищі літературознавців, письменників, культурно-громадських діячів висловлювалися думки про можливість, якщо не часткової реабілітації, то принаймні деякого пом'якшення негативних офіційних потрактувань М. Драгоманова, М. Костомарова та П. Куліша, М. Петровський рішуче виступив супроти переоцінки ролі автора «Истории воссоединения Руси» на теренах українського історіописання²⁸².

За воєнних часів своєрідним чином розгорнулися й наукові практики постійного опонента та конкурента М. Петровського — К. Гулистого, котрий також репрезентував героїчний дискурс на полі української радянської історіографії²⁸³. Скажімо, в одному з його популярних нарисів воєнної доби зазначалося: «Галицько-волинське князівство є одним із блискучих періодів в історії України, а Данило Романович, що відіграв таку видатну роль у його долі, є одним з яскравих політичних діячів України, всієї Русі та слов'янського світу. Мужній образ наших великих предків, у тому числі і Данила Романовича Галицького, надихає українців — воїнів Червоної Армії і безстрашних партизан — в їх справедливій,

²⁸¹ *Його ж.* Київська Русь — спільний початковий період історії російського, українського і білоруського народів // Праці Січневої сесії Академії наук УРСР. І. Доповіді Відділу суспільних наук. — С. 22.

²⁸² Інформація директора Інституту історії України М. Н. Петровського до бюро Відділу суспільних наук АН УРСР із обґрунтуванням недоцільності відзначення 125-річчя від дня народження П. О. Куліша (14 липня 1944 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 432–433.

²⁸³ *Гулистий К. Г.* Розгром угорських загарбників на Україні в XIII столітті // Укр. література. — 1941. — № 1/2. — С. 110–115; *Його ж.* Боротьба українського народу проти німецьких загарбників у XIII–XV ст. // Боротьба українського народу проти німецьких загарбників: 36. статей. — Уфа, 1942. — С. 5–11; *Його ж.* Розгром німецьких псів-рицарів під Дорогочином: До 705-ліття з дня розгрому // Україна. — 1943. — № 1/2. — С. 40–41; *Его же.* Великий сын украинского народа Богдан Хмельницкий // Спутник агитатора. — 1943. — № 22. — С. 40–42; *Його ж.* 3 історії боротьби українського народу проти угорської агресії // Дніпро. — 1944. — № 2/3. — С. 116–121; *Його ж.* Героїчне минуле Києва: Стенограма публічної лекції, що прочитана 29 березня 1945 р. в залі Держ. філармонії в Києві / Лекційне Бюро Управління в справах вищої школи при РНК УРСР. — К., 1945. — 28 с.

визвольній війні проти німецько-фашистських загарбників, у війні за свободу і незалежність рідної України»²⁸⁴.

Водночас К. Гуслистий намагався просунути й актуалізувати проекти, пов'язані зі студіюванням культурної історії з досить широкими етнологічними контекстами²⁸⁵, як-от проєктована ним збірка «Українська культура»²⁸⁶, котра у 1943 р. трансформувалася у колективну працю «Історія української культури»²⁸⁷, що так і не дійшла до видавничої стадії.

Привертають увагу й практики інших істориків за воєнної доби, приміром, Ф. Ястребова, котрий після демобілізації з РСЧА у 1942 р. виконував великі обсяги редакторської роботи. Відзначимо, що його тодішні публікації про кирило-мефодіївців²⁸⁸ і М. Драгоманова²⁸⁹ пропонували ввести ці постаті до кола визначних історичних особистостей.

Наприклад, одна із розвідок Ф. Ястребова розпочиналася з такої вихідної настанови: «Михайло Петрович Драгоманов, чиє життя і діяльність міцно ввійшли в історію української громадської думки та культури, був *видатним публіцистом і одним з визначних політичних діячів України в період від початку 60-х до середини 90-х років минулого століття*»²⁹⁰. Більше того, Ф. Ястребов обстоював власну візію щодо суспільно-політичної еволюції М. Драгоманова, котру вбачав у його переході від революційного народництва до лібералізму²⁹¹.

Однак, реалізувати більшість персональних проєктів історикам не вдалося. Скажімо, дискурс «воз'єднання», пропагований М. Петровським за воєнних часів, розглядався його опонентами як перекручення офіційного марксизму-ленінізму²⁹².

На думку І. Бойка, «замість того, щоб покласти в основу нашу схему і дослідження важливих проблем суспільно-економічної формації, колектив інституту

²⁸⁴ *Его же*. Данило Галицький. — С. 45.

²⁸⁵ *Його ж*. Культурний рух на Україні в другій половині XVI і в першій половині XVII ст. // Нарис історії України. — Уфа, 1942. — С. 72–75.

²⁸⁶ Довідка президії АН УРСР для ЦК КП(б)У про роботу Академії наук в евакуації в м. Уфа ([січень 1943 р.], м. Уфа) // Історія Національної академії наук України (1941–1945). — Ч. 1. — С. 181.

²⁸⁷ Григорович К. [Гуслистий К. Г.] Подлинная история Украины и украинской культуры // Славяне. — 1943. — № 3. — С. 37–38.

²⁸⁸ Ястребов Ф. О. Т. Г. Шевченко: Життя і творчість // Укр. література. — 1943. — № 3/4. — С. 156–173; *Його ж*. Кирило-Мефодіївське братство (1846–1946) // Літ. Газета. — 1946, 7 берез. — № 10. — С. 4.

²⁸⁹ *Його ж*. Михайло Драгоманов // Укр. література. — 1942. — № 12/14. — С. 351–378.

²⁹⁰ *Його ж*. М. П. Драгоманов і його значення в історії української культури // Літ. газета. — 1945, 20 черв. — № 11. — С. 2.

²⁹¹ Стенограмма совещания по вопросам истории Украины, состоявшегося при отделе пропаганды и агитации ЦК КП(б)У (10.III.1945 — 17.IV.1945) // ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 1652. — Арк. 125.

²⁹² Там само. — Арк. 64–65.

в значній своїй частині йшов за схемою, яка знайшла своє відображення в формулі Миколи Неоновича (Петровського. — Авт.), а саме, що історія українського народу є історія боротьби за національне визволення, за возз'єднання України в єдину державу, за приєднання українського народу до братнього російського народу. Тут зазначали, що ця формула не випадкова, на жаль, під кутом зору цієї формули значна і значна частина продукції інституту випущена»²⁹³.

Зрештою, М. Петровський навіть був змушений виправдовуватися та відкидати подібні звинувачення: «Ця формула, тут її називали філософською, хтось сказав, що підпишеться під нею, але я вважаю, що ця формула, яка була написана в моїй роботі про возз'єднання ще на початку 1944 р., ця формула видрукувана першим абзацом у моїй статті про возз'єднання в журналі “Большевик”, я вважаю, що ця формула, можливо, потребує більшого уточнення, більш конкретного розкриття, але бачити в ній ревізію ленінізму, як це закидає Михайло Абрамович (Рубач. — Авт.) на нараді, я цього не бачу, ревізії ленінізму тут немає, бо як би була така ревізія, то такий важливий теоретичний журнал, як “Большевик” першим абзацом, безумовно, не надрукував би це. А те, що возз'єднання це є прогресивно, це безумовно, і я ніколи інакше не казав. Про боротьбу за возз'єднання ще писали Маркс і Енгельс, і цей момент я хотів зазначити»²⁹⁴.

За іронією долі «формула возз'єднання» М. Петровського, котра від 1954 р. стала канонічною у репрезентації історії України, хоч і в дуже рафінованому й вихолощеному вигляді, впродовж 1945–1947 рр. розглядалася, щонайменше, як сумнівна теза у світлі догматів марксистсько-ленінського вчення. У такому ж дусі сприймалися й пропозиції К. Гуслистого, наприклад, його думка про формування української народності протягом XIV–XV ст., себто за кілька століть до консолідації великоруської народності²⁹⁵.

Проте вже весною 1945 р. низка істориків замислюється щодо перспектив дискурсивних практик воєнної доби у ще проєктованому післявоєнному світі.

Частина вчених на хвилі піднесення воєнної героїки й патріотизму трималася думки про їх перенесення на терени прийдешньої повоєнної реальності. З-поміж прихильників такого підходу найпоплідовніше висловився К. Гуслистий: «Я думаю, що і зараз одним з найважливіших завдань, які стоять перед українською радянською історичною наукою є висвітлення героїчного минулого українського народу. Можна сказати, що рідко, який народ має таке багате, героїчне минуле, сповнене драматизму, самопожертвань, мужності, трагічних сторінок, як український народ. На протязі своєї багатовікової історії український народ

²⁹³ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У (29–30 апреля 1947 г.). Управление пропаганды и агитации. — Арк. 75.

²⁹⁴ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У 6 мая 1947 года. Управление пропаганды и агитации. Отдел науки. — Арк. 95.

²⁹⁵ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У. Отдел пропаганды и агитации (14 апреля 1945 г.). — Арк. 40–41.

провадив уперту боротьбу, боротьбу не на життя, а на смерть проти багатьох зовнішніх ворогів, проти багатьох чужоземних вторгнень з сходу, півдня і заходу»²⁹⁶.

Ще радикальнішу позицію щодо впровадження героїчного дискурсу посідали інші учасники нарад, передусім письменники та інші культурно-громадські діячі. Наприклад, письменник П. Панч на нараді істориків при ЦК КП(б)У у квітні 1945 р. відстоював ідею масової героїзації української історії для плекання патріотичних настроїв. На його думку, «історія мусить бути основною настольною книжкою для виховання нашого патріотизму і мені здається, що вона *не виконає такої ролі, коли будуть продовжувати делікатничать і весь час намагатися не тільки не героїчно висвітлювати героїчний бік нашої історії, а навіть пропускати повз уваги ті героїчні факти, які дійсно заслуговують, щоб про них говорили*»²⁹⁷.

Та низка науковців оцінювала перспективи історіописання у післявоєнному майбутті більш стримано, а то й зовсім скептично-песимістично. Приміром, обережний В. Дядиченко вказував на те, що героїзація минувшини спричинила ідеалізацію багатьох постатей і подій. «У питаннях героїчного минулого українського народу мені хотілося б вказати на цю небезпеку, я відчув це у своїх статтях та роботах і мені хотілося б про це розповісти. Коли ми говоримо про війни минулого, ми забуваємо про той час, коли вони розгорталися, ми розглядаємо Римські військові походи, як походи наших днів: армії і полководці не роблять помилок, все гладко. *Чи не стираємо [ми] грані в цьому сенсі між епохами... Чи не допускаємо ми відому ідеалізацію, оцінюючи діяльність Олександра Невського, Суворова і т. д. Це стосується і низки подробиць військової історії українського народу...*», — зауважив історик²⁹⁸.

На перший погляд, розумування В. Дядиченка походило суто з академічної царини, позаяк будь-яка апологія героїзму безперечно нав'язувала ідеалістичне, спрощене й ірраціональне конструювання та представлення минувшини. Втім, за цієї сентенцією переховувалися й інші мотиви, зокрема прагнення зрозуміти / осягнути майбутній поворот політичної кон'юнктури та її ідеологічного супроводу. Тим паче, що полемічне дійство, котре розгоралося на партійних майданчиках у березні-квітні 1945 р., продукувало чимало справді-таки тривожних сигналів.

Загалом перебіг подій на ниві культурно-громадського та наукового життя протягом 1946 р. однозначно продемонстрував слухність скептиків і песимістів, особливо на тлі згорання низки академічних проєктів, розгортання ідеологічної кампанії з викриття «націоналістичної» концепції М. Грушевського та його учнів і т. п. Більше того, 22 жовтня 1946 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про науково-тематичні плани Відділення суспільних наук Академії наук УРСР та їх вико-

²⁹⁶ Стенограма совещания по вопросам истории Украины (10, 17, 22, 31 марта и 7 апреля 1945 г.). ЦК КП(б)У. Відділ пропаганди і агітації. — Арк. 148–149.

²⁹⁷ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У. Отдел пропаганды и агитации (14 апреля 1945 г.). — Арк. 17.

²⁹⁸ Стенограма совещания по вопросам истории Украины (10, 17, 22, 31 марта и 7 апреля 1945 г.). ЦК КП(б)У. Відділ пропаганди і агітації. — Арк. 209–210.

нання», в якій низка праць передвоєнної й воєнної доби були визнані, як такі, що мають «викривлення та помилки націоналістичного характеру»²⁹⁹. Зокрема, у постанові згадувалися «короткий курс» 1940 р. та «Історія України» (Уфа, 1943. — Т. 1), але кампанія з викриття «помилки» і «перекручень» доволі швидко поширилася й на інші роботи.

Отож ситуація протягом 1946–1947 рр. продукувала своєрідний стан дежавю, коли вчені-гуманітарії пригадували попередній травматичний досвід і недавні репресивні заходи та, разом, прагнули досягнути межі дозволеного, можливого та бажаного. Приміром, М. Супруненко на одній із партійних нарад у квітні 1947 р. зауважив: *«Щодо викриття і виправлення помилок: можна вийти прочитати список своїх злочинів, впасти в таке всенародне каяття і таким чином вважати свої самокритичні обов'язки виконаними. Ясно, що така самокритика не дасть користі, вона не буде сприяти творчому росту, марксо-ленінському росту робітника історичного фронту»*³⁰⁰.

Та прихований підтекст цієї зауваги, адресований партійним бонзам, містив болюче й актуальне питання: якої стратегії поведінки триматися історикам у світлі нової політичної кон'юнктури? Готуватися до нової кампанії «каяття», як на початку 1930-х рр., або чергового переформатування ідеологічних віх? Чого хочуть / чекають від істориків республіканські партійні очільники?

Схожими «пошуками» на цій нараді переймалися й інші історики, зокрема тодішній директор М. Петровський, який уже на той час склав розлогий перелік своїх «помилки» і прагнув вгадати/відчути чи достатньо такого «зіннання», чи потрібне вже визнання більш тяжких «гріхів», а то й «злочинів». Спершу він прагнув обмежитися загальними заувагами, зокрема відзначав, що *«база, яка призвела до цих помилок — це вплив старої буржуазної науки, старих буржуазних поглядів. Зокрема те, що тяжіло наді мною це вплив націоналістичних поглядів Грушевського. Це основна причина, чому це так трапилося, і звичайно з цим треба покінчити, боротися треба, рішуче покінчити з цим»*³⁰¹. Але згодом М. Петровський став обстоювати думку про негативний підсумок ледь чи не всієї наукової діяльності та всього життя.

Зрештою, розгромна постанова ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» від 29 серпня 1947 р. остаточно розвіяла надії та сподівання щодо гаданої / уявної лібералізації «правил гри» на ниві післявоєнної республіканської культури та науки. Доба воєнної героїки відійшла у минувшину.

²⁹⁹ Постанова ЦК КП(б)У «Про науково-тематичні плани Відділення суспільних наук Академії наук УРСР та їх виконання» (22 жовтня 1946 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 518–523.

³⁰⁰ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У (29–30 апреля 1947 г.). Управление пропаганды и агитации. — Арк. 279.

³⁰¹ Там само. — Арк. 17.

Розділ IV

Післявоєнна політика знання: історія УРСР versus історія України (1947–1956)

1947 р. став апогеєм у ревізії героїко-патріотичної спадщини воєнної доби у царині республіканського історіописання, коли навіть завзяті оптимісти усвідомили чергову «точку неповернення». Натомість залишалося питання, що провіщує поточна ідеологічна та політична кон'юнктура: нову кампанію чисток або репресій?

Зрештою, тодішні практики на ниві післявоєнної політики знання доволі швидко продемонстрували нав'язування інших «правил гри» на інтелектуальному і культурному полі, котрі мали легітимізувати й освятити існування «великої» та «єдиної» спільноти — радянського народу в історичному часі і просторі. Вислідом цієї легітимаційної програми, нав'язаної тоталітарним режимом, стала суцільна денационалізація, радянізація та російщення національних історій, насамперед української, котру прагнули представити як місцеву чи республіканську на маргінесах великоросійської минувшини у вигляді низки побіжних епізодів або окремих, додаткових фрагментів до неї. Натомість стара імперська спадщина, хоч і у видозміненому та переробленому вигляді, відіграла дедалі більшу роль у підрадянському культурному просторі.

Ба більше, розгорталася повоєнна канонізація російського народу як народу-переможця, народу-вождя й народу-фундатора Російської імперії та Радянського Союзу, котрому було відведено месіанське призначення «будівника комунізму». За висловом Б. Крупницького, «сам Сталін підніс російський народ на п'єдестал, підкресливши його значення як героїчного борця в “отечественной” війні, як проводиря соціалізму (перша соціалістична нація), і духового репрезентанта найліпшої науки людства, як носія великої культури з правами пріоритету майже у всіх галузях техніки й т. д. *Російську націю було канонізовано як носія правдивого прогресу, за допомогою якого створено Советський Союз, що обхопив собою 1/6 світу*»¹.

Ця тенденція в ідеологічних і культурних практиках намітилася ще у другій половині 1930-х рр., але набула повної сили та певного символічного підтексту саме у післявоєнні роки. Тому ідея про «першість великого російського народу»

---

¹ Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920–1950) / На правах рукопису; вступ. слово Н. Полонської-Василенко. — Мюнхен, 1957. — С. 49.

поміж інших «рівних» народів у «братній радянській родині» доволі швидко транслиювалася у сферу ідеологічних догм і партійних оргвисновків. Водночас 1946 р. розгорнулися репресивні та карально-адміністративні заходи, відомі як «ждановщина», а також кампанії чисток серед українських діячів науки та культури, ініційовані 1947 р. першим секретарем ЦК КП(б)У Л. Кагановичем.

У цьому річищі вповні очевидними постають партійні заходи у сфері українського радянського історіописання післявоєнної доби, зокрема відома постанова ЦК КП(б)У від 29 серпня 1947 р. «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР». Адже одне з найголовніших звинувачень на адресу істориків полягало в тому, що «працівники Інституту історії України запозичили у буржуазно-націоналістичних істориків Грушевського, Антоновича й інших основні положення, що перекидують на догоду націоналізму хід історичного процесу. Це, по суті, привело до відродження в тій чи іншій мірі буржуазно-націоналістичних настанов у питаннях історії України, викритих партією, як ворожих народу України. *Основна помилка авторів робіт з історії України полягає у тому, що вони замість того, щоб розглядати історію України в тісному зв'язку з історією російського, білоруського та інших народів Радянського Союзу, йдуть по шляху українських націоналістів, розглядаючи історію України ізольовано від історії інших народів, починаючи та слідуючи в цьому питанні за курсом Грушевського “Історія України-Руси”*»².

Таким чином, найбільший «гріх» тодішніх українських істориків полягав у тому, що навіть радянізована «національна» минувшина, принаймні ззовні ще досі скидалася на історію України. Витравити ці залишки «націоналізму» мало інституціональне перетворення Інституту історії України в Інститут історії, котре анонсувалося протягом 1945–1946 рр.

Кардинальні метаморфози намічались і на обрії радянської концептуалізації минувшини. Тож кінець 1940-х — перша половина 1950-х рр. стали періодом досить динамічної трансформації канону великого радянського тексту, в якому зажеврили перші ідеологічні передвісники горезвісної концепції «возз'єднання». Її генезу пов'язують із дослідницькими практиками кінця 1930-х рр., зокрема зі становленням концепції «давньоруської народності» як «спільної колиски» чи «спільного початкового періоду» трьох східнослов'янських народів³.

Та перші ідеологічні предтечі нової офіційної кампанії споглядаємо вже у повоєнні роки. Недаремно протягом 1949–1950 рр. проводилися досить масштабні

² Постанова ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» (29 серпня 1947 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 кн. / Відп. ред. В. А. Смолій; упор. О. С. Рубльов, О. В. Юркова. — К., 2011. — Кн. 1: 1936–1947. — С. 560.

³ Юсова Н. Від розробки концепції «давньоруської народності» до легітимації терміна «возз'єднання» України з Росією: друга пол. 40-х — поч. 50-х рр. XX ст. // Історіографічні дослідження в Україні. — К., 2004. — Вип. 14. — С. 413–440.

заходи з відзначення 10-річчя «возз'єднання» українських земель в «єдиній Українській Радянській державі»⁴, що у певному сенсі були своєрідним прологом до сумнозвісних «перейславських тез» 1954 р.

За часів пізнього сталінізму з'явилася доволі строката й самотня повоєнна генерація вчених. Власне, війна 1941–1945 рр. стала засадною віхою та провідним чинником, який спричинився до формування нового покоління радянських істориків⁵, котре мало не тільки досвід виживання за екстремальних і жахливих умов буття, а й специфічне світосприйняття, виплекане спогляданням трагічних і драматичних подій.

Отож наприкінці 1947 р. Інститут історії України АН УРСР очікували масштабні інституціональні трансформації, кардинальні метаморфози радянського канону на ниві концептуалізації та представлення минувшини, а також нові діючі особи, котрі мали відіграти свої ролі на республіканській академічній сцені.

4.1. Інституціональна реорганізація 1950–1953 рр.: трансформація Інституту історії України в Інститут історії

Серпнева постанова ЦК КП(б)У 1947 р. започаткувала потужну погромну кампанію, скеровану супроти науковців Інституту історії України, котрих закликали осягнути «високий» політичний сенс цього рішення⁶. Іманентною складовою зазначеної кампанії стала інспірована «дискусія» щодо т. зв. «націоналістичних помилок» і «прорахунків» керівництва та співробітників Інституту.

Приміром, колишній співробітник Інституту І. Премислер у полемічному записі зазначав: «Ворожі концепції не тільки не були подолані, але були істориками України запозичені, щоправда, в дещо модифікованому вигляді. Історики інституту історії Академії самі опинилися в полоні у буржуазних істориків. Як підкреслено у постанові ЦК КП(б)У “виявилися розповсюджувачами давно розгромленої нашою партією ідеології буржуазного націоналізму”. Вважаю, що не буде великим перебільшенням, якщо скажу, що *в стінах Інституту історії Академії наук створювалася, мало не шкільна націоналістичного характеру, очолювана керівництвом Інституту історії*. Це частково пояснюється і тим, що керів-

⁴ Історія Національної академії наук України. 1946–1950 / Гол. ред. О. С. Онищенко; упоряд. Л. М. Яременко, С. В. Старовойт, О. М. Березовський, В. А. Кучмаренко. — К., 2008. — Ч. 2: Додатки. — С. 147, 153–154, 157, 183, 187; та ін.

⁵ Сидорова Л. А. Советские историки послевоенного поколения: собирательный образ и индивидуализирующие черты // История и историки: Историографический вестник. 2004. — М., 2005. — С. 208–209.

⁶ Витяг із стенограми виступу секретаря ЦК КП(б)У І. Д. Назаренка на нараді істориків — наукових працівників і викладачів вузів м. Києва з критикою роботи Інституту історії України АН УРСР (16 вересня 1947 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 566.

ництво Інституту опинилося в руках не найпрогресивнішої частини істориків України, воно опинилося в руках не найталановитіших, [не] найбільш спроможних істориків. Це і наклало своє тавро на всю продукцію Інституту історії Академії наук»⁷.

Видається, що останнє речення з наведеного пасажу про «таврування» праць Інституту доволі добре ілюструвало тодішні настрої та відчуття учасників цього «дійства». Та найбільше тодішніх співробітників Інституту хвилювало питання про подальші перспективи установи. Зокрема, О. Слуцький відзначав: «Нам потрібно було б організувати інститут історії і влити в нього нових людей. Давно відомо, що цей інститут існує, проте він законсервований. Було б корисно здійснити реорганізацію цього інституту, зокрема потрібно було б упорядкувати питання про сумісництво»⁸.

Суголосну думку висловив і Д. Мишко, котрий зауважив, що «до цього часу за 13 років свого існування Інститут все таки не зробив цього. Інститут не стоїть в центрі уваги всієї наукової, історичної, теоретичної думки для всієї України і для всіх інститутів і викладачів цих інститутів. А все таки Інститут історії України займає почесне місце і потрібно, щоб в майбутньому на нього дійсно дивились як науково-дослідчу установу, де можна розрішити всі питання, які цікавлять викладачів інститутів і середніх шкіл»⁹.

Ширилися й персональні випадки щодо конкретних науковців, зокрема щодо М. Петровського, К. Гуслистого, І. Крип'якевича, М. Рубача та ін. Натомість окремі спроби науковців оборонити як Інститут, так і себе особисто рішуче відкидалися.

«Тов. Гуслистий нетерпимо ставиться до критики і вважає, що він пастир історії України. Потрібно прислухатися до першоджерел курсу партії і діяти в цьому розумінні. Ви думаєте, що Ви незамінні, [але] незамінних людей немає», — підкреслював секретар ЦК КП(б)У І. Назаренко¹⁰, котрий на той час опікувався питаннями республіканської пропаганди й агітації.

Така тональність погромної кампанії 1947 р. здебільшого налаштовувала істориків на негативний сценарій подальшого перебігу подій, оскільки чимало з них доволі добре пам'ятало репресії й арешти 1930-х рр. Та на цей раз справа обмежилася тільки зміною керівництва Інституту та кардинальною ревізією його

⁷ Стенограма совещания историков-работников Института истории Украины АН УССР, ИМЭЛ, Госуниверситета и Пединститута города Киева (16, 17 и 19 сентября 1947 г.) ЦК КП(б)У. Управление пропаганды и агитации. // ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 70. — Спр. 759. — Арк. 10.

⁸ Там само. — Арк. 144.

⁹ Там само. — Арк. 89.

¹⁰ Витяг із стенограми виступу секретаря ЦК КП(б)У І. Д. Назаренка на нараді істориків — наукових працівників і викладачів вузів м. Києва з критикою роботи Інституту історії України АН УРСР (16 вересня 1947 р., м. Київ). — С. 566.

науково-дослідних проектів, які відтоді сконцентрувалися навколо проекту «короткого курсу» і планів інституціональної реорганізації установи.

Можливо, до такого більш-менш поміркованого фіналу призвело відкликання Л. Кагановича до Москви наприкінці 1947 р., що дозволило республіканським функціонерам трохи пригальмувати подальше розкручування кампанії з шельмування істориків та їх наукових праць попередніх років, зокрема не доводити її до стадії арештів і звинувачувальних вироків.

25 жовтня 1947 р. директором Інституту історії України АН УРСР був призначений партійний висуванець, кандидат історичних наук, завідувач кафедри історії міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка О. Касименко¹¹.

Вочевидь, цей вибір не був випадковий, оскільки О. Касименко до того часу попрацював як на партійній, так і на педагогічній і науково-організаційній роботі, зокрема був помічником наркома закордонних справ УРСР Д. Мануїльського у створенні факультету міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка¹². У повоєнний час він неодноразово брав участь у міжнародних конференціях і зустрічах, зокрема у роботі Паризької мирної конференції 1946 р., хоч, на відміну від свого попередника М. Петровського, вільно не володів жодною іноземною мовою¹³.

19 квітня 1946 р. О. Касименко захистив кандидатську дисертацію «Панська Польща — плацдарм боротьби Антанти проти Радянської Росії (1918–1919 рр.)» на Вченій раді в Інституті історії України АН УРСР, котра значною мірою була підготовлена ще у передвоєнні роки.

Зауважимо, що М. Петровський написав дуже цікаву та своєрідну рецензію на кандидатську дисертацію О. Касименка, котра продукувала суперечливі смисли. З одного боку, М. Петровський вирізняв його дисертаційну студію поміж тодішніх кваліфікаційних робіт. Зокрема, рецензент відзначав: «Вищеназвана робота т. Касименко, яка представлена ним на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук, справляє вельми сприятливе враження, як з боку свого обсягу, так і з боку свого змісту. Дуже часто, на жаль, у нас на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук представляють дуже пухкі за розміром, але в той же час і дуже мізерні за змістом роботи. Автори таких робіт прагнуть тільки того, щоби одержати вчений ступінь, а також, щоби забути про свою кандидатську дисертацію. Такі дисертації, як правило, не готуються до друку, не друкуються, а зберігаються десь в архівах, якщо, на щастя для науки і для самого дисертанта, їх не знищують миші. Абсолютно інший характер має робота т. Касименко.

¹¹ Особова справа Касименка Олександра Карповича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 526. — Арк. 2.

¹² Симоненко Р. Г. Олександр Карпович Касименко // Інститут історії України НАН України. 1936–2006 / Відп. ред. В. А. Смолій. — К., 2006. — С. 326.

¹³ Особова справа Касименка Олександра Карповича. — Арк. 6.

У своїй невеликій за обсягом, але дуже змістовній роботі т. Касименко глибоко вивчив дуже важливе для історичної науки питання про використання урядом Антанти панської Польщі в боротьбі проти Радянської Росії (і України) в 1918–1919 рр.»¹⁴.

Та, з другого боку, М. Петровський не втримався від того, щоби не зробити кілька дошкульних зауваг, які кидали тінь на компетенцію О. Касименка як фахівця з історії міжнародних відносин. Зокрема, рецензент наголосив, що дисертант не використав низку англійських праць із цієї проблематики. Проте насправді М. Петровський зацентрував увагу на тому, що спеціаліст-міжнародник не володіє іноземними мовами¹⁵.

Чимало зауважень на дисертацію О. Касименка містила й рецензія Ф. Шевченка, котрий також закидав автору низку джерельних прогалин, але водночас відзначав чудовий літературний виклад й аналітичне мислення дисертанта¹⁶.

Отож О. Касименко більш-менш орієнтувався у ситуації, котра склалася у повоєнному Інституті та довкола нього.

«В останні часи директором Інституту Історії був кандидат історичних наук О. Касименко, історик-комуніст, з нахилом до теоретичних питань історії і історіографії (ев.[ентуально] української). Він був у 1934 р. засланий, а пізніше реабілітований і знову покликаний до праці», — відзначав Б. Крупницький із посиланням на свідчення О. Оглоблина¹⁷. Останній, мабуть, знав О. Касименка ще з передвоєнної доби, зокрема був у курсі його персональної колізії того часу.

У службовій автобіографії, написаній О. Касименком 18 червня 1951 р., цей епізод життя представлено у досить лаконічному вигляді: «У лютому 1935 р. був виключений з партії “за вияв лібералізму що виявилось в недостатній боротьбі проти засмічення апарату редакції (газети “Більшовик Полтавщини” — Авт.)”. У травні 1935 р. рішенням Партколегії КПК при ЦК ВКП(б) був відновлений в партії. З 1935 по 1939 р. викладач історії в Педагогічному училищі і на курсах підготовки істориків для середніх шкіл»¹⁸.

Та, незважаючи на поновлення у партії, останні передвоєнні роки були для О. Касименка періодом опали. Проте під час радянсько-німецької війни він добре зарекомендував себе як організатор партійної агітації й пропаганди, а також на педагогічній і редакторській роботі, зокрема від січня 1945 р. до листопада 1947 р. був редактором зовнішньополітичного журналу «Сучасне і майбутнє»¹⁹. Отже,

¹⁴ Дисертаційна справа Касименка Олександра Карповича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 8. — Арк. 7.

¹⁵ Там само. — Арк. 8.

¹⁶ Там само. — Арк. 10–22.

¹⁷ Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920–1950). — С. 42, 102 (прим. 97).

¹⁸ Особова справа Касименка Олександра Карповича. — Арк. 3–4.

¹⁹ Там само. — Арк. 8.

новий директор мав своєрідний досвід, який сполучав партійні, організаційні, редакторські та педагогічні практики.

25 жовтня 1947 р. був складений акт про передачу справ дирекції Інституту історії України АН УРСР від проф. М. Петровського до кандидата історичних наук О. Касименка, котрий підписали обидва науковці та півдесятка свідків²⁰.

Однак, заміною директора справа не обмежилася. 14 листопада 1947 р. засідання Президії АН УРСР ухвалило рішення про зміцнення керівництва Інституту. Відтак колишнього директора М. Петровського залишили завідувачем відділу археографії. О. Касименка ввели до складу Вченої ради Інституту та призначили її головою. М. Рубача звільнили з посади завідувача відділом історії радянського періоду, натомість, призначили П. Лаврова. К. Гуслистого звільнили з посади завідувача відділом історії феодалізму. Натомість цю посаду посів І. Бойко. Крім того, до складу Вченої ради Інституту ввели П. Лаврова й І. Бойка²¹.

29 жовтня 1948 р. Президія АН УРСР затвердила новий склад Ученої ради Інституту: О. Касименко (голова), Ф. Лось (заступник), члени ради: академік Д. Мануїльський, член-кореспондент М. Петровський, М. Рубач, член-кореспондент Л. Славін, В. Дядиченко, Ф. Ястребов, П. Лавров, Ф. Шевченко, К. Гуслистий і К. Стецюк²².

Післявоєнний Інститут, який очолив О. Касименко, перебував на роздоріжжі, точніше у перехідному стані. За контрольним списком співробітників станом на січень 1949 р. в інституції працювало 30 науковців із таким посадовим статусом: директор — 1, заступник директора — 1, вчений секретар — 1, завідувачі відділів — 4, старші наукові співробітники — 15, молодші наукові співробітники — 8²³.

Зауважимо, що зі складу передвоєнного Інституту у січні 1949 р. працювало 11 співробітників, які склали понад третину всіх науковців: С. Белоусов, К. Гуслистий, В. Дядиченко, І. Крип'якевич, Ф. Лось, М. Петровський, О. Слуцький, К. Стецюк, М. Супруненко та Ф. Ястребов, а також Ф. Чеусов. Останній у довоєнний час був завідувачем бібліотеки Інституту²⁴.

Просопографічний портрет післявоєнного Інституту у порівнянні із передвоєнною установою зазнав помітних змін, які певною мірою ілюструють загальний стан інституції. Якщо середній вік істориків у вересні 1939 р. становив

²⁰ Контрольні списки наукових співробітників Інституту історії України АН УРСР (14 січня — 31 грудня 1949 р.) // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 67. — Арк. 9.

²¹ Протокол № 20 засідання Президії Академії наук УРСР від 14 листопада 1947 р. // Історія Національної академії наук України. 1946–1950. — Ч. 2. — С. 69.

²² Протокол № 24 засідання Президії Академії наук УРСР від 29 жовтня 1948 р. // Там само. — С. 69.

²³ Контрольні списки наукових співробітників Інституту історії України АН УРСР (14 січня — 31 грудня 1949 р.). — Арк. 1–2.

²⁴ Список та характеристики співробітників Інституту історії України АН УРСР, подані до президії АН УРСР (15 січня 1940 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 156.

35,9²⁵, то в Інституті станом на січень 1949 р. цей показник складав 44,0 років²⁶. Зокрема, діапазон вікових груп науковців Інституту розподілявся так: до 30 років — 3, до 40 років — 3, до 50 років — 19, до 60 років — 2, до 70 років — 3. Найстаршими вченими в Інституті історії України АН УРСР були Д. Мануїльський (65 років), І. Крип'якевич (62 роки) та Ф. Чеусов (62 роки)²⁷.

Таким чином, десятилітній проміжок часу між двома просопографічними зрізами продемонстрував старіння науковців Інституту, себто зростання середнього віку на 8 років. Очевидно, що зазначена вікова метаморфоза була вислідом радянсько-німецької війни, коли низка аспірантів і молодих співробітників була мобілізована до РСЧА, а підготовка дослідників-початківців на який час зовсім припинилася.

Втім, солідне зростання середнього віку співробітників указує на невтішний стан справ із підготовкою молодих кадрів у післявоєнні роки, попри роботу аспірантури Інституту. Почасти про проблеми у доборі та підготовці кадрів свідчить і той факт, що з тодішніх вісьмох молодших наукових співробітників згодом стали знаними вченими лише троє дослідників — О. Бевзо, В. Сидоренко та Г. Шевчук.

Натомість співвідношення між чоловіками й жінками у передвоєнному (79% та 21%) та післявоєнному (80% та 20%) Інституті практично не змінилося. У січні 1949 р. в установі працювало 6 жінок — К. Стецюк, Б. Заїзна, В. Сидоренко, Н. Сидоренко, О. Войтович й О. Кромбат.

Певною мірою змінився національний розподіл співробітників. У довоєнному Інституті (вересень 1939 р.) українці становили 68% усіх співробітників, євреї — 21%, росіяни — 11%. У післявоєнній установі ці показники розподілялися інакше: українці — 73%, росіяни — 17%, євреї — 10%.

У післявоєнному Інституті всі наукові співробітники мали вищу освіту. Причому серед співробітників були представлені випускники таких вузів: Інститути червоної професури — 5, Дніпропетровський ІНО — 1, Київський ІНО — 3, Ніжинський ІНО — 1, Херсонський ІНО — 1, Полтавський ІНО — 1, Чернігівський інститут соціального виховання — 2, Київський інститут профосвіти — 1, Київський державний університет — 5, Харківський державний університет — 1, Львівський університет — 1, Північнокавказький державний університет (Ростов на Дону) — 1, Київський державний педагогічний інститут — 3, Ярославський державний педагогічний інститут — 1, Історично-філологічний інститут кн. Безбородька — 2, університет Сорбонна (Париж) — 1.

²⁵ Див. докладніше: Додаток А. Біографічні відомості співробітників Інституту історії України АН УРСР станом на 15 вересня 1939 р.; та Додаток Б. Просопографічний портрет співробітників Інституту історії України АН УРСР (вересень 1939 р.)

²⁶ Тут і далі див.: Додаток Д. Просопографічний портрет співробітників Інституту історії України АН УРСР (січень 1949 р.)

²⁷ Тут і далі див.: Додаток Г. Біографічні відомості співробітників Інституту історії України АН УРСР станом на січень 1949 р.

Такий розподіл свідчить, що більша частина науковців Інституту здобула вищу освіту протягом 1920-х — першій половині 1930-х рр. в Інститутах червоної професури, народної освіти та соціального виховання й ін.

Утім, порівняно з 1939 р. помітно зросла кількість істориків, які здобули вищу освіту в університетах і педагогічних інститутах. Якщо у вересні 1939 р. університетську освіту мали лише троє науковців, то в 1949 р. поміж співробітників Інституту було дев'ятеро випускників університетів. Причому в установі працювали науковці, котрі здобули вищу освіту ще у довоєнні часи, як-от І. Крип'якевич (Львівський університет, 1909), Д. Мануїльський (університет Сорбонна, 1910)²⁸ та Ф. Чеусов (Історично-філологічний інститут кн. Безбородька в Ніжині, 1912).

З-поміж 30 співробітників Інституту станом на січень 1949 р. аспірантуру різних установ закінчили 12 осіб, зокрема троє істориків (К. Гуслистий, Ф. Лось та І. Бойко²⁹) навчалися в аспірантурі двох установ. Причому інституціональний зріз аспірантури, яку закінчили / навчалися співробітники повоєнного Інституту помітно змінився: Інститут історії ВУАМЛІН — 1, Інститут історії України АН УРСР — 3, Київський державний університет — 4, Науково-дослідна кафедра марксизму-ленінізму при ВУАН — 1, Дніпропетровська кафедра українознавства — 1, Науково-дослідна кафедра історії України у Києві — 1, Науково-дослідний інститут історії української культури імені академіка Д. Багалія — 2, Педагогічний інститут ім. О. І. Герцена у Ленінграді — 1, Державний історичний музей у Москві — 1.

З одного боку, зросла кількість науковців, які закінчили / навчалися в аспірантурі Інституту історії України АН УРСР та аспірантурі Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. З другого боку, навіть у січні 1949 р. в Інституті ще залишалося кілька співробітників, які раніше навчалися в аспірантурі установ старої ВУАН.

Післявоєнний Інститут доволі вигідно вирізнявся, порівняно з довоєнними часами, потвердженою кваліфікацією наукових кадрів. Адже станом на вересень 1939 р. тільки 3 співробітники мали наукові ступені. Натомість у січні 1949 р. в Інституті історії України АН УРСР працювало 5 докторів історичних наук — В. Голобуцький, І. Крип'якевич, Д. Мануїльський, М. Петровський і М. Рубач. 16 дослідників мали науковий ступінь кандидата історичних наук. 9 співробітників не мали наукових ступенів. Учене звання професора мало 4 науковців (І. Крип'якевич, Д. Мануїльський, М. Петровський, М. Рубач), а звання доцента — 7 дослідників. 19 науковців не мали вченого звання.

²⁸ Єфіменко Г. Г. Мануїльський Дмитро Захарович // Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 371.

²⁹ Аспірантура Науково-дослідної кафедри історії України у Києві (1930), аспірантура Науково-дослідного інституту історії української культури імені академіка Д. Багалія (1932). Див.: Особова справа Бойка Івана Давидовича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 404. — Арк. 4.

Крім того, післявоєнний Інститут був представлений ученими з академічними званнями — дійсний член Д. Мануїльський і член-кореспондент М. Петровський (обидва обрані 1945 р.). Та, очевидно, що Д. Мануїльський лише номінально брав участь у наукових проектах Інституту.

Суттєві зрушення відбулися і у фаховій спеціалізації співробітників повоєнного Інституту, зокрема станом на січень 1949 р. склався приблизно такий розподіл: середньовіччя та ранньомодерний час («історія феодалізму») — 9, «історія капіталізму», тобто ХІХ ст. — 2 та початок ХХ ст. — 3, історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр. — 3, історія радянського суспільства та історія партії — 8, історіографія — 1, джерелознавство — 1, історія міжнародних відносин, всесвітня історія — 2, історія міжнародного комуністичного руху — 1.

Передусім, упадає в око істотне зростання фахівців з історії радянського суспільства (до 8 осіб), порівняно з вереснем 1939 р., коли із такою спеціалізацією було лише 2 науковців. Більше того, навіть 1941 р. група історії України радянського періоду складалася всього-на-всього з 4 співробітників³⁰.

Однак, незважаючи на ці зміни у фаховому розподілі дослідників, в Інституті на початку 1949 р. лишалося 9 учених, які здебільшого спеціалізувалися з історії пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу. Водночас з'явилися поодинокі дослідники, котрі обрали своєю фаховою цариною такі галузі, як історіографія, джерелознавство, історія міжнародних відносин тощо.

Таким чином, просопографічний зріз на січень 1949 р. демонструє суттєве старіння Інституту. Водночас він показує, що у повоєнний час в установі зросла фахова диспропорція науковців за рахунок збільшення кількості вчених, які спеціалізувалися на студіюванні історії радянського суспільства. Ці метаморфози фахового розподілу відображали процес інституціональної трансформації Інституту, котрий доволі повільно, але все ж таки розгорнувся від 1945 р.

За постановами Президії АН УРСР від 25 лютого та 2 березня 1949 р. структуру Інституту було дещо змінено. Вона складалася з п'яти відділів: 1) історії капіталізму; 2) радянського періоду; 3) історії СРСР; 4) загальної історії та історії слов'ян; 5) археографії³¹. Очевидно, до них варто долучити ще два відділи — історії феодалізму та проєктований відділ історії міжнародних відносин, які фігурують у звіті про науково-дослідну діяльність Інституту за 1948 р.³² та контрольному списку співробітників установи за 1949 р.³³

³⁰ Академія наук УРСР у 1941 році / За ред. А. А. Сапегіна і Б. М. Гарцмана; склали С. Є. Боржковський, Т. О. Времева, Б. М. Гарцман, Л. Я. Мільштейн, С. Й. Пекарський, Л. С. Рашковський, З. М. Сафір, Й. Л. Турбовський. — К., 1941. — С. 109.

³¹ Історія Національної академії наук України. 1946–1950. — Ч. 2. — С. 687.

³² Річний звіт про виконання тематичних планів наукових і науково-дослідних робіт та всієї роботи Інституту історії України АН УРСР за 1948 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Спр. 134. — Арк. 7.

³³ Контрольні списки наукових співробітників Інституту історії України АН УРСР (14 січня — 31 грудня 1949 р.). — Арк. 1–2.

Зі зміною керівництва Інституту історії України АН УРСР розпочалися й більш активні заходи щодо структурної, точніше інституціональної перебудови установи. У доповідній записці президента АН УРСР О. Палладіна до секретаря ЦК КП(б)У І. Назаренка від 19 травня 1950 р. зазначалося, що «доцільність реорганізації Інституту підтверджується й тим, що вже зараз у всіх академіях союзних республік (за винятком України і Литви) існують інститути історії, а не інститути історії своєї республіки... Нова структура Інституту дасть можливість зосередити увагу більшої частини наукових співробітників на розробці історії радянського суспільства і проблем сучасності країн народної демократії і загальної історії»³⁴. Відтак академічне керівництво виступало нібито як ініціатор структурного реформування чи інституціональної радянзації, котре ще кілька років тому анонсувалося / намічалось функціонерами ЦК КП(б)У.

Програма структурної реорганізації Інституту передбачала залишити відділи історії феодалізму, історії капіталізму та історії радянського суспільства, котрі відображали формаційний принцип у представленні минувшини. Відділ історії слов'ян планувалося перетворити у відділ історії країн народної демократії, а також створити три нові відділи — загальної історії, історіографії України та воєнно-історичний відділ. Останній мав замінити Комісію по історії Великої Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР, котру планувалося влити до Інституту, зокрема частину штатних одиниць передати на організацію нових відділів³⁵. Зрештою, цей план із невеликим змінами був реалізований у липні 1950 р. як інституціональна реорганізація установи³⁶.

Таким чином, на кінець 1950 р. трансформована структура Інституту історії України АН УРСР складалася із восьми відділів: 1) історії феодалізму (завідувач В. Дядиченко); 2) історії капіталізму (завідувач Ф. Ястребов); 3) історії радянського суспільства (завідувач С. Белоусов); 4) військово-історичний (завідувач І. Слинсько); 5) історії країн народної демократії (завідувач Ф. Шевченко); 6) загальної історії та історії міжнародних відносин (О. Касименко); 7) історіографії та фондів (М. Лещенко); 8) археографії (В. Голобуцький)³⁷.

Зауважимо, що неодноразові спроби створення нових відділів робилися керівництвом Інституту протягом 1946–1949 рр., але всі вони постійно гальмува-

³⁴ Доповідна записка президента АН УРСР О. В. Палладіна до секретаря ЦК КП(б)У І. Д. Назаренка про реорганізацію Інституту історії України АН УРСР (19 травня 1950 р.) // Історія Національної академії наук України. 1946–1950 / Гол. ред. О. С. Онищенко; упоряд. Л. М. Яременко, С. В. Старовойт, О. М. Березовський, В. А. Кучмаренко. — К., 2008. — Ч. 1: Документи і матеріали. — С. 421.

³⁵ Там само. — С. 420–421.

³⁶ Шевчук Г. Научно-исследовательская работа Института истории Украины Академии наук Украинской ССР за 1950 год // Вопросы истории. — 1951. — № 2. — С. 156.

³⁷ Річний звіт про виконання тематичних планів наукових, науково-дослідних робіт та звіт діяльності Інституту історії України АН УРСР за 1950 р. // НА ІУУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 216. — Арк. 106–107.

лися через хронічну нестачу кадрів і штатних одиниць³⁸. Відтак створені відділи об'єднувалися / укрупнювалися чи існували у зародковому стані. Натомість реорганізація 1950 р. розширила штат наукових співробітників Інституту з 30 до 50 осіб, що дозволило більш-менш укомплектувати створені відділи.

Та первісні плани інституціональної реорганізації Інституту у середині 1950 р., імовірно, були ще масштабнішими, про що свідчить інформація тодішнього вченого секретаря установи Г. Шевчука³⁹, котрий в офіційній хроніці журналу «Вопросы истории» згадував про створення дев'яти, а не восьми відділів. Зокрема, він називав ще відділ історії міжнародних відносин⁴⁰, який, очевидно, наприкінці 1950 р. усе ж таки об'єднали з іншою структурною одиницею й утворили відділ загальної (всесвітньої) історії та історії міжнародних відносин.

Забігаючи наперед відзначимо, що О. Касименко прагнув розширити й сегмент сходознавчих студій в Інституті як складову всесвітньої / загальної історії⁴¹.

За директорства О. Касименка з новою силою спалахнуло змагання за лідерство в Інституті, котре дедалі більше набувало обрисів непримиренної конкуренції між поколіннями, хоч і часто-густо у викривленій, непривабливій, а то й зовсім гротескній формі. За свідченням А. Санцевича, «О. Касименко сприяв поширенню діапазону досліджень інституту, включенню до його складу підрозділів з історії міжнародних відносин та загальної історії... Будучи людиною розумною, справжнім менеджером в науці, Олександр Карпович тут поряд з суто науковими переслідував і свої власні інтереси. Протягом усього директорства він (О. Касименко. — *Авт.*) зазнавав серйозного тиску з боку опозиційно до нього настроєних ряду досвідчених фахівців з історії України. Щоб мати певний контрбаланс проти них, він здебільшого приймав до новоутворених відділів молодих спеціалістів, які природно вважали саме його своїм наставником»⁴².

³⁸ Див. докладніше: Звіт про діяльність Інституту історії України АН УРСР за 1946 р. // Там само. — Спр. 78. — Арк. 1; Річний звіт про виконання тематичних планів наукових і науково-дослідних робіт та всієї діяльності Інституту історії України АН УРСР за 1947 р. // Там само. — Спр. 95. — Арк. 1; Річний звіт про виконання тематичних планів наукових і науково-дослідних робіт та всієї роботи Інституту історії України АН УРСР за 1948 р. — Арк. 7; Контрольні списки наукових співробітників Інституту історії України АН УРСР (14 січня — 31 грудня 1949 р.). — Арк. 1–2.

³⁹ Довідник Академії наук Української РСР на 1950 рік. — К., 1950. — С. 171.

⁴⁰ Шевчук Г. Научно-исследовательская работа Института истории Украины Академии наук Украинской ССР за 1950 год. — С. 156.

⁴¹ Пропозиції Інституту історії АН УРСР щодо досліджень сходознавства в Україні (7 липня 1957 р.) // Історія Національної академії наук України. 1956–1960 / Голов. ред. О. С. Онищенко; упоряд. Л. М. Яременко, Г. В. Индиченко, С. В. Старовойт та ін. — К., 2015. — Ч. 1: Документи і матеріали. — С. 289–290. [Електронне видання]. — Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/00003680/

⁴² Санцевич А. В. Інститут історії України Національної Академії наук України: Історіографічний нарис (До 60-річчя установи). — К., 1998. — С. 34.

Натомість інші сучасники О. Касименка тримаються думки, що четвертий директор став заручником у боротьбі з «майже клановою опозицією», котру він успадкував із часів М. Петровського⁴³. На думку тодішніх львівських колег, суперництво в Інституті сягнуло таких масштабів, що майже всі співробітники установи поділилися на два табори — «касименківців» і «антикасименківців»⁴⁴.

Приміром, запекла підклимна боротьба розгорнулася навколо монографії О. Касименка «Російсько-українські взаємовідносини 1648 — початку 1651 р.» (К., 1955). «Касименко висунув її на захист (як докторську дисертацію. — *Авт.*). Навколо цього розпочалася справжня вакханалія. І хоча Олександр Карпович усе ж таки захистився, полетіли депеші до Москви, до ВАКу. Здається, років зо два (чотири. — *Авт.*) Касименкові доводилося їздити до Москви для якихось з'ясувань», — згадувала О. Апанович⁴⁵. Та й сам О. Касименко неодноразово відзначав, що його «книга зазнала своєрідну історію, всьому колективу вона відома»⁴⁶.

Зазначимо, що за директорства О. Касименка, як і його попередника, активну роль в інспіруванні підклимної боротьби відігравали партійні функціонери, котрі намагалися посідати традиційне становище «арбітра» та повсякчас продукували конфліктні ситуації. Більше того, партійні куратори були зацікавлені у створенні атмосфери перманентної боротьби в Інституті, котра дозволяла не тільки посилити «опіку» щодо потенційно неблагонадійних осіб, а й суттєво розширювала можливості неформального впливу практично на всіх провідних науковців. Не випадково тодішні вчені споминаючи про чвари і змагання в Інституті повсякчас з величезною відразою й гірким присмаком згадували про незриму й таку відчутну роль «хати» як тоді називали будинок ЦК КПУ у Києві (вул. Орджонікідзе 11; нині Банкова, 11), до якої писали скарги й анонімні доноси, подавали компрометуючі матеріали, щоби у той або інший спосіб завдати болючого удару колезі-конкуренту.

Так чи інакше, але кадрові рішення та ініціативи О. Касименка прискорили ротацію поколінь учених у післявоєнному Інституті, зокрема спричинилися до того, що протягом 1950-х рр. в установі істотно зросла роль молодшого, повоєнного покоління істориків, яке поступово стало претендувати на керівні позиції.

⁴³ Тронько П. Т., Симоненко Р. Г., Склярєнко Є. М. О. К. Касименко — видатний український вчений і організатор історичної науки / Наук. ред. П. Т. Тронько. — К., 2007. — С. 68–69.

⁴⁴ Ісаєвич Я. Федір Павлович: спогади й роздуми // «Істину встановлює суд історії»: Зб. на пошану Федора Павловича Шевченка: У 2 т. / Відп. ред. Г. Боряк. — К., 2004. — Т. 1: Джерела. — С. 176–177.

⁴⁵ Апанович О. Федір Павлович Шевченко: історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина // Там само. — С. 38.

⁴⁶ Матеріали обговорення роботи Шевченка Ф. П. — «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.»: стенограма засідання Вченої ради Інституту історії АН УРСР 14 червня 1960 р. — [першої та другої частини; машинопис] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 870. — Арк. 193.

Зокрема, наприкінці 1940-х — початку 1950-х рр. до складу Інституту влився як ряд молодих і перспективних, так і уже досвідчених дослідників, у т. ч. О. Апанович (1950)⁴⁷, О. Война (1952)⁴⁸, П. Гудзенко (1950)⁴⁹, В. Клоков (1950)⁵⁰, М. Лещенко (1949)⁵¹, О. Лугова (1950)⁵², О. Парасунько (1949)⁵³, І. Слабеев (1951)⁵⁴, Ф. Шевченко (1949)⁵⁵ та ін. Від 1949 р. на постійній основі в Інституті історії України АН УРСР працював В. Голобуцький⁵⁶, а від жовтня 1952 р. — за сумісництвом на посаді старшого наукового співробітника А. Введенський⁵⁷.

Зазначимо, що ряд істориків зберіг теплі спомини про О. Касименка як ученого-адміністратора. Наприклад, О. Апанович навіть стверджувала: «Він (О. Касименко. — *Авт.*) зробив мене тим, ким я стала, *це мій вчитель*»⁵⁸.

Але за директорства О. Касименка Інститут зазнав і кадрових втрат. Скажімо, 1954 р. внаслідок особистого конфлікту директора й К. Гуслистого останній був переведений до Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР⁵⁹.

Однак, навіть розширення штату й істотний доплив молодих дослідників, а також кількох досвідчених науковців не дозволили втримати структуру Інституту зразка 1950 р. Протягом 1952–1954 рр. були ліквідовані два відділи. За постановою Президії АН УРСР від 7 квітня 1952 р. був ліквідований військово-історичний відділ, а постановою від 24 грудня 1954 р. — відділ історіографії та

⁴⁷ Особова справа Апанович Олени Михайлівни // НА ПУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 857. — Арк. 8зв.

⁴⁸ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 504.

⁴⁹ Юсов С. Хроніка основних подій біографії П. Гудзенка // Пантелеймон Петрович Гудзенко (1907–1994): історик, архівіст, археограф і організатор науки: Зб. на пошану вченого з нагоди 100-річчя від дня народження і 90-річчя архівної справи в Україні. — К., 2009. — С. 303.

⁵⁰ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 555–556.

⁵¹ Там само. — С. 580.

⁵² Особова справа Лугової Олени Іллівни // НА ПУ. — Ф. 1. — Оп. 3-ос. — Спр. 1838. — Арк. 19зв.

⁵³ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 612.

⁵⁴ Особова справа Слабеева Ігоря Семеновича // НА ПУ. — Ф. 1. — Оп. 3-ос. — Спр. 1717. — Арк. 6.

⁵⁵ Автобіографія завідувача відділу країн народної демократії Інституту історії України АН УРСР Ф. П. Шевченка (Київ, 23 жовтня 1952 р.) // «Істину встановлює суд історії». — Т. 1. — С. 372.

⁵⁶ Юсов С. Історик Володимир Голобуцький (1903–1993): життя, наукова і педагогічна діяльність / Відп. ред. В. М. Даниленко. — К., 2011. — С. 139–141.

⁵⁷ Особова справа Введенського Андрія Олександровича // НА ПУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 233. — Арк. 1зв.

⁵⁸ «Зрадники мені не подобаються»: Аудіоінтерв'ю Юрія Зайцева з Оленою Апанович (28 серпня 1996 р.) // Історіографічні дослідження в Україні. — К., 2011. — Вип. 21. — С. 349.

⁵⁹ Удод О. А. Кость Григорович Гуслистий // Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 415.

фондів. Окрім того, 23 липня 1954 р. у зв'язку із прийняттям Кримського філіалу АН СРСР у відання АН УРСР Інституту було підпорядковано у науково-методичному відношенні групу історії відділу історії та археології Кримського філіалу⁶⁰.

Втім, Інститут і далі потребував нових штатів для розширення науково-дослідної діяльності з обсягу загальної (всесвітньої) історії, історії країн народної демократії, історії міжнародних відносин тощо. Зокрема, у річному звіті про діяльність Інституту за 1955 р. вкотре йшлося про гостру потребу розширення штатів, зокрема вакансії для 6 старших наукових співробітників, 5 молодших наукових співробітників і 7 лаборантів⁶¹.

Про складну ситуацію з кадрами свідчить і рішення Президії АН УРСР від 7 січня 1955 р., за яким в. о. завідуючих відділів Інституту історії С. Белоусова, В. Дядиченка, П. Гудзенка та Ф. Ястребова перевели на посади старших наукових співробітників для прискорення роботи над завершенням їх докторських дисертацій. Натомість призначили інших завідувачів відділів Інституту — М. Супруненка, Ф. Лося, І. Гуржія та М. Рубача. Причому І. Гуржію заборонялася робота за сумісництвом в Українському науково-дослідному інституті педагогіки⁶².

Зрештою, Інститут на початку 1950-х рр. і далі потерпав від проблеми сумісництва, пошуками якого переймалося чимало науковців. Адже рівень зарплат істориків, особливо дослідників-початківців залишався відносно низьким на тлі захмарних ринкових цін повоєнного Києва. Скажімо, станом на 1 квітня 1952 р. зарплата директора складала 6000 рублів, заступника директора — 4800, вченого секретаря — 2500, завідуючого відділу — 4500, молодшого наукового співробітника (кандидата наук) — 1750, молодшого наукового співробітника (без наукового ступеня) — 980⁶³.

Отож наприкінці 1955 р. Інститут складався з шести відділів: 1) історії радянського суспільства (завідувач М. Супруненко); 2) історії капіталізму (завідувач Ф. Лось); 3) історії феодалізму (завідувач І. Гуржій); 4) історії країн народної демократії (завідувач Ф. Шевченко); 5) загальної історії та історії міжнародних відносин (завідувач О. Война); 6) археографії (М. Рубач)⁶⁴. Причому відділ історії радянського суспільства (радянського періоду) протягом 1954–1955 рр. став найчисельнішим відділом Інституту, зокрема складав 1/4 усіх наукових співробітників установи.

⁶⁰ Історія Національної академії наук України. 1951–1955 / Гол. ред. О. С. Онищенко; упоряд. Л. М. Яременко, С. В. Старовойт, Г. В. Індиченко, О. І. Вербіцька, С. М. Коваленко, Є. С. Костюк, І. М. Шихненко. — К., 2012. — Ч. 2: Додатки. — С. 815.

⁶¹ Звіт про діяльність Інституту історії АН УРСР за 1955 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 539. — Арк. 32.

⁶² Протокол № 2 засідання Президії Академії наук УРСР від 7 січня 1955 р. // Історія Національної академії наук України. 1951–1955. — Ч. 2. — С. 423–424.

⁶³ Списки та відомості по обліку особового складу Інституту історії України АН УРСР 1952 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 124. — Арк. 49.

⁶⁴ Звіт про діяльність Інституту історії АН УРСР за 1955 р. — Арк. 7–8.

Структурна реорганізація інституції на початку 1950-х рр. була відображена і в зміні її назви. 6 вересня 1952 р. Президія АН УРСР ухвалила постанову про перейменування Інституту історії України на Інститут історії. Відтак 2 березня 1953 р. за ухвалою Ради Міністрів УРСР Інститут історії України АН УРСР перейменували на Інститут історії АН УРСР⁶⁵, а 13 березня того ж року ця інформація була взята до відома на засіданні Президії АН УРСР⁶⁶.

29 листопада 1954 р. Президія АН УРСР звернулася із клопотанням до ВАК Міністерства вищої освіти СРСР про надання Вченій раді Інституту історії АН УРСР права прийому до захисту кандидатських дисертацій із загальної (всесвітньої) історії⁶⁷. Таке нібито плідне розширення фахової спеціалізації сприяло дальшій маргіналізації історії України, котра дедалі сильніше відсовувалася на периферію наукових зацікавлень й устремлінь багатьох українських учених.

Зрештою, перейменування Інституту завершило інституціональну реорганізацію, точніше чергову стадію радянзації установи, котра розпочалася у післявоєнний час. Але паралельно розгорнувся й інший процес, який був спрямований на суцільне російщення історії України, котру мали замінити історією Української РСР.

4.2. Від формату «Короткого курсу історії України» до двотомника «Історія Української РСР»: становлення й утвердження «колективного стилю» республіканського історіописання

Непевність становища історика, особливо вченого з національних / республіканських окраїн СРСР повсякчас позначалася на його дослідницьких і культурних практиках, зокрема ще у передвоєнну добу. Втім, обставини буття академічного вченого-гуманітарія повоєнної доби суттєво погіршилися, позаяк ішлося про його масовану й безперервну участь у колективних багатотомних працях, які мали представляти компендіум досягнень радянської історичної науки у світлі відповідних директивних настанов. У такому випадку навіть та доволі ілюзорна свобода творчості, котру мав автор-історик під час написання індивідуальної

⁶⁵ Постанова № 482 Ради Міністрів УРСР «Про внесення зміни в найменування Інституту історії України Академії наук УРСР» (2 березня 1953 р.) // У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.): Зб. документів і матеріалів / Упоряд. Р. Я. Пиріг (керівник), Т. Т. Гриценко, В. М. Мазур, О. С. Рубльов; відп. ред. В. А. Смолій: У 2 ч. — К., 1996. — Ч. 2: (1944–1956 рр.). — С. 162–163.

⁶⁶ Протокол № 11 засідання Президії Академії наук УРСР від 13 березня 1953 р. // Історія Національної академії наук України. 1951–1955. — Ч. 2. — С. 225.

⁶⁷ Протокол № 45-б засідання Президії Академії наук УРСР від 29 листопада 1954 р. // Там само. — С. 408.

статті чи монографії з відповідною конфігурацією установчих / легітимаційних елементів, суттєво звужувалася, позаяк він опинявся у «зачарованому колі» низки регламентуючих процедур і т. зв. стадій «колективної праці».

Насамперед варто підкреслити, що багатотомні роботи однозначно виступали як праці замовлені й санкціоновані згори, зокрема у вигляді спеціальних постанов чи інших партійних рішень, до яких уже згодом долучалися, власне, академічні ухвали Президії АН УРСР як розпорядчі документи.

Замовлення на створення повоєнного республіканського нарративу у форматі т. зв. «короткого курсу» санкціонувалося постановою «Про науково-тематичні плани Відділення суспільних наук Академії наук УРСР та їх виконання», ухваленою ЦК КП(б)У 22 жовтня 1946 р.⁶⁸

Однак, негласні директивні доручення були сформульовані ще у середині 1946 р. Отож написання та складання проспектів «короткого курсу» розпочалося ще за директорства М. Петровського.

Первісний варіант проспекту обговорювався наприкінці 1946 р. під потужним пресом партійної критики. Зокрема, у доповіді віце-президента АН УРСР О. Білецького про роботу Академії за 1946 р. наголошувалося, що Інститут історії України виробив «проспект синтетичного огляду»⁶⁹.

Другий варіант проспекту «короткого курсу» винесли на нараду 5 лютого 1947 р., в якій брали участь його автори та представники вузів із різних регіонів⁷⁰. Скажімо, одеський історик С. Боровий вказував на розмитість репрезентації історії Київської Русі у представленому проспекті. На його думку, «тут характеризується Київська Русь, в цілому, її лад, менше йдеться про політичний устрій, потім мовиться про різні частини території і *не видно, чим тут займається автор або він дає цей розділ для історії України, або його можна перенести у загальний курс історії СРСР*»⁷¹.

Окрім того, один із робочих варіантів проспекту був розісланий / переданий на зовнішнє рецензування, про що свідчить низка рецензій і відгуків⁷².

⁶⁸ Постанова ЦК КП(б)У «Про науково-тематичні плани Відділення суспільних наук Академії наук УРСР та їх виконання» (22 жовтня 1946 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 522.

⁶⁹ Звітна доповідь віце-президента АН УРСР акад. О. І. Білецького про роботу АН УРСР у 1946 р. [Грудень 1946 р. — січень 1947 р.] // Історія Національної академії наук України. 1946–1950. — Ч. 1. — С. 110.

⁷⁰ Стенограма наради співробітників Інституту історії України АН УРСР [і представників вузів] по обговоренню проспекту [«короткого курсу»] «Історії України» від 5 лютого 1947 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 99. — 55 арк. Див. також матеріали цієї наради: Спр. 100. Стенограми засідань Вченої Ради Інституту історії України АН УРСР (1 березня – 1 листопада 1947 р.) // Там само. — Оп. 1. — Спр. 100. — Арк. 117–170.

⁷¹ Стенограма наради співробітників Інституту історії України АН УРСР [і представників вузів] по обговоренню проспекту [«короткого курсу»] «Історії України» від 5 лютого 1947 р. — Арк. 9.

⁷² Рецензії та зауваження на проспект [короткого курсу] «Історії Української РСР». 1946–1947 рр. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 81. — 137 арк.

Паралельно з опрацюванням проспекту розгорнулася й попередня підготовка, власне, самих розділів «короткого курсу». «Як у нас йшла робота над “Коротким курсом історії України”. Як Ви знаєте, ми працювали під кінець минулого року над складанням проспекту з історії України, виконали цей проспект і на I.III-47 р. мали закінчити написання глав до “Короткого курсу історії України”. Але треба сказати, що не один з відділів Інституту на I.III. повністю не виконав поставлених перед ним завдань, а так писали їх до 15 березня, подавали статті і до I.IV, а ще, оскільки мені відомо позавчора, вчора не було навіть однієї глави, останньої глави поданої до дирекції. Так само затягувалося і обговорення написаних розділів. Зокрема треба зазначити, що обговорення глав, написаних по відділу капіталізму, ще зовсім не починалося по суті. Крім того, треба сказати, що, як показало й обговорення тих розділів, яке було на різних відповідних відділах інституту, і якість тих глав, які обговорювались, теж не являється такою, яка б могла задовольнити інститут. Все таки і тепер в більшості глав почувується такий відгомін більш-менш тих моментів (які малися і в попередніх виданнях “Короткого курсу”, я маю на увазі видання 1940 р. і видання 1942 року (Нарис історії України. — Уфа, 1942. — Авт.). Все таки ніяк люди ще не можуть повністю подолати старої схеми, яка так вкорінилася в інституті, ще починаючи від програм 1938 р., по суті танцюють від цих грубих помилок», — зазначав М. Петровський у виступі на Вченій раді 24 квітня 1947 р.⁷³

З одного боку, виступ М. Петровського яскраво проілюстрував той спосіб, в якій відбувалася зміна / заміна концептуальних пропозицій у радянському історіописанні. З другого боку, очевидне затягування підготовки «короткого курсу» свідчить, що тогочасні історики добре усвідомлювали ті ризики та загрози, котрі привніс цей проект не тільки для їх кар’єрного становища, а й для самого буття. До того ж керівництво Інституту, як і Академії, прагнуло форсувати написання «короткого курсу» і вимагало розробляти його паралельно з підготовкою самого проспекту.

Згодом проблеми пов’язані з проспектом і попередніми працями Інституту «дискутувалися» на низці партійних нарад у квітні-травні 1947 р. Про рівень емоційної напруги цих заходів свідчить те, що К. Гуслистий — один із авторів проспекту у виступі на Вченій раді Інституту від 26 квітня 1947 р. назвав робочий проект «ублюдком» у розрізі зауважень партійних бонз⁷⁴.

За спостереженням Ф. Шевченка щодо однієї з версій тогочасної схеми «короткого курсу», «проспект в такому вигляді як наданий на обговорення *це не конспект курсу, в якому... виступають всі основні положення, концепція, а скорочений переказ змісту курсу*»⁷⁵. Тому більшість рецензентів і критиків сприймали

⁷³ Стенограма засідання Вченої Ради Інституту історії України АН УРСР від 24–[26] квітня 1947 р. // Там само. — Спр. 101. — Арк. 3–4.

⁷⁴ Там само. — Арк. 158.

⁷⁵ Шевченко Ф. П. Зауваження на «Проспект історії України» Інституту історії [України] АН УРСР. Київ, 1946 року. Ч. 1–3. [м. Київ, 1947; чорновий автограф] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 483. — Арк. 1.

проспект або як майже викінчений продукт, або як працю на завершальній стадії роботи. Тим більше, що кон'юнктурні ідеологічні та політичні чинники грали дедалі більшу роль у розгортанні цього проекту.

Привертала увагу й нерівномірність складових частин проспекту «короткого курсу». На думку Ф. Шевченка, «вивчення історії України утруднюється тим, що на протязі віків її територія була розірвана на кілька частин. Особливості кожної частини необхідно враховувати, та це не повинна бути історія окремих частин, земель, бо це зведений курс історія єдиного народу. Перед істориками синтетичного курсу України стоять завдання показати через цю роботу те спільне, що було в історії українського народу, зв'язки народу не дивлячись на кордони. Це в свою чергу від істориків вимагає пропорційного висвітлення історії окремих частин України в кожному періоді, а цього в проспекті нема. В роботі основна увага приділена Наддніпрянщині і лише кілька фрагментів присвячено іншим частинам України. Безумовно Наддніпрянщина історичний і географічний центр України і законно йому повинна належати ведуча роль, та необхідно більш систематично подати і про Буковину, Галичину, Закарпаття»⁷⁶.

Врешті-решт, «дискусії» та наради увінчалися сумнозвісною постановою ЦК КП(б)У у серпні 1947 р. У згаданій погромній постанові замовлення для науковців було представлено у вигляді категоричної, безапеляційної вимоги-наказу: «2. Вважати найважливішим, бойовим завданням комуністів-істориків Академії наук УРСР складання марксистсько-ленінського “Короткого курсу історії України”. 3. Зобов'язати Інститут історії Академії наук УРСР розробити і представити на затвердження ЦК КП(б)У схему і тези “Короткого курсу історії України” до 15 жовтня цього року, керуючись сталінським підручником по історії ВКП(б), зауваженнями товариша Сталіна, Кірова і Жданова з питань історії, а також вказівками даної постанови»⁷⁷.

Зауважимо, що думки істориків щодо перспектив підготовки проекту «короткого курсу» у вересні 1947 р. розділилися. Скажімо, позиція К. Гуслистого відображала дух давньої конфронтації з М. Петровським в Інституті, котра лише загострилася у кризовій ситуації: «В основному ЦК визначає нашу основну роботу — це видання Короткого курсу історії України. Поки ми не створимо Короткий курс історії України, ми не зможемо розв'язати завдання створення чотири томника. І знов-таки хотілося б, щоб була оцінка нашої роботи. От ми рік працюємо, зробили проспект, розіслали його по вузах. В вузах добре покритикували, і критика показала, що там є дуже серйозні робітники, критика яких наших

⁷⁶ Шевченко Ф. П. Зауваження на «Проспект історії України» Інституту історії [України] АН УРСР. Київ, 1946 року. Ч. 1–3. [м. Київ, 1947; чорновий автограф] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 483. — Арк. 1–1зв.

⁷⁷ Постанова ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» (29 серпня 1947 р., м. Київ) — С. 564.

керівних робітників Інституту взяла за живе, і вони побачили народ, який в цій справі мислить, може, краще, ніж вони»⁷⁸.

Натомість Ф. Лось був налаштований на термінову переробку підготовленого тексту й далі просування цього проекту. «Хочу зупинитись на практичних завданнях роботи нашого інституту в найближчий час. Всім відомо, що колектив нашого інституту написав короткий курс України і провів певну редакційну роботу, але треба сказати, що дехто з наших робітників гадав так: ну, що короткий курс написали, і хоч і вийшло рішення ЦК, але будемо чекати яка буде оцінка нашому короткому курсу. Мені здається, що рішення ЦК зобов'язує нас з сьогоднішнього дня, не чекаючи вказівок з ЦК, продумати кожному автору свій розділ з тим, щоб висвітлити ту чи іншу проблему, як цього вимагає рішення ЦК», — відзначав історик⁷⁹.

У подібному дусі висловлювалася й К. Стецюк, яка наголошувала на нагальній політичній актуалізації підготовленого тексту: «Найважливішим і найпершочерговішим завданням є написання Короткого курсу історії України. В цьому відношенні робітниками Інституту історії пророблена певна робота. Деякі розділи написані, але, безумовно, перед кожним автором стоїть завдання переглянути свої розділи в світлі ухвали ЦК... В світлі ухвали мені стає зрозумілим, як авторові одного з розділів, що розвідки, написані в досить спокійному академічному тоні, що їм не вистачає політичної заостреності, що так важливо в умовах боротьби з залишками концепцій буржуазного націоналізму»⁸⁰.

Доволі цікаву пропозицію вніс колишній співробітник Інституту І. Премислер. На його думку, «у створенні такого підручника повинні брати участь, у тій або іншій формі, всі кращі історики України, а не тільки ті, що перебувають у стінах Інституту історії Академії наук. Високі вимоги до цього підручника вимагають максимальної напруги всіх науковців історичного фронту. Це справа честі всіх істориків України. Гадаю, що писати таку [працю] має невеликий колектив, у складі 2–3 осіб, а ще краще було б оголосити конкурс на складання Короткого курсу історії України»⁸¹. Звісно, на цю пропозицію не пристали.

Так чи інакше, перший варіант тез повоєнного «короткого курсу» у світлі серпневої постанови був розроблений на теренах Інституту блискавичними темпами протягом вересня-жовтня 1947 р.⁸²

Передусім, варто наголосити, що вступні настанови й установчі конотації першої версії тез «короткого курсу», підготовленої у вересні-жовтні 1947 р.,

⁷⁸ Стенограма совещания историков-работников Института истории Украины АН УССР, ИМЭЛ, Госуниверситета и Пединститута города Киева (16, 17 и 19 сентября 1947 г.). — Арк. 73.

⁷⁹ Там само. — Арк. 25–26.

⁸⁰ Там само. — Арк. 64–65.

⁸¹ Там само. — Арк. 11–12.

⁸² Проспект [тези «Короткого курсу»] «Історії України» (І варіант) вересень-жовтень 1947 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 3. — Спр. 166. — 170 арк.

істотно відрізнялися від студій передвоєнного та воєнного часу. Зокрема, у тезах однозначно проголошувалося, що «історія України — складова частина історії СРСР»⁸³. Водночас вступні уваги фіксували поворот до тотальної репрезентації великоросійського дискурсу у конструюванні історії України: «Вся історія України вчить, що *свої історичні задачі*, економічне і соціальне визволення, створення національної суверенної держави — Української Радянської Соціалістичної Республіки і возз'єднання в ній всього українського народу, *український народ розв'язав тільки під керівництвом партії Леніна-Сталіна при допомозі братнього російського та інших народів СРСР*»⁸⁴.

Більше того, крім обрядових критичних випадів супроти «буржуазних істориків» М. Грушевського і В. Антоновича, котрі намагалися «відірвати» історичний процес українського народу від «братнього» російського народу⁸⁵, установчі положення містили й «покаянні» елементи. Приміром, укладачі першого варіанта тез «короткого курсу» зазначали: «Українські радянські історики, *обов'язком яких було скласти марксистську історію українського народу, не справились із цією задачею. Праці інституту історії Академії Наук УРСР, надруковані в передвійськові часи і в роки війни, зокрема “Короткий курс історії України”, “Нарис історії України” і перший том “Історії України”, написані в антимарксистському дусі і мали в собі грубі помилки і націоналістичні перекочення.* В основу історичного розвитку України автори поклали не історію виробництва і виробничі відносини людей та класову боротьбу, а зовнішньополітичне становище України. Вони розглядали історію України ізольовано від історії російського, білоруського і інших народів Росії, зігнорували спільну закономірність історичного розвитку східнослов'янських народів, не показали, що український народ в своєму історичному розвитку в основному пройшов ті ж етапи, які пройшли російський, білоруський і інші народи нашої країни»⁸⁶.

Такі мотиви тез продемонстрували, що культурна атмосфера й інтелектуальні настрої восени 1947 р. немовби повернулися в минуле, нав'язуючи порівняння з «покаянними» та «викривальними» текстами першої половини 1930-х рр. Утім, перша версія тез продукувала й інші смисли, котрі найкраще простежуються у проєктованій структурі «короткого курсу».

Перший робочий варіант тез післявоєнного компендіуму з історії України складався з 23-х розділів: I. Первіснообщинний лад і рабовласництво на території нашої країни; II. Зародження і складання феодальних відносин у східних слов'ян. Київська Русь; III. Період феодального роздрібнення (XII–XV ст.); IV. Утворення російської централізованої держави. Розвиток феодально-кріпосницьких відно-

⁸³ Проспект [тези «Короткого курсу»] «Історії України» (I варіант) вересень-жовтень 1947 р. — Арк. 3.

⁸⁴ Там само. — Арк. 4.

⁸⁵ Там само. — Арк. 4.

⁸⁶ Там само. — Арк. 6.

син в XIV — в першій половині XVI ст.; V. Боротьба народних мас України проти феодално-кріпосницького та національного гніту (друга половина XVI — перша чверть XVII ст.); VI. Визвольна війна українського народу проти шляхетської Польщі. Приєднання України до Росії (1648–1654 рр.); VII. Суспільно-політичний лад на Україні після Визвольної війни. Боротьба Росії і України проти польської і турецької агресії (1650–1680 рр.); VIII. Утворення Російської імперії. Україна в кінці XVII і першій чверті XVIII ст.; IX. Україна в складі Російської дворянської імперії. Народні повстання (30–80-і рр. XVIII ст.); X. Розклад феодално-кріпосницьких відносин і зародження капіталізму (кінець XVIII — перша половина XIX століття); XI. Розвиток промислового капіталізму. Початок революційної боротьби пролетаріату (60–90-і рр. XIX століття); XII. Україна в буржуазно-демократичній революції (1905–1907 рр.); XIII. Столипінська реакція на Україні; XIV. Нове революційне піднесення (1912–1914); XV. Україна в період Першої імперіалістичної війни і в другій російській буржуазно-демократичній революції; XVI. Підготовка та проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції (квітень 1917 р. — 1918 р.); XVII. Іноземна воєнна інтервенція і громадянська війна на Україні; XVIII. Україна в період переходу на мирну роботу по відбудові народного господарства (1921–1925 рр.); XIX. УРСР в період соціалістичної індустріалізації (1926–1929 рр.); XX. УРСР в період колективізації сільського господарства (1930–1934 рр.); XXI. УРСР в період завершення будівництва соціалістичного суспільства (1935–1941 рр.); XXII. Воз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі; XXIII. УРСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу проти гітлерівської Німеччини (1941–1945 рр.).

На перший погляд, у первісному варіанті тез «короткого курсу» виразно проступають класові конотації та положення теорії суспільно-економічних формацій, які автори будь-що-будь намагалися вивести на перший план. Однак, помітні й засадні новації у конструюванні історії України, котру наближали до загального річища російського історичного процесу. Зокрема, йдеться про розділи: «IV. Утворення російської централізованої держави. Розвиток феодално-кріпосницьких відносин в XIV — в першій половині XVI ст.» та «VIII. Утворення Російської імперії. Україна в кінці XVII і першій чверті XVIII ст.», в яких репрезентувалися соціокультурні трансформації пізньосередньовічної й ранньомодерної доби.

Зауважимо, що у «короткому курсі» 1940 р. відповідні розділи були представлені у такому вигляді «Україна під литовським пануванням і загарбання її Польщею» та «Україна в другій половині XVII і в XVIII ст.»⁸⁷. У такому ж ракурсі ці просторово-хронологічні сегменти конструювалися і у «Нарисі історії України»

⁸⁷ Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненко, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — С. 56–77, 98–136.

(Уфа, 1942) — «Україна під литовським пануванням і загарбання її Польщею» та «Україна в другій половині XVII і в XVIII столітті»⁸⁸.

Суттєво змістилися акценти й у представленні тодішньої офіційної концепції «приєднання України до Росії як меншого лиха», котра інакше подавалася у першому варіанті тез «короткого курсу», порівняно з працями передвоєнної чи воєнної доби. «Перед Україною тоді стала альтернатива — бути поглиненою шляхетською Польщею, або султанською Туреччиною, або приєднатися до Росії. Остання перспектива була меншим лихом. *Приєднання до Росії було історично-прогресивним явищем*», — зазначалося у першій версії тез «короткого курсу»⁸⁹.

Водночас деталізацію чи тлумачення «меншого лиха» всіяко обминали й ретушували. Натомість у першому варіанті тез «короткого курсу» суттєво побільшало «прогресивних» означень російських царів й імператорів, приміром «талановитого державного діяча, російського царя Петра I»⁹⁰.

Крім того, зростає частка представлення радянської доби у конструкції історії України. Якщо у роботах передвоєнної і воєнної доби на репрезентацію радянської історії відводилося до третини обсягу, то у першій версії тез «короткого курсу» — до 40%.

Вочевидь, перший варіант тез «короткого курсу» не задовольнив тодішніх очільників, які звикли до лапідарної й утилітарної форми партійних документів. Відтак протягом жовтня 1947 р. Інститут історії України АН УРСР підготував скорочену версію або другий варіант тез майбутнього республіканського компендіуму.

Друга версія була майже вдвічі меншою за обсягом і здебільшого наслідувала перший варіант⁹¹. Та низка моментів у другій, скороченій версії тез «короткого курсу» була прописана ще послідовніше та виразніше, зокрема щодо представлення великоросійського дискурсу. Насамперед, одна з провідних ідей проєктованого «короткого курсу» подавалася у такому вигляді: «Історія України являється складовою частиною історії СРСР: її історичний розвиток відбувається у *найтіснішому зв'язку з історією Росії, Білорусії, на основі загальних закономірностей історії народів Східної Європи. Виходячи з цього автори даної книжки відвели належне місце важливішим питанням історії Росії і Білорусії, які являлись спільними в розвитку братніх народів і визначали їх історичні судьби*»⁹².

Здавалося б, що кардинальні пертурбації конструкції «короткого курсу» кінець-кінцем мають задовольнити республіканських функціонерів. Тим більше,

⁸⁸ Нарис історії України / За ред. К. Гуслистого, Л. Славина, Ф. Ястребова. — Уфа, 1942. — С. 49–60, 76–97.

⁸⁹ Проспект [тези «Короткого курсу»] «Історії України» (I варіант) вересень-жовтень 1947 р. — Арк. 36.

⁹⁰ Там само. — Арк. 44.

⁹¹ Проспект [тези «Короткого курсу»] «Історії України» (II варіант [скорочений]) жовтень 1947 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 3. — Спр. 167. — 94 арк.

⁹² Там само. — Арк. 2.

що у звіті Відділу суспільних наук АН УРСР за 1947 р. анонсувалося завершення роботи Інституту історії України над «коротким курсом» у січні 1948 р.⁹³

Та на заваді цим планам став викривлений технократичний спосіб мислення місцевих очільників. Останні побоювались можливих наслідків публікації республіканського компендіуму з історії України за часів пізнього сталінізму. Тому вони вигадали, точніше модернізували своєрідну «технологію колективної праці», котрій волею-неволею мусили підкоритися автори «короткого курсу».

За великим рахунком, робота виконувалася на засадах т. зв. «комплексного методу», котрий фактично був модифікацією сумнозвісного «бригадного способу організації» наукової праці зразка 1930-х рр. Його суть зводилася до того, щоби створити своєрідне «колективне горнило», котре мало «плавити» й «розчиняти» як оригінальну авторську думку, так і відсікати потенційно небезпечні сюжети і проблеми. Відтак текст автора / авторів кожного розділу чи параграфу проходив низку послідовних етапів: детальне, зазвичай кількаразове обговорення на низовому рівні — відділі чи кафедрі, котре переміщувалося на інший рівень — засідання редколегії та Вченої ради, іноді у вигляді спеціальних розширених і тривалих нарад із додатково запрошеним колом осіб.

Згодом видрукований макет тому подавався на зовнішнє рецензування. Причому зазвичай йшлося про десятки і навіть про сотні рецензій! І хоча останні часто-густо носили формальний характер щодо концептуальних засад чи загальної конструкції, проте, як правило, містили безліч зауваг фактографічного плану та побажань потенційних доповнень (про все і ще про дещо!), причому не тільки окремих вчених, колективів кафедр, інститутів й університетів а й партійних міськомів й обкомів. Останні підкреслено демонстрували свій «вагомий і неоціненний внесок» у «боротьбу» за «ідеологічну чистоту». Наприклад, на перший макет «Краткого курса истории Украины» було написано 85, а на другий — понад 100 рецензій⁹⁴.

Окрім того, побутувала практика виїзного чи контрольного засідання авторського колективу в інших установах АН УРСР (Інститутах філософії, економіки, мовознавства та ін.), а найголовніше — у столичних академічних установах, університетах і вузах, які мали забезпечити зовнішню апробацію, тобто дати розгортку експертизу республіканських проектів.

Уперше таке просування наукового проекту крізь низку стадій «плавильного горнила» апробували на вищезгаданих тезах «короткого курсу» 1947 р. Отже, навіть установча концепція / схема «Короткого курсу історії України» — поперед-

⁹³ Звіт про науково-дослідну роботу установ Відділу суспільних наук АН УРСР за 1947 р. [Грудень 1947 р. — лютий 1948 р.] // Історія Національної академії наук України. 1946–1950. — Ч. 1. — С. 207.

⁹⁴ Доповідна записка відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У про рецензування макетів «Короткого курсу історії України» (травень 1949 р.) // У лещатах тоталітаризму... — Ч. 2. — С. 125–126.

ника двотомника «Історія Української РСР» зразка 1950-х рр. зазнала низки прискіпливих обговорень у Москві, які суттєво вплинули на її конструювання.

2 грудня 1947 р. відбулося спільне засідання Інституту історії України АН УРСР з Інститутом історії АН СРСР у Москві, на якому обговорювався проект схеми «Короткого курсу історії України», точніше один із перероблених варіантів вищезгаданих тез⁹⁵.

Представляв проект схеми Ф. Лось, який прагнув донести московській аудиторії ті складні і суперечливі колізії, котрі розгорнулися навколо проекту «короткого курсу». Заразом він хотів почути рекомендації-вказівки стосовно балансу репрезентації історії СРСР та історії України, зокрема підкреслював, що до «основи періодизації історії України покладені соціально-економічні формації. Складаючи цю схему, автори виходили також із того, що історія України є складовою і невід'ємною частиною історії СРСР і тому вважали за необхідне органічно зв'язати схему періодизації України з схемою періодизації історії СРСР. Але вирішуючи це завдання, укладачі схеми відчували складність цього питання, котра полягала в тому, що, викладаючи історію України в щонайтиснішому зв'язку з історією інших народів Радянського Союзу, як складову частину історії СРСР, потрібно було зберегти цілісність викладу історичного процесу українського народу і при викладі історії України не підмінити її історією СРСР. Ми відчуваємо, що в цьому питанні у нас є пропуски, слабкі місця, і просимо присутніх тут учених-істориків допомогти нам правильно вирішити це питання»⁹⁶.

Заслугують на увагу й інші коментарі Ф. Лося щодо загальної архітектоніки схеми (тез, проспекту) «короткого курсу», наприклад його розумування стосовно введення до конструкції проектованої роботи розділу про виникнення централізованої Російської держави.

«Всім відомо, що звільнення Українського народу від литовських і польських феодалів, татарсько-турської агресії, пов'язане з виникненням в східній Європі сильної централізованої російської держави. Ми вважаємо, що такою постановкою питання остаточно ламаємо традиційну схему історії України, створену націоналістами — Антоновичем і Грушевським, які, слідуючи своїм буржуазно-націоналістичним поглядам, перекручували дійсний історичний процес, з метою відриву Українського народу від російського народу, штучно повертали Україну обличчям до Заходу. У цьому розділі слід розв'язати дуже важливу проблему — про формування української народності, у зв'язку з процесом формування народностей великоросійської та білоруської. Вирішити цю задачу силами тільки істориків України — важко, можна навіть сказати — неможливо, тим більше що ця

⁹⁵ Стенограма спільного засідання Інституту історії України АН УРСР з Інститутом історії АН СРСР по обговоренню проекту схеми «Короткого курсу історії України» (2 грудня 1947 р. — 17 лютого 1948 р.) // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 103. — 147 арк.

⁹⁶ Там само. — Арк. 4–4зв.

проблема загальна і вимагає загальних зусиль всіх істориків, головним чином учених Москви», — наголошував Ф. Лось⁹⁷.

Цей підхід, викладений представником авторського колективу проєктованого «короткого курсу», вщент руйнував цілісний і генетичний спосіб представлення історії України, котрий більш-менш зберігався у працях Інституту передвоєнної та воєнної доби. Заразом один із ключових моментів у конструкції історії України як національної минувшини пов'язувався і навіть синхронізувався з російською історією.

Таким чином, запропонована схема «короткого курсу» фактично переводила історію України на становище другорядного сателіта, котрий обертався в орбіті великоросійської минувшини.

Діапазон відгуків і розумувань російських істориків щодо запропонованої схеми був доволі розмаїтим, але вельми показовим. Скажімо, академік І. Мінц щодо представлення історії України у XVI ст. категорично відзначив: «Потрібно зробити так, щоб не склалося враження, що національна боротьба є центром всього руху»⁹⁸.

На думку тодішнього заступника директора Інституту історії АН СРСР В. Шункова, навіть сама назва «Краткий курс истории Украины» була невірною, позаяк не відображала бурхливий поступ соціалістичного будівництва. Натомість він запропонував іншу назву для республіканського проєкту — «Курс истории Украинской Советской Социалистической Республики»⁹⁹.

З такої перспективи доволі цікавою видається аргументація В. Шункова, котра кидає світло на тодішні культурні й дослідницькі практики: «Зовсім не випадково ціла низка таких робіт, які зараз запропоновані, звичайно беруть заголовок — історія, скажімо, Бурят-Монгольської АРСР і т. п. Це не випадково, тому що історичний процес розглядається, як поступальна хода, котра призводить до утворення радянської республіки і нам цікаво, яким чином цей процес дозволив нашим народам створити соціалістичні республіки. Тому принципово, [щоби] ця назва була б правильна»¹⁰⁰.

У широкому сенсі такі настанови нав'язували телеологічну репрезентацію республіканської історії до апріорно сконструйованої мети — соціалістичного майбуття. Зрештою, пропозиція В. Шункова намічала кардинальну трансформацію тогочасного, хоч і урізаного, викривленого, спотвореного й ідеологічно заангажованого, але все ж таки хоч ззовні національного формату, котрий звужувався до провінційної / республіканської палітри «Історії Української РСР».

⁹⁷ Стенограма спільного засідання Інституту історії України АН УРСР з Інститутом історії АН СРСР по обговоренню проєкту схеми «Короткого курсу історії України» (2 грудня 1947 р. — 17 лютого 1948 р.) // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 103. — Арк. 6–63в.

⁹⁸ Там само. — Арк. 10.

⁹⁹ Там само. — Арк. 50.

¹⁰⁰ Там само. — Арк. 50.

Та більш виразно й категорично такі думки, котрі врешті-решт спричинили зміну назви республіканського проекту, були проголошені на зламі 1940-х–1950-х рр.

Зазначимо, що закиди й коментарі російських істориків почасти кидають світло на зміст чергової (мабуть, третьої?) версії тез (схеми) «короткого курсу», зокрема показують, яких масштабів сягнув тиск партійних чиновників на вироблення цього так би мовити «інтелектуального» продукту. Наприклад, академік І. Мінц відзначив, що події Північної війни 1700–1721 рр. висвітлюються на сторінках схеми так, що навіть не згадується ім'я І. Мазепи та мазепинського руху. Тому він закликав колег із України: *«Саме цей момент потрібно випнути, що український народ пішов проти Мазепи, майбутнього Петлюри»*¹⁰¹.

З-поміж численних зауваг і пропозицій московських істориків іноді проступали і слушні моменти, проте всі вони нівелювалися спільною позицією більшості учасників нарад і засідань: історія України мала бути вписана як низка сторінок російської / радянської історії із зазначенням певної своєрідності однієї з союзних республік, але в жодному разі без акцентування на національній / народній неповторності.

Отож пізніше у доповідній записці за підписом завідуючого відділу пропаганди й агітації ЦК КП(б)У П. Гапочки із задоволенням констатувалося, що *«Інституту історії України вдалося організувати роботу так, що створення “Курсу історії України” фактично стало творчим колективним процесом, в якому беруть активну участь багато істориків, зокрема відомі фахівці, що працюють на Україні і в Москві»*¹⁰².

Перша частина первісної версії макета «короткого курсу» була підписана до друку 1 липня 1948 р. Її наклад склав 75 нумерованих примірників, один із яких (№ 25) зберігся у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського¹⁰³. В анотації до макета зазначалося: *«Науковий колектив Інституту історії України Академії наук УРСР підготував текст макета “Короткого курсу історії України”. Цей макет призначений для обговорення науковими організаціями й істориками-фахівцями. Макет книги “Короткий курс історії України” випускається в трьох частинах. Перша частина (I–VIII глави) охоплює епоху первісно-громадського ладу і феодалізму і доводить виклад до кінця XVIII століття. Друга частина (глави IX–XIV) охоплює події епохи капіталізму до передодня Великої Жовтневої соціалістичної революції. Третя частина (Глави XV–XXXIII) присвячена історії Радянської України. Після обговорень і виправлень “Короткий курс*

¹⁰¹ Стенограма спільного засідання Інституту історії України АН УРСР з Інститутом історії АН СРСР по обговоренню проекту схеми «Короткого курсу історії України» (2 грудня 1947 р. — 17 лютого 1948 р.) // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 103. — Арк. 12.

¹⁰² Доповідна записка відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У про рецензування макетів «Короткого курсу історії України» (травень 1949 р.) — С. 126.

¹⁰³ Краткий курс истории Украины / На правах рукописи; только для служебного пользования [макет]. — К.: Изд-во АН УССР, 1948. — Ч. 1: Первоыбитно-общинный строй и эпоха феодализма. — [1], 299, [1] с. Шифр НБУВ: РЛ № 8615/1.

історії України” буде надрукований в одній книзі. Окрім пропонованого тексту, книга матиме історичні карти та ілюстрації. Директор Інституту історії України АН УРСР. О. К. Касименко. Червень 1948»¹⁰⁴.

Перший макет «короткого курсу» 1948 р., порівняно з працями передвоєнної та воєнної доби, продемонстрував піднесення дискурсів «братської дружби» трьох народів і домінуючої історичної ролі «великоруського народу», а також численних викриттів «фальсифікацій» історії. Власне, «викривальні» тексти зразка 1930-х рр. у післявоєнну добу перетворюються у новий «жанр» радянської історіографії, відомий як т. зв. «критика фальсифікацій історії» і т. п.

Приміром, історичне значення Київської Русі коментувалося у такому вигляді: «Українські буржуазно-націоналістичні історики заперечують єдність східних слов'ян, об'єднаних у Київській державі, і прагнуть довести, що Київська держава з її культурою є творінням і належить тільки українському народу. Ця фальсифікація була потрібна українським націоналістам для того, щоби затушувати єдність походження та історичну спільність українського, російського і білоруського народів, посіяти ворожнечу між братськими народами, з тим щоби відірвати Україну від революційної, соціалістичної Росії і кинути її на потік і грабунок імперіалістичному буржуазному Заходу... Насправді ж у створенні Київської держави брали участь всі східнослов'янські племена, що дали початок трьом братським народам. Культура Київської Русі належить всім цим народам. Київська Русь є загальним періодом в історичному розвитку Росії, України і Білорусі, загальною історичною колискою, великоруського, українського та білоруського народів»¹⁰⁵.

Зауважимо, що у першому макеті «короткого курсу» згадали і про формування української народності. Втім, цей процес репрезентувався у контексті дискурсу «братської дружби», себто формування трьох східнослов'янських народностей, але з незаперечною «першістю» великоросійської народності¹⁰⁶.

Інакше подавалася та тлумачилася й офіційна концепція «приєднання України до Росії як меншого лиха», котра трактувалася як «прогресивне» звершення / зрушення, що мало виняткове історичне значення. «*Приєднання України зіграло виключно прогресивну роль у загальній класовій боротьбі трудящих мас російського і українського народів проти експлуататорів, а також для захисту від іноземних загарбників*», — підкреслювалося у першому макеті «короткого курсу» 1948 р.¹⁰⁷

Незабаром розпочалася багаторівнева апробація першого макета, хоч навряд хтось із авторів і редакторів тодішнього «короткого курсу» міг тоді уявити той

¹⁰⁴ Краткий курс истории Украины / На правах рукописи; только для служебного пользования [макет]. — К., 1948. — Ч. 1: Первобытно-общинный строй и эпоха феодализма. — С. [1]

¹⁰⁵ Там же. — С. 64.

¹⁰⁶ Там же. — С. 107–109.

¹⁰⁷ Там же. — С. 189.

тернистий багаторічний шлях, який доведеться здолати у наступні роки цьому колективному проекту.

23 вересня 1948 р. в Інституті історії АН СРСР обговорювався перший (до кінця XVIII ст.) із запланованих трьох випусків вищезгаданого макета «короткого курсу», котрий від авторського колективу репрезентували О. Касименко, К. Гусликий і В. Дядиченко¹⁰⁸. Показовим виглядає перелік завдань, які були накинута «згори» авторам «короткого курсу» у переказі В. Дядиченка: «1. Показати історію України передусім як історію способів виробництва, змінюючих один одного впродовж століть, *викрити брехливість й антинауковість “теорій” про “самобутність” України.* 2. Показати гостру класову боротьбу, безперервні повстання народних мас проти гнобителів, *розгромити “теорії” про “демократичність”, “безкласовість” українського історичного процесу.* 3. Показати й правильно висвітлити російсько-українські взаємовідносини, викрити брехливе та спотворене висвітлення цих взаємин у буржуазній історіографії; *показати видатну роль великого російського народу в історичній долі України*»¹⁰⁹.

Загалом стенограми цієї та інших нарад у Москві показують ту величезну різницю між становищем українського / республіканського історика та російського вченого. Тодішні московські науковці, на відміну від українських колег, доволі вільно коментували, тлумачили та переказували погляди й концепції М. Грушевського, хоч здебільшого із критичними настановами. Натомість українські колеги демонстрували підкреслену й гіперболізовану ідеологічну цнотливість, зокрема повсякчас згадували «добрим словом» М. Грушевського та інших «буржуазних націоналістів».

Зазначимо, що російські історики звертали увагу й на переобтяженість «короткого курсу» цитатами та фактографічним матеріалом і т. п. Причому стороннє око виявило й специфічну особливість викладу «короткого курсу» — безособовість представлення минувшини, котра була вислідом «колективного горнила». Приміром, Л. Черепнін зауважив: «Я хотів би зупинитися на деяких питаннях, які у мене тоді поставали і зараз все ж таки залишаються. Перше питання, — я порушую саме у формі питання, — також як і тоді, коли був у вас у Києві, — *це питання про те, що цей нарис виходить аж надто безособовим*»¹¹⁰.

Однак, персоналізація минувшини у світлі тодішніх партійних настанов несла поважні небезпеки. Відтак включалася й внутрішня самоцензура авторів, які намагалися заздалегідь «прокрутити» всілякі можливі й неможливі закиди, що й нав'язувало здебільшого безособове, схематичне представлення минувшини. Тому «порожнини» сконструйованого простору республіканської історії зазвичай

¹⁰⁸ Стенограма засідання сектора історії СРСР до XIX ст. [Інституту історії АН СРСР] по обговоренню «Короткого курсу історії України» (23 вересня 1948 р.) // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 139. — 58 арк.

¹⁰⁹ Там само. — Арк. 4.

¹¹⁰ Там само. — Арк. 31.

заповнювали величезною фактологічною масою, котра мала потвердити «правильні» ідеологічні віхи.

Проте на цьому «колективна плавильня» не завершувалася, позаяк багато разів перероблені й вихолощені до краю тексти потрапляли до редакцій видавництва, які вносили свою лепту у зняття «гострих кутів» і «зачистку» навіть потенційно «сумнівних» тез та думок у процесі підготовки робочих макетів. Отже, розпочиналася досить тривала і не дуже комфортна співпраця редакторів із авторами, яка вкотре вихолощувала й суцільно нівелювала своєрідності стилю, мови, організації та представлення матеріалу.

Власне, з тих часів і походить відомий пасаж, який приписують звичайному / типовому радянському редактору: «Не розумію, сумніваюсь — викреслюю».

Зрештою, редакторські й коректорські практики де-факто ставали ще однією «виробничою» стадією, на якій формувався «колективний стиль» багатотомних писань. Тим більше, що провідне завдання редакторського / коректорського колективу полягало в тому, щоби допильнувати ідеологічну коректність авторів, максимально «причепурити» й «пригладити» текст, себто зробити його суцільно одноманітним / одноцільним для читацького сприйняття.

Та особливим інструментом «колективної плавильні» були спеціалізовані наради у ЦК КП(б)У, на яких історики не тільки мали звітувати та отримувати численні «цінні» вказівки, а й представляти й обговорювати черговий макет, точніше зміст практично кожного розділу і навіть параграфа із партійними функціонерами. Таким чином, запускався процес перманентних уточнень і зауваг, які помітно збільшували обсяг і, водночас, розмивали саму конструкцію колективної роботи, примітивізували смислові структури, зводили їх до банального набору ідеологічних тез у кітчевому обрамленні фактографічного матеріалу.

Скажімо, на нараді 6 жовтня 1948 р. у відділі пропаганди і агітації ЦК КП(б)У директор Інституту історії України АН УРСР О. Касименко констатував, що обсяг «Краткого курса истории Украины» після численних переробок сягнув 45 др. арк. і перевищив запланований на 5 др. арк. Більше того, він прозоро натякнув, що подальше врахування висловлених зауваг і виправлення недоліків істотно утруднюється, а у певному розумінні стає практично неможливим¹¹¹.

Натомість вищезгаданий П. Гапочка відзначив, що директор Інституту надто нервово і неправильно реагує на партійну критику та не хоче враховувати справді принципові та «великі зауваження»¹¹². Достатньо навести лише одне-єдине з таких «великих зауважень» П. Гапочки про добу Київської Русі, щоби усвідомити, в якому складному становищі перебував тодішній директор: «Далі, Київська

¹¹¹ Стенограма наради у завідуючого управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У П. Гапочки по обговоренню розділів Короткого курсу історії України, присвячених періоду капіталізму та радянському періоду від 6 жовтня 1948 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 140. — Арк. 64.

¹¹² Там само. — Арк. 70.

держава при Володимирі, Володимирі Мономасі зробила два походи туди і туди, загрозувала тим і тим. Ось Вам декілька рядків — виходить лінія. Хапаєшся за голову — це саме те, що потрібне сьогодні американцям й англійцям. Вони скажуть, що самі більшовики видали свою історію, де вказано, що їх предки є очевидними агресорами. Так ми про це ж і говоримо...»¹¹³.

Вочевидь, після такої «поважної» й політично вмотивованої оцінки проекту республіканського історичного наративу О. Касименку не залишалося нічого іншого як палко подякувати, визнати свою повну «політичну безпорадність», низку великих «помилко» і запевнити, що у другому макеті «Короткого курсу історії України» всі недоліки і прорахунки будуть неодмінно усунуті повною мірою, щоб «Павло Микитович (Гапочка. — Авт.) не мав до нас претензій»¹¹⁴.

10 листопада 1948 р. у доповідній записці О. Касименка до Бюро Відділу суспільних наук АН УРСР анонсувалася підготовка повного макета «короткого курсу» до 10 грудня того ж року¹¹⁵. Втім, ситуація розгорталася настільки динамічно, що співробітники Інституту практично не встигали закінчити одну стадію переробок й доопрацювань, як мусили негайно розпочинати новий етап «колективного обговорення», котрий часто-густо зводив нанівець попередню роботу.

11 грудня 1948 р. директор Інституту О. Касименко у доповіді на засіданні Президії АН УРСР повідомив про стан роботи над «коротким курсом». Зокрема, він відзначив, що в обговоренні та рецензуванні брали участь найвидатніші історики країни, як-от дійсні члени АН СРСР Б. Греков й І. Мінц, члени-кореспонденти АН СРСР С. Бахрушин, Г. Панкратова, М. Тихомиров, професор К. Базилевич, член-кореспондент АН УРСР С. Юшков та ін. Загалом на робочу версію «короткого курсу» 1948 р. автори отримали 56 рецензій¹¹⁶.

Отож наприкінці 1948 р. розпочалася чергова стадія «колективного горнила» з урахування незчисленних зауваг і рекомендацій. Що ж було далі?

Про перебіг цього багатотраждального проекту довідуємося з інститутського звіту про виконання перспективного плану досліджень протягом 1946–1950 рр., в якому зазначалося: «Надрукований макет історії України знову обговорювався і рецензувався спеціально створеною комісією ЦК КП(б)У, у секторі науки відділу пропаганди та агітації ЦК ВКП(б), в Інституті історії АН СРСР, на кафедрах історії СРСР університетів і педагогічних інститутів України, а також окремими спеціалістами-істориками... Наприкінці 1948 року Інститут надрукував другий

¹¹³ Стенограма наради у завідуючого управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У П. Гапочки по обговоренню розділів Короткого курсу історії України, присвячених періоду капіталізму та радянському періоду від 6 жовтня 1948 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 140. — Арк. 71–72.

¹¹⁴ Там само. — Арк. 75.

¹¹⁵ Річний звіт про виконання тематичних планів наукових і науково-дослідних робіт та всієї роботи Інституту історії України АН УРСР за 1948 р. — Арк. 16.

¹¹⁶ Протокол № 33 засідання Президії Академії наук УРСР від 11 грудня 1948 р. // Історія Національної академії наук України. 1946–1950. — Ч. 2. — С. 110.

макет історії України. Макет у першому півріччі обговорювався та рецензувався комісією ЦК КП(б)У у секторі науки відділу пропаганди та агітації ЦК ВКП(б), в інституті історії АН СРСР, на кафедрах історії СРСР університетів і педагогічних інститутів України, а також окремими фахівцями-істориками»¹¹⁷.

Загалом ці трансформації спричинилися до того, що обсяг другого макета «короткого курсу», надрукованого наприкінці грудня 1948 р., сягнув 59 др. арк.¹¹⁸ Його наклад складав 350 нумерованих примірників. Збереглося кілька примірників другого макета «короткого курсу» 1948 р.¹¹⁹ (з бібліотек П. Попова за № 63 та Ф. Шевченка за № 188)¹²⁰, які показують загальну спрямованість перетворень тексту у руслі «колективної плавильні».

Передусім, другий макет продемонстрував подальше зростання пропорцій представлення радянської доби. Відтак із загального обсягу (836 стр.) цього макета «короткого курсу» періоду, котрий обіймав тридцятилітній проміжок часу від жовтня 1917 до 1948 р. включно було відведено понад 340 стр. Зокрема, останній розділ був присвячений повоєнній сучасності як свого роду актуалізованій політичній історії СРСР¹²¹.

Цікаві метаморфози споглядаємо у представленні офіційної концепції «приєднання України до Росії як меншого лиха», котре репрезентувалося як «подія, підготовлена всім ходом історичного життя обох братських народів»¹²². Відтак ця концепція наблизилася до означень, що побутували у текстах М. Петровського. У такому ракурсі Переяславський акт 1654 р. набував очевидного телеологічного смислу, хоч далі і подавалися відповідні роз'яснення з розлогим посиланням на постанову «Журі урядової комісії з конкурсу на кращий підручник для 3 і 4 класів середньої школи по історії СРСР» від 22 серпня 1937 р.¹²³

Зауважимо, що питання про походження української народності, котре традиційно обминалося у працях передвоєнного та довоєнного часу, як у першому, так і другому макеті 1948 р. висвітлювалося вкрай лаконічно. Більше того, цей ключовий момент повністю вмонтовувався до конструкції російської історії: «Процес формування російської, української і білоруської народностей в основному завершився близько XIV–XV ст. на базі зростаючих економічних, політичних

¹¹⁷ Звіт про виконання перспективного плану роботи Інституту за 1946–1950 рр. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 215. — Арк. 4.

¹¹⁸ Там само. — Арк. 4.

¹¹⁹ История Украины. Краткий курс [Макет] / АН УССР. Ин-т истории Украины. — К., 1948. — 836 с.

¹²⁰ Див. докладніше: Юркова О. «Історія України» чи «Короткий курс», або як у 1940 році постала «українська радянська історіографія» // Світло й тіні українського радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22–23 травня 2013 р.) / за ред. В. А. Смоля. — К., 2015. — С. 94 (прим. 16–17).

¹²¹ История Украины. Краткий курс [Макет]. — С. 787–805.

¹²² Там же. — С. 123.

¹²³ Там же. — С. 123–124.

і культурних зв'язків між, окремими землями. Розвиток російської народності, у зв'язку з наявністю своєї державності, йшов інтенсивніше і прискорено, ніж розвиток української і білоруської народностей, які опинилися під владою інших держав»¹²⁴.

Другий макет «короткого курсу» 1948 р. упевнено торував шлях до подальшої канонізації «великого російського народу»¹²⁵. Більше того, великоруський дискурс став наскрізним і домінуючим у конструюванні історії України на сторінках другого макета.

Ось, приміром, як репрезентувалася нова сакральна дата радянської історії (14 жовтня 1944 р.) — звільнення Радянської України від фашистських загарбників: «У цей знаменний день український народ славив великий російський народ і всі народи Радянського Союзу, які величезною напругою всіх своїх сил забезпечили звільнення України від німецько-фашистського ярма». До речі, одна з ілюстрацій, вміщених у макеті мала промовисту назву: «Тост за великий російський народ»¹²⁶.

Врешті, другий макет із обсягом 59 др. арк. вже у жодному разі не вкладався у формат «короткого курсу», позаяк перевершував як республіканський компендіум зразка 1940 р., так і «Нарис історії України», виданий в Уфі 1942 р.

Приміром, Ф. Шевченко — один із рецензентів другого макета 1948 р. слушно зауважив: «Варто зазначити, що даний макет Історії України вийшов із рамок “Короткого курсу”. Не можна назвати “Коротким курсом” книгу, яка матиме 60 друкованих аркушів. Тому доведеться зняти слова “Короткий курс”, що не відповідають дійсності або піти шляхом скорочення. Безумовно, другий шлях потребує переробки книги, але це відповідало б первісній меті. Доцільно при цьому відзначити, що великі розміри книги частково варто віднести за рахунок того, що у багатьох випадках автори втрачають відчуття міри і доцільності, а також за рахунок повторень. У багатьох місцях є зайва деталізація. Великі розміри книги стали вислідом того, що автори курсу прагнули врахувати та виконати всі побажання численних рецензентів, а також внаслідок ще недостатнього редагування книги в цілому»¹²⁷.

Більше того, Ф. Шевченко відзначив і низку інших прогалин та суперечностей, які побутували на сторінках другого макета, зокрема щодо проблем репрезентації походження української народності та національної державності. «Галицько-Волинське князівство, припинило своє існування в XIV сторіччі. До цьо-

¹²⁴ История Украины. Краткий курс [Макет]. — С. 71.

¹²⁵ Там же. — С. 666, 763, 768; та ін.

¹²⁶ Див. ілюстрацію між С. 776–777.

¹²⁷ Шевченко Ф. П. Зауваження на макет книги «История Украины. Краткий курс». Інститут історії України АН УРСР. Київ, 1948, 835 с., 3 л. порт., 47 л. илл. Додаток. Підготовчі нотатки. Арк. 14–25 [чорновий автограф та авторизований машинопис із правками; рос. мовою; м. Київ, 11 лютого 1949 р.] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 493. — Арк. 2.

го часу (стор. 71) автори курсу відносять завершення формування української народності. *Чи не слід відзначити, що Галицько-Волинське князівство було виявом державності українського народу.* Це має велике політичне значення, бо вороги українського народу, особливо німецькі імперіалісти, весь час підкреслювали, що український народ за своєю природою недержавна нація. *До XIII–XIV сторіччя відносять виникнення російської, чеської, польської [держав] і державності інших слов'янських народів, лише український народ, чомусь скидається з рахунку, що, безумовно, історично невірно.* У зв'язку з цим слід у роботі підкреслити прагнення українського народу мати свою державність. Це питання в роботі до деякої міри підмінюється питанням про возз'єднання, що не одне й те ж. Інше питання, чи могло б це бути здійсненим», — відзначав історик¹²⁸.

Водночас Ф. Шевченко вважав, що у другому макеті мав бути спеціальний параграф, присвячений виникненню «козацтва на Україні. Це тим паче необхідно, що козацтво, як соціальна, а не тільки військова сила, протягом кількох сторіч виконувало важливу роль в історії України»¹²⁹.

Втім, поворот в інтелектуальній біографії Ф. Шевченка спричинився до того, що вже того ж 1949 р., коли писалися ці робочі зауваги, йому довелося змінити роль рецензента-критика на роль автора й редактора курсу «Історії України» — спадкоємця «короткого курсу» 1948 р. і, заразом, прообразу майбутнього двотомника «Історія Української РСР».

Значимо, що Ф. Шевченко і пізніше послідовно обстоював свою позицію щодо представлення Галицько-Волинського князівства як української держави. У 1951 р. цензори відхили та заборонили статтю Ф. Шевченка (на той час завідувача відділу історії країн народної демократії Інституту) «Про деякі питання історії України», написану для «Вісника АН УРСР»¹³⁰. У цій розвідці автор обстоював думку, що початків української народності та державності варто дошукуватися ще на теренах окремих південно-руських держав-князівств, передусім Галицько-Волинського князівства.

У доповідній записці Першому секретарю ЦК КП(б)У Л. Мельникову зазначалося, що «ця праця історика Ф. Шевченка привернула до себе увагу Головліту УРСР рядом політично неправильних тверджень». Автор, наприклад, уважає, що наші історики приписують Київській державі більше, ніж вона заслуговує. Поча-

¹²⁸ Шевченко Ф. П. Зауваження на макет книги «История Украины. Краткий курс». Інститут історії України АН УРСР. Київ, 1948, 835 с., 3 л. порт., 47 л. илл. Додаток. Підготовчі нотатки. Арк. 14–25 [чорновий автограф та авторизований машинопис із правками; рос. мовою; м. Київ, 11 лютого 1949 р.] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 493. — Арк. 5.

¹²⁹ Там само. — Арк. 7.

¹³⁰ Шевченко Ф. Про деякі питання історії України (1951) / Упоряд. І. Корчемна // Шевченко Ф. Історичні студії: Збірка вибраних праць і матеріалів (До 100-річчя від дня народження) / за ред. В. Смоля та Г. Боряка; упоряд. і ком.: С. Батуріна, С. Блащук, І. Корчемна, О. Ясь. — К., 2014. — С. 367–370.

ток державності українського народу Ф. Шевченко вбачає в удільних південно-руських князівствах, що виникли після розпаду Київської Русі, а особливо у Галицько-Волинському князівстві. Своїм останнім твердженням Ф. Шевченко знову робить із Галичини горезвісний “П’ємонт”, про який свого часу так багато писали українські буржуазні історики»¹³¹.

Приклад із забороненою розвідкою Ф. Шевченка доволі добре ілюструє як межі реальної академічної свободи на обширах республіканського історіописання післявоєнної доби, так і можливості окремих істориків обстоювати свої ідеї та підходи, котрі формально не суперечили радянському канону, проте вважалися сумнівними з тих або інших ідеологічних причин.

Та повернемося до проекту «короткого курсу». «Коллективне горнило» настільки вихолощувало й роздувало обсяг, що формат «короткого курсу» як універсальної базової книги був однозначно похований, оскільки не вкладався не тільки у 40–50, а навіть у 60–70 др. арк. Натомість постав проект двотомної «Історії України» (майбутньої «Історії Української РСР»), який фактично був дітищем згаданого «короткого курсу».

Втім, ще у середині 1949 р. йшлося про підготовку чергового макета «короткого курсу». Зокрема, 13 травня 1949 р. на засіданні Президії АН УРСР відзначалося: «Заслухавши доповідь директора Інституту історії України О. К. Касименка про стан підготовки до видання «Короткого курсу історії України», констатували, що роботу завершено вчасно. *Вирішили надрукувати книгу до 5 червня 1949 р. Доручили Видавництву зберегти шриффт набору макета російською мовою*»¹³².

Проте сподівання на швидке просування проекту «короткого курсу», котрий трансформувалася й розростався у розмірах, виявилися марними. Ось як описується цей процес у звіті Інституту про виконання перспективного плану протягом 1946–1950 рр.: «У результаті доопрацювання обсяг Курсу історії України збільшився на 6 друкованих аркушів. У зв’язку з цим на Вченій Раді було ухвалено рішення 3-й макет видати у 2-х частинах й іменувати “Історія України”. 3-й макет історії України в II-х частинах вийшов з друку 16 червня 1949 року. Макет знову рецензувався і одержав позитивну оцінку. Проте була подана незначна кількість зауважень. Рецензенти вимагали виразнішого висвітлення питань формування українського народу, утворення української нації, державності, національно-визвольного руху на початку ХХ століття, деяких питань суспільно-політичного руху на Україні. *На реалізацію цих зауважень, як і у минулому, мобілізований весь науковий колектив Інституту*»¹³³.

¹³¹ Особый сектор. ЦК КП(б) України. Таємна частина. Вопросы литературы и искусства (1951 г.) // ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 784. — Арк. 25.

¹³² Протокол № 14 засідання Президії Академії наук УРСР від 13 травня 1949 р. // Історія Національної академії наук України. 1946–1950. — Ч. 2. — С. 137.

¹³³ Звіт про виконання перспективного плану роботи Інституту за 1946–1950 рр. — Арк. 7.

Зауважимо, що подібні планові / позапланові «мобілізації» всіх співробітників Інституту на переробку / доробку / вдосконалення / доопрацювання / завершення чергового «колективного проєкту» відтоді стають звичною традицією практично всіх великих республіканських багатотомників включно до середини 1980-х рр.

Та навіть «успішне» проходження всіх рівнів такої «плавильні» у жодному разі не гарантувало, що багатотомна праця побачить світ. Адже її доля залежала від багатьох чинників: метаморфоз партійного курсу, поточних взаємин республіканського керівництва з центром, ступеня «перестраховування» місцевих функціонерів і навіть особистих симпатій й антипатій щодо авторського колективу. Яскравим прикладом таких метаморфоз є історія проходження різних стадій «апробації» вищезгаданої двотомної «Історії Української РСР», яку первісно називали «Історією України» чи «Курсом історії України» (у 2-х частинах), за аналогією із передвоєнним проєктом, відомим як «Короткий курс історії України» («Історія України. Короткий курс». К., 1940).

За висловом О. Касименка, «на XVI з'їзді партії (25–28 січня 1949 р. — Авт.) було прямо указано про те, що *Центральний Комітет КП(б)У взяв під контроль роботу над створенням “Курсу історії України”*, і цей контроль справді здійснювався і величезна, незмірима допомога нашому колективу надана з боку нашого ЦК КП(б)У»¹³⁴.

Про значення цієї «безмірної допомоги» довідуємося зі статті О. Касименка, виданої наприкінці 1949 р., в якій зазначалося: «Праці товариша Сталіна з цих питань дали змогу історикам України викрити і відкинути націоналістичні теорії про якусь *вигадану орієнтацію історичного процесу України на Захід, про перебування в цей час України в сфері західних впливів у протизвагу Москві і т. ін.* Для наших істориків провідною настановою у дальшій науковій розробці проблем історичного значення Російської держави для історичної долі українського народу є відома характеристика ролі Москви, дана товаришем Сталіним»¹³⁵.

Зрештою, двотомник став вислідом багаторічних переробок і ревізій повоєнного «Короткого курсу історії України», який світу так і не побачив, за винятком обмежених накладів кількох робочих макетів. В українській історіографії ці колізії «короткого курсу» вже охрестили як змагання за «добрий сталінський підручник»¹³⁶, які стали своєрідною передісторією у створенні двотомника «Історія Української РСР» зразка 1950-х рр.

¹³⁴ Стенограма виступу директора Інституту історії України О. К. Касименка на партійній конференції АН УРСР (28 грудня 1949 р.) // У лещатах тоталітаризму... — Ч. 2. — С. 129–130.

¹³⁵ Касименко О. К. Значення праць Й. В. Сталіна у створенні марксистсько-ленінської історії України // Вісник АН УРСР. — 1949. — № 12. — С. 39.

¹³⁶ Єкельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / Авторизов. переклад з англ. М. Климчука, Х. Чушак; за ред. М. Климчука. — К., 2008. — С. 153–184.

Отож численні політичні й ідеологічні трансформації, котрі розгорталися на зламі пізнього сталінізму та на зорі хрущовської відлиги, значною мірою відобразилися на підготовці цієї праці. Недаремно її друк неодноразово відкладався в останній момент із різних причин, зокрема з ініціативи республіканського партійного керівництва, котре будь-що-будь прагнуло перестрахуватися від можливих звинувачень центру у «буржуазному націоналізмі» чи якомусь іншому антипартійному ухилі.

Почасти скласти уяву про масштаби цього «колективного горнила» можемо з виступу О. Касименка на партійній конференції АН УРСР, в якій згадується про близько 250 рецензій на двотомник та підготовку у листопаді-грудні 1949 р. четвертого макета цієї роботи¹³⁷. Причому підготовка двотомного курсу з історії України вважалася одним із найважливіших досягнень Академії за 1948 р.¹³⁸, хоч перебіг подій 1949 р. показав ілюзорність сподівань академічного керівництва щодо оперативної публікації вказаної роботи.

Таким чином, безпрецедентної «плавильні» 1948–1949 рр. виявилось замало! Секретар ЦК КП(б)У І. Назаренко у своєму виступі 20 квітня 1950 р. так прокоментував повідомлення директора Інституту історії України АН УРСР про завершення підготовки цього двотомника: «Кілька зауважень щодо підручників, які виходять найближчим часом по історії України. Товариш Касименко говорив, що той підручник вже зданий до друку, але в зв'язку з тими зауваженнями, що тут були на сесії треба перед тим, як здати в тираж перший том цього підручника його уважно проглянути з високою відповідальністю. Це дуже важливо»¹³⁹.

Це спричинило чергову хвилю переробок і доповнень, які тривали майже до кінця 1950 р. За свідченням тодішнього вченого секретаря Інституту Г. Шевчука, «перший том “Історії Української РСР”, який охоплює період від первісно-громадського ладу до другої буржуазної революції (лютий 1917 р.), повністю завершено і у жовтні 1950 р. здано до видавництва АН УРСР... Завершена в основному також і робота над другим томом “Історії Української РСР”. У складанні другого тому брали участь наукові співробітники кандидати історичних наук С. М. Белоусов, Л. А. Коваленко, П. А. Лавров, О. Б. Слуцький, М. І. Супруненко»¹⁴⁰.

Інформація Г. Шевчука повністю потверджувалася й відомостями, поданими у записці від 16 січня 1951 р. за підписом заступника директора Інституту історії України АН УРСР Ф. Лося, котра адресувалася першому секретарю ЦК КП(б)У Л.

¹³⁷ Стенограма виступу директора Інституту історії України О. К. Касименка на партійній конференції АН УРСР (28 грудня 1949 р.). — С. 128, 130.

¹³⁸ Довідка віце-президента АН УРСР акад. П. С. Погребняка про основні досягнення Академії за 1949 р. (29 грудня 1949 р.) // Історія Національної академії наук України. 1946–1950. — Ч. 1. — С. 390.

¹³⁹ Із стенограм виступів учасників виїзної наукової сесії Інституту історії України АН УРСР у м. Львові (19–20 квітня 1950 р.) // У ледачах тоталітаризму... — Ч. 2. — С. 143.

¹⁴⁰ Шевчук Г. Научно-исследовательская работа Института истории Украины Академии наук Украинской ССР за 1950 год. — С. 156–157.

Мельникову. У цій записці підкреслювалося, що вся робота над першим томом «Історії Української РСР» була завершена ще у жовтні 1950 р., а роботу над другим томом планують завершити до 5 лютого 1951 р.¹⁴¹

Суголосні відомості віднаходимо і у річному звіті Інституту історії України АН УРСР за 1950 р., в якому зазначалося: «ЦК КП(б)У у жовтні місяці 1950 року ухвалив рішення про друкування масовим тиражем 1 тому Курсу Історії Української РСР російською та українською мовами. Роботи над II томом в основному також завершено за винятком незначної редакторської доробки. У найближчі тижні II том буде передано для видання масовим тиражем»¹⁴².

Більше того, 23 квітня 1951 р. на засіданні Вченої ради Інституту історії України АН УРСР, присвяченій відомій «геніальній мовознавчій праці» Й. Сталіна, директор О. Касименко впевнено наголосив: «Велике значення мають ці питання для наукової історії українського народу, маючи на увазі, що питання формування української народності і нації ще не знайшло свого висвітлення в історичних дослідженнях. І хоч наш науковий колектив Інституту і має деякі результати в постановці і розв'язуванні цих питань, але ми вважаємо, що їх обов'язково потрібно ширше і всебічно науково обговорити. Попередні підсумки нашої роботи по цій проблематиці вже викладені в курсі історії УРСР том 1, який зараз виходить з друку»¹⁴³.

Здавалося б, що публікація першого тому станеться ось-ось — у найближчі місяці, а то й тижні.

Та не так сталося, як гадалося! Поява «мовознавчої» студії «великого вождя всіх народів» стала гарним, майже ідеальним приводом для республіканської партійної номенклатури відтермінувати вихід у світ згаданого двотомника та відправити його знову до «плавильного горнила».

12 листопада 1951 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про розгляд макета Історії Української РСР», котра санкціонувала створення спеціальної комісії для представлення плану й порядку розгляду чергового макета двотомника¹⁴⁴. Та її висновків не стали очікувати. Гнівна філіппіка на адресу українських істориків майже одразу пролунала з боку партійного керівництва, котре прагнуло, передусім, вбезпечити власне становище, позаяк побоювалося чергової хвилі сталінських репресій.

¹⁴¹ Інформація заступника директора Інституту історії України АН УРСР Ф. Є. Лося для першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Г. Мельникова про стан підготовки двотомного видання «Історії Української РСР» // У лещатах тоталітаризму... — Ч. 2. — С. 150.

¹⁴² Річний звіт про виконання тематичних планів наукових, науково-дослідних робіт та звіт діяльності Інституту за 1950 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 216. — Арк. 109.

¹⁴³ Стенограма засідання Вченої ради Інституту від 23 квітня 1951 р. // Там само. — Оп. 1. — Спр. 294. — Арк. 2.

¹⁴⁴ Постанова ЦК КП(б)У «Про розгляд макета Історії Української РСР» (12 листопада 1951 р.) // У лещатах тоталітаризму... — Ч. 2. — С. 152.

20 листопада 1951 р. перший секретар ЦК КП(б)У Л. Мельников навіть не дочекавшись якихось попередніх висновків або рекомендацій спеціальної комісії наголосив: *«Деякі факти, що стосуються до історії УРСР, показані у відриві від історії СРСР у цілому... У цьому позначилося все убоге розуміння, вся обмеженість авторів “Курсу історії УРСР”, нерозуміння того, що історію Радянської України можна розглядати в тісному зв’язку з історією братських народів і Радянського Союзу в цілому, а не як процес, що йде паралельно. Під час роботи колективу над макетом “Курсу історії УРСР” з’явилися геніальні праці товариша Сталіна з питань мовознавства, які є методологічною основою для розробки проблем всіх суспільних наук. Замість того, щоби у світлі цих праць переглянути окремі положення та розділи “Курсу історії УРСР”, автори обмежилися механічною вставкою цитат із цих робіт... І у той же час тов. Касименко настільки зазнався, що вважає, що він усе зробив, розіслав у всі кінці, говорячи, що вже все закінчено. І ця Ваша зарозумілість тов. Касименко, не приведе ні до чого доброго, якщо Ви тверезо, по-більшовицькому не усвідомите своїх помилок, критично до них не підійдете... Ви зазналися та гадаєте, сирий матеріал протягнути, протиснути. Це Вам не вдасться»¹⁴⁵.*

Відповідні звинувачувальні випадки на адресу Інституту та його директора споглядаємо і у звіті АН УРСР за 1951 р., в якому зазначалося: *«Колектив авторів і директор Інституту історії тов. О. К. Касименко, виконавши значну роботу по підготовці курсу “Історії Української РСР”, самозаспокоїлись і не правильно вважали, що їх робота вже закінчена і видання курсу “Історії Української РСР” далі не залежить від інституту. Як справедливо відзначалось, Інститут історії затягнув підготовку курсу Історії Української РСР”, і до того ж у підготовленому макеті допущені серйозні недоліки і помилки, над виправленням яких інститут працював недостатньо»¹⁴⁶.*

Після такої розгромної критики про будь-яке більш-менш нормальне просування двотомника до друку вже не могло бути й мови. Відтак макет знову відправили на нове коло доопрацювань і переробок. Тим паче, що на ідеологічному обрії з’явилася чергова «геніальна» робота, яка вкотре відтермінувала публікацію двотомника й запустила ще одну хвилю переробок і підчисток. У звіті Інституту за 1952 р. ці віяння представлені у вигляді лаконічного запису: *«у зв’язку з публікацією геніальної праці Й. В. Сталіна “Економічні проблеми соціалізму в СРСР” і матеріалів XIX з’їзду КПРС, авторський колектив приступив до доробки тексту II тому курсу “Історії УРСР”»¹⁴⁷.*

¹⁴⁵ З стенограми доповіді першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Г. Мельникова «Про стан та заходи поліпшення ідеологічної роботи партійної організації України» на пленумі ЦК КП(б)У (20 листопада 1951 р.) // Там само. — С. 153–154.

¹⁴⁶ Звіт про роботу АН УРСР у 1951 р. [1951 р.] // Історія Національної академії наук України. 1951–1955 / Гол. ред. О. С. Онищенко; упоряд. Л. М. Яременко, С. В. Старовойт, Т. В. Брязкало, Г. В. Індиченко. — К., 2012. — Ч. 1: Документи і матеріали. — С. 210–211.

¹⁴⁷ Звіт про роботу Інституту історії України АН УРСР за 1952 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 346. — Арк. 10.

Отож був знову запущений процес зовнішнього рецензування й обговорення, передусім у столичних установах й інституціях. Наприклад, 4 березня 1952 р. відбулося спільне засідання кафедри історії СРСР історичного факультету Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова і кафедри історії Академії суспільних наук при ЦК ВКП(б), на якому обговорювався перероблений макет першого тому. В. Дядиченко, котрий представляв макет першого тому від Інституту історії України АН УРСР зауважив, що на цей текст уже написано 60 рецензій¹⁴⁸ загальним обсягом 500 машинописних сторінок¹⁴⁹. Та, незважаючи на більш-менш сприятливі підсумки московського обговорення¹⁵⁰, республіканські функціонери знову перестрашувалися й не дали проекту двотомника «зеленого світла».

З такої перспективи висновки й рекомендації комісії ЦК КП(б)У, котрі були зроблені з помітним запізненням (17 квітня 1952 р.), виглядали вповні очікуваними й прогнозованими — авторському колективу у черговий раз вказали на принципові ідеологічні недоліки, вагомі методологічні та редакційні помилки¹⁵¹.

Втім, 8 серпня 1952 р. О. Касименко вже виступив із доповіддю на засіданні Президії АН УРСР про завершення роботи над підготовкою першого тому курсу «Історія Української РСР». Президія Академії навіть затвердила представлений текст, обкладинку, титульну сторінку й ілюстрації і навіть зобов'язала видавництво АН УРСР до 1 жовтня 1952 р. видати перший том. Передбачалося надрукувати 85 тис. примірників російською та 50 тис. примірників українською мовами.

Крім того, Інститут зобов'язали забезпечити підготовку й видання макета другого тому накладом 500 примірників¹⁵². Але 10 жовтня 1952 р. тираж макета другого тому збільшили до 600 примірників, оскільки незчисленні колективні обговорення вимагали невпинного зростання кількості рецензентів й учасників цього дійства. Наклад чергового макета мали надрукувати до 1 лютого 1953 р.¹⁵³

Але потуги й плани академічного керівництва виявилися марними, позаяк тексти обох томів запустили на чергові етапи обговорення, себто «колективної

¹⁴⁸ Див. низку рецензій на перший том «Історії Української РСР». Зауваження радянських вчених на 1 том «Історії Української РСР». 1952 р. // Там само. — Спр. 363(1). — 231 арк.; Зауваження радянських вчених на 1 том «Історії Української РСР». 1952 р. // Там само. — Спр. 363(2). — Арк. 232–522.

¹⁴⁹ Стенограма засідання кафедри історії СРСР історичного факультету Московського державного університету ім. Ломоносова і кафедри історії Академії суспільних наук при ЦК ВКП(б), присвяченого обговоренню 1 тому «Історії України» від 4 березня 1952 р. // Там само. — Спр. 355. — Арк. 2.

¹⁵⁰ Там само. — Арк. 59–60.

¹⁵¹ Висновки комісії ЦК КП(б)У по розгляді I тому «Історії Української РСР» (17 квітня 1952 р.) // У лещатах тоталітаризму... — Ч. 2. — С. 158–159.

¹⁵² Протокол № 23 засідання Президії Академії наук УРСР від 8 серпня 1952 р. // Історія Національної академії наук України. 1951–1955. — Ч. 2. — С. 171.

¹⁵³ Протокол № 29 засідання Президії Академії наук УРСР від 10 жовтня 1952 р. // Там само. — С. 187.

плавильні». Підсумок цієї стадії «плавильного горнила» підвели на засіданні комісії ЦК КП(б)У, котре тривало протягом 17 листопада — 8 грудня 1952 р.

Зазначимо, що дуже скорочена версія стенографічного запису цього засідання склала 870 машинописних сторінок¹⁵⁴. Прикметна риса зазначеного заходу виявилася у зміщенні акцентів під час проведення подібних засідань. Відтак украй прискіпливе обговорення макета з перспективи розгляду розділів і параграфів як окремих структурних одиниць у конструкції двотомника дедалі більше переносилося на покрокове обговорення окремих фрагментів тексту — абзаців, фраз і навіть окремих висловів. Заразом із тексту «вимивалися» практично будь-які сюжети та пояснювальні нюанси, котрі гіпотетично містили / могли містити хоч би натяки на прихований або подвійний сенс, особливо це стосувалося назв розділів і параграфів.

Зауважимо, що навіть невеличкий фрагмент такого «обговорення» доволі добре ілюструє технологію «колективної плавильні»:

«... Тов. Мотузко (редактор журналу “Більшовик України” — *Авт.*). На 9 стор. сказано (*зачитує*). Щодо цієї фрази вже говорили. Очевидно, що яр оббивали колами з тим, щоби таким чином звір гинув, а щоби тільки від одного падіння в яр звір розбився — це малоімовірно. Мені здається, що це потрібно відредагувати.

У наступному абзаці є слово “асортимент” знярядь. Це звучить модернізовано. Можна написати “набір”, “різновид” або види знярядь.

11 стор., останній абзац (*зачитує*).

Хто уважно вивчав Енгельса, Маркса, той знає, що основою всіх релігій був анімїзм, а без віри у тварин релігія була, є і може бути. Тому основою, принциповою основою всіх релігій, у тому числі і первісного суспільства, є, безумовно, анімїзм. Я б радив зупинитися на цьому визначенні, тим більше що це пізніша форма.

На 12 стор. є абзац, який починається: “Близько п’ятнадцяти тисяч років” (*зачитує*). Остання фраза “їх змінили тварини помірного, сучасного клімату”. Я б сказав таким чином: “їх змінили тварини помірного клімату”, позаяк сучасний клімат і є холодний. А так буде правильно.

Є фраза в наступному абзаці: “Деяке значення в цей період здобуло рибальство”. Якось не мотивовано. Треба замінити.

Трошки нижче, де йдеться про цитату товариша Сталіна (*зачитує*).

Я б цю приставку “На основі узагальнення...” (*зачитує*) викреслив, щоб не прив’язувати такі керівні вказівки товариша Сталіна до цього місця.

Стор. 13. Кінець цього абзацу, сказано (*зачитує*). До чого відноситься слово «які».

¹⁵⁴ Стенографічний запис засідань комісії ЦК КПУ по обговоренню курсу «Історія Української РСР». 27 листопада — 8 грудня 1952 р. Частина 1 // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 353. — 457 арк.; Стенографічний запис засідань комісії ЦК КПУ по обговоренню курсу «Історія Української РСР». 27 листопада — 8 грудня 1952 р. Частина 2 // Там само. — Спр. 354. — Арк. 458–870.

(З місяця: До дерева).

Тоді я згоден.

Стор. 9, абзац перший (зачитує). Щоби тут не вийшло непорозуміння. Тут мова поставлена на таке становище, як виробництво: якщо це не викликає сумнівів, можна залишити. Тут виходить, що мова розвивається паралельно праці, а не на основі праці. Ось це треба уточнити.

Тов. [нерозбірливо] 12 стор. (зачитує).

Здається, це формулювання вимагає зміни. Приклади, здається, невдалі.

(З місяць — на стор. 11 сказано — «Первісне землеробство...» і мовиться про те, що це привело до появи осілості. Що саме привело. Полювання привело до осілості).

(З місяць — Є стійбища, стоянки — це і є осілість. Треба якось економічно обґрунтувати все це)¹⁵⁵.

Вочевидь, після тривалої та послідовної серії таких обговорень початковий варіант тексту змінювався настільки, що його міг не упізнати й сам автор. Змінився і сценарій цього дійства. Засідання передбачало своєрідний розподіл ролей. Автори-історики повсякчас змушені були виправдовуватися та пояснювати навіть дрібні повороти своєї думки, зокрема доводити їхню ідеологічну чистоту. Натомість їх колеги-експерти та партійні функціонери виступали у ролі «слідчих інквізиції», котрі будь-що-будь намагалися віднайти «ересь», яка б суперечила (хоча б теоретично!) догматам «єдиного правильного вчення».

Приміром, дискусія щодо одного з параграфів першого тому, присвяченого становищу України у першій чверті XVII ст. розгорталася за таким сценарієм:

«Тов. Єневич — Я вважаю головним недоліком цього параграфа те, що в ньому нічого не мовиться про польську шляхту. Україна у цей час перебувала під пануванням Польщі. Цей параграф потрібно почати якось так, що “Україна, яка була у складі польської шляхти...”, а потім те-то, те-то і те-то.

Тов. Назаренко — У них весь час побоювання, як би їх не звинуватили у теорії єдиного потоку. Будь-яке явище має конкретну історичну форму. Тут у цьому параграфі немає головного ворога. Боротьба носила конкретний, визначений характер — боротьба українського народу проти польської шляхти. Статтю “Правди” інститут історії засвоїв погано. У “Правді” ось що написано, але це чомусь обминули. Звідси треба починати.

“На сцені не відображені горе, убогість, безправ’я українського народу, що страждав під ярмом польської шляхти”.

А ви, через острах, починаєте плутати справи, історичну правду по-своєму ховати. А ту ясно написано, особливо в другій частині: “Тому не виникає у глядача виразних уявлень про корінні причини, що спричинили рух за своє звільнення і за встановлення дружби та союзу із російським народом”.

¹⁵⁵ Стенографічний запис засідань комісії ЦК КПУ по обговоренню курсу «Історія Української РСР». 27 листопада — 8 грудня 1952 р. Частина 1. — Арк. 2–3.

Тому має рацію т. Єневич, говорячи, що цей параграф не годиться в основі, його треба заново написати. Не про поправки йде тут мова, а щоби його наново написати. І щоби перший пункт цього розділу відразу підкреслював, про що йде мова, без лавірування, без дипломатії і без остраху»¹⁵⁶.

Таким чином, наукова полеміка, котра точилася на засіданнях комісії нагадувала жонглювання казуїстичними висловами, а не змагання вчених на ниві представлення нового інтелектуального продукту.

9 січня 1953 р. Президія АН УРСР з «метою забезпечення своєчасної і високоякісної підготовки 1 тому курсу «Історія Української РСР» зобов'язала Інститут історії України АН УРСР (О. К. Касименко) *покращити роботу авторського колективу і редколегії по остаточній доробці тексту і завершити всю роботу по редагуванню тексту до 25 січня 1953 р., забезпечивши подання всіх розділів I тому на розгляд комісії ЦК КПУ 25 січня — 10 лютого 1953 р.; директора інституту — залучити до роботи над опрацюванням тому всіх наукових працівників інституту, розгорнути дискусії по розв'язанню окремих питань та обговоренню всіх розділів*»¹⁵⁷.

4–9 лютого 1953 р. питання видання двотомного курсу з історії України порушувалося навіть на XII сесії Ради з координації наукової діяльності республіканських академій¹⁵⁸.

Справа зрушила з «мертвої точки» лише після смерті Й. Сталіна, котра збудила перші суспільні надії на ймовірну лібералізацію радянського режиму. 26 червня 1953 р. на засіданні Президії АН УРСР заслухали доповідь заступника директора Інституту М. Лещенка про підготовку до видання першого тому «Історії Української РСР». Зокрема, Президія АН УРСР ухвалила до 28 червня 1953 р. виготовити контрольні примірники цього курсу російською мовою, а до 15 липня того ж року перекласти перший том українською мовою. Друк масового тиражу планувалося закінчити до 1 листопада 1953 р. Обсяг накладу першого тому українською мовою мав скласти 70 тис., російською — 30 тис. примірників¹⁵⁹.

Та 20 листопада 1953 р. графік видання першого тому «Історії Української РСР» скоригували, зокрема зобов'язали видавництво АН УРСР видрукувати 5 тис. примірників до кінця року, решту — протягом першого кварталу 1954 р.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Стенографічний запис засідань комісії ЦК КПУ по обговоренню курсу «Історія Української РСР». 27 листопада — 8 грудня 1952 р. Частина 1. — Арк. 231–232.

¹⁵⁷ Протокол № 1 засідання Президії Академії наук УРСР від 9 січня 1953 р. // Історія Національної академії наук України. 1951–1955. — Ч. 2. — С. 206.

¹⁵⁸ Волков С. И. XII сессия Совета по координации научной деятельности академий наук союзных республик // Вопросы истории. — 1953. — № 5. — С. 130.

¹⁵⁹ Протокол № 26 засідання Президії Академії наук УРСР від 3 липня 1953 р. // Історія Національної академії наук України. 1951–1955. — Ч. 2. — С. 267.

¹⁶⁰ Протокол № 42 засідання Президії Академії наук УРСР від 20 листопада 1953 р. // Там само. — С. 307.

Урешті-решт, наприкінці 1953 р. вимучений і вистражданий авторським колективом і, водночас, вихолощений і нівельований до крайності перший том республіканського нарративу побачив світ. 1956 р. був опублікований і другий том¹⁶¹, хоч його виданню передували схожі колізії¹⁶² та відповідні етапи «колективного горнила»¹⁶³, котрі Я. Пеленський слушно назвав «ідеологічним чистилищем»¹⁶⁴. Незабаром з'явилося й перероблене друге видання двотомника¹⁶⁵.

Вихід двотомника «Історія Української РСР» остаточно поховав формат «Історії України», до якого почали повертатися лише наприкінці 1980-х рр. Більше того, двотомник не тільки утвердив монопольне становище республіканського формату у конструюванні та репрезентації української минувшини, а й визначив викривлені пропорції її представлення: дожовтневій історії відводився 50%; всього обсягу, решта 50% — радянській добі. У такій конструкції дожовтнева / дорадянська історія здобувала статус тривалої «передісторії», котра «готувала» історичний процес до «справжньої» й «повноцінної» історії — радянської епохи.

Врешті, конструкція республіканської історії продукувала наскрізний, єдиний і довершений телеологічний смисл — рух до «світлого комуністичного майбуття».

Іншою прикметною рисою двотомника стала тотальна синхронізація з російською історією, котра у низці ключових моментів заступала, власне, історію України. Ба більше, великоросійський дискурс став домінуючим в обох томах республіканської історії. Приміром, процес формування «братських» східнослов'янських народностей коментувався з виразним великоросійським рефреном: «*Головну історичну роль серед цих народностей з самого початку їх виникнення почала відігравати найсильніша з них російська народність*»¹⁶⁶.

¹⁶¹ Історія Української РСР: У 2 т. [1-е вид.] / Гол. ред. О. Касименко. — К., 1953. — Т. 1. — 784 с.; К., 1956. — Т. 2. — 704 с. Рос. версія: История Украинской ССР: В 2 т. [1-е изд.]. — К., 1953. — Т. 1. — 839 с.; К., 1954. — Т. 2. — 624 с.

¹⁶² Див., приміром: Історія Національної академії наук України. 1951–1955. — Ч. 2. — С. 475, 507, 524.

¹⁶³ Стенограми засідань Комісії ЦК КПУ по обговоренню макета II тому «Історії Української РСР» (27–30 вересня 1955 р.) // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 548. — 265 арк.; Стенограми засідань Комісії ЦК КПУ по обговоренню макета II тому «Історії Української РСР» (10 жовтня 1955 р.) // Там само. — Спр. 550. — 50 арк.; Стенограма засідань Вченої ради Інституту історії АН УРСР по обговоренню макета II тому «Історії Української РСР» (29 квітня – 13 травня 1955 р.) // Там само. — Спр. 551. — 74 арк.; Стенограма обговорення макета II тому «Історії Української РСР» від 13 травня 1955 р. // Там само. — Спр. 552. — 155 арк.; Стенограма обговорення макета II тому «Історії Української РСР» від 1 жовтня 1955 р. // Там само. — Спр. 553. — 251 арк.; та низка ін.

¹⁶⁴ Я. З. П. [Пеленський Я.] Гонорари і тиражі // Сучасна Україна (Мюнхен). — 1959, 22 березня. — № 6(211). — С. 9.

¹⁶⁵ Історія Української РСР: У 2 т. [2-е вид.]. — К., 1955. — Т. 1 / Гол. ред. О. Касименко. — 906 с.; К., 1957. — Т. 2 / Гол. ред. М. Супруненко. — 779 с.

¹⁶⁶ Історія Української РСР: У 2 т. [1-е вид.]. — Т. 1. — С. 137.

В аналогічному дусі репрезентувалося й створення Російської централізованої держави, що «відіграло надзвичайно важливу, прогресивну роль в історії українського і білоруського народів, які знайшли в Російській державі опору в боротьбі проти іноземних загарбників»¹⁶⁷.

Зауважимо, що перший том республіканської історії, підписаний до друку 23 грудня 1953 р., себто за кілька тижнів до публікації сумнозвісних «переславських» тез ЦК КПРС 1954 р., містив ще одну новацію — заміну старого конструкта «приєднання України до Росії як меншого лиха» на концепцію «возз'єднання братських народів».

Варто наголосити, що представлення й оцінки Переяславського акту 1654 р. були витримані у піднесено-патетичній тональності, котрі були доволі близькі до конотацій ще неопублікованих партійних тез. «Возз'єднання України з Росією було підготовлене всім ходом історичного життя обох братніх народів. В прагненні українського народу бути разом з народом російським велику роль відігравала спільність походження, близькість мови і культури, єдність релігії. Два братні народи об'єднувала спільність історичної долі, вікова боротьба проти іноземних загарбників. Возз'єднання України з Росією було здійсненням заповітних сподівань українського народу. Постійно ведучи боротьбу проти іноземних поневолювачів, перебуваючи під загрозою знищення, український народ на протязі століть прагнув об'єднатися з російським народом, завжди вбачаючи в ньому старшого брата, надійного захисника і вірного союзника. Спільність походження обох народів з древньоруської народності і нерозривна близькість дальших історичних шляхів їх розвитку зумовили постійне, глибоке народне прагнення до об'єднання всіх земель, які з найдавніших часів називались руськими», — підкреслювалося на сторінках першого тому «Історії Української РСР»¹⁶⁸.

Отож «менше лихо» перетворилося у «найвище благо» та «велике прогресивне звернення», ба навіть на проміжну телеологічну віху в історії СРСР. Показовим видається пасаж про «старшого брата» у тексті першого тому, котрий мимоволі нав'язує конотації на кшталт відомих означень в антиутопії Джорджа Орвелла. Відтак республіканський формат історії України був одразу зведений до становища історії «молодшого брата», котра могла рухатися виключно у паралельному річищі стосовно російсько-радянської минувшини.

Союзна преса привітала друк першого тому «Історії Української РСР» у позитивному і навіть комплементарному дусі, хоч і подала низку досить ущипливих зауваг. Скажімо, у колективній рецензії, вміщеній у партійному офіціозі — газеті «Правда», відзначалося, що у розділах, присвячених давнім слов'янам автори подали «загальні відомості по історії СРСР, недостатньо виділяючи матеріал, безпосередньо пов'язаний із територією України»¹⁶⁹.

¹⁶⁷ Історія Української РСР: У 2 т. [1-е вид.]. — Т. 1. — С. 149.

¹⁶⁸ Там само. — С. 258.

¹⁶⁹ Тихомиров М., Яцуцкий В., Черменский Е., Дмитриев С. Научный труд по истории Украины [До видання 1 тому «Історії Української РСР»] // Правда. — 1954, 18 апр. — № 108. — С. 2.

Низка закидів пролунала й у колективній рецензії, вміщеній у журналі «Вопросы истории», в якій зазначалося: «Найсуттєвішим недоліком першого тому є слабе висвітлення економічної історії України. Варто було б, зокрема, надати більше уваги розробці проблем історії продуктивних сил у місті та на селі, котрі у більшості розділів тому розглядаються поверхнево. Приміром, у розділі IV розвитку продуктивних сил на селі протягом XV — першої половини XVI в. відведено менше сторінки, а у розділі, присвяченому другій половині XVI в., ці питання зовсім не згадуються. У розділі VI конкретний розгляд продуктивних сил на Україні у середині XVII в. замінений загальними розумуваннями про розвиток товарно-грошових відносин. Говорячи про становлення класового суспільства, автори не вказують, чому Русь минула рабовласницьку формацію і безпосередньо від первісно-громадського ладу перейшла до феодального (стор. 36). Недостатньо виразно представлена характеристика економічного стану України у першій половині XVII століття. В одному місці наголошується про початок перетворення української народності в націю (стор. 194), в іншому — господарство шляхти і козацької старшини в південних районах наділяється (очевидно перебільшено) рисами капіталістичного господарства (стор. 226). Слабо у всьому томі висвітлена економіка міст і їх роль в історії України. *Історія українських міст взагалі належить до кола проблем, якнайменше розроблених у книзі*»¹⁷⁰.

Зазначимо, що поширення колективних багатотомників спричинило й метаморфози рецензійного жанру у радянській соціогуманітаристиці, зокрема появу різновиду колективних відгуків, які підписувалися трьома, чотирма і більшою кількістю осіб. Адже рецензування ставало не тільки стадією просування наукової «продукції», а й неодмінною процедурою «колективної плавильні» на різних етапах підготовки, опрацювання, доопрацювання та переробки багатотомних праць. До того ж «колективний» статус рецензій упроваджував і принцип спільної, так би мовити солідарної відповідальності рецензентів, які мали зайвий раз засвідчити ідеологічну коректність замовних багатотомних праць.

Республіканська преса сконцентрувала увагу на «новаторському» характері «Історії Української РСР», порівняно з попередніми виданням. «Радянські читачі вперше одержали серйозну зведену працю по історії українського народу, написану на марксистських позиціях. *Науково обгрунтовано надзвичайно важливе положення про те, що вся героїчна багатотомкова історія українського народу нерозривно зв'язана з історією великого братського російського народу*», — підкреслювалося в одній із колективних рецензій¹⁷¹.

¹⁷⁰ Зимин А. А., Мочалов В. Д., Новосельский А. А. Ценный труд по истории Украинской ССР. Рец. на кн.: История Украинской ССР. — Т. 1 // Вопросы истории. — 1954. — № 6. — С. 131.

¹⁷¹ Берлінський Д., Вовк В., Михайлов О. Цінна наукова праця з історії українського народу [До видання 1 тому «Історії Української РСР»] // Київська правда. — 1954, 25 квіт. — № 86. — С. 3.

Водночас перший том двотомника із історії УРСР спричинив гострі нарікання й критичні зауваги навіть серед заслужених українців-фронтовиків, поміж якими ще побутували настрої «радянського патріотизму» з «локальними» (національними) мотивами, виплекані недавніми воєнними почуваннями. Приміром, знаний партизанський командир і письменник, Герой Радянського Союзу П. Вершигора у публікації уривків зі своєї книги «Військова творчість народних мас» украй негативно відгукнувся про перший том вищезгаданого двотомника.

На його думку, у цьому виданні «правильно критикуючи та викриваючи шкідливу, антинародну, контрреволюційну, націоналістичну теорію грушевських про безкласовість, безбуржуазність походження українського народу, деякі *наші історики-начотники — принижують значення творчості народних мас, применшують значення козацтва як патріотичної, волелюбної основи в історії російського і українського народів. Разом із брудною водою націоналізму вони бездушно викидають геть із історії і дитину, забуваючи про те, що козацтво донське і українське в період запеклої боротьби з кримським ханством і султанською Туреччиною — є дитя трудового народу і в першу чергу селянства Росії і України, є патріотичний прояв військової творчості народних мас*¹⁷².

Ба більше, у примітці, присвяченій зазначеній колективній праці, П. Вершигора зауважив: «Так, наприклад, в обтічній «Історії України (видавництво АН УРСР, Київ, 1953 рік)» зроблена, на наш погляд, негідна спроба намалювати історію без історії, тобто показати розвиток народу без найяскравішої сторінки його раннього життя, в якій було втілено творчість народних мас, і у першу чергу трудового селянства, котре виявило свій патріотизм у партизансько-козацькій війні. Ця книга — яскравий приклад, негідний наслідування, — чиновницько-перестраховальної творчості, що немає головного зерна історичного дослідження патріотизму»¹⁷³.

Втім у спеціальній заяві, з якою виступила редакція журналу після відповідних адміністративних настанов і висновків, примітка у праці П. Вершигори була схарактеризована як помилкова. Редакція «Октября» навіть визнала, що це покликання безпідставно заплямувало велику й корисну колективну працю радянських істориків¹⁷⁴.

Виступ П. Вершигори засудили й відомі російські історики, зокрема автори вищезгаданої колективної рецензії у «Правде».

«Подив читачів викликав політично помилковий і грубо нетактовний випадок П. Вершигори супроти “Історії Української РСР”. П. Вершигора в 4-у номері журналу “Октябрь”, побіжно, одним абзацом намагається очорнити роботу числен-

¹⁷² Вершигора П. Братья по оружию (О народных формах вооруженной борьбы русского и украинского народов) // Октябрь. — 1954. — № 4. — С. 118.

¹⁷³ Там же. — С. 118 (прим.1).

¹⁷⁴ От редакции [про примітку у статті П. Вершигори] // Октябрь. — 1954. — № 5. — С. 191.

ного колективу істориків. Він несправедливо стверджує, що у праці не показано «творчість народних мас», немає головного зерна історичного дослідження патріотизму. Чим же викликані такі оцінки з боку Вершигори? Виявляється тим, що в «Історії Української РСР» нібито не показана творчість мас «у партизансько-козацькій війні». Треба пояснити критику, що партизанська війна не є найважливішим проявом творчості мас, а лише одним з проявів такої творчості... Таким чином, П. Вершигора і редколегія журналу «Октябрь» припустились грубої помилки, незаслужено обгудили перший том «Історії Української РСР». Цей безвідповідальний виступ П. Вершигори викликав справедливі протести радянських учених», — зазначалося у вказаній рецензійній замітці¹⁷⁵.

У подібному дусі відгукнулися й автори колективної рецензії, видрукованої на сторінках «Вопросов истории»: «Радянські історики, як і вся радянська громадськість, справедливо засудили безвідповідальний випад письменника П. Вершигори, котрий намагався у примітці до своєї статті «Братья по оружию», надрукованій у № 4 журналу «Октябрь» за 1954 р., мимохідь зганьбити цю працю. Патріотична книга, створена українськими істориками, має велике наукове та політичне значення»¹⁷⁶.

Але «джин» усе ж таки вибрався із «пляшки». Спостереження П. Вершигори не тільки поширилося у республіканських партійних, громадських і наукових колах, а й перетворилося на хрестоматійний приклад, який циркулював у працях низки зарубіжних авторів. Зауважимо, що вислів П. Вершигори — «Історія без історії» навіть винесли у назву однієї з діаспорних рецензій на це видання¹⁷⁷.

Та нові ліберальні віяння часів «хрущовської відлиги» послабили резонанс скандального виступу славетного партизанського командира. Тому ця історія, порівняно зі сталінськими часами, минула без істотних втрат для всіх сторін, хоч редакторів журналу «Октябрь» звільнили зі своїх посад.

Але згодом критика пролунала і з іншого боку — «згори» у вигляді редакційної статті журналу «Вопросы истории». У цій публікації «нескінченні переробки» макета другого тому були названими такими, що призвели до невиразного викладу, в якому обминалися будь-які спірні чи гострі питання¹⁷⁸.

Вкрай негативно на появу двотомника відреагували еміграційні автори. Причому, вищезгаданий В. Дубровський зауважив, що «після 2-ої Світової Війни група співробітників Інституту Історії Академії Наук УРСР зробила третю спробу (за В. Дубровським перша спроба — праці М. Яворського; друга — «Історія Укра-

¹⁷⁵ Тихомиров М., Яцунский В., Черменский Е., Дмитриев С. Научный труд... — С. 3.

¹⁷⁶ Зимин А. А., Мочалов В. Д., Новосельский А. А. Ценный труд по истории Украинской ССР. — С. 132.

¹⁷⁷ Лавріненко Юр. Історія без історії (Історія України, т. 1. Київ, Академія наук УРСР, 1953, 783 с.; Історія української літератури, т. 1, Київ, Академія наук УРСР, 1954) // Українська літературна газета (Мюнхен). — 1955. — № 1: (лип.). — С. 4.

¹⁷⁸ З передової статті журналу «Вопросы истории» — «За глибоке наукове вивчення історії українського народу» (1955 р.) // У лещатах тоталітаризму... — С. 190.

їни» 1932 р. під грифом Інституту історії ВУАМЛІН. — Авт.) марксистського перелицьовання історії України. Це «Історія УРСР», том. I, Київ, 1953 р. стор. 784, видання Ак. Наук УРСР, під редакцією – О. К. Касименка (головний редактор), В. А. Дядиченка, Ф. Є. Лося, Ф. П. Шевченка та Ф. О. Ястребова. Отже, *навіть редактор теж колективний!* Крім того, в передмові вказано, що окремі розділи цієї книжки написали інші особи, що не входили до зазначеної редколегії, а саме: К. Г. Гуслистий, І. Д. Бойко, К. І. Стецюк, М. А. Рубач, І. О. Гуржій, О. А. Парасунько, С. А. Ктитарев, О. Ф. Єрмоленко, І. І. Компанієць, Й. Т. Щербина, І. Г. Шовкопляс, В. А. Богусевич. *Таким чином, крім 5 редакторів, писали цю книжку аж 12 авторів, разом — 17 осіб наукового колективу. Отже, перестраховка досить солідна!* З названих осіб тільки К. Г. Гуслистий і М. А. Рубач (Рубанович) відомі як історики передвоєнних часів. Решта їх — це, певно, молодша генерація істориків України комуністичного виховання з часів «Сталінської конституції», війни й після неї»¹⁷⁹.

У подібному дусі перший том «Історії Української РСР» прокоментував і Б. Крупницький. На його думку, «перше враження від «Історії», що автори виворювали текст, шукаючи моментів, які говорили про співпрацю, наближення, спільну боротьбу українського народу з «великим російським народом». *Теорія тісного наближення, спільності інтересів, єдинокровності, по можливості спільного розвитку, — теорія братства під крилом старшого російського брата — це була урядова, казенна ідеологія, якої ніяк не можна було оминати...* Вражає, що в книжці говориться навіть про значення реформи Петра I для України, так неначе Петро I був дійсно якимсь добродієм України. Нам відоме значення цих реформ воно було в дійсності знищенням самостійного (на той час принаймні автономного) життя України. Також звертає на себе увагу той факт, що автори, переходячи до XIX ст., обходять здебільшого мовчанкою українські партії та їх проблематику. *Через те й XIX ст. виглядає неначе якась криве дзеркало.* Говориться про Кирило-методіївське братство і про Тараса Шевченка як революційного демократа, але з обережності не згадують (або по можливості не згадують) імена М. Костомарова, П. Куліша, В. Антоновича, М. Драгоманова й т. д., хоч без цих видатних і заслужених українців не можна собі уявити ні постановня ні розвитку українських громад і взагалі українського політичного і культурного руху в XIX ст.»¹⁸⁰.

Зауважимо, що двотомник «Історія Української РСР» зразка 1950-х рр. відобразив не тільки трансформацію формату представлення та конструювання української минувшини, а й кардинальну метаморфозу радянського історіографічного канону, пов'язаного з сумнозвісними тезами ЦК КПРС, опублікованими у січні 1954 р.

¹⁷⁹ Дубровський В. Найновіша советська концепція історії України // Український збірник. — Мюнхен, 1956. — Кн. 6. — С. 72.

¹⁸⁰ Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920–1950). — С. 62.

Перші сигнали про можливу «зміну віх», пов'язану з поширенням дискурсу «великого російського народу», з'явилися на зламі 1940-х–1950-х рр. Скажімо, у публікації 1951 р. російського історика М. Нечкіної вже однозначно висловлювалися сумніви у доцільності вживання формули «приєднання України до царської Росії як найменшого зла»¹⁸¹.

З такої перспективи «перяславські тези» мали стати універсальним і навіть есенціальним концептом, який нав'язував цілісне та телеологічне представлення минувшини з апіорною генералізацією й типізацією українських сюжетів у радянському культурному просторі. Недаремно сам Переяславський акт 1654 р. розглядався як «закономірний результат всієї попередньої історії двох великих братських слов'янських народів»¹⁸². Водночас постулювалася теза про спільність походження російського, українського та білоруського народів із єдиного кореня — «давньоруської народності, котра створила давньоруську державу — Київську Русь»¹⁸³.

Таким чином, намічались як вихідна («давньоруська народність»), так і проміжні телеологічні віхи («возз'єднання», Жовтнева революція 1917 р.), котрі претендували на роль універсальних орієнтирів-дороговказів для наративів, що мали оспівувати невпинний «історичний поступ» до кінцевої мети — комуністичного майбуття!

За іронією долі у розробці «перяславських тез» брали участь й науковці Інституту, хоч їхні можливості впливу на зміну або, принаймні коригування змісту й смислів цього партійного документу були вкрай обмежені. Та й ставлення до таких сакралізованих настанов було доволі складним. У червні 1960 р. Ф. Шевченко під час тривалої та запеклої дискусії навколо його монографії «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» (1959) так означив своє бачення цієї проблеми: «Мое ставлення до “Тез” відоме багатьом товаришам і без того. Можу тільки нагадати, що з групою істориків я приймав участь в підготовці проекту тез. Тези схвалені ЦК КПРС є одним із важливих теоретичних документів. Але кому невідомо, що в “Тезах” визвольній війні присвячено кілька сторінок. Хіба в них передбачається все і вся, що стосується конкретних питань, або нових, що виникають в процесі дослідження? Хіба “тези” замінюють все вчення марксизму-ленінізму? Звичайно, що ні»¹⁸⁴.

¹⁸¹ Нечкіна М. К вопросу о формуле «наименьшее зло»: Письмо в редакцию // Вопросы истории. — 1951. — № 4. — С. 44.

¹⁸² Тезисы о 300-летию воссоединения Украины с Россией (1654–1954 гг.). Одобрены ЦК КПСС. — М., 1954. — С. 5.

¹⁸³ Там же. — С. 5.

¹⁸⁴ Шевченко Ф. П. [Заключне слово на засіданні Вченої ради Інституту історії АН УРСР по обговоренню роботи «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.»; машинопис із правками та чорновий автограф; м. Київ, черв. 1960 р.] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 876. — Арк. 17; Матеріали обговорення роботи Шевченка Ф. П. — «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.»: стенограма засідання Вченої ради Інституту історії АН УРСР 14 червня 1960 р. — [першої та другої частини; машинопис] // Там само. — Спр. 870. — Арк. 115.

Ряд робочих матеріалів, які збереглися в особовому фонді Ф. Шевченка, почасти кидають світло на процес підготовки «перейславських тез». Наприклад, у ряді чернеток ідеться про «національно-колоніальний гніт», якого зазнавав український народ із боку царського уряду¹⁸⁵. Низку спроб, спрямованих та те, щоби хоч би побіжно висвітлити негативні сторони російської політики щодо України-Гетьманщини, простежуємо і у текстах кількох робочих варіантів «перейславських тез». Скажімо, в одному з таких чорнових проектів зазначалося: «До гніту українських феодалів додавався все більш зростаючий гніт царської монархії. Царський уряд впродовж XVIII в. ліквідував елементи української державності (ліквідація автономного устрою України, ліквідація Січі і т. д.), спираючись у проведенні цієї політики на українських феодалів, що прагнули укріплювати своє панування над народними масами за допомогою царської монархії»¹⁸⁶. Та зазначена сентенція залишилася поза межами офіційного «перейславського» документа.

Більше того, в одному з останніх робочих варіантів «тез» (рукою Ф. Шевченка дописано — передостанній проект київський 21 грудня 1953 р.) пропонувалося таке формулювання: «Своєю русифікаторською політикою царизм подавляв національно-визвольний рух народів, боровся з розвитком державності на національних околицях з їх культурним розвитком. Царський уряд убив зачатки української державності, гальмував розвиток української мови та культури»¹⁸⁷. Проте й це формулювання було помітно пом'якшено та пригладжено в опублікованих «тезах»¹⁸⁸.

Зауважимо, що для низки українських істориків, зокрема співробітників Інституту перехід від офіційної концепції «приєднання України до царської Росії як меншого лиха» до нового радянського канону «возз'єднання» був доволі складним. Адже ряд науковців обстоював думку про те, що дискурс «приєднання» дозволяв більш адекватно репрезентувати ранньомодерну минувшину, аніж нова канонізована схема «возз'єднання».

¹⁸⁵ О 300-летию воссоединения Украины с Россией [машинопис; м. Київ, 21 листоп. 1953 р.]. У спр. 119/129: Шевченко Ф. П. Матеріали для тез про 300-річчя возз'єднання України з Росією (м. Київ, берез.-груд. 1953 р.) [чорновий автограф; машинопис із правками; додаток «Літературна газета». № 3 за 14 січ. 1954 р.] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 121. — Арк. 2.

¹⁸⁶ [Попередній робочий варіант «Перейславських тез»; машинопис]. У спр. 119/129: Шевченко Ф. П. Матеріали для тез про 300-річчя возз'єднання України з Росією (м. Київ, берез.-груд. 1953 р.) [чорновий автограф; машинопис із правками; додаток «Літературна газета». № 3 за 14 січ. 1954 р.] // Там само. — Спр. 122. — Арк. 11.

¹⁸⁷ Трехсотлетие воссоединения Украины с Россией (1654–1954) [передостанній проект (київський) «Перейславських тез»; машинопис із правками; 21 груд. 1953 р.]. У спр. 119/129: Шевченко Ф. П. Матеріали для тез про 300-річчя возз'єднання України з Росією (м. Київ, берез.-груд. 1953 р.) [чорновий автограф; машинопис із правками; додаток «Літературна газета». № 3 за 14 січ. 1954 р.] // Там само. — Спр. 129. — Арк. 12.

¹⁸⁸ Тезиси о 300-летию воссоединения Украины с Россией (1654–1954 гг.). — С. 12.

На початку 1950-х рр. прихильниками концепту «приєднання» виступала низка істориків з Інституту, як-от І. Бойко, В. Голобуцький, Ф. Лось, Ф. Шевченко та ін.¹⁸⁹ Причому деякі історики, приміром Ф. Шевченко, доволі скептично і навіть негативно ставилися і до концепції «меншого лиха»¹⁹⁰, хоч і трималися останньої, позаяк уважали, що схема «возз'єднання» є ще гіршою, ніж дискурс «приєднання».

Втім, «великий історіографічний перелом» 1954 р. волею-неволею змусив істориків змінити концептуальні віхи.

Показовою у цьому сенсі була агітаційна брошура Ф. Шевченка «Історичне значення віковичної дружби українського та російського народів», котра тричі перевидавалася українською мовою 1951, 1953 та 1954 рр., а у 1954 р. була видрукувана російською мовою кількома видавництвами. У першому виданні брошури (підписано до друку 19.XII.1951) Ф. Шевченко потрактував Переяславську угоду 1654 р. ще з позиції концепції «приєднання», проте вже не згадував про «менше лихо». Зокрема, він відзначав: «Очоливши під час визвольної війни 1648–1654 рр. український народ в боротьбі проти польсько-шляхетського гніту, Богдан Хмельницький зробив рішучий крок до здійснення вікового прагнення українського народу — об'єднатися з російським народом. *Україна була приєднана до Росії*»¹⁹¹.

Натомість у другому виданні (підписано до друку 6.X.1953) про «приєднання» вже немає жодної згадки. Натомість «возз'єднання» подано як проміжна телеологічна віха української історії доби середньовіччя та ранньомодерних часів: «*Переяславська Рада, що відбулася 8 січня 1654 року, стала переломним моментом в історії українського народу*. Відповідно до волі всього українського народу Переяславська Рада навіки затвердила непорушний союз двох братніх народів — великого українського народу з великим російським народом. *Возз'єднання України з Росією було підготовлене всім розвитком їх економічних і культурних зв'язків. З цього часу історична доля українського народу нерозривно зв'язується з долею великого російського народу*»¹⁹².

Врешті, у третьому виданні (підписано до друку 18.III.1954) концепт «возз'єднання» репрезентовано як лейтмотив усього тексту. Більше того, смислові акценти вже суттєво зміщені і 300-річчя «возз'єднання» представлено як «*велике національне свято* не тільки українського і російського народів, але і всіх народів Радянського Союзу, об'єднаних почуттям єдиної родини і непорушною дружбою»¹⁹³.

¹⁸⁹ Єкельчик С. Імперія пам'яті... — С. 167–170.

¹⁹⁰ Шевченко Ф. П. Робочі матеріали з приводу статті Нечкіної М. В. про «меньшее зло» [чорновий автограф] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 829. — 39 арк.

¹⁹¹ Його ж. Історичне значення віковичної дружби українського та російського народів [1-е вид.]. — К., 1951. — С. 17.

¹⁹² Те саме [2-е вид.]. — К., 1953. — С. 18.

¹⁹³ Те саме. — 2-е доп. вид. [3-е вид.]. — К., 1954. — С. 3.

Подібні «інтелектуальні» метаморфози побутували й у текстах низки інших істориків Скажімо, В. Дядиченко, котрий ще 1952 р. писав у руслі дискурсу «приєднання»¹⁹⁴, вже восени 1953 р. був змушений обстоювати схему «возз'єднання»¹⁹⁵, позаяк неминучість кардинальної трансформації канону на той момент стала очевидною.

За великим рахунком, більшість науково-дослідних проєктів Інституту першої половини 1950-х рр. тою чи іншою мірою опинилися у річищі «великого історіографічного повороту» 1954 р.

Відзначимо, що ще на початку 1950-х рр. планувалося святкувати не «возз'єднання», а «приєднання» України до Росії. Зокрема, 25 травня 1951 р. на засіданні Президії АН УРСР зобов'язали Інститут разом з Інститутом історії АН УРСР і Головним архівним управлінням МВС СРСР підготувати серію збірників під загальною назвою «Приєднання України до Росії в 1654 р.»¹⁹⁶. У плані заходів із «відзначення 300-річчя входження України до складу Російської держави» на початку 1952 р. передбачалася підготовка збірника або монографії «Історичне значення приєднання України до Росії», спеціальний том «Наукових записок» Інституту, тритомна збірка документів «Приєднання України до Росії 1654 р.»¹⁹⁷ та ін.

Утім, у пізніших розпорядчих документах АН УРСР концепт «приєднання» зникає, натомість вводиться означення «300-річчя входження України до Росії»¹⁹⁸.

Провідне місце у ювілейній, «перейславській» програмі студій і видань посіла тритомна збірка документів, у підготовці якої науковці Інституту відіграли основну роль. Спершу вона планувалася до 300-річчя «приєднання», а, натомість, була присвячена 300-літтю «возз'єднання». За свідченням О. Апанович, археографічну передмову до цього видання писали російські автори, а українські історики подавали здебільшого тільки підготовчі матеріали¹⁹⁹.

Проте документи та матеріали, котрі ввійшли до тритомника, хоч і підбиралися тенденційно, але все ж таки помітно розширили джерельну базу української історії²⁰⁰. Б. Крупницький висловлював думку, що вони «дають обмаль нового матеріалу для Переяслава, а коли й дають, то цей матеріал другорядного харак-

¹⁹⁴ Дядиченко В. Приєднання України до Росії в 1654 році і його історична значення // Радянське слово. — 1952, 23 берез. — № 60. — С. 2.

¹⁹⁵ Його ж. Визвольна боротьба українського народу в 1648–1654 рр. і возз'єднання України з Росією // Вільне життя (Тернопіль). — 1953, 7 жовт. — № 200. — С. 3.

¹⁹⁶ Протокол № 19 засідання Президії Академії наук УРСР від 25 травня 1951 р. // Історія Національної академії наук України. 1951–1955. — Ч. 2. — С. 53.

¹⁹⁷ Інформація про виконання установами АН УРСР плану заходів з відзначення 300-річчя входження України до складу Російської держави (15 січня 1952 р.) // Історія Національної академії наук України. 1951–1955. — Ч. 1. — С. 224.

¹⁹⁸ Протокол № 14 засідання Президії Академії наук УРСР від 3 квітня 1953 р. // Історія Національної академії наук України. 1951–1955. — Ч. 2. — С. 233.

¹⁹⁹ Апанович О. Федір Павлович Шевченко... — С. 24.

²⁰⁰ Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы (К 300-летию. 1654–1954). — Москва, 1953. — Т. 1: 1620–1647. — 585 с.; Т. 2: 1648–1651. — 559 с.; Т. 3: 1651–1654. — 546 с.

теру і для допоміжних тем. Взагалі *ризиковані твердження редакції (а таких чимало!) не підтверджуються самим матеріалом, поданим у трьох томах “Вос-соединения”*»²⁰¹. Натомість О. Оглоблин уважав, що видрукувані збірники документів є «капітальними виданнями»²⁰².

Зрештою, під грифом Інституту історії АН УРСР вийшла низка збірок статей і колективних праць, присвячених головно новій канонічній схемі «возз'єднання» та її популяризації²⁰³. Крім того, протягом 1954 р. було видрукувано ряд монографічних студій і науково-популярних брошур низки істориків, як-от О. Апанович²⁰⁴, І. Бойка, В. Голобуцького, К. Гуслистого²⁰⁵, В. Дядиченка²⁰⁶, О. Касименка²⁰⁷, О. Компан²⁰⁸, К. Стецюк²⁰⁹, Ф. Шевченка та ін.

Інститут видавав і «Наукові записки», започатковані за часів радянсько-німецької війни. Зокрема, протягом першої половини 1950-х рр. вийшли 3, 4, 5 і 6 томи «Наукових записок», які фактично являли собою неперіодичні збірки статей. У 1950 р. Інститут та інші академічні установи намагалися перетворити свої «Наукові записки» у передплатні підписні видання.

За цим проектом, підтриманим Президією АН УРСР, передбачалося, що Інститут мав забезпечити «видання своїх наукових записок під назвою “Історичні записки”, 4 номери на рік, обсяг кожного номера 18–20 друк. арк., тираж 10 тисяч примірників. Записки будуть мати такі розділи: 1) Статті і дослідження. 2) Повідомлення і публікації. 3) Критика і бібліографія. 4) Хроніка. Відповідальним редактором затверджено кандидата історичних наук О. К. Касименка»²¹⁰.

²⁰¹ Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920–1950). — С. 81–82.

²⁰² Оглоблин О. Проблема державної влади на Україні за Хмельниччини й Переяславська угода 1654 р. // Укр. історик. — 1965. — № 1/2. — С.5.

²⁰³ Визвольна війна 1648–1654 рр. і возз'єднання України з Росією. — К., 1954. — 332 с.; Віковична дружба російського і українського народів: 36. статей, присвячених 300-річному ювілею возз'єднання України з Росією (1654–1954) / За ред. О. К. Касименка. — К., 1954. — 350 с.; Історичне значення возз'єднання України з Росією / Відп. ред. О. К. Касименко. — К., 1954. — 300 с.; Воссоединение Украины с Россией. 1654—1954. Сб. статей. — М., 1954. — 440 с.

²⁰⁴ Апанович Е. М. Исторические места событий освободительной войны украинского народа 1648—1654 гг. / Отв. ред. Е. И. Стецюк. — К., 1954. — 104 с.

²⁰⁵ Гуслистый К., Бойко И., Голобуцкий В. Воссоединение Украины с Россией. — М., 1954. — 112 с.

²⁰⁶ Дядиченко В. А. Переяславская рада 8 (18) января 1654 года и ее историческое значение. — К., 1954. — 37 с.

²⁰⁷ Касименко О. Возз'єднання України з Росією і його історичне значення. — К., 1954. — 132 с.

²⁰⁸ Компан О. Вплив визвольної війни українського народу на розвиток антифеодального руху в Польщі. — К., 1954. — 46 с.; *Ії ж.* Участь міського населення у визвольній війні українського народу 1648–1654 рр. / Ред. І. О. Гуржій. — К., 1954. — 112 с.

²⁰⁹ Дядиченко В., Стецюк К. Боротьба українського народу за возз'єднання України з Росією. — К., 1954. — 133 с.

²¹⁰ Доповідна записка Президії АН УРСР до секретаря ЦК КП(б)У І. Д. Назаренка про перетворення наукових видань Інститутів Відділу суспільних наук на періодичні та передплатні видання (25 листопада 1950 р.) // Історія Національної академії наук України. 1946–1950. — Ч. 1. — С. 449.

Втім, мотиви повсюдної перестраховки, якими на той час керувалися республіканські функціонери, що всіляко гальмували підготовку та видання двотомника «Історія Української РСР», прирекли на фіаско й цю ініціативу. Відтак проект, як і клопотання Президії АН УРСР, відхилили до кращих часів.

За гіркою іронією долі, у межах кампанії зі святкування 300-ліття «возз'єднання» АН УРСР намагалася придбати у спадкоємців М. Кордуби (співробітника Львівського відділу Інституту у 1944–1946 рр., котрого у повоєнний час цькували як учня М. Грушевського та прихильника «буржуазного націоналізму»), унікальну бібліографічну картотеку з історії України.

Зазначимо, що заходи щодо придбання картотеки робили як тодішній директор Інституту О. Касименко, так і його попередник М. Петровський²¹¹, оскільки обидва вчені-адміністратори чудово усвідомлювали її наукову вартість.

У робочому варіанті кошторису Інституту від 17 січня 1951 р., складеного на заходи з відзначення майбутнього 300-літнього ювілею, котрий підписав тодішній завідувачий відділу археографії М. Петровський, картотеку оцінено у 25 тис. рублів²¹². Та справа затягнулася і на початку 1955 р. Президія АН УРСР просила Раду міністрів УРСР дозволити виплатити 15 тис. рублів на придбання бібліографії М. Кордуби (64 тис. карток)²¹³. Пізніше картотеку придбав Інститут суспільних наук АН УРСР у Львові по дуже «високій» ціні — три копійки за одну бібліографічну картку²¹⁴. Це врятувало бібліографію, котрій М. Кордуба присвятив понад 25 років життя і праці, від загибелі, хоч у наступні роки навіть віддавалися вказівки про її знищення²¹⁵.

У середині 1950-х рр. в академічному середовищі дедалі частіше дебатовалося питання про переїзд архівних установ із Харкова до Києва, що вмотивовувалося практичними потребами «виробництва», зокрема підготовкою багатотомних праць. Наприклад, у звіті установи за 1954 р. з-поміж низки заходів для поліпшення роботи Інституту пропонувалося порушити питання про переїзд Центрального

²¹¹ Плани роботи Інституту історії України АН УРСР, наукових співробітників та протоколи нарад з питань підготовки збірників до 300-річчя возз'єднання України з Росією та листування з Архівними управліннями МВС СРСР та УРСР, державними архівами і іншими установами з питань підготовки цих збірників (11 січня — 23 грудня 1951 р.) // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 297. — Арк. 122, 162; та ін.

²¹² Там само. — Арк. 218.

²¹³ Клопотання Президії АН УРСР до РМ УРСР щодо виділення коштів на придбання бібліографії праць з історії України XIX — 30-х рр. XX ст., складеної професором М. М. Кордубою (28 січня 1955 р.) // Історія Національної академії наук України. 1951–1955. — Ч. 1. — С. 631.

²¹⁴ Дашкевич Я. Мирон Кордуба зблизька // Дашкевич Я. Нариси про діячів історії, політики, культури. — 2-е, випр. й доп. вид. — Львів, 2007. — С. 597.

²¹⁵ Див. докладніше: Дашкевич Я. Мирон Кордуба та його «Бібліографія історії України» // Дашкевич Я. Нариси... — С. 599–601; Піх О. М. Картотека Мирона Кордуби «Бібліографія історії України»: структура та принципи складання // УІЖ. — 2007. — № 4. — С. 177.

державного архіву Жовтневої революції УРСР із Харкова до Києва. Із клопотанням про цей переїзд мала звернутися Президія АН УРСР до Ради міністрів УРСР²¹⁶.

Таким чином, протягом першої половини 1950-х рр. відбулося кардинальне переформатування легітимізаційної програми великого радянського нарративу. За висловом О. Оглоблина, в українській радянській історіографії запанувала «нова звичайна схема»²¹⁷. Відтак республіканським історикам нав'язувалася тотальна субординація, котра лімітувала й окреслювала проблемний діапазон та сюжетну канву більшості студій. Недаремно потуги академічних установ, зокрема Інституту історії АН УРСР дедалі більше концентрувалися навколо великих колективних праць.

Отож упродовж першої половини 1950-х рр. саме такі студії посіли домінуюче місце на ниві республіканського / українського радянського нарративу. Більше того, з появою двотомника «Історія Української РСР» розпочалася сумнозвісна традиція великих праць, які сучасники саркастично нарекли «колективістськими» багатотомниками, з жорстким структуруванням, суцільною формалізацією за загальною схемою, нівеляцією під єдину «сіру гребінку» будь-яких авторських особливостей.

«Колективні» чи «великі» форми утвердилися як масове явище в радянській історіографії на зламі пізнього сталінізму та хрущовських реформ. Подібні видання домінували у соціогуманітаристиці практично всіх союзних республік. Дехто із сучасних учених охрестив такі дослідницькі практики, нав'язані гуманітаріям «країни Рад», «великим» або «колективним стилем тоталітаризму» наукових писань, що постав як наслідок культивування штучної цілісності — радянського народу²¹⁸.

Нові ідеологічні, культурні та наукові практики призвели до того, що формат історії України, який тою чи іншою мірою побутував упродовж 1930-х–1940-х рр., на початку 1950-х рр. був остаточний відкинтий і замінений на формат республіканської минувшини, котрий панував до кінця 1980-х рр.

Утім, ідеологічне «потепління» й паліативна лібералізація від середини 1950-х рр. витворили певний діапазон можливостей для розгортання індивідуальних практик учених на полі республіканського історіописання, зокрема для їхніх змагань із тотальною інерцією та догматикою «колективістських» проєктів.

²¹⁶ Звіт про наукову та науково-дослідну діяльність Інституту історії АН УРСР за 1954 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 464. — Арк. 43.

²¹⁷ Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію. — Нью-Йорк, 1963. — С. 52.

²¹⁸ Устюгова Е. Н. Культура и стили // Метафизические исследования: Альманах Лаборатории метафизических исследований при философ. факультете С.-Петербургского гос. ун-та. — 1997. — Вып. 5: Культура. — С. 41.

Розділ V

«Запізніла відлига» та «вікно» можливостей шістдесятих на полі республіканської історії (1956–1972)

У середині 1950-х рр. розпочався процес лібералізації радянського режиму, котрий по-різному висвітлюється та репрезентується у наукових студіях. Приміром, побутують думки про те, що хрущовська десталінізація майже відразу спричинилася до переписування чи, принаймні, корекції «національних історій» у радянській історіографії¹. Проте останні видаються умоглядними й однобічними, позаяк не враховують повною мірою тодішніх політичних обставин і соціокультурних передумов академічного життя у радянській Україні. Тим паче, що культурна атмосфера й інтелектуальні настрої помітно «потеплішали» на місцевих обширах лише на присмерку хрущовської «відлиги».

Більше того, з легкої руки західних інтелектуалів республіканську версію «відлиги» навіть нарекли «добою П. Шелеста» (1963–1972)². Тоді ж поширюються й впливи шестидесятництва, котрі почасти побутують і в українському радянському історіописанні. Відтак цей процес на теренах історіографії часто називають «запізнілою відлигою»³.

Лібералізація суспільного й культурного життя заскочила Інститут історії АН УРСР у доволі складній і суперечливій ситуації.

З одного боку, установа після інституціональної реорганізації початку 1950-х рр. наслідувала організаційну модель союзного взірця — Інституту історії АН СРСР. Та, на відміну від столичних установ, київський Інститут не мав ані людських, ані фінансово-матеріальних ресурсів, які були б хоч відносно достатніми, для того щоби посісти більш-менш впливові позиції у студіюванні всесвітньої історії та історії міжнародних відносин у радянській науці. До того ж надзвичайна обережність, а подекуди й очевидна інерційність стилю мислення місцевих

---

¹ Mackiw T. Ukrainian Historiography Past and Present // *Ukrainian Quarterly*. — 1984. — Vol. 40, no. 3. — P. 284.

² Tillet L. Ukrainian Nationalism and the Fall of Shelest // *Slavic Review*. — 1975. — Vol. 34, no 4. — P. 752–768; Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР після сталінської доби / *Наук. ред. Л. Зашкільняк*. — Острог, 2009. — С. 90–95.

³ Колесник І. І. Федір Шевченко: інтелектуальна генеалогія українського радянського історика // *УІЖ*. — 2005. — № 1. — С. 187.

партійних бонз, які заради самозбереження воліли рухатися здебільшого у «безпечному фарватері» директив центру, однозначно прирікали республіканську соціогуманітаристичну на подальшу маргіналізацію, себто провінційність.

З другого боку, попри суттєве розширення сегмента всесвітньої історії у вигляді студіювання історії «країн народної демократії», згодом — «соціалістичної співдружності», більшість наукових проектів Інституту була пов'язана з республіканським форматом історії України, який дедалі більше орієнтувався на російсько-радянську концептуалізацію минувшини. У широкому сенсі республіканська репрезентація історії тою чи іншою мірою була блідою копією загально-радянського канону.

З такої перспективи розбудова сфери всесвітньої / загальної історії та історії міжнародних відносин разюче дисонувала з поточними науковими практиками, котрі нагально потребували фахівців з історії України, зокрема у межах проектів з підготовки двотомника «Історія Української РСР», масштабних заходів до 300-ліття «возз'єднання» тощо.

Таким чином, Інститут фактично «розривався» між відмінними, а у чомусь полярними викликами та вимогами й нав'язаними сценаріями реорганізації, котрі загострювалися через нагальні потреби термінової модернізації установи.

«Зміна віх» у післявоєнній політиці знання відтермінувала цю модернізацію майже на десять років. Однак, на середину 1950-х рр. зросла критична маса потреб і вимог на ниві модернізації Інституту, його інституціональної мережі, дослідницьких і науково-організаційних практик, яка робила її практично невідвратною за тогочасних ідеологічних віянь та соціокультурних зрушень. Натомість залишалося питання щодо спрямованості, форм і призначення такої модернізації, котре тісно корелювалося з тим «вікном» можливостей, яке відкривалося за часів лібералізації тоталітарного режиму, зокрема на обширах радянської України.

За іронією долі, «запізніла модернізація» у багатьох аспектах немовби синхронізувалася, перегукувалася, перетиналася чи розгорталася паралельним курсом із «запізнілою лібералізацією» суспільства.

5.1. Інститут і спроби інституціональної модернізації: заснування «Українського історичного журналу» 1957 р., академічна централізація й укрупнення 1963 р., кваліфікаційний стрибок 1960-х рр. і мережа фахових збірників середини 1960-х — початку 1970-х рр.

Одна із найголовніших, ба навіть кардинальних проблем модернізації Інституту була пов'язана з існуванням, точніше із заснуванням періодичного фахового республіканського видання. Адже від часів ліквідації журналу «Україна» (1932) українська радянська історіографія не мала власного часопису національного / республіканського масштабу. Відтак навіть невеликі хронікальні замітки й пові-

домлення про діяльність Інституту доводилося друкувати в загальноакадемічних періодичних виданнях або у центральних, московських журналах.

Зрештою, брак фахового часопису практично унеможливив більш-менш сталий і повноцінний науково-пізнавальний процес на ниві республіканського історіописання з відповідним діапазоном дослідницьких, науково-організаційних, комунікативних, редакторських, рецензійних, хронікальних, бібліографічно-інформаційних та низки інших практик.

Безуспішні змагання за республіканський історичний журнал розгорнулися від середини 1930-х рр. Приміром, О. Оглоблін ще 1934 р. у неопублікованій замітці про стан історичної науки в УСРР наголошував: «Треба негайно організувати видання історичних журналів (розбив О. Оглоблін. — Авт.) в УСРР, як наукових (загальноісторичний, джерелознавчий), так і масових»⁴. На його думку, без мережі періодичних видань з історії України українські радянські вчені ризикують доволі швидко відстати як від новацій історичної думки, так і від потреб «соціалістичного будівництва».

Втім, у страшній лихоманці масованих репресій другої половини 1930-х рр. годі було навіть мріяти про успішне просування проекту зі створення фахового журналу, хоч передвоєнний Інститут усе ж таки розпочав підготовку «Наукових записок», які спершу планувалися як щоквартальне періодичне видання⁵. Та розпочаті тільки за воєнних часів «Наукові записки» стали неперіодичним збірником статей і матеріалів Інституту та в жодному разі не могли посісти місце фахового історичного журналу.

У лютому 1943 р. з ініціативою започаткувати український / республіканський історичний журнал виступив член-кореспондент АН УРСР С. Юшков, який розглядав цей захід у загальному проекті реформування Інституту⁶.

Проблема створення історичного журналу неодноразово у різних контекстах порушувалася на партійних нарадах 1945–1947 рр., зокрема у виступах цілої низки істориків.

Наприклад А. Введенський, який доволі добре сприймав патріотично-воєнні настрої тодішньої республіканської номенклатури, на нараді 10 березня 1945 р.

⁴ Оглоблін О. П. Сучасний стан і основні завдання історичної науки в УСРР [машинопис, 1 червня 1934 р.] // ЦДАВО України. — Ф. 3561. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 9.

⁵ Витяг із протоколу засідання президії АН УРСР про організацію історичного журналу (5 жовтня 1940 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 кн. / Відп. ред. В. А. Смолій; упор. О. С. Рубльов, О. В. Юркова. — К., 2011. — Кн. 1: 1936–1947. — С. 228–229; Академія наук УРСР у 1941 році / За ред. А. А. Сапегіна і Б. М. Гарцмана; склали С. Є. Боржковський, Т. О. Времева, Б. М. Гарцман, Л. Я. Мільштейн, С. Й. Пекарський, Л. С. Рашковський, З. М. Сафір, Й. Л. Турбовський. — К., 1941. — С. 175.

⁶ Доповідна записка члена-кореспондента АН УРСР С. В. Юшкова до відділу пропаганди та агітації ЦК КП(б)У про необхідність перебудови діяльності Інституту історії України АН УРСР (3 лютого 1943 р., м. Алма-Ата) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 369.

зауважив: *«Інше питання — могутня Українська Республіка немає жодного історичного журналу. Хіба це нормально? Я вважаю абсолютно неприпустимим таке становище»*⁷.

У квітні 1947 р. на партійній нараді з ініціативою заснування історичного часопису виступив Ф. Шевченко. «Мені здається, що повинен бути історичний журнал на Україні, в Грузії він є, там 3 мільйони населення, у нас 40 мільйонів населення. Журнал повинен бути. В Інституті історії додержуються інших поглядів — нам журнал не потрібний, нема кому писати. Невже нема кому писати до журналу, хоча б в 2-х місячнику?»⁸.

Більше того, навіть після розгромної постанови ЦК КП(б)У від 29 серпня 1947 р. дехто з істориків обстоював думку про потребу фахового часопису. Скажімо, К. Стецюк на партійній нараді у вересні 1947 р. відзначала: *«Для розгортання наукової критики не тільки в межах нашого Інституту історії, а і в межах всіх наукових кіл України, велику роль може відіграти створення історичного журналу. На минулій нараді якраз про це теж згадували. Створення історичного журналу допомогло би висвітленню на сторінках його ряду важливих основних проблем в історії України, допомогло б розв'язанню складних проблем»*⁹.

Однак, найкраще почування й устремління істориків післявоєнної доби щодо створення журналу прокоментував тогочасний заступник директора Інституту Л. Іванов: *«Тов. Шевченко, здається, говорив також і про журнал. Я би з Вами погодився, що, звичайно, було б дуже корисно мати журнал, але я побоююся, що якби нам зараз дозволили видавати журнал, ми з Вами сіли б»*¹⁰.

І хоч далі у виступі Л. Іванова йшлося про рівень підготовки публікацій, зокрема у контексті видання «Наукових записок» Інституту, ця майже фройдівська обмовка (*«ми з Вами сіли б»*) промовисто демонструє справжній сенс цієї зауваги. Тим паче, що сучасники Л. Іванова добре усвідомлювали прихований або подвійний підтекст його вислову.

У 1950 р. Інститут та інші академічні установи спробували трансформувати свої «Наукові записки» у формат переплачуваних видань, себто часописів¹¹. Утім, і цей проект, попри підтримку академічного керівництва, зазнав невдачі.

⁷ Стенограма совещания по вопросам истории Украины, состоявшегося при отделе пропаганды и агитации ЦК КП(б)У (10.III.1945 — 17.IV.1945) // ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 1652. — Арк. 15.

⁸ Стенограма совещания историков при ЦК КП(б)У (29–30 апреля 1947 г.). Управление пропаганды и агитации [машинопис] // Там само. — Оп. 70. — Спр. 753. — Арк. 245.

⁹ Стенограма совещания историков-работников Института истории Украины АН УССР, ИМЭЛ, Госуниверситета и Пединститута города Киева (16, 17 и 19 сентября 1947 г.) ЦК КП(б)У. Управление пропаганды и агитации // Там само. — Оп. 70. — Спр. 759. — Арк. 68.

¹⁰ Стенограма засідання Вченої Ради Інституту історії України АН УРСР від 24–[26] квітня 1947 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 101. — Арк. 190.

¹¹ Доповідна записка Президії АН УРСР до секретаря ЦК КП(б)У І. Д. Назаренка про перетворення наукових видань Інститутів Відділу суспільних наук на періодичні та

Та такі спроби не припинялися і пізніше, зокрема у чернетці доповіді Ф. Шевченка за 1953 р. віднаходимо такі рядки: «Колись поговорювали в інституті, що на Україні необхідний історичний журнал, говорили, що він буде виходити. За останній час про це залишилася лише згадка, а про самий журнал і говорити перестали. Я особисто думаю, що такий журнал необхідний. Основний зміст його наповнювався б працями співробітників інституту. Це було б на початку, але далі створився б широкий актив. Журнал створив би його, виховав. Це зв'язало б інститут з іншими науковими установами. Наш інститут повинен бути ініціатором цієї справи»¹².

Зауважимо, що ситуація з історичним журналом у радянській Україні повсякчас коментувалася в еміграційних і діаспорних виданнях. «Ніщо так не вказувало на залежність української науки від Москви, як саме те, що Українська Академія Наук не мала права навіть на свій окремий історичний орган (очевидно так було і з іншими республіками Союзного Союзу). Коли хто хотів щось надрукувати з свого дослідницького матеріялу, мусів посилати в російські органи і писати в російській мові. Взагалі, що було дозволено російським історикам, не раз стояло під забороною на провінції. В советській Україні, напр[иклад], невільно було вживати і цитувати М. Грушевського. В тому ж часі московські історики залюбки це робили, і ніхто їх за це не переслідував», — відзначав Б. Крупницький¹³.

Зрештою, навіть цей дуже стислий і доволі вибірковий екскурс щодо рефлексій і думок навколо заснування фахового часопису свідчить про те наскільки запізнілою й паліативною була модернізація установи, котра з великими потугами та проблемами розпочалася впродовж другої половини 1950-х рр.

Проект створення історичного журналу у липні 1956 р. первісно подавався як спільна ініціатива трьох установ Інституту історії АН УРСР, Інституту історії партії ЦК КПУ — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПКР та Архівного управління МВС УРСР¹⁴. «Основну увагу журнал приділятиме публікації оригінальних статей з історії Комуністичної партії України, історії Української РСР, з питань розвитку української радянської культури і т. д. На сторінках журналу вміщуватимуться статті з питань історіографії, архівознавства, джерело-

---

передплатні видання (25 листопада 1950 р.) // Історія Національної академії наук України. 1946–1950 / Гол. ред. О. С. Онищенко; упоряд. Л. М. Яременко, С. В. Старовойт, О. М. Березовський, В. А. Кучмаренко. — К., 2008. — Ч. 1: Документи і матеріали. — С. 449.

¹² Шевченко Ф. П. Про втілення досягнень історичної науки співробітниками Інституту історії АН УРСР [доповідь; чорновий автограф; 1953 р.] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 234. — Арк. 12–13.

¹³ Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920–1950) / На правах рукопису; вступ. слово Н. Полонської-Василенко. — Мюнхен, 1957. — С. 43

¹⁴ Доповідна записка директора Інституту історії АН УРСР, директора Інституту історії партії, начальника Архівного Управління секретарю ЦК КПУ т. Червоненко про необхідність створення «Українського історичного журналу» і журнал «Вопросы истории» 1956 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 619. — Арк. 5–6.

знавства, теорії публікації документальних матеріалів, а також про досвід роботи партійних і державних архівів республіки», — наголошувалося у вказаному проекті¹⁵.

За взірць пропонувалося взяти загальносоюзний історичний часопис «Вопросы истории», котрий публікував як статті з всесвітньої минувшини та історії міжнародних відносин, так і розвідки й матеріали з російської-радянської історії та історії народів СРСР.

Очевидно, що значну роль у виборі первісного фахового взірця для проєктованого журналу відіграла думка тодішнього директора Інституту історії АН УРСР О. Касименка, котрий був послідовним прихильником розширення студій із всесвітньої / загальної історії в установі, хоч останні зазвичай обмежувалися працями з минулого країн «народної демократії» або являли собою радянізовану версію славистичних студій. За висловом Я. Пеленського, «продукція відділу загальної історії і міжнародних взаємин Інституту історії АН УРСР говорить сама про ту сумну роль, яку він відіграв на відтинку української науки»¹⁶.

Та й можливості вибору фахового взірця для наслідування були доволі обмеженими з огляду на «вузьке коло» тодішніх радянських періодичних видань соціогуманітарного спрямування.

Так чи інакше, до проєкту доповідної записки директора Інституту О. Касименка, адресованої секретарю ЦК КПУ С. Червоненку, котрий на той час опікувався питаннями ідеологічної роботи в УРСР, додавалася порівняльна таблиця майбутнього «Українського історичного журналу» та діючого союзного часопису «Вопросы истории». Зокрема передбачалося, що «Український історичний журнал» буде видаватися як щомісячник накладом у 20 тис. примірників із обсягом 10 др. арк. Причому місячний обсяг видатків на гонорар для авторів проєктувався у сумі 35 тис. рублів¹⁷.

На думку О. Касименка, «створення “Українського історичного журналу” посприяло би перетворенню Інституту історії АН УРСР, Українського філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Головного архівного управління МВС УРСР і Міністерства освіти УРСР у своєрідні центри, котрі координували б науково-дослідну діяльність українських радянських істориків — наукових співробітників Академії наук УРСР, викладачів історії народів СРСР, загальної історії, основ марксизму-ленінізму, працюючих в університетах, педагогічних і інших інститутах, у партійних школах, працівників архівів і музеїв, викладачів історії у середніх школах»¹⁸.

¹⁵ Доповідна записка директора Інституту історії АН УРСР, директора Інституту історії партії, начальника Архівного Управління секретарю ЦК КПУ т. Червоненку про необхідність створення «Українського історичного журналу» і журнал «Вопросы истории» 1956 р. — Арк. 6.

¹⁶ Пеленський Ярослав З. Вступ до спотвореної історії. («Український історичний журнал», ч. 1, 2, 3. 1957, Київ, видавництво АН УРСР, стр. 167, 162, 159) // Сучасна Україна (Мюнхен). — 1959, 8 березня. — № 5. — С. 4.

¹⁷ Доповідна записка директора Інституту історії АН УРСР... — Арк. 17–18.

¹⁸ Там само. — Арк. 15–16.

Утім, створенню цього журналу передували неабиякі науково-організаційні потуги, складні й тривалі адміністративні колізії, пов'язані з численними узгодженнями та повсюдним партійним контролем¹⁹. Недаремно запити та пропозиції істориків республіканські функціонери суттєво урізали, більше того тривалий час залишали журнал у «підвішеному» стані.

«Український історичний журнал» був офіційно заснований лише у липні 1957 р. у Києві як двомісячник — спільний науковий орган Інституту історії АН УРСР і Інституту історії партії ЦК КПУ — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Однак, перший номер був підписаний до друку тільки 20 грудня 1957 р. Передплатна ціна на рік, анонсована у першому номері, складала 36 рублів.

У програмній замітці, написаній першим головним редактором нового журналу Ф. Шевченком, про що безперечно свідчить чернетка з його особового архіву²⁰, відзначалося: *«Становище, яке існувало на історичному фронті в минулому, не відповідало значно зрослим потребам розвитку історичної науки. На величезну, багатотисячну армію істориків нашої країни існував лише один журнал — “Вопросы истории”. В таких умовах звужувались до мінімуму можливості публікувати нові праці. Наявність одного журналу гальмувала розробку конче важливих проблем історії. Завдяки рішенням ХХ з'їзду партії створена можливість покінчити з різними недоліками, які мали місце на такій важливій ділянці ідеологічної роботи, як історична наука. Одним із проявів цього зрушення є те, що створено ряд нових історичних журналів, а саме: “История СССР”, “Вопросы истории КПСС”, “Новая и новейшая история” та ін. З другого півріччя 1957 р. починає виходити двомісячний “Український історичний журнал”. Створення “Українського історичного журналу” є знаменною подією в науковому житті республіки, ще одним переконливим свідченням піклування Комуністичної партії та Радянського уряду про розвиток історичної науки на Україні»²¹.*

Таким чином, тональність і провідний рефрен редакційної статті однозначно демонстрували, що заснування республіканського фахового часопису пов'язувалося із тодішньою суспільно-політичною лібералізацією.

Я. Пеленський своєрідно прокоментував зазначену редакційну статтю, зокрема вказав на побутування в її тексті низки пропагандистських й ідеологічних пасажів. Водночас він зауважив, що у цій публікації простежувалися *«правдиві зауваги, що в 1957 році існував в СССР тільки один історичний журнал (самозрозуміло, російський), що “УТЖ” “є поки що єдиним в республіці історичним друкованим органом”, що Україна мала тісні зв'язки з західньо- і південно-слов'янськи-*

¹⁹ Ісаєвич Я. Федір Павлович: спогади й роздуми // «Істину встановлює суд історії»: 36. на пошану Федора Павловича Шевченка: У 2 т. / Відп. ред. Г. Боряк. — К., 2004. — Т. 1: Джерела. — С. 178–179; Гуржій О. І., Донік О. М. «Український історичний журнал»: півстоліття в науці // УІЖ. — 2007. — № 6. — С. 6–9.

²⁰ Шевченко Ф. П. Про «Український історичний журнал» [стаття м. Київ, друга пол. 1957 р.; машинопис] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 136. — 9 арк.

²¹ [Шевченко Ф. П.] Від редакційної колегії // УІЖ. — 1957. — № 1. — С. 5.

ми народами, що схематизм є однією з причин відставання української історіографії, врешті, що допоміжні історичні дисципліни занепали. В одному місці автори редакційної статті пробували заговорити нормальною мовою, заявляючи, що “справжня наука може з успіхом розвиватися лише при наявності боротьби думок”, але кінцеві акорди про “партійність”, боротьбу з “ревізіонізмом” і “буржуазним націоналізмом” відгонять відомим штампом і обскурною обрядовщиною»²².

Спершу поява довгоочікуваного та вистражданого журналу — фахового верстата для наукової праці та комунікації згенерувала піднесені настрої і навіть певну ейфорію у середовищі українських істориків. Приміром, І. Крип'якевич у листі до Ф. Шевченка від 3 січня 1958 р. досить влучно схарактеризував тодішні настрої і сподівання: «Щойно вчора почта принесла мені № 1 «Укр[аїнського] Іст[оричного] Журналу». Весь наш колектив істориків читав і обсуджував і всі схвалили, що журнал прекрасно складений, з різноманітним змістом, з інтересними статтями. Дуже сердечно вітаємо Вас з цим подвигом і бажаємо скоро випустити у світ чергові книжки»²³.

Натомість публікація перших чисел «Українського історичного журналу» справила прикре, ба навіть гнітюче враження на еміграції та в діаспорі, особливо на молодих дослідників, які доволі добре засвоювали антропологічні й культурологічні віяння повоєнної західної соціогуманітаристики.

Скажімо, в одній із рецензійних статей, присвячених українському радянському історіописанню, Л.-Р. Білас (випускник філософського факультету Гейдельберзького університету 1952 р.) зауважив: «Закінчив читати 2(4) число “Українського історичного журналу”. Як зубожілою внутрішньо мусить бути — або як нечувано міцною — людина, що може, але й мусить, витримати, рік за роком, усе своє життя, таку, і тільки таку лектуру! Мимоволі збуджується страшний сумнів: чи може вона бути ще насправду людиною? — Вірю, що може, і хилю голову перед нею, перед одиницями, які, як потопельники, борються за своє життя, своє людське я, і почуваю себе винним: як той, що, не вміючи плавати, з берега приглядається до смертельного борсання потопельника. Все таки стрибнути в воду — в надії на чудо або щоб позбутися закидів сумління? Але, ах, самообманом є саме формулювання цієї думки, коли знаєш наперед, що вона чисто теоретична. Надії не можна собі засугерувати. А в сутєстію дійсно вірити»²⁴.

Доволі складною була реакція на заснування фахового журналу і в Інституті історії АН УРСР, співробітники якого були перевантажені, точніше просто-таки змучені багаторічними рутинними переробками / доробками двотомника «Істо-

²² Пеленський Ярослав З. Вступ до спотвореної історії. («Український історичний журнал», ч. 1, 2, 3. 1957, Київ, видавництво АН УРСР, стр. 167, 162, 159) . — С. 4.

²³ Крип'якевич І. П. — Шевченко Ф. П. Листи [автограф; м. Львів, 3 січ. 1958 р.; м. Львів, 19 січ. 1958 р.; м. Львів, 7 трав. 1958 р.] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 1184. — Арк. 1.

²⁴ Білас Л. Діалектика і дискусія // Українська літературна газета (Мюнхен). — 1958. — № 8: (серп.). — С. 8.

рія Української РСР». Відтак чимало істориків відреагували на цю новацію доволі пасивно чи принаймні індиверентно.

«В минулому не було у нас зборів, на яких би не говорилося про потребу створення журналу. Та ось є вже рішення про журнал, але особливої зацікавленості в його роботі серед нашого колективу немає. Із великого нашого колективу навіть 10 чоловік не підписалося на журнал. Лише окремі товариші буквально одиниці заявили про своє бажання співробітничати в журналі», — зазначав Ф. Шевченко²⁵.

Втім, незабаром дещо «охололи» навіть палкі прибічники журналу, котрі сподівалися на прискорене розгортання історичних студій із перспективи ряду фахових сфер. Наприклад І. Крип'якевич, який сподівався систематично репрезентувати на сторінках «Українського історичного журналу» дослідження з історичної бібліографії, джерелознавства, історіографії та методики²⁶. Проте як засновники, так і дописувачі часопису досить швидко досягнули той вузький «коридор», по якому мала рухатися редакційна політика.

Зауважимо, що «Український історичний журнал» був періодичним виданням т. зв. «широкого профілю», котрий волею-неволею мусив репрезентувати не тільки наукові, а й педагогічно-освітні та дидактичні практики і, найголовніше, ідеологічні тренди партійної політики. Це суттєво розмивало, а значною мірою навіть нівелювало спроби більш-менш виразної програми пріоритетів, які опинялися, точніше хиталися на перехресті різноманітних інтересів. Тим більше, що пильний партійний контроль за редакційним і видавничим процесом змушував редакцію висувати на перше місце у журналі розвідки і матеріали з історії партії та радянського суспільства.

Скажімо, частка розвідок і матеріалів, присвячених тільки історії партії, які були надруковані у журналі протягом 1957–1961 рр. складала третину всіх публікацій²⁷. Відтак скорочувалися можливості з представлення історії України, хоч і в радянському республіканському форматі.

Таку редакційну політику часопису коментували й дописувачі з того боку «залізної завіси», зокрема вищезгаданий Я. Пеленський: «Журнал є в значній мірі перевантажений поточною історією, а зокрема історією комуністичної партії в Україні, відповідно пристосованою до сучасних політичних потреб режиму в Україні. У випусках журналу за 1957–1958 знаходяться тільки чотири справні наукові історичні розвідки. Певну вартість мають статті з “історії клясової боро-

²⁵ Шевченко Ф. П. Про «Український історичний журнал». — Арк. 8.

²⁶ Крип'якевич І. П. — Шевченко Ф. П. Листи [19 січ. 1958 р.]... // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 1185. — Арк. 1.

²⁷ Вольський С. А., Ковбасюк С. М., Першина З. В., Раковський М. Е. Трибуна українських істориків (Обзор «Українського історичного журналу», 1957–1961 гг.) // Історія СРСР. — 1962. — № 1. — С. 166; Гарчев П., Сидельников С., Шиян К. Висвітлення питань історії партії на сторінках «Українського історичного журналу» // Комуніст України. — 1961. — № 4. — С. 84–89.

тьби». З наукового погляду безвартісними є статті з історії КП України, які найширше заступлені в журналі. Найважливішими розділами «УІЖ» являються відділи «повідомлення», «хроніка» і «рецензії», які подають цікавий фактичний матеріал про стан і тенденції історичної науки в Україні. Незважаючи на разючу політичну заангажованість, перевантаження пропагандивним матеріалом, «УІЖ» є доказом певних спроб українських підсоветських істориків відбудувати деякі ділянки історичної науки в УРСР»²⁸.

Утім, це добре розуміли й працівники «Українського історичного журналу», котрі перебували у дуже складному становищі. «Журнал поки що єдиний в республіці друкований історичний орган, а тому його профіль досить широкий. Основними завданнями журналу є друкування наукових досліджень з історії українського народу, його героїчної боротьби за соціальне і національне визволення та створення Української Радянської держави, за побудову соціалізму та комунізму в нашій країні, статті в яких розкривається історія і діяльність Комуністичної партії України — складової і невід'ємної частини КПРС; матеріали з питань союзу робітничого класу і селянства, пролетарського інтернаціоналізму і радянського патріотизму, дружби українського народу, з усіма народами Радянського Союзу, історичних зв'язків України з народами зарубіжних країн, зокрема країн народної демократії, статті та інші матеріали з питань загальної історії, міжнародного робітничого руху та історії міжнародних відносин. Завданням журналу є публікація методичних матеріалів на допомогу викладачам історії у вищих та середніх школах. Складне і важке завдання викласти цю широку програму в двомісячному і невеликому за розміром журналі», — відзначав Ф. Шевченко у довідці від 3 березня 1960 р про роботу «Українського історичного журналу»²⁹.

Більше того, перші роки існування часопису були практично заповненні змаганнями за збільшення його обсягу та зростання, або принаймні втримання більш-менш сталого рівня накладів, які нещадно поглинали час і сили як головного редактора Ф. Шевченка, так і співробітників редакції. Тим більше, що очевидні «проколи» на ниві редакційної політики могли спровокувати негативний перебіг подій щодо долі самого часопису.

Про доволі складну ситуацію з «Українським історичним журналом» свідчать відомості про його накладі протягом перших років існування: 1957 р. № 1–2 — 5 тис.; № 3 — 2 тис.; 1958 р. № 1–2 — 4 тис.; № 3 — 4,1 тис.; № 4 — 4,5 тис.; № 5–6 — 25 тис.; 1959. № 1–3 — 5 тис.; № 4 — 4,5 тис.; № 5 — 4 тис.; № 6 — 3,7 тис.; 1961 —

²⁸ Перша конференція молодих науковців НТШ [про доповіді В. Маркуся, Я. Пеленського та ін. учених про українську радянську історіографію] // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1959, 2 черв. — № 104. — С. 3.

²⁹ Шевченко Ф. П. Короткий звіт та довідка про роботу «Українського історичного журналу» за 1957–1959 рр. [чорновий автограф й авторизований машинопис; укр. і рос. мовами; м. Київ, 3 березня 1960 р.] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 1035–1036. — Арк. 5.

1962. — 5 тис. примірників³⁰. Причому більш, аніж п'ятикратне зростання накладу «Українського історичного журналу» у 1958 р. (№ 5–6), порівняно з попередніми номерами за той же рік, пояснювалося тим, що саме в них друкувалися розділи з курсу історії КПРС³¹.

Відзначимо, що у світі тогочасної планової економіки такі коливання продукували вповні реальні побоювання щодо дальшої долі журналу, котра безпосередньо залежала від поворотів партійної політики. Така ситуація спонукала припускати / гадати, що партійні керівники на «нагорі» чи у «хаті» ще остаточно не визначалися з перспективами видання республіканського історичного часопису. Негативні пасажі щодо «Українського історичного журналу», котрі віднаходимо у постанові Президії ЦК КПУ «Про роботу Інституту історії Академії наук УРСР», ухваленій 28 липня 1964 р., показали, що такі побоювання були небезпідставними³².

Ситуація ускладнювалася і через те, що на зламі 1950-х–1960-х рр. істотно зросла кількість дописів, які подавалися до журналу.

З одного боку, це свідчило про суттєві успіхи Ф. Шевченка та членів редколегії, котрі змогли налагодити сталий зв'язок із дописувачами, зокрема з різних регіонів УРСР. «Редакційний портфель журналу весь час поповнюється, катастрофічно зростає розрив між можливістю друкуватися і тим, що є в портфелі. Тільки за 1959 рік постуило 312 матеріалів (головним чином статей і повідомлень). Зараз портфель редакції складається з 606 матеріалів (включаючи вже поступлення 1960 року)», — відзначав Ф. Шевченко у березні 1960 р.³³ З другого боку, такий стан речей демонстрував кризовий, перехідний стан журналу, котрий потребував нагального розширення та реорганізації.

До того ж «Український історичний журнал» виплачував дописувачам досить скромні гонорари та ще й із тривалою затримкою. «Вчора звітувався про журнал на РВР. Оцінка позитивна. Але була висловлена думка, щоб відмінити гонорар, здешевити саме видання, збільшити його періодичність і розміри. Дали місяць терміну, щоб над цим подумати. Коли зважити, що гонорар дуже незначний, довго його не виплачують і те, що там пропозиції робились авторами і читачами в різний час, то чи не піти на це. Яка Ваша думка з приводу цього?», — запитував Ф. Шевченко у листі до І. Крип'якевича від 27 березня 1959 р.³⁴

³⁰ Його ж. [Робочі матеріали про діяльність УІЖу] [м. Київ; чорновий автограф] // Там само. — Спр. 1051. — Арк. 57.

³¹ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу // УІЖ. — 1958. — № 5. — С. 3–81; № 6. — С. 3–58.

³² Постанова Президії ЦК КПУ «Про роботу Інституту історії Академії наук УРСР» (28 липня 1964 р.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали / Упор. О. С. Рубльов; відп. ред. В. А. Смолій. — К., 2007. — С. 181.

³³ Шевченко Ф. П. Короткий звіт та довідка про роботу «Українського історичного журналу» за 1957–1959 рр. — Арк. 7.

³⁴ Сливка Ю. Листування Івана Крип'якевича з Федором Шевченком // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Відп. ред. Я. Ісаєвич; упоряд.

За свідченням заступника редактора «Українського історичного журналу» П. Калениченка ситуація з фаховим часописом складалася справді-таки драматично: *«Я повинен сказати, що журнал зовсім не забезпечений гонораром і ми не мали змоги заплатити авторам за всі п'ять номерів, що вийшли. Це неприпустиме становище, але це не залежить від редакції і видавництва Академії наук, на яке покладено завдання видавати «Український історичний журнал»; це видавництво взагалі знаходиться в скрутному становищі, у них, треба сказати відверто, є борг перед своїми авторами в 1,5 млн. карб., вони не платили за другу половину 1956 р., 1957 й 1958 рр. Вони не платять авторам, незважаючи на те, що по суті видавництво одержало гроші, але не платить і ось з яких причин: всього нам дали на номер, да і то після звертання до Президії Академії і до ЦК, нам установили на номер 10 тис. карб. Це значить на аркуш 650 карб., тоді як журнал “Вопросы истории” одержує 4 тис. Незадовільне становище з штатними працівниками. Тут потрібні три штатних працівники. Це значить друкарка, літредактор і технічний секретар. Зважаючи на нашу просьбу, Президія Академії наук дала нам ще три одиниці — двох редакторів і одного референта, тобто буде шість одиниць. В той же час в журналі “История СССР” 19 чол. В журналі “Вопросы истории КПСС”, це такий же журнал, як і наш, — там працює 26 чол. Хіба може йти мова при таких умовах про високоякісне друкування статей?»³⁵.*

Більше того, навіть в оглядах діяльності «Українського історичного журналу», здебільшого витриманих у піднесено-позитивній тональності, неодноразово згадувались недостатня матеріальна база, скромний штат редакції і двомісячна періодичність у виданні часопису³⁶.

Зрештою, проблема авторських гонорарів і повсякчасні вимоги здешевити журнал гостро поставали і пізніше. Наприклад, 1964 р. авторський гонорар за 1 др. арк., який виплачував «Український історичний журнал» складав 80–90 рублів. Натомість гонорар за 1 др. арк. у центральних, союзних часописах, як-от «Вопросы истории», «Вопросы истории КПСС» становив, щонайменше, 200 рублів, а часто-густо був істотно більшим³⁷.

Ф. Стеблій. — Львів, 2001. — [Вип. 8:] Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. — С. 525.

³⁵ З стенограми засідань секції історії Республіканської наради працівників суспільних наук УРСР (29–30 травня 1958 р.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 99.

³⁶ Вольський С. А., Ковбасюк С. М., Перишина З. В., Раковський М. Е. Трибуна українських істориків... — С. 173; Верховень Б. Г., Найда С. Ф. Об украинском историческом журнале // Вопросы истории. — 1959. — № 2. — С. 181.

³⁷ Заходи щодо поліпшення науково-теоретичного рівня «Українського історичного журналу» [Протоколи засідання редколегії УІЖу, партбюро і вчених рад Інституту історії партії при ЦК КПУ про виконання постанови від 28 липня 1964 р.; машинопис із правками; м. Київ, 1964 р.] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 1041. — Арк. 3.

Відголоски проблем, пов'язаних із виданням «Українського історичного журналу», сягнули навіть діаспорних теренів, зокрема спричинили кілька публікацій і низку ущипливих коментарів. Приміром, Я. Пеленський із неприхованим сарказмом відгукнувся про хронікальну інформацію щодо проблем із накладками й авторськими гонорарами, які побутували вже у перші роки видання фахового часопису: «...на науковій сесії в питаннях розвитку гуманітарних наук в УССР, яка відбулася в травні 1958 р. в Києві (точніше на засіданнях історичної секції) виявилось з усією гостротою, що проблема гонорару є не тільки проблемою “безпаспортних бродяг”, а в не меншій мірі і проблемою українських підсоветських істориків. В своїх рекомендаціях секція ствердила, що необхідно “перетворити “Український історичний журнал” в щомісячний, збільшити його обсяг, забезпечити редакцію необхідним штатом і кардинально розв'язати питання про гонорар”. Це ствердження є доказом, що редакційна колегія і співробітники “УІЖ” не користуються аж надто великим “підкуванням партії та советського уряду” Навпаки — виходить, що вони мають подібну проблему, що і українські емігранти. Різниця полягає в тому, що український інтелігент, який покинув батьківщину, є приречений, як і кожний інший емігрант, на невідрадли умови праці, відсутність матеріального забезпечення та інші, часто дуже прикрі обставини. Однак дуже вимовним для стану української науки на рідних землях є факт, що там також існує проблема гонорару»³⁸.

Варто наголосити, що редакційні та науково-організаційні практики, пов'язані з функціонуванням «Українського історичного журналу» суттєво ускладнювалися внаслідок тих підкилимних змагань, які і далі тривали в Інституті, зокрема всіляко заохочувалися партійними діячами з «хати». Мали місце й конфлікти навколо окремих розвідок і матеріалів, а також конфронтація відомчих зацікавлень, яка інспірувалася втручаннями партійних бонз тощо³⁹.

Про рівень їх гостроти свідчить той факт, що 16 січня 1961 р. Ф. Шевченко навіть звернувся до директора Інституту О. Касименка із заявою з проханням увільнити його від обов'язків редактора журналу через погане здоров'я та у зв'язку з новою роботою, пов'язаною з керуванням відділу допоміжних історичних дисциплін⁴⁰. Утім, заяву Ф. Шевченка, вірогідно, відхилили, позаяк він залишався головним редактором «Українського історичного журналу» включно до публікації № 1 за 1972 р. із короткою перервою у 1967–1968 рр.

Та, незважаючи на численні проблеми, негаразди, конфлікти пов'язані з багатоманітними практиками журналу, фінансовим забезпеченням і матеріальною

³⁸ Я. З. П. [Пеленський Я.] Гонорари і тиражі // Сучасна Україна (Мюнхен). — 1959, 22 березня. — № 6. — С. 9.

³⁹ Див. докладніше: Рубльов О. С. «Український історичний журнал»: історія офіційна й залаштункова (1957–1988) // УІЖ. — 2007. — № 6. — С. 18–55.

⁴⁰ Шевченко Ф. П. — Касименко О. К. про звільнення від обов'язків редактора «Українського історичного журналу» [м. Київ, 16 січня 1961 р.; чорновий автограф] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 1037. — Арк. 1.

базою, розгромні й негативні відгуки з того боку «залізної завіси», ніщо не могло спростувати величезне й безперечне досягнення його фундаторів. Вперше від 1932 р. історикам удалося заснувати свій фаховий часопис і забезпечити його ста- ле функціонування на обширах радянської України!

Зауважимо, що навіть доволі скептично налаштований Я. Пеленський визна- вав: «*поява “Українського історичного журналу”, органу Інституту історії АН УРСР, в Києві, є мабуть однією з найважливіших подій на відтинку дослідів історії в УРСР після другої світової війни. Від часу ліквідації журналу “Україна” це є перший український історичний журнал в УРСР*»⁴¹.

Завдяки цим модернізаційним, хоч і дуже запізнілим і паліативним потугам, значною мірою була заповнена одна з найважливіших інституціональних лакун українського радянського історіописання. Тим більше, що від 1965 р. «Україн- ський історичний журнал» став видаватися як місячник.

Провідну роль у просуванні й підтримці проекту «Українського історичного журналу» відіграв Інститут історії АН УРСР, який не тільки забезпечив науково- організаційні, методичні та редакторські практики, а й солідну частку фахових публікацій. Зокрема, протягом 1957–1959 рр. у журналі було вміщено 117 матері- алів (28,1% усіх публікацій), які подали 59 співробітників Інституту або 25,5% усіх авторів⁴². У 1960 р. на сторінках «Українського історичного журналу» опублікува- ли свої дописи 36 співробітників, себто 19,4% всіх авторів⁴³. У 1961 р. 59 співробіт- ників Інституту видрукували у журналі 86 статей, заміток, рецензій і матеріалів⁴⁴.

Більше того, «Український історичний журнал» протягом 1960-х — на по- чатку 1970-х рр. став тим осередком, який дозволяв, хоча б почасти апробувати й реалізувати персональні дослідницькі устремління та практики, котрі споглядає- мо у небуденних текстах І. Бойка, О. Компан, О. Лугової, Ф. Шевченка та низки інших істориків.

Наприкінці 1950-х — початку 1960-х рр. обнадійливі процеси з реабілітації частини жертв сталінського терору сягнули й українських теренів. Зокрема, про- тягом 1958–1960 рр. були помертно реабілітовані колишні співробітники Інсти- туту К. Гребенкін, В. Гуристримба, Г. Слюсаренко, Т. Скубицький, М. Трегубенко. У вересні 1956 р. ще за життя була реабілітована колишня завідувачка наукової бібліотеки Інституту Л. Рахліс-Підгаєцька — дружина майора державної безпеки, котрий свого часу затвердив звинувачувальний висновок у «справі» першого директора установи А. Сараджева⁴⁵.

⁴¹ Перша конференція молодих науковців НТШ [про доповіді В. Маркуся, Я. Пелен- ського та ін. учених про українську радянську історіографію]. — С. 3.

⁴² Шевченко Ф. П. [Робочі матеріали про діяльність УІЖу] [м. Київ; чорновий авто- граф]. — Арк. 16.

⁴³ Там само. — Арк. 18.

⁴⁴ Річний звіт про наукову діяльність Інституту історії АН УРСР за 1961 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 1027. — Арк. 80.

⁴⁵ Рубльов О. У пошуках правди історії: Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977 рр.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 3–4.

На зламі 1950-х–1960-х рр. засадні зрушення відбуваються і у кадровому складі вчених, які працювали в Інституті історії АН УРСР. За контрольним списком співробітників станом на січень 1961 р. в установі працювало 83 науковці із таким посадовим статусом: директор — 1, заступник директора — 1, вчений секретар — 1, завідувачі відділів — 5, старші наукові співробітники — 44, молодші наукові співробітники — 31⁴⁶.

Таким чином, у порівнянні з 1949 р.⁴⁷ кількість науковців зросла майже втричі — з 30 до 83 осіб.

Зазначимо, що станом на січень 1961 р. зі складу Інституту початку 1949 р. працювало 17 осіб, зокрема О. Бевзо, С. Белоусов, І. Бойко, В. Голобуцький, В. Дядиченко, О. Касименко, Ф. Лось, Д. Мишко, М. Рубач, В. Сидоренко, Н. Сидоренко, О. Слуцький, К. Стецюк, П. Стоян, М. Супруненко, Г. Шевчук і Ф. Ястребов. Отож кадровий склад Інституту кардинально оновився — понад 80% науковців становили науковці, котрі влились до установи протягом 1949–1960 рр.

На тлі такого масштабного оновлення науковців Інституту бентежать показники середнього віку співробітників у січні 1949 р. та січні 1961 р. — відповідно 44,0 та 44,5 років.

Отже, середній вік учених установи практично не змінився і навіть трохи зріс. Причому віковий діапазон груп науковців Інституту станом на січень 1961 р. розподілявся так: до 30 років — 5, до 40 років — 27, до 50 років — 24, до 60 років — 21, до 70 років — 5, до 80 років — 1. Найстаршими в Інституті на початку січня 1961 р. були В. Руднев (70 років), С. Белоусов (63 роки), І. Бойко і М. Рубач (обидва — 61 рік), М. Супруненко та П. Бистренко (обидва — 60 років).

Зауважимо, що збереження середнього віку науковців Інституту, попри кардинальне оновлення кадрового складу, пояснювалося домінуванням двох вікових груп учених від 40 до 60 років, які разом складали 45 осіб (24 до 50 років + 21 до 60 років), себто більше половини співробітників. Це означало, що оновлення кадрового складу Інституту значною мірою відбувалося не за рахунок наукової молоді, а доволі зрілих осіб, які за віком наближалися до 40 років, або вже навіть помітно перетнули цей віковий рубіж. Не випадково істориків у віковій групі до 30 років в Інституті станом на січень 1961 р. було лише п'ятеро осіб — О. Івашина, В. Калита, Л. Лещенко, Л. Шевченко та О. Щусь.

⁴⁶ З огляду на те, що у Науковому архіві Інституту історії України НАН України немає контрольних списків співробітників установи за 1959–1960 рр., послуговуємося контрольним списком за 1961 р. Це дещо порушує обраний десятирічний інтервал між просопографічними зрізами, проте в цілому репрезентує загальні тенденції у формуванні колективної палітри Інституту. Див. докладніше: Додаток Е. Біографічні відомості співробітників Інституту історії АН УРСР станом на січень 1961 р.; та Додаток Є. Просопографічний портрет співробітників Інституту історії АН УРСР (січень 1961 р.).

⁴⁷ Див. докладніше: Додаток Г. Біографічні відомості співробітників Інституту історії України АН УРСР станом на січень 1949 р.; і Додаток Д. Просопографічний портрет співробітників Інституту історії України АН УРСР (січень 1949 р.).

За великим рахунком, ідеться про феномен «відкладених» або «скоригованих» сценаріїв життя представників повоєнного покоління, котрі розпочинали / продовжували / поверталися чи робили поворот до наукової кар'єри вже у середньому віці. З огляду на те, що біографія О. Касименка розгорталася саме за таким «відкладеним» сценарієм, очевидно, тодішній директор значною мірою слідував цим пріоритетам у доборі кадрів. До того ж варто взяти до уваги, що чимало колишніх фронтовиків, які мали істотні переваги у конкурсному доборі тогочасних вишів перед випускниками шкіл, саме у післявоєнні роки обирали / коригували / змінювали свій фах.

Практично не змінилося і відсоткове співвідношення між чоловіками та жінками в установі станом на січень 1949 р. (80% та 20%) і січень 1961 р. (81% та 19%). У січні 1961 р. в Інституті працювало 16 жінок — О. Апанович, В. Горякіна, А. Гриценко, О. Івашина, О. Компан, О. Лугова, І. Мельникова, В. Павелко, Н. Первак, В. Сидоренко, Н. Сидоренко, К. Стецюк, Є. Талан, К. Шамко, Л. Шевченко та О. Щусь.

Дещо змінився національний склад співробітників Інституту у січні 1961 р., порівняно з січнем 1949 р. Якщо у січні 1949 р. українці становили 73%, росіяни — 17%, євреї — 10% загального кадрового складу установи, то у січні 1961 р. українці склали 71% (59 осіб), росіяни — 23% (19), євреї — 5% (4), білоруси — 1% (1).

Проте варто взяти до уваги відносність цих даних, оскільки низка вчених із тих або інших міркувань за радянських часів декларувала у службових документах (автобіографіях, листках-анкетах з обліку кадрів, обіжниках-формулярах і т. п.) належність до однієї національності, хоч насправді за походженням належала до іншої. Наприклад, О. Компан в особових листках з обліку кадрів у графі національність ідентифікувала себе як українка⁴⁸, хоча, за свідченням рідних і колег, була польсько-російського походження⁴⁹.

В Інституті станом на січень 1961 р. усі співробітники мали вищу освіту. Причому О. Кудлай був випускником трьох вузів⁵⁰, а П. Бистренко⁵¹, М. Іваницький⁵²,

⁴⁸ Особова справа Компан Олени Станіславівни // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 866. — Арк. 26, 50, 63, 89.

⁴⁹ Історик Олена Компан: Матеріали до біографії / Упоряд. Я. Компан. — К., 2007. — С. 446, 454; «Зрадники мені не подобаються»: Аудіоінтерв'ю Юрія Зайцева з Оленою Апанович (28 серпня 1996 р.) // Історіографічні дослідження в Україні. — К., 2011. — Вип. 21. — С. 345.

⁵⁰ Історично-економічний факультет Сумського державного педагогічного інституту (1933), заочно-філософський факультет відділення ІЧП (1936), Військово-політична академія ім. В. І. Леніна (Москва, 1941).

⁵¹ Соціально-економічний факультет Українського інституту комуністичної освіти (1935), ІЧП (Москва, 1938).

⁵² Історичний факультет Львівського державного університету (1946), факультет міжнародних відносин ВПШ при ЦК КП(б)У (1948).

С. Ктитарев⁵³, О. Макаренко⁵⁴ та К. Прилипко⁵⁵ — двох вишів. Друга освіта часто була здобута у вищих навчальних закладах із партійно-політичною або військово-політичною спеціалізацією, як-от ВПШ при ЦК КП(б)У, Академія суспільних наук при ЦК КПРС, Військово-політична академія ім. В. І. Леніна тощо.

З-поміж співробітників були представлені випускники таких вузів: Харківський університет (дореволюційної доби) — 1, ІЧП — 7, Київський ІНО — 3, Ніжинський ІНО — 1, Вінницький ІНО — 1, Полтавський ІНО — 1, Чернігівський інститут соціального виховання — 2, Комуністичний університет ім. Артема — 1, Харківський інститут педагогічно-професійної освіти — 1, Харківський юридичний інститут — 1, Український інститут комуністичної освіти — 1, Київський державний університет — 27, Львівський державний університет — 2, Одеський державний університет — 3, Ужгородський державний університет — 2, Харківський державний університет — 3, Чернівецький державний університет — 1, Московський державний університет — 1, Московський історико-архівний інститут — 1, Північнокавказький державний університет (Ростов на Дону) — 1, Середньоазіатський університет — 1, Київський державний педагогічний інститут — 10, Житомирський державний педагогічний інститут — 2, Ніжинський державний педагогічний інститут — 2, Сумський державний педагогічний інститут — 1, Харківський державний педагогічний інститут — 1, Кримський державний педагогічний інститут — 3, Московський державний педагогічний інститут — 1, Ашхабадський державний педагогічний інститут — 1, Краснодарський державний педагогічний інститут — 1, Дніпропетровський металургійний інститут — 1, Томський електромеханічний інститут інженерів залізничного транспорту — 1, Військово-політична академія ім. В. І. Леніна — 2, Академія суспільних наук при ЦК КПРС — 1, ВПШ при ЦК КП(б)У — 1.

Провідне місце серед випускників вишів посідали науковці, котрі здобули освіту у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка — 27 та Київському державному педагогічному інституті ім. О. М. Горького — 10 осіб.

З одного боку, ці показники зумовлювалися розміщенням Інституту у Києві та більш високим статусом вузів столиці радянської України, порівняно з вишами з обласних центрів. З другого боку, із 27 випускників КДУ було 10 вихованців Факультету міжнародних відносин — Ю. Боев (1949), П. Калениченко (1949), В. Коваль (1949), Л. Лещенко (1954), І. Петерс (1949), С. Пархомчук (1949), Р. Симоненко (1950), Д. Шашевський (1949), А. Шлепаков (1952) та І. Черніков (1954).

Відзначимо, що саме з цим факультетом була безпосередньо пов'язана попередня діяльність О. Касименка до його призначення директором Інституту. Наве-

⁵³ Вінницький ІНО (1925), Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького (1940).

⁵⁴ Історичний факультет Чернівецького державного університету (1950), Академія суспільних наук при ЦК КПРС (1954).

⁵⁵ Ашхабадський державний педагогічний інститут (1935), Військово-політична академія ім. В. І. Леніна (Москва, 1938).

дені відомості свідчать про реальний масштаб впливу О. Касименка на кадрову політику установи, зокрема його намагання розширити кількість фахівців із історії міжнародних відносин і всесвітньої історії.

Суттєво урізноманітнюлося й регіональне представництво вузів, зокрема з'явилися випускники московських і кримських вишів. Це пояснювалося як майже трикратним зростанням штату працівників установи, так і тим, що у липні 1954 р. Інституту у науково-методичному відношенні була підпорядкована група історії з відділу історії та археології колишнього Кримського філіалу АН СРСР.

Левову частку випускників представляли науковці, котрі здобули освіту протягом повоєнних років у державних університетах й інститутах. Але в інституції залишався ще ряд випускників ІЧП, ІНО та Інститутів соціального виховання передвоєнного часу. Єдиним науковцем в установі, котрий мав ще дореволюційну освіту був В. Руднев, який 1912 р. закінчив Історично-філологічний факультет Харківського університету.

Втім, іноді відомості про освіту деяких науковців з огляду на складні життєві колізії, масштабні репресії протягом 1930-х рр. і втрату багатьох документів за часів радянсько-німецької війни потребують уточнення. Наприклад, 1959 р. був позбавлений наукового ступеня кандидата історичних наук і вченого звання доцента колишній аспірант Інституту, а від 1960 р. старший редактор «Українського історичного журналу» Л. Олійник, який не завершив навчання у Чернігівському ІНО і не мав диплому про вищу освіту, але приховав цей факт⁵⁶. Про це донесли до партійних органів «пильні» полтавські колеги, котрі таким чином усунули конкурента на кафедрі.

Зрештою, доноси, як анонімні, так і підписані, котрі ставили під сумнів наявність вищої освіти у деяких науковців, не були поодиноким явищем у післявоєнні роки. Приміром, анонімний донос, написаний, мабуть кимось із «табору» опонентів О. Касименка, брав під сумнів факт здобуття вищої освіти старшим науковим співробітником Інституту О. Слуцьким і, заразом, кидав тінь на тодішнього директора⁵⁷. Відтак О. Слуцькому довелося давати численні пояснення та зібрати 11 свідчень, які потверджували те, що він здобув вищу освіту на історичному факультеті КДУ 1935 р.⁵⁸

Більше того, доноси доволі часто інспірувалися партійними функціонерами, як у випадку з О. Слуцьким, коли Відділ науки і культури ЦК КПУ безапеляційно

⁵⁶ Особова справа Олійника Леоніда Васильовича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 963. — Арк. 77–79.

⁵⁷ Повідомлення МВС УРСР відділу науки ЦК КПУ про одержання анонімної заяви на старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР О. Б. Слуцького та текст цієї заяви (4 листопада 1957 р.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 64–65

⁵⁸ Витяг з протоколу № 11 засідання Бюро парторганізації Інституту історії АН УРСР від 16 квітня 1958 р. // Там само. — С. 85–86.

висловив свою «вагому» думку про недоцільність встановлення особи «автора цього листа без підпису»⁵⁹.

Зауважимо, що ці випадки, хоч і вказують на певний рівень релятивності біографічних відомостей, але в жодному разі не підважують опрацьований масив інформації зі службових документів. Та повернемося до просопографічного зрізу Інституту 1961 р.

З-поміж 83 співробітників Інституту станом на січень 1961 р. аспірантуру різних установ закінчили або навчалися 43 науковці, себто більше половини кадрового складу. Причому в аспірантурі двох установ навчалось троє істориків (І. Бойко, Ф. Лось і Й. Щербина). Помітно змінився й інституціональний зріз аспірантури: Інститут історії ВУАМЛІН — 2, Інститут історії АН УРСР — 22, Київський державний університет — 10, Харківський державний університет — 1, Київський державний педагогічний інститут — 1, Науково-дослідна кафедра марксизму-ленінізму при ВУАН — 1, Науково-дослідна кафедра історії України у Києві — 1, Науково-дослідний інститут історії української культури імені академіка Д. Багалія — 1, Педагогічний інститут ім. О. І. Герцена у Ленінграді — 1, історико-архівна аспірантура при ЦАУ УСРР — 1, аспірантура при ЦДІА УРСР — 1, Московський історико-архівний інститут — 1, Московський державний університет — 1, Московський державний педагогічний інститут — 1, Кримський філіал АН СРСР — 1.

Загалом відомості про закінчення аспірантури корелюються із відомостями про здобуття вищої освіти, позаяк більшість співробітників (32 із 43) навчалася або в аспірантурі Інституту історії АН УРСР, або Київського державного університету ім. Т. Шевченка. У широкому розумінні це не тільки показує домінування київських наукових осередків, а й свідчить про певну типізацію життєвих сценаріїв багатьох академічних істориків, особливо повоєнного покоління.

Помітні зрушення, порівняно з просопографічним зрізом 1949 р. відбулися на ниві зростання фахової кваліфікації співробітників Інституту історії АН УРСР. Зокрема, у січні 1949 р. в установі було 5 докторів наук і 16 кандидатів наук. Окрім того, в Інституті на той час було 9 істориків без наукового ступеня, які склали 30% всіх співробітників. Натомість станом на січень 1961 р. в установі було 6 докторів історичних наук — І. Гуржій, В. Голобуцький, О. Касименко, Ф. Лось, М. Рубач і М. Супруненко. Науковий ступінь кандидата історичних наук мали 59 співробітників Інституту. Ще один науковець мав науковий ступінь кандидата юридичних наук. Станом на 1 січня 1961 р. без наукового ступеня в установі працювало 17 співробітників, які склали 21% усіх учених.

В Інституті також працювало двоє членів-кореспондентів АН УРСР — І. Гуржій та М. Супруненко, котрі були обрані 1958 р. Зросла й кількість науковців із вченими звання. Станом на січень 1961 р. в установі було 5 співробітників, які

⁵⁹ Матеріали розгляду анонімної заяви на старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР О. Б. Слущького 16 квітня — 14 червня 1958 р.: Довідка про лист без підпису // Там само. — С. 87.

мали вчене звання професора. Крім того, 47 учених мали вчене звання старшого наукового співробітника⁶⁰.

Істотні метаморфози відбулися й у фаховій спеціалізації співробітників Інституту, зокрема станом на січень 1961 р. склався приблизно такий розподіл: середньовіччя та ранньомодерний час («історія феодалізму») — 16, «історія капіталізму», тобто XIX ст. — 11 і початок XX ст. — 5, історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр. — 18, історія радянського суспільства та історія партії — 14, історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр. — 4, історіографія — 1, історія міжнародних відносин, всесвітня історія — 14.

Такі відомості про спеціалізацію, попри їх релятивність, показують, що кількість науковців, які розробляли проблеми історії революції та громадянської війни 1917–1921 рр., радянського суспільства і війни 1941–1945 рр., історії міжнародних відносин й загальної історії сягнула 50 осіб, себто перевищила за кількістю фахівців з усіх інших періодів історії України разом узятих (33 особи).

Цей непропорційний зсув у спеціалізації науковців Інституту, порівняно з 1949 р., репрезентував ті концептуальні й конструктивні деформації, до яких призвело утвердження республіканського формату історії України у вигляді багатотомних праць. Власне, фахова спеціалізація вчених установи відображала той викривлений розподіл, який склався на полі республіканського історіописання завдяки гіпертрофованому представленню радянської історії та розширенню сегмента всесвітньої історії, котра переважно обмежувалася країнами т. зв. «народної демократії» або «соціалістичної співдружності».

Таким чином, просопографічний зріз Інституту станом на січень 1961 р. свідчить, що кардинальне оновлення кадрового складу не призвело до загального «омолодження» установи. Натомість відбулася своєрідна консервація вікової палітри науковців-співробітників. Причини такого вікового розподілу тодішніх співробітників були пов'язані як із «відкладеними» чи «коригованими» сценаріями персонального буття, притаманними повоєнному поколінню інтелектуалів, так і з тим селективним доббором, який послідовно здійснювало керівництво Інституту, передусім О. Касименко.

У короткотривалому діапазоні часу така кадрова політика була зорієнтована на досягнення найшвидшого результату, зокрема на комплектацію кадрами тих відділів, які створили у межах реорганізації 1950 р. Передусім, пріоритет віддавався фахівцям із історії міжнародних відносин та історії країн «народної демократії», історії радянського суспільства тощо. Проте у довгостроковому проміжку часу ця досить штучна селекція кадрів мала призвести до суттєвої нестачі фахівців із низки періодів й епох історії України, котра сповна далася взнаки протягом 1970-х рр. Адже своєрідна «консервація» вікових груп інтелектуалів істотно зву-

⁶⁰ Контрольний список співробітників Інституту історії АН УРСР за 1961 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 322. — Арк. 1–6.

жувала і без того куці й обмежені можливості Інституту на полі інституціональної модернізації.

Зазначимо, що в інституції усвідомлювали проблему вікової консервації кадрового складу на початку 1960-х рр. Приміром, у звіті про науково-дослідну діяльність установи за 1963 р. наголошувалося: «Інститут докладает зусилля до того, щоби над докторськими дисертаціями працювали люди до 50-річного віку, а над кандидатськими — до 40-річного віку. *Нинішній середній вік докторів наук в Інституті 55 років.* З 63 кандидатів наук — 45 осіб не досягли 50-річного віку. В Інституті 19 молодших наукових співробітників ще не мають учених ступенів»⁶¹.

Та насправді така кадрова політика спричинилася до дальшої вікової консервації кадрового складу, котра ще яскравіше проступає у профілографічному зрізі установи 1969 р.

Масована концентрація фахівців із історії революції та громадянської війни 1917–1921 рр. і історії радянського суспільства незабаром здобула й відповідне структурне оформлення, точніше переформатування. Зокрема, 1961 р. в Інституті були створені нові відділи — 1) історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни; 2) історії соціалістичного та комуністичного будівництва⁶².

Проте ці структурні зміни були лише прелюдією для більш масштабних трансформацій, накинутих згори. 28 травня 1963 р. ЦК КПУ і Рада Міністрів УРСР ухвалили спільну постанову «Про заходи по поліпшенню діяльності Академії наук УРСР», котра нав'язувала масовану централізацію та структурне укрупнення багатьох інституцій, які мали концентруватися на пріоритетних напрямках розвитку народного господарства. За великим рахунком, вищезгадана постанова здебільшого калькувала заходи та вимоги, висунуті й сформульовані у спільній постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по поліпшенню діяльності Академії наук СРСР і академій союзних республік» від 11 квітня 1963 р.

Отож 12–13 червня 1963 р. на Загальних зборах АН УРСР уже обговорювалися питання структурної й організаційної модернізації академічних установ. Як і у 1930-і рр. Академії гвалтовно накинули всесоюзне лекало інституціональних трансформацій, яке за часів хрущовської лібералізації лише супроводжувалося подобою обговорення в громадсько-культурному та фаховому середовищі.

Крім того, Статут АН УРСР, ухвалений 13 червня 1963 р., уводив модель масованої централізації, котра поширювалася й на вузівську науку, себто підпорядковував останню академічним центрам. Водночас у статуті 1963 р. не тільки прописувалося директивне підпорядкування урядовим органам, але й закріплювалася підзвітність республіканської Академії АН СРСР.

⁶¹ Річний звіт про науково-дослідну діяльність Інституту історії АН УРСР за 1963 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1 — Спр. 1153. — Арк. 39.

⁶² Річний звіт про наукову діяльність Інституту історії АН УРСР за 1961 р. — Арк. 37.

Вислідом такої «програми» нав'язаної модернізації стало масоване укрупнення структурних підрозділів Інституту, котре 1963 р. було оформлено у вигляді восьми великих відділів: 1) історії соціалістичного і комуністичного будівництва; 2) історії Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни; 3) історії досоціалістичних формацій; 4) нової та новітньої історії зарубіжних країн; 5) історіографії та джерелознавства; 6) історії міст і сіл УРСР; 7) історії природознавства; 8) історії техніки⁶³.

Чергова реорганізація практично повністю підпорядковувала / перекроювала організаційну структуру Інституту в інтересах масштабних багатотомних колективних проєктів, як-от «Історія Української РСР», «Історія міст і сіл Української РСР» та ін.

Більше того, введенні до структури установи відділи з історії природознавства й історії техніки, котрі були переведені з Інституту математики та Інституту теплоенергетики АН УРСР⁶⁴, практично не перетиналися з історією України як такою, позаяк були чужорідними включеннями у систему соціогуманітарного знання. Тим паче, що в жодному разі не йшлося про якусь інтеграцію наукознавчих елементів із соціогуманітарними, культурологічними складовими. Натомість науково-дослідні проєкти обох відділів здебільшого були відірвані від провідної проблематики, котру розробляв Інститут у наступні роки.

Але найголовнішим було те, що минувшина України дожовтневої доби остаточно маргіналізувалася і набула становища своєрідного вступу чи «передісторичного» додатка до історії «радянського суспільства». Адже студіювання понад тисячолітньої історії (від раннього середньовіччя до початку ХХ ст., які тоді вивчалися як епохи феодалізму та капіталізму) покладалося лише на один-єдиний відділ. Отож навіть формаційний принцип представлення минувшини, котрий передбачав студіювання кількох діб — рабовласницької, феодальної, капіталістичної спрощувався та схематизувався до крайності.

Єдиним позитивом чергової структурної реорганізації Інституту можна вважати створення відділу історіографії та джерелознавства, хоч із низкою застережень. Та його конституювання спершу диктувалося утилітарними потребами великих колективних проєктів. Відтак історіографічні та джерелознавчі практики розгорталися в Інституті протягом 1960-х рр. доволі складно й повільно.

Зазначимо, що полеміка щодо активізації ролі історіографічних і джерелознавчих досліджень у наукових проєктах установи велася від 1945 р. Та справа обмежилася лише створенням 1950 р. відділу історіографії та фондів, який ліквідували уже 1954 р., хоч де-факто його діяльність припинилася ще раніше.

⁶³ Річний звіт про науково-дослідну діяльність Інституту історії АН УРСР за 1963 р. — Арк. 40.

⁶⁴ Санцевич А. В. Інститут історії України Національної Академії наук України: Історіографічний нарис (До 60-річчя установи). — К., 1998. — С. 51.

Такі були перші наслідки хрущовської модернізації академічної науки, котрі суттєво вплинули на формацію республіканського історіописання 1960-х — початку 1970-х рр.

Утім, укрупнений формат відділів Інституту доволі швидко виявив істотні недоліки. Відтак 1965 р. відділ історії соціалістичного і комуністичного будівництва поділили на 2 відділи: 1) історії соціалістичного будівництва; 2) історії комуністичного будівництва. Аналогічної метаморфози зазнав і відділ нової та новітньої історії зарубіжних країн, який також розділи на 2 відділи: 1) історії зарубіжних соціалістичних країн; 2) нової та новітньої історії⁶⁵. У 1966 р. був реорганізований і відділ історії досоціалістичних формацій, який знову поділили на відділи історії феодалізму та історії капіталізму⁶⁶.

За зловтішною іронією долі вузьке й довгоочікуване «вікно» для інституціональної модернізації установи, хоч і нав'язаної «згори», «відчинилося» чи припало саме на час ротації її керівників. 28 липня 1964 р. Президія ЦК КПУ ухвалила постанову «Про роботу Інституту історії Академії наук УРСР», в якій директора О. Касименка та його заступника І. Гуржія звинуватили у тому, що вони повільно та непослідовно реалізовували «вимоги партії про докорінний поворот до проблем сучасності». Постанова зобов'язала Президію АН УРСР та Відділ науки і культури при ЦК КПУ внести пропозиції щодо керівництва Інституту⁶⁷.

Наслідки такого «зміцнення керівництва» стали очевидними вже 26 вересня 1964 р. Саме тоді Президія АН УРСР ухвалила постанову за № 222, якою увільнила О. Касименка від обов'язків директора Інституту від 14 вересня 1964 р., натомість призначала в. о. директора кандидата історичних наук, професора К. Дубину. Останній перед цим призначенням працював директором Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка⁶⁸. Втім, уже 30 вересня 1964 р. Президія АН УРСР видала розпорядження за № 1117, котре корегувало означену постанову Президії АН УРСР щодо колишнього керівника Інституту. Відтак О. Касименко вважався увільненим від обов'язків директора установи не з 14 вересня, а з 20 серпня 1964 р.⁶⁹

⁶⁵ Річний звіт про наукову роботу Інституту історії АН УРСР за 1965 р. // НА ПУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 86. — Арк. 80.

⁶⁶ Річний звіт про наукову роботу Інституту історії АН УРСР за 1966 р. // Там само. — Спр. 145. — Арк. 52.

⁶⁷ Постанова Президії ЦК КПУ «Про роботу Інституту історії Академії наук УРСР» (28 липня 1964 р.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 178–186.

⁶⁸ Постанова № 222 Президії АН УРСР від 26 вересня 1964 р. про зміну керівництва Інституту історії АН УРСР (26 вересня 1964 р.) // Там само. — С. 186–187.

⁶⁹ Розпорядження № 1117 Президії АН УРСР від 30 вересня 1964 р. про корегування постанови № 222 Президії АН УРСР щодо колишнього керівника Інституту історії // Там само. — С. 187.

Достеменно складно оцінити, що саме спричинило усунення О. Касименка з посади директора Інституту, позаяк запекле підкилимне змагання тривало в установі протягом усього його директорства. Згадаємо, приміром, гострі колізії, котрі розгорнулися навколо захисту докторської дисертації О. Касименка та підкилимні змагання щодо її затвердження ВАК. Врешті, науковий ступінь доктора історичних наук, здобутий О. Касименком у червні 1955 р., був затверджений лише 23 травня 1959 р.⁷⁰

Партійна перевірка 1963 р. лише нав'язала черговий раунд боротьби на інституціональному майданчику, позаяк опоненти тодішнього директора відчували / розуміли, що ситуація загострюється. Дехто з тодішніх сучасників пов'язує його звільнення з інтригами колишнього секретаря ЦК КПУ І. Назаренка, котрий на той час очолював Інститут історії партії при ЦК КПУ. Припускають, що саме він ініціював діяльність партійної комісії із перевірки Інституту історії АН УРСР, яка працювала від кінця 1963 р., і, заразом, намагався кинути тінь на представлення «великого десятиліття» М. Хрущова у колективних працях науковців установи⁷¹.

Вочевидь, О. Касименко доволі швидко збагнув куди хилиться чаша терезів, оскільки ще навесні 1964 р. розпочав пошуки нового місця роботи, котрі увінчалися посадою заступника головного редактора «Української Радянської Енциклопедії».

Новий директор Інституту Кузьма Кіндратович Дубина — журналіст за освітою, хоч і заочною (випускник Ленінградського інституту журналістики), подальший фаховий вишкіл здобув у відділі підготовки кадрів Інституту червоної професури. За радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. він як працівник апарату ЦК КП(б)У опікувався політично-агітаційними практиками на теренах організації й розгортання партизанського руху, згодом працював директором Українського державного видавництва. У 1948–1949 рр. К. Дубина навчався в Академії суспільних наук при ЦК КПРС, в якій і захистив кандидатську дисертацію⁷².

Натомість докторську дисертацію «Ленінська теорія соціалістичної революції» новий очільник Інституту захистив 1966 р. за сукупністю праць. Як адміністратор-прагматик він намагався максимально швидко й форсовано досягнути приступні кар'єрні щаблі. Вже у травні 1966 р. Вчена рада Інституту висунула його кандидатуру на вибори у члени-кореспонденти АН СРСР і незабаром отримала відмову, позаяк ця процедура передбачала віковий ценз кандидатів до 55 років⁷³. Того ж 1966 р., очевидно, з розрахунку на вибори вже до республіканської

⁷⁰ Особова справа Касименка Олександра Карповича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 526. — Арк. 57.

⁷¹ Тронько П. Т., Симоненко Р. Г., Склярєнко Є. М. О. К. Касименко — видатний український вчений і організатор історичної науки / Наук. ред. П. Т. Тронько. — К., 2007. — С. 117–119.

⁷² Юркова О. В. Кузьма Кіндратович Дубина // Інститут історії України НАН України. 1936–2006 / Відп. ред. В. А. Смолій. — К., 2006. — С. 331.

⁷³ Особова справа Дубини Кузьми Кіндратовича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 624. — Арк. 10, 93.

Академії на сторінках «Українського історичного журналу» була вміщена бібліографія наукових і науково-популярних праць К. Дубини⁷⁴.

За свідченням Я. Дзири, К. Дубина товаришував із П. Шелестом і був щирим прихильником українізації⁷⁵. О.Апанович згадувала його в іншому контексті: «А перед Скабою директором був Дубина. Це таке прізвище, *сталініст*, але дуже гарний чоловік, і зовнішньо гарний, і такі українські пісні співав, і добре ставився до нас, до мене, до Олени Станіславівни (Компан — Авт.). Якось він Вадиму Архиповичу [Дядиченкові], завідувачу відділу, порадив: “Скажіть, щоб Брайчевський утихомирився, я вже не можу його своєю спиною захищати”»⁷⁶.

Зауважимо, що К. Дубина мав чималий досвід міжнародної комунікації, зокрема як керівник делегацій колишніх партизан і в'язнів концентраційних таборів відвідував Польщу, Чехословаччину, Францію, Австрію, Німецьку Демократичну Республіку⁷⁷. У складі великої радянської делегації істориків він брав участь XII Міжнародному історичному конгресі у Відні, котрий відбувся 29 серпня — 5 вересня 1965 р. На цьому форумі він вів цікаві розмови з І. Лисяком-Рудницьким й іншими діаспорними інтелектуалами, на яких справив доволі позитивне враження.

Останній схарактеризував К. Дубину як науковця-політика, якоюсь мірою прирівнявши його до американських академічних менеджерів, досвідченого полеміста з чималим практичним розумом і життєвим досвідом. «Подобалася мені його стриманість, невимушеність та легка нотка іронії, що бриніла в його словах — “панські прикмети”, що їх аж надто часто бракує українським інтелігентам. Було відчутно по ньому, що він належить до провідної верстви радянського суспільства і має відношення до сфери влади. Приємно було познайомитися з цим представником українського “червоного дворянства”», — згадував І. Лисяк-Рудницький⁷⁸.

Зрештою, ці рефлексії не варто надмірно переоцінювати та генералізувати, позаяк І. Лисяк-Рудницький і низка його колег вишукували різні спроби нав'язати контакти з тодішніми українськими радянськими адміністраторами й інтелек-

⁷⁴ Гудзенко Л. М., Шелюх Т. М. Бібліографія наукових і науково-популярних праць К. К. Дубини // УІЖ. — 1966. — № 10. — С. 142–144.

⁷⁵ Величенко Степан: «Історія, історики й історіописання советських часів». Інтерв'ю з Ярославом Дзирою (Київ, осінь 1988 року) [Електронний ресурс]. — Частина 1. Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/en/intervyu/1200-stenohrama-rozmoz-z-yaroslavom-dzyroiu-1989-r-chastyna-1>.

⁷⁶ «Зрадники мені не подобаються»: Аудіоінтерв'ю Юрія Зайцева з Оленою Апанович (28 серпня 1996 р.). — С. 349.

⁷⁷ Особова справа Дубини Кузьми Кіндратовича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 624. — Арк. 9.

⁷⁸ Лисяк-Рудницький І. Довкола міжнародного історичного конгресу у Відні // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. / Відп. ред. Ф. Сисин; упоряд. Я. Грицак. — К., 1994. — Т. 2. — С. 429.

туалами⁷⁹. Відтак означена характеристика могла бути своєрідним авансом, який мав метою заохотити чи спонукати іншу сторону до нової комунікації. Тим більше, що діаспорний інтелектуал наголошував на принагідному характері цієї зустрічі, яку б нині назвали контактами на полях Віденського міжнародного конгресу.

Зазначимо, що К. Дубина спробував продовжити цю комунікацію, принаймні в епістолярному жанрі. Зокрема, 19 грудня 1966 р. К. Дубина надіслав І. Лисяку-Рудницькому з Києва вітальний лист та книжку про М. Драгоманова⁸⁰.

Втім, й інші діаспорні учасники доволі прихильно відгукувалися про комунікативні здібності К. Дубини. Скажімо, Л.-Р. Білас відзначав: «Г. Нойбауер, що недавно став професором східноєвропейської історії в Гайдельберзі, завів мене по закінченні сесії до семінару східноєвропейської історії, де, при “холодному буфеті” за чаркою вина, відбулася зустріч істориків цієї “бранжі”. Тут, між іншими, пізнав я згаданого вже проф. Дубину. *Постать, яку вже здалека не можна не помітити: хоч би тому, що так я уявляв собі завжди “справжнього козака”. Дебела, при тому струнка поява; широко розставлені ноги засвідчують кріпку постать на землі, а заложені назад руки та піднесена вгору голова, прикрашена чуприною, що скидається на чуба, дистансують їх носія від чужого оточення. Очі та уста свідчать про почуття гумору, але їх вираз нелегко збагнути; все наново родиться питання, в якому місці виняткова щирість переходить у наївність, наївність в іронію, іронія в жарт — і знову від початку.* Бувши людиною партійною, щобільше — заслуженим партизаном і в добрих особистих стосунках з чільними представниками партійного апарату, як і культурними діячами на Україні, він, видимо, не боявся завести розмови навіть з експонентами “ворожого табору”, даючи наочний приклад, як далеко посунулася “відлига”. Вже задля того, щоб бути свідком зустрічі К. Дубини з Панасом Феденком, варто було поїхати на конгрес до Відня!»⁸¹.

Видається що, на відміну від І. Лисяка-Рудницького, Л.-Р. Білас був налаштований щодо К. Дубини більш помірковано та критично. Проте доповідь К. Дубини Л.-Р. Білас оцінив досить прохолодно з нотками скепсису: «на останньому (колоквіумі про історію європейського Руху Опору. — Авт.) виступив наш земляк проф. К. Дубина з Києва, який підкреслив участь українських (очевидно, червоних) партизан в протинімецькому резистансі другої світової війни. Виходячи з обрахувань, що мають базуватися на даних радянських архівних фондів, Дубина відстоював, що офіційне число 300 000 українських партизан радше занижене,

⁷⁹ Грицак Я. «...Холодну війну розхолодити...»: до спроби налагодження зв'язків між українськими інтелектуалами Заходу та УРСР // *Марра Mundi*: 36. наук. пр. на пошану Я. Дашкевича з нагоди його 70-річчя / Ред. колегія: І. Гирич, Я. Грицак та ін. — Львів-Київ-Нью-Йорк, 1996. — С. 875–903.

⁸⁰ *Його ж.* Коментарі до С. 419–429 // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. — Т. 2. — С. 532–533.

⁸¹ *Білас Л.* Дванадцятий міжнародний конгрес істориків (29.8. — 5.9.1965, Відень) // *Сучасність.* — 1965. — № 12. — С. 73–74.

ніж перебільшене. Він згадав, що й у Франції у двадцять кількох партизанських об'єднаннях боролися українці»⁸².

Про участь К. Дубини у віденському форумі писали й інші діаспорні видання. Зокрема, публікація у газеті «Свобода» розпочиналася з такого пасажу: «В 12-ому Міжнародному Конгресі Істориків, що його відкриття відбулося тут в неділю 29 серпня ц. р., бере участь як представник цілої понад 44-мільйонної Української ССР всього один-одинокий історик — якийсь Дубина, що його прізвища не згадує навіть Українська Радянська Енциклопедія»⁸³. Та й сама назва згаданої газетної публікації була досить ущипливою — «Українську ССР на Віденському Конгресі репрезентує тільки один історик, українську еміграцію — шість істориків».

Децо інакше прокоментував цю ситуацію Л.-Р. Білас: «Українців було ймовірно тільки двоє: проф. Галушка (здається, зі Львова) й проф. Дубина з Київського інституту історії АН УРСР. На запит, чому не прибуло на конгрес більше українських істориків, нам пояснювали, що... їх годі було своєчасно повідомити про конгрес, бо роз'їхалися на відпустку»⁸⁴.

Якщо взяти до уваги, що радянська делегація істориків складалася майже із 60 осіб (за інформацією самого К. Дубини)⁸⁵, то таке представництво УРСР справді-таки виглядало як промовисте свідчення підпорядкованого, підневільного стану республіканської історичної науки.

Звичайно, К. Дубина у публікаціях на шпальтах радянської преси відгукувався про Віденський міжнародний конгрес із підкресленими ідеологічно-політичними конотаціями. Втім, він відзначав загальну, доброзичливу атмосферу і вважав, що «буржуазні вчені на конгресі уникали відкритих нападок на радянську історичну науку, як це мало місце в минулому. А втім, не йдучи на загострення, вони все ж намагалися так чи інакше вплинути на нас, повернути до своїх поглядів, концепцій»⁸⁶. Вірогідно, розумування К. Дубини були витримані у дусі тодішніх офіційних настанов на тимчасове пониження ідеологічного «градуса», позаяк наступний міжнародний конгрес мав відбутися і врешті-таки відбувся у серпні 1970 р. у Москві.

Проте у звіті К. Дубини про участь у роботі віденського конгресу наголошується, що провідну тезу його доповіді про політичне та воєнне значення партизан-

⁸² Білас Л. Дванадцятий міжнародний конгрес істориків... — С. 70.

⁸³ Українську ССР на Віденському Конгресі репрезентує тільки один історик, українську еміграцію — шість істориків // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1977. — 1965, 9 верес. — № 166. — С. 1.

⁸⁴ Білас Л. Дванадцятий міжнародний конгрес істориків... — С. 81.

⁸⁵ Історія служить сучасності [про підсумки XII Міжнародного конгресу істориків у Відні; розмова з учасником конгресу, директором Інституту історії АН УРСР К. К. Дубиною] // Робітничка газета. — 1965, 1 жовт. — № 230. — С. 3.

⁸⁶ Там само. — С. 3.

ського руху на території СРСР усе ж таки намагалися «принизити», точніше спростувати⁸⁷.

Віденський епізод у біографії К. Дубини продемонстрував, що хрущовська лібералізація «відкрила», хоч і у доволі обмеженому вигляді, канали міжнародної академічної комунікації. Відтак із другої половини 1950-х рр. ряд українських істориків, як-от І. Бойко⁸⁸, В. Голобуцький, П. Калениченко, В. Клоков, Ф. Шевченко та ін., дедалі частіше беруть участь у міжнародних наукових конференціях, хоч переважно у т. зв. «країнах народної демократії»⁸⁹. Проте 1955 р. І. Бойко брав участь у X Міжнародному історичному конгресі у Римі, а 1960 р. В. Голобуцький був учасником XI Міжнародного історичного конгресу у Стокгольмі⁹⁰.

Зауважимо, що К. Дубина зазвичай прагнув перебрати на себе роль публічного комунікатора-речника, котрий представляв і поєднував державно-партійні та громадсько-культурні інтереси. Приміром, у грудні 1966 р. саме він очолив Українське товариство пам'яток історії та культури, створення котрого супроводжувалося низкою публічних заяв і виступів, які мали певний резонанс у діаспорній пресі⁹¹.

З такої перспективи вповні логічним кроком був проект із створення Асоціації істориків УРСР. Останній ініціювали К. Дубина та І. Білодід, але він так і не здобув однозначної підтримки у партійному керівництві УРСР. У певному розумінні це був черговий захід, який мав сполучити різноманітні практики культурно-громадського та партійного діяча часів «запізнілої відлиги»⁹². Загалом цей проект доволі добре вписувався в образ К. Дубини, котрий репрезентував яскравий типаж діяча республіканського масштабу.

Зрештою, директорство К. Дубини обірвала раптова смерть 22 вересня 1967 р.⁹³. Видається, що він був колоритною та своєрідною особистістю з солідними зв'яз-

⁸⁷ Звіт директора Інституту історії АН УРСР проф. К. К. Дубини про участь у роботі XII Міжнародного конгресу історичних наук (10 листопада 1965 р.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 210–211.

⁸⁸ Бойко І. В Риме, на международном конгрессе историков // Советская Украина. — 1956. — № 1. — С. 144–149.

⁸⁹ Рубльов О. У пошуках правди історії: Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977 рр.). — С. 17.

⁹⁰ Юсов С. Історик Володимир Голобуцький (1903–1993): життя, наукова і педагогічна діяльність / Відп. ред. В. М. Даниленко. — К., 2011. — С. 165–166.

⁹¹ Облудна «охорона» // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1967, 10 січ. — № 4. — С. 2; Гординський С. До проблеми охорони пам'яток в Україні // Там само. — 1967, 6 квіт. — № 61. — С. 2; Полтава Л. Товариство охорони пам'яток існує — пам'ятки гинуть // Там само. — 1967, 7 липня. — № 124. — С. 2.

⁹² Меморандум Секції суспільних наук та Інституту історії АН УРСР першому секретареві ЦК КПУ П. Ю. Шелесту щодо потреби створення Асоціації істориків УРСР (1 квітня 1967 р.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 236–237.

⁹³ Кузьма Кіндратович Дубина [некролог] // Робітнича газета. — 1967, 24 верес. — № 255. — С. 3.

ками як у республіканському керівництві, так і у середовищі московських функціонерів. Натомість його здібності як адміністратора на ниві Інституту складно оцінити, хоч низка тодішніх науковців пов'язувала саме з постаттю К. Дубини неабиякі сподівання.

Новим директором Інституту історії АН УРСР став А. Скаба, котрий у повенний час зробив успішну кар'єру партійно-номенклатурного й урядового керівника, зокрема піднявся до щаблів республіканського міністра освіти та секретаря ЦК КПУ. 15 березня 1968 р. Президія АН УРСР ухвалила постанову № 107 «Про директора Інституту історії АН УРСР», котрою призначала в. о. директора та головою Вченої ради Інституту академіка А. Скабу, колишнього секретаря ЦК КПУ, який мав обійняти цю посаду з 18 березня 1968 р.⁹⁴

Ще до свого призначення на директорство А. Скаба — кандидат історичних наук й автор понад 70 праць, оминувши науковий ступінь доктора історичних наук і звання члена-кореспондента АН УРСР, у грудні 1967 р. був обраний дійсним членом за «визначні академічні заслуги». На думку сучасних учених, посада директора для колишнього секретаря була запасним майданчиком для «можливого відступу» або способом почесного завершення партійної кар'єри. Безперечно як «обрання» академіком, так і призначення на посаду було погоджено з вищим республіканським керівництвом, зокрема з П. Шелестом⁹⁵.

Діаспорна преса прокоментувала призначення А. Скаби низкою іронічних розумувань і саркастичних сентенцій. Наприклад, вже згадана вище газета «Свобода» писала: «А. Скаба заповнив вакантне місце після смерті партійного історика Дубини»⁹⁶.

Та найбільшу увагу цій події приділив мюнхенський журнал «Сучасність», який присвятив особі колишнього секретаря та новоспеченого академіка навіть невелику статтю, в якій зазначалося: «Не буде помилкою, коли скажемо, що кандидатури на дійсних членів та членів-кореспондентів АН УРСР аж ніяк не вирішуються на форумі загальних зборів академії наук (там тільки формально проводяться “вибори”), а пропонуються та обговорюються вони в апараті ЦК КПУ — в секретаріаті цього ЦК, насамперед у тих його відділах, якими досі керував Скаба. Отож виходило б, що або він сам висунув себе “в академіки”, або таку пропозицію подали його підручні, зокрема Юрій Ю. Кондуфор, завідувач відділу ЦК КПУ в справах культури та науки. Приймім останню можливість: це означало б, що Скаба став тільки свого роду “козлом відпущення” за розгул російського великодержавного шовінізму на Україні. При цьому не виключено, що саме в цьому

⁹⁴ Постанова Президії АН УРСР № 107 від 15 березня 1968 р. «Про директора Інституту історії АН УРСР» // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 243–244.

⁹⁵ Пиріг Р. Я. Андрій Данилович Скаба // Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 336–337.

⁹⁶ Секретаря ЦК КП УРСР Скабу звільнено з ЦК // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1968, 5 квітня. — № 65. — С. 1.

напрямі робився тиск з боку української наукової та культурної інтелігенції, а, може, навіть з боку деяких членів політбюро ЦК КПУ. Докладніше аналізувати ці можливості означало б загубитися в нетрях спекуляцій та різного роду припущень»⁹⁷.

Отже, нове призначення А. Скаби, котрого у середовищі діаспори вважали одним із натхненників тогочасної боротьби супроти українських митців, інтелектуалів і письменників, зарубіжні дописувачі розглядали у розрізі внутрішніх змагань у республіканському партійному керівництві. За висловом В. Стахіва, «не входячи в окремі деталі всієї афери навколо Скаби, можна сміливо твердити, що він дістав тепер “копняка”, щоб з дотеперішнього посту “полетіти Вгору” по драбині “наукової кар’єри”, тим більше, що після несподіваної смерті Кузьми Дубини в минулому році опорожнилася посади директора інституту історії АН УРСР і головного редактора “Українського історичного журналу”»⁹⁸.

Загалом А. Скабу на теренах Інституту здебільшого сприймали як колишнього партійного очільника та войовничого носія ідеологічного догматизму. На відміну від свого попередника К. Дубини, котрий доволі успішно створював собі ореол інтелектуала-управлінця й культурно-громадського діяча, А. Скаба вирізнявся показною та нав’язливою ортодоксальністю, що часто-густо репрезентувалася у вигляді довжелезних моралістично-політичних повчань. Недаремно новий директор майже одразу ініціював низку адміністративних заходів щодо політично неблагонадійних учених.

7 червня 1968 р. у розпал «празької весни» у Чехословаччині та на хвилі кампанії з переслідування шістдесятників і цькування інакомислячих у СРСР на підставі результатів таємного голосування Вченої ради Інституту 30 травня 1968 р. та постанови Бюро Відділу економіки, історії, філософії та права АН УРСР від 5 червня 1968 р. був увільнений із посади старшого наукового співробітника відділу історії феодалізму М. Брайчевський⁹⁹. Йому закидали написання та поширення у самвидаві статті «Приєднання чи воз’єднання? Критичні замітку з приводу однієї концепції» (1966), підписання колективних листів до Л. Брежнєва й О. Косигіна з вимогою гласності та публічності у суспільних процесах і політичних рішеннях, участь у неофіційних заходах дисидентів біля пам’ятника Т. Шевченка у Києві та ін.¹⁰⁰

⁹⁷ Стахів В. «...з переходом на іншу роботу» // Сучасність. — 1968. — № 5. — С. 122.

⁹⁸ Там само. — С. 123.

⁹⁹ Особова справа Брайчевського Михайла Юліановича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 680. — Арк. 52.

¹⁰⁰ З протоколу засідання Вченої ради Інституту історії АН УРСР від 30 травня 1968 р. — про переобрання на новий термін завідділами В. А. Дядиченка та Ф. П. Шевченка; старших наукових співробітників О. М. Боголюбова, М. Ю. Брайчевського, В. С. Ковалюка, Д. М. Сташевського та А. М. Шлепакова // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 248–253.

Зазначимо, що звільнення М. Брайчевського з Інституту спричинило неабиякий розголос у діаспорній пресі: *«Увільнений недавно від обов'язків секретаря ЦК КПУ А. Скаба має бути головним спричинником звільнення М. Брайчевського з праці. Незважаючи на зниження в партійній ієрархії, Скаба далі веде гострі атаки проти “молодих” та неконформістів. Він також допомагає в підготові нової чистки в Академії наук УРСР»*¹⁰¹.

26 серпня 1968 р. формально «за власним бажанням», а де-факто під потужним адміністративним тиском залишив Інститут І. Ганжа, котрий перед цим постановою Президії АН УРСР від 8 липня 1968 р. був затверджений на новий термін на посаді старшого наукового співробітника¹⁰². Крім того, 1968 р. Інститут із різних причин полишала й низка інших співробітників, як-от Г. Шевчук й О. Кудлай¹⁰³.

Зазначимо, що А. Скаба вкрай скептично, а часто-густо й відверто негативно сприймав науковців, які розробляли проблеми «дожовтневої» історії. Скажімо, новий директор із підозрою поставився до лекторію з історії козацтва у першій половині 1968 р., який організували співробітники Інституту та первинної організації товариства «Знання» у межах заходів, спрямованих на виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 18 вересня 1965 р. за № 911 «Про увічнення пам'ятних місць, зв'язаних з історією запорозького козацтва»¹⁰⁴.

За свідченням Я. Дзири, «силами співробітників інститут організував лекторій з історії козацтва та історії України взагалі. Проводили його в неділю, зрідка і в суботу співробітники інституту О. Компан, О. Апанович, М. Брайчевський, автор цих рядків. Кілька разів виступала й К. Стецюк. На цей лекторій до актового зали заводу Точелектроприлад, що на вул. Гарматній, і в Будинку вчених збиралося з цілої Київської області до 1000 слухачів. В останній раз весною 1967 р. (3 березня 1968 р. — Авт.) до Будинку вчених зійшлося саме стільки людей, і я читав свою лекцію з 10 год., мабуть до 14 без перерви. І після мого виступу лекторій закрили, бо, мовляв, приміщення не витримує такої маси людей. Секретар ЦК КПУ А. Скаба, який 1968 р. став директором інституту, коли я проходив конкурс в інституті, дорікав мені за мої лекції, про які, за його свідченням, він знав у цей же день, зокрема, що я говорив про Гоголя, про Запорізьку Січ. Він запитував, звідки я, галичанин, набрався того націоналізму?»¹⁰⁵.

¹⁰¹ Інформації з «Прологу» // Сучасність. — 1968. — № 7. — С. 123.

¹⁰² Особова справа Ганжи Івана Хомича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 683. — Арк. 64–66.

¹⁰³ Звіт про наукову роботу Інституту історії АН УРСР за 1968 р. // Там само. — Оп. 1. — Спр. 262. — Арк. 19.

¹⁰⁴ Доповідна записка старшого наукового співробітника І. Х. Ганжі директорові Інституту історії АН УССР А. Д. Скабі про популяризацію установою історії запорозького козацтва (Не раніше кінця березня 1968 р.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 245–247.

¹⁰⁵ Дзира Я. Десятиріччя творчого спілкування // «Істину встановлює суд історії». — Т. 1. — С. 158–159.

На тлі ротації керівництва протягом 1960-х рр. важливі зрушення відбулися у просопографічній палітрі Інституту. За контрольним списком співробітників станом на січень 1969 р. в інституції працювало 110 науковців із таким посадовим статусом: заступники директора — 2, вчений секретар — 1, завідувачі відділів — 10, в. о. завідувача відділу — 1, старші наукові співробітники — 54, в. о. старшого наукового співробітника — 3, консультанти — 1, молодші наукові співробітники — 33, в. о. молодшого наукового співробітника — 1, стажисти-дослідники — 4¹⁰⁶. Впадає в око, що у цьому контрольному списку не було тогочасного директора Інституту.

Зі складу співробітників Інституту початку 1961 р. станом на січень 1969 р. працювало 47 співробітників: О. Апанович, П. Балковий, Є. Белінський, Ю. Боев, Ю. Гамрецький, А. Гриценко, П. Гудзенко, І. Гуржій, С. Гутянський, В. Дядиченко, І. Євсєєв, П. Калениченко, В. Калита, В. Клоков, В. Коваль, М. К. Коваль, О. Компан, І. Компанієць, І. Кулинич, Ю. Курносов, Л. Лещенко, М. Лещенко, О. Лола, Ф. Лось, О. Лугова, І. Мельникова, Д. Мишко, В. Павелко, О. Парасунько, С. Пархомчук, І. Петерс, М. Рубач, В. Сарбей, В. Сидоренко, Р. Симоненко, Є. Скляренко, І. Слабєєв, І. Слинько, Д. Сташевський, К. Стецюк, П. Стоян, М. Супруненко, Є. Талан, І. Черніков, І. Шекера, А. Шлепаков, О. Щусь.

Отже, протягом 1961–1968 рр. кадровий склад Інституту історії АН УРСР оновився більш, аніж на половину.

Та, незважаючи на таке значне оновлення, середній вік учених інституції практично не змінився! Якщо у січні 1961 р. середній вік співробітників установи становив 44,5¹⁰⁷, то у січні 1969 р. — 44,2 роки. Загальний діапазон вікових груп науковців Інституту розподілявся так: до 30 років — 6, до 40 років — 37, до 50 років — 32, до 60 років — 23, до 70 років — 11, до 80 років — 1¹⁰⁸.

Ба більше, споглядаємо значну схожість між показниками вікових груп у просопографічних зрізах 1961 та 1969 рр. Передусім, в Інституті як і у 1961 р., так і у 1969 р. переважали дві вікові групи учених від 40 до 60 років. У січні 1961 р. до цих груп належало 45 із 83 науковців, а у січні 1969 р. — 55 із 110, себто в обох зрізах 50% або більше кадрового складу Інституту.

Натомість в інституції як у 1961 р., так і у 1969 р. було обмаль науковців, які належали до вікової групи до 30 років (відповідно — 5 та 6 осіб). Утім, в Інституті, порівняно з 1961 р. зростає кількість істориків віком до 40 років. У 1969 р. до цієї вікової групи належало 37 учених установи, а у 1961 р. — 27 науковців. Утім, таке

¹⁰⁶ Контрольний список співробітників Інституту історії АН УРСР за 1969 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 717. — Арк. 1–7.

¹⁰⁷ Див. докладніше: Додаток Е. Біографічні відомості співробітників Інституту історії АН УРСР станом на січень 1961 р.; та Додаток Є. Просопографічний портрет співробітників Інституту історії АН УРСР (січень 1961 р.).

¹⁰⁸ Див. докладніше: Додаток І. Біографічні відомості співробітників Інституту історії АН УРСР станом на січень 1969 р.; та Додаток І. Просопографічний портрет співробітників Інституту історії АН УРСР (січень 1969 р.).

відносне «омолодження» нівелювалося зростанням у 1969 р. кількості вчених вікової групи до 70 років (11 осіб). У 1961 р. у цій віковій групі було тільки 5 істориків.

Наймолодшими науковцями в Інституті станом на січень 1969 р. були Ю. Іващенко та Г. Ігнатченко (обидва — 28 років), В. Кучер (29 років), О. Погорельцева (29 років), В. Рябоконт (24 роки), Ю. Терещенко (29 років). Найстаршими вченими — Й. Штокало (71 рік), П. Балковий (64 роки), П. Гудзенко (61 рік), Ф. Лось (60 років), Д. Мишко (61 рік), Я. Пашко (61 рік), М. Рубач (69 років), І. Слинко (66 років), К. Стецюк (63 роки), П. Стоян (64 роки), М. Супруненко (68 років), Я. Турченко (64 роки).

Таким чином, протягом 1960-х рр. в Інституті зберігалися попередні пріоритети кадрової політики, зорієнтовані на залучення зрілих науковців-початківців, переважно представників повоєнної генерації. Недаремно саме у 1960-ті рр. у складі Інституту з'явилися такі герої війни, як славнозвісний партизанський комісар Л. Кизя¹⁰⁹ або льотчик штурмової авіації Герой Радянського Союзу О. Мойсеєв¹¹⁰. Окрім того, від 1951 р. в установі працював Герой Радянського Союзу В. Клоков¹¹¹.

Ці випадки яскраво репрезентують логіку та перебіг «відкладених» або «скоригованих» сценаріїв життя представників повоєнного покоління. Більше того, вони дозволяють дійти висновку, що протягом 1960-х рр. Інститут став місцем почесного працевлаштування ряду заслужених осіб. Очевидно, що такий підхід апіорі обмежував доплив кадрів молодих істориків. Але водночас в Інституті з'являються виняткові особистості, як-от колишній Голова проводу Організації українських націоналістів і Головний командир Української повстанської армії В. Кук, який протягом 1969–1972 рр. працював на посаді в. о. старшого наукового співробітника відділу історіографії та джерелознавства¹¹².

Та просопографічний зріз 1969 р. демонструє й істотні відмінності, порівняно з палітрою 1961 р. Зокрема, в Інституті зразка 1969 р. помітно зросла частка науковців-жінок, порівняно з 1961 р. У січні 1961 р. в Інституті працювало 16 жінок (19%), натомість у 1969 р. — 32 жінки (29%).

Дещо змінився, точніше урізноманітнівся національний розподіл співробітників Інституту. Із 110 науковців в інституції станом на січень 1969 р. працювало: українців 88 осіб (80%), росіян — 18 (16%), поляків — 2 (2%), євреїв — 1 (1%), білорусів — 1 (1%). Зокрема, в Інституті працювали поляки А. Кондрацький і А. Перковський, а також білоруска О. Апанович.

В Інституті на початку 1969 р. практично всі наукові співробітники мали вищу освіту, хоч бракує відомостей про 2 осіб (Л. Ковальчук, В. Рябоконт). Більше

¹⁰⁹ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 554.

¹¹⁰ Особова справа Мойсеєва Олега Володимировича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 789. — Арк. 5–6.

¹¹¹ Лисенко О. Є. Всеволод Іванович Клоков // Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 437.

¹¹² Особова справа Кука Василя Степановича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 867. — Арк. 4.

того, 7 науковців (О. Боголюбов¹¹³, А. Гаєвський¹¹⁴, Я. Дзира¹¹⁵, М. Дятленко, А. Євтушенко¹¹⁶, Л. Кизя¹¹⁷, А. Лихолат¹¹⁸) були випускниками двох навчальних закладів.

З-поміж співробітників були представлені випускники таких вузів: ІЧП — 4, Київський ІНО — 1, Чернігівський інститут соціального виховання — 2, Кіровоградський інститут соціального виховання — 1, Комуністичний університет ім. Артема — 1, Харківський інститут педагогічно-професійної освіти — 1, Харківський юридичний інститут — 1, Чернігівський учительський інститут — 1, Дрогобицький учительський інститут — 1, Київський державний університет — 54, Львівський державний університет — 2, Одеський державний університет — 4, Дніпропетровський державний університет — 2, Ужгородський державний університет — 1, Харківський державний університет — 5, Московський державний університет — 2, Середньоазіатський університет — 1, Полтавський державний педагогічний інститут — 1, Київський державний педагогічний інститут — 8, Житомирський державний педагогічний інститут — 2, Ніжинський державний педагогічний інститут — 1, Луганський державний педагогічний інститут — 1, Львівський державний педагогічний інститут — 1, Харківський державний педагогічний інститут — 3, Ростовський державний університет — 1, Саратовський державний університет — 1, Дніпропетровський металургійний інститут — 1, Дніпропетровський фізико-хімічно-математичний інститут — 1, Томський електромеханічний інститут інженерів залізничного транспорту — 1, Харківський інженерно-педагогічний інститут — 1, Харківський механіко-машинобудівний інститут — 1, Харківський електротехнічний інститут — 1, Харківський державний бібліотечний інститут — 1, Ленінградський гірничий інститут — 1, Московська сільськогосподарська академія ім. К. Тімірязєва — 1, Військово-політична академія ім. В. І. Леніна — 1, Академія суспільних наук при ЦК КПРС — 1, ВПШ при ЦК КП(б)У — 1, ВПШ при ЦК ВКП(б) — 1.

З одного боку, просопографічний зріз 1969 р. демонструє наступництво тенденцій щодо здобутої вищої освіти, які виявилися ще 1961 р. Зокрема, серед співробітників Інституту станом на січень 1969 р. левову частку склали випускники Київського державного університету (54 особи, або 47%) та Київського державного педагогічного інституту (8 осіб, або 7%). У просопографічній палітрі 1961 р. їх кількість відповідно становила — 27 (30%) та 10 осіб (11%). Отже, відбувалася подальша типізація життєвих і професійних сценаріїв науковців, оскільки більше

¹¹³ Фізико-математичний факультет Харківського державного університету (1936), Харківський механіко-машинобудівний інститут (1938).

¹¹⁴ Історичний факультет КДУ (1950), ВПШ при ЦК КПУ (1951).

¹¹⁵ Дрогобицький учительський інститут (1952), філологічний факультет КДУ (1958).

¹¹⁶ Кіровоградський інститут соціального виховання (1933), Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького (1939).

¹¹⁷ Чернігівський учительський інститут (1940), Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького (1948).

¹¹⁸ Історичний факультет КДУ (1940), ВПШ при ЦК ВКП(б) (1942).

половини вчених установи здобули фаховий вишкіл в одних і тих же навчальних закладах.

Прикметна особливість просопографічного портрету 1969 р. простежується у зростанні кількості науковців із вищою математичною, технічною, природничою освітою. Ці трансформації були пов'язані зі структурною перебудовою 1963 р., коли до Інституту історії АН УРСР були переведені з інших академічних установ фахівці з історії техніки, математики та природознавства.

Серед 110 співробітників Інституту станом на січень 1969 р. аспірантуру різних установ закінчили або навчалися 64 особи, зокрема в аспірантурі двох установ навчався Ф. Лось. Станом на січень 1969 р. інституціональний зріз аспірантури розподілявся так: Інститут історії ВУАМЛІН — 2, Інститут історії АН УРСР — 39, Київський державний університет — 13, Харківський університет — 1, Київський державний педагогічний інститут — 1, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР — 1, Інститут математики АН УРСР — 1, Ботанічний сад АН УРСР — 1, Державна публічна бібліотека АН УРСР — 1, історико-архівна аспірантура при ЦАУ УСРР — 1, аспірантура при ЦДІА УРСР — 1, Ленінградський технічний інститут — 1, Державний Ермітаж — 1, Академія суспільних наук при ЦК КПРС — 1.

Отож споглядаємо незаперечну домінацію випускників аспірантури Інституту історії АН УРСР — 39 науковців (60%) та аспірантури Київського державного університету — 13 учених (20%). Відтак частка випускників аспірантури обох установ у просопографічній палітрі 1969 р. сягнула 80%. Аналогічні показники у просопографічному зрізі 1961 р. були такими: аспірантура Інституту історії АН УРСР — 22 (49%), аспірантура Київського державного університету — 10 (22%). Отже, частка випускників зазначених інституцій поміж співробітників Інституту у січні 1961 р. становила 71%.

Варто наголосити, що відомості про інституціональний розподіл аспірантури, котру закінчили чи навчалися співробітники установи, однозначно свідчать про зростаючу типізацію сценаріїв фахового вишколу, як і вище наведені показники про здобуту вищу освіту. Щоправда, споглядаємо й появу в Інституті поодиноких випускників аспірантури установ, які видаються екзотичними для історичного фаху, як-от Ботанічного саду АН УРСР, Інституту математики АН УРСР, що відображало наслідки інституціональної реорганізації 1963 р.

Та найзначніші метаморфози протягом 1960-х рр. відбулися на ниві зростання кваліфікації наукових кадрів Інституту. Станом на січень 1969 р. в установі працювало 25 докторів наук, зокрема 22 доктори історичних наук, 1 доктор фізико-математичних наук, 1 доктор хімічних наук й 1 доктор технічних наук, а також 66 кандидатів наук, у т. ч 61 кандидат історичних наук, 3 кандидати технічних наук, 1 кандидат фізико-математичних наук, 1 кандидат біологічних наук. 19 співробітників не мали наукового ступеня.

Якщо кількість кандидатів наук зросла з 60 (1961) до 66 осіб (1969), то кількість докторів наук збільшилася з 6 (1961) до 25 осіб (1969). Відтак протягом

восьми років відбулося більш, аніж чотирикратне зростання фахової кваліфікації науковців, які здобули науковий ступінь доктора наук. У певному розумінні протягом окресленого проміжку часу в установі відбувся якісний стрибок, який кардинально підвищив рівень наукової кваліфікації кадрів.

У хронологічному розрізі цей кваліфікаційний стрибок 1960-х рр., пов'язаний із захистом докторських дисертацій розподілявся так: 1961 р. — 1 (І. Мельникова)¹¹⁹, 1962 р. — 1 (В. Клоков)¹²⁰, 1963 р. — 4 (Г. Діденко, А. Лихолат, О. Парасунько, Ф. Шевченко)¹²¹, 1964 р. — 3 (О. Компан, Г. Шевчук, Й. Щербина)¹²², 1965 р. — 6 (О. Боголюбов, І. Євсєєв, Д. Мишко, С. Пархомчук, О. Слуцький, П. Стоян)¹²³, 1966 р. — 5 (А. Барабой, П. Гудзенко, К. Дубина, Д. Сташевський, А. Шлепаков)¹²⁴, 1967 р. — 2 (Г. Добров, Р. Симоненко)¹²⁵, 1968 р. — 4 (І. Петерс, А. Санцевич, І. Слинько, О. Мойсєєв)¹²⁶.

Особливо вражаючим такий стрибок був у порівнянні з серединою 1950-х рр., про що наочно свідчить таблиця, котра подавалася у довідці про підготовку наукових кадрів протягом 1956–1966 рр.¹²⁷

Утім, це цей кваліфікаційний стрибок відбувся на тлі невинного старіння науковців Інституту. Скажімо, середній вік доктора наук у 1956 р. складав 54, 1961 р. — 56, а 1966 р. — 58 років. Та й середній вік кандидата наук був доволі високим: 1956 р. — 44, а 1961 і 1966 рр. — 45 років¹²⁸.

Зауважимо, що, попри позірну «легкість» кваліфікаційного стрибка 1960-х рр., здобуття ступеня доктора історичних наук стало справжнім випробуванням для низки істориків Інституту. Тим більше, що дисертаційний марафон ускладнювався тривалою процедурою затвердження докторських дисертацій науковців із республіканських окраїн, якої неухильно дотримувався ВАК у Москві, особливо щодо істориків, котрі студіювали «дожовтневу» минувшину.

Приміром, весною-літом 1960 р. розгорнулася запекла та нещадна боротьба навколо монографії й докторської дисертації Ф. Шевченка, котра у черговий раз

¹¹⁹ Річний звіт про наукову діяльність Інституту історії АН УРСР за 1961 р. — Арк. 38.

¹²⁰ Річний звіт про наукову діяльність Інституту історії АН УРСР за 1962 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 1091. — Арк. 37.

¹²¹ Річний звіт про науково-дослідну діяльність Інституту історії АН УРСР за 1963 р. — Арк. 38.

¹²² Річний звіт про наукову роботу Інституту історії АН УРСР за 1964 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 20. — Арк. 7.

¹²³ Річний звіт про наукову роботу Інституту історії АН УРСР за 1965 р. — Арк. 83.

¹²⁴ Річний звіт про наукову роботу Інституту історії АН УРСР за 1966 р. — Арк. 54.

¹²⁵ Річний звіт про наукову роботу Інституту історії АН УРСР за 1967 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 202. — Арк. 46.

¹²⁶ Звіт про наукову роботу Інституту історії АН УРСР за 1968 р. // Там само. — Спр. 262. — Арк. 53.

¹²⁷ Див. докладніше: Додаток Ж. Довідка про підготовку наукових кадрів Інституту історії АН УРСР в 1956–1966 рр.

¹²⁸ Довідка про підготовку наукових кадрів Інституту в 1956–1966 рр. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 232. — Арк. 2.

продемонструвала, що більшість істориків з Інституту поділялася на два конкуруючі, точніше ворогуючі табори¹²⁹. Про масштабність і напруженість цієї дискусії з виразним ідеологічним присмаком й інтригами діячів із «хати» красномовно свідчать цифри: розширене засідання Вченої ради Інституту історії АН УРСР 8, 10, 13 та 14 червня 1960 р. загалом тривало майже 20 годин, виступило 33 науковці¹³⁰, неповний обсяг стенограм та інших матеріалів склав понад 400 машинописних аркушів¹³¹.

Недаремно науковці з Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР іронічно назвали означене дійство «позачерговою шевченківською конференцією»¹³², а колишній директор Інституту С. Белоусов порівняв емоційну напругу розширеного засідання з трибунами стадіону під час спортивних змагань¹³³. Натомість діаспорний історик Я. Пеленський розглядав монографію Ф. Шевченка як одну з найважливіших праць з історії Хмельниччини, виданих на теренах УРСР¹³⁴.

Доволі напружена ситуація склалася 1964 р. навколо затвердження ВАК докторської дисертації О. Компан¹³⁵. Того ж 1964 р. складні колізії розгорнулися навколо докторської дисертації Д. Мишка, котрого звинувачували у викривленні «марксистської методології» наукових досліджень¹³⁶.

¹²⁹ Див. докладніше: *Ясь О. В.* Монографія «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» у науковій спадщині Ф. Шевченка // УІЖ. — 2014. — № 3. — С. 168–200.

¹³⁰ *Шевченко Ф. П.* Коротка довідка [про монографію — «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» для Комісії партійного державного контролю; чорновий автограф та машинопис із правками; м. Київ, берез. 1964 р.] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 893. — Арк. 5.

¹³¹ Стенограма засідань Вченої ради Інституту історії АН УРСР 8–15 червня 1960 р. [машинопис] // НА ІУ. — Оп. 1. — Спр. 968. — 417 арк.; Стенограма засідання Вченої ради Інституту історії АН УРСР 10 червня 1960 р. (друге засідання) по обговоренню праці Шевченка Ф. П. «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» [машинопис] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 867. — 88 арк.; Стенограма засідання Вченої Ради Інституту історії АН УРСР 13 червня 1960 р. по обговоренню праці Шевченка Ф. П. «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» [машинопис] // Там само. — Спр. 869. — 114 арк.; Матеріали обговорення роботи Шевченка Ф. П. — «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.»: стенограма засідання Вченої ради Інституту історії АН УРСР 14 червня 1960 р. — [першої та другої частини; машинопис] // Там само. — Спр. 870. — 198 арк.

¹³² Стенограма засідання Вченої ради Інституту історії АН УРСР 10 червня 1960 р. ... — Арк. 26.

¹³³ Матеріали обговорення роботи Шевченка Ф. П. ... — Арк. 8.

¹³⁴ *Pelenski J.* Soviet Ukrainian Historiography after World War II // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas.* — 1964. — Bd. 12, h. 3. — P. 398–399.

¹³⁵ Листи Устюгової А. М. до Компан О. С. [автограф; м. Москва, 1964–1973 pp.] // ЦДАМЛІМ України. — Ф. 279. — Оп. 4. — Спр. 252. — Арк. 12–13.

¹³⁶ Постанова Президії ЦК КПУ «Про роботу Інституту історії Академії наук УРСР» (28 липня 1964 р.). — С. 180–181.

Зазначимо, що проблема затвердження здобутих наукових ступенів залишалася досить гострою і у наступні роки. Приміром В. Сарбею, котрий 31 березня 1972 р. захистив докторську дисертацію «Основоположники марксизму-ленізму і дожовтнева історіографія України»¹³⁷, довелося чекати на затвердження ВАК понад чотири роки (22 жовтня 1976 р.)¹³⁸.

Ймовірно, до цього спричинилася відмова М. Нечкіної як офіційного опонента по дисертації В. Сарбея приїхати до Києва через серцеву хворобу. Про це вона повідомила завчасно, зокрема надіслала листа від 10 грудня 1971 р. директору А. Скабі¹³⁹. Відтак опонентами на захисті В. Сарбея були лише українські вчені, що очевидно стало формальним приводом для затягування розгляду його дисертаційної справи.

Ще довше довелося чекати на затвердження наукового ступеня доктора історичних наук Ю. Гамрецькому. Останній 28 грудня 1970 р. захистив дисертацію «Ради робітничих депутатів України у 1917 році»¹⁴⁰, а отримав потвердження ВАК лише 22 жовтня 1976 р., себто майже через шість років¹⁴¹.

Причини кваліфікаційного стрибка 1960-х рр. були значною мірою пов'язані із централізацією республіканської науки, котра розпочалася від початку 1960-х рр. Зокрема, протягом 1961 р. при Інституті історії АН УРСР була створена низка координаційних наукових рад: «Історія робітничого класу Української РСР» (голова І. Гуржій), «Історія селянства Української РСР» (голова М. Лещенко), «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції та боротьба за утвердження Радянської влади на Україні (1917–1920 рр.)» (голова М. Супруненко), «Історія соціалістичного та комуністичного будівництва в Українській РСР» (голова П. Гудзенко), «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу» (голова І. Слинько), «Історія зарубіжних соціалістичних країн та їх зв'язків із народами Радянського Союзу» (голова І. Євсєєв), «Міжнародні відносини, робітничий і національно-визвольний рух у новітній час» (голова О. Касименко), «Допоміжні історичні дисципліни» (голова Ф. Шевченко), «Історія історичної науки на Україні» (голова О. Касименко)¹⁴². Вочевидь, така масштабна координація потребувала наукових кадрів найвищої кваліфікації.

Отож на початку 1960-х рр. Інститут зобов'язувався форсованими темпами ліквідувати кадровий «голод» на докторів наук, передусім підготувати спеціалістів з історії «соціалістичного та комуністичного будівництва»¹⁴³.

¹³⁷ Спеціалізована вчена рада // Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 259.

¹³⁸ Особова справа Сарбея Віталія Григоровича // НА ІУ [опис формується]. — Арк. 88.

¹³⁹ Там само. — Арк. 57–58.

¹⁴⁰ Спеціалізована вчена рада // Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 257.

¹⁴¹ Особова справа Гамрецького Юрія Марковича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 30с. — Спр. 1969. — Арк. 114.

¹⁴² Санцевич А. В., Комаренко Н. В. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. 1936–1986 гг. / Под ред. Ю. Ю. Кондуфора. — К., 1986. — С. 99.

¹⁴³ Інформація Інституту історії АН УРСР для бюро Відділу суспільних наук АН УРСР про науково-дослідну діяльність установи після XXII з'їзду КПСС (27 квітня 1963 р.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 166.

Більше того, 30 грудня 1965 р. Президія АН УРСР ухвалила постанову «Про хід виконання Інститутом історії АН УРСР постанови Президії ЦК КП України від 28 липня 1964 р.», зокрема підтримала клопотання Інституту перед ВАК СРСР про дозвіл Вченій раді установи приймати до захисту докторські дисертації з історії СРСР і загальної / всесвітньої історії¹⁴⁴. Це суттєво розширило можливості Інституту у підготовці наукових кадрів найвищої кваліфікації.

Певні зрушення, хоч і не такі вражаючі, відбулися і в царині присвоєння вчених звань. Зокрема, станом на січень 1969 р. в Інституті було 11 учених, які мали вчене звання професора, а також 37 дослідників із ступенем старшого наукового співробітника¹⁴⁵. Проте варто взяти до уваги, що відомості про вчені звання, наведені у контрольних списках співробітників на початок 1949, 1961 та 1969 рр. та ін. не вирізняються повнотою, порівняною з інформацією щодо здобутих наукових ступенів.

Орім того, в установі працювало 2 дійсні члени АН УРСР — А. Скаба та Й. Штокало, а також 2 члени-кореспонденти АН УРСР — І. Гуржій і М. Супруненко.

Врешті, просопографічна палітра на початок 1969 р. дозволяє констатувати й помітні метаморфози у царині спеціалізації науковців Інституту. Зокрема, станом на січень 1969 р. склався приблизно такий фаховий розподіл співробітників установи: середньовіччя та ранньомодерний час («історія феодалізму») — 11, XIX — початок XX ст. («історія капіталізму») — 14, історія революції і громадянської війни 1917–1921 рр. — 14, історія радянського суспільства та історія партії — 19, історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр. — 9, історіографія — 2, джерелознавство — 2, книгознавство і бібліографія — 1, історична демографія — 1, історія міжнародних взаємин і всесвітня історія — 27, історія техніки — 3, історія науки, природознавства і математики — 7.

Якщо у просопографічному зрізі 1961 р. кількість фахівців з історії радянського суспільства та війни 1941–1945 рр., історії міжнародних відносин і загальної історії складала 50 осіб й істотно перевищила число спеціалістів з усіх інших періодів історії України разом узятих (33 особи), то у колективній палітрі станом на січень 1969 р. чисельність науковців, які студіювали дожовтневу історію України становила лише 25 осіб. Окрім того, з'явилися фахівці з історіографії (Н. Комаренко¹⁴⁶, А. Санцевич¹⁴⁷), джерелознавства (Я. Дзира¹⁴⁸, М. Дмитрієнко¹⁴⁹), бібліо-

¹⁴⁴ Постанова № 309 Президії АН УРСР від 30 грудня 1965 р. «Про хід виконання Інститутом історії АН УРСР постанови Президії ЦК КП України від 28 липня 1964 р.» // Там само. — С. 214.

¹⁴⁵ Контрольний список співробітників Інституту історії АН УРСР за 1969 р. — Арк. 1–7.

¹⁴⁶ Комаренко Н. В. Журнал «Літопис революції»: Історіографічний нарис / Відп. ред. Ф. П. Шевченко. — К., 1970. — 172 с.

¹⁴⁷ Санцевич А. В. Проблеми історії України післявоєнного періоду в радянській історіографії / Відп. ред. Ф. П. Шевченко. — К., 1967. — 252 с.

графії та книгознавства (О. Молодчиков)¹⁵⁰, демографії (А. Перковський)¹⁵¹, нумізматики (М. Котляр)¹⁵² та ін.

Отже, понад тисячолітній відрізок з історії України від раннього середньовіччя до початку ХХ ст. опрацьовувало лише 25 дослідників із 110 наукових співробітників. Натомість історію радянської доби, всесвітню історію та історію міжнародних відносин вивчало 69 учених. Ще 10 осіб студювали історію науки, техніки, природознавства та математики.

Означений розподіл у фаховій спеціалізації науковців Інституту історії АН УРСР на початку 1969 р. не тільки свідчив про кардинальне спотворення більш-менш природних пропорцій між окремими структурними сегментами установи, а й демонстрував тогочасні пріоритети політики знання, зокрема гіпертрофоване піднесення статусу та місця радянської доби у конструкції республіканської минувшини. Про це свідчить і структура Інституту, котра наприкінці 1968 р. складалася з 13 відділів: 1) історії комуністичного будівництва; 2) історії соціалістичного будівництва; 3) історії Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни; 4) історії капіталізму; 5) історії феодалізму; 6) історії зарубіжних соціалістичних країн; 7) зарубіжної історіографії; 8) нової і нввітньої історії; 9) історіографії та джерелознавства; 10) історії міст і сіл УРСР; 11) наукової інформації і пропаганди; 12) історії техніки; 13) історії природознавства¹⁵³.

Таким чином, просопографічні палітри 1961 та 1969 рр. показують як очевидну тяглість або спадкоємність проблем Інституту, так і їх невпинне загострення протягом 1960-х рр., незважаючи на кардинальний прорив у кваліфікації наукових кадрів, завдяки якому в установі з'явилося більше 20 докторів наук.

Утім, істотні зрушення споглядаємо й на ниві формування інституціональної мережі українського радянського історіописання 1960-х — початку 1970-х рр., в яких провідну роль відіграли науковці Інституту. Ці метаморфози диктувалися назрілими потребами, пов'язаними із збагаченням проблемно-тематичного й дисциплінарного діапазону історичних студій, що потребували розгортання

¹⁴⁸ *Дзира Я. І.* Тарас Шевченко і українські літописи XVII–XVIII ст. // Історичні погляди Т. Г. Шевченка. — К., 1964. — С. 61–89; *Його ж.* Шевченко і українська рукописна література // Вітчизна. — 1964. — № 5. — С. 149–155.

¹⁴⁹ *Дмитрієнко М. Ф.* Більшовицька преса України 1917–1918 рр. як історичне джерело / Відп. ред. І. О. Гуржій. — К., 1967. — 176 с.

¹⁵⁰ *Молодчиков О. В.* Книга Радянської України. — К., 1974. — 176 с.

¹⁵¹ *Перковський А. Л.* Демографічне джерело для використання в нарисах з історії міст і сіл УРСР (Архівні матеріали уніатських деканатів). До історії міст і сіл Радянської України // УІЖ. — 1965. — № 6. — С. 106–111; *Його ж.* Довголітні люди на Правобережній Україні в XVIII ст. // Там само. — 1966. — № 2. — С. 106–110.

¹⁵² *Котляр М. Ф.* Галицька Русь у другій половині XIV — першій чверті XV ст.: Іст.-нумізматичне дослідження / Відп. ред. І. Г. Спаський. — К., 1968. — 141 с.; *Його ж.* Грошовий обіг на території України доби феодалізму / Відп. ред. В. Н. Рябцевич. — К., 1971. — 174 с.; *Його ж.* Шукачі й дослідники скарбів. — К., 1971. — 148 с.

¹⁵³ Звіт про наукову роботу Інституту історії АН УРСР за 1968 р. — Арк. 51.

відповідної інституціональної мережі, передусім спеціалізованих історичних видань, брак яких особливо гостро відчувався в Інституті вже наприкінці 1950-х — початку 1960-х рр. Адже спеціалізованих фахових періодичних видань з української історії практично не існувало взагалі. Наприклад, неперіодичний збірник «Наукові записки Інституту історії» (1943–1960 рр., 13 томів або випусків) виходив навіть не кожен рік¹⁵⁴.

14–15 травня 1959 р. у м. Києві відбулася республіканська нарада з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін, скликана Інститутом історії АН УРСР і Міністерством вищої освіти УРСР, в якій взяли участь співробітники історичних архівів, музеїв і викладачі історичних кафедр вищих навчальних закладів. Із доповідями та повідомленнями на цій нараді виступили академік І. Крип'якевич, член-кореспондент АН УРСР І. Гуржій, А. Барабой, М. Брайчевський, І. Бутич, А. Введенський, К. Гуслистий, В. Дядиченко, Я. Ісаєвич, М. Рубач, І. Спаський та ін., зокрема порушувалися проблеми з координації та питання з обсягу публікації студій із джерелознавства і допоміжних історичних дисциплін¹⁵⁵.

Такі потреби, звичайно, не міг повною мірою задовольнити «Український історичний журнал», хоч від 1965 р. цей часопис видавався вже як щомісячник. Протягом 1960-х рр. помітно розширилася й джерельна база українських історичних студій. Диференціювався типологічний склад джерел, які потребували спеціалізованих видань для їх опрацювання та введення до наукового обігу. Заразом зростала кількість студій з обсягу ряду дисциплін і галузей української історичної науки — джерелознавства, медієвістики, допоміжних / спеціальних історичних дисциплін, історіографії тощо.

Протягом другої половини 1960-х — початку 1970-х рр. за ініціативи чи активної участі науковців з Інституту історії АН УРСР з'явилася низка спеціалізованих збірників, як-от «Історичні джерела та їх використання» (1964–1972. — Вип. 1–7)¹⁵⁶, «Історіографічні дослідження в Українській РСР»¹⁵⁷ (первісно це видання планувалося під назвою «Український історіографічний збірник»¹⁵⁸; 1968–1973. — Вип. 1–6), «Середні віки на Україні» (1971–1973. — Вип. 1–2), «Український історико-географічний збірник» (1971–1972. — Вип. 1–2). Тоді ж поновив-

¹⁵⁴ Видання Академії наук УРСР. 1919–1967: Суспільні науки: Бібліограф. покажчик / Відп. ред. М. М. Онопрієнко. — К., 1969. — С. 53–58.

¹⁵⁵ Стенограма республіканської наради з питань розвитку допоміжних історичних наук. 14–15 травня 1959 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 3. — Спр. 155. — Арк. 199–204.

¹⁵⁶ Див. докладніше: *Майборода Р. В., Шандра В. С.* Покажчики змісту архівознавчих та археографічних видань // Український археографічний щорічник: Нова серія. — К., 1992. — Т. 4, вип. 1. — С. 421–426.

¹⁵⁷ Див. докладніше: *Блашук С., Пазюра Н.* «Історіографічні дослідження в Українській РСР» (1968–1973). «Історіографічні дослідження в Україні» (поновлені з 1997). Випуски 1–20. Бібліографічний покажчик публікацій // Історіографічні дослідження в Україні. — К., 2010. — Вип. 20. — С. 11–40.

¹⁵⁸ *Сливка Ю.* Листування Івана Крип'якевича з Федором Шевченком. — С. 543.

ся й випуск «Київської старовини» (1971. — № 1), яка мала виходити у форматі щорічника.

Звісно, автори статей та матеріалів, які публікувалися у цих виданнях, склали обов'язкову данину радянському канону й марксистсько-ленінським ідеологічним догматам. Але фахова вартість розвідок і матеріалів істотно зроста й неодноразово привертала увагу діаспорних істориків. Приміром, О. Пріцак не тільки присвятив розгорнуту статтю збірнику «Історичні джерела та їх використання»¹⁵⁹, а й скеровував своїх учнів на всебічне студювання українських радянських видань. «Цей великий збір науковців був вислідом програми вишколу нової генерації спеціалістів, здібних самостійно досліджувати історичні джерела, заініційованої Інститутом історії Академії наук УРСР. — зазначав О. Пріцак. — Отже новий збірник міг появитися щойно після періоду основної підготовки, коли децхо більше ліберальна атмосфера дала знову змогу відповідальним науковцям впровадити молодих істориків в основи аналізу джерел і допоміжних історичних наук. Результатом цього вишколу була публікація сто сорока дев'яти наукових праць, яких авторами були сто тринадцять істориків в сімох випусках журналу. Якість статей в ІДЖВ (“Історичні джерела та їх використання” — Авт.) нерівномірна. Все ж таки треба сказати, що з огляду на занедбаність архівів України на протязі такого довгого часу майже всі статті збірника мають інформативну вартість, а в багатьох із них є цінні нові джерельні матеріали. Крім цього деякі праці підносяться вище загального фактологічного рівня збірника і заслуговують на призначення як важливі причинники до історичної науки»¹⁶⁰.

Помітний резонанс спричинив і вихід першого випуску збірника «Середні віки на Україні». Зокрема, вступну статтю О. Компан до цього збірника діаспорний історик М. Ждан розглядав як програмну розвідку, котра окреслює низку нових і цікавих перспектив¹⁶¹.

Зрештою, паліативна модернізація 1960-х — початку 1970-х рр. спричинила досить суперечливі наслідки й результати. З одного боку, структурно-організаційна перебудова Інституту, котра була вислідом кампанії з централізації наукового життя 1963 р., однозначно трансформувала функціональне призначення більшості відділів установи, котрі відтоді майже виключно орієнтувалися на багатотомні колективні проекти. Відтак навіть пізніші трансформації організаційної структури Інституту не змінили окреслених пріоритетів політики знання, спрямованих на дальшу провінціалізацію республіканської історії.

Більше того, накинута «згори» модернізація фактично ігнорувала хронічні проблеми Інституту, котрі намітилися від кінця 1940-х рр. Передусім, ідеться про

¹⁵⁹ Пріцак О. Некролог із постскриптумом (Історичні джерела та їх використання. — К., 1964–72. — Т. 1–7) // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1977. — 14, 17–21 трав. — № 110. — С. 2; № 112. — С. 2; № 113. — С. 2; № 114. — С. 2; № 115. — С. 2; № 116. — С. 2, 4.

¹⁶⁰ Там само. — № 110. — С. 2.

¹⁶¹ Ждан М. Б. Рец. на вид.: Середні віки на Україні. — К.: Наук. думка, 1971. — Вип. 1 // Укр. історик. — 1972. — № 3/4. — С. 139.

поступове, але невпинне старіння кадрового складу, особливо провідних істориків (докторів наук), край обмежений доплив наукової молоді, кричущі диспропорції у фаховому розподілі науковців, зростаючий дисбаланс організаційних сегментів Інституту, надмірну централізацію академічного життя та ін.

З другого боку, Інституту, попри потужний і всеохопний ідеологічний тиск, величезні організаційні труднощі, технічні проблеми й комунікативні суперечності, вдалося розбудувати інституціональну мережу видань, зокрема «Український історичний журнал» та низку спеціалізованих збірників. Це суттєвого розширювало можливості установи як інституціонального майданчика для апробації різноманітних наукових практик багатьох істориків, у т. ч. і з інших інституцій і навчальних закладів. Тим паче, що становлення цієї інституціональної мережі майже синхронізувалося зі своєрідним кваліфікаційним стрибком, завдяки якому в Інституті протягом 1960-х рр. з'явилося понад 20 докторів наук.

Отож створювалися, хоч і не дуже сприятливі, але все ж таки достатні умови для розгортання персональних дослідницьких практик, які тою чи іншою мірою дисонували чи навіть конфліктували (як у випадку із М. Брайчевським!) із колективними багатотомними проектами. Власне, прихована, завуальована, а у певних аспектах відкрита конфронтація між колективними та персональними дослідницькими інтенціями сформувала палітру викликів і можливостей для українського радянського / республіканського історіописання доби «запізнілої відлиги».

5.2. «Доба Шелеста» на теренах науки УРСР: інерція колективних проектів і новації індивідуальних практик, радянський історіографічний канон й історики-ревізіоністи

Хрущовська лібералізація не змінила загального курсу на домінування колективних багатотомників, навпаки, йшлося про дальшу концентрацію наукових ресурсів для підтримання «великих» форм історіописання. Відтак «новації» стосувалися лише певної корекції та переробки текстів багатотомників у світлі злободенної політичної кон'юнктури, зокрема включали часткову й вибірккову десталінізацію, під машкарою показної боротьби супроти славнозвісного «культу особистості».

Втім, формат «колективної плавильні» текстів у жодному разі не відмінявся, а лише коригувався відповідно до політичних та ідеологічних потреб. Скажімо, О. Касименко так описував одну із первинних стадій «колективного горнила» у процесі підготовки 2-го видання другого тому «Історії Української РСР» у другій половині 1950-х рр.: «Вчена Рада Інституту історії АН УРСР присвятила розглядові цих питань *чотири засідання, в кожному з яких взяло участь понад сто істориків*»¹⁶².

¹⁶² Касименко О. Завдання розвитку історичної науки на Україні // Комуніст України. — 1958. — № 8. — С. 28.

Своєрідна данина часу виявилася тільки в тому, що до «колективного горнила» стали залучати тодішню громадськість — ветеранів партії, революції та громадянської війни, себто безпосередніх учасників доленосних подій радянської доби¹⁶³. Звичайно, ці обговорення не могли справити більш-менш масштабний вплив на корекцію змісту другого тому «Історії Української РСР» за винятком виправлення принагідних фактографічних неточностей і огріхів, про які тогочасні ветерани повідомляли як учасники / очевидці революції та громадянської війни.

Щоправда, у таких обговореннях часто-густо брали участь горезвісні постаті недавньої минувшини, як-от стара більшовичка Серафима Гопнер, яка пізніше обрала наукову кар'єру, стала доктором історичних наук і навіть певний час обіймала посаду заступника головного редактора «Исторического журнала». Не випадково вона з притаманною московським діячам зверхністю підкреслено називала київський Інститут «філією Інституту історії» у Москві¹⁶⁴.

Та незмінними залишалися партійні комісії та наради, на яких відбувалося чергове «чистилище» текстів двотомника, котре ставало лише більш спокійним, рутинним і розміреним, аніж за часів пізнього сталінізму. Проте такі заходи і надалі забезпечували тотальне «вимивання» та «нівеляцію» авторських особливостей, зокрема продукували самоцензуру учасників колективних проєктів, які задалегідь готувалися й «чистили» тексти з розрахунку на подібні заходи¹⁶⁵.

Таким чином, домінування «колективного» стилю проступало наріжним рефреном крізь різноманітні практики українського радянського історіописання другої половини 1950-х рр.

Приміром, у звіті АН УРСР за 1957 р. відзначалося, що поява двотомника з республіканської історії «справедливо вважається важливою подією на історичному фронті, вкладом у радянську історичну науку»¹⁶⁶. Не випадково саме тоді постала ідея монументального багатотомника з республіканської історії.

¹⁶³ Стенограма наради по обговоренню II т. «Історії УРСР» від 12 травня 1958 р., м. Москва // НА ІУ. — Ф. 1 — Оп. 1. — Спр. 771. — 119 арк.; Стенограма наради по обговоренню II т. «Історії УРСР» від 13 травня 1958 р., м. Москва // Там само. — Спр. 787. — 127 арк.; Стенограма наради по обговоренню II т. «Історії УРСР» від 14 травня 1958 р., м. Москва (Третє засідання) // Там само. — Спр. 789. — 138 арк.; Стенограма наради по обговоренню II т. «Історії УРСР» від 15 травня 1958 р., м. Москва // Там само. — Спр. 786. — 72 арк.; Стенограма наради Інституту історії АН СРСР по обговоренню II тому «Історії Української РСР» від 15 травня 1958 р., м. Москва (Четверте засідання) // Там само. — Спр. 790. — 150 арк.

¹⁶⁴ Стенограма наради по обговоренню II т. «Історії УРСР» від 13 травня 1958 р., м. Москва. — Арк. 31.

¹⁶⁵ Див., приміром: Стенограма засідання комісії ЦК КПУ по обговоренню питань культурного будівництва в макеті II тому «Історії УРСР» (25 вересня 1957 р.) // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 704. — 49 арк.; Стенограма засідання комісії по обговоренню VI–VII розділів II-тому «Історії УРСР» (15 липня 1957 р.) // Там само. — Спр. 705. — 34 арк.

¹⁶⁶ Основні підсумки наукової діяльності Академії наук УРСР за 1957 р. і завдання на 1958 р. [грудень 1957 р.] // Історія Національної академії наук України. 1956–1960 /

17 травня 1957 р. Президія АН УРСР ухвалила постанову «Про основні підсумки наукової діяльності інститутів і установ Відділу суспільних наук АН УРСР за 1956 р. та заходи по поліпшенню їх роботи», в якій схвалила підготовчі роботи Інституту щодо проекту багатотомної «Історії Української РСР»¹⁶⁷. У січні 1958 р. Президія АН УРСР затвердила підготовку проспекту майбутнього багатотомника як пріоритетну проблему у галузі історичних наук¹⁶⁸.

На початку 1958 р. ці підготовчі заходи, точніше перспективний план розвитку історичної науки на 10–15 років досить широко обговорювався в Інституті та був задекларований у низці публікацій. Наприклад, у статті О. Касименка зазначалося: «Треба обов'язково створити велику, фундаментальну багатотомну історію українського народу, яка буде зміцнювати підвалини високорозвиненої національної форми, соціалістичної змістом української культури. На цьому почесному завданні необхідно, на наш погляд, зосередити увагу всіх наукових закладів республіки, що зв'язані з роботою істориків. Аналіз стану історичної науки в нашій республіці, рівня монографічних досліджень і рівня розроблення документальних джерел з історії України, досягнутого за радянський період, дає підстави уже в найближчий час приступити до написання багатотомної історії українського народу»¹⁶⁹.

Вочевидь, О. Касименко орієнтувався на монументальні взірці російсько-радянського історіописання. Скажімо, на дев'ятитомний проект «Очерков истории СССР» (М., 1953–1958) та ін. Більше того, у перспективному плані досліджень на 1960-ті рр., які обговорювалися у лютому 1958 р. на кількох засіданнях Вченої ради Інституту вже намічались / декларувалися певні кроки щодо підготовки та реалізації цього монументального проекту, котрий незаперечно був попередньо узгоджений, або принаймні санкціонований партійним керівництвом. Водночас ініціатива цього проекту мала начебто виходити «знизу», себто з академічного середовища істориків.

«Тепер перед інститутом стоїть надзвичайно важливе завдання — створення багатотомної (12–14 томів) історії українського народу, яке слід здійснити протягом найближчих 7–10 років. Робота істориків над виконанням цього важливого завдання буде великим і значним творчим кроком вперед з науково-

---

Голов. ред. О. С. Онищенко; упоряд. Л. М. Яременко, Г. В. Індиченко, С. В. Старовойт та ін. — К., 2015. — Ч. 1: Документи і матеріали. — С. 337. [Електронне видання]. — Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/00003680/

¹⁶⁷ З постанови Президії АН УРСР «Про основні підсумки наукової діяльності інститутів і установ Відділу суспільних наук АН УРСР за 1956 р. та заходи по поліпшенню їх роботи» (17 травня 1957 р.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 46.

¹⁶⁸ З постанови Президії АН УРСР «Про затвердження планів науково-дослідної роботи інститутів Відділу суспільних наук АН УРСР на 1958 р.» (17 січня 1958 р.) // Там само. — С. 67.

¹⁶⁹ Касименко О. Завдання розвитку історичної науки на Україні. — С. 31.

теоретичної точки зору, вона дасть можливість значно піднести рівень розробки найголовніших історичних проблем, сприятиме дальшій розробці архівних документальних матеріалів, викличе створення ряду допоміжних груп (наукова бібліографія, історична картографія, різні допоміжні лабораторії і т. ін.). *Організація роботи по створенню багатотомної історії передбачається в такому плані: в 1958 р. — написання проспекту цього видання і його широка апробація; в 1959–1966 рр. відділи інституту, залучивши істориків республіки, мають написати 12–14 томів з тим, щоб у 1967 р. закінчити всю роботу»,* — зазначалося в інформаційній замітці, присвяченій обговоренню перспективного плану розвитку республіканської історичної науки на найближчі 10–15 років¹⁷⁰.

Видається, що сам О. Касименко уявляв реалізацію цього проекту у вигляді низки форсованих і концентрованих заходів із написання текстів відповідних томів: «перше півріччя 1958 р. — написання проекту проспекту багатотомної історії українського народу; друге півріччя 1958 р. — широка наукова апробація серед нашої наукової історичної громадськості, навіть скликання республіканської конференції, яка має обміркувати і апробувати цей проспект. В кінці року — перший етап визначення авторського колективу, розподіл авторської роботи по перших томах, які можна буде планувати ближчим часом. Далі, 1959–1960–1961 рр., передбачається, що протягом цих трьох років кожний з відділів: відділ історії феодалізму, відділ історії капіталізму і радянський відділ мають написати по два томи, отже за три роки по два томи. Наступні три роки, 1962–1963–1964 рр., наші відділи мають написати ще по два томи, і 1965–1966 рр. — це закінчення, 2–3 томи. Це в залежності від того, як буде остаточно визначений обсяг цієї роботи — 12–14 томів. Останні два роки, 1965–1966 [рр.], має бути закінчення — 2–3 томи, щоб завершити цю роботу»¹⁷¹.

Завершення проекту багатотомника анонсувалося до 50-річчя Жовтневої революції 1917 р. Якщо взяти до уваги те, що підготовка двотомника «Історія Української РСР» розтягнулася на довгі сім років (1947–1953), а опрацювання другого видання обох томів потребувало ще кількох літ, то проект багатотомника, запропонований О. Касименком виглядав, щонайменше, як відірваний від тодішніх соціокультурних реалій, наявних ресурсів і можливостей установи. Можемо лише гадати про витоки такого небувало оптимізму у тодішнього директора, котрий, мабуть, умотивовувався ліберальними віяннями «відлиги» та значною мірою спирався на негласну підтримку республіканського керівництва.

Втім, поміж науковців Інституту не було єдності щодо ініціювання та просування цього проекту, зокрема дехто з учених не поділяв райдужних настроїв

¹⁷⁰ Шекера І. М. Обговорення перспективного плану розвитку історичної науки на Україні // УІЖ. — 1958. — № 4. — С. 162.

¹⁷¹ Стенограма виступу директора Інституту історії АН УРСР О. К. Касименка на засіданні Вченої ради установи — «Перспективи розвитку історичної науки на Україні на 10–15 років» (15 лютого 1958 р.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 74.

О. Касименка. Ряд істориків, особливо ті, котрі обіймали керівні позиції в установі вважали, що проект багатотомника безперечно продукує нові перспективи. Та низка інших учених висловлювала слушні побоювання, що реальний стан справ на теренах республіканської науки суттєво обмежує можливості з реалізації такого амбітного проекту, який дехто навіть уважав фантастичним.

Наприклад, І. Бойко тримався думки, що «багатотомник — це дуже велика справа, але ми в боргу перед нашим народом і в такому відношенні, що ми не дали і короткого курсу, а в першу чергу потрібний короткий курс. Ми не дали жодної книжки для читання для широких народних мас. Ми не дали ні посібника, ні курсу лекцій для вузів. Я можу це переадресувати вищій школі; ми жодного альбому не дали, атласу історичного не дали і т. д. Отже мені здається, що після нашого обговорення дирекція повинна дійсно дати план, але в плані цього фантазії не повинно бути. План повинен бути дуже конкретно побудований на цілком тверезих розрахунках»¹⁷².

Окрім того, історики, котрі студіювали дожовтневу минувшину повсякчас наголошували на наявності величезних лакун і плям, які були зовсім неопрацьовані на той час. «Я особисто ще для себе не уяснила чи це правильно брати такі зобов'язання писати багатотомну історію чи неправильно, бо це дуже цікавий і бажаний план і він багато чого перед нами ставить. Він розкриває те, що у нас ще не зроблено, ставить перед нами завдання, але, з другого боку, це дуже трудно. Може деякий термін треба буде змінити. Федір Павлович (Шевченко. — Авт.) цікаво виступив, але я думала, що він скаже яким же чином ми будемо друкувати, я думала, що він скаже, що те, що у нас є ми будемо друкувати. Проблем у нас багато, але є такі окремі питання, які не можна обійти в багатотомнику історичному. Не можна не висвітлити за сто років Правобережжя — друга половина XVII століття, XVIII століття. Ці питання неодмінно треба висвітлити в Курсі історії України, а соціально-економічна історія Правобережжя не висвітлена. Цю «пляму» ніяк не можна залишити без уваги», — підкреслювала О. Компан¹⁷³.

Схожі зауваги та застереження висловлювали й інші історики, котрі ще до того часу потерпали від нескінченної рутинної переробки текстів двотомника. Натомість науковці, котрі студіювали радянську добу, всесвітню минувшину, історію міжнародних взаємин, як правило, показово виступали як послідовні прихильники проекту багатотомної республіканської історії.

«У людини є особливість рухатися за лінією якнайменшого опору, а інститут як науковий колектив має примушувати. Тому потрібно планувати і планувати багатотомні історії, підпорядкувавши це планування перспективному плануванню», — стверджував В. Клоков¹⁷⁴.

¹⁷² Стенограма засідання Вченої ради Інституту по обговоренню питання «Перспективи розвитку історичної науки на Україні на 10–15 років» від 24 лютого 1958 р. Друге засідання // НА ІУ. — Оп. 1. — Спр. 770. — Арк. 40.

¹⁷³ Там само. — Арк. 47.

¹⁷⁴ Там само. — Арк. 57.

Але навіть у деяких істориків, які спеціалізувалися на вивченні Жовтневої революції та громадянської війни 1917–1921 рр., проект О. Касименка викликав неабиякі побоювання. Зокрема, М. Супруненко згадав про двотомний курс «Історія Української РСР», який колективу Інституту так і не вдалося подолати «навальною кавалерійською атакою»¹⁷⁵.

Вочевидь, ця позиція почасти вмотивовувалася новим витком підклимних змагань, які вкотре загострилися в Інституті, про що свідчать розлогі інвективи О. Касименка у статті 1958 р., спрямовані супроти М. Супруненка¹⁷⁶. Проте перестороги останнього тою чи іншою мірою поділяла ціла низка істориків, які обґрунтовано побоювалися потрапити під новий удар унаслідок можливої зміни політичної й ідеологічної кон'юнктури.

Доволі цікаву й неоднозначну позицію щодо проекту багатотомника посідав І. Крип'якевич, який у виступі на республіканській нараді працівників суспільних наук УРСР у травні 1958 р. зауважив: «Є песимісти, особливо в Києві, які кажуть — чи можливо на протязі 10 років скласти багатотомну історію України? Я не виходжу тут з позицій песимізму, а з тих позицій, що це є наше основне завдання до 50-річчя Жовтня і тому ми повинні обов'язково до того часу мати велику історію України. Назрів уже час, щоб цю історію писати. Це ми всі розуміємо, знаємо, що потрібний величезний період, щоб така історія була на столі, але ми повинні це зробити. Безумовно, ми будемо користуватися великими історіями давніших періодів, які сьогодні нас не задовольняють. Навіть є чутки, що за кордоном наші приятелі їх переводять, а ми знаємо це дуже добре, що ті праці мають багато помилок. Таким чином, така історія нам вкрай потрібна, крім того, не тільки нам, а й нашим товаришам з демократичних країн. До нас, до Львова, часто приїжджають з Польщі, Чехословаччини і завжди питають нас, а де ж у вас велика історія України, а деякі з них навіть з іронією ставляться, що Україна не може дати того, що Польща і Чехословаччина давно склали. Отже, мені здається, що, не дивлячись на величезні труднощі у складанні такої історії, наш обов'язок скласти великий колектив і дати цю історію»¹⁷⁷.

Схоже, що І. Крип'якевич розраховував так би мовити на «кумулятивний ефект» від самого проекту багатотомника, котрий мав зняти, принаймні пом'якшити негласне табу щодо розробки багатьох проблем, передусім спричинити монографічне опрацювання низки занедбаних періодів з історії України, а також дозволив би розширити штати істориків в АН УРСР, зокрема у Львові¹⁷⁸. Вірогідно,

¹⁷⁵ Стенограма засідання Вченої ради Інституту по обговоренню питання «Перспективи розвитку історичної науки на Україні на 10–15 років» від 24 лютого 1958 р. Друге засідання. — Арк. 60.

¹⁷⁶ Касименко О. Завдання розвитку історичної науки на Україні. — С. 28.

¹⁷⁷ З стенограми засідань секції історії Республіканської наради працівників суспільних наук УРСР (29–30 травня 1958 р.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 89–90.

¹⁷⁸ Там само. — С. 90–92.

близьку позицію до І. Крип'якевича посідав і Ф. Шевченко, який виявив себе як вправний організатор інституціональної мережі республіканської науки, зокрема як перший головний редактор «Українського історичного журналу» та ініціатор-співзасновник низки спеціалізованих збірників.

Зрештою, резонанс від задекларованого проекту багатотомника дозволив актуалізувати та провести низку заходів на полі республіканського історіописання. Зокрема, саме проект багатотомника став одним із найважливіших аргументів, які дозволили Інституту спільно з Міністерством вищої освіти УРСР скликати республіканську нараду з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін, яка відбулася 14–15 травня 1959 р. у м. Києві¹⁷⁹. Зауважимо, що ряд учасників цієї наради І. Бойко, І. Гуржій, І. Крип'якевич та ін. висловлювалися про багатотомний проект історії УРСР як уже про реальну перспективу для істориків у найближчі роки¹⁸⁰.

Та, на превеликий жаль, більшою мірою справдилися такі пророцтва песимістів. Очевидно, республіканське керівництво на зламі 1950-х–1960-х рр. уважало, що проект багатотомника з історії Української РСР ще не на часі, позаяк дальші перспективи десталінізації породжували чимало сумнівів і суперечностей. Тож позитивний ефект від декларування намірів щодо реалізації проекту багатотомника виявився доволі низьким.

Проектована багатотомна «Історія Української РСР», хоч і дозволила дещо розширити штати академічних установ та розбудувати певну інституціональну мережу, проте так і не змогла послабити / пом'якшити деформаційні засади у конструюванні та репрезентації республіканської історії. Наприкінці 1950-х рр., попри підготовку проспекту та низки текстів, роботи над багатотомником спершу відсовуються на другий план, а згодом майже повністю припиняються.

У другій половині 1950-х рр. розгорнулася робота і над двотомником «Історія Києва», котрий готувався на виконання постанови Бюро Київського обкому КПУ, ухваленої у вересні 1954 р. Зокрема, 6 червня 1956 р. на засіданні Президії АН УРСР було затверджено редколегію науково-популярного видання «Історія Києва» у складі: О. Касименко (головний редактор), В. Голобуцький, П. Гудзенко, О. Парасунько та П. Тронько¹⁸¹. Обидва томи були видані у 1959–1960 рр.

¹⁷⁹ Доповідна записка Інституту історії АН УРСР про стан та завдання розвитку допоміжних історичних наук в УРСР [не пізніше 1959 р.] // Історія Національної академії наук України. 1956–1960. — Ч. 1. — С. 477–478. [Електронне видання]. — Режим доступу: http://www.irbis-nbu.gov.ua/E_LIB/00003680/

¹⁸⁰ Стенограма республіканської наради з питань розвитку допоміжних історичних наук. 14–15 травня 1959 р. — Арк. 2, 6, 198, 201; та ін.

¹⁸¹ Протокол № 33-б засідання Президії Академії наук УРСР від 6 червня 1956 р. // Історія Національної академії наук України. 1956–1960 / Голов. ред. О. С. Онищенко; упоряд. Л. М. Яременко, Г. В. Індиченко, С. В. Старовоїт та ін. — К., 2015. — Ч. 2: Додатки. — С. 48. [Електронне видання]. — Режим доступу: http://www.irbis-nbu.gov.ua/E_LIB/00003681/

Незважаючи на «заморозку» проекту багатотомника, колективні, як правило, кількатомні праці протягом 1960-х — на початку 1970-х рр. посіли домінуюче становище на полі республіканського історіописання. Зокрема, впродовж цього періоду виходять із друку «История Киева» (К., 1963–1964. — Т. 1–2), «Історія селянства Української РСР» (К., 1967. — Т. 1–2), «Історія робітничого класу Української РСР» (К., 1967. — Т. 1–2), «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу» (К., 1967–1969. — Т. 1–3), «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні» (К., 1967. — Т. 1–2) та ін.

Більше того, 29 травня 1962 р. ЦК КПУ ухвалив постанову «Про видання “Історії міст і сіл Української РСР”», котра санкціонувала початок науково-методичної та організаційно-технічної роботи над багатотомним проектом «Історія міст і сіл Української РСР», а також затвердила Головну редакційну колегію цього видання.

Зауважимо, що ідея цього багатотомника постала не випадково. Ще на початку 1941 р. планувалася підготовка двотомної збірки «Визначні місця України» з виразними героїчними конотаціями, хоч і з наголосом на воєнно-революційних подіях¹⁸². Наприкінці 1943 р. ініціювався проект зі створення Комісії по складанню історії українських міст і сіл при Відділі суспільних наук АН УРСР, яка мала запрацювати після реєвакуації академічних інституцій¹⁸³. Отож ідея, як то кажуть, витала в повітрі...

Зрештою, 1967 р. були опубліковані перші томи з обсягу проекту «Історія міст і сіл Української РСР». Зокрема, у редакційній передмові до тому, присвяченого Харківській області, наголошувалося: «Том “Харківська область” є частиною створюваної за постановою ЦК КП України на громадських засадах 26-томної праці “Історія міст і сіл Української РСР”, яка присвячується знаменному ювілею — 50-й річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції»¹⁸⁴.

Та, попри означення «на громадських засадах», 18 жовтня 1967 р. ЦК КПУ ухвалив постанову «Про стан підготовки і видання “Історії міст і сіл Української РСР”», зокрема доручив АН УРСР забезпечити наукове керівництво та методичну підтримку проекту. У свою чергу 18 січня 1968 р. Президія АН УРСР ухвалила постанову № 20 «Про заходи по виконанню постанови ЦК КП України від 18 жовтня 1967 р. “Про стан підготовки і видання “Історії міст і сіл Української РСР”».

¹⁸² Білоусов С. М. Створимо героїчну історію міст і сіл України [про видання двотомного зб. «Визначні місця України до 25-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції»] // Більшовицька зброя (Суми). — 1941, 25 квітня. — № 97. — С. 2

¹⁸³ Протокольна постанова Президії АН УРСР про затвердження плану реєвакуації установ АН УРСР в Україну (12 листопада 1943 р.) // Історія Національної академії наук України (1941–1945): У 2 ч. / Відп. ред. О. С. Онищенко; упоряд. Л. М. Яременко, В. А. Кучмаренко, Л. І. Стрельська, С. В. Старовойт, В. М. Удовик, Н. І. Малолетова. — К., 2007. — Ч. 1: Документи і матеріали. — С. 229.

¹⁸⁴ Від редакційної колегії тома // Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К., 1967. — С. 5.

Академічне керівництво схвалило рішення дирекції Інституту про переведення 10 співробітників з інших відділів до спеціалізованого відділу історії міст і сіл УРСР, а також закріплення за співробітниками окремих томів, організацію систематичних виїздів до областей та низку інших заходів¹⁸⁵. У певному розумінні «Історія міст і сіл Української РСР» була своєрідною спробою переформатувати вже звичну та усталену форму колективних праць за рахунок масованого залучення місцевих кадрів, передусім краєзнавців, музейників, архівістів, викладачів, бібліотекарів, учителів і навіть звичайних шанувальників історії.

До 50-річчя Жовтневої революції 1917 р. був приурочений й інший колективний проект — оновлена версія двотомної «Історії Української РСР». Відзначимо, що опрацювання й переробка тексту попередньої версії «Історії Української РСР» зразка 1950-х рр. розпочалося ще 1961 р. Причому завершення переробки всього тексту планувалося на квітень 1963 р.¹⁸⁶

Однак, роботи з трансформації двотомника традиційно затягнулися. Відтак двотомник був переданий до видавництва «Наукова думка» тільки 1965 р. Того ж року були підготовлені макети обох томів і навіть анонсувалося видання двотомника у 1966 р.¹⁸⁷

Певну роль у гальмуванні проекту двотомника «Історія Української РСР» відіграла вже звична процедура багаторівневого «горнила», а також перевантаженість Інституту низкою великих колективних проектів, більшість яких планувалася до 50-річчя Жовтневої революції 1917 р. Але найбільше до затримки видання двотомника спричинилася зміна поточної політичної кон'юнктури, пов'язана з післяхрущовською добою.

За інформацією К. Дубини, «колектив Інституту історії АН УРСР підготував нове двохтомне видання “Історії Української РСР”. Ми зробили верстку 30 примірників з тим, щоб ознайомити нашу наукову громадськість, обговорити і ще, може, покращити в самому змісті цей I том. Щодо II тому, ми забрали його з видавництва, там є багато зауважень, які зв'язані з останніми Пленумами ЦК КПРС...»¹⁸⁸. Отож корекція й доробка текстів двотомника у світлі політичної й ідеологічної кон'юнктури, як і у 1940-і–1950-ті рр., зумовила затримку чергової версії республіканської історії.

Відзначимо, що обговорення першого тому макета «Історії Української РСР» розгорталось у порівняно спокійній і розміреній атмосфері, в якій часом навіть проступав дух повсякденної та монотонної рутини. Причому дехто з учасників

¹⁸⁵ Постанова Президії АН УРСР № 20 від 18 січня 1968 р. «Про заходи по виконанню постанови ЦК КП України від 18 жовтня 1967 р. “Про стан підготовки і видання “Історії міст і сіл Української РСР”» // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 240–243.

¹⁸⁶ Річний звіт про наукову діяльність Інституту історії АН УРСР за 1962 р. — Арк. 9.

¹⁸⁷ Річний звіт про наукову роботу Інституту історії АН УРСР за 1965 р. — Арк. 4.

¹⁸⁸ Стенограма обговорення макета I тому «Історії УРСР» (15–26 лютого 1965 р.) // НА ІУ. — Оп. 1. — Спр. 81. — Арк. 2.

обговорення навіть обстоював думку, що йдеться навіть не про нову версію, а про третє перероблене видання двотомника зразка 1950-х рр.¹⁸⁹

Проте в окремих виступах порушувалися справді-таки цікаві та гострі проблеми, які дещо піднімали градус полеміки. Приміром, варто згадати думку Ф. Шевченка про необхідність пов'язати у спеціальному параграфі процес виникнення / зародження українського козацтва з формуванням козацько-української нації¹⁹⁰. Слід відзначити й питання висунуте І. Гуржієм щодо статусу / становища України у складі царської Росії, котре він сформулював у вигляді дилеми: колонія чи напівколонія, хоч очевидно схилився до останньої тези¹⁹¹.

Водночас низка викладачів вузів вказувала на певну переобтяженість викладу загальноросійськими матеріалами і навіть пропонували деяке скорочення таких сюжетів¹⁹². Натомість автори здебільшого не погоджувалися із зазначеними пропозиціями. Наприклад, К. Гуслистий категорично відкидав цей підхід, але відзначав, що «останнім часом великий натиск робиться» саме щодо скорочення частки загальноросійського матеріалу¹⁹³.

Іноді обговорення пожваблювалася за рахунок словесної пікіровки між учасниками засідання, наприклад М. Рубачем і К. Стецюк. Але окремі полемічні сплески не могли суттєво змінити доволі монотонний і сповільнений характер цього дійства, котре помітно різнилося з підвищеною тональністю, емоційною експресією та повсюдною напругою, які побутували на подібних нарадах і обговореннях кінця 1940-х — початку 1950-х рр.

Обидва томи «Історії Української РСР» побачили світ 1967 р. Конструкція першого тому безперечно наслідувала архітектоніку відповідного тому республіканської історії зразка 1950-х рр. Більше того, у першому томі видання 1967 р. співпадала не тільки загальна кількість розділів (15) із першим томом «Історії Української РСР» зразка 1953 р., а й навіть назви низки розділів. Отож із 15 розділів першого тому видання 1967 р. 10 розділів (I, II, III, V, VI, VII, VIII, X, XII та XV) повністю (дослівно!) співпадали з назвами розділу першого тому видання 1953 р. Назви інших розділів вирізнялися лише незначними уточненнями редакційного характеру, котрі в жодному разі не змінювали просторово-хронологічні сегменти у конструкції першого тому¹⁹⁴.

Єдина хронологічна корекція, котру споглядаємо у XIII і XIV розділах, стосувалася розмежування періодів царської реакції та революційного піднесення. У виданні 1953 р. вона представлена у назвах цих розділів — «Україна в роки столи-

¹⁸⁹ Стенограма обговорення макета I тому «Історії УРСР» (15–26 лютого 1965 р.). — Арк. 11, 268.

¹⁹⁰ Там само. — Арк. 97–98.

¹⁹¹ Там само. — Арк. 347–348.

¹⁹² Там само. — Арк. 74–77.

¹⁹³ Там само. — Арк. 78.

¹⁹⁴ Див. докладніше: Додаток 3. Зміст двотомників «Історія Української РСР» (К., 1953, 1956) та (К., 1967)

пінської реакції (1908–1912 рр.)» та «Україна в роки нового революційного піднесення (1912–1914 рр.)». У виданні 1967 р. відповідно — «Україна в роки реакції (1907–1910 рр.)» та «Україна в роки нового революційного піднесення (1910–1914 рр.)».

На тлі спадкоємності змісту першого тому «поважні» зміни споглядаємо у конструкції другого тому видання 1967 р., в якому з'явилося два нові розділи, порівняно з другим томом зразка 1956 р. — «X. Українська РСР в період завершення будівництва соціалізму (1951–1958)» та «XI. На шляху до комунізму (1959–1965)». Дещо змінилися й назви інших розділів другого тому та хронологічна локалізація знаменних віх «соціалістичного будівництва», як-от «соціалістична реконструкція» і т. п. Проте ці редакційні корективи радше відображали впровадження новітніх ідеологічних настанов, аніж істотні концептуальні й конструктивні метаморфози в архітектоніці другого тому.

Не випадково у вступі наголошувалося, що «ця праця є *новим, переробленим і доповненим* виданням двотомного курсу “Історії Української РСР”, який охоплює історію українського народу від найдавніших часів до наших днів»¹⁹⁵. Проте у цій передмові жодним словом не згадувалися попередні видання першого тому, хоч двотомник й означувався словом «курс», яке набуло сумнозвісної популярності за доби сталінізму.

Не змінилися й установчі конотації, зокрема окреслювалися й артикулювалися дискурси «класової боротьби», «віковічної дружби» з російським народом, «возз'єднання» України з Росією та «героїчної боротьби українського народу» з іноземними загарбниками і супроти соціального й національного поневолення. Останні лише обрамлювалися й актуалізувалися новітніми на той час рішеннями партійних з'їздів.

Та й рецепція видання 1967 р. виявилася досить буденною, порівняно з публікаціями двотомника зразка 1950-х рр., яке спричинило чимало гострих і навіть провокативних відгуків. Натомість наприкінці 1960-х рр. вихід двотомника розглядався як один із багатьох заходів до ювілейної річниці «Великого Жовтня».

Скажімо, у рецензійному дописі В. Маркіної відзначалося: «Вийшло у світ перероблене і доповнене двотомне видання “Історії Української РСР”. Це знаменна подія в науковому житті республіки. *Колективна монографія Інституту історії АН УРСР цілком відповідає сучасному рівню вітчизняної історичної науки*»¹⁹⁶. У такому ж дусі була витримана й рецензія В. Спицького, котрий зазначав, що «колектив науковців створив цінну працю, яка відтворює дійсну історію українського народу. *Двотомник “Історія Української РСР” є солідним і важливим вкладом в скарбницю історичної науки*»¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Передмова // Історія Української РСР у двох томах. — К., 1967. — Т. 1. — С. 5.

¹⁹⁶ Маркіна В. А. Рец. на кн.: Історія Української РСР. — К.: Наук. думка, 1967. — Т. 1. — 808 с. // УІЖ. — 1968. — № 1. — С. 145.

¹⁹⁷ Спицький В. Є. Рец. на кн.: Історія Української РСР. — К.: Наук. думка, 1967. — Т. 2. — 860 с. // Там само. — С. 147.

Згодом на сторінках «Українського історичного журналу» надрукували й коротеньку замітку про низку фактографічних помилок на сторінках першого тому, а також про порушення хронологічної послідовності у викладі подій напередодні Першої світової війни¹⁹⁸. Однак, загальний інтерес до двотомника з республіканської історії зазвичай походив із царини дидактичних потреб, які здебільшого були актуальні для викладачів тодішніх вузів й університетів.

Отож двотомник зразка 1967 р. продемонстрував зростаючу інерційність тодішніх колективних праць. Останні «рухалися» по вузькому «коридору», окресленому радянським каноном ще у середині 1950-х рр., і були повністю закритими навіть для поміркованих і паліативних концептуальних пропозицій, які потроху проступали за часів «запізнілої відлиги».

У другій половині 1960-х — на початку 1970-х рр. розроблялася та планувалася й ціла низка інших науково-дослідних проектів, монографій, колективних праць, збірок джерел тощо. Зокрема, варто згадати чотиритомну «Радянську енциклопедію історії України» (К., 1969–1972), котра де-факто була своєрідною відповіддю на публікацію низки томів «Енциклопедії українознавства» на теренах української діаспори.

У підготовці цього чотиритомника активну участь брали співробітники Інституту історії АН УРСР, хоч подані енциклопедичні гасла зазнали масштабної редакційної чистки, котра відсікла значну частину інформативних відомостей. Скажімо, Я. Ісаєвич у листуванні з О. Компан розповідав про суцільне спотворення та вихолощення його статей, поданих до «Радянської енциклопедії історії України». Зокрема, в одному з листів він зазначав: «Багато прикростей приніс мені 3 том РЕІУ. Кілька моїх статей дуже скоротили, а статтю «Медієвістика» не лише скоротили, але й перекрутили. Я колись привезу Вам первісний варіант — може навіть попробую його десь опублікувати... Натомість [редакція] додала багато свого, аж прикро читати...»¹⁹⁹.

На відміну від багатотомних колективних робіт персональні дослідницькі практики 1960-х рр. вирізнялися більшим динамізмом і, попри ідеологічну зашореність, продукували певні новації і концептуальні пропозиції, наскільки це дозволяла «доба Шелеста». Звісно, останні не могли бути кардинальними та всеохопними, зокрема вбиралися в прийнятні для радянського культурного простору шати, але саме в них намічались можливі, принаймні потенційні сценарії еволюції республіканського чи «паралельного» наративу.

Зрештою, від середини 1950-х рр. з'явилася ціла низка українських реформістських (ревізійністських нонконформістських)²⁰⁰ істориків (О. Апанович, І. Бой-

¹⁹⁸ Пилипчук І. В. Кілька неточностей в «Історії Української РСР». — [К., 1967. — Т. 1. — 808 с.] // УІЖ. — 1968. — № 11. — С. 159.

¹⁹⁹ Листи Ісаєвича Я. Д. до Компан О. С. [автограф; кін. 1960-х — поч. 1970-х років] // ЦДАМЛМ. — Ф. 279. — Оп. 4. — Спр. 234. — Арк. 11.

²⁰⁰ Винар Л. «Український історик» і сучасний стан української історичної науки. — Нью-Йорк–Мюнхен, 1980. — С. 5–6; Мигул І. Українська радянська історіографія про

ко, І. Бутич, В. Голобуцький, І. Гуржій, Я. Дзира, О. Компан, І. Крип'якевич, О. Лугова, М. Марченко, Ф. Шевченко та ін.), які у своїх текстах прагнули помітно розсунути / обійти межі радянського історіописання, принаймні його «паралельної» — республіканської версії. Більшість із них у тому чи іншому вигляді була свого часу пов'язана з академічним інституціональним майданчиком — Інститутом історії АН УРСР.

На думку С. Величенка, реформістські історики у постсталінську добу прагнули зменшити обсяг російськоцентричного представлення історії УРСР²⁰¹. Така «ревізія» була частковою, паліативною, прихованою та репрезентувалася у вигляді доповнень, розширень, уточнень і переінакшень офіційних дискурсів «класової боротьби», «народного героїзму», «історичної прогресивності» і т. п. Загалом йшлося про спроби ширшого представлення українських сюжетів і проблем, але у вигляді ідеологічно коректних пропозицій і оцінок.

З такої перспективи канонічні настанови використовувалися як установчі концепти, проте дещо змінювалися контексти їх ужитку, щоби просунути українські сюжети, зокрема продемонструвати лояльність місцевих авторів до радянського центру. Зокрема, класовий дискурс уживався українськими істориками для представлення певних постатей або сюжетів під машкарою їхньої гаданої «прогресивності». Крім того, науковці послуговувалися і видозміненим «народницьким» дискурсом, який дозволяв тою чи іншою мірою представити, хоча б частину «дожовтневої» історіографічної спадщини у світлі змагань і потуг «народних мас».

Такі пропозиції споглядаємо на ґрунті потрактування рівноправності Переяславського договору 1654 р., визнання існування української державності чи її елементів за доби Б. Хмельницького, обстоювання автономії Гетьманщини, поширення тези про колоніальне становище українських земель в імперії Романових у ХІХ — на початку ХХ ст. і т. п.

Приміром, І. Бойко стверджував, що «входження України до складу Російської держави, згідно рішення Переяславської ради 8 січня 1654 р., поклато *новий етап у розвитку української національної державності*. Всі органи влади, що створилися в ході Визвольної війни, залишилися і продовжували виконувати всі належні їм державні функції — внутрішні і зовнішні. *Українська національна державність у роки Визвольної війни є незаперечним фактом*»²⁰². Ця розвідка І. Бойка

українську революцію та 1920 роки // Сучасність. — 1984. — № 9. — С. 68–69; Величенко С. Суперечливі схеми національної історії: російські та українські інтерпретації власної минувшини // Схід–Захід: Історико-культурологічний збірник. — Харків, 2002. — Вип. 5. — С. 34–35; Яремчук В. Минуле України... — С. 475.

²⁰¹ Velychenko S. Shaping Identity in Eastern Europe and Russia: Soviet Russian and Polish Accounts of Ukrainian History, 1914–1991. — New York, 1993. — P. 164.

²⁰² Бойко І. Д. До питання про державність українського народу в період феодалізму // УІЖ. — 1968. — №8. — С. 32.

привернула увагу й діаспорних колег²⁰³. Схожі пасажі стосовно української державності споглядаємо у студіях В. Дядиченка²⁰⁴, О. Компан²⁰⁵ та ін., а також у роботах І. Крип'якевича та Ф. Шевченка, присвячених добі Хмельниччини.

Та найрадикальнішою студією того часу безперечно слід уважати розвідку М. Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання?», яка планувалася для публікації в «Українському історичному журналі». Вочевидь, вона постала не спонтанно, а була відображенням тих думок, що циркулювали в академічному середовищі²⁰⁶. Сам автор визнавав, що студію було написано за прямою пропозицією дирекції Інституту (К. Дубини й І. Гуржія) 1966 р.²⁰⁷, хоч, імовірно, вона виявилася більш радикальною за авторською постановкою проблеми.

Зрештою, ситуація з розвідкою М. Брайчевського відображала ті загальні метаморфози, котрі сталися з офіційним каноном протягом 1950-х–1960-х рр., оскільки сам термін «приєднання» повсюдно вживався в українському радянському історіописанні ще наприкінці 1930-х — на початку 1940-х рр. За політичних обставин другої половини 1960-х рр. студія М. Брайчевського ледве чи могла бути оприлюднена в УРСР. Натомість вона протягом кількох років циркулювала у вигляді самвидаву та, зрештою, була видрукувана за кордоном²⁰⁸.

Утім, поставали й інші варіації розширення діапазону українських сюжетів і проблем у межах радянського «великого тексту», хоч і не такі радикальні, як у випадку М. Брайчевського. До таких спроб варто віднести історичні студії О. Апанович. Якщо подивитися на ранні тексти історика, то в них незаперечно виявляємо інтелектуальний вплив робіт її наукового наставника — К. Гуслистого, в яких ширилися спроби сполучити героїчний і народницький дискурси, особливо за часів радянсько-німецької війни 1941–1945 рр.

За установчий концепт О. Апанович зазвичай слугувала перелицьована народницько-романтична ідея про історичне призначення чи місію козацтва оборонити український народ. Ця ідеалістична підкладка була замінена на класову підоснову і перетворилася в тезу про козацтво як «військову силу українського народу», що боронила його від соціального й національно-релігійного пригноблення та простувала до «об'єднання двох братських східнослов'янських народів».

²⁰³ Mackiw T. The Development of Ukrainian Historiography // Ukrainian Review. — 1986. — Vol. 34, no. 4. — P. 55–56.

²⁰⁴ Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст. / Відп. ред. І. О. Гуржій. — К., 1959. — С. 33–35.

²⁰⁵ Компан О. С. Міста України в другій половині XVII ст. / Відп. ред. М. І. Марченко. — К., 1963. — С. 139–140.

²⁰⁶ Рубльов О. С. У пошуках правди історії: Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977 рр.). — С. 28–29.

²⁰⁷ Брайчевський М. Приєднання чи возз'єднання? Триптих // Переяславська рада 1654 року: Історіографія та дослідження. — К., 2003. — С. 408.

²⁰⁸ Його ж. Приєднання чи возз'єднання? Критичні зауваги з приводу однієї концепції. — Торонто, 1972. — 66 с. Див. також: Ісаєвич Я. Д. «Приєднання чи возз'єднання?» М. Брайчевського — переломна подія в українській історіографії // Старожитності Русі-України: Зб. наук. пр. — К., 1994. — С. 242–249.

Таким чином, виводилася й обґрунтовувалася думка про прогресивне значення / роль козацтва. Приміром, спільна монографія О. Апанович та К. Гуслистого навіть мала відповідну назву — «Запорозька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу» (К., 1954).

Та особливе місце у науковій спадщині О. Апанович посідала монографія, присвячена збройним силам України першої половини XVIII ст. «Директор Інституту історії К. К. Дубина розповідав мені, що у нього відбулася розмова з першим секретарем ЦК КПУ (П. Ю. Шелестом. — *Авт.*), який запропонував щось ще видати з моїх праць. К. К. Дубина відповів, що у видавництві “Наукова думка” два роки лежить книжка О. М. Апанович “Збройні сили України першої половини XVIII ст.”. Шелест наказав: “Видати цю книжку якнайшвидше і якнайкраще”. Отже, моїм “Збройним силам” неймовірно пощастило», — згадувала авторка²⁰⁹.

Передусім, варто підкреслити, що це не була студія з «подієвої історії», а праця, в якій козацтво розглядалося як військово-соціальна структура²¹⁰. Тому архітектоніка цієї роботи вибудована в дусі суцільної синхронії, себто зіставлення в одному часовому проміжку побутування козацтва в різних контекстах і зрізах.

Такий спосіб розгортання матеріалу докорінно відрізняв цю монографію від інших праць О. Апанович, оскільки він потребував від історика неабиякої майстерності, щоби не повторюватися, логічно вибудовувати аргументацію, жорстко контролювати каузальний зв'язок, уміло переходити від однієї частини до іншої тощо. До того ж таких вимог досить складно дотримуватися в межах одного хронологічного сегмента та за генералізації провідної проблематики студії, позаяк будь-яка структура іманентно містить найпростіший елемент / елементи, зв'язок між ним та ті функції і властивості, котрі вона витворює.

Отож вислідом монографії О. Апанович була думка про те, що саме автономія козацтва була тією підвалиною, на яку спиралася міць козацького війська. Більше того, авторка обстоювала тезу, що саме існування «*козацького війська являло собою один з елементів автономії*»²¹¹.

Водночас мали місце спроби часткової реабілітації деяких українських істориків (Д. Багалія, М. Драгоманова, М. Костомарова, О. Лазаревського, О. Єфименко, Д. Яворницького і навіть М. Грушевського й П. Куліша) та їхнього наукового доробку. Зокрема, у 1970 р. Інститут виступав з ініціативами щодо видання тритомника вибраних робіт М. Костомарова²¹² та чотиритомника вибраних праць Д. Яворницького²¹³.

²⁰⁹ Апанович О. Федір Павлович Шевченко: історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина // «Істину встановлює суд історії». — Т. 1. — С. 33.

²¹⁰ *Її ж.* Збройні сили України першої половини XVIII ст. — К., 1969. — 221 с.

²¹¹ Там само. — С.10.

²¹² Меморандум Інституту історії АН УРСР відділові науки і вузів ЦК КПУ щодо необхідності видання тритомника вибраних праць М. І. Костомарова (25 травня 1970 р.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 293–295.

²¹³ Доповідна записка Інституту історії АН УРСР відділові науки і вузів ЦК КПУ щодо доцільності публікації чотиритомника вибраних праць Д. І. Яворницького від 18 травня 1970 р. // Там само. — С. 289–292.

1966 р. у розвідці І. Бойка й Є. Кирилюка «Михайло Грушевський (3 нагоди сторіччя від дня народження)»²¹⁴ та статті Ф. Шевченка «Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну?» були зроблені перші спроби паліативної реабілітації М. Грушевського як українського вченого-історика. Зокрема Ф. Шевченко, попри низку канонічних оцінок і коментарів, репрезентував М. Грушевського як історика зі світовим ім'ям²¹⁵. Обидві розвідки набули неабиякого розголосу на теренах радянської України²¹⁶, хоч і були доволі скептично сприйняті діаспорними вченими²¹⁷.

Вірогідно, саме роздуми М. Грушевського про «історичний суд» або «суд історії» підштовхнули Ф. Шевченка до спроби реконцептуалізувати та представити цю ідею у межах республіканського наративу. Не випадково розвідка «Про суд історії»²¹⁸ була видрукувана за кілька місяців після того як вчений опублікував іншу резонансну статтю «Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну?».

Зауважимо, що розумування Ф. Шевченка суперечили одному з положень тодішнього канону про вирішальну роль «об'єктивних законів» суспільного розвитку, котрі повсюдно вносили «залізу» необхідність невинного «поступу» і «формаційного порядку» на історичні обшири. Натомість він не тільки вказував на їх релятивність, а й ще висловлював думку про можливості їхнього застосування відповідно до певного історичного часу! Причому кінцеві авторські зауваги сприймалися майже як відкритий закид на адресу фанатичних прибічників радянського канону: «Для дурнів в усіх випадках законів не пишуть»²¹⁹.

Зрештою, Ф. Шевченко резюмував наведені думки закликком до читача — зважати на рішення й вироки «суду історії». Варто наголосити, що первісна версія цієї статті мала інше, майже символічне закінчення: «Всі суцці — “Встаньте, суд історії йде”. Слухайте, зважайте на його рішення, вироки, бо стосується він не тільки минулого, але й вчить сучасників»²²⁰.

²¹⁴ Стаття І. Бойка та Є. Кирилюка у газеті «Літературна Україна» «Михайло Грушевський: 3 нагоди 100-річчя від дня народження» // Там само. — С. 222–231.

²¹⁵ Шевченко Ф. П. Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну? // УІЖ. — 1966. — № 11. — С. 24.

²¹⁶ Меморандум КДБ УРСР ЦК КП України щодо відгуків інтелігенції республіки на статтю «Михайло Грушевський», оприлюднену «Літературною Україною» 30 вересня 1966 р. (1 грудня 1966 р.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 231–235.

²¹⁷ Л. В. [Винар Л.-Р.] Рец. на ст.: Шевченко Ф. П. Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну (УІЖ. — 1966. — № 11. — С. 13–30) // Укр. історик. — 1967. — № 1/2. — С. 124.

²¹⁸ Шевченко Ф. П. Про суд історії // УІЖ. — 1967. — № 2. — С. 45–54.

²¹⁹ Там само. — С. 54.

²²⁰ Шевченко Ф. П. Суд історії. Стаття та нотатки [машинопис та чорновий автограф; м. Київ, 21 груд. 1966 р.] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 166. — Арк. 21.

Публікація Ф. Шевченка про «суд історії» згенерувала складні і різноманітні оцінки та реакції. Схвально, хоч і з певними застереженнями, про цю статтю відгукнувся М. Рубач — один із непримиренних критиків монографії Ф. Шевченка у червні 1960 р. Відтак Ф. Шевченко занотував: «М. А. Рубач (підкреслення Ф. Шевченка. — *Авт.*). Прочитав з інтересом. Цікаво, гостро, хоч і є окремі місця з приводу яких можна і потрібно поговорити. Я сам читаю лекції в ІПК про досвід історії і багато ваших думок співпадають з моїми. Є ряд питань, які вимагають дальшої розробки і уточнення»²²¹.

Про значний резонанс цієї розвідки Ф. Шевченка згадував Я. Дзира²²², а Ю. Сливка зараховував її до знакових публікацій тієї доби²²³.

Зазначимо, що на сторінках мюнхенської «Сучасності» розвідку Ф. Шевченка про «суд історії» розглядали у контексті пошуку морального призначення / місії інтелектуалів-шістдесятників, які пов'язували з тодішніми практиками істориків-ревізійців. «*Цей новий напрям, який був головно, але не виключно пов'язаний з Інститутом історії Академії Наук УРСР і Українським історичним журналом, навіть твердив, що нова інтерпретація та реабілітація української історії чи історіографії є моральним "обов'язком", що мусить бути виконаний, інакше історія "судитиме" українських радянських істориків шістдесятих років*», — підкреслював І. Мигул²²⁴.

Утім, якщо більшість персональних практик істориків-ревізійців була спрямована на часткове розширення / уточнення / переінакшення радянського канону, то спроби його модифікації чи модернізації у республіканській історіографії споглядаємо лише у текстах поодиноких дослідників, зокрема О. Компан. Її наукові інтенції були зорієнтовані на переосмислення марксизму, принаймні його вульгаризованої та офіційно канонізованої радянської варіації у національно-культурному й гуманістичному сенсі.

Такі устремління поставали у душі спроб «нового» прочитання і потрактування марксизму у радянській соціогуманітаристиці 1960-х рр. із наголосом на його культурницьких і гуманістичних вимірах, або акцентуванні на ранніх текстах «класиків» з їх неоднозначними смислами. У цьому річищі варто сприймати й творчі експерименти О. Компан, як-от емоційно-художнє та гуманістичне прочитання марксистської спадщини. Скажімо, дослідниця відзначала «*дивовижну емоційність*» викладу Марксом і Енгельсом найскладніших філософських питань»²²⁵.

²²¹ Шевченко Ф. П. Суд історії. Стаття та нотатки [машинопис та чорновий автограф; м. Київ, 21 груд. 1966 р.]. — Арк. 22.

²²² Дзира Я. Десятиріччя творчого спілкування. — С. 153.

²²³ Сливка Ю. Ф. П. Шевченко у моїх споминах // «Істину встановлює суд історії». — Т. 1. — С. 233.

²²⁴ Мигул І. Українська радянська історіографія про українську революцію та 1920 роки. — С. 68.

²²⁵ Компан О. С. Єдність світового історичного процесу / Відп. ред. Ф. П. Шевченко. — К., 1966. — С. 5.

В іншій студії О. Компан підкреслювала: «...ми звикли до строго математично точних формулювань основоположників наукового соціалізму. Ми знаємо, як багато вони доклали зусиль, щоб зробити наше мислення послідовно науковим. Але ми часто забуваємо про емоційно-художнє, глибоке духовне багатство марксистської спадщини, те, без чого марксизм не був би марксизмом»²²⁶. Відтак О. Компан наголошувала на «емоційному сприйманні історичної дійсності» у текстах «класиків»²²⁷.

З сучасної перспективи таке акцентування авторки сприймається як заклик до іншого прочитання й потрактування марксизму. Звичайно, тодішня рецепція не була такою радикальною, проте все ж таки концептуальна пропозиція О. Компан вводила / пропонувала нетрадиційне представлення марксизму. Так чи інакше, дослідниця віднайшла цілу низку прикладів, коли «класики» відгукувалися про історичні та культурні пам'ятки у піднесено-емоційному й пристрасному-експресивному вигляді.

Ба більше, О. Компан прагнула пов'язати марксистську спадщину з традиціями європейського гуманізму, себто надати марксизму гуманістичного сенсу! *«К. Маркс і Ф. Енгельс були гідними спадкоємцями і критичними інтерпретаторами кращої пори європейського гуманізму з його пильною увагою до людини. Вони безмежно збагатили саме поняття гуманізму, поставивши його на тверду основу економічної теорії»*²²⁸.

Загалом О. Компан акцентувала увагу на недолугості і навіть шкідливості ігнорування класичної спадщини, зокрема натякала на скептично-негативне ставлення до дожовтневого спадку, котре повсюдно побутувало у наукових, освітніх та культурних практиках за радянської доби. Натомість вона трималася думки про єдність і навіть інтегральний характер усієї культурної спадщини людства, незалежно від часу, просторових обширів і соціальних підоснов її творення.

Зазвичай О. Компан порушувала гострі та злободенні питання охорони культурно-історичної спадщини, незважаючи на те, що такі виступи на той час несли вповні реальні загрози для неї особисто. Приміром, виступаючи на науковій конференції, присвяченій багатотомному проекту «Історії міст і сіл Української РСР», дослідниця дошкульно зауважила: *«Неправильне поняття атеїстичного виховання веде до загибелі пам'яток культури, цього зодчества, котре збереглося, головним чином, у спорудах, пов'язаних із релігійним культом. Саме вони, ці пам'ятки, зазнали величезних руйнацій у зв'язку з неправильним розумінням атеїстичної пропаганди. Якщо згадати “12 стільців”, то Остап Бендер був*

²²⁶ Її ж. Культурна спадщина в світлі марксистсько-ленінської теорії (Матеріали на допомогу лекторові). — К., 1970. — С. 3.

²²⁷ Там само. — С. 14.

²²⁸ Там само. — С. 5.

атеїстом-матеріалістом, але весь цей матеріалістичний світогляд зводився до заяви, що бога немає»²²⁹.

Зрештою, О. Компан повсякчас обстоювала думку про згубність вибіркового й упередженого сприйняття історичних пам'яток на полі культури. «В світлі марксистсько-ленінського вчення є потреба усвідомлення наукової цінності культурної спадщини всіх періодів історії, від найдавніших часів до наших днів. *Замовчування якоїсь з частин історії було б обкраданням самих себе, і не лише себе, але й людства в цілому, оскільки ізольованих історій не існує, і вітчизняна історія становить частину всесвітньої*», — зазначала дослідниця²³⁰.

Отож О. Компан не тільки висувала тезу про універсальний і всесвітній характер історичного досвіду, а й фактично постулювала світовий масштаб і критерії його висвітлення та представлення у розрізі будь-якої національної історії, передусім стосовно української минувшини. Причому дослідниця потрактовувала всесвітній характер історичного процесу з перспективи як просторово-територіальної, так і часової єдності²³¹.

«Єдність» історичного процесу, насамперед у його культурній площині, тлумачилася О. Компан не з перспективи нав'язування «однорідного цілого», а у сенсі «єдності інтегральної»²³². Саме звідси походила її ідея «точного знання» («точної науки») на ниві історії, котра пов'язувалася не стільки з плеканням одноманітної чи однорідної репрезентації минувшини, а з її культурною диференціацією, хоч і з виразним матеріалістичним рефреном.

Цей підхід якоюсь мірою був реконцептуалізацією відомого позитивістського конструкта кінця XIX — початку XX ст., що відображав вимоги натуралістичної програми пізнання на полі соціогуманітаристики, проте на теренах республіканського нарративу дозволяв розширити прокрустове ложе сумнозвісної формаційної теорії за рахунок низки термінів-інструментів. Останні мали відігравати певну інструментальну роль та продукувати ширші можливості для більш адекватного упорядкування великого фактографічного матеріалу, що не вкладався у догматичні межі радянських концептуальних схем. Суголосні ідеї, котрі тою чи іншою мірою корелюються з підходами О. Компан, циркулювали й у текстах тодішніх російських істориків-медієвістів М. Барга, Л. Баткіна, А. Гуревича, Б. Поршнева та ін.

Утім, О. Компан не обмежувалася загальними розумуваннями, а й прагнула застосувати свої ідеї до розробки низки проблем української історії. Зокрема, вона запропонувала своєрідне ранжування і диференціацію поняття «епоха» відпо-

²²⁹ Стенограма всесоюзної наукової конференції «Об опыте написания истории городов и сел, фабрик и заводов, колхозов и совхозов СССР». — Кн. 3: Стенограма засідання секції загальнометодичних проблем історичного краєзнавства. 24–25 травня 1972 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 596. — Арк. 328–329.

²³⁰ Компан О. Культурна спадщина... — С. 10.

²³¹ Її ж. Єдність світового історичного процесу. — С. 13.

²³² Там само. — С. 47.

відно до масштабу його вжитку та функціонального призначення — всесвітній і місцевий терени минувшини. Відтак дослідниця впроваджувала порівняльне зіставлення «епохи місцевого значення» з «всесвітньою добою», але з виразним просторовим («горизонтальним») рефреном. За великим рахунком, О. Компан уводила своєрідну територіальну синхронізацію історії, точніше намагалася впровадити «горизонтальну компаративістику» української й світової минувшини. Таке представлення світу історії було одним із найпоширеніших підходів в її дослідницькому інструментарії.

Спираючись на такі порівняльні запити О. Компан висувала тезу про «обуржуазнювання феодалного класу» на українських теренах у добу пізнього середньовіччя та ранньомодерних часів²³³, вважала очевидним перебільшенням положення про істотну відсталість українських міст, порівняно з західноєвропейськими²³⁴, обстоювала думку про епоху українського ренесансу²³⁵, наголошувала на нагальній потребі повернення поняття «середньовіччя» до широкого вжитку на обширах республіканської історіографії²³⁶ тощо.

Приміром, рецензійна стаття «Український ренесанс» викликала неабиякий розголос не тільки серед читачів «Літературної України», а й у республіканських партійних колах. Почасти про обставини, пов'язані з цією публікацією, довідуємося з листа О. Компан від 6 вересня 1971 р. до В. Півторадні: «Колись я написала в “Літ. Газету” («Літературну Україну». — *Авт.*) статтю “Український ренесанс”. Секретар ЦК Скаба наказав мене зняти з роботи за неї. І от в розпал події приїхала Апанович Ол[ена] Мих[айлівна] з Чернігова і каже, що познайомила там з Півторадні і той дуже добре говорив про злосчастну статтю. На другий день я одержала листи з Львова і Харкова і теж з добрим словом. Але Ви поклали початок. Потім за мене вступився Бажан, якому також стаття сподобалася, і я залишилася на роботі. Мене тоді рік травили і я всі деталі переживань добре пам'ятаю»²³⁷.

Своєрідну позицію О. Компан посідала і під час славнозвісної всесоюзної дискусії щодо проблематики т. зв. «міжформаційних стиків», котра актуалізувалася у радянському історіописанні протягом 1960-х рр. З одного боку, вона вважала, що останні дослідження з української літератури та мистецтва однозначно засвідчили яскравий характер українського відродження кінця XVI — першої половини XVII ст.²³⁸ Фактично дослідниця тою чи іншою мірою поділяла погляди про

²³³ *Її ж.* Єдність світового історичного процесу. — С. 39.

²³⁴ *Компан О. С.* Міста України в другій половині XVII ст. — С. 29–30.

²³⁵ *Її ж.* Український Ренесанс. Роздуми історика над проблемами мистецтвознавства // Літературна Україна. — 1967, 17 жовт. — № 82. — С. 4.

²³⁶ *Її ж.* Проблеми українського середньовіччя // Середні віки на Україні / Відп. ред. Ф. П. Шевченко. — К., 1971. — Вип. 1. — С. 9.

²³⁷ *Компан О. С.* — *Півторадні В. І.* [м. Київ, 6 верес. 1971 р.; 2 квіт. 1981 р.] // ІР НБУВ. — Ф. 274. — Спр. 1553–1554. — Арк. 1.

²³⁸ Переход от феодализма к капитализму в России: Материалы всесоюзной дискуссии / Отв. ред. В. И. Шунков. — М., 1969. — С. 251.

ренесансно-барокову підоснову української культури, що у викривленій, суперечливій, часто-густо химерній формі побутували у текстах низки українських учених-гуманитаріїв (як правило, не істориків!) упродовж 1960-х—1970-х рр.

З другого боку, О. Компан трималася думки, що, попри панування феодальних взаємин у російській та українській минувшині XVI–XVII ст., варто ввести мову про формування «буржуазних» зв'язків і навіть про специфічний сплав «феодалів» і «капіталістів» саме у цей час. Заразом авторка наголошувала на необхідності широких історико-соціологічних студій, які мали представити сутнісні риси історичних епох, зокрема «якісних граней доби у всесвітньо-історичному масштабі» за рахунок зіставлення з «внутрішньою історією» кожної країни²³⁹.

Низка доволі гострих спостережень і коментарів побутують і на сторінках її неопублікованої монографії 1972 р. — «Розвиток економічних зв'язків і суспільно-політичний лад на Україні XVIII ст.» Скажімо, дослідниця наголошувала на колоніальній політиці російського царату в Україні, котра гальмувала процес творення української нації. «Факти, викладені в цій праці, свідчать про те, що умови налагодження і зміцнення економічних зв'язків між українськими землями у XVIII столітті були дуже несприятливі і процес цей був уповільненим. Відповідно до уповільненості економічної консолідації країни було загальмовано і розвиток всієї суспільно-політичної надбудови, отже і процес формування української нації. Поряд з наявністю певної економічної спільності, спільності мови, звичаїв, традицій тощо не було єдиної спільної території, сформованої єдиної державності, різним був суспільно-політичний лад в різних частинах України. *Наприкінці століття царський уряд, вірний колоніалістській традиції, знищив залишки української державності, яка почала формуватись ще у попередні віки. При чому було знищено залишки державності, яка по своїй соціально-економічній природі стояла вище російського державного ладу.* Подібні явища зустрічаються в історії країн, в яких розвиток економіки не досяг стадії розвинутого промислового капіталізму, тобто стадії панування машинної індустрії», — стверджувала авторка у прикінцевих висновках монографічної студії²⁴⁰.

Низка спроб розширити / переінакшити чи обійти радянський історіографічний канон побутувала і в працях інших науковців. Наприклад, варто згадати тодішні дослідницькі практики Я. Дзири, зокрема опрацьований ним «Літопис Самовидця» (К., 1971), виданий у серії «Джерела з історії України». Крім того, Я. Дзира і В. Кук готували до друку текст літопису Г. Грабянки, проте не встигли його видати²⁴¹.

²³⁹ Переход от феодализма к капитализму в России: Материалы всесоюзной дискуссии. — С. 252.

²⁴⁰ Компан О. С. Розвиток економічних зв'язків і суспільно-політичний лад на Україні XVIII ст. — Київ, 1972 р. [машинопис із авторськими правками] // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 91. — Арк. 232.

²⁴¹ Особова справа Кука Василя Степановича. — Арк. 4; Величенко Степан: «Історія, історики й історіописання советських часів». Інтерв'ю з Ярославом Дзирою (Київ, осінь 1988 року) [Електронний ресурс]. — Частина 2. Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/en/intervyu/1201-stenohrama-rozmov-z-yaroslavom-dzyroi-u-1989-r-chastyna-2>

На початку 1970-х рр. «доба П. Шелеста» добігала свого логічного кінця. Вона спричинила доволі цікавий інтелектуальний парадокс, завдяки якому в одному культурному просторі, зокрема на інституціональному полі Інституту, дивовижним чином співіснували інерційні колективні практики багатотомних проектів і, водночас, самобутні устремління цілої низки академічних істориків, які балансували на межі між офіційним і неофіційним в оригінальних, авторських текстах. Та ці практики уриваються 1972 р., який став переломною і навіть трагічною віхою у персональних сценаріях буття цілої низки вчених Інституту.

Розділ VI

«Ера колективних багатотомників» та їхня роль у конструюванні образів минувшини (1972–1986)

1972 р. розпочинався мляво, розмірено та буденно, як і більшість років за часів т. зв. «розвинутого соціалізму», котрі пізніше нарекли метафоричним означенням «застій». Утім, на обширах радянської України цей рік приніс тривожні звістки, зокрема низку повідомлень про арешти інакодумців і репресії щодо «політично неблагонадійних осіб». «У п'ятницю 14 січня 1972 на телетайпах трьох міжнародних пресових агентств з'явилися вістки з Радянського Союзу про нову хвилю арештів на Україні», — зазначалося в одному з оглядів біжучої міжнародної хроніки¹.

Первісний масштаб цієї репресивної кампанії був ще не зовсім зрозумілий, але вже на початку лютого 1972 р. на газетних шпальтах діаспорних видань повідомлялося: «З України наспіла вістка, що кількість заарештованих у половині січня ц. р перевищує сто осіб»². Відтак західні дописувачі по той бік «залізної завіси» вже губилися у здогадах і прогнозах щодо найближчого майбуття, проте майже всі одноставно пророчили суттєве погіршення політичної та культурної атмосфери в УРСР.

Приміром, на сторінках мюнхенського часопису «Сучасність» проводилися паралелі зі сталінськими часами і навіть висловлювалася думка про початок епохи «нового сталінізму». «Вістки про нову хвилю арештів на Україні мали ефект шоку на українців, розкинутих по діяспорі. Вони цього не сподівалися або не хотіли сподіватися», — наголошував Р. Хом'як³. Водночас ширилися думки та рефлексії про закінчення часів «просвіченого бюрократу» П. Шелеста⁴.

Зрештою, тодішні масштаби репресивної кампанії однозначно провіщали майбутнє «закручування гайок» на республіканському культурному полі, зокрема на ниві політики знання. Логічним продовженням заходів, скерованих на боротьбу з самвидавом і дисидентами, стали чистки академічних інститутів від

¹ Хом'як Р. Січневі арешти та реакція світу // Сучасність. — 1972. — № 3. — С. 113.

² В Україні заарештовано понад 100 осіб; серед заарештованих є Ірина Стасів і Стефанія Шабатура // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1972, 10 лютого. — № 27. — С. 1.

³ Хом'як Р. Січневі арешти під аналізом // Сучасність. — 1972. — № 6. — С. 103.

⁴ Там само. — С. 105.

політично неблагонадійних осіб, які торкнулися понад 60 науковців із різних інститутів⁵.

Отож «запізнілу відлигу» змінили нові «заморозки», котрі у певному сенсі законсервували стан культурної стагнації до середини 1980-х рр.

Ці «кліматичні» метаморфози навіть здобули персональне означення — «маланчуківщина», котре походило від прізвища тодішнього секретаря ЦК КПУ В. Маланчука, до речі доктора історичних наук, який уславився своєю ідеологічною ортодоксальністю та боротьбою з «націоналістичними проявами» протягом 1970-х рр. Більше того, В. Маланчук, якого називали одним із «найзапекліших антишелестівців», був палким і непримиренним апологетом відомого радянсько-ідеологічного догмата про «злиття націй»⁶.

6.1. Поворот 1972 р. і його наслідки для академічної науки: модель інституціональної стагнації та персональні драми буття істориків

У річищі повороту 1972 р. розпочалася нова кампанія «боротьби супроти буржуазного націоналізму», котра спричинилася до адміністративних заходів та утисків щодо академічних інституцій, а також низки українських видавництв, редакцій журналів і газет. Ці віяння вже влітку-восени 1972 р. добре відчували в Інституті історії АН УРСР.

13 вересня 1972 р. за «пропаганду буржуазно-націоналістичних ідей» і дружні взаємини з репресованими дисидентами (формально за скороченням штатів та «неперспективної тематики») з Інституту були звільнені доктор історичних наук О. Компан⁷, кандидат історичних наук О. Апанович⁸ і кандидат філологічних наук Я. Дзира⁹. Це рішення спиралося на постанову Бюро Президії АН УРСР за № 294 від 31 липня 1972 р. «Про дальше вдосконалення тематичної спрямованості науково-дослідної роботи, структури та кадрового складу установ Секції суспільних наук АН УРСР», зокрема нібито вмотивовувалося потребою чотирьохвідсоткового скорочення бюджетного фонду заробітної плати.

На заваді цьому «плановому скороченню» не стало й попереднє рішення Вченої ради Інституту історії АН УРСР від 12 березня 1969 р. та постанова Бюро відділення економіки, історії, філософії та права АН УРСР від 11 квітня того ж року, за якими О. Компан була затверджена на посаді старшого наукового співробітника

⁵ Кіпані В. Погромний січень 72-го. Шістдесятництво як явище було «задушене» тридцять років тому) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kipiani.org/plain.cgi?260>

⁶ Купчинський Р. Про «ідеалізацію, партійність і патріархальщину» // Сучасність. — 1973. — № 11. — С. 84.

⁷ Особова справа Компан Олени Станіславівни // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 866. — Арк. 1

⁸ Особова справа Апанович Олени Михайлівни // Там само. — Спр. 857. — Арк. 1–2

⁹ Особова справа Дзирі Ярослава Івановича // Там само. — Спр. 860. — Арк. 52–53.

терміном на п'ять років¹⁰. Аналогічна постанова Бюро відділення економіки, історії, філософії та права АН УРСР від 10 березня 1969 р. була ухвалена і щодо О. Апанович¹¹. Утім, її також не взяли до уваги, точніше проігнорували.

«Влітку 1972 р. я пішла у відпустку, путівка в мене була. А мене Шевелев відкликав і дав якесь завдання. Потім другу путівку мені дали і я зібралась їхати з сином, а Скаба викликає мене і каже, що треба повернутись на роботу. Я йому: "Так я вже другу путівку купила". "Купите третю". І в обличчя мені розсміявся. Відкликали і оголосили наказ Президії про звільнення. Він у мене є десь переписаний. Здається, в ньому йшлося про упорядкування штатів, покращення тематики, 4% скорочення», — згадувала О. Апанович¹².

Резонанс про звільнення О. Компан та її колег із академічних установ набув неабиякого розголосу, зокрема потрапив на сторінки самвидаву, а згодом — на шпальти діаспорної преси¹³.

21 вересня 1972 р. з аспірантури Інституту історії АН УРСР відрахували аспіранта 3-го року навчання М. Мельника формально за «поданою заявою»¹⁴, а насправді як політично неблагонадійну особу, котра висловлювалася у «націоналістичному дусі», зокрема надіслала «шкідливі» поезії до редакції журналу «Вітчизна», а також читала свої вірші біля пам'ятника Т. Шевченку. За інформацією КДБ М. Мельник поширював фотокопію відомої книги А. Авторханова «Технология власти», видану у Мюнхені 1956 р.¹⁵

У поданні відділу історії капіталізму за підписом професора Ф. Лося обстоювалася думка про недоцільність залишати М. Мельника на роботі в Інституті, позаяк він не закінчив вчасно кандидатську дисертацію. Втім, пропонувалося використати М. Мельника на викладацькій роботі або як науковця в архіві чи музеї¹⁶.

Подальша доля М. Мельника склалася трагічно. У березні 1979 р. колишній аспірант Інституту, член Української гельсінської групи М. Мельник наклав на себе руки, щоби уникнути арешту та захистити від подальших переслідувань дружину і двох малолітніх доньок¹⁷.

¹⁰ Особова справа Компан Олени Станіславівни. — Арк. 4.

¹¹ Особова справа Апанович Олени Михайлівни. — Арк. 4.

¹² «Зрадники мені не подобаються»: Аудіоінтерв'ю Юрія Зайцева з Оленою Апанович (28 серпня 1996 р.) // Історіографічні дослідження в Україні. — К., 2011. — Вип. 21. — С. 353.

¹³ Хроніка поточних подій. 15 жовтня 1972. № 27 // Свобода (Джерсі Сіті). — 1972, 19 груд. — № 233. — С. 3; У Києві переведено погром української інтелігенції // Там само. — 1975, 1 лют. — № 22. — С. 1.

¹⁴ Особова справа Мельника Михайла Спиридоновича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 871. — Арк. 2.

¹⁵ Рубльов О. У пошуках правди історії: Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977 рр.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали / Упор. О. С. Рубльов; відп. ред. В. А. Смолій. — К., 2007. — С. 24.

¹⁶ Особова справа Мельника Михайла Спиридоновича. — Арк. 3.

¹⁷ Карасик С., Овсієнко В. Мельник Михайло Спиридонович: Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://archive.khpg.org/index.php?id=1113917248>

17 жовтня 1972 р. був увільнений із роботи на підставі таємного голосування та рішення Вченої ради Інституту від 10 липня того ж року (забалотований під час проходження конкурсу) в. о. старшого наукового співробітника відділу історіографії і джерелознавства В. Кук, колишній Головний командир Української повстанської армії¹⁸.

Ще раніше з Інституту археології АН УРСР звільнили М. Брайчевського. Ф. Шевченкові за «неправильне ставлення до парторганізації» та «ідейно-теоретичні помилки» оголосили догану з занесенням до облікової картки та зміщенням із посади директора Інституту археології АН УРСР¹⁹. Відтак члена-кореспондента АН УРСР Ф. Шевченка перевели до Інституту історії АН УРСР на посаду старшого наукового співробітника, згодом (після смерті 24 серпня 1973 р. тодішнього завідувача В. Дядиченка) т. в. о. завідувача відділом феодалізму.

У доповідній записці КДБ УРСР для ЦК КПУ від 12 грудня 1974 р. низку учених Інституту однозначно кваліфікували як осіб, що припустилися «націоналістичних ухилів». Більше того, наводився перелік співробітників Інституту історії АН УРСР, на яких «органи» мали компрометуючі матеріали — С. Заремба, О. Лугова, Г. Сергієнко²⁰. Щодо Ф. Шевченка, то, між іншим, у згаданому документі зазначалося, що його батько до революції був жандармом, а сам історик впливав на своїх колег у «націоналістичному дусі»²¹.

З погляду органів радянської держбезпеки компрометуючі матеріали були і на О. Компан. В одному з інформаційних повідомлень КДБ УРСР наводився доволі промовистий переказ її приватної розмови з колегами щодо студіювання української минувшини у просторі республіканського історіописання: *«Компан поміж своїх знайомих допускає націоналістичні вислови, пов'язані з вивченням історії України. Так, в одній із приватних розмов вона заявила: "Історія України у нас викладається у багатьох питаннях неправдиво, боязко. Неправильно висвітлюється історична роль Київської Русі, як початкового пункту історії України. Боротьба за створення самостійної української держави в 17 сторіччі, підмінюється "возз'єднанням" з Московською державою. Економіка і культура України XVII століття, не дивлячись на утиски панської Польщі, були вищими, ніж у Москві. У численних українських містах з'явилося бюргерство. Козацтво сприяло розвитку вільного некріпосницького землеробства. Запорізька Січ була не тільки військовою твердиною, але і величезним важелем економічного розвитку. На-*

¹⁸ Особова справа Кука Василя Степановича // НА ПУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 867. — Арк. 1.

¹⁹ Постанова ЦК КПУ про наслідки перевірки заяв про неправильну поведінку директора Інституту археології АН УРСР Ф. П. Шевченка та нездорову обстановку в колективі Інституту (Київ, 5 вересня 1972 р.) // «Істину встановлює суд історії»: Зб. на пошану Федора Павловича Шевченка: У 2 т. / Відп. ред. Г. Боряк. — К., 2004. — Т. 1: Джерела. — С. 449.

²⁰ Меморандум КДБ УРСР ЦК КП України щодо окремих співробітників Інституту історії АН УРСР (12 грудня 1974 р.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 335, 337.

²¹ Там само. — С. 336.

сильницька колоніальна політика російського царизму всіляко вибілюється, змащується вазеліном. По суті, історія України кастрована. Український національно-визвольний рух 2-ї половини XIX і початку XX століття побоюються вивчати — як би чого не вийшло...»²².

Доля колишніх співробітників Інституту склалася непросто. 11 років не міг віднайти будь-яку роботу Я. Дзира, котрий неодноразово писав звернення до партійних органів і державних установ²³.

Практично до самої смерті у 1986 р. була позбавлена можливості друкуватися О. Компан, яка видала після звільнення з Інституту лише кілька невеликих розвідок. Її поодинокі публікації після 1972 р. з'являлися у періодичній пресі, зокрема на сторінках варшавського «Нашого слова», «Вітчизни» та «Літературної України».

Із великими труднощами влаштувалася на роботу на посаду старшого наукового співробітника до Відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (нині — Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського) О. Апанович²⁴. Лише 1995 р. О. Апанович і Я. Дзиру поновили на роботі в Інституті історії України НАН України.

У складному становищі опинилися і їх колеги, котрі залишилися в Інституті, проте були фактично відкинуті «на задвірки» академічного життя. Ф. Шевченко у щоденникових записах наприкінці 1975 р. доволі точно схарактеризував тодішнє становище — ходжу з «*клеймом*», хоч і без наголосу²⁵.

У доповідній записці Інституту історії АН УРСР, підготовленій у серпні 1972 р. для ЦК КПУ та підписаній тодішнім директором А. Скабою, заходи зі «скорочення» істориків трактувалися у такому вигляді: «У відповідності з настановами ЦК КП України в Інституті вжито заходів по ідейному оздоровленню колективу»²⁶.

²² Бажан О. Під пильним контролем КДБ // Історіографічні дослідження в Україні / Голова ред. кол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К., 2012. — Вип. 22: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» (20–21 жовтня 2011 р., м. Київ). — С. 125.

²³ Величенко Степан: «Історія, історики й історіописання советських часів». Інтерв'ю з Ярославом Дзирою (Київ, осінь 1988 року) [Електронний ресурс]. — Частина 1. Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/en/intervyu/1200-stenohrama-rozmov-z-yaroslavom-dzyroi-u-1989-r-chastyna-1>

²⁴ Див. докладніше: Дмитрієнко М. Жіночий портрет в історичному інтер'єрі [О. Апанович] // Історія українського середньовіччя: Козацька доба: 36. наук. пр.: (На пошану історика, лауреата Державної премії ім. Тараса Шевченка Олени Михайлівни Апанович): У 2 ч. — К., 1995. — Ч. 1. — С. 18–22; «Зрадники мені не подобаються»: Аудіоінтерв'ю Юрія Зайцева з Оленою Апанович (28 серпня 1996 р.). — С. 355–356.

²⁵ Щоденникові нотатки: «І знову німа роль за сценою» // «Істину встановлює суд історії». — Т. 1. — С. 639.

²⁶ Меморандум керівництва Інституту історії АН УРСР для ЦК КПУ щодо виконання установою рішень ЦК КПУ з питань розвитку суспільних наук та підвищення їхньої ролі у комуністичному будівництві (Серпень 1972 р.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 314.

З розгортанням репресивної кампанії 1972–1973 рр. фахові збірники та низка науково-дослідних проектів розділили долю звільнених істориків. Із п'ятого випуску «Історіографічних досліджень в Українській РСР» (1972) спершу викинули статті Ф. Шевченка — про історичні погляди Б. Хмельницького, О. Апанович — про П. Симоновського, Я. Дзири — про Межигірський козацький літопис²⁷. Однак навіть це не врятувало збірник. Наклад наступного — шостого випуску (1973) був майже повністю вилучений і знищений, як і другого випуску «Середніх віків на Україні» (1973). Заразом припинилося й видання інших спеціалізованих збірників.

У «прорахунках» та «помилках» ряду збірників звинуватили звільнених й адміністративно покараних істориків. У березні 1973 р. про О. Компан згадали як про рецензента «Київської старовини» (К., 1972) у постанові Президії АН УРСР, в якій дослідницю разом із Ф. Шевченком звинуватили у «серйозних методологічних хибах» зазначеного щорічника²⁸.

Ці метаморфози доволі швидко помітили та прокоментували дописувачі з того боку «залізної зависи». За висловом О. Прицака, «із закінченням видавання ІДЖВ (“Історичні джерела та їх використання” — Авт.) і інших подібних публікацій зникли останні залишки окремої української науки»²⁹. О. Оглоблін, який на початку 1960-х рр. до процесів на теренах українського радянського історіописання ставився зі стриманим оптимізмом, констатував, що «дійсність перевершила найгірші наші побоювання»³⁰.

На думку С. Процюка, «втрати сектора видань із суспільних наук є найважчими, важчими ніж говорять їхні голі заголовки... Можна тут згадати б такі особливо цінні видання, як *Історіографічні дослідження в УРСР, Історичні джерела та їх використання, Українське мистецтвознавство, Проблеми географічної науки в УРСР, Українські історико-географічні збірники*. Ці журнали з 1975 р. не виходять, редколегії цих видань розігнано, багато співробітників репресовано, а навіть тим нечисленним уцілілим заборонено продовжувати справу. Не згадуємо вже про такі збірники, як *Середні віки на Україні, чи Слов'яно-руські старожитності*, що були нещадно ліквідовані вже після появи лише першого числа. Режимні кола розуміли, мабуть, всю жахливість цих заходів, а тому дозволено

²⁷ Дзира Я. Десятиріччя творчого спілкування // «Істину встановлює суд історії». — Т. 1. — С.160.

²⁸Постанова Президії АН УРСР «Про серйозні методологічні хиби і теоретичні помилки в матеріалах щорічника Інституту археології АН УРСР» (м. Київ, 2 березня 1973 р.) // Чорна книга України: Зб. документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе / Упоряд. Ф. Зубанича; передмова В. Яворівського. — К., 1998. — С. 512.

²⁹ Прицак О. Некролог із постскриптомом (Історичні джерела та їх використання. — К., 1964–72. — Т. 1–7) // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1977. — 17 трав. — № 112. — С. 2.

³⁰ Оглоблін О. Завдання української історіографії на еміграції: з перспективи 15 років // Оглоблін О. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали / Ред. Л. Винар. — Нью-Йорк–Київ–Торонто, 1995. — С. 290–291.

прорежимним історикам замістити всі ці видання новим дешевим щорічником *Історичні дослідження* (курсив С. Процюка. — Авт.), що почав виходити з 1975 р. в двох секціях: “Вітчизняна історія” та “Історія зарубіжних країн”, у яких колосальну перевагу віддається не справжній історії, а “історії” радянського періоду і навіть просто агітації»³¹.

Не випадково на зламі 1970-х–1980-х рр. побутували лише ностальгійні згадки про ліквідовані фахові видання. Приміром, Н. Комаренко так схарактеризувала збірник «Історіографічні дослідження в Українській РСР»: «Звичайно, як і у будь-якій роботі, у виданні “Історіографічних Досліджень” були свої недоліки... Проте, звичайно, не недоліки визначали характер корисного видання»³².

Таким чином, мережа фахових збірників, яка була створена тяжкими потугами українських істориків протягом другої половини 1960-х — початку 1970-х рр. була зруйнована щент. «Український історичний журнал» опинився під пильним повсякденним контролем, зокрема істотно зменшив частку публікацій із історії України дожовтневої доби, історіографії, джерелознавства тощо.

Про ступінь цього контролю промовисто свідчив курйозний, на сучасний погляд, випадок із технічною помилкою при друкуванні конверту «Українського історичного журналу», коли випадково було взято в лапки слово «Український», себто на конверті надрукували — «Український» історичний журнал. Цей поліграфічний огріх було роздмухано до політичного масштабу, зокрема він спричинив як спеціальне повідомлення КДБ УРСР, так і перевірку, ініційовану в 1973 р. відділом пропаганди і агітації ЦК КПУ з відповідними висновками щодо інститутських дирекції та парторганізації³³.

Натомість від 1975 р. Інститут розпочав щорічну публікацію видань «Історичні дослідження. Вітчизняна історія» та «Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн». Назви цих видань красномовно репрезентували не тільки основні напрями наукової роботи установи впродовж 1970-х — першої половини 1980-х рр., а й ступінь нівеляції дослідницьких практик, які штучно звужувалися до формату республіканської минувшини та радянської версії всесвітньої / загальної історії.

Та наприкінці 1970-х рр. публікація навіть зазначених видань стикалася з поважними проблемами і труднощами. Зокрема, вищезгадуваний діаспорний дописувач зауважив, що і «це мізерне видання («Історичні дослідження». — Авт.) стало сіллю в оці прорежимників, наклад журналу впав із 1000 в першому числі до

³¹ Процюк С. Сьогоднішній стан науково-видавничої справи в Україні // Сучасність. — 1985. — № 7/8. — С. 158–159.

³² Комаренко Н. В. О ежегоднике «Историографические исследования в Украинской ССР» (1968–1973) // История и историки: Историографический ежегодник. 1980. — Москва, 1984. — С. 31.

³³ Інформація відділу пропаганди і агітації ЦК КПУ першому секретареві ЦК КПУ В. В. Щербицькому щодо помилки, що її припущено при друкуванні конверту на замовлення редакції «Українського історичного журналу» (23 лютого 1973 р.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 319–320.

лише 400 примірників в 1981 р. В 1979 р. замінено техніку звичайного друку на циклостиль, а з відходом Ф. Лося як головного редактора та заміною його ославленим Ю. Кондуфором, зміст журналу став ще більш “єдинонеділимським”»³⁴.

У 1973 р. відбулася й зміна керівництва Інституту та чергова перебудова організаційної структури установи. 4 травня 1973 р. Президія АН УРСР затвердила в. о. директора Інституту історії АН УРСР члена-кореспондента АН УРСР А. Шевелева, котрий лише від січня 1972 р. почав працювати в Інституті на посаді заступника директора з наукової роботи, а до того займав посаду секретаря Київського міського комітету КПУ³⁵. Від 21 березня 1974 р. він став директором Інституту на постійній основі³⁶.

У щоденнику Ф. Шевченка ця подія була прокоментована доволі лаконічно, але точно: «Багато змін відбулося за останній місяць. Пішов із директорства А[ндрій] Д[анилович] С[ка]ба, за власним бажанням. Правда, всі говорять, що це бажання йому підказали «вище — стоячі». Замінив його А[рнольд] Г[ригорович] Шевелев, який дав мені завдання (з групою товаришів) підготувати записку про перспективи розв[итку] історичної науки»³⁷.

Новий директор, як і ряд його попередників, зробив кар’єру як науковець і, разом, партійний функціонер, себто за рахунок сполучення агітаційно-лекційних, наукових і партійних практик. А. Шевелев здобув вищу освіту у стінах Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, зокрема 1951 р. закінчив аспірантуру цього навчального закладу. У 1948–1949 рр. він працював інструктором та завідувачим лекторської групи Київського обкому ЛКСМУ. Згодом викладав як асистент, завідувач кабінету марксизму-ленінізму Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (1952–1953), а також працював асистентом і старшим викладачем Київського інженерно-будівельного інституту (1954–1959), доцентом Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1959–1960).

На початку 1960-х рр. А. Шевелев став секретарем парткому, завідувачем кафедри історії КПРС та наукового комунізму Київського інженерно-будівельного інституту. У 1955 р. він захистив кандидатську дисертацію «Боротьба КПРС за відновлення і розвиток МТС на Україні в 1943–1950 рр.», а 1966 р. — докторську дисертацію «Співробітництво соціал-демократії Королівства Польського та Литви з більшовиками в 1900–1910 роках»³⁸. 1969 р. А. Шевелев перейшов на партій-

³⁴ Процюк С. Сьогоднішній стан науково-видавничої справи в Україні. — С. 159.

³⁵ Особова справа Шевелева Арнольда Григоровича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 1276. — Арк. 3 зв.

³⁶ Там само. — Арк. 36.

³⁷ Щоденникові нотатки: «І знову німа роль за сценою» // «Істину встановлює суд історії». — Т.1. — С. 611.

³⁸ 80-річчя члена-кореспондента НАН України А. Г. Шевелева // Вісник НАН України. — 2008. — № 11. — С. 69–70; Ковпак Л. В. Арнольд Григорович Шевелев // Інститут історії України НАН України. 1936–2006 / Відп. ред. В. А. Смолій. — К., 2006. — С. 340–342.

ну роботу, котра згодом стала «трампліном» для його кар'єрного просування у царині академічної науки.

У характеристиці А. Шевелева як ученого його наукові практики представлені у такому вигляді: «Член-кореспондент А. Г. Шевелев є істориком широкого профілю, розробляє найважливіші проблеми історії СРСР дожовтневого періоду, актуальні питання історії КПРС, міжнародного робітничого та національно-визвольного руху»³⁹.

Затвердження нового директора співпало, точніше узгоджувалося з логікою тих завдань, які висувалися перед Інститутом, передусім були пов'язані з підготовкою багатотомної «Історії Української РСР».

Зауважимо, що ще 19 вересня 1968 р. ЦК КПУ ухвалив постанову «Про підготовку і видання багатотомної “Історії Української РСР”», котра доручала Президії АН УРСР розглянути всі питання щодо підготовки багатотомної історії, робота над якою мала розпочатися у 1971 р. Відтак 16 жовтня 1968 р. Президія АН УРСР ухвалила постанову «Про підготовку і видання багатотомної “Історії Української РСР”», котра зобов'язувала Інститут у «процесі підготовки до її видання поліпшити монографічну розробку тих розділів історії українського народу, які недостатньо висвітлені в історичній літературі...». Більше того, протягом 1969–1970 рр. учені установи мали підготувати докладний план-проспект майбутнього багатотомника з історії УРСР⁴⁰, а також опрацювати методичні та робочі матеріали до ряду томів⁴¹.

Згодом завдання щодо написання багатотомної республіканської історії було конкретизовано й уточнено. 17 червня 1971 р. Президія АН УРСР ухвалила постанову за № 219 «Про наукову і науково-організаційну діяльність Інституту історії АН УРСР за період 1968–1970 рр.». Ця постанова загалом схвалювала наукову та науково-організаційну роботу Інституту й зобов'язала установу розширити фундаментальні дослідження з історії УРСР, загальної історії й історії світової культури, тобто анонсувала підготовчі заходи щодо створення монументального проекту республіканської історії⁴².

Протягом другої половини 1973 р. відбулася кардинальна організаційно-структурна перебудова Інституту, котра була повністю переформатована під задоволення потреб проекту зі створення багатотомника «Історія Української РСР».

³⁹ Особова справа Шевелева Арнольда Григоровича. — Арк. 8.

⁴⁰ Постанова Президії АН УРСР № 309 від 16 жовтня 1968 р. «Про підготовку і видання багатотомної “Історії Української РСР”» (16 жовтня 1968 р.) // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 274–276.

⁴¹ Скаба А. Д. Про створення багатотомної історії Української РСР // УІЖ. — 1970. — № 3. — С. 21–26.

⁴² Постанова Президії АН УРСР № 219 від 17 червня 1971 р. «Про наукову і науково-організаційну діяльність Інституту історії АН УРСР за період 1968–1970 рр.» // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 299–305.

Ці структурні зміни були санкціоновані постановою Президії АН УРСР від 6 липня 1973 р.

Отже, наприкінці 1973 р. в результаті проведених заходів структура інституції набула такого вигляду: 1) сектор історії України дожовтневого періоду з відділами — історії феодалізму, історії капіталізму, джерелознавства і допоміжних історичних дисциплін; 2) сектор історії соціалістичного будівництва з відділами — історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни, історії соціалістичного будівництва, історії Великої Вітчизняної війни; 3) сектор проблем розвинутого соціалістичного суспільства з відділами — історії комуністичного будівництва, історії дружби народів ССРСР, зарубіжної історіографії; 4) сектор історії країн соціалістичної співдружності з відділами — історії і міжнародних відносин соціалістичних країн, Ужгородським і Чернівецьким відділами; 5) сектор нової й новітньої історії зарубіжних країн з відділами — нової й новітньої історії країн Європи і Америки, історії країн зарубіжного Сходу; 6) сектор історії науки і техніки з відділами — історії природознавства, історії техніки⁴³.

За інформацією комісії з перевірки діяльності установи наприкінці 1973 р. у зв'язку із структурними змінами в Інституті, розформуванням відділів «Історії міст і сіл Української РСР» та «Багатомної історії Української РСР» ряд їх співробітників за рішенням дирекції були направлені на зміцнення інших відділів... Станом на 15 грудня 1973 р. в Інституті історії АН УРСР працювало 235 чоловік, у тому числі: наукових співробітників — 148, із них 96 старших і 46 молодших наукових співробітників. Серед них 3 академіки, 4 члени-кореспонденти АН УРСР, 31 доктор наук і 33⁴⁴ кандидатів наук⁴⁵.

Ця реорганізація відображала загальні процеси, котрі розгорталися у сфері республіканської науки та були пов'язані з дальшою концентрацією й централізацією управління. Нова редакція Статуту АН УРСР 1976 р. здебільшого закріпила основні положення Статуту 1963 р., зокрема ієрархічно-вертикальну будову республіканської Академії та її підпорядкованість союзному центру.

Таким чином, підтримувалася командно-директивна система управління академічною наукою, яку західні інтелектуали на зламі 1970-х–1980-х рр. слушно характеризували як модель інституціональної стагнації. Остання де-факто закріпила «підневільне» становище більшості радянських науковців та руйнувала і без того слабкі й іррегулярні горизонтальні зв'язки, зокрема нав'язувала пасивно-інерційні алгоритми мислення, зорієнтовані на перманентне очікування директив і настанов «згори».

⁴³ Річний звіт про наукову роботу Інституту історії АН УРСР за 1973 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 701 — Арк. 72–73.

⁴⁴ Імовірно, друкарська помилка, позаяк станом на 1972 р. в Інституті 31 дослідник мав ступінь доктора наук, а ступінь кандидата наук мали 72 особи.

⁴⁵ Висновки комісії по перевірці діяльності Інституту історії АН УРСР за 1973 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 705 — Арк. 12.

На цьому тлі хронічні проблеми Інституту, котрі нагромаджувалися від кінця 1940-х рр., повною мірою заявили про себе. Недаремно вже у вищезгаданій постанові від 17 червня 1971 р., вірогідно не без попереднього представлення керівництвом установи, констатувалося: *«викликає занепокоєння відсутність достатньої кількості висококваліфікованих спеціалістів з історії феодалізму, історії капіталізму, що є серйозною перешкодою у дослідженні ряду актуальних історичних проблем. Відділи інституту, що досліджують питання загальної історії, обмежуються вивченням лише новітнього періоду, не заглиблюючись в історію попередніх віків»*⁴⁶.

Зрештою, фахова диспропорція набула справді-таки загрозливих масштабів. Не випадково вона добре простежується за просопографічним зрізом 1969 р.⁴⁷. Таким чином, 1973 р. брак фахівців продукував настільки великі проблеми у розгортанні проекту багатотомника республіканської історії, що спричинив корекцію та відтермінування реалізації узгоджених планів і графіків.

Однак, окрім перекосів у спеціалізації, доволі гостро поставала проблема старіння кадрів, особливо дослідників історії середньовіччя та ранньомодерних часів, або як тоді казали історії феодалізму й капіталізму. Тим більше, що 1972 р. із Інституту звільнили («скоротили») кількох найкращих істориків, які спеціалізувалися саме на студіюванні означених епох.

Скажімо, у довідці 1972 р., представленій керівництвом Інституту, відзначалося, що *«особові склади окремих відділів за своїм віком децю застаріли (зокрема відділ історії феодалізму, історії Жовтневої революції і громадянської війни та ін.)»*⁴⁸.

Натомість історики, котрі працювали на той час у відділі історії феодалізму оцінювали тодішній стан справ у ще гіршому дусі, позаяк понад тисячолітній проміжок часу, який за канонем маркувався як доба феодалізму, в Інституті вивчала лише невеличка група дослідників. Зокрема, у 1973 р. проблеми історії феодалізму розробляло всього 6 співробітників⁴⁹. Відтак у доповідній записці Ф. Шевченка від 28 березня 1974 р. наголошувалося, що *«історична наука, як ніяка інша, може розвиватися і виконувати покладені на неї завдання лише при умові, коли всі періоди та проблеми будуть належним чином вивчатися. Виключна увага одному якомусь періодові або проблемам (навіть дуже важливим та яскравим) і недооцінка інших, зокрема пов'язаних з феодальною епохою, може призвес-*

⁴⁶ Постанова Президії АН УРСР № 219 від 17 червня 1971 р. «Про наукову і науково-організаційну діяльність Інституту історії АН УРСР за період 1968–1970 рр.». — С. 302.

⁴⁷ Див. докладніше: Додаток ІІ. Біографічні відомості співробітників Інституту історії АН УРСР станом на січень 1969 р.; та Додаток І. Просопографічний портрет співробітників Інституту історії АН УРСР (січень 1969 р.).

⁴⁸ Меморандум керівництва Інституту історії АН УРСР для ЦК КПУ щодо виконання установою рішень ЦК КПУ з питань розвитку суспільних наук та підвищення їхньої ролі у комуністичному будівництві (Серпень 1972 р.). — С. 314.

⁴⁹ Довідки, доповідні записки в ЦК КПУ, Держплан УРСР, Президію АН УРСР 1973 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 680. — Арк. 1

ти до того, що буде загублено принцип історизму, що є серцевиною марксистсько-ленінського світогляду»⁵⁰.

Так чи інакше, проблеми, котрі нагромадилися в Інституті за попередні два десятиліття, суттєво ускладнювали й гальмували реалізацію проекту багатотомної республіканської історії. Наприклад, у звіті Інституту за 1974 р. кадрова проблема вже представлена без недомовок й евфемізмів, які побутували у довідках і звітах попередніх років: «У зв'язку з високим віковим складом старших наукових співробітників, великими завданнями, які поставлені перед Інститутом, визначені п'ятирічкою 1976–1980 рр. і довгостроковими до 1990 р. планами науково-дослідних робіт, необхідне омолодження кадрів шляхом збільшення кількості вакансій у стаціонарній аспірантурі Інституту до 10–12 місць щорічно»⁵¹.

Суголосні мотиви представлені і у звітах Інституту наступних років, в яких ідеться не тільки про суттєве збільшення місць для стаціонарної аспірантури, а й про прискорену цільову підготовку кадрів в аспірантурі головних інститутів АН УРСР, інтенсивне залучення до великих академічних проектів вузівських учених та науковців інших установ і т. п.⁵².

У середині 1970-х рр. А. Шевелеву як директору довелося докласти величезних зусиль для того, щоби все ж таки «зрушити з місця» проект багатотомної «Історії Української РСР», анонсований ще наприкінці 1960-х рр., який реалізовувався з неабиякими потугами та масштабними проблемами. Більше того, йому таки вдалося організувати, впорядкувати та збалансувати розмаїті наукові й редакторські практики, пов'язані з підготовкою восьмитомника.

Отож процес підготовки поступово набирив обертів. Але напруга у зв'язку з написанням чергових томів зберігалася і у наступні роки, позаяк восьмитомник практично повністю відсунув на задній план індивідуальні дослідницькі практики істориків. Тим паче, що хронічні проблеми Інституту повною мірою проступили саме у процесі реалізації проекту з написання восьмитомника

Приміром, у постанові Президії АН УРСР від 30 червня 1977 р., хоч і відзначався задовільний стан підготовки «Історії Української РСР», але констатувався й ряд суттєвих прогалин і недоліків⁵³. Причому їх загальна маса впадала в око

⁵⁰ Шевченко Ф. П. Доповідна записка про стан і завдання в справі вивчення історії феодалізму на Україні, директору Інституту історії АН УРСР Шевелеву А. Г. [чорновий автограф та машинопис із правками; Київ, 28 березня 1974 р.] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 1007. — Арк. 8

⁵¹ Річний звіт про науково-дослідну роботу Інституту історії АН УРСР за 1974 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 798. — Арк. 76.

⁵² Річний звіт про науково-дослідну роботу Інституту історії АН УРСР за 1976 р. // Там само. — Спр. 984. — Арк. 89–90. Річний звіт про науково-дослідну роботу Інституту історії АН УРСР за 1977 р. // Там само. — Спр. 1067. — Арк. 87.

⁵³ Постанова Президії АН УРСР № 283 від 30 червня 1977 р. «Про завершення підготовки видання восьмитомної «Історії Української РСР» // Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977). — С. 381–384.

навіть сторонньому спостерігачеві, попри залучення більшості науковців Інституту до підготовки багатотомника з республіканської історії.

На думку А. Санцевича, «період 1973–1979 рр. був складним і неоднозначним в історії інституту. У центрі уваги всього колективу була підготовка й опублікування багатотомної праці з історії України. Це наклало свій відбиток на діяльність всіх підрозділів установи. Відділи, що займалися вивченням історії України та її зв'язків, переважно працювали над томами цієї великої колективної праці»⁵⁴.

Складною була й психологічна атмосфера в Інституті, зокрема тривалі змагання за лаштунками установи, котрі часто-густо загострювалися внаслідок суперечливих персональних взаємин.

Негативний резонанс за часів директорства А. Шевелева мала і відома «бібліотечна справа», пов'язана з масштабними крадіжками та втратою багатьох дореволюційних видань із інститутської бібліотеки⁵⁵. «Книжки в Інституті розікрив директор Шевелев і зник. Про це писала “Правда” кілька років тому. Я і досі не можу заспокоїтися», — з обуренням зазначала О. Компан в одному з листів до В. Півторадні⁵⁶. У 1978 р. цю справу розглядали у суді⁵⁷.

Вочевидь, справжній перебіг «бібліотечної справи» був складнішим, порівняно з тією спрощеною офіційною версією, котра однозначно затаврувала А. Шевелева як «крадія». Вірогідно, тодішній директор програв один із вирішальних раундів підклимної боротьби, а зазначена справа стала лише зручною нагодою звести порахунки.

Із такої перспективи зміна керівництва Інституту, котра відбулася 1978 р. видавалася очевидною з багатьох причин і міркувань. 29 березня 1978 р. постановою загальних зборів АН УРСР був затверджений директором Інституту історії АН УРСР Ю. Кондуфор — колишній завідувач відділу науки та культури ЦК КПУ (1958–1968). 1 квітня 1978 р. він приступив до виконання обов'язків директора установи⁵⁸.

Новий директор установи мав своєрідну біографію, зокрема як працівник республіканського партійного апарату «проробляв» низку відомих шістдесятників, але навіть за таких специфічних обставин прагнув утримати зі своїми «підопічними» більш-менш нормальні людські стосунки⁵⁹.

⁵⁴ Санцевич А. В. Інститут історії України Національної Академії наук України: Історіографічний нарис (До 60-річчя установи). — К., 1998. — С. 96.

⁵⁵ Величенко Степан: «Історія, історики й історіописання советських часів». Інтерв'ю з Ярославом Дзирою (Київ, осінь 1988 року) [Електронний ресурс]. — Частина 2. Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/en/intervyu/1201-stenohrama-rozmoz-z-yaroslavom-dzyroi-u-1989-r-chastyna-2>

⁵⁶ Компан О. С. — Півторадні В. І. (02.04.1981) // ІР НБУВ. — Ф. 274. — Оп. 1. — Спр. 1554. — Арк. 1.

⁵⁷ Щусь О. Знаний і незнаний [Ю. Ю. Кондуфор] // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2-х т. — К., 2004. — Т. 2. — С. 390.

⁵⁸ Особова справа Кондуфора Юрія Юрійовича // НА ІУ [опис формується]. — Арк. 5–6.

⁵⁹ Юркова О. В. Юрій Юрійович Кондуфор // Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 348–349.

Зазначимо, що діаспорна преса неодноразово згадувала й коментувала діяльність Ю. Кондуфора як завідувача відділу у «сірій хаті», зокрема у різних контекстах внутрішньопартійних змагань на обширах радянської України⁶⁰.

У 1968 р. Ю. Кондуфор перервав партійну кар'єру і перейшов до Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка спершу як завідувач кафедри історії СРСР радянського періоду, а від 1973 р. як декан історичного факультету⁶¹. Загалом це була форма почесної відставки, котру, мабуть, запропонував йому перший секретар ЦК КПУ П. Шелест.

Директору Ю. Кондуфору дісталася непроста спадщина, позаяк тодішній Інститут перебував на роздоріжжі. З одного боку, завершувалася реалізація масштабного проекту восьмитомної «Історії Української РСР», котра супроводжувалася неабиякими проблемами. З другого боку, установа потребувала масштабної інституціональної реорганізації, позаяк її тодішня структура вже гальмувала, а не стимулювала дальший розвиток.

Побутували й кадрові проблеми, зокрема давно назріла ротація науковців старшого покоління, а також дисбаланс фахового розподілу у спеціалізації істориків. Адже в тодішньому Інституті непропорційно велику частку кадрів склали фахівці з всесвітньої історії та історії міжнародних відносин. Такий дисбаланс сформувався внаслідок кадрової політики, котра розпочалася від часів директорства О. Касименка і більш-менш зберігалася до початку 1970-х рр.

У розрізі інституціональних метаморфоз протягом 1970-х рр. важливі зрушення відбулися і у просопографічній палітрі Інституту. За контрольним списком співробітників станом на січень 1979 р. в Інституті працювало 165 учених із таким посадовим статусом: директор — 1, заступники директора — 2, вчений секретар — 1, завідувачі відділів — 10, старші наукові співробітники — 81, старший науковий співробітник-консультант — 1, молодші наукові співробітники — 57, в. о. молодшого наукового співробітника — 1, стажисти-дослідники — 11⁶².

Зауважимо, що вказаний контрольний список відображав кадровий склад Інституту, котрий був зафіксований ще до виходу з установи науковців, які перейшли до новоствореного Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, хоч зазначений перехід відбувся 1978 р. Тому цей просопографічний зріз, хоч і датований початком 1979 р., де-факто репрезентує колективний портрет наприкінці 1978 р. Водночас ця палітра дозволяє більш виразно подивитися на ту спадщину, котру отримав директор Ю. Кондуфор⁶³.

⁶⁰ Див., наприклад: *Стахів В. В.* Заповідають загострений курс на «ідеологічному фронті» // *Сучасність*. — 1966. — № 4. — С. 97; *Його ж.* «...з переходом на іншу роботу» // Там само. — 1968. — № 5. — С. 122–123.

⁶¹ 70-річчя академіка АН України Ю. Ю. Кондуфора // *Вісник Академії наук України*. — 1992. — № 1. — С. 154–156; Особова справа Кондуфора Юрія Юрійовича. — Арк. 17зв.

⁶² Контрольний список співробітників Інституту історії АН УРСР за 1979 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 1321. — Арк. 1–23.

⁶³ Див. докладніше: Додаток І. Біографічні відомості співробітників Інституту історії АН УРСР станом на січень 1979 р.; та Додаток Й. Просопографічний портрет співробітників Інституту історії АН УРСР (січень 1979 р.).

Зі складу співробітників Інституту початку 1969 р. станом на січень 1979 р. працювало 60 співробітників: Ю. Анісімов, М. Варварцев, О. Веселова (Погорельцева), Л. Вітрук, А. Волощенко, Ю. Гамрецький, І. Гапусенко, В. Горбик, А. Гриценко, В. Гулевич, П. Калениченко, В. Кізченко, В. Клоков, М. В. Коваль, Н. Комаренко, А. Кондрацький, М. Котляр, Л. Коханова, І. Кулинич, Ю. Курносів, В. Кучер, Л. Лещенко, М. Лещенко, В. Ливень, А. Лихолат, І. Лісевич, Ф. Лось, О. Лугова, М. Матійко, І. Мельникова, О. Молодчиков, Л. Москвич, В. Павелко, Я. Пашко, І. Петерс, М. Плющ, А. Санцевич, В. Сарбей, Г. Сергієнко, В. Сидоренко, Р. Симоненко, А. Скаба, І. Слабеев, В. Сологуб, П. Сохань, М. Супруненко, Є. Талан, Ю. Терещенко, Ж. Тимченко, Н. Ткач, Л. Ткачова, М. Фролкін, Р. Худяк, Е. Циганкова, І. Черніков, Л. Шевченко, І. Шекера, А. Шлепаков, Й. Штокало та О. Щусь.

Отже, протягом десятирічного терміну (1969–1979) кадровий склад Інституту оновився майже на 2/3.

Однак, середній вік науковців установи практично не змінився, зокрема станом на січень 1979 р. складав 44,1 роки. Ба більше, як «зачарований» або «заморожений» невідомою магічною силою протягом 30 років (1949–1979) середній вік науковців Інституту дивовижним чином залишався напрочуд сталим! Цей показник у січні 1949 р. становив — 44,0⁶⁴, у січні 1961 р. — 44,5⁶⁵, у січні 1969 р. — 44,2 років⁶⁶.

Загалом практично незмінний середній вік співробітників установи демонстрував однозначну тенденційність і цілковитий провал кадрової політики, завдяки якій до Інституту здебільшого потрапляла доволі обмежена кількість молодих науковців. Адже кількість науковців установи з 30 осіб у січні 1949 р. зростає до 165 учених у січні 1979 р., себто у 5,5 разів. До того ж рівень оновлення наукових співробітників між просопографічними зрізами 1949, 1961 та 1969 рр. був доволі високим і зазвичай складав понад половину кадрового складу.

Більше того, Інститут і надалі залишався місцем почесного працевлаштування окремих заслужених осіб. Наприклад, протягом 1976–1980 рр. на посаді молодшого наукового співробітника в Інституті працював генерал-майор у відставці І. Карпов, який був консультантом по мапах і схемах періоду Другої світової війни⁶⁷.

Таким чином, ротація кадрів здійснювалася переважно за рахунок осіб середніх вікових груп.

Ці спостереження потверджує і просопографічний зріз початку 1979 р., в якому загальний діапазон вікових груп науковців Інституту розподілявся так: до 30

⁶⁴ Див. докладніше: Додаток Д. Просопографічний портрет співробітників Інституту історії України АН УРСР (січень 1949 р.).

⁶⁵ Див. докладніше: Додаток Є. Просопографічний портрет співробітників Інституту історії АН УРСР (січень 1961 р.).

⁶⁶ Додаток І. Просопографічний портрет співробітників Інституту історії АН УРСР (січень 1969 р.).

⁶⁷ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 552.

років — 26, до 40 років — 33, до 50 років — 51, до 60 років — 39, до 70 років — 9, до 80 років — 6, до 90 років — 1.

Наймолодшими в Інституті станом на січень 1979 р. були О. Бойко (27 років), В. Бузало (26 років), С. Віднянський (27 років), В. Гура (28 років), О. Гуржій (23 роки), О. Єгоров (23 роки), Т. Клинченко (27 років), В. Ковальов (26 років), О. Лукаш (26 років), О. Мельничук (24 роки), С. Мітряєва (29 років), В. Міщенко (26 років), О. Мовчан (23 роки), О. Моргаєнко (24 роки), М. Несук (29 років), А. Пасько (25 років), В. Плачинда (23 роки), С. Полюк (25 років), В. Попик (26 років), О. Потехін (29 років), Т. Рендюк (23 роки), В. Смолій (29 років), О. Спицька (29 років), В. Трощинський (27 років), О. Цветков (28 років) та О. Янковський (25 років).

Зростання кількості науковців вікової групи до 30 років значною мірою пояснювалося тим, що у штатному розкладі Інституту зростає кількість ставок стажистів-дослідників (11 осіб). Натомість станом на січень 1969 р. їх було лише четверо. Крім того, від 1972 р. до установи прагнули залучити більше молодих науковців з огляду на проблеми та виклики, пов'язані з багатотомною «Історією Української РСР».

Найстаршими в Інституті станом на січень 1979 р. були Й. Штокало (81 рік), В. Голобуцький (75 років), П. Гудзенко (71 рік), Ф. Лось (70 років), Я. Пашко (71 рік), А. Скаба (73 роки) та М. Супруненко (78 років),

Зрештою, як і у просопографічній палітрі 1969 р., так і у колективному зрізі 1979 р. переважали вікові групи учених від 40 до 60 років. Якщо у 1969 р. їх кількість складала 55 осіб із 110, то у 1979 р. — 90 осіб із 165, себто більше половини кадрового складу Інституту. На цьому тлі зростання групи науковців віком до 30 років у просопографічному зрізі 1979 р. здебільшого нівелювалося домінуванням вікових груп від 40 до 60 років.

Тенденції наступництва простежуються і в інших показниках просопографічної палітри початку 1979 р. Зокрема, в Інституті станом на січень 1979 р. зростає частка жінок-науковців — 53 особи, або 32%. Станом на січень 1969 р. в установі працювала 32 жінки, або 29%.

Зберігалися й пропорції розподілу співробітників за національною належністю, хоч національний склад Інституту став більш різноманітним. Станом на січень 1979 р. в установі працювало українців — 132 (80%), росіян — 25 (15%), поляків — 3, угорців — 2, молдован — 1, словаків — 1, татар — 1 (останні групи разом бл. 5%). У просопографічному портреті 1969 р. українців було 88 осіб (80%), росіян — 18 (16%), поляків — 2, євреїв — 1, білорусів — 1 (останні групи разом бл. 4%).

На початку 1979 р. усі наукові співробітники Інституту мали вищу освіту, зокрема троє осіб (А. Лихолат⁶⁸, О. Макаренко, Г. Шманько⁶⁹) були випускниками

⁶⁸ Історичний факультет КДУ (1940), ВПШ при ЦК ВКП(б) (1942).

⁶⁹ О. Макаренко — Історичний факультет Чернівецького державного університету (1950), Академія суспільних наук при ЦК КПРС (1954); Г. Шманько — Історичний факультет Ужгородського державного університету (1954), ВПШ при ЦК КПРС (1960).

двох навчальних закладів. Причому в усіх випадках другою була вища партійно-політична освіта, здобута у ВПШ або Академії суспільних наук при ЦК КПРС.

Серед співробітників установи були представлені випускники таких вузів: ІЧП — 2, Чернігівський інститут соціального виховання — 1, Харківський інститут педагогічно-професійної освіти — 1, Київський державний університет — 95, Львівський державний університет — 3, Одеський державний університет — 3, Ужгородський державний університет — 8, Чернівецький державний університет — 7, Харківський державний університет — 7, Московський державний університет — 4, Ленінградський державний університет — 1, Таджикиський державний університет — 1, Московський історико-архівний інститут — 1, Полтавський державний педагогічний інститут — 1, Київський державний педагогічний інститут — 6, Луцький державний педагогічний інститут — 1, Ніжинський державний педагогічний інститут — 1, Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут — 1, Луганський державний педагогічний інститут — 1, Львівський державний педагогічний інститут — 1, Харківський державний педагогічний інститут — 2, Одеський державний педагогічний інститут — 1, Північнокавказький державний університет (Ростов на Дону) — 1, Ростовський державний університет — 1, Саратовський державний університет — 1, Середньоазіатський університет — 1, Дніпропетровський фізико-хімічно-математичний інститут — 1, Томський електромеханічний інститут інженерів залізничного транспорту — 1, Київський політехнічний інститут — 2, Харківський державний бібліотечний інститут — 1, Ленінградський гірничий інститут — 1, Московська сільськогосподарська академія ім. К. Тімірязєва — 1, Московський інститут інженерів геодезії, аерофотознімання і картографії — 1, Всесоюзний юридичний заочний інститут — 1, Військово-політична академія ім. В. І. Леніна — 1, Військова академія ім. М. В. Фрунзе — 1, Академія суспільних наук при ЦК КПРС — 1, ЗВПШ при ЦК КПРС — 1, ВПШ при ЦК КПРС — 2.

Зрештою, просопографічна палітра 1979 р. потверджувала поступове й неухильне посилення тенденції, котра виявилася протягом 1950-х–1960-х рр., зокрема домінування випускників Київського державного університету. Станом на січень 1961 р. в Інституті працювало 27 науковців (30%), які були випускниками КДУ, станом на січень 1969 р. — 54 (47%), станом на січень 1979 р. — 95 (57%).

Водночас істотно зросла кількість випускників державних університетів із Ужгорода та Чернівців. Однак, ця метаморфоза була пов'язана з існуванням у складі Інституту протягом 1973–1978 рр. Ужгородського та Чернівецького відділів, кадровий склад яких був сформований із місцевих науковців.

Аналогічні тенденції споглядаємо й стосовно розподілу випускників аспірантури різних установ і навчальних закладів.

Із поміж 165 співробітників Інституту станом на січень 1979 р. аспірантуру різних установ закінчили або навчалися 80 осіб, зокрема в аспірантурі двох установ навчався Ф. Лось. На початок 1979 р. інституціональний зріз аспірантури розподілявся так: Інститут історії ВУАМЛІН — 1, Інститут історії АН УРСР — 41, Київський державний університет — 11, Харківський державний університет — 4,

Львівський державний університет — 1, Ужгородський державний університет — 1, Чернівецький державний університет — 1, Київський державний педагогічний інститут — 1, Педагогічний інститут ім. О. І. Герцена у м. Ленінград — 1, Інститут сходознавства АН СРСР — 1, Інститут хімії високомолекулярних сполук АН УРСР — 1, Інститут математики АН УРСР — 2, Інститут економіки АН УРСР — 2, Московський історико-архівний інститут — 1, Московський державний університет — 1, Ботанічний сад АН УРСР — 1, Державна публічна бібліотека АН УРСР — 1, історико-архівна аспірантура при ЦАУ УСРР — 1, Інститут проблем лиття АН УРСР — 1, Ленінградський технічний інститут — 1, Московський інститут інженерів геодезії, аерофотознімання і картографії — 1, Державний Ермітаж — 1, Академія суспільних наук при ЦК КПРС — 4.

Отож протягом 1960-х–1970-х рр. простежується однозначна тенденція на збереження значної частки випускників аспірантури Інституту історії АН УРСР. Станом на січень 1961 р. в установі працювало 22 науковці (49%), які закінчили аспірантуру Інституту історії АН УРСР, станом на січень 1969 р. — 39 (60%), станом на січень 1979 р. — 41 особа (51%).

Зазначимо, що частка випускників аспірантури Інституту у просопографічній палітрі на початок 1979 р. дещо зменшилася, порівняно зі зрізом початку 1969 р. Водночас відносне зменшення споглядаємо поміж учених Інституту, які закінчили аспірантуру КДУ: станом на січень 1961 р. — 10 осіб (22%), станом на січень 1969 р. — 13 (20%), станом на січень 1979 р. — 11 (14%).

Та варто взяти до уваги, що більш-менш зберігалася пропорція учених, які навчалися в аспірантурі взагалі. Станом на січень 1969 р. аспірантуру закінчили 64 особи із 110, а станом на січень 1979 р. — 80 осіб із 165. Це свідчить про те, що в Інституті протягом 1970-х рр. дедалі більшу популярність здобував інший шлях у торуванні наукової кар'єри, зокрема за рахунок зростання кількості пошуквачів, серед яких було немало осіб середнього віку. Почасти це потверджують і відомості про склад і пропорції вікових груп науковців в установі протягом 1960-х–1970-х рр.

Сталі тенденції прослідковуються й на ниві зростання кваліфікації наукових кадрів протягом 1970-х рр., хоч останні і не були такими інтенсивними як упродовж 1960-х рр.

Станом на січень 1979 р. в Інституті працювало 28 докторів наук, зокрема 26 докторів історичних наук, 1 доктор фізико-математичних наук, 1 доктор філологічних наук, а також 87 кандидатів наук, у т. ч. 72 кандидати історичних наук, 4 кандидати технічних наук, 3 кандидати біологічних наук, 3 кандидати фізико-математичних наук, 1 кандидат хімічних наук, 1 кандидат юридичних наук, 1 кандидат економічних наук, 1 кандидат філософських наук, 1 кандидат філологічних наук. 50 дослідників, себто майже третина кадрового складу Інституту не мали наукового ступеня.

Наведені дані більш-менш корелюються з відомостями 1969 р. За інформацією контрольного списку співробітників станом на січень 1969 р. в Інституті працювало 25 докторів наук, зокрема 22 доктори історичних наук, 1 доктор фізи-

ко-математичних наук, 1 доктор хімічних наук й 1 доктор технічних наук, а також 66 кандидатів наук, у т. ч 61 кандидат історичних наук, 3 кандидати технічних наук, 1 кандидат фізико-математичних наук, 1 кандидат біологічних наук. 19 співробітників не мали наукового ступеня.

На початок 1979 р. в інституції було 12 учених, що мали вчене звання професора, 2 співробітники — доцента, 51 — старшого наукового співробітника. Проте доцільно зауважити, що інформація наведена у контрольному списку співробітників станом на січень 1979 р. стосовно вчених звань не є повною, порівняно з відомостями про наукові ступені.

Крім того, в Інституті на початку 1979 р. було 3 дійсні члени АН УРСР (А. Скаба, М. Супруненко, Й. Штокало) та 4 члени-кореспонденти (В. Клоков, І. Мельникова, Ф. Шевченко та А. Шлепаков).

Таким чином, в Інституті простежувалася спадкоємність щодо загального рівня кваліфікації кадрового складу співробітників протягом 1970-х рр. і навіть певне зростання, хоч і на загальному тлі збільшення кількості науковців із 110 (1969) до 165 (1979) осіб.

У цілому збереглися попередні тенденції й на ниві фахової спеціалізації науковців Інституту, котрі оформилися протягом 1960-х рр. і лише посилилися впродовж 1970-х рр. Відтак станом на січень 1979 р. склався приблизно такий фаховий розподіл співробітників установи: середньовіччя та ранньомодерний час («історія феодалізму») — 14, XIX — початок XX ст. («історія капіталізму») — 13, історія революції і громадянської війни 1917–1921 рр. — 12, історія радянського суспільства та історія партії — 32, історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр. — 9, історіографія — 2, книгознавство і бібліографія — 1, історична географія та картографія — 1, краєзнавство та пам'яткознавство — 1, історія міжнародних взаємин і всесвітня історія — 62, історія техніки — 6, історія науки, природознавства і математики — 11, археологія — 1.

Отже, дореволюційну історію (до 1917 р.) в Інституті на початок 1979 р. студювало всього-на-всього 27 із 165 дослідників. Це означало, що порівняно з початком 1969 р. ситуація ще погіршилася, позаяк на той час проблеми дожовтневої історії України розробляло 25 із 110 науковців. Натомість у кілька разів зросла кількість учених, які спеціалізувалися у галузі всесвітньої історії та історії міжнародних взаємин. Якщо станом на січень 1969 р. в Інституті працювало 27 фахівців із всесвітньої історії та історії міжнародних відносин, то станом на січень 1979 р. — 62. Істотно зросла й кількість спеціалістів з історії радянського суспільства з 19 (1969) до 32 (1979) осіб.

Масштабні диспропорції у фаховій спеціалізації науковців Інституту та низка інших чинників спричинилися до інституціональних наслідків, зокрема до конституювання нової академічної установи.

Протягом 1978 р. на базі наукових підрозділів Інституту історії АН УРСР та Інституту економіки АН УРСР був створений Інститут соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР. До новоствореного Інституту за домовленістю перейшло 62 співробітники Інституту історії АН УРСР, зокрема 19 стар-

ших наукових співробітників та 25 молодших наукових співробітників, 3 доктори історичних наук і 22 кандидати наук. Більшість науковців, які перейшли до Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР спеціалізувалися з історії міжнародних відносин і всесвітньої історії. Крім того, до новоствореної інституції за домовленістю перейшли всі співробітники Ужгородського та Чернівецького відділів.

Отож після проведення реорганізації на початку 1979 р. в Інституті історії АН УРСР працювало 116 науковців, у т. ч. 25 докторів наук і 66 кандидатів наук, а також 3 дійсні члени та 3 члени-кореспонденти АН УРСР⁷⁰.

Змінилася й структура Інституту. Протягом 1978 р. був ліквідований поділ на сектори, а також створені нові структурні підрозділи. На кінець 1978 р. Інститут складався з 13 відділів: 1) історії комуністичного будівництва; 2) історії соціалістичного будівництва; 3) історії Великої Вітчизняної війни; 4) історії Жовтневої революції та громадянської війни; 5) історії дружби народів СРСР; 6) джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін; 7) історії капіталізму; 8) історії феодалізму; 9) історії і міжнародних відносин соціалістичних країн; 10) історіографії та історичних зв'язків із зарубіжними країнами; 11) історії природознавства; 12) історії техніки; 13) історії міст і сіл Української РСР. Останній відділ існував як наукова група на правах відділу⁷¹.

Втім, заходи з оптимізації структури установи тривали впродовж першої половини 1980-х рр. Зокрема, 1982 р. організаційну структуру Інституту переформатували за типовою 3-х ланковою академічною схемою: відділення — відділ — сектор⁷². Але більшість відділів зберегли як свою фахову спеціалізацію, так і основний кадровий склад.

У лютому 1983 р. в Інституті було створено відділення історико-краєзнавчих досліджень у складі двох відділів — 1) наукового забезпечення багатотомного «Зводу пам'яток історії та культури СРСР по Українській РСР»; 2) історичного краєзнавства⁷³.

Таким чином, станом на травень 1985 р. організаційна структура Інституту була побудована на 3-х ланковій основі (відділення — відділи — сектори), зокрема складалася із 2 відділень, 14 відділів і низки секторів: 1) відділ історії феодалізму (завідувач Г. Сергієнко); 2) відділ історії капіталізму (завідувач В. Сарбей); 3) відділ історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни (завідувач Ю. Кондуфор) з секторами: а) історії Великої Жовтневої соціалістичної революції (завідувач Ю. Гамрецький); б) історії громадянської війни та іно-

⁷⁰ Звіт Інституту історії АН УРСР про наукову діяльність в 1978 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 1154. — Арк. 65.

⁷¹ Там само. — Арк. 64–65.

⁷² Рубльов О. С. Інститут історії України НАН України // Енциклопедія історії України. — К., 2005. — Т. 3. — С. 492.

⁷³ Звіт про діяльність Інституту історії АН УРСР за 1983 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 1507. — Арк. 85.

земної військової інтервенції (завідувач О. Щусь); 4) відділ історії соціалістичного будівництва (завідувач С. Кульчицький); 5) відділ історії розвинутого соціалізму (завідувач А. Лихолат) з сектором: а) історії культури (завідувач Ю. Курносів); б) відділ історії Великої Вітчизняної війни (завідувач В. Клоков); 7) відділ джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін (завідувач А. Санцевич) з секторами: а) історичної географії та картографії (завідувач Ф. Шевченко); б) історії Київської Русі (завідувач М. Котляр); 8) відділ зарубіжної історіографії та проблем ідеологічної боротьби (завідувач І. Хміль) з сектором: а) проблем ідеологічної боротьби (завідувач І. Хворостяний); 9) відділ історії соціалістичних країн і міжнародних зв'язків України (завідувач І. Мельникова) з сектором: а) історичних зв'язків України з зарубіжними країнами (завідувач П. Сохань); 10) відділ історії дружби народів (завідувач Р. Симоненко); відділення історико-краєзнавчих досліджень (завідувач П. Тронько) у складі відділів 11) наукового забезпечення багатотомного «Зводу пам'яток історії та культури СРСР по Українській РСР» (завідувач П. Тронько) та 12) історичного краєзнавства (завідувач В. Горбик) та групи з підготовки Зводу пам'яток (керівник В. Тимофійенко); відділення історії природознавства та техніки (завідувач Й. Штокало) у складі двох відділів: 13) історії природознавства (завідувач Й. Штокало); 14) історії техніки (завідувач П. Панченко)⁷⁴.

У 1986 р. відділи історії природознавства та історії техніки Інституту ввійшли до Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки у складі Ради по вивченню продуктивних сил УРСР при АН УРСР.

Такі організаційні зміни скоригувати низку структурних деформацій і диспропорцій у фаховій спеціалізації науковців установи, котрі були зумовлені як попередньою кадровою політикою, так і нав'язаним укрупненням 1963 р. Утім, структура Інституту, попри створення невеликих спеціалізованих організаційних сегментів, залишалася зорієнтованою на формаційне представлення республіканської історії, себто здебільшого забезпечувала підготовку та розгортання монументальних багатотомних проектів, як-от «Історія Української РСР», «Історія Києва», «Історія міст і сіл Української РСР» та їх російськомовних версій.

Та помітні досягнення Ю. Кондуфора як директора Інституту виявилися не тільки у сфері оптимізації структури Інституту та збалансуванні наукових практик, які були відзначені як вагомі здобутки у постанові Президії АН УРСР «Про діяльність Інституту історії АН УРСР за період 1978–1982 рр.» від 27 вересня 1982 р. за № 416, а й на ниві покращення загальної атмосфери інституціонального майданчика.

Тодішньому директору вдалося якщо не розірвати повною мірою те «замкнене коло» підклимної боротьби, котра тривала в Інституті протягом багатьох років, то принаймні мінімізувати її вияви та вплив на наукове буття. Не випад-

⁷⁴ Статистичний звіт про чисельність і склад кадрів [по Інституту історії АН УРСР] за 1985 р. // Там само. — Спр. 1683. — Арк. 47.

ково сучасники Ю. Кондуфора тримаються думки, що саме за його директорства була повністю відкинута т. зв. «практика нашіптувань»⁷⁵.

Відзначимо, що стиль керівництва Ю. Кондуфора як колишнього партійного адміністратора-функціонера був доволі своєрідним, зокрема полягав у певному дистанціюванні від безпосередніх управлінських практик, які значною мірою передавалися / перекладалися на його заступників. Завдяки цьому в Інституті сформувалася більш-менш ранжована адміністративна вертикаль, яка мала як свої недоліки, так і переваги.

Крім того, Ю. Кондуфор був делегатом XXI, XXII і XXIII з'їздів КПУ, на яких обирався кандидатом у члени ЦК КПУ⁷⁶. У лютому 1981 р. на XXVI з'їзді КПУ його знову обрали кандидатом у члени ЦК КПУ, а у лютому 1986 р. на XXVII з'їзді КПУ — членом ЦК КПУ. Таке становище Ю. Кондуфора не тільки створювало значний запас міцності та стійкості у системі республіканської партійної номенклатури, а й продукувало чималі можливості, зокрема більшу самостійність на посаді керівника академічної установи.

Наприкінці 1970-х — середині 1980-х рр. важливі зрушення відбулися й на ниві підготовки кадрів. Зокрема, протягом зазначеного терміну в Інституті захистили дисертації низка вчених, які посядуть провідні позиції як в Інституті, так і українській історичній науці 1990-х–2000-х рр.: Г. Боряк (кандидатська, 1987), В. Верстюк (кандидатська, 1979), С. Віднянський (кандидатська, 1977), В. Волковинський (кандидатська, 1981), О. Галенко (кандидатська, 1987), О. Гуржій (кандидатська, 1982), В. Даниленко (кандидатська, 1978), О. Дзюба (кандидатська, 1983), Г. Касьянов (кандидатська, 1987), В. Марочко (кандидатська, 1985), О. Реєнт (кандидатська, 1981), В. Ричка (кандидатська, 1985), П. Сас (кандидатська, 1986), В. Смолій (докторська, 1985), П. Толочко (докторська, 1981), Г. Швидько (кандидатська, 1980; докторська, 1987), Н. Яковенко (кандидатська, 1983) та ін.⁷⁷

Протягом 1970-х — першої половини 1980-х рр. більш-менш зберігався й рівень міжнародних контактів Інституту. Приміром, у серпні 1975 р. А. Шевелев брав участь у XIV Міжнародному конгресі історичних наук у м. Сан-Франциско (США)⁷⁸, а у серпні 1980 р. та серпні-вересні 1985 р. Ю. Кондуфор — XV Міжнародному конгресі історичних наук у м. Бухарест (Румунія)⁷⁹ та XVI Міжнародному конгресі історичних наук у м. Штутгарт (ФРН)⁸⁰.

Втім, у сфері міжнародних контактів траплялися й несподівані повороти життєвих сценаріїв окремих науковців. Зокрема, кандидат історичних наук, молод-

⁷⁵ *Шуць О.* Знаний і незнаний [Ю. Ю. Кондуфор]. — С. 390.

⁷⁶ Особова справа Кондуфора Юрія Юрійовича. — Арк. 103–104.

⁷⁷ Див. докладніше: Спеціалізована вчена рада // Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 265–279.

⁷⁸ Особова справа Шевелева Арнольда Григоровича. — Арк. 95зв.

⁷⁹ Особова справа Кондуфора Юрія Юрійовича. — Арк. 41.

⁸⁰ Звіт про науково-дослідну і науково-організаційну діяльність Інституту історії АН УРСР за 1985 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 1642. — Арк. 45.

ший науковий співробітник відділу джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін (сектор історії Київської Русі) В. Мезенцев після перебування у Норвегії у складі археологічної експедиції АН СРСР (червень–жовтень 1983 р.) не повернувся в СРСР. Рішенням Вченої ради Інституту історії АН УРСР від 27 жовтня 1983 р. дії В. Мезенцева були засуджені та кваліфіковані як «зрада Батьківщини»⁸¹. Відтак він був виключений із штатного розкладу установи⁸².

Зрештою, певні успіхи й досягнення Інституту за радянської доби розгорталися в умовах інституціональної стагнації академічної науки, котра підлаштовувалася, точніше синхронізувалася із тотальною стагнацією всього суспільства. Водночас побутувала інерційність культурних, освітніх, дослідницьких практик, яка простежувалася навіть у знакових ідеологічних і меморіальних заходах, як-от 325-річчя «возз'єднання» України з Росією, котре святкувалося 1979 р. За споминами О. Апанович, яка брала активну участь у ювілейних заходах 1954 р., кампанія 1979 р. не була навіть тінню того бундючного та помпезного святкування 300-ліття «возз'єднання»⁸³.

Таким чином, українська радянська історіографія розвивалася у межах жорсткої та нав'язаної ієрархічно-вертикальної моделі республіканської науки як «паралельної» чи доповнюючої варіації російсько-радянського історіописання та провідних столичних інституціональних осередків, передусім в АН СРСР. Саме цей провінційний статус і визначав / диктував як базові алгоритми розвитку республіканського Інституту, так і відповідні організаційні взірці й типові інституціональні рішення.

6.2. Монументальні проекти республіканської історіографії: «Історія Української РСР», «Історія міст і сіл Української РСР» та ін.

В інтелектуальному сенсі період, що розпочалася після 1972 р. і тривав до середини 1980-х рр., був одним із найскладніших і найсуперечливіших в історії Інституту. Та, попри негативні тенденції, наукове життя в Інституті історії АН УРСР тривало, зокрема домінуючими стали дослідницькі практики, пов'язані з написанням колективних праць.

Цей «поворот» до «великих форм», який намітився ще протягом 1950-х–1960-х рр., звичайно відбувався в дусі офіційного радянського канону, що суворо нормував українські сюжети, проте супроводжувався й значним розширенням фактографічних обсягів та загальної канви подій, висвітленням різних зрізів минувшини тощо.

⁸¹ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 596.

⁸² Особова справа Мезенцева Володимира Ігоревича // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. Зос. — Спр. 1548. — Арк. 42.

⁸³ Апанович О. Федір Павлович Шевченко: історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина // «Істину встановлює суд історії». — Т. 1. — С. 110.

Приміром, саме на 1973 р. припало завершення проекту 26-ти томної «Історії міст і сіл Української РСР», точніше її української версії, котру республіканські адміністратори та керівники прагнули широко представити на всесоюзному культурному полі⁸⁴.

У документах до звіту Головної редколегії цього видання так описувалася реалізація зазначеного проекту: «Ініціатива організації видання історії міст і сіл виходила від Архівного управління при Раді Міністрів УРСР, Інституту історії АН УРСР, Інституту історії партії при ЦК КП України та інших організацій. Ця ініціатива була підтримана ЦК КП України, який 29 травня 1962 р. ухвалив спеціальну постанову про підготовку багатотомної історії міст і сіл. Була організована Головна редакція на чолі із заступником голови Ради Міністрів УРСР доктором історичних наук П. Т. Тронько, а в областях — обласні редколегії, міські і районні комісії. *Все видання, розраховане на 26 томів, було включене у державний план; кожній із областей присвячується окремий том і один том місту Києву. Обсяг всього видання визначався приблизно до 2 тис. авторських аркушів, приблизно по 100 аркушів на кожен том.* Основне завдання всього видання полягало у відображенні багатовікової історії українського народу і особливо тих великих перетворень, що відбулися за роки Радянської влади. У подальшому ЦК КП України три рази ухвалював конкретні рішення по ходу видання серії, в яких визначалися структура всього видання, принципи відбору міст і сіл для суцільного опису, терміни та графіки видання окремих томів, участь громадськості, а також шляхи забезпечення високого науково-теоретичного рівня всього видання. Труднощі написання такої серії полягали у тому, що на Україні нараховується понад 34,5 тис. міст і сіл і для їх суцільного опису потрібно було б понад 200 томів. Тому було вирішено виокремити 2000 міст і сіл для написання про них нарисів; до цього кола ввійшли 382 міста республіки і понад 1,5 тис. селищ міського типу і сіл, що мають найбагатше історичне минуле. Про решту сіл подані короткі довідки. *У роботі з написання історії міст і сіл бере участь понад 100 тисяч осіб. Це були не тільки професійні історики, але і партійні, державні, архівні і бібліотечні працівники, письменники, агрономи, вчителі середніх шкіл*⁸⁵.

Якщо пропустити традиційні комплементарні й обрядові звороти тієї доби про «керівну роль» партії, то цей проект ініціювався адміністративно, себто «зверху», хоч і подався як «громадська» ініціатива. На перший погляд, йшлося про написання обласних історій «знизу», проте під керівництвом та науково-методичним й організаційним провідом учених-фахівців, передусім Інституту істо-

⁸⁴ До Всесоюзної наукової конференції «Про досвід написання історії міст і сіл, фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів СРСР»: Інтерв'ю з заступником голови оргкомітету по проведенню Всесоюзної конференції, директором Інституту історії АН УРСР академіком АН УРСР А. Д. Скабою // УІЖ. — 1972. — № 5. — С. 58–61.

⁸⁵ Документи (плани, доповіді) про обговорення звіту Головної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» на Науковій раді Інституту історії АН СРСР (14.07.1970 р.) // ЦДАВО України. — Ф. 4633. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 9–10.

рії АН УРСР. Багатотомна «Історія міст і сіл Української РСР» немовби репрезентувала та втілювала давній і, на превеликий жаль, утопічний ідеал історіописання — народ «сам пише свою історію».

Втім, очевидне партійне замовлення, ідеологічні корективи й настанови, численні наукові, методичні та організаційні прогалини суттєво заземлили і деформували таку «ідеалістичну» програму. Ось як описувалися редакційна робота та організаційна підготовка цього багатотомника у вищезгаданих матеріалах: «Підготовлені тексти нарисів і довідок у районах та областях подавалися у відділ історії міст і сіл, створений у вересні 1963 р. в Інституті історії АН УРСР (завідувач відділом — кандидат історичних наук Слабеев І. С.); за участю співробітників відділу і фахівців-істориків інших відділів й інститутів проводилося обговорення текстів, у деяких випадках — редакційна робота і доповнення окремих рукописів. Окремі томи (наприклад, Вінницький том) обговорювалися декілька разів. І тільки після цього підготовлений текст здавався у редакцію міст і сіл Української Радянської Енциклопедії. 18 жовтня 1967 р. ЦК КП України ухвалив постанову про стан підготовки і видання історії міст і сіл, в якому уточнювалися терміни і порядок подальшої роботи. Ухвалою президії АН УРСР у головній редакції УРЕ була створена редакція міст і сіл, а в її складі редакційні групи для підготовки чергових томів»⁸⁶.

Однак, реальний процес підготовки зазначеного багатотомника був набагато складнішим і суперечливішим, ніж це описувалося вище.

З одного боку, давалися взнаки постійні настанови й вимоги партійних кураторів і керівників-адміністраторів щодо суттєвого розширення обсягу радянської доби у нарисах про будь-який населений пункт, особливо про діяльність місцевих парторганізацій, ударників праці, героїв війни, партизанського руху та антифашистського підпілля, революційних і партійних діячів, місця революційної та воєнної слави і т. п. Відтак процес обговорення / переробки / доробки / розширення / коригування текстів низки нарисів тривав роками і часто-густо поновлювався навіть після формального завершення роботи над черговим томом.

З другого боку, залучення безпрецедентної кількості дописувачів-аматорів перетворювало організаційну, редакційну та науково-методичну роботу, котра була покладена на спеціалізований відділ Інституту, на хронічний стан перманентного цейтноту та гонитви за спущеними «згори» графіками.

Скупі протокольні записи та звіти щодо обговорення низки томів репрезентують величезний масштаб редакційних, методичних, організаційних і комунікаційних проблем, які нагромаджувалися як сніжний ком. Більше того, вони суттєво загострювалися внаслідок тотальної ідеологізації проекту, особливо через надмірну схематизацію й універсалізацію представлення історії міст і сіл, зокрема

⁸⁶ Документи (плани, доповіді) про обговорення звіту Головної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» на Науковій раді Інституту історії АН СРСР (14.07.1970 р.). — Спр. 32. — Арк. 11.

порушення більш-менш очевидних пропорцій між викладом дожовтневої та, власне, радянської минувшини⁸⁷.

Зрештою, багатотомна «Історія міст і сіл Української РСР» була «дитиною» свого часу, котра ввібрала типові вади й недоліки колективних праць доби «розвинутого соціалізму», як-от тотальне вихолощення й примітивізація змісту викладу та продукованих смислів, повсюдна індоктринація, суцільна нівеляція регіонального колориту й місцевих культурних особливостей тощо.

Проте цей багатотомник спричинився до формування на українських обшарах потужного історико-краєзнавчого руху, котрий відіграв неабияку роль у культурному просторі, зокрема сприяв створенню низки просвітницько-культурних осередків⁸⁸. Тим більше, що протягом 1974–1984 рр. тривала підготовка й видання російськомовної, виправленої та доповненої версії «Історії міст і сіл Української РСР»⁸⁹.

Ще складніші та триваліші колізії розгорнулися навколо підготовки восьми томника «Історія Української РСР» та його десяти томної російськомовної версії, котрі опрацьовували виключно фахові історики. Вочевидь, проблеми з підготовкою багатотомника на теренах Інституту набули такого масштабу, що спричинили суттєве коригування як терміну підготовки, так і обсягу цього проекту.

⁸⁷ Див., наприклад: Протоколи № 1–18 засідань відділу історії міст і сіл УРСР Інституту історії АН УРСР (6 січня — 25 грудня 1969 р.) // ЦДАВО України. — Ф. 4633. — Оп. 2. — Спр. 29. — 142 арк.; Стенограма засідання редколегії тому «Історії міст і сіл Київської області» разом з відділом Інституту історії АН УРСР (23 червня 1969 р., м. Київ) // Там само. — Спр. 30. — 132 арк.; Звіти співробітників відділу історії міст і сіл УРСР Інституту історії АН УРСР за 1969 р. // Там само. — Спр. 32. — 39 арк.; Звіти співробітників відділу історії міст і сіл УРСР Інституту історії АН УРСР про відрядження до областей за 1969 р. // Там само. — Спр. 33. — 28 арк.; Протоколи № 1–12 засідань відділу історії міст і сіл Української РСР Інституту історії АН УРСР (15 січня — 21 грудня 1970 р.) // Там само. — Спр. 35. — 62 арк.; Звіти співробітників відділу історії міст і сіл Української РСР Інституту історії АН УРСР 1970 р. // Там само. — Спр. 37. — 16 арк.; Звіти співробітників відділу історії міст і сіл Української РСР Інституту історії АН УРСР про відрядження до областей 1970 р. // Там само. — Спр. 38. — 14 арк.; Протоколи відділу історії міст і сіл Української РСР Інституту історії АН УРСР (8 січня — 14 грудня 1971 р.) // Там само. — Спр. 39. — 48 арк.; Звіти співробітників відділу історії міст і сіл Української РСР Інституту історії АН УРСР про роботу 1971 р. // Там само. — Спр. 40. — 28 арк.; Протоколи № 1–12 засідань відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР 1972 р. // Там само. — Спр. 41. — 44 арк.; Протоколи № 1–4 засідань відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР 1973 р. // Там само. — Спр. 43. — 8 арк.; та низку ін.

⁸⁸ Див. докладніше: *Тронько П. Т.* Летопись дружбы и братства (Из опыта создания «Истории городов и сел Украинской ССР» в 26-ти томах). — К., 1981. — 128 с.; *Його ж.* Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень: Досвід, проблеми, перспективи / Наук. ред. В. А. Смолій. — К., 2001. — 49 с.

⁸⁹ *Санцевич А. В., Комаренко Н. В.* Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. 1936–1986 гг. / Под ред. Ю. Ю. Кондуфора. — К., 1986. — С. 172–173.

У довідній записці від 31 липня 1973 р. до ЦК КПУ про заходи вжиті академічним керівництвом щодо виправлення ситуації навколо проекту багатотомника, підписаній віце-президентом АН УРСР І. Білодідом, зазначалося: *«Протягом останніх кількох місяців дирекція Інституту історії АН УРСР вжила ряд невідкладних заходів, спрямованих на докорінне поліпшення роботи Інституту по підготовці до друку багатотомного видання “Історії Української РСР”. Усунуто ряд хиб і недоліків в діяльності Головної редакційної колегії, редакційних колегій по томах та авторського колективу. Зокрема, створено бюро головної редакційної колегії, яке забезпечило щоденний контроль за науковою та науково-організаційною роботою редакційних колегій по томах, над станом підготовки рукописів. Склад головної редакційної колегії, редакційних колегій по томах та авторського колективу поповнено за рахунок досвідчених і енергійних спеціалістів, внесені відповідні зміни в плани-проспекти томів, їх структуру та обсяг. “Історія Української РСР” готується в восьми томах, в яких знайдуть глибоке і всебічне висвітлення з марксистсько-ленінських методологічних позицій історичні події, процеси і явища, що відбувалися на Україні з найдавніших часів до наших днів. Розроблені та затверджені нові графіки підготовки та проходження томів, у відповідності з якими всі вісім томів “Історії Української РСР” будуть завершені в 1977 році»⁹⁰.*

Таким чином, початковий план із видання республіканської історії був істотно скоригований, зокрема відсунутий на кілька років.

Наведені свідчення потверджуються і спогадами сучасників-учасників тих подій. Зокрема, А. Санцевич відзначав, що *«ще в 1969 р. розпочалася робота над 10-томною історією України, кожний том якої мав би обсяг 45-50 друкованих аркушів. У відповідності з планом до кінця 1973 р. намічалось передати до видавництва 7 томів. Але підготовлені рукописи потребували серйозного доопрацювання та наукової апробації, їх не можна було вважати завершеними. Головній редколегії колективної праці було складно забезпечити необхідний контроль і спрямування діяльності редколегій томів та авторів. Створений 1972 році відділ багатотомної “Історії Української РСР” також виявився недостатньо оперативним для здійснення наукового керівництва створення багатотомника. Первісний графік підготовки “Історії Української РСР” зривався»⁹¹.*

Проте тодішньому директору Інституту А. Шевелєву все ж таки вдалося організувати й «запустити» процес підготовки восьмитомника. Звичайно, під час опрацювання окремих томів з обсягу цього проекту дотримувалися вже традиційних стадій «колективного горнила», себто низки послідовних обговорень, внутрішнього та зовнішнього рецензування, практики виїзних засідань, розширених робочих нарад і т. п.

⁹⁰ Довідки, доповідні записки в ЦК КПУ, Держплан УРСР, Президію АН УРСР 1973 р. — Арк. 27–28.

⁹¹ Санцевич А. В. Інститут історії України Національної Академії наук України... — С. 84.

Щоправда, з'явилися й технічні модифікації, як-от магнітофонний запис процесу обговорення, котрий іноді ще додатково «аналізувався» чи то пак «розбирався». «При підготовці російського видання 6-го тому (в українському виданні — 5-го тому) “Історії Української РСР” за часів “маланчуківщини” (по імені секретаря з ідеології ЦК КПУ В. Ю. Маланчука, відомого своєю боротьбою з “націоналізмом”) цілий місяць на початку цього року (1975 р. — Авт.) йшло обговорення основних положень роботи, яке записувалося на магнітофонну плівку. Ввечері ці матеріали передруковувались, а наступного дня вже були в ЦК КПУ. Треба було відстоювати кожну свою нетрадиційну думку, і ніхто не знав, якими будуть наслідки його виступу», — згадувала О. Шусь⁹².

Однак, «колективне» вихолощення тривало й на первісних стадіях обговорення текстів вказаного багатотомника, коли автори й редактори намагалися вгадати / передбачити / попередити майбутні закиди. Скажімо, попередня апробація машинопису 3-го тому десятитомної «Истории Украинской ССР» (розширеної російськомовної версії восьмитомника) відбувалася за таким алгоритмом: «Всі розділи книги обговорені на 12 засіданнях відділу історії феодалізму Інституту. Паралельно працювала редколегія тому. На 4-х її засіданнях текст, уважно прочитаний редактором, обговорювався. На своїх спеціальних засіданнях від 7 лютого і 12 лютого 1980 р. редколегія тому та відділ історії феодалізму рекомендували рукопис до друку. Остаточний текст контрольню прочитав відповідальний редактор, редакційні правки і зауваження якого реалізовані впродовж лютого 1980 р. Це вичитування дало серйозні позитивні результати...»⁹³.

Зауважимо, що йдеться про російськомовну версію тексту, підготовлену на базі вже виданого другого тому у восьмитомній «Історії Української РСР» (К., 1979), котрий уже пройшов усі передбачені стадії й етапи апробації.

Більше того, на засіданнях редакційної колегії, як правило, вилучалися авторські думки й інтерпретації, котрі вважалися самотніми, принаймні неординарними, зокрема могли викликати проблеми у проходженні наступних стадій обговорення чергового тому.

Наприклад, обговорення на редколегії 24 квітня 1981 р. розділів, написаних В. Ковалем до 8 тому десятитомної «Истории Украинской ССР», відбувалося у такому дусі:

«Клоков В. І. Розділи про міжнародне становище і раніше викликали сумніви — необхідно просто випустити деякі моменти у стилі. В основному зауваги стосуються до розділів В. С. Ковалю — потрібно їх підчистити. Назва розділу “Завершення корінного перелому. Битва за Дніпро” — класична назва, її змінювати не будемо. Роботи немало. Але автори володіють матеріалом і у травні, у термін, ми здамо том із урахуванням рекомендацій.

⁹² Шусь О. Знаний і незнаний [Ю. Ю. Кондуфор]. — С. 391.

⁹³ Протоколи № 1–4 редколегії «Історії Української РСР». 11.03–17.10.80 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 1323. — Арк. 11–12.

Кондуфор Ю. Ю. відзначив, що цей том пройшов ретельне обговорення, як жоден інший, що потребувало чимало часу. Висловлено чимало цінних зауважень і побажань. *Необхідно вилучити з тому висловлені особисті думки та оцінки деяких авторів і привести їх у відповідність із партійними оцінками. У текстах В. С. Коваля є політично шкідливі оцінки, котрі викличуть зворотну реакцію...*⁹⁴.

Таким чином, учасники цього дійства переймалися відсіканням або вилученням думок і тлумачень, які могли спричинити «зворотну реакцію», себто по своєму перебували у підневільному становищі.

Крім того, робочі макети як восьмитомника, так і десяти томника обов'язково репрезентувалися на виїзних засіданнях у Москві, а також передавалися на рецензування як до інституцій АН СРСР, так і відомим російським ученим. Наприклад, макет першого тому з російськомовного десяти томника рецензувався академіком Б. Рибаківим, який висловив чимало зауваг, пропозицій і суттєво затягнув цей процес⁹⁵.

Восьмитомний курс історії УРСР був виданий у Києві протягом 1977–1979 рр. видавництвом «Наукова думка» під грифом Інституту історії та Інституту археології АН УРСР. Головними редакторами були спершу А. Шевелев, згодом його наступник Ю. Кондуфор.

У підготовці та написанні восьмитомника взяли участь 144 науковці, у т. ч. 68 докторів наук. Причому вчені Інституту склали майже половину авторського колективу, зокрема були представлені 71 науковцем⁹⁶.

Епістемологічними взірцями для восьмитомної «Історії Української РСР» послуговували «История Коммунистической партии Советского Союза» (В 5 т. М., 1964–1980) та «История СССР с древнейших времен до наших дней» (В 11 т. М., 1966–1980).

Конструкція восьмитомника базувалася на формаційному поділі історії України, показному акцентуванні «класової боротьби» й домінації економічного детермінізму, що й зумовило відповідний розподіл томів, композиційне оформлення та інтерпретацію історичного матеріалу. Перша книга першого тому хронологічно обіймала період — від найдавніших часів до другої половини XIII ст., друга книга першого тому — другу половину XIII ст. — першу половину XVII, другий том — другу половину XVII–XVIII ст., третій — XIX ст., четвертий — 1900–1917 рр., п'ятий — 1917–1920 рр., шостий — 1921–1941 рр., сьомий — 1941–1945 рр., восьмий, книга перша — 1945–1950-і рр.; книга друга — кінець 1950-х–1970-і рр.

⁹⁴ Протоколи редколегії «Історії Української РСР». 29.01–25.12.81 р. // Там само. — Спр. 1388. — Арк. 21.

⁹⁵ Протоколи № 1–4 редколегії «Історії Української РСР». 11.03–17.10.80 р. — Арк. 1.

⁹⁶ Матеріали висування на [Державну] премію [УРСР в галузі науки і техніки] «Історії Української РСР» [У 8 т., 10 кн.] 1980 р. Т. 2. // НА ІУУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 1316. — Арк. 1.

Загальний обсяг восьмитомника складав 450 авторських аркушів. У виданні було вміщено 102 історичні мапи, 1214 чорно-білих і 104 кольорових ілюстрацій⁹⁷.

У концептуальному плані цей багатотомник не містив принципових новацій, порівняно з попередніми двотомниками. Республіканська історія вмонтовувалася у річище загальноросійської історичної схеми — ідея трьох братських слов'янських народів, які тимчасово розділені та ведуть боротьбу за об'єднання в межах Російської держави і, врешті-решт, досягають споконвічної, точніше телеологічної мети — «возз'єднання».

У такому світлі Переяславський акт 1654 р. репрезентувався як знакова подія української історії: «Навіки поєднавши свою долю з братнім російським народом, український народ врятував себе як етнічну спільність. Саме возз'єднана з Росією територія України стала центром, до якого завжди тяжіли інші населені українцями землі. *Возз'єднання України з Росією сприяло дальшому розвитку української народності і перетворенню її в буржуазну націю. Возз'єднання сприяло культурному взаємозбагаченню двох братніх народів, відіграло важливу роль у розвитку української культури. Воно забезпечило благодіючий вплив прогресивної російської культури на українську культуру... Возз'єднання України з Росією мало величезне міжнародне значення. Воно завдало рішучого удару по агресивних планах ворогів українського й російського народів — польських, татарських і турецьких феодалів, — ослабило політичну роль Речі Посполитої в житті Європи, зірвало агресивні плани Ватикану, який спирався на польських, литовських та інших феодалів-загарбників, намагався покатоличити український та російський народи. Возз'єднання України з Росією підготувало умови для визволення споконвічних руських земель на узбережжі Чорного і Азовського морів, а також Правобережної України й Білорусії*»⁹⁸.

В ідеологічному сенсі восьмитомник наслідував конструкцію двотомника 1967 р., але мав низку розширених актуалізованих ідеологічних включень-додачків, освячених «обрядовими» посиланнями на останні партійні форуми та розлогами патетичним пасажами, котрі доносили до читача відповідні офіційні смисли. Крім того, в останніх томах приділялася неабияка увага формуванню «соціалістичних націй» і становленню «радянського народу як нової історичної спільноти».

Скажімо, в останньому томі восьмитомника обстоювалася думка, що «радянський лад забезпечив як юридичну, так і фактичну рівність націй. Усі радянські республіки досягли високого рівня розвитку, а економіка кожної з них є нероз-

⁹⁷ Матеріали висування на [Державну] премію [УРСР в галузі науки і техніки] «Історії Української РСР» [У 8 т., 10 кн.] 1980 р. Т. 2. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 1316. — Арк. 2.

⁹⁸ Історія Української РСР: У 8 т. — К., 1977. — Т. 2: Визвольна війна і возз'єднання України з Росією. Початок розкладу феодалізму та зародження капіталістичних відносин (Друга половина XVII–XVIII ст.). — С. 71–72.

ривною частиною єдиного народногосподарського комплексу. В ході соціалістичного будівництва *на основі дедалі більшого зближення всіх класів і соціальних верств, братерського співробітництва всіх націй і народностей СРСР склалася нова історична спільність людей — радянський народ*. Зміцнів союз робітничого класу, колгоспного селянства й народної інтелігенції при провідній ролі робітничого класу. Поступово стираються відмінності між основними соціальними групами. З побудовою розвинутого соціалізму, переходом усіх верств населення на ідейно-політичні позиції робітничого класу Радянська держава, що виникла як форма диктатури пролетаріату, переросла в загальнонародну державу»⁹⁹.

Вступні конотації до першого тому нав'язували відомий дискурс «великої дружби» чи «дружби братніх народів», котрі мали кінець-кінцем злитися / перетворитися в «єдину історичну спільноту» — «радянський народ» і досягнути відповідної телеологічної мети — «світлого комуністичного майбуття». «Показати складний історичний шлях трудящих України, розкрити всю багатогранність їх історичного минулого і славного сучасного *в органічному взаємозв'язку з історією трудящих всієї нашої країни і всього загальноісторичного процесу, висвітлити причини, що обумовили бурхливий розвиток Української РСР у братній сім'ї радянських республік* — почесне і відповідальне завдання радянських учених. Здійсненню його служить восьмитомна «Історія Української РСР», — наголошувалося у передмові головної редакційної колегії¹⁰⁰. В іншому місці цієї передмови зазначалося: «В «Історії Української РСР» підкреслюється *першорядне значення історичних зв'язків українського народу з російським і білоруським народами. Спорідненість цих народів бере початок з епохи існування їх спільного етнічного попередника — давньоруської народності...*»¹⁰¹.

Зауважимо, що були й інші пропозиції істориків щодо конструкції та продукованих смислів цієї передмови. Скажімо, Ф. Шевченко пропонував скомпонувати передмову у вигляді низки окремих смислових сегментів: «1) Про значення історичної науки в справі пізнання суспільного розвитку. 2 стор. 2) Розвиток історичного пізнання. 5 стор. (навести приклади вітчизняної історії). 3) Роль марксистсько-ленінського вчення в справі пізнання історичного процесу. 4 стр. 4) Вклад радянських істориків у справу вивчення всіх періодів історії. Зупинитися головним чином на працях зведеного характеру. 5) Про досягнення істориків УРСР. 5 стр. 6) Про історію СРСР та історію УРСР в числі положень про загальне та конкретне, спільне і специфічне в історичному процесі. Історія СРСР та її складова частина історія УРСР і т. д. 3 стор. 7) Народ творець історії (це те, що

⁹⁹ Те саме. — К., 1979. — Т. 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-і роки), кн. 2: Українська РСР в період розвинутого соціалізму і будівництва комунізму (кінець 50-х–70-і роки). — С. 629.

¹⁰⁰ Те саме. — К., 1977. — Т. 1: Первіснообщинний лад. Виникнення і розвиток феодалізму (3 найдавніших часів до середини XVII ст.), кн. 1: Первіснообщинний лад і зародження класового суспільства. Київська Русь (До другої половини XIII ст.). — С. 5.

¹⁰¹ Там само. — С. 7.

показано в багатотомній праці) 2 стор. 8) Класи та їх роль в історії. 3 стр. 9) Праця, творення матеріальних благ. 3 стр. 10) Людина всіх часів у центрі уваги. 2 стр. 11) Зазначити, що історія Українського народу відображена не у відриві, а в зв'язках і взаємозв'язках з іншими народами... 4 стр. 12) Роль історичної науки в ідеологічному житті радянського народу... 3 стр. 13) Обґрунтування структури і періодизації всього видання»¹⁰².

Втім, навіть ця вкрай поміркована й паліативна пропозиція, котра намагалася ввести видозмінений і підфарбований «народницький» дискурс до республіканського наративу, була відхилена, позаяк не мала жодних шансів здолати всі стадії «колективного горнила».

Подібним чином відкидалися й інші пропозиції, наприклад спроба вказати у передмові до другого тому на роль М. Грушевського, хоч і у скептично-негативному дусі. Пропозиція також належала Ф. Шевченку, котрий у чернетці передмови до другого тому відзначав: «Серед українських буржуазно-націоналістичних істориків особливе місце займає М. С. Грушевський. Період історії України XIV — першої половини XVII ст. досліджений ним 3–9 томах “Історії України-Руси”. Слід підкреслити, що він для написання своїх праць використав різноманітні архівні і опубліковані джерела та багаточисленну історичну літературу російських, українських, польських і інших істориків. М. Грушевський узагальнив попередні досягнення в галузі історичної науки, досить широко використав наукові праці в галузі археології, етнографії, філології, культури і мистецтва. Він опублікував широке коло документів і матеріалів, які були тоді знайдені в архівах Росії, Польщі, Швеції, Італії, Німеччини, Австрії та в інших країнах. Він написав в буржуазно-націоналістичному дусі багато праць з історії української літератури, культури, філології і т. д. В його дослідженнях досить широко показана політична історія України...»¹⁰³.

Мабуть, не варто дивуватися, що цей пасаж теж не потрапив до передмови другого тому. Більше того, в опублікованій передмові до другого тому цього восьмитомника немає жодної згадки про М. Грушевського та його знакову студію¹⁰⁴.

Зрештою, багатотомна «Історія Української РСР» продемонструвала практично повне включення / вписання формату республіканської минувшини до конструкції російсько-радянського історичного процесу. Різні історичні епохи на сторінках восьмитомника висвітлювалися вкрай нерівномірно, ба більше відбулася дальша деформація пропорцій конструювання та представлення окремих періодів минувшини.

¹⁰² Шевченко Ф. П. Зауваження та побажання щодо тексту «Передмови до восьмитомної “Історії Української РСР”» [м. Київ; чорнов. автограф] // ІР НБУВ. — Ф. 349. — Спр. 543. — Арк. 1зв. — 2.

¹⁰³ Його ж. Вступ [до другого тому «Історії Української РСР»] [машинопис із правками] // Там само. — Спр. 336. — Арк. 15.

¹⁰⁴ Передмова // Історія Української РСР. — Т. 2. — С. 5–11.

Найдокладніше було представлено ХХ ст. — 6 книг із 10, зокрема виклад концентрувався навколо репрезентації революцій 1905–1907 та 1917 рр. радянської доби, котрі подавалися надзвичайно докладно, хоч і з численними ідеологічними штампами. Натомість вкрай стисло представлені середньовіччя та ранньомодерні часи, котрі маркувалися як історія епохи феодалізму.

Таким чином, у восьми томнику обсяг репрезентації радянської доби вже однозначно перевершив представлення дожовтневої минувшини, що відображало «нові» спотворені пропорції у конструюванні республіканської історії.

Восьмитомник «Історія Української РСР» та його розширена десяти томна версія поза межами радянської України були сприйняті здебільшого скептично-негативно. Наприклад, О. Прицак так прокоментував появу багатотомника: «Що торкається советської історіографії, то після бурхливих років Другої світової війни, зокрема після Переяславських тез із 1954 року, там цілковито запанувала офіційна інтерпретація історії, яку можна б назвати телеологічною: після різних ладів із внутрішніми противоріччями (первіснообщинний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний, соціалістичний) нарешті людство наводить безпротириворічне щастя у комуністичному ладі, очевидно як СССР. Після багатьох невдалих спроб, Академія наук УССР випустила у світ у 1977–1979 роках свою першу велику “Історію Української РСР” у восьми томах та десяти книжках (томи перший та восьмий мають по дві книжки). Яка мала б заступити «Історію» Грушевського. Ця збірна праця, у якій взяли участь десятки советських істориків вийшла під редакцією двох директорів Інституту історії — Арнольда Шевелева (народженого 1928) та Юрія Кондуфора (народженого 1922)... Ясна річ, що українська советська історіографія — із догмою нерозривного зв'язку України із керівним великим російським народом і його державою — не розв'язала у позитивний спосіб питання поставленого, на початку цієї доповіді: Що таке історія України?»¹⁰⁵.

Натомість республіканська преса висвітлювала появу восьми томника як видатне досягнення і навіть науковий прорив в українській радянській історіографії. Більше того, в «Українському історичному журналі» була створена спеціальна рубрика — «Рецензуємо багатотомну “Історію Української РСР”», в якій систематично вміщувалися рецензії на окремі томи цього видання.

Скажімо, в одній із рецензій відзначалося: «Вихід у світ V тому багатотомної “Історії Української РСР” — помітна подія у науковому, громадсько-політичному і культурному житті республіки. Особливо відрадно, що книга вийшла в період підготовки до 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні. Нове фундаментальне дослідження з історії Великого Жовтня і громадянської війни на Україні гідно поповнює ідеологічний арсенал нашої партії. З великим інтересом з ним

¹⁰⁵ Прицак О. Що таке історія України? (Доповідь, виголошена 17-го травня 1980 року на відзначення 30-ліття УВАН у ЗСА) // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1980, 1 серп. — № 168. — С. 2.

ознайомляться викладачі і студенти, пропагандисти і лектори, всі, хто цікавиться історією українського народу»¹⁰⁶.

«Читач одержав справжню енциклопедію історії Радянської Соціалістичної України надзвичайно важливого періоду, до якої будуть звертатися історики, економісти, філософи, педагоги, працівники партійних, планових і господарських органів, всі, хто цікавиться героїчною історією Радянської України і Союзу РСР в цілому», — підкреслював рецензент шостого тому¹⁰⁷.

Чимало відгуків було вміщено й на шпальтах республіканських газет і журналів. Окрім того, до виходу певних томів приурочувалися спеціальні газетні замітки, котрі анонсували вихід усіх томів проекту. Наприклад, в одному із газетних дописів відзначалося: «В історичній науці ювілейні дні відмічені виходом у світ п'ятого тому фундаментального видання "Історія Української РСР". Видання, яке матиме вісім томів, десять книг готується Інститутом історії АН УРСР за участі провідних учених Москви, Ленінграда і вузів республіки»¹⁰⁸.

Особлива увага приділялася томам «Історії Української РСР», в яких була представлена революційна минушина 1917 р. та історія «соціалістичного й комуністичного будівництва»¹⁰⁹. Та загальний зміст більшості рецензій і відгуків був доволі однотипним.

У рецензійних дописах побутували й окремі зауваження, наприклад згадка про те, що авторство низки текстів, присвячених культурі у другому томі восьми-томника помилково приписали іншим науковцям¹¹⁰, або неповне використання

¹⁰⁶ Нагорна Л. П., Чеканюк А. Т. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т. 10 кн. — К.: Наук. думка, 1977. — Т. 5. — 591 с. // УІЖ. — 1978. — № 2. — С. 141.

¹⁰⁷ Вірник Д. Шляхами здійснення ленінського плану побудови соціалізму. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1977. — Т. 6. — 544 с. // Економіка Радянської України. — 1978. — № 5. — С. 88.

¹⁰⁸ Гончаренко Н., Решодько П. Октябрь на Украине [до публікації п'ятого тому «Історії Української РСР»] // Правда України. — 1978, 11 янв. — № 9. — С. 2.

¹⁰⁹ Горшков В. П., Федорина М. І. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1977. — Т. 6. — 544 с. // УІЖ. — 1978. — № 1. — С. 135–137; Буцько М. О., Замлинський В. О. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1977. — Т. 7. — 536 с. // Там само. — 1978. — № 5. — С. 141–144; Мельник Л. Г., Катренко А. М. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1978. — Т. 3. — 608 с. // Там само. — 1978. — № 12. — С. 126–129; Кучер О. О., Мигаль Б. К. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1978. — Т. 4. — 632 с. // Там само. — 1979. — № 5. — С. 140–142; Березовчук М. Д., Ганжа І. Х. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1979. — Т. 8, кн. 1. — 391 с. // Там само. — 1980. — № 3. — С. 144–146; Завадська О. Я. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1979. — Т. 8, кн. 2. — 699 с. // Там само. — 1980. — № 3. — С. 146–149; Парасунько О. А., Путро О. І. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1979. — Т. 1, кн. 2. — 343 с. // Там само. — 1980. — № 9. — С. 151–152; та низка ін.

¹¹⁰ Кравець М. М., Мельник Л. Г. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1979. — Т. 2. — 615 с. // УІЖ. — 1979. — № 7. — С. 141.

архівних джерел для висвітлення «соціалістичного будівництва»¹¹¹. Однак, такі зауваження, переважно були косметичними.

Щоправда, деякі коментарі виявилися несподівано точними й слушними. Приміром, на сторінках журналу «История СССР» рецензент відзначив, що назва п'ятого тому «громадянська війна на Україні» є не точною, а радше було вживати означення «Україна у роки громадянської війни». Крім того, він закидав авторському колективу цього тому «надмірну деталізацію» перебігу подій громадянської війни 1917–1920 рр.¹¹²

Утім, видання восьмитомника мало й низку позитивів. Передусім, варто підкреслити, що саме завдяки підготовці ряду томів в Інституті помітно розширився сегмент наукових студій із дожовтневої історії, зокрема історії середньовіччя, ранньомодерного та модерного часу, які на той час репрезентувалися як праці з історії феодалізму й капіталізму. Більше того, актуалізувалися дослідження з історичної географії та картографії, котрі спричинилися до відродження старого-нового проекту з підготовки історичного атласу на початку 1980-х рр.¹¹³ Водночас у процесі підготовки багатотомників визрівали нові науково-дослідні проекти з історіографії, історичної бібліографії та хронології, реалізація яких розгорнулася у наступні роки.

Масштабні проекти з республіканської історії окреслили й актуалізували і проблематику дисциплінарних стиків історії з історією культури, літературознавством, історією економіки, демографією, статистикою, правом, етнографією, мовознавством, мистецтвознавством, тощо. Причому ці проблеми із царини практичних потреб конструювання архітектоніки окремих томів поступово транслювалися до дослідницьких практик ряду науковців, які брали участь у підготовці восьмитомника «Історія Української РСР».

У процесі написання багатотомника істотно розширилися й наукові і координаційні контакти Інституту, позаяк майже половина його авторів працювала в інших академічних інститутах, вузах й університетах.

Зрештою, за добором, опрацюванням і введенням до наукового обігу фактографічного матеріалу восьмитомник був на той час найдокладнішим курсом із республіканської чи місцевої історії, хоч, звісно, мав чимало прогалин, пов'язаних із ідеологічними обмеженнями та забороненими темами.

У 1980 р. група авторів і редакторів восьмитомника (І. Артеменко, В. Голобуцький, П. Гудзенко, Ю. Кондуфор, М. Лещенко, А. Лихолат, Ф. Лось, Г. Сергієн-

¹¹¹ Стрельський В. І. Шостий том «Історії Української РСР» // Архіви України. — 1978. — № 1. — С. 71.

¹¹² Куличенко М. І. Рец. на кн.: История Украинской ССР. Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине (1917–1920). — К.: Наук. думка, 1977. — Т. 5. — 591 с. // История СССР. — 1979. — № 6. — С. 176.

¹¹³ Звіт про діяльність Інституту історії АН УРСР за 1980 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 1320. — Арк. 3.

ко, П. Сохань) була відзначена Державною премією Української РСР в галузі науки і техніки¹¹⁴.

У розширеному форматі восьмитомна «Історія Української РСР» була представлена у десяти томній російськомовній версії, виданій протягом 1981–1985 рр. Понад 70% текстів десяти томника зазнали суттєвої переробки та доповнення¹¹⁵. Зокрема, ряду співробітників, як-от В. Ковалю¹¹⁶, Ю. Гамрецькому¹¹⁷, В. Сарбею¹¹⁸, І. Слабееву¹¹⁹ та ін., які опікувалися підготовкою окремих томів, довелося витримати неабиякі навантаження, пов'язані із складним науковим редагуванням і коректурою колективних текстів.

Російськомовна версія багатотомника, виклад якої хронологічно був доведений до початку 1980-х рр.¹²⁰, здебільшого ввібрала ті ж конструктивні хиби й недоліки. 1986 р. як своєрідний додаток до десяти томника опубліковано окремий історіографічний огляд історії УРСР, побудований за проблемно-хронологічним принципом¹²¹.

На аналогічних засадах був підготовлений і російськомовний тритомник «История Киева» (К., 1982–1986) і його українська версія (К., 1986–1987), які присвячувалися 1500-річчю заснування Києва. Композиційна основа видання була побудована за формаційним принципом: перший том (відповідальний редактор І. Артеменко. К., 1986) — «Стародавній і середньовічний Київ» (від первісної доби до «возз'єднання» з Росією в 1654), другий (відповідальний редактор В. Сарбей. К., 1986) — «Київ періоду пізнього феодалізму і капіталізму» (від 1654 до лютневої революції 1917), третій (відповідальний редактор М. Супруненко. К., 1987) — «Київ соціалістичний».

Жовтневій революції 1917 р. і радянській добі на сторінках «Історії Києва» відведено понад половину обсягу. У першій книзі третього тому дуже докладно висвітлювався перебіг революційних подій 1917 р. і громадянської війни 1917–1920 рр., передусім т. з. «боротьба за встановлення і зміцнення радянської влади», за перетворення Києва в один із найбільших індустріальних центрів України впродовж перших п'ятирічок і т. п. У другій книзі третього тому подавався розгорнутий перебіг подій київської історії впродовж 1960-х — першої половини

¹¹⁴ Особова справа Кондуфора Юрія Юрійовича. — Арк. 106.

¹¹⁵ Звіт про науково-дослідну і науково-організаційну діяльність Інституту історії АН УРСР за 1985 р. — Арк. 4.

¹¹⁶ Особова справа Ковалю Віктора Савича // НА ІУ [опис формується]. — Арк. 86, 96.

¹¹⁷ Особова справа Гамрецького Юрія Марковича // Там само. — Ф. 1. — Оп. 3ос. — Спр. 1969. — Арк. 105.

¹¹⁸ Особова справа Сарбея Віталія Григоровича // Там само [опис формується]. — Арк. 148, 153, 181; та ін.

¹¹⁹ Особова справа Слабеева Ігоря Семеновича // Там само. — Ф. 1. — Оп. 3ос. — Спр. 1717. — Арк. 124зв, 129; та ін.

¹²⁰ История Украинской ССР: В 10 т. — К., 1985. — Т. 10: Украинская ССР в условиях развитого социализма (60-е — начало 80-х годов). — 775 с.

¹²¹ Историография истории Украинской ССР / Отв. ред. И. С. Хмель. — К., 1986. — 555 с.

1980-х рр., насамперед у розрізі т. зв. «соціалістичного будівництва», господарського та культурного розвитку Києва, видатних економічних і політичних здобутків у добу «розвинутого соціалізму» тощо.

Зауважимо, що у вступних пасажах передмови віднаходимо низку застережень супроти «модернізації» минувшини, зокрема з обсягу історії Києва. Приміром, у передмові до тритомника обстоювалася думка, що саме історизм (у марксистсько-ленінській трактовці!) репрезентує *«найправильніший шлях до об'єктивної оцінки історичних явищ, історичних діячів, гарантія від модернізації минулого, від довільного перенесення сьогоднішніх оцінок на минулі періоди історії, без урахування конкретної ситуації, в якій ті чи інші події відбувалися, ті чи інші історичні особи діяли. При цьому автори видання дотримувалися тієї непорушної істини, що об'єктивність у висвітленні історичних явищ не заперечує, а передбачає класову визначеність історичної науки, що була і залишається наукою партійною»*¹²².

Зрештою, тритомна «Історія Києва» значною мірою представляла собою специфічну проекцію республіканської минувшини, котра була адаптована до місцевого формату, але повністю синхронізувалася з радянською концептуалізацією історії України.

З перспективи нашого часу монументальні багатотомники сприймаються у суперечливому сенсі і продукують різноманітні думки, відчуття й асоціації

З одного боку, зазначені книги є витворами того «колективного стилю» мислення й творчості, котрий був нав'язаний українській соціогуманітаристиці, зокрема історичній науці за радянської доби. Більше того, ці багатотомники однозначно пов'язані з ідеологічними претензіями тоталітарного режиму на легітимацію й освячення відповідних політичних, соціальних і культурних практик, скерованих на створення штучної квазіспільноти — радянського народу.

Водночас більшість колективних праць справляли враження безбарвних, виголошених, сірих текстів, оскільки проходили крізь «горнило» численних обговорень та зазнавали безперервних редакторських чисток, котрі будь-що-будь мали вбезпечити, вберегти від гаданих ідеологічних закидів і політичних звинувачень. До того ж включався й механізм авторської самоцензури ще до проходження перших стадій колективної «плавильні», який нав'язував узвичаєний, канонічний спосіб конструювання та представлення минувшини.

З другого боку, хоч-не-хоч замислюєшся щодо величезних обсягів витраченої праці, творчої енергії, рутинної організаційної, технічної та методичної підготовки, врешті-решт багатьох років людського життя, котрих потребували такі монументальні творіння. Вони нерозривно пов'язані як з історією Інституту, так і персональними історіями багатьох академічних істориків кількох поколінь, які в жодному разі не варто оцінювати у межах чорно-білих координат.

¹²² Передмова // Історія Києва. — К., 1986. — Т. 1: Стародавній і середньовічний Київ. — С. 5.

Звісно, колективними багатотомниками не вичерпувалися різноманітні практики Інституту середини 1970-х — першої половини 1980-х рр., але саме вони формували та визначали як наукові пріоритети установи, так і її місце в радянському історіописанні. Проте наукові практики тодішньої інституції розгорталися і навколо іншої проблематики, переважно у межах республіканського культурного простору.

Скажімо, Інститут опікувався низкою наукових, культурно-просвітницьких й агітаційно-пропагандистських заходів до знаменних круглих річниць, як-от 60-річчя створення СРСР і 1500-ліття Києва тощо. Втім, на теренах інституції планувалися та розроблялися й інші масштабні проекти, як-от історичний атлас Української РСР. Останній навіть спричинив невеликий обмін полемічними випадками з науковцями по той бік «залізної завіси» навколо публікації інтерв'ю Ю. Кондуфора, котрий негативно висловився про видання історичного атласу діаспорними вченими¹²³.

Проект історичного атласу України виношувався науковцями Інституту ще від кінця 1950-х рр. Зокрема, 1966 р. був навіть опублікований робочий перелік мап (211 назв), складений І. Крип'якевичем, А. Перковським і Ф. Шевченком¹²⁴. Але поворот 1972 р. поховав надії на реалізацію цього проекту з огляду на тодішню суспільно-політичну кон'юнктуру.

На зламі 1970-х–1980-х рр. до проекту історичного атласу повернулися знову, хоч і у суттєво урізаному й скоригованому вигляді. Почасти до цього спричинилася підготовка восьмитомної «Історії Української РСР», в якій було вміщено понад 100 мап. Давалася взнаки й практика наслідування союзних проектів. А вже на початку 1980-х рр. готувався до друку перший том «Історичного атласу СРСР»¹²⁵. До того ж 1980 р. на теренах діаспори був виданий історичний атлас України, в котрому видрукували 41 мапу, що в свою чергу актуалізувало підготовку республіканського атласу¹²⁶.

У межах зазначеного проекту планувалося розробити бл. 120 мап, згрупованих у десяти тематичних розділах. З-поміж них більше половини мало репрезентувати радянський період історії УРСР, що однозначно вказувало як на ідеологічну вмотивованість проекту, так і на ті пропорції представлення минувшини, котрі склалися у тодішньому республіканському історіописанні¹²⁷. Та, попри запла-

¹²³ Інтерв'ю з директором Інституту історії АН УРСР, членом-кореспондентом АН УРСР Ю. Ю. Кондуфором про створення «Атласу історії Української РСР» // УІЖ. — 1981. — № 12. — С. 22–26; Домбровський О. Відповідь директорові Інституту історії АН УРСР — Ю. Ю. Кондуфорові // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1982, 17 квіт. — № 72. — С. 2, 4.

¹²⁴ Шевченко Ф. П. Про структуру та список карт історичного атласу України // УІЖ. — 1966. — № 4. — С. 85–90.

¹²⁵ Інтерв'ю з директором Інституту історії АН УРСР, членом-кореспондентом АН УРСР Ю. Ю. Кондуфором... — С. 25.

¹²⁶ Тесля І, Тют'юк Є. Історичний атлас України / Гол. ред. Л. Винар. — Монреаль-Нью-Йорк-Мюнхен, 1980. — 190 с.

¹²⁷ Інтерв'ю з директором Інституту історії АН УРСР, членом-кореспондентом АН УРСР Ю. Ю. Кондуфором... — С. 23, 26.

нований дисбаланс репрезентації, наукова вартість і перспективи проекту історичного атласу були доволі високими, позаяк дозволяли розгорнути й інтенсифікувати наукові студії у сфері кількох допоміжних / спеціальних дисциплін, зокрема сполучити міждисциплінарні наукові практики.

Для реалізації проекту в Інституті ще 1978 р. була створена проблемна неструктурна група історичної географії та картографії, котру 1982 р. трансформували у сектор історичної географії та картографії на чолі з членом-кореспондентом АН УРСР Ф. Шевченком¹²⁸.

Важливу роль у розробці зазначеного проекту відіграла фахівець-картограф, кандидат технічних наук О. Маркова, котра опікувалася методичною підготовкою історичних мап. До проекту також були залучені вчені з Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, науковці Київського, Львівського та Донецького державних університетів. Завершення попередньої підготовки історичного атласу УРСР та передача його до видавництва планувалися на 1986–1987 рр., але реалізація проекту затягнулася до кінця 1980-х рр.

Однак, початок перебудови, який «запустив» трансформаційні процеси як у суспільстві, так і на ниві республіканської науки, виявився фатальним для долі історичного атласу УРСР. На превеликий жаль, на зламі 1980-х–1990-х рр. уже не було ані часу, ані достатніх фінансових і матеріальних ресурсів, щоби забезпечити повноцінне переформатування цього складного, затратного та, заразом, багатообіцяючого проекту за нових соціокультурних реалій.

Ще один масштабний проект Інституту був пов'язаний із написанням багатомної «Історії класів і соціальних прошарків Української РСР» (керівник академік Ю. Кондуфор)¹²⁹, яку планувалося підготувати протягом 1986–1990 рр.¹³⁰ Але цей проект значною мірою розділив долю історичного атласу, позаяк розпочалася криза республіканського історіописання, котра спричинилася до його поступового згортання.

Крім того, варто відзначити цикл праць, присвячений зв'язкам українського, білоруського, російського та молдавського народів. Останній хоч і був виконаний здебільшого у світлі дискурсу «великої / непорушної дружби», але все ж таки окреслив низку проблем з історії етнічних контактів і відносин¹³¹. У 1984 р. група

¹²⁸ Звіт про науково-дослідну і науково-організаційну діяльність Інституту історії АН УРСР за 1982 р. // НА ПУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 1440. — Арк. 87.

¹²⁹ Санцевич А. В., Комаренко Н. В. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. 1936–1986 гг. — С. 194.

¹³⁰ Звіт про науково-дослідну та науково-організаційну діяльність Інституту історії АН УРСР за 1986 р. // НА ПУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 1701. — Арк. 3.

¹³¹ Исторические корни дружбы и единения украинского и белорусского народов / Отв. ред. Ю. Ю. Кондуфор. — К., 1978. — 234 с.; Нерушимая дружба украинского и белорусского народов в период социализма / Отв. ред. Ю. Ю. Кондуфор. — К., 1978. — 270 с.; Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов. — К., 1980. — 322 с.; Нерушимая дружба украинского и молдавского народов в период социализма. — К., 1980. — 425 с.; Великое содружество народов братьев: К 60-летию

авторів і редакторів цього проекту (Ф. Шевченко, Р. Симоненко, Г. Брега, А. Зеніна, Н. Комаренко) була відзначена Державною премією Української РСР в галузі науки і техніки¹³².

Цікавою новацією на теренах тодішнього Інституту була збірка наукових праць пам'яті члена-кореспондента АН УРСР І. Гуржія, котра фактично започаткувала традицію меморіальних збірників на ниві українського радянського історіописання¹³³.

Звісно, в Інституті видавалися й праці з обсягу традиційної проблематики радянської історіографії, як-от історія робітничого класу¹³⁴, історія селянства, революційна боротьба за часів «Великого Жовтня»¹³⁵, історія «соціалістичного та комуністичного будівництва»¹³⁶, «критика буржуазних і націоналістичних фальсифікацій»¹³⁷, історія міжнародного робітничого та соціалістичного руху¹³⁸ і т. п.

образования Союза ССР. — К., 1982. — 328 с.; Дружба и братство русского и украинского народов: В 2 т. / Отв. ред. Ю. Ю. Кондуфор. — Т. 1. — 480 с.; Т. 2. — 472 с.; Нариси з історії Північної Буковини / Відп. ред. Ф. П. Шевченко. — К., 1980. — 340 с.; Исторические связи и дружба народов СССР: Сб. науч. тр. / Отв. ред. Ю. Ю. Кондуфор. — К., 1983 — 388 с.

¹³² Юркова О. В. Вчені Інституту історії України — лауреати // Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — С. 695.

¹³³ Історія та історіографія України: Зб. наук. праць. Присвячується пам'яті члена-кореспондента АН УРСР Івана Олександровича Гуржія / Гол. ред. Ю. Ю. Кондуфор. — К., 1985. — 181 с.

¹³⁴ Кондрацький А. А. Суспільно-політична активність робітничого класу Української РСР в умовах розвинутого соціалізму / Ред. П. П. Панченко. — К., 1978. — 159 с.; Гудзенко П. П. Трудові почини робітничого класу 1921–1937 (На матеріалах Української РСР) / Відп. ред. А. В. Санцевич. — К., 1980. — 339 с.; История рабочих Донбасса: В 2 т. — К., 1981. — Т. 1: Рабочие Донбасса в эпоху капитализма и в переходный период от капитализма к социализму. — 326 с.; Т. 2: Рабочие Донбасса в период завершения строительства социализма и постепенного перехода к коммунизму. — 432 с.

¹³⁵ На захисті завоювань Великого Жовтня: Зб. наук. праць / Відп. ред. Ю. М. Гамрецький. — К., 1982. — 205 с.

¹³⁶ Курсом коммунистического созидания: Социально-экономическое, политическое и духовное развитие Украинской ССР в условиях зрелого социализма / Отв. ред. А. В. Лихолат. — К., 1983. — 279 с.

¹³⁷ Буржуазний націоналізм — зняряддя ворогів соціального прогресу і міжнародної розрядки / Відп. ред. Р. Г. Симоненко. — К., 1979. — 308 с.; Правда истории против фальсификаторов (Критика буржуазных и буржуазно-националистических фальсификаций истории Украины): Сб. научн. тр. / Отв. ред. И. С. Хмель. — К., 1982. — 252 с.; Варварцев Н. Н. Национализм в обличье советологии (критика современной буржуазной историографии Украины) / Отв. ред. И. С. Хмель. — К., 1984. — 260 с.; Лихолат А. В. Национализм — враг трудящихся: Анализ исторического опыта борьбы против национализма. — М., 1986. — 350 с.

¹³⁸ Движение международной солидарности трудящихся 1924–1932 / Отв. ред. А. Н. Шлепаков. — К., 1980. — 393 с.

Але поряд із цим у наукових практиках учених Інституту істотно розширився й сегмент дожовтневої історії України. Приміром, публікуються студії з історії середньовіччя та ранньомодерного часу («історії феодалізму»), зокрема монографії О. Гуржія¹³⁹, М. Котляра¹⁴⁰, В. Смолія¹⁴¹ та ін. Помітно зріс і сегмент наукових праць з історії України XIX — початку XX ст., які на той час маркувалися як студії з історії капіталізму. Ці тенденції простежуються на прикладі робіт А. Волощенко¹⁴², В. Кізченко¹⁴³, М. Лещенка¹⁴⁴, В. Сарбея та ін. Водночас видавалися цікаві та неординарні монографії з історії міжнародних взаємин, як-от студії В. Ковалю¹⁴⁵ та ін.

Окрім того, публікувалися дослідження з історіографії (Н. Комаренко¹⁴⁶, Ю. Пінчук¹⁴⁷, А. Санцевич¹⁴⁸, В. Сарбей¹⁴⁹, Є. Склярєнко¹⁵⁰), джерелознавства і допоміжних / спеціальних історичних дисциплін, зокрема геральдики (В. Румянцева)¹⁵¹, метрології (О. Сидоренко)¹⁵², нумізматики (М. Котляр)¹⁵³ та ін.

¹³⁹ Гуржий А. И. Эволюция феодальных отношений на Левобережной Украине в первой половине XVIII в. / Отв. ред. В. А. Смолий. — К., 1986. — 132 с.

¹⁴⁰ Котляр М. Ф. Данило Галицкий / Відп. ред. В. Л. Микитась. — К., 1979. — 186 с.; Його ж. Введення християнства в Київській Русі та його наслідки. — К., 1985. — 48 с.

¹⁴¹ Смолий В. А. Возз'єднання Правобережної України з Росією / Відп. ред. Ф. П. Шевченко. — К., 1978. — 192 с.; Його ж. Формування соціальної свідомості народних мас України в ході класової боротьби: Друга половина XVII–XVIII ст. / Відп. ред. Г. Я. Сергієнко. — К., 1985. — 264 с.

¹⁴² Волощенко А. К. Нариси з історії суспільно-політичного руху на Україні в 70-х — на початку 80-х років XIX ст. / Відп. ред. М. Н. Лещенко. — К., 1974. — 223 с.

¹⁴³ Кизченко В. И. Первая российская революция и культурный процесс на Украине / Отв. ред. В. Г. Сарбей. — К., 1984. — 188 с.

¹⁴⁴ Лещенко М. Н. Українське село в революції 1905–1907 рр. — К., 1977. — 360 с.

¹⁴⁵ Коваль В. С. Возз'єднання Західно-українських земель та міжнародні відносини 1939–1941 рр. / Відп. ред. І. М. Кулинич. — К., 1979. — 270 с.; Его же. «Барбаросса»: истоки и история величайшего преступления империализма / Отв. ред. В. Н. Гулевич, В. С. Петров. — К., 1982. — 511 с.

¹⁴⁶ Комаренко Н. В. Дружба и сотрудничество народов СССР: Украинская советская историография / Отв. ред. А. В. Санцевич. — К., 1984. — 215 с.

¹⁴⁷ Пинчук Ю. А. Исторические взгляды Н. И. Костомарова (Критический очерк) / Отв. ред. И. С. Хмель. — К., 1984. — 187 с.; Его же. Роль народных масс в освободительной войне 1648–1654 гг. и воссоединение Украины с Россией: (Советская историография) / Отв. ред. Ф. П. Шевченко. — К., 1986. — 213 с.

¹⁴⁸ Санцевич А. В. Українська радянська історіографія (1945–1982): Навч. посібник. — К., 1984. — 142 с.

¹⁴⁹ Сарбей В. Г. Історія України в дожовтневій більшовицькій пресі / Відп. ред. А. В. Санцевич. — К., 1986. — 182 с.

¹⁵⁰ Склярєнко Е. М. История фабрик и заводов Украинской ССР: историография проблемы / Отв. ред. П. Т. Тронько. — К., 1986. — 138 с.

¹⁵¹ Румянцева В. В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма / Отв. ред. Ф. П. Шевченко. — К., 1986. — 126 с.

¹⁵² Сидоренко О. Ф. Історична метрологія Лівобережної України XVIII ст. / Відп. ред. М. Ф. Котляр. — К., 1975. — 159 с.

Зростали й кількісні показники видавничої діяльності, себто колективних праць, індивідуальних монографій, студій і статей, виданих співробітниками Інституту. Зокрема, 1978 р. загальний обсяг публікацій учених установи склав 768,4 др. арк., 1979 р. — 615,1 др. арк., 1980 р. — 801,9 др. арк., 1981 р. — 765,4 др. арк., 1982 р. — 597,1 др. арк.¹⁵⁴ У 1985 р. співробітники Інституту опублікували 373 праці загальним обсягом 910,85 др. арк.¹⁵⁵

Зрештою, протягом 1973–1982 рр. в Інституті було опубліковано 34 колективні монографії, 46 індивідуальних монографій, 15 збірників статей, 5 збірників документів, 75 брошур і понад 700 журнальних статей загальним обсягом 3548 др. арк.¹⁵⁶

Якщо взяти до уваги те, що станом на 20 грудня 1982 р. в Інституті працював 151 науковий співробітник, у т. ч. 4 дійсні члени та 4 члени-кореспонденти АН УРСР, 30 докторів наук і 70 кандидатів наук¹⁵⁷, то наведені показники ілюструють практично повне домінування колективних проектів над персональними науковими практиками. Адаже протягом десятиліття колектив учених Інституту, чисельність якого коливалася приблизно у межах 150–160 наукових співробітників (без науково-допоміжного персоналу), видавав лише 4–5 індивідуальних монографій щорічно. Де-факто такий розподіл поміж індивідуальними й колективними практиками демонстрував істотні деформації наукового процесу на теренах тодішнього Інституту.

Зазначимо, що ситуація суттєво покращилася протягом першої половини 1980-х рр. Зокрема, впродовж 1981–1985 рр. науковці Інституту опублікували 2119 праць загальним обсягом бл. 4500 др. арк., у т. ч. 40 колективних монографій, 71 індивідуальну монографію, 36 збірників статей і 9 навчальних посібників¹⁵⁸. Протягом 1986 р. було видано 16 індивідуальних монографій загальним обсягом 189, 67 обл.-вид. арк. Відтак останні склали приблизно 1/4 обсягу всіх публікацій учених Інституту за 1986 р.¹⁵⁹

¹⁵³ Котляр Н. Ф. Кладоискательство и нумизматика. — К., 1974. — 128 с.; Його ж. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV–XVIII ст. / Відп. ред. І. С. Слабеев. — К., 1981. — 340 с.; Котляр Н. Ф., Кульчицкий С. В. Киев древний и современный. — К., 1982. — 229 с.; Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. / Отв. ред. Ф. П. Шевченко. — К., 1985. — 184 с.; Его же. Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах / Отв. ред. П. П. Толочко. — К., 1986. — 157 с.

¹⁵⁴ Довідки про Інститут історії АН УРСР за 1978–1982 рр. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 1442. — Арк. 8.

¹⁵⁵ Звіт про науково-дослідну і науково-організаційну діяльність Інституту історії АН УРСР за 1985 р. — Арк. 67.

¹⁵⁶ Довідки про Інститут історії АН УРСР за 1978–1982 рр. — Арк. 8.

¹⁵⁷ Звіт про науково-дослідну і науково-організаційну діяльність Інституту історії АН УРСР за 1982 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 1440. — Арк. 88–89.

¹⁵⁸ Звіт про науково-дослідну і науково-організаційну діяльність Інституту історії АН УРСР за 1985 р. — Арк. 6.

¹⁵⁹ Звіт про науково-дослідну та науково-організаційну діяльність Інституту історії АН УРСР за 1986 р. — Арк. 55.

Та, попри кількаразове зростання сегмента індивідуальних монографій упродовж першої половини 1980-х рр., колективні проекти все одно залишалися паянучими у структурі наукових практик тодішнього Інституту.

Таким чином, позитивні зрушення першої половини 1980-х рр. мали доволі обмежений характер, але найголовніше те, що вони ширилися у координатах республіканської науки, себто українського радянського історіописання як своєрідного супутника загальносоюзної, точніше російсько-радянської історіографії. Це суттєво нівелювало / спрощувало горизонт концептуальних пропозицій і дослідницьких стратегій, які здебільшого тяжіли до одноманітного й уніфікованого конструювання та представлення історії України у форматі республіканської мившини.

Отож звичні тенденції та розмірені процеси, котрі розгорталися у межах пізнавальних ситуацій першої половини 1980-х рр. на обширах республіканської науки, могли розірвати, мабуть лише соціокультурні катаклізми союзного масштабу.

Здавалося, що звичний плин буття середини 1980-х рр. майже не провіщав майбутніх потрясінь. Але 1986 р. генерував низку тривожних, руйнівних сигналів, котрі ставили під сумнів примарну стабільність, що підтримувалася тривалою стагнацією суспільства: Чорнобильська аварія, загострення воєнних дій у далекому Афганістані, перші віяння майбутньої «перебудови», відомої спершу як «стратегія прискорення», катастрофа пасажирського пароплава «Адмірал Нахимов», в якій разом із усією родиною (чоловіком і донькою) загинула старший науковий співробітник Інституту Ж. Тимченко¹⁶⁰.

Врешті, той пам'ятний рік усе ж таки намічав або анонсував, хоч і по-своєму, той кардинальний поворот, який цілком змінив як персональні сценарії життя практично всіх академічних істориків, так й колективне буття Інституту як інституціонального майданчика наукової праці та комунікації.

---

¹⁶⁰ Особова справа Тимченко Жанни Павлівни // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 3-ос. — Спр. 1722. — Арк. 99; Пароход «Адмірал Нахимов» катастрофа 1986 года: Список погибших [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://archive.ec/HarRS>

Післямова

Інституціональна історія породжує розмаїту, багатошарову, мінливу, динамічну, а іноді й суперечливу палітру образів та уявлень, яку годі звести до якоїсь генералізованої схеми чи універсальної концепції. Звісно, провідні тренди й метаморфози радянської доби пролягають наскрізним рефреном крізь історію Інституту як інституціональної сцени буття та праці кількох поколінь академічних істориків. Однак, вони по-своєму, часом трагічно та драматично відображалися на неповторних персональних сценаріях життя ряду інститутських істориків.

Функціональне призначення Інституту як академічної установи, створеної за радянської доби, полягало у тому, щоби конструювати та репрезентувати історію України. Втім, уявлення місцевих бонз, яку саме історію мають конструювати науковці зазнавали численних трансформацій, породжених як політичною кон'юнктурою та директивними настановами центру, так і інтересами підклимної внутрішньої боротьби та збереження свого становища у системі партійної номенклатури тощо. Тому «коридор» можливостей, в яких жили й творили тодішні історики, повсякчас змінювався, точніше набував тих чи інших обрисів, виплеканих політичною злобою дня й ідеологічними кампаніями з її освячення.

Отож формат історії України дедалі більше викривлявся, спотворювався, зокрема вмонтовувався як провінційний додаток до радянсько-російської чи імперсько-тоталітарної минувшини. Іноді цей процес дещо гальмувався чи лібералізувався як за часів радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. та «запізнілої відлиги», коли з'являлися відносно невеликі можливості для розширення діапазону українських сюжетів і проблем. Але невпинно, крок за крок, простежуємо генеральну настанову, накинуту українській академічній науці, котра вимагала тотальної денационалізації історії України. Врешті-решт, історію України трансформували у формат республіканської історії, котра фактично подавалася як «паралельна», маргінальна версія радянсько-російської минувшини.

Для історика, наукові практики якого розгорталися на інституціональному майданчику Інституту, це створювало практично «вічні» творчі та життєві дилеми: як бути і чи можна бути — радянським і, заразом, українським ученим?

Вочевидь, варто взяти до уваги й суттєві відмінності світосприйняття різних генерацій учених: істориків довоєнної доби, котрі ще пам'ятали часи відносно «нормальної» науки 1920-х рр., повоєнне покоління науковців другої половини 1940-х–1950-х рр. із травматичним досвідом війни і масштабних сталінських репресій, інтелектуалів 1960-х–1970-х рр. — сучасників «відлиги» і, водночас,

суспільної стагнації. Та ці спостереження не слід надмірно генералізувати, позаяк іноді персональні історії істориків не вписувалися у типові сценарії буття.

Отож світоглядні конфлікти, культурні й інтелектуальні колізії вирішувалися по-різному. Дехто чудово та комфортно почував себе у ролі республіканського історика чи «молодшого брата», зокрема впевнено займав відведену дискурсивну нішу літописця «великої дружби», «вікового братерства», «соціалістичних п'ятирічок» і «невпинного комуністичного будівництва». Чимало вчених щиро вірило, або принаймні намагалося вірити в нав'язані комуністичні ідеали, котрі все частіше конфронтували з радянською дійсністю. Натомість ряд науковців повсякчас мусив жити й творити, вірити, сумніватися, пристосовуватися, відчувати перманентний дискомфорт, змінювати свої наукові практики у тіні ненажерливого тоталітарного молоха, як у добу повсюдних репресій, так і за рутинних повсякденних практик часів «розвинутого соціалізму». У висліді низка загублених життів, десятки скалічених творчих особистостей, багато масштабних наукових планів і проектів, які ніколи не були реалізовані.

Безперечно, за радянської доби у істориків були свої успіхи та досягнення, котрі зазвичай не могли бути гучними й однозначними, зокрема відомими широкому загалу. Цікаві тексти та студії, оригінальні концептуальні пропозиції й інструментальні новації, небуденні творчі спроби, задуми і проекти, часом «написані в стіл» — це ще один зріз інтелектуальної історії Інституту за радянських часів, який дедалі виразніше постає з опрацюванням нових документів і матеріалів.

Нині інакше сприймаються і грандіозні колективні праці, підготовлені в Інституті, зокрема монументальні багатотомники. Пильний погляд на численні стадії їхньої підготовки справді-таки показує, які реальні ролі відводилися академічним історикам на республіканському культурному полі, зокрема добре ілюструє як саме створювався механізм «колективного горнила чи плавильні» на теренах українського радянського історіописання.

Зрештою, гортаючи поживклі архівні справи, рукописні та машинописні тексти своїх колег, перечитуючи їх підписи-відмітки у старих формулярах книг із інститутської бібліотеки, в яких проступають десятки знаних прізвищ, немовби торкаєшся їх непростих персональних історій і праць.

Очевидно, що багато таких сюжетів, на превеликий жаль, залишилося поза межами цієї книги. Сподіваємося, що колись зможемо повернутися як до інституціональної й інтелектуальної історії Інституту, так і персональних історій істориків — акторів-трударів на цій непростій професійній і життєвій сцені.

Додатки

Додаток А

Біографічні відомості співробітників

Інституту історії України АН УРСР станом на 15 вересня 1939 р.¹

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура – установа і рік випуску
1	Белоусов Сергій Миколайович	6.03.1897	42	росіянин	Історико-партійний інститут ІЧП (Москва, 1932)
2	Супруненко Микола Іванович	17.02.1900	39	українець	Історичне відділення ІЧП (Харків, 1937)
3	Марченко Михайло Іванович	19.09.1902	37	українець	Історичне відділення ІЧП (1934), аспірантура ІЧП (1937)
4	Максимчук Кирило Васильович	1903	35 (?)	українець	ІЧП (Київ, 1937)
5	Шерстюк Федір Юхимович	19.04.1904	35	українець	Сумський педагогічний інститут (1931), ІЧП (1936)
6	Петровський Микола Неонович	14.11.1894	44	українець	Історичне відділення Історично-філологічного інституту кн. Безбородька в Ніжині (1919)
7	Оглоблин Олександр Петрович	6.12.1899	39	українець	Історичний факультет Київського університету Св. Володимира (1919)

¹ Відомості подаються станом на вересень 1939 р. Складено за вид.: Список співробітників Інституту історії України АН УРСР (15 вересня 1939 р.) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 кн. / Відп. ред. В. А. Смолій; упор. О. С. Рубльов, О. В. Юркова. — К., 2011. — Кн. 1: 1936–1947. — С. 129–130.

Науковий ступінь звання	Коло наукових інтересів	Посада
—	Історія радянського суспільства, історія партії	Директор
—	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Вчений секретар
—	Історія української культури, історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник, зав. сектора феодалізму
—	Історія України початку ХХ ст.	Ст. науковий співробітник
—	Історія України другої половини ХІХ ст.	Ст. науковий співробітник
Кандидатська праця (1919), доктор історичних наук (1939), професор (1939)	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
Доктор історії української культури (1926), професор	Історія ранньомодерної України, ХІХ ст.	Ст. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура – установа і рік випуску
8	Гуслистий Кость Григорович	1.10.1902	36	українець	Дніпропетровський ІНО (1928), аспірантура Дніпропетровської кафедри українознавства (1930), аспірантура Науково-дослідного інституту історії української культури імені академіка Д. Багалія (1931)
9	Ястребов Федір Олександрович	28.11.1903	35	росіянин	Соціально-історичний відділ факультету профосвіти Київського ІНО (1926), аспірантура Науково-дослідної кафедри марксизму-ленінізму при ВУАН
10	Премислер Ілля Михайлович	25.11.1904	34	єврей	Харківський ІНО (1932/?) ²
11	Полонська-Василенко Наталя Дмитрівна	13.02.1884	55	українка	Історично-філологічне відділення Вищих жіночих курсів (Київ, 1911), історично-філологічний факультет Київського університету св. Володимира (1913)
12	Білик Порфирій Антонович	9.11.1900	38	українець	Харківський ІНО (1927), аспірантура Науково-дослідного інституту історії української культури імені академіка Д. Багалія (1931)

² Юркова О. В. Документи про створення і перші роки діяльності Інституту історії України АН УРСР (1936–1941 рр.). — К., 2001. — С. 29–30 (прим. 25); Список та характеристики співробітників Інституту історії України АН УРСР, подані до президії АН УРСР (15 січня 1940 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 154.

Науковий ступінь звання	Коло наукових інтересів	Посада
Кандидат історичних наук (1939)	Історія української культури, пізньосередньовічної та ранньомодерної України, етнографія	Ст. науковий співробітник
—	Історія України ХІХ ст.	Ст. науковий співробітник
—	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр., історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
—	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
—	Історія України часів Першої світової війни та Лютневої революції	Ст. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура – установа і рік випуску
13	Сенченко Онисим Сильвестрович	1905	34	українець	Харківський ІНО(?), аспірантура Науково-дослідного інституту історії української культури імені академіка Д. Багалія (1932) ³
14	Слуцький Олександр Борисович	20.06.1915	24	єврей	Історичний факультет КДУ (1935)
15	Дядиченко Вадим Архипович	30.05.1909	30	українець	Чернігівський інститут соціального виховання (1929), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1938)
16	Лось Федір Євдокимович	19.06.1908	31	українець	Чернігівський інститут соціального виховання (1931), аспірантура Інституту історії ВУАМЛІН (1936), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1938)
17	Стецюк Катерина Ісаківна	23.11.1905	33	українка	Київський ІНО (1928), аспірантура КДУ (1935)
18	Черкаська Євгенія Миколаївна	1909	30	єврейка	Черкаський педагогічний інститут (1934)
19	Перчик Роза Марківна	1907	32	єврейка	У 1939 навчалася на вечірньому відділенні Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького

³ Список та характеристики співробітників... — С. 152–153.

Науковий ступінь звання	Коло наукових інтересів	Посада
—	Історія XIX ст., реформа 1861 р.	Ст. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства 1920-х–1930-х рр.	Науковий співробітник
—	Історія ранньомодерної України	Науковий співробітник
—	Історія України поч. XX ст.	Науковий співробітник
—	Історія ранньомодерної України	Науковий співробітник
—	—	Асистент
—	—	Асистент

Додаток Б

Просопографічний портрет співробітників Інституту історії України АН УРСР (вересень 1939 р.)¹

Віковий розподіл співробітників

Вікові групи	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 19 осіб	Середній вік 35,9 роки
до 30 років	1	5%		
до 40 років	15	78%		
до 50 років	2	11%		
до 60 років	1	6%		

Гендерний розподіл співробітників

Гендер	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 19 осіб
Жінки	4	21%	
Чоловіки	15	79%	

Національний розподіл співробітників

Національність	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 19 осіб
українці	13	68%	
євреї	4	21%	
росіяни	2	11%	

¹ Складено за: Додаток А. Біографічні відомості співробітників Інституту історії України АН УРСР станом на 15 вересня 1939 р.

Посадовий розподіл співробітників

Посада	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 19 осіб
Директор	1	5%	
Вчений секретар	1	5%	
Старший науковий співробітник	11	58%	
Науковий співробітник	4	21%	
Асистент	2	11%	

Розподіл співробітників за науковими ступенями

Науковий ступінь	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 19 осіб
Доктор історичних наук	1	5%	
Доктор історії української культури	1	5%	
Кандидат історичних наук	1	5%	
Без наукового ступеня	16	85%	

Розподіл співробітників за вченими званнями

Вчене звання	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 19 осіб
Професор	2	11%	
Без вченого звання	17	89%	

Розподіл співробітників за здобутою вищою освітою

Навчальний заклад	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 19 осіб, випускники двох начальних закладів — 2 особи
ІЧП	5	24%	
Дніпропетровський ІНО	1	5%	
Київський ІНО	2	9%	
Харківський ІНО	3	14%	
КДУ	1	5%	
Чернігівський інститут соціального виховання	2	9%	
Сумський педагогічний інститут	1	5%	
Черкаський педагогічний інститут	1	5%	
Історично-філологічний інститут кн. Безбородька	1	5%	
Вищі жіночі курси	1	5%	
Київський університет св. Володимира	2	9%	
Незакінчена вища освіта	1	5%	

Розподіл співробітників за навчанням в аспірантурі

Аспірантура	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 19 осіб, навчалися в аспірантурі — 8 осіб, зокрема в аспірантурі двох установ — 2 особи
ІЧП	1	10%	
Інституту історії ВУАМЛІН	1	10%	
Інституту історії України АН УРСР	2	20%	
КДУ	1	10%	
Науково-дослідної кафедри марксизму-ленінізму при ВУАН	1	10%	
Дніпропетровської кафедри українознавства	1	10%	
Науково-дослідного інституту історії української культури імені академіка Д. Багалія	3	30%	

Розподіл співробітників за фаховою спеціалізацією

Фахова спеціалізація	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 19 осіб
Пізнє середньовіччя	1	5%	
Ранньомодерний час	6	32%	
XIX ст.	4	21%	
Поч. XX ст.	2	10,5%	
Жовтнева революція 1917 р. і громадянська війна 1917–1921 рр.	2	10,5%	
Історія радянського суспільства та історія партії	2	10,5%	
Науково-допоміжна робота	2	10,5%	

Додаток В

Проект серійного видання «Нариси з історії України»: видані та заплановані тематичні випуски (1937–1947 рр.)

№ вип. ¹	Автор / автори	Назва випуску
1	Ястребов Ф. О., Гуслистий К. Г.	Київська Русь і феодальні князівства XII–XIII століть
2	Гуслистий К. Г.	Україна під литовським пануванням і захоплення її Польщею (з XIV ст. по 1569 р.)
3	Гуслистий К. Г.	Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій половині XVI і в першій половині XVII століття (60-ті роки XVI — 30-ті роки XVII століття)
4	Петровський М. Н.	Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654)
5**	Ткаченко М. М.	Україна другої половини XVII ст. (1654–1686) ²
6	Оглоблін О. П.	Україна в кінці XVII — в першій чверті XVIII ст. ³
[7]*	Полонська-Василенко Н. Д.	Нарис історії України 1725–1796 рр. ⁴

¹ Порядковим номером із астериском (*) позначено заплановані до червня 1941 р., але невидані випуски. Астериском із імовірним порядковим номером випуску у квадратних дужках []* марковано праці, проєктовані до цієї серії, але ще не призначені до певного випуску. Подвійним астериском (**) позначено проєктовані випуски «Нарисів» за часів радянсько-німецької війни та протягом 1945–1946 рр., робота над якими була згорнута 1947 р. у зв'язку із підготовкою «Короткого курсу історії України».

² Звіт про роботу Інституту історії України АН УРСР за 1944 р. ([Грудень 1944 р.] м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 кн. / Відп. ред. В. А. Смолій; упор. О. С. Рубльов, О. В. Юркова. — К., 2011. — Кн. 1: 1936–1947. — С. 452.

³ Шостий випуск «Нарисів» підписали до друку 15.05.1941 р. З огляду на вихідні відомості (С. 2) шостий випуск видали у друкарні АН УРСР у Львові (вул. Оссолінських, 11). Первісна робоча назва шостого випуску — «Україна в часи Петра I». Див. докладніше: Протокол № 2 засідання секції історії феодалізму на Україні Інституту історії України АН УРСР (3 січня 1938 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 85–86.

⁴ Протокол № 9 засідання Вченої ради Інституту історії України АН УРСР (9 вересня 1940 р., м. Київ) // Там само. — С. 215; Витяг із листа старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР Н. Д. Полонської-Василенко до академіка АН СРСР Д. М. Петрушевського щодо роботи в інституті після захисту дисертації (27 листопада 1940 р., м. Київ) // Там само. — С. 254.

Редактор	Місце та рік видання / або запланований час публікації	Обсяг виданих випусків або проєктований обсяг	Наклад
С. Белоусов	К., 1937	205 с	20000
С. Белоусов	К., 1939	194 с.	9000
С. Белоусов	К., 1941	188 с.	10000+70
С. Белоусов	К., 1940	268 с.	4000+70
	1943–1945	12 арк. ⁵ (14 ⁶ або 15 ⁷ др.арк.)	
С. Белоусов	К., 1941	281 с.	13000+70

⁵ План публікації праць вчених-істориків АН УРСР і пояснювальна записка проф. М. Н. Петровського, подані до відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У (23 квітня 1942 р., м. Ворошиловград) // Там само. — С. 354.

⁶ Звіт про роботу Інституту історії України АН УРСР за 1944 р. — С. 452.

⁷ Протоколи, докладні записки, свідення о работе Академии наук УССР. ЦК КП(б)У. Отдел пропаганды и агитации. Сектор науки (9 декабря 1943 г. – 22 марта 1944 г.) // ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 70. — Спр. 150. — Арк. 128.

7**	Гуслистий К. Г.	Україна в XVIII ст. ⁸
8	Ястребов Ф. О.	Україна в першій половині XIX століття
9*	Ястребов Ф. О., Шерстюк Ф. Ю. (або тільки Шерстюк Ф. Ю.)	Україна 2-ї пол. XIX ст. ⁹
[10]*	Максимчук К. В.	Україна в роки російсько-японської війни і перша буржуазно-демократична революція (1904–1907 рр.) ¹⁰
11	Лось Ф. Є.	Україна в роки столипінської реакції ¹¹
[11]*	Сенченко О. С.	Україна в роки нового революційного піднесення (1912–1914 рр.) ¹²
12*	Білик П. А.	Україна в імперіалістичній війні та друга буржуазно-демократична революція ¹³
12**	Рубач М. А.	Україна в роки революційного піднесення і Першої світової війни (1912–1917 рр.) ¹⁴
[13]*	Слуцький О. Б.	Громадянська війна на Україні ¹⁵
14*	Премислер І. М.	Відбудовчий період на Україні (після 1920 р.) ¹⁶

⁸ Історія Національної академії наук України. 1946–1950 / Упор. Л. М. Яременко, С. В. Старовойт, О. М. Березовський, В. А. Кучмаренко; гол. ред. О. С. Онищенко. — К., 2008. — Ч. 1: Документи і матеріали. — С. 494 (прим. 3).

⁹ Звіт про роботу сектора історії капіталізму та імперіалізму Інституту історії України АН УРСР за 1939 рік (5 січня 1940 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 144; План публікації праць вчених-істориків АН УРСР і пояснювальна записка проф. М. Н. Петровського... — С. 354.

¹⁰ Звіт про роботу сектора історії капіталізму та імперіалізму Інституту історії України АН УРСР за 1939 рік... — С. 144. Згодом хронологічні межі проектованого десятого випуску «Нарисів» розширили — 1900–1907 рр.

¹¹ Робоча назва одинадцятого випуску «Нарисів» формулювалася у вересні 1940 р. як «Столипінщина на Україні». Див.: Протокол № 9 засідання Вченої ради Інституту історії України АН УРСР (9 вересня 1940 р., м. Київ). — С. 216.

¹² Звіт про роботу сектора історії капіталізму та імперіалізму Інституту історії України АН УРСР за 1939 рік... — С. 144.

¹³ Звіт наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР П. А. Білика про стан підготовки XII-го випуску «Нарисів з історії України» «Україна в імперіалістичній війні та друга буржуазно-демократична революція» (8 жовтня 1939 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 131. Пізніше хронологічні межі цього запланованого випуску звузили, а його назву уточнили: «Лютнева революція і початок Жовтневої революції». Див.: Протокол № 9 засідання Вченої ради Інституту історії України АН УРСР... — С. 217.

¹⁴ План науково-дослідних робіт Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки на 1945 рік / Відп. ред. О. В. Палладін. — К., 1945. — С. 13; Історія Національної академії наук України. 1946–1950. — Ч. 1. — С. 494 (прим. 3).

¹⁵ Протокол № 2 засідання Вченої ради Інституту історії України АН УРСР (18 квітня 1941 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 283.

	1945–1946		
С. Белоусов	К., 1939	274 с.	12000
Ф. Ястребов ¹⁷		20 др. арк.	
Ф. Ястребов	К., 1944	141 с.	3000
	1945–1946	7 др. арк. ¹⁸	
М. Супруненко ¹⁹		14 др. арк.	

¹⁶ Академія наук УРСР у 1941 році / За ред. А. А. Сапегіна і Б. М. Гарцмана; склали С. Є. Боржковський, Т. О. Времева, Б. М. Гарцман, Л. Я. Мільштейн, С. Й. Пекарський, Л. С. Рашковський, З. М. Сафір, Й. Л. Турбовський. — К., 1941. — С. 111, 175.

¹⁷ Протоколи, докладні записки, свідення о работе Академии наук УССР... — Арк. 128.

¹⁸ Звіти Інституту історії України АН УРСР та наукових співробітників про роботу за 1945 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 65. — Арк. 39.

¹⁹ Протокол № 7 засідання Вченої ради Інституту історії України АН УРСР (13 липня 1940 р., м. Київ) // Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936–1991. — Кн. 1. — С. 204.

Додаток Г

Біографічні відомості співробітників Інституту історії України АН УРСР станом на січень 1949 р.¹

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
1	Касименко Олександр Карпович	23.06.1905	43	українець	Полтавський ІНО (1926)
2	Іванов Леонід Михайлович	8.01.1909	40	росіянин	Історично-економічний факультет Ярославського державного педагогічного інституту (1932), аспірантура Державного історичного музею у Москві (1936)
3	Лось Федір Євдокимович	19.06.1908	40	українець	Чернігівський інститут соціального виховання (1931), аспірантура Інституту історії ВУАМЛІН (1936), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1938)
4	Лавров Павло Арсентійович	12.07.1903	45	українець	Факультет соціально-економічних відносин Київського інституту проф. освіти (1933), аспірантура історичного факультету КДУ (1938)
5	Ястребов Федір Олександрович	28.11.1903	45	росіянин	Соціально-історичний відділ факультету профосвіти Київського ІНО (1926), аспірантура Науково-дослідної кафедри марксизму-ленінізму при ВУАН

¹ Складено за: Контрольні списки наукових співробітників Інституту історії України АН УРСР (14 січня — 31 грудня 1949 р.) // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 67. — Арк. 1–2.

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук	Історія громадянської війни 1917–1921 рр., ранньомодерної України	Директор
кандидат історичних наук	Історія Росії та України другої половини XIX	Заступник директора
кандидат історичних наук, доцент	Історія України поч. XX ст.	Вчений секретар
кандидат історичних наук, доцент	Історія України XIX — початку XX ст.	Завідувач відділу історії радянського періоду
кандидат історичних наук	Історія України XIX ст.	Завідувач відділу історії капіталізму

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
6	Бойко Іван Давидович	30.09.1899	49	українець	Історично-економічний факультет Ніжинського ІНО (1923), аспірантура Науково-дослідної кафедри історії України у Києві (1930), аспірантура Науково-дослідного інституту історії української культури імені академіка Д. Багалія (1932)
7	Петровський Микола Неонович	14.11.1894	54	українець	Історичне відділення Історично-філологічного інституту кн. Безбородька в Ніжині (1919)
8	Дядиченко Вадим Архипович	30.05.1909	39	українець	Чернігівський інститут соціального виховання (1929), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1938)
9	Мануїльський Дмитро Захарович	3.10.1883	65	українець	Юридичний факультет університету Сорбонна (Париж, 1910)
10	Стоян Пилип Кузьмич	27.11.1904	44	українець	ІЧП у Харкові (1937)
11	Стецюк Катерина Ісаківна	23.11.1905	43	українка	Київський ІНО (1928), аспірантура КДУ (1935)
12	Супруненко Микола Іванович	17.02.1900	48	українець	Історичне відділення ІЧП (Харків, 1937)
13	Мишко Дмитро Іванович	9.11.1907	41	українець	Історичний факультет Харківського державного університету (1937), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1941)
14	Коваленко Леонід Антонович	12.03.1907	41	українець	Історичний факультет КДУ (1936), аспірантура КДУ (1945)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук	Історія ранньомодерної України	Завідувач відділу історії феодалізму
доктор історичних наук, професор, член-кореспондент АН УРСР (1945)	Історія ранньомодерної України	Завідувач відділу археології
кандидат історичних наук, доцент	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
доктор історичних наук, професор ² , дійсний член АН УРСР (1945)	Історія міжнародного робітничого та комуністичного руху	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, доцент	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, доцент	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Українська історіографія, історія історичної науки	Ст. науковий співробітник

² У грудні 1939 р. за поданням ВПШ при ЦК ВКП(б) до ВАК отримав вчене звання професора та науковий ступінь доктора історичних наук без захисту дисертації.

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
15	Слуцький Олександр Борисович	20.06.1915	33	єврей	Історичний факультет КДУ (1935)
16	Гуслистий Кость Григорович	1.10.1902	46	українець	Дніпропетровський ІНО (1928), аспірантура Дніпропетровської кафедри українознавства (1930), аспірантура Науково-дослідного інституту історії української культури імені академіка Д. Багалія (1931)
17	Рубач Михайло Абрамович	20.11.1899	49	єврей	Історичне відділення ІЧП (1927)
18	Жебокницький Віктор Андрійович	2.05.1906	42	українець	Історичний факультет КДУ (1934), аспірантура КДУ
19	Белоусов Сергій Миколайович	6.03.1897	51	росіянин	Історико-партійний інститут ІЧП (Москва, 1932)
20	Голобуцький Володимир Олексійович	28.07.1903	45	росіянин	Історично-економічне відділення педагогічного факультету Північно- кавказького державного університету у Ростові- на-Дону (1930), аспіран- тура Педагогічного інституту ім. О. І. Герце- на у Ленінграді (1937)
21	Ткаченко Василь Григорович	1904	44	українець	ІЧП
22	Крип'якевич Іван Петрович	26.06.1886	62	українець	Філософський факультет Львівського університету (1909)
23	Заїздна Бела Львівна	1922	26	єврейка	Історичний факультет КДУ (1945) ³

³ Особова справа Заїздної Бели Львівни // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 150. — Арк. 4.

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук, доцент	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, доцент	Історія української культури, пізньосередньовічної та ранньомодерної України, етнографія	Ст. науковий співробітник
доктор історичних наук, професор	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Міжнародні відносини та всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства, історія партії	Ст. науковий співробітник
доктор історичних наук	Історія ранньомодерної України, історія дипломатії	Ст. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
доктор філософії (1911), доктор історичних наук, професор ⁴	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
—	Історія України кінця XIX – початку XX ст.	Мол. науковий співробітник

⁴ У квітні 1941 р. присуджено науковий ступінь доктора історичних наук і присвоєно вчене звання професора без захисту дисертації.

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
24	Сидоренко Наталя Степанівна	27.10.1902	46	українка	Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького (1940)
25	Шевчук Григорій Михайлович	8.02.1916	32	українець	Київський державний педагогічний інститут (1938)
26	Чеусов Федір Іванович	1886	62	росіянин	Історично-філологічний інститут кн. Безбородька в Ніжині (1912)
27	Кромбат Ольга Миколаївна	1921	27	українка	Історичний факультет КДУ
28	Сидоренко Валентина Павлівна	21.01.1920	29	українка	Історичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (1944)
29	Войтович Олександра Степанівна	1904	44	українка	Херсонський ІНО
30	Бевзо Олександр Арефійович	21.08.1901	47	українець	факультет профосвіти Київського ІНО (1929)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
—	Історія середньовічної та ранньомодерної України	Мол. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства 1920-х рр.	Мол. науковий співробітник
—	Всесвітня історія та історія міжнародних відносин ХХ ст.	Мол. науковий співробітник
—	Історія пізньосередньовічної та ранньомодерної України, джерелознавство	Мол. науковий співробітник

Додаток Д

Просопографічний портрет співробітників Інституту історії України АН УРСР (січень 1949 р.)¹

Віковий розподіл співробітників

Вікові групи	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 30 осіб	Середній вік 44,0 роки
до 30 років	3	10%		
до 40 років	3	10%		
до 50 років	19	63%		
до 60 років	2	7%		
до 70 років	3	10%		

Гендерний розподіл співробітників

Гендер	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 30 осіб
Жінки	6	20%	
Чоловіки	24	80%	

Національний розподіл співробітників

Національність	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 30 осіб
українці	22	73%	
росіяни	5	17%	
євреї	3	10%	

¹ Складено за: Додаток Г. Біографічні відомості співробітників Інституту історії України АН УРСР станом на січень 1949 р.

Посадовий розподіл співробітників

Посада	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 30 осіб
Директор	1	3%	
Заступник директора	1	3%	
Вчений секретар	1	3%	
Завідувачі відділів	4	14%	
Старший науковий співробітник	15	50%	
Молодший науковий співробітник	8	27%	

Розподіл співробітників за науковими ступенями

Науковий ступінь	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 30 осіб
Доктор історичних наук	5	17%	
Кандидат історичних наук	16	53%	
Без наукового ступеня	9	30%	

Розподіл співробітників за вченими званнями

Вчене звання	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 30 осіб
Професор	4	13%	
Доцент	7	23%	
Без вченого звання	19	64%	

Розподіл співробітників за здобутою вищою освітою

Навчальний заклад	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 30 осіб
ІЧП	5	17%	
Дніпропетровський ІНО	1	3%	
Київський ІНО	3	11%	
Ніжинський ІНО	1	3%	
Херсонський ІНО	1	3%	
Полтавський ІНО	1	3%	
Чернігівський інститут соціального виховання	2	7%	
Київський інститут профосвіти	1	3%	
КДУ	5	17%	
Харківський державний університет	1	3%	
Львівський університет	1	3%	
Північнокавказький державний університет (Ростов на Дону)	1	3%	
Київський державний педагогічний інститут	3	11%	
Ярославський державний педагогічний інститут	1	3%	
Історично-філологічний інститут кн. Безбородька	2	7%	
Університет Сорбонна	1	3%	

Розподіл співробітників за навчанням в аспірантурі

Аспірантура	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 30 осіб, навчалися в аспірантурі — 12 осіб, зокрема в аспірантурі двох установ — 3 особи
Інституту історії ВУАМЛІН	1	6,5%	
Інституту історії України АН УРСР	3	20%	
КДУ	4	27%	
Науково-дослідної кафедри марксизму-ленінізму при ВУАН	1	6,5%	
Дніпропетровської кафедри українознавства	1	6,5%	
Науково-дослідної кафедри історії України у Києві	1	6,5%	
Науково-дослідного інституту історії української культури імені академіка Д. Багалія	2	13%	
Педагогічного інституту ім. О. І. Герцена у Ленінграді	1	6,5%	
Державного історичного музею у Москві	1	6,5%	

Розподіл співробітників за фаховою спеціалізацією

Фахова спеціалізація	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 30 осіб
Середньовіччя та ранньомодерний час	9	30%	
XIX ст.	2	7%	
Поч. XX ст.	3	10%	
Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	3	10%	
Історія радянського суспільства та історія партії	8	27%	
Історіографія	1	3%	
Джерелознавство	1	3%	
Історія міжнародних відносин, всесвітня історія	2	7%	
Історія міжнародного комуністичного руху	1	3%	

Додаток Е

Біографічні відомості співробітників

Інституту історії АН УРСР станом на січень 1961 р.¹

№ п. п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
1	Касименко Олександр Карпович	23.06.1905	55	українець	Полтавський ІНО (1926)
2	Гуржій Іван Олександрович	28.09.1915	45	українець	Одеський державний університет (1941), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1948)
3	Лола Олександр Петрович	25.07.1912	48	українець	Житомирський державний педагогіч- ний інститут (1941)
4	Супруненко Микола Іванович	17.02.1900	60	українець	Історичне відділення ІЧП (Харків, 1937)
5	Рубач Михайло Абрамович	20.11.1899	61	єврей	Історичне відділення ІЧП (1927)
6	Кулик Іван Тихонович	13.11.1902	58	українець	ІЧП (Київ, 1937)
7	Склярєнко Євген Михайлович	20.01.1924	37	українець	Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького (1951), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1957)
8.	Гриценко Аделіна Павлівна	10.06.1930	30	українка	КДУ (1953), аспірантура КДУ(1956)
9	Гамрецький Юрій Маркович	1.01.1930	31	українець	КДУ (1953), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1960)

¹ З огляду на те, що у Науковому архіві Інституту історії України НАН України немає контрольних списків співробітників установи за 1959–1960 рр., послуговуємося контрольним списком за 1961 р. Це дещо порушує обраний десятирічний інтервал між просопографічними зрізами, проте в цілому репрезентує загальні тенденції у формуванні колективної палітри Інституту. Складено за: Контрольний список співробітників Інституту історії АН УРСР за 1961 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 322. — Арк. 1–6.

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія громадянської війни 1917–1921 рр., ранньомодерної України	Директор
член-кореспондент АН УРСР(1958), доктор історичних наук, професор	Історія України кінця XVIII–XIX ст.	Заступник директора
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія ранньомодерної України	Вчений секретар
член-кореспондент АН УРСР (1958), доктор історичних наук, професор	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Завідувач відділу історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни
доктор історичних наук, професор	Історія революції та грома- дянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія революції та грома- дянської війни 1917–1921 рр.	Мол. науковий співробітник
—	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Мол. науковий співробітник

№ п. п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
10	Гудзенко Пантелеймон Петрович	9.08.1907	53	українець	Історичний факультет Харківського інституту педагогічно-професійної освіти (1931), історико-архівна аспірантура при ЦАУ УСРР (1934)
11	Белоусов Сергій Миколайович	6.03.1897	63	росіянин	Історико-партійний інститут ІЧП (Москва, 1932)
12	Балковий Петро Миколайович	24.06.1904	56	українець	Комуністичний університет ім. Артема (Харків, 1935), аспірантура Інституту історії ВУАМЛІН (1936)
13	Діденко Григорій Дем'янович	3.12.1911	49	українець	Ніжинський державний педагогічний інститут (1934)
14	Руднєв Валентин Васильович	19.07.1890	70	росіянин	Історично-філологічний факультет Харківського університету (1912)
15	Слинько Іван Іванович	25.11.1902	58	українець	Дніпропетровський металургійний інститут (1935)
16	Слущкий Олександр Борисович	20.06.1915	45	єврей	Історичний факультет КДУ (1935)
17	Стоян Пилип Кузьмич	27.11.1904	56	українець	ІЧП у Харкові (1937)
18	Шевчук Григорій Михайлович	8.02.1916	44	українець	Київський державний педагогічний інститут (1938)
19	Кудлай Олександр Степанович	11.10.1903	57	українець	Історично-економічний факультет Сумського державного педагогічного інституту (1933), заочно-філософське відділення ІЧП (1936), Військово-політична академія ім. В. І. Леніна (Москва, 1941)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Завідувач відділу історії соціалістичного і комуністичного будівництва
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства, історія партії	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянсько- німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія України поч. ХХ ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспіль- ства, історія радянсько-ні- мецької («Великої Вітчизня- ної») війни 1941–1945 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ²	Історія соціалістичного будівництва 1920-х– 1930-х рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства 1920-х рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства 1920-х рр.	Ст. науковий співробітник

² У контрольному списку співробітників Інституту за 1949 р. ряд науковців репрезентовані як такі, що мають вчене звання доцента (В. Дядиченко, К. Стецюк, П. Стоян, О. Слуцький). Натомість у контрольному списку співробітників за 1961 р. вони представлені як учені, що мають інше вчене звання — старшого наукового співробітника. Див.: Контрольні списки наукових співробітників Інституту історії України АН УРСР (14 січня — 31 грудня 1949 р.) // НА ІІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 67. — Арк. 1–2.

№ п. п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
20	Ганжа Іван Хомич	2.12.1923	37	українець	Історичний факультет Ужгородського державного університету (1951)
21	Коваль Михайло Климентійович	5.09.1913	47	українець	Київський державний педагогічний інститут (1938)
22	Шевченко Леся Антонівна	23.09.1931	29	українка	Історичний факультет КДУ (1954), аспірантура КДУ (1958)
23	Талан Євдокія Полікарпівна	27.01.1918	43	українка	Історичний факультет Середньоазіатського університету (1944), аспірантура КДУ (1958)
24	Петров Валентин Іванович	8.01.1931	30	росіянин	Історичний факультет КДУ (1953), аспірантура КДУ (1956)
25	Лось Федір Євдокимович	19.06.1908	52	українець	Чернігівський інститут соціального виховання (1931), аспірантура Інституту історії ВУАМЛІН (1936), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1938)
26	Ктитарев Сергій Олександрович	23.09.1903	57	українець	Вінницький ІНО (1925), Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького (1940)
27	Лещенко Микола Никифорович	11.02.1911	49	українець	Історичний факультет Одеського державного університету (1939)
28	Парасунько Онуфрій Арсенович	12.06.1913	47	українець	Юридичний факультет КДУ (1940)
29	Полухін Леонід Костянтинович	30.10.1914	46	росіянин	Історичний факультет КДУ (1939), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1948)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства 1920-х рр.	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
—	Історія партії	Мол. науковий співробітник
доктор історичних наук, професор	Історія України поч. XX ст.	Завідувач відділу історії капіталізму
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія партії та револю- ційного руху поч. XX ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія України XIX — поч. XX ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія України XIX — поч. XX ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Українська історія та історіографія XIX ст.	Ст. науковий співробітник

№ п. п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
30	Щербина Йосип Тимофійович	16.11.1913	47	українець	Історичний факультет Харківського державного університету (1939), аспірантура Харківського державного університету (1941), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1948)
31	Ястребов Федір Олександрович	28.11.1903	57	росіянин	Соціально-історичний відділ факультету профосвіти Київського ІНО (1926), аспірантура Науково-дослідної кафедри марксизму-ленінізму при ВУАН
32	Сарбей Віталій Григорович	30.01.1928	33	українець	Історичний факультет Харківського державного університету (1951), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1956)
33	Белінський Євген Федорович	2.02.1924	36	українець	Історичний факультет Ужгородського державного університету (1952), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1958)
34	Козиренко Максим Карпович	21.01.1904	57	українець	Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького (1940)
35	Лугова Олена Іллівна	20.07.1928	32	українка	Історичний факультет КДУ (1949)
36	Слабеев Ігор Семенович	27.06.1923	37	українець	Історичний факультет КДУ (1950)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія України початку XX ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія України XIX ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія України XIX ст. — поч. XX ст.	Мол. науковий співробітник
—	Історія України XIX ст. — поч. XX ст.	Мол. науковий співробітник
—	Історія України XIX ст. — поч. XX ст.	Мол. науковий співробітник
—	Історія України XIX ст. — поч. XX ст.	Мол. науковий співробітник
—	Історія України XIX ст.	Мол. науковий співробітник

№ п. п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
37	Голобуцький Володимир Олексійович	28.07.1903	57	росіянин	Історично-економічне відділення педагогічного факультету Північнокавказького державного університету у Ростові-на-Дону (1930), аспірантура Педагогічного інституту ім. О. І. Герцена у Ленінграді (1937)
38	Апанович Олена Михайлівна	9.09.1919	41	білоруска	Факультет російської мови і літератури Харківського державного педагогічного інституту (1941), аспірантура при ЦДІА УРСР (1948)
39	Бойко Іван Давидович	30.09.1899	61	українець	Історично-економічний факультет Ніжинського ІНО (1923), аспірантура Науково-дослідної кафедри історії України у Києві (1930), аспірантура Науково-дослідного інституту історії української культури імені академіка Д. Багалія (1932)
40	Дядиченко Вадим Архипович	30.05.1909	51	українець	Чернігівський інститут соціального виховання (1929), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1938)
41	Мишко Дмитро Іванович	9.11.1907	53	українець	Історичний факультет Харківського державного університету (1937), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1941)
42	Стецюк Катерина Ісаківна	23.11.1905	55	українка	Київський ІНО (1928), аспірантура КДУ (1935)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
доктор історичних наук, професор	Історія ранньомодерної України, історія дипломатії	Завідувач відділу історії феодалізму
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник

№ п. п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
43	Компан Олена Станіславівна	19.03.1916	44	українка	Історичний факультет КДУ (1939), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1950)
44	Брайчевський Михайло Юліанович	6.09.1924	36	росіянин	Історичний факультет КДУ (1948)
45	Рознер Іонас Германович	25.02.1924	36	єврей	Історичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (1951)
46	Курносів Юрій Олексійович	29.03.1924	36	росіянин	Історичний факультет КДУ (1951)
47	Сидоренко Наталя Степанівна	27.10.1902	58	українка	Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького (1940)
48	Шекера Іван Михайлович	1.10.1929	31	українець	Ніжинський державний педагогічний інститут (1951), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1957)
49	Барабой Абрам Зиновійович	5.02.1902	58	єврей	Історичний факультет КДУ (1936), аспірантура КДУ (1939)
50	Бистренко Петро Пантелеймонович	20.12.1900	60	українець	Соціально-економічний факультет Українського інституту комуністичної освіти (Харків, 1935), ІЧП (Москва, 1938), аспірантура КДУ (1940)
51	Сидоренко Валентина Павлівна	21.01.1920	41	українка	Історичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (1944)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія середньовіччя	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія ранньомодерної України	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія України XIX ст.	Мол. науковий співробітник
—	Історія середньовічної та ранньомодерної України	Мол. науковий співробітник
—	Історія середньовічної та ранньомодерної України	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія середньовічної та ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія революційного руху та історія партії	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства 1920-х рр.	Мол. науковий співробітник

№ п. п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
52	Первак Ніна Пилипівна	1919	42	українка	Історичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (1948), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1951)
53	Бевзо Олександр Арефійович	21.08.1901	59	українець	факультет профосвіти Київського ІНО (1929)
54	Гутянський Степан Корнійович	1.08.1916	44	українець	Історичний факультет Житомирського державного педагогічного інституту (1945), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1958)
55	Івашина Олена Олександрівна	3.08.1931	29	українка	Історичний факультет КДУ (1954)
56	Прилипко Кирило Арсенійович	14.02.1903	57	українець	Ашхабадський державний педагогічний інститут (1935), Військово-політична академія ім. В. І. Леніна (1938)
57	Щусь Оксана Йосипівна	17.07.1931	29	українка	Історичний факультет КДУ (1955), аспірантура КДУ (1958)
58	Калита Володимир Данилович	2.08.1937	23	українець	Історично-філософський факультет КДУ (1960)
59	Шевченко Федір Павлович	24.08.1914	46	українець	Московський історико-архівний інститут (1937), аспірантура Московського історико-архівного інституту (1940)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Мол. науковий співробітник
—	Історія пізньосередньовічної та ранньомодерної України, джерелознавство	Мол. науковий співробітник
—	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Мол. науковий співробітник
—	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Мол. науковий співробітник
—	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Мол. науковий співробітник
—	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Мол. науковий співробітник
—	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія ранньомодерної України	Завідувач відділу допоміжних історичних дисциплін

№ п. п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
60	Клоков Всеволод Іванович	25.06.1917	43	росіянин	Томський електромеханічний інститут інженерів залізничного транспорту (1939)
61	Компанієць Іван Іванович	23.03.1921	39	українець	Історичний факультет Одеського державного університету (1945), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1949)
62	Марахов Григорій Іванович	18.08.1918	42	росіянин	Краснодарський державний педагогічний інститут (1941)
63	Мельникова Ірина Миколаївна	24.10.1918	42	росіянка	Історичний факультет КДУ (1940), аспірантура КДУ та Об'єднаного українського державного університету у м. Кзил-Орда (1945)
64	Євсєєв Іван Федорович	22.02.1912	48	українець	Харківський юридичний інститут (1937)
65	Калениченко Павло Михайлович	17.03.1923	37	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1949), аспірантура Інституту історії АН УРСР
66	Петерс Ігор Андріанович	21.09.1923	37	росіянин	Факультет міжнародних відносин КДУ (1949), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1952)
67	Пархомчук Станіслав Максимович	30.11.1925	35	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1949)
68	Кулинич (Кулінич) Іван Маркович	15.08.1924	36	українець	Історичний факультет Львівського державного університету (1953), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1957)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр., партизанського руху 1941–1945 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія України поч. ХХ ст., історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія України ХІХ поч. — ХХ ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин ХХ ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин ХХ ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин ХХ ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин ХХ ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин ХХ ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин ХХ ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник

№ п. п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
69	Павелко Валентина Устимівна	1.11.1922	38	українка	Історичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (1955)
70	Іваницький Михайло Наумович	18.11.1918	42	українець	Історичний факультет Львівського державного університету (1946), факультет міжнародних відносин ВПШ при ЦК КП(б)У (1948)
71	Макаренко Олександр Андрійович	22.04.1920	40	українець	Історичний факультет Чернівецького державного університету (1950), Академія суспільних наук при ЦК КПКР (1954)
72	Симоненко Рем Георгійович	28.06.1928	32	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1950), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1953)
73	Сташевський Дмитро Миколайович	2.08.1924	36	росіянин	Факультет міжнародних відносин КДУ (1949), аспірантура КДУ (1952)
74	Боев Юрій Олексійович	29.04.1928	32	росіянин	Факультет міжнародних відносин КДУ (1949), аспірантура Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (1954)
75	Шлепаков Арнольд Миколайович	16.06.1930	30	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1952), аспірантура Інституту історії АН УРСР(1955)
76	Коваль Віктор Савович	10.06.1925	35	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1949)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
—	Історія міжнародних відносин ХХ ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин ХХ ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин ХХ ст. та міжнародного комуністичного руху, всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин ХХ ст., історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Всесвітня історія та історія міжнародних відносин ХХ ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Всесвітня історія та історія міжнародних відносин ХХ ст., сходознавство	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Всесвітня історія та історія міжнародних відносин ХХ ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Всесвітня історія, історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Мол. науковий співробітник

№ п. п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
77	Лещенко Леонід Овдійович	2.06.1931	29	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1954), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1957)
78	Черніков Ігор Федорович	1.01.1931	30	росіянин	Факультет міжнародних відносин КДУ (1954), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1960)
79	Неделін Олексій Іванович ³	10.03.1903	57	росіянин	Історично-літературний факультет Кримського державного педагогічного інституту (Сімферополь, 1929), аспірантура Московського державного педагогічного інституту (1934)
80	Новиков Іван Архипович	25.01.1907	54	росіянин	Історичний факультет Московського державного педагогічного інституту (1950)
81	Шамко Катерина Миколаївна	17.11.1918	42	росіянка	Історичний факультет Кримського державного педагогічного інституту (Сімферополь, 1951), аспірантура Кримського філіалу АН СРСР (1954)
82	Горякіна Вікторія Сергіївна	24.01.1927	34	росіянка	Історичний факультет Московського державного університету (1951), аспірантура Московського державного університету (1953)
83	Волошинов Леонід Іванович	4.07.1921	39	українець	Географічний факультет Кримського державного педагогічного інституту (Сімферополь, 1950)

³ О. Неделін, І. Новиков, К. Шамко, В. Горякіна, Л. Волошинов входили до складу Кримської групи істориків (науковців колишнього Кримського філіалу АН СРСР), яка була підпорядкована у науково-методичному відношенні Інституту історії АН УРСР у липні 1954 р.

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук	Всесвітня історія та історія міжнародних відносин XX ст.	Мол. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., історія міжнародного комуністичного руху, всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник, керівник Кримської групи
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства, історія партії	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія України XIX — поч. XX ст.	Мол. науковий співробітник
—	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Мол. науковий співробітник

Додаток Є

Просопографічний портрет співробітників Інституту історії АН УРСР (січень 1961 р.)¹

Віковий розподіл співробітників

Вікові групи	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 83 особи	Середній вік 44,5 роки
до 30 років	5	6%		
до 40 років	27	33%		
до 50 років	24	29%		
до 60 років	21	25%		
до 70 років	5	6%		
до 80 років	1	1%		

Гендерний розподіл співробітників

Гендер	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 83 особи
Жінки	16	19%	
Чоловіки	67	81%	

Національний розподіл співробітників

Національність	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 83 особи
українці	59	71%	
росіяни	19	23%	
євреї	4	5%	
білоруси	1	1%	

¹ Складено за: Додаток Е. Біографічні відомості співробітників Інституту історії АН УРСР станом на січень 1961 р.

Посадовий розподіл співробітників

Посада	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 83 особи
Директор	1	1%	
Заступник директора	1	1%	
Вчений секретар	1	1%	
Завідувач відділу	5	6%	
Старший науковий співробітник	44	53%	
Молодший науковий співробітник	31	38%	

Розподіл співробітників за науковими ступенями

Науковий ступінь	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 83 особи
Доктор історичних наук	6	7%	
Кандидат історичних наук	59	71%	
Кандидат юридичних наук	1	1%	
Без наукового ступеня	17	21%	

Розподіл співробітників за вченими званнями

Вчене звання	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 83 особи
Професор	5	6%	
Старший науковий співробітник	47	57%	
Без вченого звання	31	37%	

Розподіл співробітників за здобутою вищою освітою

Навчальний заклад	Кількість осіб	Частка у відсотках ²
Харківський університет (дореволюційної доби)	1	1%
ІЧП	7	8%
Київський ІНО	3	3%
Ніжинський ІНО	1	1%
Вінницький ІНО	1	1%
Полтавський ІНО	1	1%

² Тут і далі у таблицях із великою кількістю даних подаються приблизні відсоткові частки.

Чернігівський інститут соціального виховання	2	2%	Загальна кількість співробітників 83 особи, 5 осіб випускники двох навчальних закладів, 1 особа — трьох вишів
Комуністичний університет ім. Артема	1	1%	
Харківський інститут педагогічно-професійної освіти	1	1%	
Харківський юридичний інститут	1	1%	
Український інститут комуністичної освіти	1	1%	
КДУ	27	30%	
Львівський державний університет	2	2%	
Одеський державний університет	3	3%	
Ужгородський державний університет	2	2%	
Харківський державний університет	3	3%	
Чернівецький державний університет	1	1%	
Московський державний університет	1	1%	
Московський історико-архівний інститут	1	1%	
Північнокавказький державний університет (Ростов на Дону)	1	1%	
Середньоазіатський університет	1	1%	
Київський державний педагогічний інститут	10	11%	
Житомирський державний педагогічний інститут	2	2%	
Ніжинський державний педагогічний інститут	2	2%	
Сумський державний педагогічний інститут	1	1%	
Харківський державний педагогічний інститут	1	1%	
Кримський державний педагогічний інститут	3	3%	
Московський державний педагогічний інститут	1	1%	
Ашхабадський державний педагогічний інститут	1	1%	

Краснодарський державний педагогічний інститут	1	1%
Дніпропетровський металургійний інститут	1	1%
Томський електромеханічний інститут інженерів залізничного транспорту	1	1%
Військово-політична академія ім. В. І. Леніна	2	2%
Академія суспільних наук при ЦК КПРС	1	1%
ВПШ при ЦК КП(б)У	1	1%

Розподіл співробітників за навчанням в аспірантурі

Аспірантура	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 83 особи, навчалися в аспірантурі — 43 особи, зокрема в аспірантурі двох установ — 3 особи
Інституту історії ВУАМЛІН	2	5%	
Інституту історії України АН УРСР	22	49%	
КДУ	10	22%	
Харківського державного університету	1	2%	
Київського державного педагогічного інституту	1	2%	
Науково-дослідної кафедри марксизму-ленінізму при ВУАН	1	2%	
Науково-дослідної кафедри історії України у Києві	1	2%	
Науково-дослідного інституту історії української культури імені академіка Д. Багалія	1	2%	
Педагогічного інституту ім. О. І. Герцена у Ленінграді	1	2%	
Історико-архівна аспірантура при ЦАУ УСРР	1	2%	
Аспірантура при ЦДІА УРСР	1	2%	
Московського історико-архівного інституту	1	2%	
Московського державного університету	1	2%	
Московського державного педагогічного інституту	1	2%	
Кримського філіалу АН СРСР	1	2%	

Розподіл співробітників за фаховою спеціалізацією

Фахова спеціалізація	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 83 особи
Середньовіччя та ранньомодерний час	16	19%	
XIX ст.	11	13%	
Поч. XX ст.	5	6%	
Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	18	22%	
Історія радянського суспільства та історія партії	14	17%	
Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	4	5%	
Історіографія	1	1%	
Історія міжнародних відносин, всесвітня історія	14	17%	

Додаток Ж

Довідка про підготовку наукових кадрів Інституту історії АН УРСР в 1956–1966 рр.¹

Інститут історії АН УРСР Склад наукових кадрів	За станом на 1 січня		
	1956 р.	1961 р.	1966 р.
Загальна кількість науковців	60	96	108
У тому числі: докторів наук	5	6	19
кандидатів наук	45	60	66
Старших наукових співробітників	38	52	53
Молодших наукових співробітників	22	31	35
Науково-керівний склад (дирекція, зав. відділами)	7	9	15
У тому числі: докторів наук	4	6	8
кандидатів наук	2	3	6

¹ Подано за: Довідка про підготовку наукових кадрів Інституту в 1956–1966 рр. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 232. — Арк. 1.

Додаток 3

Зміст двотомників «Історія Української РСР» (К., 1953, 1956) та (К., 1967)

№	Назви розділів «Історії Української РСР» К.: Видавництво Академії наук УРСР, 1953. Т. 1. 784 с.	Назви розділів «Історії Української РСР» К.: Видавництво «Наукова думка», 1967. Т. 1. 807 с.
I	Первісно-общинний лад і зародження класового суспільства	Первіснообщинний лад і зародження класового суспільства
II	Формування і розвиток феодальних відносин у східних слов'ян. Древньноруська держава	Формування і розвиток феодальних відносин у східних слов'ян. Древньноруська держава
III.	Період феодальної роздробленості Русі (XII–XIV ст.)	Період феодальної роздробленості Русі (XII–XIV ст.)
IV	Розвиток феодально-кріпосницьких відносин і боротьба народних мас проти соціального і національного гніту в XV–XVI ст. Утворення української народності	Феодально-кріпосницькі відносини і боротьба народних мас проти соціального і національного гніту в XV–XVI ст. Утворення української народності
V	Посилення кріпосництва і національного гніту на Україні в першій половині XVII ст. Селянсько-козацькі повстання 20–30-х років	Посилення кріпосництва і національного гніту на Україні в першій половині XVII ст. Селянсько-козацькі повстання 20–30-х років
VI	Визвольна війна українського народу 1648–1654 рр. Возз'єднання України з Росією	Визвольна війна українського народу 1648–1654 рр. Возз'єднання України з Росією
VII	Соціально-економічний розвиток і політичне становище України після возз'єднання з Росією (Друга половина XVII ст.)	Соціально-економічний розвиток і політичне становище України після возз'єднання з Росією (Друга половина XVII ст.)
VIII	Посилення феодально-кріпосницького гніту на Україні в кінці XVII і першій половині XVIII ст.	Посилення феодально-кріпосницького гніту на Україні в кінці XVII — першій половині XVIII ст.
IX	Феодально-кріпосницькі відносини в другій половині XVIII ст. і зародження капіталізму на Україні	Феодально-кріпосницький лад на Україні в другій половині XVIII ст. Розвиток капіталістичних відносин
X	Розклад і криза феодально-кріпосницької системи. Зростання капіталістичних відносин на Україні (Кінець XVIII — перша половина XIX ст.)	Розклад і криза феодально-кріпосницької системи. Зростання капіталістичних відносин на Україні (Кінець XVIII — перша половина XIX ст.)
XI	Розвиток промислового капіталізму. Початок революційної боротьби пролетаріату на Україні (Друга половина XIX ст.)	Розвиток промислового капіталізму та початок революційної боротьби пролетаріату на Україні у другій половині XIX ст.
XII	Революція 1905–1907 рр. на Україні	Революція 1905–1907 рр. на Україні

XIII	Україна в роки сталинської реакції (1908–1912 рр.)	Україна в роки реакції (1907–1910 рр.)
XIV	Україна в роки нового революційного піднесення (1912–1914 рр.)	Україна в роки нового революційного піднесення (1910–1914 рр.)
XV	Україна в період світової імперіалістичної війни і другої російської революції	Україна в період світової імперіалістичної війни і другої російської революції
№	Назви розділів «Історії Української РСР» К.: Видавництво Академії наук УРСР, 1956. Т. 2. 704 с.	Назви розділів «Історії Української РСР» К.: Видавництво «Наукова думка», 1967. Т. 2. 859 с.
I	Підготовка і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Встановлення Радянської влади на Україні	Підготовка і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Встановлення Радянської влади на Україні
II	Українська РСР в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни (1918–1920 рр.)	Українська РСР в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни (1918–1920)
III	Українська РСР у період відбудови народного господарства Радянської країни (1921–1925 рр.)	Українська РСР в період відбудови народного господарства (1921–1925)
IV	Українська РСР в роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926–1929 рр.)	Українська РСР у період реконструкції народного господарства і побудови фундаменту соціалізму (1926–1932)
V	Українська РСР в роки боротьби за суцільну колективізацію сільського господарства (1930–1934 рр.)	Українська РСР в період завершення соціалістичної реконструкції народного господарства. Перемога соціалізму в СРСР (1933–1937)
VI	Українська РСР в період боротьби за завершення побудови соціалістичного суспільства і проведення нової конституції (1935–1937 рр.)	Українська РСР в період зміцнення і дальшого розвитку соціалістичного суспільства (1938 — червень 1941 р.)
VII	Українська РСР в період боротьби за завершення будівництва соціалізму і поступовий перехід до комунізму в передвоєнні роки (1938–1941 рр.)	Возз'єднання Західної України і Північної Буковини в єдиній Українській Радянській державі
VIII	Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу проти фашистської Німеччини (1941–1945 рр.)	Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941–1945)
IX	Боротьба українського народу за відбудову і дальший розвиток народного господарства в післявоєнні роки	Відбудова і дальший розвиток господарства Української РСР (1946–1950)
X		Українська РСР в період завершення будівництва соціалізму (1951–1958)
XI		На шляху до комунізму (1959–1965)

Додаток И

Біографічні відомості співробітників

Інституту історії АН УРСР станом на січень 1969 р.¹

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
1	Гудзенко Пантелеймон Петрович	9.08.1907	61	українець	Історичний факультет Харківського інституту педагогічно-професійної освіти (1931), історико-архівна аспірантура при ЦАУ УСРР (1934)
2	Гуржій Іван Олександрович	28.09.1915	53	українець	Одеський державний університет (1941), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1948)
3	Горбик В'ячеслав Олександрович	31.07.1936	32	українець	Історично-філософський факультет КДУ (1959), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1964)
4	Ковалевський Борис Павлович	7.08.1922	46	росіянин	Історичний факультет Дніпропетровського державного університету (1950), аспірантура Академії суспільних наук при ЦК КПРС (1958)
5	Талан Євдокія Полікарпівна	27.01.1918	51	українка	Історичний факультет Середньоазіатського університету (1944), аспірантура КДУ (1958)
6	Гаєвський Андрій Миколайович	13.12.1921	47	українець	Історичний факультет КДУ (1950), ВПШ при ЦК КПУ (1951)
7	Петренко Василь Сергійович	14.01.1925	44	українець	Історичний факультет Полтавського державного педагогічного інституту (1953), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1962)
8	Шевченко Леся Антонівна	23.09.1931	37	українка	Історичний факультет КДУ (1954), аспірантура КДУ (1958)

¹ Складено за: Контрольний список співробітників Інституту історії АН УРСР за 1969 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 717. — Арк. 1-7.

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Заступник директора, завідувач відділу історії соціалістичного будівництва
член-кореспондент АН УРСР(1958), доктор історичних наук, професор	Історія України кінця XVIII — XIX ст.	Заступник директора
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин, всесвітня історія	Вчений секретар
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Завідувач відділу історії комуністичного будівництва
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
9	Євтушенко Анатолій Пилипович	16.01.1910	59	українець	Кіровоградський інститут соціального виховання (1933), Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького (1939)
10	Худяк Раїса Аврамівна	5.09.1931	37	українка	Харківський державний педагогічний інститут (1956), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1962)
11	Лісевич Іван Тимофійович	12.12.1928	40	українець	Львівський державний педагогічний інститут (1953), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1966)
12	Вітрук Людмила Дмитрівна	2.02.1932	36	українка	Філологічний факультет КДУ (1955)
13	Погорельцева Олександра Михайлівна	17.08.1939	29	росіянка	Історичний факультет КДУ (1965)
14	Плющ Микола Романович	5.03.1929	39	українець	Історичний факультет Київського державного педагогічного інституту (1952), аспірантура Київського державного педагогічного інституту (1967)
15	Стоян Пилип Кузьмич	27.11.1904	64	українець	ІЧП у Харкові (1937)
16	Гуляньський Степан Корнійович	1.08.1916	52	українець	Історичний факультет Житомирського державного педагогічного інституту (1945), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1958)
17	Мойсєєв Олег Володимирович	24.07.1922	46	росіянин	Військово-політична академія ім. В. І. Леніна (Москва, 1952), аспірантура КДУ (1961)
18	Кизя Лука Єгорович	21.02.1912	56	українець	Чернігівський учительський інститут (1940), Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького (1948)
19	Пашко Яків Юхимович	10.10.1907	61	українець	ІЧП (1937)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин, всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства 1920-х рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Ст. науковий співробітник
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр., історія партизанського руху	В. о. ст. наукового співробітника
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
20	Слинько Іван Іванович	25.11.1902	66	українець	Дніпропетровський металургійний інститут (1935)
21	Коваль Михайло Васильович	11.06.1933	35	українець	Історично-філософський факультет КДУ (1957)
22	Ладивір Іван Іванович	5.01.1936	33	українець	Історично-філософський факультет КДУ (1960), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1968)
23	Ткач Ніна Іванівна	3.12.1926	42	українка	Юридичний факультет КДУ (1951), аспірантура КДУ (1954)
24	Сирцова Світлана Михайлівна	23.10.1935	33	українка	Історично-філософський факультет КДУ (1958)
25	Ткачова Людмила Іванівна	15.12.1935	33	українка	Історично-філософський факультет КДУ (1958)
26	Супруненко Микола Іванович	17.02.1900	68	українець	Історичне відділення ІЧП (Харків, 1937)
27	Рубач Михайло Абрамович	20.11.1899	69	єврей	Історичне відділення ІЧП (1927)
28	Лихолат Андрій Васильович	12.12.1914	54	українець	Історичний факультет КДУ (1940), ВПШ при ЦК ВКП(б) (1942)
29	Гамрецький Юрій Маркович	1.01.1930	39	українець	КДУ (1953), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1960)
30	Щусь Оксана Йосипівна	17.07.1931	37	українка	Історичний факультет КДУ (1955), аспірантура КДУ (1958)
31	Тимченко Жанна Павлівна	25.10.1935	33	українка	Історично-філософський факультет КДУ (1958)
32	Кучер Володимир Іванович	5.04.1939	29	українець	Історичний факультет КДУ (1968)
33	Терещенко Юрій Іларіонович	14.04.1939	29	українець	Історично-філософський факультет КДУ (1965)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства, історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр., історія партизанського руху	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Ст. науковий співробітник
—	Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
—	Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Мол. науковий співробітник
член-кореспондент АН УРСР (1958), доктор історичних наук, професор	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Завідувач відділу історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни
доктор історичних наук, професор	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Мол. науковий співробітник
—	Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Стажист-дослідник
—	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Мол. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
34	Дядиченко Вадим Архипович	30.05.1909	59	українець	Чернігівський інститут соціального виховання (1929), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1938)
35	Компан Олена Станіславівна	19.03.1916	52	українка	Історичний факультет КДУ (1939), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1950)
36	Стецюк Катерина Ісаківна	23.11.1905	63	українка	Київський ІНО (1928), аспірантура КДУ (1935)
37	Апанович Олена Михайлівна	9.09.1919	49	білоруска	Факультет російської мови і літератури Харківського державного педагогічного інституту (1941), аспірантура при ЦДІА УРСР (1948)
38	Санцевич Анатолій Васильович	23.06.1924	44	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1952), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1955)
39	Сидоренко Валентина Павлівна	21.01.1920	49	українка	Історичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (1944)
40	Сарбей Віталій Григорович	30.01.1928	41	українець	Історичний факультет Харківського державного університету (1951), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1956)
41	Молодчиков Олександр Володимирович	17.08.1919	49	росіянин	Історично-філологічний факультет Саратовського державного університету (1942), аспірантура Державної публічної бібліотеки АН УРСР (1954)
42	Коваль Михайло Климентійович	5.09.1913	55	українець	Київський державний педагогічний інститут (1938)
43	Гапусенко Іван Максимович	21.08.1924	44	українець	Історичний факультет Харківського державного університету (1954), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1961)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
доктор історичних наук, професор	Історія ранньомодерної України	Завідувач відділу історії феодалізму
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історіографія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства 1920-х рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія України ХІХ ст. — поч. ХХ ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Бібліографія та книгознавство	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства 1920-х рр.	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія середньовічної та ранньомодерної України	Мол. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
44	Дмитрієнко Марія Федорівна	19.03.1935	33	росіянка	Історично-філософський факультет КДУ (1958), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1965)
45	Дзира Ярослав Іванович	2.05.1931	37	українець	Дрогобицький учительський інститут (1952), філологічний факультет КДУ (1958), аспірантура Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (1961)
46	Комаренко Наїна Василівна	17.11.1933	35	українка	Історичний факультет Харківського державного університету (1958), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1968)
47	Москвич Лілія Григорівна	23.09.1936	32	українка	Історично-філологічний факультет Ростовського державного університету (1960)
48	Мартянов Костянтин Федорович	12.03.1936	32	росіянин	Історичний факультет Одеського державного університету (1959)
49	Перковський Арнольд Леонідович	16.01.1932	37	поляк	Історичний факультет КДУ (1963), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1967)
50	Лось Федір Євдокимович	19.06.1908	60	українець	Чернігівський інститут соціального виховання (1931), аспірантура Інституту історії ВУАМЛІН (1936), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1938)
51	Лещенко Микола Никифорович	11.02.1911	57	українець	Історичний факультет Одеського державного університету (1939)
52	Бондаренко Іван Миколайович	8.06.1918	50	українець	Історичний факультет КДУ (1945), аспірантура КДУ (1958)
53	Лугова Олена Іллівна	20.07.1928	40	українка	Історичний факультет КДУ (1949)
54	Компанієць Іван Іванович	23.03.1921	47	українець	Історичний факультет Одеського державного університету (1945), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1949)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук	Джерелознавство	Ст. науковий співробітник
—	Джерелознавство, історіографія, історія ранньомодерної України	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історіографія	Мол. науковий співробітник
—	Історія України XIX — поч. XX ст.	Мол. науковий співробітник
—	Історія України поч. XX ст.	Мол. науковий співробітник
—	Історична географія та демографія	Мол. науковий співробітник
доктор історичних наук, професор	Історія України поч. XX ст.	Завідувач відділу історії капіталізму
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія України XIX — поч. XX ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства	В. о. ст. наукового співробітника
кандидат історичних наук	Історія України XIX ст. — поч. XX ст.	Ст. науковий співробітник
доктор історичних наук, професор	Історія України поч. XX ст., історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
55	Парасулько Онуфрій Арсенович	12.06.1913	55	українець	Юридичний факультет КДУ (1940)
56	Волощенко Аза Кирилівна	28.12.1938	30	українка	Історично-філософський факультет КДУ (1960), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1965)
57	Кізченко Валентина Іванівна	5.09.1935	33	українка	Історичний факультет КДУ (1958), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1968)
58	Іващенко Юрій Григорович	13.10.1940	28	росіянин	Історичний факультет КДУ (1968) ²
59	Клоков Всеволод Іванович	25.06.1917	51	росіянин	Томський електромеханічний інститут інженерів залізничного транспорту (1939)
60	Гулевич Віктор Наумович	24.11.1921	47	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1952), аспірантура КДУ (1955)
61	Сташевський Дмитро Миколайович	2.08.1924	44	росіянин	Факультет міжнародних відносин КДУ (1949), аспірантура КДУ (1952)
62	Шлепаков Арнольд Миколайович	16.06.1930	38	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1952), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1955)
63	Лещенко Леонід Овдійович	2.06.1931	37	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1954), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1957)
64	Коваль Віктор Савович	10.06.1925	43	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1949)
65	Дятленко Микола Дмитрович	26.11.1914	54	українець	Філологічний факультет КДУ (1946), Академія суспільних наук при ЦК КПРС (1955)
66	Черніков Ігор Федорович	1.01.1931	38	росіянин	Факультет міжнародних відносин КДУ (1954), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1960)
67	Филипенко Дмитро Миколайович	7.11.1926	42	українець	Історичний факультет КДУ (1953), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1962)

² Особова справа Іващенко Юрія Григоровича // Там само. — Спр. 950. — Арк. 1, 29–29зв.

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
доктор історичних наук, професор	Історія України XIX — поч. XX ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія України XIX ст.	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія України XIX — поч. XX ст.	Мол. науковий співробітник
—	Історія України XIX — поч. XX ст.	Стажист-дослідник
доктор історичних наук, професор	Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр., партизанського руху 1941–1945 рр.	Завідувач відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Всесвітня історія та історія міжнародних відносин XX ст.	Ст. науковий співробітник
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Всесвітня історія та історія міжнародних відносин XX ст.	Ст. науковий співробітник
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Всесвітня історія та історія міжнародних відносин XX ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Всесвітня історія та історія міжнародних відносин XX ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Всесвітня історія, історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Всесвітня історія, історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., історія міжнародного комуністичного руху, всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
68	Зибіна Ганна Григорівна	3.02.1929	39	українка	Історичний факультет КДУ (1950), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1963)
69	Ливень Валентина Андріївна	14.07.1936	32	українка	Історично-філософський факультет КДУ (1958), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1966)
70	Фролкін Микола Михайлович	29.05.1930	38	росіянин	Факультет міжнародних відносин КДУ (1953), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1965)
71	Анісімов Юрій Олександрович	28.12.1918	50	росіянин	Ленінградський гірничий інститут (1948), аспірантура Ленінградського технічного інституту (1951)
72	Матійко Микола Михайлович	16.06.1914	54	українець	Фізико-математичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (1952)
73	Каменева Віра Олександрівна	23.05.1909	59	росіянка	Харківський електротехнічний інститут (1938) ³
74	Слабєєв Ігор Семенович	27.06.1923	45	українець	Історичний факультет КДУ (1950)
75	Зайцев Володимир Миколайович	8.07.1913	55	українець	Історичний факультет КДУ (1939), аспірантура КДУ (1941)
76	Лола Олександр Петрович	25.07.1912	56	українець	Житомирський державний педагогічний інститут (1941)
77	Курносов Юрій Олексійович	29.03.1924	44	росіянин	Історичний факультет КДУ (1951)
78	Олійник Леонід Васильович	17.11.1910	58	українець	Аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1947), історичний факультет Луганського державного педагогічного інституту (1960)

³ Особова справа Каменевої Віри Олександрівни // Там само. — Спр. 779. — Арк. 2.

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник	Історія техніки	Завідувач відділу історії техніки
кандидат технічних наук	Історія техніки	В. о. ст. наукового співробітника
кандидат технічних наук	Історія техніки	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія України XIX ст.	В. о. завідувача відділу історії міст і сіл Української РСР
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія України XIX ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
79	Кондрацький Адольф Адольфович	17.05.1934	34	поляк	Історично-філософський факультет КДУ (1958)
80	Мишко Дмитро Іванович	9.11.1907	61	українець	Історичний факультет Харківського державного університету (1937), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1941)
81	Гриценко Аделіна Павлівна	10.06.1930	38	українка	КДУ (1953), аспірантура КДУ(1956)
82	Балковий Петро Миколайович	24.06.1904	64	українець	Комуністичний університет ім. Артема (Харків, 1935), аспірантура Інституту історії ВУАМЛІН (1936)
83	Панібудьласка Володимир Федорович	14.07.1929	39	українець	Історичний факультет Дніпропетровського державного університету (1954), аспірантура КДУ (1961)
84	Сергієнко Григорій Якович	6.04.1925	43	українець	Історичний факультет КДУ (1954), аспірантура КДУ (1957)
85	Калита Володимир Данилович	2.08.1937	31	українець	Історично-філософський факультет КДУ (1960), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1965)
86	Шекера Іван Михайлович	1.10.1929	39	українець	Ніжинський державний педагогічний інститут (1951), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1957)
87	Котляр Микола Федорович	4.07.1932	36	українець	Історичний факультет КДУ (1956), аспірантура Державного Ермітажу (м. Ленінград, 1963)
88	Белінський Євген Федорович	2.02.1924	44	українець	Історичний факультет Ужгородського державного університету (1952), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1958)
89	Мельникова Ірина Миколаївна	24.10.1918	50	росіянка	Історичний факультет КДУ (1940), аспірантура КДУ та Об'єднаного українського державного університету у м. Кзил-Орда (1945)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
—	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія середньовічної та ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія середньовічної та ранньомодерної України, нумізматики	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія України XIX ст. — поч. XX ст.	Мол. науковий співробітник
доктор історичних наук, професор	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Завідувач відділу історії зарубіжних соціалістичних країн

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
90	Євсеєв Іван Федорович	22.02.1912	56	українець	Харківський юридичний інститут (1937)
91	Пархомчук Станіслав Максимович	30.11.1925	43	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1949)
92	Кулинич (Кулінич) Іван Маркович	15.08.1924	44	українець	Історичний факультет Львівського державного університету (1953), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1957)
93	Петерс Ігор Андріанович	21.09.1923	45	росіянин	Факультет міжнародних відносин КДУ (1949), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1952)
94	Сохань Павло Степанович	18.11.1926	42	українець	Харківський державний педагогічний інститут (1953), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1964)
95	Павелко Валентина Устимівна	1.11.1922	46	українка	Історичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (1955)
96	Знаменська Маргарита Василівна	30.10.1935	33	українка	Історичний факультет Московського державного університету, аспірантура Інституту історії АН УРСР (1968)
97	Скляренко Євген Михайлович	20.01.1924	44	українець	Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького (1951), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1957)
98	Штокало Йосип Захарович	16.11.1897	71	українець	Дніпропетровський фізико-хімічно-математичний інститут (1931), аспірантура Науково-дослідного інституту математики і механіки при Харківському університеті (1935)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Завідувач відділу наукової інформації і пропаганди
дійсний член АН УРСР (1951), доктор фізико-математичних наук, професор	Історія науки, історія математики	Завідувач відділу історії природознавства

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
99	Турченко Яків Іванович	2.04.1904	64	українець	Харківський інженерно-педагогічний інститут (1934)
100	Боголюбов Олексій Миколайович	25.03.1911	57	українець	Фізико-математичний факультет Харківського державного університету (1936), Харківський механіко-машинобудівний інститут (1938)
101	Сологуб Володимир Степанович	30.07.1927	41	українець	Фізико-математичний факультет Львівського державного університету (1951), аспірантура Інституту математики АН УРСР (1962)
102	Циганкова Елла Григорівна	2.06.1934	34	росіянка	Факультет бібліотекознавства та бібліографії Харківського державного бібліотечного інституту (1957)
103	Ковальчук Лідія Вікторівна	1938	30	українка	
104	Коханова Людмила Леонтіївна	26.02.1923	45	росіянка	Відділення виноробства плодовоовочевого факультету Московської сільськогосподарської академії ім. К. Тімірязєва (1947), аспірантура Ботанічного саду АН УРСР (1953)
105	Калениченко Павло Михайлович	17.03.1923	45	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1949), аспірантура Інституту історії АН УРСР
106	Симоненко Рем Георгійович	28.06.1928	40	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1950), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1953)
107	Демиденко Лариса Антонівна	9.03.1937	31	українка	Історичний факультет Московського державного університету (1959)
108	Ігнатченко Григорій Іванович	27.04.1940	28	українець	Історичний факультет КДУ (1968)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
доктор хімічних наук, професор	Історія науки, історія хімії	Консультант
доктор технічних наук	Історія науки, історія математики та техніки	Ст. науковий співробітник
кандидат фізико- математичних наук	Історія науки, історія математики та техніки	Ст. науковий співробітник
—	Історія науки, історія математики	Мол. науковий співробітник
—	Історія науки, історія техніки	Мол. науковий співробітник
кандидат біологічних наук	Історія науки, історія природознавства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Завідувач відділу зарубіжної історіографії
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин XX ст., історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Стажист-дослідник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
109	Рябоконе Валентина Миколаївна	1944	24	українка	
110	Варварцев Микола Миколайович	25.09.1929	39	українець	Відділення журналістики філологічного факультету КДУ (1952)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Стажист-дослідник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	В. о. мол. наукового співробітника

Додаток І

Просопографічний портрет співробітників Інституту історії АН УРСР (січень 1969 р.)¹

Віковий розподіл співробітників

Вікові групи	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 110 осіб	Середній вік 44,2 роки
до 30 років	6	5%		
до 40 років	37	34%		
до 50 років	32	29%		
до 60 років	23	21%		
до 70 років	11	10%		
до 80 років	1	1%		

Гендерний розподіл співробітників

Гендер	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 110 осіб
Жінки	32	29%	
Чоловіки	78	71%	

Національний розподіл співробітників

Національність	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 110 осіб
українці	88	80%	
росіяни	18	16%	
поляки	2	2%	
євреї	1	1%	
білоруси	1	1%	

¹ Складено за: Додаток І. Біографічні відомості співробітників Інституту історії АН УРСР станом на січень 1969 р.

Посадовий розподіл співробітників

Посада	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 110 осіб
Заступник директора	2	2%	
Вчений секретар	1	1%	
Завідувач відділу	10	9%	
В. о. завідувача відділу	1	1%	
Старший науковий співробітник	54	49%	
В. о. старшого наукового співробітника	3	3%	
Консультант	1	1%	
Молодший науковий співробітник	33	30%	
В. о. молодшого наукового співробітника	1	1%	
Стажист-дослідник	4	3%	

Розподіл співробітників за науковими ступенями

Науковий ступінь	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 110 осіб
Доктор історичних наук	22	20%	
Доктор фізико-математичних наук	1	1%	
Доктор хімічних наук	1	1%	
Доктор технічних наук	1	1%	
Кандидат історичних наук	61	55%	
Кандидат технічних наук	3	3%	
Кандидат фізико-математичних наук	1	1%	
Кандидат біологічних наук	1	1%	
Без наукового ступеня	19	17%	

Розподіл співробітників за вченими званнями

Вчене звання	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 110 осіб
Професор	11	10%	
Старший науковий співробітник	37	34%	
Без вченого звання	62	56%	

Розподіл співробітників за здобутою вищою освітою

Навчальний заклад	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 110 осіб, вища освіта — 108, про 2 осіб бракує відомостей, 7 осіб випускники двох навчальних закладів
ІЧП	4	3,5%	
Київський ІНО	1	0,9%	
Чернігівський інститут соціального виховання	2	1,7%	
Кіровоградський інститут соціального виховання	1	0,9%	
Комуністичний університет ім. Артема	1	0,9%	
Харківський інститут педагогічно-професійної освіти	1	0,9%	
Харківський юридичний інститут	1	0,9%	
Чернігівський учительський інститут	1	0,9%	
Дрогобицький учительський інститут	1	0,9%	
КДУ	54	47%	
Львівський державний університет	2	1,7%	
Одеський державний університет	4	3,5%	
Дніпропетровський державний університет	2	2%	
Ужгородський державний університет	1	0,9%	
Харківський державний університет	5	4%	
Московський державний університет	2	1,7%	
Середньоазіатський університет	1	0,9%	
Полтавський державний педагогічний інститут	1	0,9%	

Київський державний педагогічний інститут	8	7%
Житомирський державний педагогічний інститут	2	1,7%
Ніжинський державний педагогічний інститут	1	0,9%
Луганський державний педагогічний інститут	1	0,9%
Львівський державний педагогічний інститут	1	0,9%
Харківський державний педагогічний інститут	3	3%
Ростовський державний університет	1	0,9%
Саратовський державний університет	1	0,9%
Дніпропетровський металургійний інститут	1	0,9%
Дніпропетровський фізико-хімічно-математичний інститут	1	0,9%
Томський електромеханічний інститут інженерів залізничного транспорту	1	0,9%
Харківський інженерно-педагогічний інститут	1	0,9%
Харківський механіко-машинобудівний інститут	1	0,9%
Харківський електротехнічний інститут	1	0,9%
Харківський державний бібліотечний інститут	1	0,9%
Ленінградський гірничий інститут	1	0,9%
Московська сільськогосподарська академія ім. К. Тімірязєва	1	0,9%
Військово-політична академія ім. В. І. Леніна	1	0,9%
Академія суспільних наук при ЦК КПРС	1	0,9%
ВПШ при ЦК КП(б)У	1	0,9%
ВПШ при ЦК ВКП(б)	1	0,9%

Розподіл співробітників за навчанням в аспірантурі

Аспірантура	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 110 осіб, навчалися в аспірантурі — 64 особи, зокрема в аспірантурі двох установ — 1 особа
Інституту історії ВУАМЛІН	2	3%	
Інституту історії України АН УРСР	39	60%	
КДУ	13	20%	
Харківського університету	1	1,5%	
Київського державного педагогічного інституту	1	1,5%	
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР	1	1,5%	
Інституту математики АН УРСР	1	1,5%	
Ботанічного саду АН УРСР	1	1,5%	
Державної публічної бібліотеки АН УРСР	1	1,5%	
Історико-архівна аспірантура при ЦАУ УСРР	1	1,5%	
Аспірантура при ЦДІА УРСР	1	1,5%	
Ленінградського технічного інституту	1	1,5%	
Державного Ермітажу	1	1,5%	
Академії суспільних наук при ЦК КПРС	1	1,5%	

Розподіл співробітників за фаховою спеціалізацією

Фахова спеціалізація	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 110 осіб
Середньовіччя та ранньомодерний час	11	10%	
XIX — поч. XX ст.	14	13%	
Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	14	13%	
Історія радянського суспільства та історія партії	19	16%	
Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	9	8%	
Історіографія	2	2%	
Джерелознавство	2	2%	
Книгознавство і бібліографія	1	1%	
Історична демографія	1	1%	

Історія міжнародних відносин, всесвітня історія	27	25%	
Історія техніки	3	3%	
Історія науки, природознавства і математики	7	6%	

Додаток І

Біографічні відомості співробітників

Інституту історії АН УРСР станом на січень 1979 р.¹

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
1	Кондуфор Юрій Юрійович	30.01.1922	57	українець	Історичний факультет Харківського державного університету (1949), аспірантура Харківського державного університету (1952)
2	Кульчицький Станіслав Владиславович	10.01.1937	42	росіянин	Історичний факультет Одеського державного університету (1959), аспірантура Інституту економіки АН УРСР (1963)
3	Сохань Павло Степанович	18.11.1926	52	українець	Харківський державний педагогічний інститут ім. Г. Сковороди (1953), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1964)
4	Хворостяний Ігор Михайлович	3.04.1945	33	українець	Факультет іноземних мов КДУ (1968), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1974)
5	Сергієнко Григорій Якович	6.04.1925	53	українець	Історичний факультет КДУ (1954), аспірантура КДУ (1957)
6	Голобуцький Володимир Олексійович	28.07.1903	75	росіянин	Історично-економічне відділення педагогічного факультету Північнокавказького державного університету у Ростові-на-Дону (1930), аспірантура Педагогічного інституту ім. О. І. Герцена у Ленінграді (1937)
7	Шекера Іван Михайлович	1.10.1929	49	українець	Ніжинський державний педагогічний інститут (1951), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1957)
8	Панашенко Віра Василівна	5.02.1936	42	українка	Історичний факультет КДУ (1959), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1970)

¹ Складено за: Контрольний список співробітників Інституту історії АН УРСР за 1979 р. // НА ІУ. — Ф. 1. — Оп. 1л. — Спр. 1321. — Арк. 1–23.

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
доктор історичних наук, професор	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Директор
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства	Заст. директора, завідувач відділу історії соціалістичного будівництва
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин, всесвітня історія	Заст. директора
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин, всесвітня історія	Вчений секретар
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія ранньомодерної України	Завідувач відділу історії феодалізму
доктор історичних наук, професор	Історія ранньомодерної України, історія дипломатії	Старший науковий співробітник-консультант
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія середньовічної та ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія середньовічної та ранньомодерної України, палеографія	Ст. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
9	Сидоренко Олена Федорівна	27.04.1940	38	українка	Історичний факультет КДУ (1962), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1971)
10	Смолій Валерій Андрійович	1.01.1950	29	українець	Історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту (1970), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1975)
11	Борисенко Володимир Йосипович	22.11.1942	36	українець	Історичний факультет КДУ (1969), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1974)
12	Шип Надія Андріївна	20.10.1945	33	росіянка	Історичний факультет Луганського державного педагогічного інституту (1966)
13	Дзюба Олена Миколаївна	29.04.1945	33	українка	Історичний факультет КДУ (1969)
14	Нагикач Петро Іванович	14.06.1947	31	українець	Історичний факультет КДУ (1973), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1977)
15	Гуржій Олександр Іванович	2.02.1955	23	українець	Історичний факультет КДУ (1977)
16	Лось Федір Євдокимович	19.06.1908	70	українець	Чернігівський інститут соціального виховання (1931), аспірантура Інституту історії ВУАМЛІН (1936), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1938)
17	Лавров Юрій Павлович	29.04.1932	46	українець	Історичний факультет КДУ (1956)
18	Сарбей Віталій Григорович	30.01.1928	51	українець	Історичний факультет Харківського державного університету (1951), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1956)
19	Замковий Петро Володимирович	15.02.1928	50	українець	Історичний факультет КДУ (1952)
20	Волощенко Аза Кирилівна	28.12.1938	40	українка	Історично-філософський факультет КДУ (1960), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1965)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук	Історія середньовічної та ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія середньовічної та ранньомодерної України	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія середньовічної та ранньомодерної України	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія ранньомодерної України	Мол. науковий співробітник
—	Історія середньовічної та ранньомодерної України	Мол. науковий співробітник
—	Історія середньовічної та ранньомодерної України	Мол. науковий співробітник
—	Історія середньовічної та ранньомодерної України	Стажист-дослідник
доктор історичних наук, професор	Історія України поч. XX ст.	Завідувач відділу історії капіталізму
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія України XIX ст. — поч. XX ст	Ст. науковий співробітник
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія України XIX ст. — поч. XX ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, доцент	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія України XIX ст.	Ст. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
21	Кізченко Валентина Іванівна	5.09.1935	43	українка	Історичний факультет КДУ (1958), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1968)
22	Москвич Лілія Григорівна	23.09.1936	42	українка	Історично-філологічний факультет Ростовського державного університету (1960)
23	Лазанська Тамара Іванівна	10.07.1945	33	українка	Історичний факультет КДУ (1974)
24	Попик Володимир Іванович	24.06.1952	26	українець	Полтавський державний педагогічний інститут (1973), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1977)
25	Крюков Вадим Тимофійович	1938	40	українець	Історичний факультет КДУ (1966)
26	Міщенко Валерій Михайлович	6.09.1952	26	українець	Історичний факультет КДУ (1976)
27	Калениченко Павло Михайлович	17.03.1923	55	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1949), аспірантура Інституту історії АН УРСР
28	Санцевич Анатолій Васильович	23.06.1924	54	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1952), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1955)
29	Молодчиков Олександр Володимирович	17.08.1919	59	росіянин	Історично-філологічний факультет Саратовського державного університету (1942), аспірантура Державної публічної бібліотеки АН УРСР (1954)
30	Сидоренко Валентина Павлівна	21.01.1920	59	українка	Історичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (1944)
31	Маркова Олена Євгеніївна	3.03.1936	42	росіянка	Московський інститут інженерів геодезії, аерофото-знімання і картографії (1959), аспірантура Московського інституту інженерів геодезії, аерофото-знімання і картографії

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук	Історія України ХІХ — поч. ХХ ст.	Ст. науковий співробітник
—	Історія України ХІХ — поч. ХХ ст.	Мол. науковий співробітник
—	Історія України ХІХ — поч. ХХ ст.	Мол. науковий співробітник
—	Історія України ХІХ — поч. ХХ ст.	Мол. науковий співробітник
—	Історія України ХІХ — поч. ХХ ст.	Мол. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства	Стажист-дослідник
доктор історичних наук, професор	Історія міжнародних відносин ХХ ст., всесвітня історія	Завідувач відділу джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історіографія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Бібліографія та книгознавство	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник	Історична географія та картографія	Ст. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
32	Заремба Сергій Захарович	23.01.1947	32	українець	Історичний факультет Одеського державного університету (1969), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1974)
33	Лось Людмила Федорівна	1947	32	українка	Історичний факультет КДУ (1971)
34	Слабеев Ігор Семенович	27.06.1923	55	українець	Історичний факультет КДУ (1950)
35	Шаталіна Євгенія Платонівна	28.08.1926	52	українка	Історичний факультет Харківського державного університету (1949), аспірантура Харківського державного університету
36	Курносів Юрій Олексійович	29.03.1924	54	росіянин	Історичний факультет КДУ (1951)
37	Лугова Олена Іллівна	20.07.1928	50	українка	Історичний факультет КДУ (1949)
38	Гапусенко Іван Максимович	21.08.1924	54	українець	Історичний факультет Харківського державного університету (1954), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1961)
39	Кузьминська (Кузьмінська) Ольга Дмитрівна	22.03.1944	34	українка	Історичний факультет КДУ (1968)
40	Супруненко Микола Іванович	17.02.1900	78	українець	Історичне відділення ІЧП (Харків, 1937)
41	Гамрецький Юрій Маркович	1.01.1930	49	українець	КДУ (1953), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1960)
42	Хміль Іван Васильович	17.02.1941	37	українець	Історичний факультет КДУ (1968), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1971)
43	Гриценко Аделіна Павлівна	10.06.1930	48	українка	КДУ (1953), аспірантура КДУ (1956)
44	Тимченко Жанна Павлівна	25.10.1935	43	українка	Історично-філософський факультет КДУ (1958)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук	Краєзнавство та пам'яткознавство	Мол. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства	В. о. мол. наукового співробітника
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія України XIX ст.	Завідувач відділу історії міст і сіл УРСР
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія України XIX ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія України XIX ст. — поч. XX ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія середньовічної та ранньомодерної України	Мол. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства, джерелознавство	Мол. науковий співробітник
дійсний член АН УРСР (1972), доктор історичних наук, професор	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Завідувач відділу історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
45	Щусь Оксана Йосипівна	17.07.1931	47	українка	Історичний факультет КДУ (1955), аспірантура КДУ (1958)
46	Терещенко Юрій Ларіонович	14.04.1939	39	українець	Історично-філософський факультет КДУ (1965)
47	Бойко Олена Дмитрівна	8.11.1951	27	росіянка	Історичний факультет КДУ (1974)
48	Лихолат Андрій Васильович	12.12.1914	64	українець	Історичний факультет КДУ (1940), ВПШ при ЦК ВКП(б) (1942)
49	Скаба Андрій Данилович	12.12.1905	73	українець	Історичний факультет Харківського державного університету (1934)
50	Плющ Микола Романович	5.03.1929	49	українець	Історичний факультет Київського державного педагогічного інституту (1952), аспірантура Київського державного педагогічного інституту (1967)
51	Талан Євдокія Полікарпівна	27.01.1918	61	українка	Історичний факультет Середньоазіатського університету (1944), аспірантура КДУ (1958)
52	Шевченко Леся Антонівна	23.09.1931	47	українка	Історичний факультет КДУ (1954), аспірантура КДУ (1958)
53	Маковійчук Іван Михайлович	17.10.1930	48	українець	Заочна вища партійна школа при ЦК КПРС (1962)
54	Вітрук Людмила Дмитрівна	2.02.1932	46	українка	Філологічний факультет КДУ (1955)
55	Панченко Петро Панте- леймонович	16.10.1928	50	українець	Історичний факультет Львівського державного університету (1956)
56	Кондрацький Адольф Адольфович	17.05.1934	44	поляк	Історично-філософський факультет КДУ (1958)
57	Іщенко Микола Григорович	23.12.1926	52	українець	Історичний факультет Київського державного педагогічного інституту (1953)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
—	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Мол. науковий співробітник
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Завідувач відділу історії комуністичного будівництва
дійсний член АН УРСР (1967), кандидат історичних наук, професор	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, доцент	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
доктор філологічних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
58	Худяк Раїса Аврамівна	5.09.1931	47	українка	Харківський державний педагогічний інститут (1956), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1962)
59	Комаренко Тетяна Олександрівна	12.11.1948	30	українка	Історичний факультет КДУ (1971)
60	Веселова (Погорельцева) Олександра Михайлівна	17.08.1939	39	росіянка	Історичний факультет КДУ (1965)
61	Барановська Наталія Петрівна	15.07.1948	30	українка	Історичний факультет КДУ (1973)
62	Овчаренко Петро Дмитрович	11.07.1946	32	українець	Історичний факультет КДУ (1973), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1976)
63	Лукаш Ольга Іванівна	5.06.1952	26	росіянка	Історичний факультет КДУ (1976)
64	Макаренко Олександр Андрійович	22.04.1920	58	українець	Історичний факультет Чернівецького державного університету (1950), Академія суспільних наук при ЦК КПРС (1954)
65	Гудзенко Пантелеймон Петрович	9.08.1907	71	українець	Історичний факультет Харківського інституту педагогічно-професійної освіти (1931), історико-архівна аспірантура при ЦАУ УСРР (1934)
66	Ткач Ніна Іванівна	3.12.1926	52	українка	Юридичний факультет КДУ (1951), аспірантура КДУ (1954)
67	Ткачова Людмила Іванівна	15.12.1935	43	українка	Історично-філософський факультет КДУ (1958)
68	Моргаєнко Олександр Петрович	1954	24	українець	Історичний факультет КДУ (1976)
69	Мовчан Ольга Миколаївна	21.03.1955	23	українка	Історичний факультет КДУ (1977)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
—	Всесвітня історія та історія міжнародних відносин ХХ ст.	Стажист-дослідник
доктор історичних наук	Всесвітня історія та історія міжнародних відносин ХХ ст	Ст. науковий співробітник
доктор історичних наук, професор	Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Ст. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства	Стажист-дослідник
—	Історія радянського суспільства	Стажист-дослідник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
70	Шевченко Федір Павлович	24.08.1914	64	українець	Московський історико-архівний інститут (1937), аспірантура Московського історико-архівного інституту (1940)
71	Лещенко Микола Никифорович	11.02.1911	67	українець	Історичний факультет Одеського державного університету (1939)
72	Комаренко Наїна Василівна	17.11.1933	45	українка	Історичний факультет Харківського державного університету (1958), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1968)
73	Брега Галина Степанівна	15.04.1935	43	українка	Історично-філософський факультет Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки (1958), аспірантура Академії суспільних наук при ЦК КПРС (1973)
74	Зеніна Алла Миколаївна	3.10.1930	48	росіянка	Історичний факультет Харківського державного університету (1953), аспірантура Харківського державного університету (1956)
75	Богданов Олег Тимофійович	1935	43	українець	Історичний факультет КДУ (1960)
76	Шмельов Віктор Григорович	22.04.1943	35	українець	Історичний факультет КДУ (1967)
77	Бузало Віктор Йосипович	23.10.1952	26	українець	Історичний факультет КДУ (1975)
78	Мельничук Ольга Веніамінівна	1954	24	українка	Історичний факультет КДУ (1976)
79	Клоков Всеволод Іванович	25.06.1917	61	росіянин	Томський електромеханічний інститут інженерів залізничного транспорту (1939)
80	Коваль Михайло Васильович	11.06.1933	45	українець	Історично-філософський факультет КДУ (1957)
81	Карпов Іван Корнійович	1.03.1917	61	росіянин	Військово-політична академія ім. В. І. Леніна у Москві (1949)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
член-кореспондент АН УРСР (1969), доктор історичних наук, професор	Історія ранньомодерної України	Ст. науковий співробітник
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія України XIX — поч. XX ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історіографія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
—	Історія радянського суспільства	Стажист-дослідник
—	Історія радянського суспільства	Стажист-дослідник
член-кореспондент АН УРСР (1978), доктор історичних, професор	Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Завідувач відділу історії Великої Вітчизняної війни
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Ст. науковий співробітник
—	Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Мол. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
82	Коваль Віктор Савович	10.06.1925	53	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1949)
83	Кучер Володимир Іванович	5.04.1939	39	українець	Історичний факультет КДУ (1968)
84	Кондратенко Людмила Вікторівна	30.09.1948	30	українка	Історичний факультет КДУ (1971), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1975)
85	Пашко Яків Юхимович	10.10.1907	71	українець	ІЧП (1937)
86	Горбик В'ячеслав Олександрович	31.07.1936	42	українець	Історично-філософський факультет КДУ (1959), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1964)
87	Руденко Ніна Миколаївна	27.04.1941	37	українка	Історичний факультет КДУ (1967)
88	Чернега Петро Макарович	10.12.1945	33	українець	Історичний факультет КДУ (1976)
89	Шлепаков Арнольд Миколайович	16.06.1930	48	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1952), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1955)
90	Лещенко Леонід Овдійович	2.06.1931	47	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1954), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1957)
91	Гулевич Віктор Наумович	24.11.1921	57	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1952), аспірантура КДУ (1955)
92	Ливень Валентина Андріївна	14.07.1936	42	українка	Історично-філософський факультет КДУ (1958), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1966)
93	Фролкін Микола Михайлович	29.05.1930	48	росіянин	Факультет міжнародних відносин КДУ (1953), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1965)
94	Забарко Борис Михайлович	18.11.1935	43	українець	Історичний факультет Чернівецького державного університету (1958), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1968)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Всесвітня історія, історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія радянського суспільства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин, всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
—	Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Мол. науковий співробітник
—	Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	Мол. науковий співробітник
член-кореспондент АН УРСР (1969), доктор історичних наук, професор	Всесвітня історія та історія міжнародних відносин ХХ ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Всесвітня історія та історія міжнародних відносин ХХ ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Всесвітня історія та історія міжнародних відносин ХХ ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин ХХ ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин ХХ ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин ХХ ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
95	Мацейко Юрій Михайлович	20.10.1928	50	українець	Історичний факультет КДУ (1951), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1954)
96	Стрілко Андрій Андрійович	16.09.1944	34	українець	Історичний факультет КДУ (1969)
97	Потехін Олександр Володимирович	21.06.1949	29	українець	Історичний факультет КДУ (1972), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1975)
98	Черепанов Іван Федорович	1946	32	українець	Історичний факультет КДУ (1969)
99	Врадій Валерій Олександрович	1946	32	українець	Історичний факультет КДУ (1971)
100	Цвєтков Олександр Глібович	31.10.1950	28	українець	Історичний факультет КДУ (1973)
101	Єгоров Олександр Юрійович	1955	23	росіянин	Історичний факультет КДУ (1977)
102	Хміль Іван Сергійович	16.10.1923	55	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1951), аспірантура Академії суспільних наук при ЦК КПРС (1960)
103	Виговський Ігор Іванович	3.09.1931	47	українець	Відділення міжнародних відносин історичного факультету КДУ (1954)
104	Черніков Ігор Федорович	1.01.1931	48	росіянин	Факультет міжнародних відносин КДУ (1954), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1960)
105	Майдан Іван Григорович	2.12.1935	43	українець	Інститут східних мов при Московському державному університеті (1964), аспірантура КДУ (1973)
106	Гура Віктор Костянтинівич	20.05.1950	28	українець	Історичний факультет КДУ (1972)
107	Несук Микола Дмитрович	27.05.1949	29	українець	Історичний факультет КДУ (1972)
108	Нагайчук Віктор Іванович	23.07.1946	32	росіянин	Історичний факультет КДУ (1969)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Стажист-дослідник
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Завідувач відділу історії країн зарубіжного Сходу
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., історія міжнародного комуністичного руху, всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
109	Полюк Сергій Павлович	1953	25	українець	Історичний факультет КДУ (1976)
110	Пасько Анатолій Васильович	1953	25	українець	Ленінградський державний університет (1975)
111	Плачинда Володимир Сергійович	1955	23	українець	Таджицький державний університет (1977)
112	Мельникова Ірина Миколаївна	24.10.1918	60	росіянка	Історичний факультет КДУ (1940), аспірантура КДУ та Об'єднаного українського державного університету у м. Кзил-Орда (1945)
113	Петерс Ігор Андріанович	21.09.1923	55	росіянин	Факультет міжнародних відносин КДУ (1949), аспірантура Інституту історії України АН УРСР (1952)
114	Павленко Вікторія Вікторівна	26.02.1944	34	українка	Історичний факультет КДУ (1967)
115	Павелко Валентина Устимівна	1.11.1922	56	українка	Історичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (1955)
116	Кулинич (Кулінич) Іван Маркович	15.08.1924	54	українець	Історичний факультет Львівського державного університету (1953), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1957)
117	Знаменська Маргарита Василівна	30.10.1935	43	українка	Історичний факультет Московського державного університету ім. М. Ломоносова (1958), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1968)
118	Лісевич Іван Тимофійович	12.12.1928	50	українець	Львівський державний педагогічний інститут (1953), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1966)
119	Меншиков Леонід Васильович	1939	39	росіянин	Історичний факультет КДУ (1968)
120	Віднянський Степан Васильович	27.03.1951	27	словак	Історичний факультет Ужгородського державного університету (1973), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1976)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Стажист-дослідник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Стажист-дослідник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Стажист-дослідник
член-кореспондент АН УРСР (1973), доктор історичних наук, професор	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Завідувач відділу історії зарубіжних соціалістичних країн
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
121	Клинченко Тетяна Володимирівна	21.06.1951	27	українка	Філологічний факультет КДУ (1973)
122	Симоненко Рем Георгійович	28.06.1928	50	українець	Факультет міжнародних відносин КДУ (1950), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1953)
123	Котляр Микола Федорович	4.07.1932	46	українець	Історичний факультет КДУ (1956), аспірантура Державного Ермітажу (м. Ленінград, 1963)
124	Садурський Борис Андрійович	1925	53	українець	Всесоюзний юридичний заочний інститут (1953)
125	Соломатін Микола Миколайович	24.03.1932	46	українець	Історичний факультет КДУ (1956), аспірантура Академії суспільних наук при ЦК КПРС (1968)
126	Варварцев Микола Миколайович	25.09.1929	49	українець	Відділення журналістики філологічного факультету КДУ (1952)
127	Іксанов Мідхат Мансурович	1921	57	татарин	Військова академія ім. Фрунзе
128	Спицька Оксана Василівна	22.12.1949	29	українка	Історичний факультет КДУ (1971), аспірантура Інституту сходознавства АН СРСР (1974)
129	Сердюк Олексій Іванович	1938	40	українець	Історичний факультет КДУ
130	Ковальов Володимир Во- лодимирович	1952	26	росіянин	Історичний факультет КДУ (1974)
131	Вовк Олег Леонтійович	1941	37	українець	Історичний факультет КДУ (1971)
132	Євтух Володимир Борисович	14.07.1948	30	українець	Історичний факультет КДУ (1971), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1974)
133	Бабій Ульян Іванович	1938	40	українець	Історичний факультет КДУ (1972)
134	Троцинський Володимир Павлович	17.06.1951	27	українець	Історичний факультет КДУ (1973)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія міжнародних відносин XX ст., історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	Ст. науковий співробітник
доктор історичних наук, старший науковий співробітник	Історія середньовічної та ранньомодерної України, нумізматики	Ст. науковий співробітник
кандидат юридичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст.	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
135	Анісімов Юрій Олександрович	28.12.1918	60	росіянин	Ленінградський гірничий інститут (1948), аспірантура Ленінградського технічного інституту (1951)
136	Тищенко Вадим Григорович	21.10.1934	44	українець	Київський політехнічний інститут (1956), аспірантура Інституту проблем лиття АН УРСР (1965)
137	Тартико Світлана Андріївна	1939	39	українка	КДУ (1965)
138	Матійко Микола Михайлович	16.06.1914	64	українець	Фізико-математичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (1952)
139	Матвєєва Леся Василівна	12.07.1930	48	українка	Історичний факультет КДУ (1955), аспірантура Інституту економіки АН УРСР (1966)
140	Онопрієнко Валентин Іванович	2.04.1939	39	росіянин	Геологічний факультет Московського державного університету (1962), аспірантура Московського державного університету (1964)
141	Константинов Володимир Олександрович	25.07.1941	37	українець	Хімічно-технічний факультет Київського політехнічного інституту (1966), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1975)
142	Штокало Йосип Захарович	16.11.1897	81	українець	Дніпропетровський фізико-хімічно-математичний інститут (1931), аспірантура Науково-дослідного інституту математики і механіки при Харківському університеті (1935)
143	Коханова Людмила Леонтіївна	26.02.1923	55	росіянка	Відділення виноробства плодовоовочевого факультету Московської сільськогосподарської академії ім. К. Тімірязєва (1947), аспірантура Ботанічного саду АН УРСР (1953)
144	Курган Неллі Павлівна	13.04.1930	48	українка	Хімічний факультет КДУ (1955), аспірантура Інституту хімії високомолекулярних сполук АН УРСР (1964)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник	Історія техніки	Ст. науковий співробітник
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник	Історія техніки	Ст. науковий співробітник
—	Історія техніки	Мол. науковий співробітник
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник	Історія техніки	Ст. науковий співробітник
кандидат економічних наук, старший науковий співробітник	Історія техніки	Ст. науковий співробітник
кандидат філософських наук, старший науковий співробітник	Історія природознавства	Ст. науковий співробітник
—	Історія техніки	Мол. науковий співробітник
дійсний член АН УРСР (1951), доктор фізико-математичних наук, професор	Історія науки, історія математики	Завідувач відділу історії природознавства
кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник	Історія науки, історія природознавства	Ст. науковий співробітник
кандидат хімічних наук, старший науковий співробітник	Історія природознавства	Ст. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
145	Сологуб Володимир Степанович	30.07.1927	51	українець	Фізико-математичний факультет Львівського державного університету (1951), аспірантура Інституту математики АН УРСР (1962)
146	Бабій Тетяна Петрівна	24.06.1919	59	українка	Біологічний факультет КДУ (1947)
147	Циганкова Елла Григорівна	2.06.1934	44	росіянка	Факультет бібліотекознавства та бібліографії Харківського державного бібліотечного інституту (1957)
148	Зосимович Ірина Дмитрівна	20.04.1937	41	українка	Фізичний факультет КДУ (1959), аспірантура КДУ
149	Виврот Тереса Мар'янівна	19.06.1943	35	полька	Фізико-математичний факультет Чернівецького державного університету (1965), аспірантура Інституту математики АН УРСР (1972)
150	Янковський Олександр Костянтинівич	22.08.1953	25	українець	Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького (1975)
151	Руда Світлана Петрівна	27.11.1936	42	українка	Біологічний факультет КДУ (1971), аспірантура КДУ
152	Шманько Георгій Іванович	9.06.1927	51	українець	Історичний факультет Ужгородського державного університету (1954), ВПШ при ЦК КПРС (1960)
153	Пруниця Степан Юрійович	9.01.1924	55	українець	Ужгородський державний університет (1951), аспірантура Ужгородського державного університету (1956)
154	Халус Петро Іванович	13.06.1927	51	українець	Ужгородський державний університет (1951), аспірантура Львівського державного університету (1956)
155	Ілку Федір Павлович	6.09.1930	48	угорець	Філологічний факультет Ужгородського державного університету (1960)
156	Сабов Василь Васильович	12.03.1931	47	українець	Історичний факультет Ужгородського державного університету (1961)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник	Історія науки, історія математики та техніки	Ст. науковий співробітник
кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник	Історія науки, історія природознавства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник	Історія науки, історія математики	Мол. науковий співробітник
кандидат фізико-математичних наук	Історія науки, історія математики	Мол. науковий співробітник
кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник	Історія науки, історія математики	Мол. науковий співробітник
—	Історія науки, історія математики	Мол. науковий співробітник
кандидат біологічних наук	Історія науки, історія природознавства	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник

№ п.п.	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вік	Національність	Вища освіта, аспірантура — установа і рік випуску
157	Будницький Анатолій Іванович	1.01.1938	41	українець	Історичний факультет КДУ (1960)
158	Мітряєва Світлана Іванівна	15.04.1949	29	росіянка	Історичний факультет Ужгородського державного університету (1973), аспірантура Інституту історії АН УРСР (1977)
159	Чейпеш Елла Петрівна	11.08.1933	45	угорка	Ужгородський державний університет (1953)
160	Михайлина Павло Васильович	25.01.1923	55	українець	Історичний факультет Чернівецького державного університету (1951), аспірантура Чернівецького державного університету (1954)
161	Романець Олекса Стратонович	2.04.1921	57	українець	Філологічний факультет Чернівецького державного університету (1949)
162	Рендюк Теofil Георгійович	1955	23	молдованин	Чернівецький державний університет (1977)
163	Тимошук Борис Онисимович	7.04.1919	59	українець	Історичний факультет Одеського державного педагогічного інституту (1939)
164	Глуговський Анатолій Миколайович	27.08.1926	52	українець	Історичний факультет Московського державного університету (1951), аспірантура Академії суспільних наук при ЦК КПРС (1957)
165	Городецький Ебергард Петрович	1934	44	поляк	Чернівецький державний університет (1963)

Науковий ступінь, звання, академічне звання	Коло наукових інтересів	Посада
кандидат історичних наук	Історія радянського суспільства	Мол. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
кандидат філологічних наук	Історія міжнародних відносин XX ст., історія культури	Ст. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник
кандидат історичних наук	Археологія	Ст. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Ст. науковий співробітник
—	Історія міжнародних відносин XX ст., всесвітня історія	Мол. науковий співробітник

Додаток Й

Просопографічний портрет співробітників Інституту історії АН УРСР (січень 1979 р.)¹

Віковий розподіл співробітників

Вікові групи	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 165 осіб	Середній вік 44,1 роки
до 30 років	26	14%		
до 40 років	33	21%		
до 50 років	51	31%		
до 60 років	39	24%		
до 70 років	9	5%		
до 80 років	6	4%		
до 90 років	1	1%		

Гендерний розподіл співробітників

Гендер	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 165 осіб
Жінки	53	32%	
Чоловіки	112	68%	

Національний розподіл співробітників

Національність	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 165 осіб
українці	132	80%	
росіяни	25	15%	
поляки	3	1,8%	
угорці	2	1,2%	
молдовани	1	0,6%	
словаки	1	0,6%	
татари	1	0,6%	

¹ Складено за: Додаток Й. Біографічні відомості співробітників Інституту історії АН УРСР станом на січень 1979 р.

Посадовий розподіл співробітників

Посада	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 165 осіб
Директор	1	0,6%	
Заступник директора	2	1,2%	
Вчений секретар	1	0,6%	
Завідувач відділу	10	6%	
Старший науковий співробітник	81	49%	
Старший науковий співробітник-консультант	1	0,6%	
Молодший науковий співробітник	57	34%	
В. о. молодшого наукового співробітника	1	0,6%	
Стажист-дослідник	11	7%	

Розподіл співробітників за науковими ступенями

Науковий ступінь	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 165 осіб
Доктор історичних наук	26	16%	
Доктор фізико-математичних наук	1	0,6%	
Доктор філологічних наук	1	0,6%	
Кандидат історичних наук	72	44%	
Кандидат технічних наук	4	2,5%	
Кандидат біологічних наук	3	1,8%	
Кандидат фізико-математичних наук	3	1,8%	
Кандидат хімічних наук	1	0,6%	
Кандидат юридичних наук	1	0,6%	
Кандидат економічних наук	1	0,6%	
Кандидат філософських наук	1	0,6%	
Кандидат філологічних наук	1	0,6%	
Без наукового ступеня	50	30%	

Розподіл співробітників за вченими званнями

Вчене звання	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 165 осіб
Професор	12	7%	
Доцент	2	1%	
Старший науковий співробітник	51	31%	
Без вченого звання	100	61%	

Розподіл співробітників за здобутою вищою освітою

Навчальний заклад	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 165 осіб, вища освіта — 165, 3 особи випускники двох навчальних закладів
ІЧП	2	1,2%	
Чернігівський інститут соціального виховання	1	0,6%	
Харківський інститут педагогічно-професійної освіти	1	0,6%	
КДУ	95	57%	
Львівський державний університет	3	2%	
Одеський державний університет	3	2%	
Ужгородський державний університет	8	5%	
Чернівецький державний університет	7	3,5%	
Харківський державний університет	7	3,5%	
Московський державний університет	4	2,5%	
Ленінградський державний університет	1	0,6%	
Таджицький державний університет	1	0,6%	
Московський історико-архівний інститут	1	0,6%	
Полтавський державний педагогічний інститут	1	0,6%	
Київський державний педагогічний інститут	6	3,5%	
Луцький державний педагогічний інститут	1	0,6%	
Ніжинський державний педагогічний інститут	1	0,6%	
Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут	1	0,6%	
Луганський державний педагогічний інститут	1	0,6%	
Львівський державний педагогічний інститут	1	0,6%	
Харківський державний педагогічний інститут	2	1,2%	
Одеський державний педагогічний інститут	1	0,6%	
Північнокавказький державний університет (Ростов на Дону)	1	0,6%	
Ростовський державний університет	1	0,6%	
Саратовський державний університет	1	0,6%	
Середньоазіатський університет	1	0,6%	
Дніпропетровський фізико-хімічно-математичний інститут	1	0,6%	
Томський електромеханічний інститут інженерів залізничного транспорту	1	0,6%	

Київський політехнічний інститут	2	1,2%
Харківський державний бібліотечний інститут	1	0,6%
Ленінградський гірничий інститут	1	0,6%
Московська сільськогосподарська академія ім. К. Тімірязєва	1	0,6%
Московський інститут інженерів геодезії, аерофотознімання і картографії	1	0,6%
Всесоюзний юридичний заочний інститут	1	0,6%
Військово-політична академія ім. В. І. Леніна	1	0,6%
Військова академія ім. М. В. Фрунзе	1	0,6%
Академія суспільних наук при ЦК КПРС	1	0,6%
ЗВПШ при ЦК КПРС	1	0,6%
ВПШ при ЦК КПРС	2	1,2%

Розподіл співробітників за навчанням в аспірантурі

Аспірантура	Кількість осіб	Частка у відсотках
Інституту історії ВУАМЛІН	1	1,2%
Інституту історії України АН УРСР	41	51%
КДУ	11	14%
Харківського державного університету	4	5%
Львівського державного університету	1	1,2%
Ужгородського державного університету	1	1,2%
Чернівецького державного університету	1	1,2%
Київського державного педагогічного інституту	1	1,2%
Педагогічного інституту ім. О. І. Герцена у Ленінграді	1	1,2%
Інституту сходознавства АН СРСР	1	1,2%
Інституту хімії високомолекулярних сполук АН УРСР	1	1,2%
Інституту математики АН УРСР	2	1,2%
Інституту економіки АН УРСР	2	2,5%
Московського історико-архівного інституту	1	1,2%
Московського державного університету	1	1,2%
Ботанічного саду АН УРСР	1	1,2%

Загальна кількість співробітників 165 осіб, навчалися в аспірантурі — 80 осіб, зокрема в аспірантурі двох установ — 1 особа

Державної публічної бібліотеки АН УРСР	1	1,2%	
Історико-архівна аспірантура при ЦАУ УСРР	1	1,2%	
Інституту проблем лиття АН УРСР	1	1,2%	
Ленінградського технічного інституту	1	1,2%	
Московського інституту інженерів геодезії, аерофотознімання і картографії	1	1,2%	
Державного Ермітажу	1	1,2%	
Академії суспільних наук при ЦК КПРС	4	5%	

Розподіл співробітників за фаховою спеціалізацією

Фахова спеціалізація	Кількість осіб	Частка у відсотках	Загальна кількість співробітників 165 осіб
Середньовіччя та ранньомодерний час	14	8%	
XIX — поч. XX ст.	13	8%	
Історія революції та громадянської війни 1917–1921 рр.	12	7%	
Історія радянського суспільства та історія партії	32	19%	
Історія радянсько-німецької («Великої Вітчизняної») війни 1941–1945 рр.	9	5%	
Історіографія	2	1%	
Книгознавство і бібліографія	1	1%	
Історична географія та картографія	1	1%	
Краєзнавство та пам'яткознавство	1	1%	
Історія міжнародних відносин, всесвітня історія	62	37%	
Історія техніки	6	4%	
Історія науки, природознавства і математики	11	7%	
Археологія	1	1%	

Інститут історії України / Інститут історії АН УРСР: коротка хронологія (1936–1986)

---

23 липня 1936 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про організацію в Академії наук УРСР Відділу суспільних наук», згідно з якою на базі Всеукраїнської асоціації марксо-ленінських інститутів в складі АН УРСР створено Інститут історії України, Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка та Аграрно-економічний інститут. Директором Інституту історії України призначено колишнього директора Інституту філософії ВУАМЛІН А. Сараджева.

1 серпня 1936 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про остаточний розподіл наукових робітників бувшого УАМЛІНу», за якою до штату Відділу суспільних наук АН УРСР, тобто до Інституту історії України, передавалися старші наукові співробітники В. Гуристримба, К. Гуслистий, І. Премислер, Т. Скубицький, М. Трегубенко, а також молодші наукові співробітники й асистенти В. Дядиченко, Ф. Лось і Ф. Ястребов.

8 серпня 1936 р. ЦК КП(б)У у режимі письмового опитування членів Політбюро затвердив викладачами Інституту червоної професури при ВУЦВК співробітників щойно заснованого Інституту В. Гуристримбу, К. Гуслистого, І. Премислера та Ф. Ястребова. Крім того, Інституту червоної професури при ВУЦВК дозволили залучити для читання окремих лекцій Н. Мірзу-Авак'янц, О. Оглоблина та М. Петровського.

17 грудня 1936 р. новим директором Інституту призначено С. Белоусова, котрий до того часу обіймав посаду секретаря Бобринецького райкому КП(б)У Одеської області. Це рішення було ухвалено у режимі опитування Політбюро ЦК КП(б)У 23 листопада 1936 р.

27 грудня 1936 р. за бутафорською справою «троцькістської терористичної організації» заарештовано та звинувачено у «контрреволюційній діяльності» першого директора Інституту історії України А. Сараджева, котрого увільнили з цієї посади 17 грудня того ж року.

Грудень 1936 р. — 1938 р. за сфабрикованими звинуваченнями заарештовані й страчені старші наукові співробітники Інституту К. Гребенкін, В. Гуристримба, Г. Шлюсаренко, Т. Скубицький і М. Трегубенко.

1937–1947 рр. в Інституті розпочато і частково реалізовано серійний науковий проект «Нариси з історії України» — одна з перших спроб створення українського радянського нарративу. Із сімнадцяти запланованих випусків світ побачили

сім (1–4, 6, 8, 11), підготовлені К. Гуслистим, Ф. Лосем, О. Оглоблиним, М. Петровським і Ф. Ястребовим.

10 березня 1937 р. на території Донського цвинтаря у Москві органи НКВС стратили першого директора Інституту А. Сараджєва.

26 липня 1938 р. під час допиту у в'язниці загинув старший науковий співробітник-консультант Інституту, проф. Є. Сташевський.

Жовтень 1938 р. в Інституті розпочала роботу аспірантура, в якій навчалося п'ять молодих дослідників.

8–12 липня 1939 р. у м. Полтава відбулася наукова сесія Інституту, присвячена 230-літтю Полтавської битви. З доповідями виступили С. Белоусов, О. Оглоблин, В. Дядиченко, В. Гессен, член-кореспондент АН УРСР С. Юшков та ін.

15 жовтня 1939 р. рішенням Президії АН УРСР М. Петровського та О. Оглоблина затверджено відповідно в. о. сектора історії України феодального періоду та в. о. сектора історії України періоду капіталізму й імперіалізму.

26–29 листопада 1939 р. у м. Києві відбулася наукова сесія Інституту історії України АН УРСР, присвячена історії Західної України. У роботі сесії взяли участь члени-кореспонденти АН СРСР С. Бахрушин і В. Пічета, російські науковці О. Савич, А. Сидоров, М. Тихомиров, член-кореспондент АН УРСР С. Юшков, письменник О. Корнійчук та ін. Із доповідями виступили С. Юшков, В. Пічета, М. Тихомиров, К. Гуслистий, М. Петровський, Ф. Ястребов й ін.

1 лютого 1940 р. — 6 липня 1941 р. у Львові розпочав роботу і до початку радянсько-німецької війни працював Львівський відділ Інституту. Його завідувачами були І. Крип'якевич (1 лютого — вересень 1940 р., березень — 6 липня 1941 р.) і К. Максимчук (вересень 1940 р. — березень 1941 р.).

5 травня 1940 р. Президія АН УРСР надала право інститутам Відділу суспільних наук присуджувати наукові ступені, зокрема Інститут історії України отримав право присуджувати ступінь кандидата історичних наук.

Червень 1940 р. в Інституті розпочалися перші захисти кандидатських дисертацій співробітників.

4 грудня 1940 р. оргбюро ЦК КП(б)У ухвалив постанову, згідно з якою Інституту економіки та Інституту історії України АН УРСР дозволялося видавати наукові записки окремими випусками з питань економіки й історії.

Грудень 1940 р. українською та російською мовами опубліковано республіканський компендіум «Історія України. Короткий курс», підготовлений співробітниками Інституту.

17 лютого 1941 р. на засіданні Президії АН УРСР затверджено редакційну колегію «Наукових записок Інституту історії України» у складі С. Белоусова, О. Оглоблина, М. Петровського, М. Марченка та М. Супруненка.

Квітень 1941 р. в Інституті розпочато підготовку двотомного збірника «Визначні місця України» до 25-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції — прообразу майбутньої багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР». Втім, у зв'язку із початком радянсько-німецької війни проект не був реалізований.

Травень 1941 р. при Інституті організовано постійно діючу комісію по вивченню історії Києва, котру очолила Н. Полонська-Василенко. Мета комісії — підготовка 4-х томної «Історії Києва». До складу комісії ввійшли дійсний член АН УРСР К. Воблий, члени-кореспонденти АН УРСР С. Маслов і Л. Славін, С. Белоусов, О. Оглоблин, С. Гіляров, А. Ярошевич та ін.

23 червня 1941 р. за постановою НКДБ УРСР у м. Києві заарештовано й ув'язнено завідувача сектора історії феодалізму Інституту М. Марченка, котрому інкримінувалися «націоналістичні погляди» під час його перебування у складі РСЧА на Західній Україні (1939–1940)

6 липня 1941 р. у зв'язку з початком радянсько-німецької війни припинив роботу до відкликання Львівський відділ Інституту. За додатковим наказом І. Крип'якевича від 11 липня 1941 р. співробітники вважалися такими, що перебувають у неоплачуваній відпустці. В окупованому Львові залишилися усі співробітники Львівського відділу установи.

21 липня 1941 р. на засіданні Президії АН УРСР у м. Уфа (Башкирська АРСР) ухвалено рішення про створення Інституту суспільних наук, до якого ввійшли евакуйовані співробітники Інститутів мовознавства, літератури, економіки, археології, історії України, фольклору та Кабінету з вивчення єврейської мови, літератури і фольклору. Директором Інституту суспільних наук став мовознавець, дійсний член АН УРСР М. Калинович, а його заступником — археолог, член-кореспондент АН УРСР Л. Славін.

Липень-серпень 1941 р. до РСЧА мобілізовано ряд співробітників й аспірантів Інституту, зокрема другий директор С. Белоусов. Низка співробітників евакуювалася з Києва до Харкова. У Києві залишилися вчені, котрі з різних причин не змогли чи не схотіли евакуюватися, зокрема П. Білик, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко та О. Сенченко.

Жовтень 1941 р. — квітень 1942 р. в евакуації у м. Уфа у складі Інституту суспільних наук АН УРСР сформована й розпочала науково-дослідну роботу група історії та археології, котра у лютому 1942 р. була перетворена у відділ історії та археології.

20 жовтня 1941 р. в окупованому Києві відбулася нарада вчених і чиновників Київської міської управи стосовно відновлення діяльності УАН. Того ж дня завідувач Відділу культури й освіти Київської міської управи К. Штепа призначив виконувачем обов'язків керівника Історично-філологічного відділу УАН О. Оглоблина, директором Інституту археології — Н. Полонську-Василенко, директором Інституту історії України — галицького історика М. Андруска.

20 жовтня 1941 р. у м. Уфа відбулося перше засідання групи історії та археології Інституту суспільних наук АН УРСР, в якому брали участь евакуйовані до Башкирії історики й археологи, зокрема Л. Славін, М. Петровський, В. Петров, М. Супруненко, Д. Бліфельд, К. Гуслистий, В. Дядиченко, О. Лагодовська, Ф. Лось і Ф. Шерстюк.

31 жовтня 1941 р. у м. Уфа на засіданні Президії АН УРСР затверджено Вчену раду Інституту суспільних наук, на якій істориків й археологів представляли член-кореспондент АН УРСР Л. Славін і професор М. Петровський.

Січень 1942 р. рішенням Президії АН УРСР створено Комісію з історії Вітчизняної війни на Україні при Академії, яка до лютого 1944 р. підпорядковувалась відділу агітації ЦК КП(б)У. Роботою Комісії спершу керували М. Петровський, М. Супруненко, М. Ткаченко, К. Литвин, згодом — В. Клоков.

Січень-лютий 1942 р. в окупованому Києві нацисти заборонили чиновникам Київської міської управи у будь-якій формі підтримувати існування соціогуманітарних інститутів УАН. Інститут історії України, як й інші інститути УАН, був ліквідований, оскільки ці установи розглядалися німецькими фахівцями міністерства східних окупованих територій А. Розенберга як «осередки тупого націоналізму».

3 квітня 1942 р. на засіданні Президії АН УРСР ухвалено рішення про диференціацію науково-організаційного керівництва Інституту суспільних наук АН УРСР й затверджено проект його реорганізації, згідного якого створювалися три науково-дослідні інституції, зокрема Інститут історії і археології з відділами: 1) історії та археології (13 співробітників); 2) економіки (12 співробітників).

12 червня 1942 р. в евакуації у м. Уфа за постановою Президії АН УРСР відновлено роботу об'єднаного Інституту історії і археології у складі двох відділів — історії України та археології. В. о. директора Інституту став доктор історичних наук, професор М. Петровський.

26 червня 1942 р. на засіданні Президії АН УРСР у м. Уфа затверджено склад вчених рад інститутів Відділу суспільних наук, зокрема Інституту історії і археології: проф. М. Петровський (голова), члени-кореспонденти АН УРСР Л. Славін і С. Юшков, кандидати історичних наук, старші наукові співробітники — К. Гуслистий, Ф. Ястребов, Ф. Лось, В. Дядиченко, старший науковий співробітник М. Супруненко та вчений секретар Інституту Ф. Шерстюк.

Грудень 1942 р. у м. Уфа видано «Нарис історії України» за редакцією Л. Славіна, К. Гуслистого та Ф. Ястребова. Автори К. Воблій, Л. Славін, К. Гуслистий, М. Петровський, В. Дядиченко, Ф. Шерстюк, Ф. Лось і М. Супруненко. У 1944 р. «Нарис історії України» перевидано редакцією часопису «Українське життя» у м. Торонто (Канада).

Квітень-травень 1943 р. у м. Уфа опубліковано перший том із проектного чотиритомного підручника з історії України для вузів за редакцією М. Петровського.

Травень 1943 р. відповідно до рішення, ухваленого постановою РНК СРСР від 9 травня 1943 р. Інститут історії і археології АН УРСР разом із іншими академічними установами переїхав з Уфи до Москви.

Весна 1944 р. за планом реєвакуації академічних установ від 12 листопада 1943 р., затвердженим протокольною постановою Президії АН УРСР, Інститут історії і археології переїхав із Москви до Києва.

17 липня 1944 р. відновлено діяльність Інституту історії України АН УРСР. Директором Інституту призначено доктора історичних наук, професора М. Петровського.

Липень-серпень 1944 р. поновлено діяльність Львівського відділу Інституту, який знову очолив доктор історичних наук, професор І. Крип'якевич. Перше організаційне засідання Львівського відділу відбулося 31 липня 1944 р. за участю директора Інституту М. Петровського. Співробітники Львівського відділу зазнали потужного цькування за належність до школи М. Грушевського, а також за те, що під час радянсько-німецької війни перебували на окупованій території.

1 жовтня 1944 р. урядовими нагородами відзначено низку співробітників установи, зокрема директора Інституту М. Петровського — орденом Трудового Червоного Прапора, М. Супруненко — орденом Знак Пошани.

1945 р. в Інституті поновилися захисти кандидатських дисертацій за спеціальностями «Історія України» та «Історія СРСР».

13 вересня 1946 р. на засіданні Президії АН УРСР за вказівкою ЦК ВКП(б) ліквідовано Львівські відділи низки академічних інститутів, зокрема Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР.

22 жовтня 1946 р. ухвалено постанову ЦК КП(б)У «Про науково-тематичні плани Відділення суспільних наук Академії наук УРСР та їх виконання», в якій відзначено, що у працях з історії України, як-от «Історія України. Короткий курс» (К., 1940), «Історія України» (Уфа, 1943. Т. I) та ін. мають місце «викривлення та помилки націоналістичного характеру», викриті та засуджені ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У.

28 жовтня 1946 р. ухвалено постанову Ради міністрів УРСР «Про ліквідацію відділів науково-дослідницьких інститутів української літератури, історії України та економіки Академії наук УРСР в м. Львові», котра затвердила рішення Президії АН УРСР та дозволила перевести провідних співробітників розформованих відділів до Києва.

12 квітня 1947 р. ухвалено постанову ЦК КП(б)У «Про роботу сесії Академії наук УРСР», котра заклемила І. Крип'якевича як учня та послідовника М. Грушевського і, водночас, автора «фашистської книги “Історія України”, виданої ним під час німецької окупації у Львові».

29 серпня 1947 р. ухвалено розгромну постанову ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР», котра кваліфікувала практично всі попередні праці як «антимарксистські». На теренах УРСР розгорнулася широка кампанія таврування й цькування Інституту та його співробітників на численних нарадах і партійних зборах. М. Петровський був звільнений із посади директора.

25 жовтня 1947 р. директором Інституту історії України призначено кандидата історичних наук, завідувача кафедри історії міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка О. Касименка.

14 листопада 1947 р. Президія АН УРСР ухвалила рішення про зміцнення керівництва Інституту. Колишнього директора М. Петровського залишили завіду-

вачем відділу археографії. М. Рубача звільнили з посади завідувача відділом історії радянського періоду, натомість, призначили П. Лаврова. К. Гуслистого звільнили з посади завідувача відділом історії феодалізму, натомість, затвердили І. Бойка.

Січень 1948 р. у м. Києві проведено наукову сесію Інституту, присвячену 30-річчю утворенню СРСР. З доповідями виступили М. Рубач, І. Слинько, О. Слуцький, П. Стоян та ін.

Червень 1948 р. у м. Києві відбулася наукова сесія Інституту до 300-ліття від початку Визвольної війни 1648–1654 рр. З доповідями виступили І. Бойко, К. Гуслистий, О. Касименко, Д. Мишко, М. Петровський і К. Стецюк.

16 червня 1949 р. у м. Києві у видавництві АН УРСР видано третій макет курсу «Історія України» у двох частинах, який став важливою віхою у трансформації повоєнного проекту «Короткий курс історії України» (1946–1949) у формат двотомника — прообразу майбутньої «Історії Української РСР» зразка 1950-х рр.

5 липня 1949 р. у м. Києві відбулася наукова сесія Інституту, присвячена 240-літтю Полтавської битви

Квітень 1950 р. у м. Львові відбулася наукова сесія Інституту, присвячена підвищенню ідейно-теоретичного рівня роботи істориків і завданням комуністичного виховання трудящих західних областей УРСР. Із доповідями виступили дійсний член АН УРСР Д. Мануїльський, член-кореспондент АН СРСР М. Тихомиров, член-кореспондент АН СРСР С. Сказкін, кандидат історичних наук М. Алпатов, директор Інституту О. Касименко, кандидат історичних наук Ф. Шевченко та ін.

Липень 1950 р. згідно проекту, викладеного у доповідній записці президента АН УРСР О. Палладіна до секретаря ЦК КП(б)У І. Назаренка від 19 травня 1950 р., розпочато масштабну структурну реорганізацію Інституту, скеровану на нові пріоритети, передусім вивчення історії радянського суспільства і тодішньої сучасності, країн народної демократії та загальної історії. Комісію по історії Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР включили до Інституту як окремий відділ, а частину її штатних одиниць передали на організацію нових відділів. На кінець 1950 р. трансформована структура Інституту складалася із восьми відділів: 1) історії феодалізму; 2) історії капіталізму; 3) історії радянського суспільства; 4) військово-історичний; 5) історії країн народної демократії; 6) загальної історії та історії міжнародних відносин; 7) історіографії та фондів; 8) археографії.

12 листопада 1951 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про розгляд макета Історії Української РСР», згідно якої створено спеціальну комісію для представлення плану й порядку розгляду чергового макета двотомника. Втім, нищівна критика представленого макета з боку партійного керівництва, зокрема першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова розгорнулася вже на пленумі ЦК КП(б)У 20 листопада того ж року, себто ще до початку роботи спеціальної комісії

6 вересня 1952 р. Президія АН УРСР ухвалила постанову про перейменування Інституту історії України на Інститут історії.

2 березня 1953 р. постановою № 482 Ради Міністрів УРСР Інститут історії України АН УРСР перейменовано на Інститут історії АН УРСР. Перейменування завершило процес інституціонально-структурної радянзації установи, котрий продовжився у післявоєнний час.

Грудень 1953 р. після багаторазового обговорення макетів у Києві та Москві на партійних комісіях і нарадах, зовнішнього рецензування та численних стадій апробування, доопрацювання й переробок, які тривали протягом семи років (1947–1953) побачив світ перший том двотомника «Історії Української РСР» українською та російською мовами (доповнене і перероблене 2-е видання вийшло у 1955 р.), а другий том — у 1956 р. (2-е видання — 1957 р.).

1953 р. у межах кампанії з відзначення 300-річчя входження України до складу царської Росії співробітники Інституту історії АН УРСР разом із вченими Інституту історії АН СРСР підготували ґрунтовне тритомне документальне видання «Воссоединение Украины с Россией».

23 липня 1954 р. у зв'язку з прийняттям Кримського філіалу АН СРСР у видання АН УРСР Інституту підпорядковано у науково-методичному плані групу історії відділу історії та археології Кримського філіалу.

Вересень 1954 р. Бюро Київського обкому КПУ ухвалило постанову про підготовку двотомної науково-популярної праці «Історія Києва», котру доручили Інституту історії АН УРСР.

29 листопада 1954 р. Президія АН УРСР звернулася із клопотанням до ВАК Міністерства вищої освіти СРСР про надання Вченій раді Інституту історії АН УРСР права прийому до захисту кандидатських дисертацій за спеціальністю «Все-світня історія». Від 1955 р. в Інституті розпочалися захисти кандидатських дисертацій за цією спеціальністю.

7 січня 1955 р. Президія АН УРСР ухвалила рішення щодо в. о. завідуючих відділів Інституту С. Белоусова, В. Дядиченка, П. Гудзенка та Ф. Ястребова, згідно якого останніх перевели на посади старших наукових співробітників для прискорення роботи над завершенням їх докторських дисертацій.

4 вересня 1956 р. Судова колегія у кримінальних справах Верховного Суду УРСР реабілітувала колишню завідувачку наукової бібліотеки Інституту Л. Рахліс-Підгаєцьку, заарештовану 31 серпня 1937 р. й засуджену 28 березня 1938 р. Особливою нарадою при Наркомі внутрішніх справ СРСР як «член родини зрадника батьківщини» до восьми років таборів.

17–18 жовтня 1957 р. у м. Ворошиловград (нині м. Луганськ) відбулася виїзна сесія Інституту, присвячена 40-річчю Жовтневої революції 1917 р. Із доповідями виступили О. Касименко, П. Гудзенко, І. Слинко та ін.

11–12 грудня 1957 р. у м. Харків відбулася виїзна наукова сесія Інституту, присвячена 40-річчю встановлення Радянської влади на Україні. У роботі сесії брали участь О. Касименко, В. Коваль, Ф. Лось, М. Рубач, В. Сарбей, Є. Складенко, К. Стецюк, П. Стоян і Ф. Ястребов та ін.

20 грудня 1957 р. підписано до друку перший номер «Українського історичного журналу» — друкованого органа Інституту історії АН УРСР та Інституту історії партії ЦК КПУ — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Першим головним редактором журналу був Ф. Шевченко.

30 січня 1958 р. рішенням Військової колегії Верховного Суду СРСР померт-но реабілітовані колишній заступник директора Інституту Г. Слюсаренко та колишні старші наукові співробітники установи Т. Скубицький і М. Трегубенко.

15 і 24 лютого 1958 р. на засіданнях Вченої ради Інституту обговорювався перспективний план із розвитку республіканської історичної науки, зокрема намічались підготовчі заходи зі створення багатотомної (12–14 томів) історії українського народу. Анонсований проект передбачав: у 1958 р. написання проспекту цього видання і його апробацію; протягом 1959–1966 рр. написання 12–14 томів; 1967 р. закінчення всієї роботи.

13 березня 1958 р. рішенням Військової колегії Верховного Суду СРСР померт-но реабілітований колишній старший науковий співробітник Інституту К. Гребенкін.

18 березня 1958 р. Президія АН УРСР постановила відмовити Інституту у клопотанні про виділення додаткових вакансій дійсних членів і членів-кореспондентів за спеціальністю «Історія» на чергових виборах до АН УРСР.

21 березня 1958 р. Президія АН УРСР ухвалила кадрові рішення по Інституту, зокрема звільнила Ф. Лося від обов'язків заступника директора з наукової роботи, залишивши його завідуючим відділом історії капіталізму, призначала заступником директора І. Гуржій і, водночас, увільнила його від обов'язків завідуючого відділу історії феодалізму. Крім того, завідуючим відділом історії феодалізму призначено В. Голобуцького.

14–15 травня 1959 р. у м. Києві відбулася республіканська нарада з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін, скликана Інститутом історії АН УРСР і Міністерством вищої освіти УРСР, в якій взяли участь співробітники архівів, музеїв і викладачі історичних кафедр вищих навчальних закладів. На нараді головував член-кореспондент АН УРСР І. Гуржій. Із доповідями та повідомленнями виступили академік АН УРСР І. Крип'якевич, А. Барабой, М. Брайчевський І. Бутич, А. Введенський, К. Гуслистий, В. Дядиченко, Я. Ісаєвич, М. Рубач, І. Спаський та ін.

1959–1960 рр. опублікована двотомна, колективна праця «Історія Києва», підготовлена відповідно до постанови Бюро Київського обкому КПУ у вересні 1954 р.

12 квітня 1960 р. Бюро Президії АН УРСР ухвалило постанову «Про розподіл приміщень по вул. Кірова, 4, між інститутами Відділу суспільних наук АН УРСР», котра передбачала переїзд Інституту з приміщення на бульварі Шевченка, 14.

8, 10, 13 та 14 червня 1960 р. на розширеній Вченій раді Інституту відбулася запекла безпрецедентна дискусія навколо монографії Ф. Шевченка «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» (К., 1959), котра у сукупності тривала майже 20 годин, виступили 33 науковці. Автору закидали численні

наукові, методологічні і навіть ідейно-політичні помилки, зокрема вживання терміна «приєднання» України до Росії, яким означувались події 1654 р., замість ідеологічно канонізованого концепту «возз'єднання».

Червень–липень 1960 р. Співробітники Інституту історії АН УРСР разом із іншими вченими-суспільствознавцями переїхали з приміщення на бульварі Шевченка, 14 до спеціально спорудженого будинку Відділу суспільних наук по вул. Кірова, 4 (нині — вул. М. Грушевського, 4).

6 грудня 1960 р. рішенням Військової колегії Верховного Суду СРСР помертворо реабілітований колишній старший науковий співробітник Інституту В. Гурис-тримба.

29 травня 1962 р. ЦК КПУ ухвалив постанову «Про видання “Історії міст і сіл Української РСР”», котра санкціонувала початок методичної та науково-організаційної роботи над цим багатотомним проектом, зокрема затвердила Головну редакційну колегію даного видання.

28 травня 1963 р. ЦК КПУ і Рада Міністрів УРСР ухвалили спільну постанову «Про заходи по поліпшенню діяльності Академії наук УРСР», котра нав'язувала масовану централізацію та структурне укрупнення багатьох інституцій, зокрема Інституту.

Літо-осінь 1963 р. в Інституті відбулися реорганізація й укрупнення структурних підрозділів, зокрема до установи перевели відділи з історії природознавства й історії техніки з Інституту математики та Інституту теплоенергетики АН УРСР. Наприкінці 1963 р. Інститут складався з восьми великих відділів: 1) історії соціалістичного і комуністичного будівництва; 2) історії Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни; 3) історії досоціалістичних формацій; 4) нової та новітньої історії зарубіжних країн; 5) історіографії та джерелознавства; 6) історії міст і сіл УРСР; 7) історії природознавства; 8) історії техніки.

1963–1968 рр. в Інституті відбувся якісний стрибок у підготовці наукових кадрів найвищої кваліфікації. Протягом шести років докторські дисертації захистило 24 співробітники.

28 липня 1964 р. Президія ЦК КПУ ухвалила постанову «Про роботу Інституту історії Академії наук УРСР», в якій звинуватило керівництво Інституту в особі директора О. Касименка та його заступника І. Гуржія у тому, що воно «повільно здійснювало вимоги партії про докорінний поворот до проблем сучасності». Постанова зобов'язала Президію АН УРСР та Відділ науки і культури при ЦК КПУ внести пропозиції щодо зміцнення керівництва Інституту.

26 вересня 1964 р. Президія АН УРСР ухвалила постанову за № 222, якою увільнила О. Касименка від обов'язків директора Інституту від 14 вересня 1964 р., натомість призначала в. о. директора кандидата історичних наук, професора К. Дубину, котрий перед тим працював директором Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка.

30 вересня 1964 р. Президія АН УРСР видала розпорядження за № 1117 про корегування постанови Президії АН УРСР від 26 вересня 1964 р. за № 222 щодо колишнього керівника Інституту, за яким О. Касименко вважався увільненим від обов'язків директора установи не з 14 вересня, а з 20 серпня того ж року.

1964–1972 рр. Інститут спільно з Архівним управлінням при Раді Міністрів УРСР видав 7 випусків збірника «Історичні джерела та їх використання».

Січень 1965 р. змінено періодичність виходу «Українського історичного журналу», котрий із двомісячника перетворився на місячник. Це сталося після багатомісячних звернень істориків, передусім науковців Інституту до партійного керівництва щодо розширення обсягу та збільшення періодичності виходу журналу, котрі вмотивовувалися постійним зростанням кількості дописувачів, а також нагальними «виробничими» потребами з підготовки багатотомних колективних праць.

15–18 червня 1965 р. у м. Києві відбулася Всесоюзна наукова сесія «В. І. Ленін та історична наука», організована Науковими радами з історії історичної науки при Відділенні історії АН СРСР і Секції суспільних наук АН УРСР. У роботі сесії взяло участь понад 400 науковців з усіх республік, зокрема директор Інституту К. Дубина, співробітники М. К. Коваль, О. Компан, М. Лещенко, Ф. Лось, М. Рубач, В. Сарбей, Р. Симоненко, Ф. Шевченко та ін.

18 вересня 1965 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову за № 911 «Про увічнення пам'ятних місць, зв'язаних з історією запорозького козацтва».

30 грудня 1965 р. Президія АН УРСР ухвалила постанову за № 309 «Про хід виконання Інститутом історії АН УРСР постанови Президії ЦК КП України від 28 липня 1964 р.», зокрема в цілому схвалила заходи з інтенсифікації наукових студій із вивчення «питань закономірностей поступального руху людства до комунізму, узагальнення історичного досвіду КППС і радянського народу в побудові соціалізму і будівництві комунізму». Крім того, Президія АН УРСР підтримала клопотання Інституту перед ВАК про дозвіл Вченій раді установи приймати до захисту докторські дисертації за спеціальностями «Історія СРСР» і «Всесвітня історія».

1966 р. у розвідці І. Бойка та Є. Кирилюка «Михайло Грушевський (3 нагоди 100-річчя від дня народження)» («Літературна Україна». — 1966, 30 вересня. — № 77) та статті Ф. Шевченка «Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну?» (УІЖ. — 1966. — № 11) зроблені перші спроби паліативної реабілітації М. Грушевського як українського вченого-історика. Обидві публікації піддано гострій критиці за «методологічні та політичні помилки».

1967 р. видано підготовлену співробітниками Інституту історії АН УРСР колективну двотомну працю «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні».

1967 р. опубліковано колективну двотомну студію «Історія Української РСР», в якій представлено оновлену й актуалізовану версію республіканської історії відповідно до тогочасних ідеологічних настанов і політичних вимог.

18 жовтня 1967 р. ЦК КП України ухвалив постанову «Про стан підготовки і видання “Історії міст і сіл Української РСР”».

1967–1969 рр. видано підготовлену співробітниками Інституту колективну тритомну працю «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу».

1967–1974 рр. структурний підрозділ Інституту історії АН УРСР — спеціалізований відділ історії міст і сіл УРСР здійснив величезну науково-методичну та науково-організаційну роботу з координації зусиль понад 100-тисячного авторського колективу грандіозного республіканського проекту — 26-томного видання «Історія міст і сіл Української РСР», який не мав аналогів у тогочасному СРСР. Утім, цей багатотомник мав усі хиби тодішніх великих колективних проектів, зокрема обрядові ідеологічні спотворення, порушення балансу у представленні періодів «дожовтневої» і т. зв. «радянської» історії, низку фактографічних помилок, прогалин і перекручень та ін.

18 січня 1968 р. Президія АН УРСР ухвалила постанову № 20 «Про заходи по виконанню постанови ЦК КП України від 18 жовтня 1967 р. “Про стан підготовки і видання “Історії міст і сіл Української РСР”», котра схвалила рішення дирекції Інституту про переведення 10 співробітників з інших відділів до спеціалізованого відділу історії міст і сіл УРСР, закріплення за співробітниками окремих томів, організацію систематичних виїздів до областей та інші заходи.

Лютий–червень 1968 р. у межах заходів, спрямованих на виконання постанови Ради Міністрів УРСР за № 911 «Про увічнення пам’ятних місць, зв’язаних з історією запорозького козацтва» від 18 вересня 1965 р. співробітники Інституту та первинної організації товариства «Знання» організували лекторій з історії запорозького козацтва у Будинку вчених. Лекції читали О. Апанович, М. Брайчевський, Я. Дзира, О. Компан, К. Стецюк, Д. Наливайко, Ф. Шевченко та ін.

15 березня 1968 р. Президія АН УРСР ухвалила постанову № 107 «Про директора Інституту історії АН УРСР», котрою з 18 березня призначала в. о. директора та головою Вченої ради Інституту академіка А. Скабу, колишнього секретаря ЦК КПУ, кандидата історичних наук, який оминувши науковий ступінь доктора історичних наук та звання члена-кореспондента АН УРСР, у грудні 1967 р. був обраний дійсним членом АН УРСР.

7 червня 1968 р. на підставі результатів таємного голосування Вченої ради Інституту 30 травня 1968 р. та постанови Бюро Відділу економіки, історії, філософії та права АН УРСР від 5 червня 1968 р. був увільнений із посади старшого наукового співробітника відділу історії феодалізму М. Брайчевський. Йому закидали написання та поширення у самвидаві статті «Приєднання чи возз’єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції» (1966), підписання колективних листів до Л. Брежнєва й О. Косигіна з вимогою гласності та публічності у суспільних процесах і політичних рішеннях, участь у неофіційних заходах дисидентів біля пам’ятника Т. Шевченка у Києві та ін.

26 серпня 1968 р. формально «за власним бажанням», а де-факто під потужним адміністративним тиском залишив Інститут старший науковий співробітник І. Ганжа.

19 вересня 1968 р. ЦК КПУ ухвалив постанову «Про підготовку і видання багатотомної “Історії Української РСР”», котра доручала Президії АН УРСР розглянути всі питання щодо підготовки багатотомної історії, робота над якою мала розпочатися 1971 р.

16 жовтня 1968 р. Президія АН УРСР ухвалила постанову «Про підготовку і видання багатотомної “Історії Української РСР”», котра зобов’язувала Інститут у «процесі підготовки до її видання поліпшити монографічну розробку тих розділів історії українського народу, які недостатньо висвітлені в історичній літературі, а також посилити надання допомоги Головній редакції Української Радянської Енциклопедії у створенні “Радянської енциклопедії історії України”». Постанова також зобов’язувала Інститут протягом 1969–1970 рр. підготувати докладний план-проспект майбутнього багатотомника «Історія Української РСР».

1968–1973 рр. за ініціативою Ф. Шевченка Інститут історії АН УРСР розпочав видання спеціалізованого фахового збірника «Історіографічні дослідження в Українській РСР». З п’ятого випуску (1972) за вказівкою вищого партійного керівництва була впроваджена практика вилучення статей (Ф. Шевченка, О. Апанович, Я. Дзири), а наклад шостого випуску був майже повністю знищений.

16 травня 1969 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР за успіхи у розвитку української історичної науки та підготовку висококваліфікованих наукових кадрів Інститут історії АН УРСР нагороджено Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР.

1969 р. авторський колектив (М. Супруненко, М. Рубач, О. Щусь) двотомної праці «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні» відзначено Державною премією УРСР у галузі науки і техніки.

1969–1972 рр. співробітники Інституту історії АН УРСР брали участь у підготовці чотиритомної «Радянської енциклопедії історії України», котра де-факто була своєрідною відповіддю на публікацію низки томів «Енциклопедії українознавства». Масив гасел РЕІУ був підданий потужній редакційній чистці та цензурі.

1970 р. авторський колектив (В. Клоков, І. Слинько, М. В. Коваль) тритомної праці «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу» відзначено Державною премією УРСР у галузі науки і техніки.

17 червня 1971 р. Президія АН УРСР ухвалила постанову за № 219 «Про наукову і науково-організаційну діяльність Інституту історії АН УРСР за період 1968–1970 рр.», яка в цілому схвалила наукову та науково-організаційну роботу Інституту і зобов’язала установу розширити фундаментальні дослідження з історії УРСР, загальної історії й історії світової культури.

1971–1972 рр. Інститут підготував і видав два випуски «Українського історико-географічного збірника». Як й інші україномовні фахові академічні збірники це видання припинило існування 1972 р. внаслідок загострення ідеологічної бо-

ротьби на теренах радянської України та репресивних заходів партійного апарату супроти українських інтелектуалів в академічних інституціях, вузах, видавництвах і редакціях.

24–25 травня 1972 р. у м. Києві відбулася всесоюзна наукова конференція «Про досвід написання історії, міст і сіл, фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів СРСР», організована Інститутом, яка мала узагальнити досвід підготовки та видання 26-томної колективної праці «Історія міст і сіл Української РСР».

31 липня 1972 р. Бюро Президії АН УРСР ухвалило постанову за № 294 «Про дальше вдосконалення тематичної спрямованості науково-дослідної роботи, структури та кадрового складу установ Секції суспільних наук АН УРСР», котра санкціонувала кадрову чистку в академічних інституціях, зокрема скорочення й відрахування політично неблагонадійних науковців.

13 вересня 1972 р. за «пропаганду буржуазно-націоналістичних ідей і дружні взаємини з репресованими дисидентами» (формально за скороченням штатів та «неперспективної тематики») з Інституту були звільнені доктор історичних наук О. Компан, кандидат історичних наук О. Апанович і кандидат філологічних наук Я. Дзира (двоє останніх були поновлені на роботі в Інституті 1995 р.).

21 вересня 1972 р. з аспірантури Інституту відраховано аспіранта 3-го року навчання М. Мельника формально за «поданою заявою», а насправді як політично неблагонадійну особу. У березні 1979 р. член Української гельсінської групи М. Мельник наклав на себе руки, щоби уникнути арешту та захистити від подальших переслідувань дружину та двох малолітніх доньок.

17 жовтня 1972 р. увільнений із роботи на підставі таємного голосування та рішення Вченої ради Інституту від 10 липня 1972 р. (забалотований під час проходження конкурсу) в. о. старшого наукового співробітника відділу історіографії і джерелознавства В. Кук — колишній Головний командир Української повстанської армії.

4 травня 1973 р. Президія АН УРСР затвердила в. о. директора Інституту члена-кореспондента АН УРСР (обраний у березні 1972 р.) А. Шевелева, котрий лише від січня 1972 р. почав працювати в Інституті, а до того займав посаду секретаря Київського міського комітету КПУ.

Літо-осінь 1973 р. відповідно до постанови Президії АН УРСР від 6 липня того ж року проведено структурну перебудову Інституту, яка була повністю підпорядкована підготовці багатотомної «Історії Української РСР». Наприкінці 1973 р. Інститут складався з шести великих секторів: 1) сектор історії України дожовтневого періоду з відділами — історії феодалізму, історії капіталізму, джерелознавства і допоміжних історичних дисциплін; 2) сектор історії соціалістичного будівництва з відділами — історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни, історії соціалістичного будівництва, історії Великої Вітчизняної війни; 3) сектор проблем розвинутого соціалістичного суспільства з відділами — історії комуністичного будівництва, історії дружби народів СРСР, зарубіжної історіографії; 4) сектор історії країн соціалістичної співдружності з відділами —

історії і міжнародних відносин соціалістичних країн, Ужгородським і Чернівецьким відділами інституту; 5) сектор нової й новітньої історії зарубіжних країн із відділами — нової й новітньої історії країн Європи і Америки, історії країн зарубіжного Сходу; 6) сектор історії науки і техніки з відділами — історії природознавства, історії техніки.

1973–1979 рр. в Інституті історії АН УРСР підготовлено й опубліковано протягом 1977–1979 рр. багатотомну «Історію Української РСР» (у 8-ми томах, 10 книгах).

1975 р. Інститут заснував і щорічно друкував «Історичні дослідження. Вітчизняна історія» та «Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн», які репрезентували основні напрямки наукової роботи в Інституті до кінця 1980-х рр.

1976 р. групу авторів і редакторів (О. Касименко (посмертно), І. Компанієць (посмертно), І. Слабеев, П. Тронько) 26-ти томної «Історії міст і сіл Української РСР» відзначено Державною премією СРСР.

30 червня 1977 р. Президія АН УРСР ухвалила постанову за № 283 «Про завершення підготовки видання восьмитомної “Історії Української РСР”», в якій відзначила низку недоліків і прогалин у реалізації цього проекту, а також доручила Інституту розпочати підготовку російськомовної версії багатотомника.

29 березня 1978 р. постановою загальних зборів АН УРСР затверджено директором Інституту від 1 квітня того ж року Ю. Кондуфора — колишнього завідувача відділу науки та культури ЦК КПУ (1958–1968), декана історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1973–1978).

1978–1982 рр. опубліковано підготовлений співробітниками Інституту цикл колективних праць, присвячених історичним зв'язкам українського народу з білоруським, молдавським і російським народами.

1978 р. на базі наукових підрозділів Інституту історії АН УРСР і Інституту економіки АН УРСР створено Інститут соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР. До новоствореного Інституту за домовленістю перейшло 62 співробітники, зокрема більшість фахівців із історії міжнародних відносин і всесвітньої історії, а також усі співробітники Ужгородського та Чернівецького відділів Інституту історії АН УРСР. Відбулася структурна реорганізація установи. На кінець 1978 р. Інститут складався з 13 відділів: 1) історії комуністичного будівництва; 2) історії соціалістичного будівництва; 3) історії Великої Вітчизняної війни; 4) історії Жовтневої революції та громадянської війни; 5) історії дружби народів СРСР; 6) джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін; 7) історії капіталізму; 8) історії феодалізму; 9) історії і міжнародних відносин соціалістичних країн; 10) історіографії та історичних зв'язків із зарубіжними країнами; 11) історії природознавства; 12) історії техніки; 13) історії міст і сіл Української РСР.

22–24 жовтня 1979 р. Інститут спільно з Інститутом історії СРСР АН СРСР і Чернівецьким державним університетом провів Всесоюзну наукову конференцію «Історичні зв'язки та дружба народів СРСР», присвячену 40-річчю «возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі».

1980 р. групу авторів і редакторів (І. Артеменко, В. Голобуцький, П. Гудзенко, Ю. Кондуфор, М. Лещенко, А. Лихолат, Ф. Лось, Г. Сергієнко, П. Сохань) восьми-томної «Історії Української РСР» відзначено Державною премією УРСР у галузі науки і техніки.

1981–1985 рр. в Інституті на основі восьми-томної «Історії Української РСР», виданої протягом 1977–1979 рр., підготовлено й опубліковано російськомовну десяти-томну «Историю Украинской ССР».

27 вересня 1982 р. Президія АН УРСР ухвалила постанову за № 416 «Про діяльність Інституту історії АН УРСР за період 1978–1982 рр.», в якій відзначено позитивні досягнення установи.

1982–1986 рр. видано підготовлену співробітниками Інституту колективну тритомну (у 4-х книгах) «Історію Києва».

1984 р. групу авторів (Ф. Шевченко, Р. Симоненко, Г. Брега, А. Зеніна, Н. Комаренко) циклу робіт «Історичні зв'язки і дружба російського, українського, білоруського та молдавського народів у братському союзі народів СРСР» відзначено Державною премією УРСР у галузі науки і техніки.

1986 р. відділи історії природознавства та історії техніки Інституту ввійшли до Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки у складі Ради по вивченню продуктивних сил УРСР при АН УРСР.

Вибрана бібліографія

Бібліографічні покажчики, довідники, каталоги видань Інституту

Анотований покажчик дисертацій, захищених у спеціалізованій вченій раді Інституту історії України Національної академії наук України (1991–2011 рр.) / Уклад.: Л. І. Синявська, О. З. Силка, І. С. Азарх. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2011. — 440 с.

Бібліографія основних видань Інституту історії України НАН України 1936–2001 / Уклад. І. С. Азарх, Л. Я. Муха; відп. ред. С. В. Кульчицький. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2002. — 160 с.

Бібліографія основних видань [Інституту історії України НАН України] 1936–2005 / Упоряд. І. С. Азарх, Л. Я. Муха, І. Л. Островська // Інститут історії України НАН України. 1936–2006 / Відп. ред. В. С. Смолій. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2006. — С. 700–782.

Каталог видань Інституту історії України НАН України за 2006 рік / Уклад.: Л. Я. Муха, І. Л. Островська. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2007. — 51 с.

Каталог видань Інституту історії України НАН України за 2007 рік / Уклад.: Л. Я. Муха, І. Л. Островська, І. В. Рознюк. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2008. — 56 с.

Каталог видань Інституту історії України НАН України за 2008 рік / Уклад.: Л. Я. Муха, І. Л. Островська. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2009. — 36 с.

Каталог видань Інституту історії України НАН України за 2009 рік / Уклад.: Л. Я. Муха, І. Л. Островська. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2010. — 40 с.

Каталог видань Інституту історії України НАН України за 2010 рік / Уклад.: Л. Я. Муха, І. Л. Островська. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2011. — 66 с.

Каталог видань Інституту історії України НАН України за 2011 рік / Уклад.: Л. Я. Муха, І. Л. Островська. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2012 — 48 с.

Каталог видань Інституту історії України НАН України за 2012 рік / Уклад.: Л. Я. Муха, І. Л. Островська. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2013. — 48 с.

Каталог видань Інституту історії України НАН України за 2013 рік / Уклад.: Л. Я. Муха, І. Л. Островська. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2014. — 63 с.

Каталог видань Інституту історії України НАН України за 2014 рік / Уклад.: Л. Я. Муха, І. Л. Островська. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2015. — 75 с.

Мовчан О. М. Наукові праці, видані поліграфічною дільницею Інституту історії України НАН України 1988–1997: Анотований бібліографічний покажчик. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1997. — 164 с.

Покажчик праць, опублікованих співробітниками Інституту історії (1956–1967) / Уклад. Л. М. Гудзенко, Т. М. Шелюх, М. М. Яковенко; відп. ред. Ф. П. Шевченко. — К.: Наук. думка, 1969. — 295 с.

Праці Інституту історії України НАН України (1988–2005 рр.): Бібліограф. покажчик / Укл. Л. Я. Муха, І. Л. Островська, А. В. Невмержицька, І. В. Рознюк; відп. ред. С. В. Кульчицький. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2006. — 597 с.

Бібліографічні покажчики, довідники, інвентарні описи архівів вчених Інституту

Апанович Олена Михайлівна

Олена Михайлівна Апанович: Бібліографічний покажчик (До 75-річчя від дня народження і 50-річчя наукової діяльності) / Упоряд. С. Даневич; авт. вступн. ст. Л. Дубровіна, В. Гром. — К.: НАН України. ЦНБ ім. В. І. Вернадського. Ін-т рукопису; Ін-т укр. археографії, 1994. — 52 с.

Олена Михайлівна Апанович (До 80-річчя від дня народження і 55-річчя наукової діяльності): Біобібліографічний покажчик / Упоряд. С. Даневич; авт. вступн. ст. Л. Дубровіна, В. Гром. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1999. — 82 с.

Білокінь Сергій Іванович

Сергій Іванович Білокінь: Бібліографічний покажчик / Уклад. О. Д. Кузьменко. — К.: Сумський клуб екслібрстів і любителів графіки, 1989. — 66 с.

Брайчевський Михайло Юліанович

Бодак О. Архів Михайла Брайчевського у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Каталог. — К.: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 2007. — 410 с

Віднянський Степан Васильович

Степан Васильович Віднянський (До 60-ліття від дня народження і 35-ліття науково-педагогічної діяльності) / Відп. редактор А. Ю. Мартинов; уклад. Н. В. Кривець, Н. А. Ярко. — К.: НАН України. Інститут історії України, 2011. — 88 с.

Голобуцький Володимир Олексійович

Юсов С. Володимир Олексійович Голобуцький (1903–1993 рр.): Біобібліографія. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1999. — 160 с.

Гудзенко Пантелеймон Петрович

Юсов С. Бібліографічні покажчики. Иконографічний покажчик // Пантелеймон Петрович Гудзенко (1907–1994): історик, архівіст, археограф і організатор науки: Зб. на пошану вченого з нагоди 100-річчя від дня народження і 90-річчя архівної справи в Україні. — К.: Держкомархів України. НАН України. Ін-т історії України, 2009. — С. 274–300.

Гуржій Іван Олександрович

Іван Олександрович Гуржій: Бібліографічний покажчик / Уклали С. П. Костюк, В. В. Грабовецький. — Львів: Львівська держ. наук. б-ка; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1965. — 30 с.

Іван Олександрович Гуржій: [Біобібліографія] / Уклад. Т. М. Шелюх; вступн. ст. А. В. Санцевича. — К.: Наук. думка, 1974. — 56 с.

Гуржій Олександр Іванович

Гуржій Олександр Іванович: доктор історичних наук, професор. Біобібліографічний покажчик / Наук. ред. В. В. Масненко; вступ. ст. О. П. Реєнт, О. О. Драч. — Черкаси: ЧНУ, 2010. — 64 с.

Гуржій Олександр Іванович: доктор історичних наук, професор. Біобібліографічний покажчик / Наук. ред. В. А. Смолій; авт. вступ. ст. О. П. Реєнт; уклад. І. С. Азарх. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2015. — 122 с.

Гуслистий Кость Григорович

Кость Григорович Гуслистий: [Біобібліографія] / Уклад. К. І. Скокан; вступн. ст. Є. С. Шаблювського. — К.: Наук. думка, 1972. — 55 с.

Удод О. А. Бібліографія праць К. Г. Гуслистого // Удод О. А. Кость Гуслистий — історик України. — К.: Генеза, 1998. — С. 157–170.

Дзира Ярослав Іванович

Бібліографія праць Ярослава Дзири // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. пр. на пошану відомого вченого, історика-українознавця, академіка Української Могилянсько-Мазепинської Академії наук (м. Оттава, Канада) Я. І. Дзири: У 2 ч. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2002. — Число 8/9, ч. 2. — С. 454–475.

Дмитрієнко Марія Федорівна

Марія Дмитрієнко: історик, журналіст, громадська діячка: Біобібліографія / Відп. ред. О. А. Удод; авт. вступн. ст. акад. В. А. Смолій; уклад. І. Н. Войцехівська, О. В. Ясь. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2007. — 168 с.

Дубина Кузьма Кіндратович

Гудзенко Л. М., Шелюх Т. М. Бібліографія наукових і науково-популярних праць К. К. Дубини // УІЖ. — 1966. — № 10. — С. 142–144.

Компан Олена Станіславівна

Дзира Я. Хронологічний покажчик друкованих праць Олени Станіславівни Компан // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. пр. та спогадів: (Пам'яті д. і. н. О. С. Компан). — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2000. — Ч. 4, част. 1. — С. 5–12.

Крип'якевич Іван Петрович

Іван Петрович Крип'якевич: Короткий бібліографічний покажчик / Склад О. Д. Кізлик; ред. І. С. Павлюк. — Львів: АН УРСР. Львівська б-ка, 1958. — 24 с.

Іван Петрович Крип'якевич: Бібліографічний покажчик / Уклад. О. Д. Кізлик; відп. ред. М. К. Івасюта. — Львів: Львівська держ. наук. б-ка; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1966. — 79 с.

Винар Л. Бібліографія бібліологічних праць Івана Крип'якевича // Сучасність. — 1968. — № 9. — С. 124–127.

Бібліографія друкованих праць Івана Крип'якевича // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 2001. — Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. — С.19–74.

Архів Івана Крип'якевича: Інвентарний опис / Упор. Я. Федорук; наук. ред. І. Бутич, Я. Дашкевич, О. Купчинський. — Київ–Львів: НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Наукове т-во імені Шевченка; Історико-меморіальний музей М. Грушевського у Києві, 2005. — XXX, 252 с.

Кульчицький Станіслав Владиславович

Станіслав Кульчицький: Бібліографічний покажчик / Історіографічний нарис О. В. Юркової; упоряд. Т. Б. Бикова. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2002. — 225 с.

Лисенко Олександр Євгенович

Олександр Євгенович Лисенко: доктор історичних наук, професор: До 60-річчя від дня народження: біобібліографічний покажчик / Уклад. Г. М. Голищ, Т. В. Заболотна; наук. ред. В. А. Смолій. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2015. — 128 с.

Оглоблин (Оглоблін) Олександр Петрович

Винар Л. Бібліографія праць проф. д-ра Олександра Оглоблина (1920–1975) // Зб. на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина / Відп. ред. В. Омельченко. — Нью-Йорк: УВАН у США, 1977. — С. 96–119.

Винар Л. Праці Олександра Оглоблина, що залишилися в рукопису // Оглоблин О. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали / За ред. Л. Винара. — Нью-Йорк–Київ–Торонто: УІТ; УВАН у США, 1995. — С. 398–401.

Панащенко Віра Василівна

Панащенко Віра Василівна: Біобібліографічний покажчик / Відп. ред. і авт. вступ. ст. О. І. Гуржій; упоряд. Г. В. Березанська. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2015. — 61 с.

Петровський Микола Неонович

Удод О. А., Шевченко А. Ю. Бібліографія праць М. Н. Петровського // Удод О. А., Шевченко А. Ю. Микола Неонович Петровський (1894–1951): Життя і творчий шлях історика. — К.: Генеза, 2005. — С. 135–144.

Пиріг Руслан Якович

Руслан Якович Пиріг: Біобібліографічний довідник. До 70-річчя від дня народження та 40-річчя науково-педагогічної діяльності / Упоряд. та автори вступн. слова Г. В. Боряк, І. Б. Матяш; бібліогр. ред. Л. Я. Муха. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2011. — 86 с.

Пінчук Юрій Анатолійович

Палієнко В. І. Бібліографічний покажчик праць Ю. Пінчука // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. на пошану д. і. н. Ю. А. Пінчука. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1998. — Вип.8. — С. 21–33.

Юрій Анатолійович Пінчук: Біобібліографія: (До 70-річчя від дня народження) / Вступна ст. В. А. Смолія; відп. ред. О. А. Удод; уклад.: С. С. Батуріна, О. Т. Гончар, Н. В. Пазюра, О. В. Ясь. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2007. — 64 с.

Полонська-Василенко Наталя Дмитрівна

Бібліографія наукових та науково-популярних праць проф. д-ра Наталі Полонської-Василенко: Тематично-хронологічний показник головних праць // Наук. записки УВУ: Філософ. факультет. — Мюнхен: УВУ, 1963. — № 7. — С.128–137.

Бібліографія наукових та науково-популярних праць проф. д-ра. Наталі Полонської-Василенко (Тематично-хронологічний показник головних праць) // *Polonska-Wasylenko N. Zwei Konzeptionen der Geschichte der Ukraine und Russlands: Mit Bibliographie der wissenschaftlichen Werke der Verfasserin / Aus dem ukrainischen Original übertragen von Rev. Anfir Ostaptschuk.* — München: UFU, 1970. — S. 61–72.

Bibliographie der wissenschaftlichen und wissenschaftlich-populären Arbeiten von Natalija Polonska-Vasylenko: Thematisch-chronologisches Verzeichnis der wichtigsten Arbeiten // *Jahrbuch der Ukrainekunde.* — München: UFU, 1987. — S. 86–97.

Ульяновський В. І. Основні праці Н. Д. Полонської-Василенко // Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2 т. — К.: Либідь, 1995. — Т. 2. — С. 600–606.

Верба І. В. Перелік основних праць Н. Д. Полонської-Василенко // *Верба І. В.* Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973). — К.: НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, 2000. — С. 311–321.

Пономаренко Лідія Антонівна

Пономаренко Лідія Антонівна — історик, киевознавець, топоніміст (до 90-річчя від дня народження): Біобібліографічний покажчик. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2012. — 68 с.

Реєнт Олександр Петрович

Член-кореспондент НАН України Олександр Петрович Реєнт: Біобібліографічний покажчик / Уклад. Н. І. Тарасова, Г. І. Германчук. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2005. — 89 с.

Санцевич Анатолій Васильович

Анатолій Санцевич: Матеріали до біографії. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1995. — 46 с.

Сарбей Віталій Григорович

Віталій Григорович Сарбей: Бібліографічний покажчик / Наук. ред. В. А. Смолій. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1999. — 104 с.

Сергієнко Григорія Якович

Григорій Якович Сергієнко: Матеріали до біографії / Вступн. ст. та упоряд. В. М. Матях. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1995. — 47 с.

Скаба Андрій Данилович

Андрей Данилович Скаба: [Биобиблиография] / Вступ. ст. и библиогр. указатель подготовлены А. В. Санцевичем. — К.: Наук. думка, 1985. — 39 с.

Сохань Павло Степанович

Павло Степанович Сохань: До 70-річчя від дня народження та 40-річчя наукової діяльності / Упоряд. О. Ємець, О. Крук. — К.: НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 1996. — 76 с.

Стецюк Катерина Ісаківна

Гуржій О., Юсов С. Стецюк Катерина Ісаківна (1905–2002 рр.): біобібліографія / Відп. ред. В. А. Смолій. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2006. — 128 с.

Супруненко Микола Іванович

Николай Иванович Супруненко: [Биобиблиография] / Сост. Е. Г. Кузнецова; ред. К. М. Сытник. — К.: Наук. думка, 1980. — 54 с.

Тронько Петро Тимофійович

Петр Тимофеевич Тронько / Вступ. ст. И. И. Минца, В. А. Горбика; библиогр. Ю. З. Данилюка. — К., 1986. — 58 с.

Петро Тимофійович Тронько: [Біобібліографія] / Вступ. ст. В. А. Смолія; уклад. Л. І. Тіманова. — К.: НБУВ, 2000. — 107 с.

Петро Тимофійович Тронько: [Біобібліографія] / Вступ. ст. В. А. Смолія; уклад. Л. І. Тіманова — К.: НБУВ, 2005. — 192 с.

Шевченко Федір Павлович

Федір Павлович Шевченко: Біобібліографія / Упоряд. Г. В. Боряк, Н. О. Герасименко, О. В. Тодійчук; відп. ред. П. С. Сохань; вступн. ст. А. В. Санцевича. — К.: АН УРСР. Ін-т історії. Археографічна комісія, 1989. — 105 с.

Ясь О. Наукові праці Ф. П. Шевченка, 1989–1998: матеріали до бібліографії // Історіографічні дослідження в Україні: Наук. зб. пам'яті Ф. П. Шевченка. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1999. — Вип.7. — С. 39–46.

Батуріна С., Боряк Г., Герасименко Н., Тодійчук О., Ясь О. Показчик праць Ф. П. Шевченка «Істину встановлює суд історії»: Зб. на пошану Федора Павловича Шевченка: У 2 т. / Відп. ред. Г. Боряк; вступне слово Д. Табачника. — К.: ЗАТ «Віпол», 2004. — Т. 1: Джерела. — С. 723–759

Ясь О. Вибрана бібліографія праць про Ф. П. Шевченка, опублікованих протягом 1995–2014 рр. // Шевченко Ф. Історичні студії: Збірка вибраних праць і матеріалів (До 100-річчя від дня народження) / Редколегія: В. Смолій (голова); упоряд. і ком. С. Батуріна, С. Блащук, І. Корчемна, О. Ясь. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2014. — С. 657–661.

Юсова Наталя Миколаївна

Юсов С. Бібліографія праць Н. М. Юсової // Український історичний збірник. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2009. — Вип. 12. — С. 12–22.

Юшков Серафим Володимирович

Найважливіші наукові праці С. В. Юшкова // Юшков С. В. Нарис з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі / Відп. ред. В. А. Смолій; упоряд. В. М. Ричка, О. П. Толочко. — К.: Наук. думка, 1992. — С. 334–338.

Збірки документів, публікації документів з історії Інституту

Брайчевський М. Приєднання чи возз'єднання? Триптих // Переяславська рада 1654 року: Історіографія та дослідження / Гол. ред. П. С. Сохань. — К.: Смолоскип, 2003. — С. 294–418.

Грицак Я. «...Холодну війну розхолодити...»: до спроби налагодження зв'язків між українськими інтелектуалами Заходу та УРСР // *Marras Mundi*: Зб. наук. пр. на пошану Я. Дашкевича з нагоди його 70-річчя / Ред. колегія: І. Гирич, Я. Грицак та ін. — Львів–Київ–Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 1996. — С. 875–903.

До кінця ліквідувати буржуазно-націоналістичні перекручення історії України // *Більшовик України*. — 1947. — № 8. — С. 1–10.

Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали / Упор. О. С. Рубльов; відп. ред. В. А. Смолій. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2007. — 464 с.

Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали 1936–1991: У 2 кн. / Відп. ред. В. А. Смолій; упор. О. С. Рубльов, О. В. Юркова. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2011. — Кн.1: 1936–1947. — 630 с.

«Істину встановлює суд історії»: Зб. на пошану Федора Павловича Шевченка: У 2 т. / Відп. ред. Г. Боряк; вступне слово Д. Табачника. — К.: ЗАТ «Віпол», 2004. — Т. 1: Джерела. — 782 с.

Михайло Марченко: [документи і матеріали] / Підготовка тексту та примітки О. С. Рубльова // *УДЖ*. — 1996. — № 1. — С. 119–129; № 2. — С. 92–116; № 3. — С. 66–77.

Михайло Рубач. Архівіст, історик, педагог. Спогади. Дослідження. Джерела. — К.: Держкомархів України. Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2000. — 210 с.

Програма дальшого піднесення історичної науки (Передова) // *Вісник АН УРСР*. — 1947. — № 7. — С. 3–10.

У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.): Зб. документів і матеріалів / Упоряд. Р. Я. Пиріг (керівник), Т. Т. Гриценко, В. М. Мазур, О. С. Рубльов; відп. ред. В. А. Смолій: У 2 ч. — К.: НАН України. Ін-т історії України; Центральний державний архів громадських об'єднань України, 1996. — Ч. 1: (1936–1944 рр.). — 144 с.

У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.): Зб. документів і матеріалів / Упоряд. Р. Я. Пиріг (керівник), Т. Т. Гриценко, В. М. Мазур, О. С. Рубльов; відп. ред. В. А. Смолій: У 2 ч. — К.: НАН України. Ін-т історії України; Центральний державний архів громадських об'єднань України, 1996. — Ч. 2: (1944–1956 рр.). — 245 с.

Федорук Я. Нові документи про розформування НТШ у 1939–1944 р. [листування І. Крип'якевича з С. Белоусовим] // З історії Наукового товариства імені Шевченка: Зб. доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. — Львів: НТШ у Львові, 1997. — С. 242–249.

Юркова О. В. Документи про створення і перші роки діяльності Інституту історії України АН УРСР (1936–1941 рр.). — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2001. — 210 с.

Е-публікації

Величенко Степан: «Історія, історики й історіописання советських часів». Інтерв'ю з Ярославом Дзирою (Київ, осінь 1988 року) [Електронний ресурс]. — Передмова. Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/en/intervyu/1199-stepan-velychenko-istoriia-istoryky-i-istoriopysannia-sovietskykh-chasiv-interviu-z-yaroslavom-dzyroi-u-kyiv-osin-1988-roku>; Частина 1. Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/en/intervyu/1200-stenohrama-rozmov-z-yaroslavom-dzyroi-u-1989-r-chastyna-1>; Частина 2. Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/en/intervyu/1201-stenohrama-rozmov-z-yaroslavom-dzyroi-u-1989-r-chastyna-2>

Весела Л. Федір Шевченко — науковець з Дунаєвця (13 серпня 2014 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dunvis.dun.km.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4346:2014-08-13-09-53-00&catid=19:heritage&Itemid=28

Скельчик Сергій: «Було б дуже корисним прищепити в Україні якісну мікроісторію». Інтерв'ю 18 липня 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/intervyu/1227-serhii-yekelchik-bulo-b-duzhe-korysny-m-pryshchepyty-v-ukraini-iakisnu-mikroistoriiu>

Карасик С., Овсієнко В. Мельник Михайло Спиридонович: Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://archive.khpg.org/index.php?id=1113917248>

Кульчицький Станіслав: У дитинстві мріяв бути астрономом. Інтерв'ю Ігоря Сердюка [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/intervyu/443-stanislav-kulchytskyi-u-dytynstvi-mriav-buty-astronomom>

Кульчицький Станіслав: «Я пишу зараз про те, що з нами відбулося за останнє століття, з революції 1917-го». (Розмовляла Світлана Одинець) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uamoderna.com/jitterpis-istory/kulchytsky>

Околітенко Наталя. Як птах у польоті [О. С. Компан] (Персонал-плюс. — 2007, 8–14 лютого. № 5) // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.personal-plus.net/208/1755.html>

Феодосьєв С. Федір Шевченко — популяризатор «Історії русів» (До 100-річчя від дня народження) (15 січня 2014 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dunvis.dun.km.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3436:2014-01-15-09-07-50&catid=19:heritage&Itemid=28

Феодосьєв С. Онука про діда (5 лютого 2014) // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dunvis.dun.km.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3536:2014-02-05-08-10-59&catid=19:heritage&Itemid=28

Епістолярій і спогади

Астахова В. Об очень хорошем человеке [Ю. Ю. Кондуфор] // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2-х т. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Т. 2. — С. 314–315.

Барановська Н. Враження на все життя [Ю. Ю. Кондуфор] // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2-х т. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Т. 2. — С. 392–393.

Білокінь С. На зламах епохи: Спогади історика. — Біла Церква: Видавець О. Пшонківський, 2005. — 336 с.

Буравченков А. Спогади про вчителя [Ю. Ю. Кондуфор] // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2-х т. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Т. 2. — С. 316–319.

Волков С. Странички воспоминаний о Ю. Ю. Кондуфоре // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2-х т. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Т. 2. — С. 322–323.

Гуржій О. І. Мої рідні й близькі [І. О. Гуржій] // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. — Черкаси: НАН України. Ін-т історії України; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2006. — С. 35–48.

Дзира Я. Десятиріччя творчого спілкування [Ф. П. Шевченко] // Історіографічні дослідження в Україні: Наук. зб. / Відп. ред. Ю. А. Пінчук. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1999. — Вип. 7: Пам'яті історика України, чл.-кор. НАН України Ф. П. Шевченка. — С. 47–67.

Дмитрієнко М. Спогади про мого Учителя [І. О. Гуржій] // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. пр. та спогадів: (Пам'яті І. О. Гуржія). — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1998. — Ч. 2. — С. 408–415.

Дубровський В. Спогад про проф. д-ра М. Н. Петровського (26.XI.1894–20.VII.1951) // Укр. історик. — 1964. — № 2/3. — С. 21–26.

Ельченко Ю. Слово про Юрія Юрійовича Кондуфора // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2-х т. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Т. 2. — С. 327–329.

Епштейн О. Юра Кондуфор: дружба довжиною понад півстоліття // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2-х т. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Т. 2. — С. 330–335.

«Зрадники мені не подобаються»: Аудіоінтерв'ю Юрія Зайцева з Оленою Апанович (28 серпня 1996 р.) // Історіографічні дослідження в Україні. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2011. — Вип. 21. — С. 336–368.

Ісаєвич Я. Штрихи до спогаду: Н. М. Юсова як історіограф-джерелознавець, організатор наукового життя // Український історичний збірник. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2009. — Вип. 12. — С. 9–11.

Історик Іван Гуржій у колі рідних і колег. Спогади, документи, статті про вченого / Відп. ред. М. І. Бушин; упоряд. О. І. Гуржій. — Черкаси: Черкаський ЦНТІ, 2008. — 335 с.

Кульчицький С. В. Про мої зустрічі з І. О. Гуржієм // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. — Черкаси: НАН України. Ін-т історії України; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2006. — С. 14–20.

Лопухов О. Слово про друга [Ю. Ю. Кондуфор] // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2-х т. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Т. 2. — С. 336–337.

Макеєнко М. В годы студенчества [Ю. Ю. Кондуфор] // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2-х т. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Т. 2. — С. 338–345.

Міхалевська В. Спогади про Павла Калениченка // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В. А. Смолій; відп. редактор Ю. А. Пінчук. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. — Вип. 13: Україна — Польща: історія і сучасність: Зб. наук. пр. і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923–1983), ч. 2. — С. 177–180.

Пасемко І. Павло Калениченко: наші зустрічі, розмови, дискусії // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В. А. Смолій; відп. редактор Ю. А. Пінчук. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. — Вип. 13: Украї-

на — Польща: історія і сучасність: Зб. наук. пр. і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923–1983), ч. 2. — С. 171–177.

Раковський М. Пять встреч с Ю. Ю. Кондуфором (Личные воспоминания) // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2-х т. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Т. 2. — С. 349–350.

Симоненко Р. Про Федора Павловича Шевченка (спогади) // Історіографічні дослідження в Україні: Наук. зб. / Відп. ред. Ю. А. Пінчук. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1999. — Вип. 7: Пам'яті історика України, чл.-кор. НАН України Ф. П. Шевченка. — С. 16–38.

Склярєнко Є. Учений, журналіст, людина [П. М. Калениченко] // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В. А. Смолій; відп. редактор Ю. А. Пінчук. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. — Вип. 13: Україна — Польща: історія і сучасність: Зб. наук. пр. і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923–1983), ч. 2. — С. 143–146.

Сливка Ю. Листування Івана Крип'якевича з Федором Шевченком // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Відп. ред. Я. Ісаєвич; упоряд. Ф. Стеблій. — Львів: НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2001. — [Вип. 8:] Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. — С. 500–547.

Солдатенко В. Про старшого товариша [Ю. Ю. Кондуфор] // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2-х т. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Т. 2. — С. 351–354.

Сохань П. Юрій Юрійович [Кондуфор] // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2-х т. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Т. 2. — С. 355–356.

Толочко П. П. Спогади про Ю. Кондуфора // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2-х т. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Т. 2. — С. 357–358.

Чухно А. Людина високого гарту [Ю. Ю. Кондуфор] // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2-х т. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Т. 2. — С. 359–366.

Шаталіна Є. Пам'ять [Ю. Ю. Кондуфор] // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійо-

вича Кондуфора: У 2-х т. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Т. 2. — С. 367–389.

Щуць О. Знаний і незнаний [Ю. Ю. Кондуфор] // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2-х т. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Т. 2. — С. 390–391.

Окремі видання, монографії

Апанович О. М. Федір Павлович Шевченко: історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина: спогади та історіографічний аналіз. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2000. — 180 с.

Верба І. В. Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973). — К.: НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, 2000. — 339 с. іл.

Верба І. Олександр Оглоблин: Життя і праця в Україні: (До 100-річчя з дня народження) / Відп. ред. П. С. Сохань. — К.: НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 1999. — 383 с.

Вчені Інституту історії України: Біобібліографічний довідник / Серія «Українські історики»; гол. ред. В. А. Смолій. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1998. — Вип. 1. — 425 с.

Гуржій О., Капітан Л. «Український історичний журнал» та проблеми вітчизняної медієвістики в другій половині ХХ ст. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — 256 с.

Інститут історії України НАН України. 1936–2006 / Відп. ред. В. С. Смолій. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2006. — 818 с., іл.

Інститут історії України 1936–1996: До 60-річчя установи [Інформаційний буклет]. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1996. — 8 с.

Історик Олена Компан: Матеріали до біографії / Упоряд. Я. Компан. — К.: Вид. дім. «Киево-Могилянська академія», 2007. — 532 с.

Історики та історії. До 75-ліття Інституту історії України НАН України (1936–2011) [Фотобуклет] / Відп. ред. В. Смолій; упоряд. О. Юркова. — К.: Ніка-центр, 2011. — 24 с.

Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920–1950) / На правах рукопису; вступ. слово Н. Полонської-Василенко. — Мюнхен: Ін-т для вивчення ССРСР, 1957. — XLVI, 120 с.

Матях В. Український цивілізаційний процес раннього нового часу в наукових проектах Інституту історії України НАН України / Відп. ред. В. А. Смолій. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2011. — 184 с.

Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію. — Нью-Йорк: Організація Оборони Чотирьох Свобід України, 1963. — 88 с.

Реєнт О., Лисенко О. Огляд видань Інституту історії НАН України за останнє 10-річчя. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1997. — 117 с.

Санцевич А. В. Інститут історії України Національної Академії наук України: Історіографічний нарис (До 60-річчя установи). — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1998. — 130 с.

Санцевич А. В., Комаренко Н. В. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. 1936–1986 гг. / Под ред. Ю. Ю. Кондуфора. — К.: Наук. думка, 1986. — 207 с.

Тронько П. Т. Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень: Досвід, проблеми, перспективи / Наук. ред. В. А. Смолій. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2001. — 49 с.

Тронько П. Т. Летопись дружбы и братства (Из опыта создания «Истории городов и сел Украинской ССР» в 26-ти томах). — К.: Наук. думка, 1981. — 128 с.

Тронько П. Т., Симоненко Р. Г., Скляренко Є. М. О. К. Касименко — видатний український вчений і організатор історичної науки / Наук. ред. П. Т. Тронько. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2007. — 136 с.

Удод О. А. Кость Гуслистий — історик України. — К.: Генеза, 1998. — 176 с.

Удод О. А., Шевченко А. Ю. Микола Неонович Петровський (1894–1951): Життя і творчий шлях історика. — К.: Генеза, 2005. — 188 с.

Українські історики: Вчені Інституту історії України. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1996. — Вип. 1. — 144 с.

Юсов С. Історик Володимир Голобуцький (1903–1993): життя, наукова і педагогічна діяльність / Відп. ред. В. М. Даниленко. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2011. — 335 с.

Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / Наук. ред. Л. Зашкільняк. — Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. — 526 с.

Автореферати дисертацій

Батуріна С. С. Федір Павлович Шевченко: Життя і творчість: Автореф. дис. ... к. і. н.: 07.00.06 / НАН України. Ін-т історії України. — К., 2007. — 20 с.

Близняк М. Б. Вадим Архипович Дядиченко (1909–1973) — історик України: Автореф. дис. ... к. і. н.: 07.00.06 / Дніпропетровський національний університет. — Дн., 2006. — 20 с.

Верба І. В. Н. Д. Полонська-Василенко — історик та археограф (1884–1973): Автореф. дис. ... к. і. н.: 07.00.09 / НАН України. Ін-т укр. археографії. — К., 1994. — 16 с.

Верба І. В. Олександр Оглоблин та його внесок в українську історіографію 1920-х–1940-х років: Автореф. дис. ... к. і. н.: 07.00.06 / НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. — К., 2000. — 39 с.

Гончар Г. В. Науково-організаційна діяльність К. Г. Гуслистого та його внесок у розвиток української етнографії (30–70 рр. ХХ ст.): Автореф. дис. ... к. і. н.: 07.00.05 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. — К., 2014. — 20 с.

Заболотна І. М. Археографічна діяльність та джерелознавчі студії І. П. Крип'якевича: Автореф. дис. ... к. і. н.: 07.00.06 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — К., 2005. — 19 с.

Завалко Н. В. О. К. Касименко (1905–1971 рр.): український історик і влада: Автореф. дис. ... к. і. н.: 07.00.01 / НАН України. Ін-т історії України. — К., 2013. — 21 с.

Світлична В. В. О. П. Оглоблин як історик народного господарства України: Автореф. дис. ... к. і. н.: 07.00.06 / НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. — К., 2003. — 19 с.

Удод О. А. Кость Гуслистий — історик України: Автореф. дис. ... к. і. н.: 07.00.09 / Дніпропетровський державний університет. — Дн., 1994. — 18 с.

Швайба Н. І. Н. Д. Полонська-Василенко — дослідник Південної України: Автореф. дис. ... к. і. н.: 07.00.06 / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. — К., 2008. — 20 с.

Шевченко А. Ю. М. Н. Петровський та його внесок в українську історичну науку 20-х — початку 50-х рр. ХХ століття. Автореф. дис. к. і. н.: 07.00.06 / Дніпропетровський національний університет. — Дн., 2003. — 18 с.

Юсов С. Л. Наукова і педагогічна діяльність Володимира Голобуцького: Автореф. дис. ... к. і. н.: 07.00.01 / НАН України. Ін-т історії України. — К., 2010. — 20 с.

Статті, замітки, тези і доповіді

Азарх І. Використання народної поетичної творчості в наукових працях І. О. Гуржія // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. — Черкаси: НАН України. Ін-т історії України; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2007. — С. 24–28.

Андрєєв В. М. Біоісторіографічний підхід у науковій спадщині В. Г. Сарбея // Сарбеївські читання: Тези виступів Всеукраїнського круглого столу / Гол. ред. О. П. Реєнт; відп. за випуск В. А. Галатенко. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. — С. 35–38.

Андрошук О. Портрет молодого дослідника Інституту історії України: наукові інтереси, професійні контакти та досягнення // Всеукраїнська науково-практична конференція «І Міждисциплінарні гуманітарні читання»: Присвячується 95-річчю Національної академії наук України / Відп. ред. Г. В. Боряк. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2013. — С. 17.

Апанович О. М. Вона багато встигла [О. С. Компан] // Старожитності. — 1993. — № 3/4. — С. 30–31.

Бажан О. Історик Іван Гуржій під софітами радянських спецслужб // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. — Черкаси: НАН України. Ін-т історії України; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2007. — С. 29–30.

Бажан О. Під пильним контролем КДБ // Історіографічні дослідження в Україні / Голова ред. кол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2012. — Вип. 22: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» (20–21 жовтня 2011 р., м. Київ). — С. 115–134.

Бажан О., Данилюк Ю. Кінець 60-х — початок 70-х рр. в житті та діяльності Ф. П. Шевченка // Історіографічні дослідження в Україні: Наук. зб. / Відп. ред. Ю. А. Пінчук. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1999. — Вип. 7: Пам'яті історика України, чл.-кор. НАН України Ф. П. Шевченка. — С. 67–74.

Бажан О., Данилюк Ю. Федір Павлович Шевченко // Зневажена Клію: Зб. ст. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2005. — С. 529–536.

Батуріна С. Еволюція поглядів Ф. Шевченка щодо формування української народності // Етнонаціональний та етнокультурний розвиток Київської Русі та слов'янський світ. — К., 2005. — С. 40–46.

Батуріна С. Епістолярна спадщина Федора Павловича Шевченка // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. пр. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2009. — Ч. 16. — С. 134–140.

Батурина С. Московський період у творчій біографії Федора Шевченка: Становлення історика (1933–1940) // Український історичний збірник. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2007. — Вип. 10. — С. 354–360.

Батурина С. Спеціальні історичні дисципліни та теорія історичної науки в дослідженнях Ф. П. Шевченка // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики: Зб. наук. пр. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2008. — Число 15. — С. 26–41.

Батурина С. Українсько-російські взаємини другої половини XVII століття в рукописі Федора Шевченка // Україна в Центральній-Східній Європі. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2006. — Вип. 6. — С. 439–452.

Батурина С. Ф. Шевченко — дослідник Зборівського реєстру 1649 р. та міжнародних зв'язків України ранньомодерного періоду // Український історичний збірник. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2006. — Вип. 9. — С. 345–358.

Батурина С. Ф. Шевченко — історик-архивист // Отечественные архивы. — 2006. — № 4. — С. 19–28.

Белоусов С., Рубач М. Шлях історика [до 60-річчя з дня народження М. І. Супруненка] // Вечірній Київ. — 1960, 17 лют. — № 40. — С. 4.

Белоусов С. «Краткий курс истории ВКП(б)» и историческая наука // Сов. Украина. — 1940, 1 октября. — № 228. — С. 3.

Белоусова Л. Наталья Алексеевна Терентьева и Одесса // Елліністичні студії: Зб. спогадів та наук. пр. пам'яті Наталії Олексіївни Терентьевої. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2010. — С. 21–27.

Белоусов С. Короткий курс історії ВКП(б) і основні проблеми історії України (Доповідь на сесії Відділу суспільних наук АН УРСР) // Комуністична освіта. — 1941. — № 5. — С. 3–10.

Блануца А. Литваністичні студії в Інституті історії України (1936–2011 рр.): основні тенденції // Історіографічні дослідження в Україні / Голова ред. кол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2012. — Вип. 22: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» (20–21 жовтня 2011 р., м. Київ). — С. 313–328.

Бондар В. Проблеми історії українського селянства у науковій спадщині Івана Гуржія // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. — Черкаси: НАН України. Ін-т історії України; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького; Федеральное государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Поволжская академия государственной службы им. П. А. Столыпина», 2009. — С. 29–33.

Буряк Л. І. Урбаністичні дослідження в контексті українського історіографічного модерну (60-ті роки ХХ ст.) [про О. С. Компан] // Гілея: Наук. вісник. Зб. наук. пр. — 2012. — Вип. 67. — С. 203–207.

Варварцев М. Справа, що започаткував П. М. Калениченко // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В. А. Смолій; відп. редактор Ю. А. Пінчук. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. — Вип. 13: Україна — Польща: історія і сучасність: Зб. наук. пр. і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923–1983), ч. 2. — С. 146–150.

Верховень Б. Г., Найда С. Ф. Об украинском историческом журнале // Вопросы истории. — 1959. — № 2. — С. 165–181.

Віднянський С. В. До ювілею відомого українського історика Ірини Миколаївни Мельникової // УІЖ. — 2008. — № 6. — С. 229–231.

Віднянський С., Знаменська М. Вчений, інтелігент, вчитель: нотатки до славного ювілею члена-кореспондента НАН України І. М. Мельникової // Міжнародні зв'язки України: Наук. пошуки і знахідки: Міжвід. зб. наук. пр. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2008. — Вип. 17. — С. 6–22.

Гак Д. В. Основні завдання роботи комісії по історії Вітчизняної війни на Україні (Доповідь на науковій конференції по історії Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР. Березень 1946 р.) // Вісті АН УРСР. — 1946. — № 4. — С. 3–9.

Гаркуша Л. Р. Завдання істориків у боротьбі за викорчовування залишків ідеології українського буржуазного націоналізму // Наукові записки Інституту історії України АН УРСР. — К., 1950. — Т. 3. — С. 96–111.

Гарчев П., Сидельников С., Шиян К. Висвітлення питань історії партії на сторінках «Українського історичного журналу» // Комуніст України. — 1961. — № 4. — С. 84–89.

Головко В. В. Участь В. Г. Сарбея в методологічних дискусіях початку 1990-х рр. // Сарбеївські читання: Тези виступів Всеукраїнського круглого столу / Гол. ред. О. П. Реєнт; відп. за випуск В. А. Галатенко. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. — С. 38–42.

Горенко О. Степану Віднянському (3 нагоди славного ювілею засновника «Батьків-засновників...») // Міжнародні зв'язки України: Наук. пошуки і знахідки: Міжвідомч. зб. наук. пр. / В. о. відп. ред. А. Ю. Мартинов. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2011. — Вип. 20: Міжвід. зб. наук. пр. на пошану доктора історичних наук, професора Віднянського Степана Васильовича. — С. 17.

Гординський С. До проблеми охорони пам'ятників в Україні // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1967, 6 квіт. — № 61. — С. 2.

Гордуновський О. Проблеми хлібної торгівлі в Україні в кінці XVIII–XIX ст. у науковій спадщині І. О. Гуржія // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. —

Черкаси: НАН України. Ін-т історії України; Черкаський національний університеті ім. Б. Хмельницького, 2007. — С. 31–36.

Гоцуляк В. І. О. Гуржій — дослідник соціально-економічної історії України другої половини XVIII–XIX ст. // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. — Черкаси: НАН України. Ін-т історії України; Черкаський національний університеті ім. Б. Хмельницького, 2007. — С. 37–40.

Гранчак І., Данилюк Д. Проблеми історії Закарпаття в науковій спадщині Ф. П. Шевченка // Історіографічні дослідження в Україні: Наук. зб. / Відп. ред. Ю. А. Пінчук. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1999. — Вип. 7: Пам'яті історика України, чл.-кор. НАН України Ф. П. Шевченка. — С. 74–86.

Гриценко П. Ю. Уфимський період в історії інститутів гуманітарного профілю НАН України // Вісник НАН України. — 2011. — № 12. — С. 87–93.

Гуржій О. І. В. Г. Сарбей та І. О. Гуржій: маловідомі факти взаємин // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2008. — Вип. 15: [Матеріали Других Сарбейських читань, 30 січня 2008 р.]. — С. 12–15.

Гуржій О. І., Донік О. М. «Український історичний журнал»: півстоліття в науці // УІЖ. — 2007. — № 6. — С. 6–18.

Гуржій О. І., Капітан Л. І. «Український історичний журнал»: з історії виникнення та діяльності // УІЖ. — 2001. — № 6. — С. 21–34.

Гуржій О., Юсов С. Наукова діяльність К. Стецюк в Інституті історії України (до століття з дня народження історика та 70-річчя Інституту) // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2007. — Вип. 17. — С. 233–248.

Гуслистий К. Г. З приводу листа Н. В. Комаренко [Комаренко Н. В. До питання про генезис Інституту історії АН УРСР // УІЖ. — 1972. — № 5. — С. 154–156] // УІЖ. — 1972. — № 8. — С. 159.

Деляуров К. А. Про роботу Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні над складанням хроніки (Повідомлення на науковій конференції по історії Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР. Березень 1946 р.) // Вісті АН УРСР. 1946. — № 4. — С. 24–28.

Денисенко Г. Подвижницька діяльність академіка НАН України П. Т. Тронька на ниві охорони і збереження національної історико-культурної спадщини // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2010. — Вип. 36: На пошану академіка НАН України, Героя України П. Т. Тронька. — С. 32–48.

Дмитрієнко М. Берегиня козацької слави [Про О. М. Апанович] // Народна армія — 2000, 29 лют. — № 38 (1975). — С. 2.

Дмитрієнко М. Ф. 80-річчя від дня народження О. М. Апанович // УІЖ. — 1999. — № 5. — С. 71–86.

Дмитрієнко М. Жіночий портрет в історичному інтер'єрі [О. Апанович] // Історія українського середньовіччя: Козацька доба: Зб. наук. пр.: (На пошану історика, лауреата Державної премії ім. Тараса Шевченка Олени Михайлівни Апанович): У 2 ч. — К.: НАН України. Ін-т історії України; Науково-дослідна фундація ім. О. Ольжича, 1995. — Ч. 1. — С. 5–28.

Дмитрієнко М. Ф. Іван Олександрович Гуржій: вихователь молодих науковців, доброзичливий порадник, визначний вчений // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. — Черкаси: НАН України. Ін-т історії України; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2006. — С. 21–34.

Дмитрієнко М. Портрет історика очима його колег. Curriculum vitae [Я. Дзири] // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. пр. на пошану відомого вченого, історика-українознавця, академіка Української Могілянсько-Мазепинської Академії наук (м. Оттава, Канада) Я. І. Дзири: У 2 ч. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2002. — Число 8/9, ч. 1. — С. 7–36.

Дмитрієнко М. Штрихи до портрета історика-сучасника (На пошану Олені Апанович — видатній сучасниці, єдиній жінці-історички, лауреату Державної премії України ім. Т. Шевченка. До 50-річчя наукової діяльності) // Українське слово. — 1994, 8 верес. — № 36. — С. 12–13.

Дмитрієнко М., Ясь О. Оцінка наукового доробку Ф. П. Шевченка в українській історіографії еміграції та діаспори // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: (Матеріали Четвертих Всеукраїнських історичних читань). — Київ–Черкаси: НАН України. Ін-т історії України; Черкаський державний педагогічний інститут, 1994. — С. 10–15.

Ефіменко Г. Г. Роль «Українського історичного журналу» у висвітленні «білих плям» історії України (1988–1991 рр.) // УІЖ. — 2007. — № 6. — С. 93–118.

Заболотна І. Іван Крип'якевич // Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. Ю. А. Пінчук. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2005. — Вип. 15: Визначні постаті української історіографії XIX–XX ст. — Вип. 15. — С. 486–558.

Завалко Н. В. Академічна історична наука за часів керування Інститутом історії України АН УРСР О. К. Касименком // Вісник Черкаського університету: Сер. Історичні науки. — 2011. — Вип. 212. — С. 21–29.

Зайцев В., Олійник Л. «Біографія» рідного краю. Успішно завершити роботу над історією міст і сіл Дніпропетровщини // Зоря (Дн.). — 1965, 15 груд. — № 246. — С. 4.

Заремба С. З. Грані діяльності [В. Г. Сарбей] // Сарбейівські читання: Тези виступів Всеукраїнського круглого столу / Гол. ред. О. П. Реєнт; відп. за випуск В. А. Галатенко. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. — С. 27–32.

Іваненко О. Історик-міжнародник Микола Миколайович Варварцев // Міжнародні зв'язки України: Наук. пошуки і знахідки. Міжвідомч. зб. наук. пр. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2009. — Вип. 18. — С. 5–14.

Ісаєвич Я. Д. Іван Крип'якевич – історик і організатор наукового життя // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 2001. — Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. — С. 7–15.

Іофанов Д. М. Обговорення тематичних планів інститутів суспільних наук // Вісті АН УРСР. — 1938. — № 1. — С. 36–40.

Казьмирчук Г., Латиш Ю. Співпраця Інституту історії України НАН України та Київського національного університету імені Тараса Шевченка в галузі декабристознавства // Україна крізь віки: Зб. наук. пр. на пошану академіка НАН України професора В. Смоля. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2010. — С. 893–903.

Капітал Л. І. З історії «Українського історичного журналу» // УІЖ. — 1998. — № 1. — С. 55–61.

Капітан Л. І. Литовсько-польська доба на «Українського історичного журналу» (1985–2000 рр.) // УІЖ. — 2000. — № 3. — С. 53–60.

Касименко О. К. Завдання розвитку історичної науки на Україні // Комуніст України. — 1958. — № 8. — С. 23–34.

Кисельова В. Нова бібліографічна база історичних досліджень та внесок Інституту історії України у розвиток сучасної історичної бібліографії // Історіографічні дослідження в Україні / Голова ред. кол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2012. — Вип. 22: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» (20–21 жовтня 2011 р., м. Київ). — С. 519–528.

Коваль М. В. Флагман вітчизняної історіографії // УІЖ. — 1997. — № 4. — С. 3–10.

Коваль М. В., Рубльов О. С. Інститут історії України НАН України: перше двадцятиріччя (1936–1956 рр.) // УІЖ. — 1996. — № 6. — С. 50–68.

Колесник І. І. В. Г. Сарбей: портрет історика в інтер'єрі XIX ст. // Сарбейські читання: Тези виступів Всеукраїнського круглого столу / Гол. ред. О. П. Реєнт; відп. за випуск В. А. Галатенко. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. — С. 14–18.

Колесник І. І. Федір Шевченко: інтелектуальна генеалогія українського радянського історика // УІЖ. — 2005. — № 1. — С. 178–192.

Комаренко Н. В. До питання про генезис Інституту історії АН УРСР // УІЖ. — 1972. — № 5. — С. 154–156.

Комаренко Н. В. О ежегоднике «Историографические исследования в Украинской ССР» (1968–1973) // История и историки: Историографический ежегодник. 1980. — М.: Наука, 1984. — С. 16–32.

Кондратенко О. До біографії та наукової діяльності члена-кореспондента Серафима Юшкова // Історіографічні дослідження в Україні / Голова ред. кол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2012. — Вип. 22: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» (20–21 жовтня 2011 р., м. Київ). — С. 713–731.

Коржелецька С. Внесок М. Н. Петровського в історичну науку (узагальнений огляд праць) // Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. О. П. Реєнт — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1998. — Вип. 8: На пошану Заслуженого діяча науки і техніки України, Лауреата премії імені М. І. Костомарова, д. і. н. Ю. А. Пінчука у зв'язку з його 60-річчям. — С. 94–98.

Коріненко П. С. «Історія міст і сіл Української РСР» — вагомий вклад у вивчення діяльності місцевих партійних організацій в роки громадянської війни // УІЖ. — 1976. — № 8. — С. 53–59.

Корчемна І. Архівна спадщина Ф. П. Шевченка в фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського у світлі сучасної історичної науки // Рукописна та книжкова спадщина України. — К.: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 2005. — Вип. 10. — С. 412–417.

Корчемна І. Нові надходження Інституту рукопису НБУВ: особовий архівний фонд члена-кореспондента НАН України Ф. П. Шевченка // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. — К.: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 2004. — Вип. 13. — С. 351–356.

Корчемна І. Особовий фонд Федора Шевченка в Інституті рукопису Національної бібліотеки України // Відкритий архів: Щорічник матеріалів та досліджень з історії модерної укр. культури. — К.: Критика, 2004. — Т. І. — С. 638–641.

Кудінов Ю. Чи була «Велика ідея гетьмана І. Мазепи» Олени Апанович тотожною у працях недіаспорних дослідників США (1859–2004)? // Історіографічні дослідження в Україні. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2011. — Вип. 21. — С. 258–277.

Лещенко Л., Черніков І. Всесвітньо відомий вітчизняний учений: історик-міжнародник, організатор науки і дипломат. До 80-ліття від дня народження академіка НАН України Арнольда Миколайовича Шлепакова (1930–1996) // Міжнародні зв'язки України: Наук. пошуки і знахідки: Міжвідомчий зб. наук. пр. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2010. — Вип. 19. — С. 27–32.

Лисенко О. В. В. Г. Сарбей — послідовник і пропагандист творчої спадщини М. Аркаса // Сарбейські читання: Тези виступів Всеукраїнського круглого столу / Гол. ред. О. П. Реєнт; відп. за випуск В. А. Галатенко. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. — С. 33–34.

Логінова І. Іван Олександрович Гуржій як історіограф // Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. О. П. Реєнт — К.: НАН України. Ін-т історії Украї-

ни, 1998. — Вип. 8. На пошану Заслуженого діяча науки і техніки України, Лауреата премії імені М. І. Костомарова, д. і. н. Ю. А. Пінчука у зв'язку з його 60-річчям. — С. 89–93.

Лось Ф. Є. З приводу листа Н. В. Комаренко [*Комаренко Н. В.* До питання про генезис Інституту історії АН УРСР // УІЖ. — 1972. — № 5. — С. 154–156] // УІЖ. — 1972. — № 8. — С. 158.

Лось Ф. Розвиток радянської історичної науки на Україні // Рад. освіта (К.). — 1960, 9 квіт. — № 29. — С. 2–3.

Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР: від створення до ліквідації // Історіографічні дослідження в Україні / Голова ред. кол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2012. — Вип. 22: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» (20–21 жовтня 2011 р., м. Київ). — С. 85–114.

Луцький О. Радянська академічна наука в західних областях України 1940–1951 рр.: від відділів до інститутів // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика: Зб. ст.: У 2-х ч. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2009. — Вип. 15, ч. 2: На пошану д-ра іст. наук, проф. чл.-кор. НАН України В. М. Даниленка з нагоди 60-річчя від дня народження та 35-річчя наукової праці. — С. 11–25.

Маньковська Р. Внесок академіка НАН України П. Т. Тронька в теорію і практику музейної справи України // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2010. — Вип. 36: На пошану академіка НАН України, Героя України П. Т. Тронька. — С. 49–61.

Маньковська Р. Музей у дослідженнях вчених Інституту історії України НАН України // Історіографічні дослідження в Україні / Голова ред. кол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2012. — Вип. 22: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» (20–21 жовтня 2011 р., м. Київ). — С. 499–518.

Маньковська Р. В., Склярєнко Є. Т. Ювілей акад. НАН України П. Т. Тронька // УІЖ. — 2005. — № 5. — С. 227–229.

Мартинів А. До 60-річчя доктора історичних наук, професора С. В. Віднянського // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки: Міжвідомч. зб. наук. пр. / В. о. відп. ред. А. Ю. Мартинів. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2011. — Вип. 20: Міжвід. зб. наук. пр. на пошану доктора історичних наук, професора Віднянського Степана Васильовича. — С. 9–12.

Мартинів А. Ю. До 60-річчя д-ра іст. наук, проф. С. В. Віднянського // УІЖ. — 2011. — № 2. — С. 235–237.

Марьянов М. С орденом Ленина на груди [про життєвий шлях директора Інституту історії України АН УРСР С. М. Белоусова] // Сов. Украина (К). — 1940, 21 января. — № 17. — С. 3.

Маслюк-Какку Г. Невтомний вчений і громадський діяч [Н. О. Терентьева] // Елліністичні студії: Зб. спогадів та наук. пр. пам'яті Наталії Олексіївни Терентьевої. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2010. — С. 16–17.

Масненко В. В. Проблема колоніального статусу українських земель у складі Російської імперії з погляду І. О. Гуржія // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. — Черкаси: НАН України. Ін-т історії України; Черкаський національний університеті ім. Б. Хмельницького, 2006. — С. 58–61.

Мезько О. [Оглоблин О. П.] Українська історична наука на советській Україні між двома світовими війнами // Визвольний шлях. — 1951. — № 4/5. — С. 36–41; № 6. — С. 27–33; № 7. — С. 17–22; № 8. — С. 9–12.

Мельниченко В. М. І. О. Гуржій — дослідник аграрної історії України // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. — Черкаси: НАН України. Ін-т історії України; Черкаський національний університеті ім. Б. Хмельницького, 2006. — С. 62–66.

Михайлов В. Концепція збройних сил України XVII — першої XVIII ст. у працях Олени Апанович // Український історичний збірник 2008. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2008. — Вип. 11. — С. 326–336.

Молчанов В. Проблема добробуту населення України в другій половині XIX — на початку XX ст. в наукових творах учених Інституту історії України // Історіографічні дослідження в Україні / Голова ред. кол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2012. — Вип. 22: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» (20–21 жовтня 2011 р., м. Київ). — С. 329–350.

Молчанов В. Б. Творча постать та наукова спадщина І. О. Гуржія (з нагоди 90-річчя від дня народження) // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. — Черкаси: НАН України. Ін-т історії України; Черкаський національний університеті ім. Б. Хмельницького, 2006. — С. 49–57.

Морозов А. Г. Віталій Григорович Сарбей — вчений і педагог // Сарбейівські читання: Тези виступів Всеукраїнського круглого столу / Гол. ред. О. П. Реєнт; відп. за випуск В. А. Галатенко. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. — С. 19–21.

Музичко О. Співпраця одеських істориків та співробітників Інституту історії АН УРСР наприкінці 1940-х — 1980-х роках // Історіографічні дослідження в Україні / Голова ред. кол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2012. — Вип. 22: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та

перетворень. 75 років інституціонального буття» (20–21 жовтня 2011 р., м. Київ). — С. 135–150.

Новіков В. Видатний організатор і вихователь (До ювілею Ю. Ю. Кондуфора) // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2-х т. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Т. 2. — С. 346–348.

Олашин М. Вчений європейського рівня [С. В. Віднянський] // Міжнародні зв'язки України: Наук. пошуки і знахідки: Міжвідомч. зб. наук. пр. / В. о. відп. ред. А. Ю. Мартинов. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2011. — Вип. 20: Міжвід. зб. наук. пр. на пошану доктора історичних наук, професора Віднянського Степана Васильовича. — С. 13–16.

Олашин М. В. Ф. П. Шевченко як дослідник історії Закарпаття // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: (Зб. ст.). — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2001. — Вип. 17. — С. 105–110.

Орлик В. Проблеми фіскальної політики Російської імперії в науковій спадщині Івана Олександровича Гуржія // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. — Черкаси: НАН України. Ін-т історії України; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького; Федеральное государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Поволжская академия государственной службы им. П. А. Столыпина», 2009. — С. 25–28.

Панченко Л. Л., Волошин І. В. Біографічні дані та родовід І. О. Гуржія за матеріалами Державного архіву Черкаської області // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. — Черкаси: НАН України. Ін-т історії України; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2006. — С. 73–75.

Пичета В. И. История Украины в советской историографии // 25 лет исторической науки в СССР / Под ред. В. П. Волгина, Е. В. Тарле, А. М. Панкратовой. — М. —Л.: Изд-во АН СССР, 1942. — С. 164–178.

Пінчук Ю. Україна в концепції кирило-мефодіївця Миколи Костомарова. З додатком рецензії Ф. П. Шевченка // Історіографічні дослідження в Україні: Наук. зб. / Відп. ред. Ю. А. Пінчук. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1999. — Вип. 7: Пам'яті історика України, чл.-кор. НАН України Ф. П. Шевченка. — С. 203–220.

Полонська-Василенко Н. Наукова вартість сучасної підсоветської історіографії України // Визвольний шлях. — 1972. — № 4. — С. 451–462.

Полтава Л. Товариство охорони пам'яток існує — пам'ятки гинуть // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1967, 7 лип. — № 124. — С. 2.

Присяжнюк Ю. П. Історико-селянські селянські студії Івана Франка в наукових поглядах Івана Гуржія // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. — Чер-

каси: НАН України. Ін-т історії України; Черкаський національний університеті ім. Б. Хмельницького, 2006. — С. 67–72.

Пінчук Ю. А. На шляху до свободи творчості: 3 нагоди 75-річчя від дня народження В. Г. Сарбея // Сарбеївські читання: Тези виступів Всеукраїнського круглого столу / Гол. ред. О. П. Реєнт; відп. за випуск В. А. Галатенко. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. — С. 25–27.

Пріцак О. Некролог із постскриптумом (Історичні джерела та їх використання. — К., 1964–72. — Т. 1–7) // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1977. — 14, 17–21 трав. — № 110. — С. 2; № 112. — С. 2; № 113. — С. 2; № 114. — С. 2; № 115. — С. 2; № 116. — С. 2, 4.

Прокопчук В. Вшанування пам'яті Ф. П. Шевченка на його батьківщині в м. Дунаївці // Історіографічні дослідження в Україні: Наук. зб. / Відп. ред. Ю. А. Пінчук. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1999. — Вип. 7: Пам'яті історика України, чл.-кор. НАН України Ф. П. Шевченка. — С. 91–99.

Реєнт О. П. Актуальні дослідницькі проблеми в історіографічній спадщині Віталія Григоровича Сарбея // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2008. — Вип. 15: [Матеріали Других Сарбеївських читань, 30 січня 2008 р.]. — С. 8–11.

Реєнт О. П. Патріарх українського краєзнавства [П. Т. Тронько] // УІЖ. — 2000. — № 3. — С. 111–119.

Реєнт О. Пам'яті Наталії Олексіївни Терентьевої (1947–2009) // Елліністичні студії: Зб. спогадів та наук. пр. пам'яті Наталії Олексіївни Терентьевої. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2010. — С. 4–12.

Реєнт О. Слова про академіка НАН України П. Т. Тронька (до 95-річчя від дня народження) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2010. — Вип. 36: На пошану академіка НАН України, Героя України П. Т. Тронька. — С. 15–31.

Реєнт О. Юрій Пінчук та його наукова діяльність (до 60-річчя від дня народження) // Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. О. П. Реєнт — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1998. — Вип. 8: На пошану Заслуженого діяча науки і техніки України, Лауреата премії імені М. І. Костомарова, д. і. н. Ю. А. Пінчука у зв'язку з його 60-річчям. — С. 11–21.

Рубльов О. С. Інститут історії України НАН України // Енциклопедія історії України. — К.: Наук. думка, 2005. — Т. 3. — С. 490–494.

Рубльов О. С. Маловідомі сторінки біографії українського історика [М. І. Марченко] // УІЖ. — 1996. — № 1. — С. 106–118.

Рубльов О. С. «Український історичний журнал»: історія офіційна й залаштункова (1957–1988) // УІЖ. — 2007. — № 6. — С. 18–55.

Рубльов О. С., Юркова О. В. Інститут історії України НАН України: віхи історії (1936–2006 рр.) // УІЖ. — 2006. — № 6. — С. 4–35.

С. Б. [Белоусов С.] Очистити науковий фронт від буржуазно-націоналістичного охвістя // Партійний організатор. — 1937. — № 12. — С. 11–13.

Савчук В. Питання історичного краєзнавства в науковій спадщині Ф. П. Шевченка // Історіографічні дослідження в Україні: Наук. зб. / Відп. ред. Ю. А. Пінчук. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 1999. — Вип. 7: Пам'яті історика України, чл.-кор. НАН України Ф. П. Шевченка. — С. 86–90.

Сакада Л. Д. Два журнали українських істориків: «Український історичний журнал» та «Український історик» // УІЖ. — 1997. — № 4. — С. 58–68.

Самохвалов В. Памяти ученого [Н. О. Терентьева] // Елліністичні студії: Зб. спогадів та наук. пр. пам'яті Наталії Олексіївни Терентьевої. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2010. — С. 18–20.

Санцевич А. В. Вивчення історії слов'янських країн народної демократії в Інституті історії АН УРСР // Наукові записки Інституту історії АН УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1956. — Т. 7. — С. 301–310.

Сарбей В. Г., Швидько Г. К. Видатний радянський історик (Життєвий і творчий шлях М. Н. Петровського) // Феодалізм: економіка, класова боротьба, культура: зб. наук. пр. — К.: Наук. думка, 1986. — С. 3–15.

Скаба А. Д. Висвітлення ролі народних мас в «Історії міст і сіл УРСР» // УІЖ. — 1972. — № 9. — С. 34–40.

Скаба А. Д. Про створення багатотомної історії Української РСР // УІЖ. — 1970. — № 3. — С. 21–26.

Склярєнко Є. М. Ним по праву може пишатися історична наука України [В. Г. Сарбей] // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2008. — Вип. 15: [Матеріали Других Сарбейівських читань, 30 січня 2008 р.]. — С. 16–19.

Слабєєв І. С. Науково-методичне керівництво підготовкою «Історії міст і сіл Української РСР» // УІЖ. — 1972. — № 11. — С. 33–37.

Слуцький О. Вчений-історик і громадський діяч [С. М. Белоусов] // Вечірній Київ. — 1957, 6 берез. — № 55. — С. 3.

Смолій В. А. Віктор Даниленко: вчений і педагог. Слово про ювіляра // Україна XX ст.: Культура, ідеологія, політика: Зб. ст.: У 2-х ч. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2009. — Вип. 15, ч. 1: На пошану д-ра іст. наук, проф. чл.-кор. НАН України В. М. Даниленка з нагоди 60-річчя від дня народження та 35-річчя наукової праці. — С. 3–12.

Смолій В. А. Вчений в контексті епохи [І. О. Гуржій] // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. — Черкаси: НАН України. Ін-т історії України; Черкаський національний університеті ім. Б. Хмельницького, 2006. — С. 5–13.

Смолій В. Досвід вченого і талант організатора: наукова та громадська діяльність академіка НАН України П. Т. Тронька // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2010. — Вип. 36: На пошану академіка НАН України, Героя України П. Т. Тронька. — С. 5–15.

Смолій В. Скарбниця історії України // Урядовий кур'єр. — 1996, 27 лип. — № 139/140. — С. 11.

Смолій В. Слово про вченого та людину [Р. Я. Пиріг] // Студії з історії Української революції 1917–1921 років: Зб. наук. пр. на пошану д-ра іст. наук, проф. Руслана Яковича Пирого з нагоди 70-річчя з дня народження та 40-річчя науково-педагогічної діяльності. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2011. — С. 5–9.

Смолій В. Слово про П. М. Калениченка // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В. А. Смолій; відп. редактор Ю. А. Пінчук. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. — Вип. 13: Україна — Польща: історія і сучасність: Зб. наук. пр. і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923–1983), ч. 2. — С. 3–9.

Смолій В. А., Удод О. А., Ясь О. В. Історія інститутська, історія українська (ювілейні роздуми з академічної проблематики) // УІЖ. — 2012. — № 1. — С. 4–28.

Смолій В. А., Удод О. А., Ясь О. В. Історія інститутська, історія українська (ювілейні роздуми з академічної проблематики) // Історіографічні дослідження в Україні / Голова ред. кол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2012. — Вип. 22: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» (20–21 жовтня 2011 р., м. Київ). — С. 5–42.

Стариков Г. Зачистка ідеологічної території напередодні заснування Інституту історії АН УРСР. Д. І. Багалій і більшовицька репресивна машина в останні роки життя // Історіографічні дослідження в Україні / Голова ред. кол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2012. — Вип. 22: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» (20–21 жовтня 2011 р., м. Київ). — С. 665–680.

Старовойт С. Доля Інституту історії України через призму загальної історії АН УРСР у 1941–1945 рр.: трансформація структури, зміна науково-дослідних пріоритетів, кадри // Історіографічні дослідження в Україні / Голова ред. кол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2012. — Вип. 22: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» (20–21 жовтня 2011 р., м. Київ). — С. 69–84.

Стецюк К. І. Український радянський історик М. Н. Петровський (До 90-річчя з дня народження) // УІЖ. — 1984. — № 11. — С. 145–150.

Тельвак В. Грушевськiana на сторінках «Українського історичного журналу» (1991–2010) // Історіографічні дослідження в Україні / Голова ред. кол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2012. — Вип. 22: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» (20–21 жовтня 2011 р., м. Київ). — С. 483–498.

Тронько П. Слово про учня (Пам'яті Юрія Зіновійовича Данилюка) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: 36 ст. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2008. — Вип. 35. — С. 4–7.

Удод О. А. Професор В. Г. Сарбей (1928–1999): українська історична наука 1990-х рр. на шляхах методологічної перебудови // Сарбеївські читання: Тези виступів Всеукраїнського круглого столу / Гол. ред. О. П. Реєнт; відп. за випуск В. А. Галатенко. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. — С. 22–24.

Удод О. А. Слово про історика або неювілейні думки про нашу історію і істориків: Кость Григорович Гуслистий (1902–1973) // Борисфен. — 1992 — № 10. — С. 6–11.

Черніков І. Доброзичливість і принциповість [І. М. Мельникова] // Міжнародні зв'язки України: Наук. пошуки і знахідки: Міжвід. зб. наук. пр. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2008. — Вип. 17. — С. 28–29.

Черніков І. Піввіку наукової праці в Інституті історії України (слово про Рема Георгійовича Симоненка) // Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. Ю. А. Пінчук. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2002. — Вип. 11. На пошану вченого-історика, доктора історичних наук, професора Р. Г. Симоненка. — С. 3–10.

Шамара С. О. Маловідома рецензія Миколи Михайловича Ткаченка на першу монографію Івана Олександровича Гуржія // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. — Черкаси: НАН України. Ін-т історії України; Черкаський національний університеті ім. Б. Хмельницького, 2006. — С. 76–81.

Шевченко А. Ю. Український радянський історик М. Н. Петровський в оцінці В. Г. Сарбея // Сарбеївські читання: Тези виступів Всеукраїнського круглого столу / Гол. ред. О. П. Реєнт; відп. за випуск В. А. Галатенко. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. — С. 42–46.

Шерман І. «Український історичний журнал» у 1968–1970 рр. // Історіографічні дослідження в Українській РСР / Відп. ред. І. О. Гуржій, А. В. Санцевич. — К.: Наук. думка, 1972. — Вип. 5. — С. 126–133.

Юркова О. Юрій Кондуфор: біографічно-історіографічний нарис // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. пр., присвячений пам'яті акад.

НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2-х т. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Т. 1. — С. 5–18.

Юсова Н. М. Наукова діяльність Костя Гуслистого в останні роки роботи в Інституті історії АН УРСР (1949–1952 рр.) // Український історичний збірник. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. — Вип. 5. — С. 437–447.

Юсова Н. М. Участь Костя Гуслистого в розробці концепції «давньоруської народності» // Український історичний збірник. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. — Вип. 6. — С. 403–411.

Юсова Н. Н. Н. Петровский и генезис концепции древнерусской народности // Вестник Челябинского государственного университета. Сер. 1: История. — 2005. — № 2. — С. 63–70.

Я. З. П. [Пеленський Я.] Гонорари і тиражі // Сучасна Україна (Мюнхен). — 1959, 22 березня. — № 6. — С. 9.

Ярко Н. Працелюбність і сумлінність — два крила її успіху: До ювілею відомого історика-болгариста Вікторії Павленко // Міжнародні зв'язки України: Наук. пошуки і знахідки. Міжвідомч. зб. наук. пр. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2009. — Вип. 18. — С. 15–20.

Ясь О. Олена Компан — дослідниця ранньомодерного українського міста // Українки в історії. Нові сторінки / Відп. ред. В. Борисенко. — К.: Либідь, 2010. — С. 80–86.

Ясь О. Ідеал науковості українського історика радянської доби, чи кілька спостережень над текстами Ф. Шевченка другої половини 1940-х — початку 1970-х років // Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2013. — Вип. 7. — С. 204–224.

Ясь О. Історичні погляди Олександра Оглоблина: радянська доба (1919–1941) // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2008. — Вип. 18. — С. 214–252.

Ясь О. В. Вступна стаття до розвідки О. С. Компан «Кипень у “казані історії”» (до 100-річчя від дня народження автора статті – Олени Станіславівни Компан) // УІЖ. — 2016. — № 2. — С. 198–206.

Ясь О. В. Історичні погляди Олени Компан (До 90-річчя від дня народження) // УІЖ. — 2006. — № 4. — С. 140–156.

Ясь О. «Історія – точна наука...». Інтелектуальні пошуки Олени Компан // День. — 2010, 2/3 квітня. — № 58/59. — С. 11.

Ясь О. В. Монографія «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» у науковій спадщині Ф. Шевченка // УІЖ. — 2014. — № 3. — С. 168–200.

Ясь О. Незвичайні виміри творчості Федора Шевченка, або тяжкий хрест українського й радянського Історика // *Шевченко Ф. Історичні студії: Збірка вибраних праць і матеріалів (До 100-річчя від дня народження) / Редколегія: В. Смолій (голова); упоряд. і ком. С. Батуріна, С. Блащук, І. Корчемна, О. Ясь.* — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2014. — С. 9–36.

Ясь О. Постать і науковий доробок Ф. П. Шевченка: погляд з того боку «залізної завіси» // *УІЖ.* — 2004. — № 4. — С. 117–125.

Pelenski J. Soviet Ukrainian Historiography after World War II // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. — 1964. — Bd.12, h. 3. — P. 375–418.

Wynar L. The Present State of Ukrainian Historiography in Soviet Ukraine: A Brief Overview // Nationalities Papers. — 1979. — Vol. 7, no. 1. — P. 1–23.

Рецензії, огляди та бібліографічні нотатки

Барабой А. Рец. на кн.: Нариси з історії України. — К., 1940. — Вип. 4: Петровський М. Н. Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654). — 268 с. // *Історик-марксист.* — 1940. — № 7. — С. 137–140.

Березовчук М. Д., Ганжа І. Х. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1979. — Т. 8, кн. 1. — 391 с. // *УІЖ.* — 1980. — № 3. — С. 144–146.

Берлінський Д., Вовк В., Михайлов О. Цінна наукова праця з історії українського народу [До видання 1 тому «Історії Української РСР»] // *Київська правда.* — 1954, 25 квіт. — № 86. — С. 2–3.

Буцько М. О., Замлинський В. О. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1977. — Т. 7. — 536 с. // *УІЖ.* — 1978. — № 5. — С. 141–144.

В. П. С. [Стахів В.] Директивна книга. Рец. на кн.: Компанієць І. І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ століття (1900–1919 рр.). — Київ: В-во АН УРСР, 1960. — 372 с. // *Сучасність.* — 1961. — № 3. — С. 117–118.

Верховень Б. Г., Коваленко Д. А., Найда С. Ф. О втором томе «Истории Украинской ССР». Рец. на кн.: Історія Української РСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1957. — 780 с. // *История СССР.* — 1959. — № 1. — С. 188–198.

Вірник Д. Шляхами здійснення ленінського плану побудови соціалізму. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1977. — Т. 6. — 544 с. // *Економіка Радянської України.* — 1978. — № 5. — С. 87–88.

Вольский С. А., Ковбасюк С. М., Першина З. В., Раковский М. Е. Трибуна украинских историков (Обзор «Українського історичного журналу», 1957–1961 гг.) // *История СССР.* — 1962. — № 1. — С. 166–174.

Голобуцький В., Марченко М. Наукова праця по історії Української РСР [До видання 1 тому «Історії Української РСР»] // Радянська Житомирщина. — 1954, 7 берез. — № 49. — С. 3–4.

Гончаренко Н., Решодько П. Октябрь на Украине [до публікації п'ятого тому «Історії Української РСР»] // Правда Украины. — 1978, 11 янв. — № 9. — С. 2.

Горшков В. П., Федорина М. І. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1977. — Т. 6. — 544 с. // УІЖ. — 1978. — № 1. — С. 135–137.

Греков Б. Рец. на кн.: Петровский Н. Н. Воссоединение украинского народа в едином Украинском советском государстве. — М., 1944. — 88 с. // Исторический журнал. — 1944. — № 12. — С. 74–75.

Григорович К. [Гуслистый К. Г.] Подлинная история Украины и украинской культуры // Славяне. — 1943. — № 3. — С. 37–38.

Гуржій І. Нові книги з історії України // Вісті з України (К.). — 1966. — № 6: (лют.). — С. 5.

Дацюк Б. Ценный труд по истории украинского народа [До видання 1 тому «Історії Української РСР»] // Правда Украины. — 1954, 16 марта. — № 64. — С. 2–3.

Дядиченко В. Історія України. Рец. на кн.: Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненко, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с. // Кіровоградська правда. — 1941, 24 січ. — № 19. — С. 3.

Дядиченко В. Нова книга по історії України. Рец. на кн.: Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненко, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с. // Комсомольський пропагандист. — 1941. — № 2. — С. 59–62.

Жебокрицький В., Коваль М. Історія української держави. Рец. на кн.: Касименко О. К. Історія України. Популярний нарис / Відп. ред. І. О. Гуржій. — К.: Вид-во АН УРСР, 1960. — 400 с. // Вісті з України. — 1961. — № 32: (квіт.). — С. 1.

Завадська О. Я. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1979. — Т. 8, кн. 2. — 699 с. // УІЖ. — 1980. — № 3. — С. 146–149.

Захарченко О. Знати історію своєї Батьківщини. Рец. на вид.: Історія України в документах і матеріалах. — К., 1939. — Т. 1: Київська Русь і феодальні князівства XII–XIII століть / Упор. М. Н. Петровський. — 293 с. // Вісті (К.). — 1939, 27 черв. — № 145. — С. 4.

Зимин А. А., Мочалов В. Д., Новосельский А. А. Ценный труд по истории Украинской ССР. Рец. на кн.: История Украинской ССР. — Т. 1 // Вопросы истории. — 1954. — № 6. — С. 128–132.

Іванов О. Рец. на кн.: Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненка, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с. // Молодий більшовик. — 1941. — № 4. — С. 127.

Кізченко А. Ф., Котов В. М., Серищев Я. М. Інституту історії АН УРСР 50 років. Рец. на кн.: Санцевич А. В., Комаренко Н. В. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. 1936–1986 гг. / Под ред. Ю. Ю. Кондуфора. — К.: Наук. думка, 1986. — 207 с. // УІЖ. — 1987. — № 1. — С. 136–137.

Короливский С. М. Пособие большой ценности. К выходу краткого курса истории Украины // Красное знамя (Харьков). — 1941, 11 марта. — № 58. — С. 2.

Кравець М. М., Мельник Л. Г. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1979. — Т. 2. — 615 с. // УІЖ. — 1979. — № 7. — С. 139–141.

Кучер О. О., Мигаль Б. К. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1978. — Т. 4. — 632 с. // УІЖ. — 1979. — № 5. — С. 140–142.

Л. Б. [Білас Л.] Як пишеться історія 1957 року (Зауваги до книжки В. А. Голобуцького «Запорожское казачество». Київ, 1957. стор. 461) // Українська літературна газета (Мюнхен). — 1958. — № 4: (квіт.). — С. 1, 3.

Л. В. [Винар Л.-Р.] Рец. на ст.: Шевченко Ф. П. Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну (Укр. іст. журн. — 1966. — № 11. — С. 13–30) // Укр. історик. — 1967. — № 1/2. — С. 124.

Лавріненко Юр. Історія без історії (Історія України, т. 1. Київ, Академія наук УРСР, 1953, 783 с.; Історія української літератури, т. 1, Київ, Академія наук УРСР, 1954) // Українська літературна газета (Мюнхен). — 1955. — № 1: (лип.). — С. 4.

Лавров П. Інтересний і потрібний збірник. Рец.: на вид.: Історія України в документах і матеріалах. — К., 1941. Т. 3: Визвольна боротьба українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1569–1654 роки) / Упор. М. Н. Петровський, В. К. Путілов. — 291 с. // Комуніст (К.). — 1941, 3 черв. — № 128. — С. 3.

Лавров П. «Нариси з історії України». Рец. на кн.: Нариси з історії України / Відп. ред. С. М. Белоусов. — К., 1941. — Вип. 3: Гуслистий К. Г. Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій половині XVI і в першій половині XVII століття: 60-ті роки XVI — 30-ті роки XVII століття. — 188 с. // Комуніст (К.). — 1941, 6 квіт. — № 81. — С. 3.

Маркіна В. А. Рец. на кн.: Історія Української РСР. — К.: Наук. думка, 1967. — Т. 1. — 808 с. // УІЖ. — 1968. — № 1. — С. 145–146.

Мельник Л. Г., Катренко А. М. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1978. — Т. 3. — 608 с. // УІЖ. — 1978. — № 12. — С. 126–129.

Миرونенко Н. Рец. на вид.: Червона гвардія на Україні. 1917–1918: Документи / Упоряд. І. Премислер. — К.: Вид-во АН УРСР, 1939. — XII, 231 с. // Историк-марксист. — 1939. — Кн. 5/6. — С.255–258.

Михайлов О., Крип'якевич І., Ковбасюк С., Спицький В. «Історія Української РСР» [До видання 1 тому] // Радянська Україна. — 1954, 7 берез. — № 56. — С. 3–4.

Нагорна Л. П., Чеканюк А. Т. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1977. — Т. 5. — 591 с. // УІЖ. — 1978. — № 2. — С. 139–141.

Нікольніков Г. Наукові записки Інституту історії України [Т. 3. За ред. О. К. Касименка] // Радянська Україна. — 1951, 5 січ. — № 4. — С. 2.

Оглоблін О. Героїчна епопея з історії українського народу. Рец. на кн.: Нариси з історії України. — К., 1940. — Вип. 4: Петровський М. Н. Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654) // Вісті (К.). — 1940, 5 лют. — № 29. — С. 4.

Парасунько О. А., Путро О. І. Рец. на кн.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — К.: Наук. думка, 1979. — Т. 1, кн. 2. — 343 с. // УІЖ. — 1980. — № 9. — С. 151–152.

Пеленський Ярослав З. Вступ до спотвореної історії. («Український історичний журнал», ч. 1, 2, 3. 1957, Київ, видавництво АН УРСР, стр. 167, 162, 159) // Сучасна Україна (Мюнхен). — 1959, 8 березня. — № 5(210). — С. 4.

Петровський М. Н. Книга про героїчне минуле українського народу. Рец. на кн.: Нариси з історії України / Відп. ред. С. М. Белоусов. — К., 1941. — Вип. 3: Гуслистий К. Г. Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій половині XVI і в першій половині XVII століття: 60-ті роки XVI — 30-ті роки XVII століття. — 188 с. // Більшовик України. — 1941. — № 4. — С. 94–95.

Петровський Н. Н. Книга о героическом прошлом украинского народа. Рец. на кн.: Нариси з історії України / Відп. ред. С. М. Белоусов. — К., 1941. — Вип. 3: Гуслистий К. Г. Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій половині XVI і в першій половині XVII століття: 60-ті роки XVI — 30-ті роки XVII століття. — 188 с. // Сов. Украина. — 1941, 6 апр. — № 81. — С. 3.

Пичета В. «История Украины». Рец. на кн.: Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненка, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с. // Известия. — 1941, 11 марта. — № 58. — С. 3.

Пичета В. Рец. на кн.: Нариси з історії України. — К., 1939. — Вип. 2: Гуслистий К. Г. Україна під литовським пануванням і захоплення її Польщею (з XIV по 1569 р.). — 197 с. // Историк-марксист. — 1940. — № 2. — С. 150–153.

Пичета В., Круть В. Рец. на кн.: Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненка, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с. // Историк-марксист. — 1941. — № 6. — С. 103–110.

Полухін Л. Величезне досягнення української радянської історіографії. Рец. на кн.: Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненка, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с. // Більшовик Полтавщини. — 1941, 29 січ. — № 23. — С. 2.

Слуцький О. Книга про визвольну боротьбу українського народу. Рец. на кн.: Нариси з історії України / Відп. ред. С. М. Белоусов. — К., 1941. — Вип. 3: Гуслистий К. Г. Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій половині XVI і в першій половині XVII століття: 60-ті роки XVI — 30-ті роки XVII століття. — 188 с. // Вісті (К.). — 1941, 1 квіт. — № 76. — С. 4.

Слуцький О. Короткий курс історії України. Рец. на кн.: Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненка, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с. // Безбожник (К.). — 1941, 11 січ. — № 2. — С. 3.

Спицький В. Є. Рец. на кн.: Історія Української РСР. — К.: Наук. думка, 1967. — Т. 2. — 860 с. // УДЖ. — 1968. — № 1. — С. 146–147.

Стрельський В. І. Шостий том «Історії Української РСР» // Архіви України. — 1978. — № 1. — С. 70–71.

Супруненко М., Марченко М. Рец. на вид.: Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. Видавництво АН УРСР. — 1937. — № 1–3. // Вісті АН УРСР. — 1938. — № 2/3. — С. 94–96.

Тихомиров М., Яцунський В., Черменський Е., Дмитриев С. Научный труд по истории Украины [До видання 1 тому «Історії Української РСР»] // Правда. — 1954, 18 апр. — № 108. — С. 2–3.

Юшков С. Нова книга по історії України. Рец. на кн.: Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненка, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с. // Комуніст (К.). — 1940, 26 груд. — № 299. — С. 3.

Юшков С. Нова книга по історії України. Рец. на кн.: Історія України. Короткий курс / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненка, Ф. О. Ястребова. — К., 1940. — 411 с. // Більшовицька зброя (Суми). — 1941, 7 січ. — № 5. — С. 3–4.

Юшков С. Рец. на кн.: Нарис історії України / За ред. К. Гуслистого, Л. Славина, Ф. Ястребова. — Уфа, 1942. — 211 с. // Исторический журнал. — 1943. — № 7. — С. 89–90.

Юшков С. Рец. на кн.: Нариси з історії України. — К., 1937. — Вип. 1: Київська Русь і феодальні князівства XII–XVII століть. — 206 с. // Историк-марксист. — 1939. — № 1. — С. 171–173.

Ястребов Ф. Документы освободительной борьбы. Рец.: на вид.: Історія України в документах і матеріалах. — К., 1941. Т. 3: Визвольна боротьба українського

народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1569–1654 роки) / Упор. М. Н. Петровський, В. К. Путілов. — 291 с. // Сов. Украина (К.). — 1941, 5 июня. — № 130. — С. 3.

Хроніка та інформація

Бевзо О. «Український історичний журнал» // Зоря Полтавщини. — 1964 29 листоп. — № 285. — С. 3.

Белоусов С. В інституті історії України // Вісті (К.). — 1938, 11 жовт. — № 235. — С. 3.

Белоусов С. Над чим працює Інститут історії України // Вісті (К.). — 1939, 10 квіт. — № 82. — С. 3.

Білоусов С. М. Створимо героїчну історію міст і сіл України [про видання двотомного зб. «Визначні місця України до 25-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції»] // Більшовицька зброя (Суми). — 1941, 25 квітня. — № 97. — С. 2; Червоне Полісся (Житомир). — 1941, 26 квіт. — № 98. — С. 2.

Белоусов С., Гуслистий К., Оглоблін О., Петровський М., Супруненко М. Ястребов Ф. Короткий курс історії України (До виходу з друку) // Комуніст. — 1940, 19 грудня. — № 293. — С. 2.

Білас Л. Дванадцятий міжнародний конгрес істориків (29.8. — 5.9.1965, Відень) // Сучасність. — 1965. — № 12. — С. 70–81.

В Інституті історії України // Вісті АН УРСР. — 1938. — № 1. — С. 79.

В. Г. Інститут історії АН УРСР до ленінського ювілею // УІЖ. — 1970. — № 4. — С. 155–156.

Вісті з України (За советською пресою): «Помилки і перекручування в працях Академії наук УРСР» // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1953, 28 квіт. — № 96. — С. 3.

Волков С. И. XII сессия Совета по координации научной деятельности академий наук союзных республик // Вопросы истории. — 1953. — № 5. — С. 130–132.

80-річчя члена-кореспондента НАН України А. Г. Шевелева // Вісник НАН України. — 2008. — № 11. — С. 69–70.

Всенародное торжество: Беседа с директором института истории Академии наук УССР, орденоносцем С. Н. Белоусовым // Сов. Украина. — 1939, 23 июня. — № 142. — С. 3.

Гамрецький Ю. М. Обговорення в Інституті історії АН УРСР праць, які вийшли до 40-річчя Великого жовтня // УІЖ. — 1958. — № 5. — С. 228–233.

Гуржій І. О., Щербина Й. Т. Наукова сесія Інституту історії України Академії наук Української РСР у Львові (квітень 1950 р.) // Вісник АН УРСР. — 1950. — № 7. — С. 70–78.

До 75-річчя від дня народження д-ра іст. наук П. М. Калениченка (1923–1983) // УІЖ. — 1998. — № 5. — С.154–156.

До Всесоюзної наукової конференції «Про досвід написання історії міст і сіл, фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів СРСР»: Інтерв'ю з заступником голови оргкомітету по проведенню Всесоюзної конференції, директором Інституту історії АН УРСР академіком АН УРСР А. Д. Скабою // УІЖ. — 1972. — № 5. — С. 58–61.

Домбровський О. Відповідь директорові Інституту історії АН УРСР — Ю. Ю. Кондуфорові // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1982, 17 квіт. — № 72. — С. 2, 4.

Дядиченко В. Лютнева сесія суспільних наук Академії наук УРСР // Безбожник (К.). — 1941, 1 берез. — № 9. — С. 1.

Дядиченко В. У відділі історії феодалізму // Наукові записки Інституту історії України АН УРСР. — 1952. — Т. 4. — С. 262–263.

Євсєєнко І. В. Вшанування члена-кореспондента НАН України І. М. Мельникової з нагоди її ювілею. [м. Київ, 1998 р.] // УІЖ. — 1999. — № 1. — С.155–158.

Загорський П. У відділі історії радянського періоду // Наукові записки Інституту історії України АН УРСР. — К., 1952. — Т. 4. — С. 259–260.

Інтерв'ю головного редактора «Українського історичного журналу» академіка В. А. Смолія // УІЖ. — 1995. — № 5. — С. 3–7.

Інтерв'ю з директором Інституту історії АН УРСР, членом-кореспондентом АН УРСР Ю. Ю. Кондуфором про створення «Атласу історії Української РСР» // УІЖ. — 1981. — № 12. — С. 22–26.

Історія Києва [про створення комісії з вивчення історії Києва в Інституті історії України АН УРСР] // Радянська Волинь (Луцьк). — 1941, 17 трав. — № 114. — С. 4.

Історія служить сучасності [про підсумки XII Міжнародного конгресу істориків у Відні; розмова з учасником конгресу, директором Інституту історії АН УРСР К. К. Дубиною] // Робітнича газета. — 1965, 1 жовт. — № 230. — С. 3.

«Історія України в документах і матеріалах» [про видання Інституту історії України АН УРСР. — К., 1941. — Т. 3.] // Червоне Полісся (Житомир). — 1941, 5 черв. — № 130. — С. 3.

И. П. Защита диссертаций: Н. Д. Полонская-Василенко // Историк-марксист. — 1940. — № 12. — С. 135–136.

Касименко О. Нові праці з історії [до 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції] // Вечірній Київ. — 1957, 26 січ. — № 22. — С. 4.

Клебанівська Н. М. Зарубіжні зв'язки Інституту історії АН УРСР // УІЖ. — 1965. — № 2. — С. 153–155.

Клебанівська Н. М. Зарубіжні зв'язки Інституту історії АН УРСР у 1965 р. // УІЖ. — 1966. — № 3. — С. 152–154.

Клебанівська Н. М. Зарубіжні зв'язки Інституту історії АН УРСР у 1966 р. // УІЖ. — 1967. — № 4. — С. 149–151.

Коваль В. С. Обговорення в Інституті історії АН УРСР програми курсу «Історія Української РСР» для історичних факультетів педвузів республіки // УІЖ. — 1959. — № 3. — С. 158–160.

Конференція з питань складання хроніки Вітчизняної війни на Україні (2–3 березня 1946 р.) // Вісті АН УРСР. — 1946. — № 4. — С. 80–81.

Кравченко Г. П. Зарубіжні зв'язки Інституту історії АН УРСР в 1958 р. // УІЖ. — 1959. — № 1. — С. 159–160.

Кравченко Г. П. Зарубіжні зв'язки Інституту історії АН УРСР в 1959 р. // УІЖ. — 1960. — № 3. — С. 167.

Куличенко М. И. Рец. на кн.: История Украинской ССР. Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине (1917–1920). — К.: Наук. думка, 1977. — Т. 5. — 591 с. // История СССР. — 1979. — № 6. — С. 173–176.

[Л. Л.] *Лещенко Л. О.* Праці Інституту історії АН УРСР за 1960–1961 рр. // УІЖ. — 1961. — № 6. — С. 164–165.

Лещенко Л. О. Науково-дослідна робота Інституту історії АН УРСР у 1963 р. // УІЖ. — 1964. — № 1. — С. 147–148.

Лещенко Л. О. Науково-дослідна робота Інституту історії АН УРСР у 1964 р. // УІЖ. — 1965. — № 2. — С. 147–149.

Лещенко Л. О. Обговорення макета VII тома «Всемирной истории» [в Інституті історії АН УРСР] // УІЖ. — 1958. — № 5. — С. 234–236.

Лещенко Л. А. Вопросы истории на сессии по развитию общественных наук в Украинской ССР (27–31 мая 1958 г.) // История СССР. — 1958. — № 5. — С. 224–245.

Лещенко Л. А. У историков Украины // История СССР. — 1962. — № 3. — С. 215–217.

Лещенко М. У відділі історії капіталізму // Наукові записки Інституту історії України АН УРСР. — К., 1952. — Т. 4. — С. 250–252.

Лисяк-Рудницький І. Довкола міжнародного історичного конгресу у Відні // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: У 2 т. / Відп. ред. Ф. Сисин; упоряд. Я. Грицак. — К.: Основи, 1994. — Т. 2. — С. 419–435.

Лола О. П. Інститут історії Академії наук Української РСР [до 40-річчя Великого Жовтня] // УІЖ. — 1957. — № 1. — С. 161–162.

Лола О. П. Інститут історії АН УРСР (До 40-річчя утворення КП України) // УІЖ. — 1958. — № 3. — С. 164.

Лола О. П. Інститут історії АН УРСР // УІЖ. — 1958. — № 3. — С. 164.

Лола О. П. Інститут історії АН УРСР // УІЖ. — 1960. — № 2. — С. 183–184.

Лола О. П. Підсумки науково-дослідної роботи Інституту історії АН УРСР за 1958 р. // УІЖ. — 1959. — № 2. — С. 153–155.

Лола О. П. Робота вченої ради Інституту історії АН УРСР у 1957–1959 рр. // УІЖ. — 1959. — № 6. — С. 158–160.

Лось Ф. Работа Института истории Украины АН УССР за годы Отечественной войны // Вопросы истории. — 1945. — № 1. — С. 152–154.

Лугова О. І. Наукова сесія в Ужгороді // УІЖ. — 1965. — № 10. — С. 155.

Ляшенко Л. Г. Зарубіжні зв'язки Інституту історії АН УРСР у 1962 р. // УІЖ. — 1963. — № 3. — С. 153–154.

Ляшенко Л. Г. Зарубіжні зв'язки Інституту історії АН УРСР у 1963 р. // УІЖ. — 1964. — № 2. — С. 152–153.

Молодчиков О. В., Сидоренко В. П. Інститут історії АН УРСР [Відзначення 325-річчя возз'єднання України з Росією] // УІЖ. — 1979. — № 3. — С. 120–121.

Москвич Л. Г. Наукова сесія до 20-річчя визволення Києва // УІЖ. — 1964. — № 1. — С. 149.

Научная сессия Института истории Украины АН УССР, посвященная Полтавской битве (5 июля 1949 г.) // Вопросы истории. — 1949. — № 9. — С. 143.

Нові праці по історії України [про опубліковані студії Інституту історії України АН УРСР] // Червоне Полісся (Житомир). — 1940, 22 трав. — № 116. — С. 1.

Облудна «охорона» // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1967, 10 січ. — № 4. — С. 2.

Олійник Л., Ушаткін Л. Партія і історія народна [про підготовку тому «Дніпропетровська область» з 26-ти томної «Історії міст і сіл УРСР»] // Зоря (Дніпропетровськ). — 1966, 5 берез. — № 45. — С. 2.

Перша конференція молодих науковців НТШ [про доповіді В. Маркуся, Я. Пеленського та ін. учених про українську радянську історіографію] // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1959, 2 черв. — № 104. — С. 3.

Петровський М. Н. Інститут Історії України Академії Наук УРСР (спеціально для «Українського слова» й «Українського життя») // Укр. слово (Вінніпер). — 1945, 11 лип. — № 28. — С. 6.

[Петровський М. Н.] «Нариси з історії України». Вип. III. Гуслистий К. Г. Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій поло-

вини XVI і в першій половині XVII століття: 60-ті роки XVI — 30-ті роки XVII століття. — 187 с. // Більшовик України. — 1941. — № 4. — С. 95.

Петровський М. Н. Наша робота за час війни (Інститут історії і археології Української Академії Наук у дні Вітчизняної війни) // Київська правда. — 1943, 26 листоп. — № 13. — С. 4.

Петровский Н. Научная сессия Института истории Украины Академии наук Украины, посвященная истории Западной Украины // Историк-марксист. — 1940. — № 2. — С. 169–171.

Пилипчук І. В. Кілька неточностей в «Історії Української РСР». — [К., 1967. — Т. 1. — 808 с.] // УІЖ. — 1968. — № 11. — С. 159.

Про створення «Українського історичного журналу». У Президії Академії наук УРСР // Вісник АН УРСР. — 1957. — № 10. — С. 67–68.

Рудницький В. Вивести Інститути відділу суспільних наук в лави передових // Вісті АН УРСР. — 1939. — № 1/2. — С. 87–94.

Сарбей В. Г. Зустріч-нарада співробітників Інституту історії АН УРСР з істориками м. Харкова (11–12 грудня 1957 р.) // УІЖ. — 1957. — № 3. — С. 155–156.

Сидорор А. Л. Співдружність істориків [про зв'язки науковців Інституту історії АН УРСР і Інституту історії АН СРСР] // Наука і життя. — 1954. — № 5. — С. 28.

70-річчя академіка АН України Ю. Ю. Кондуфора // Вісник Академії наук України. — 1992. — № 1. — С. 154–156.

Склярєнко Є. М. Виїзна сесія Інституту історії АН УРСР у Ворошиловграді [присвячена 40-річчю Великого жовтня, 17–18 жовтня 1957 р.] // УІЖ. — 1957. — № 2. — С. 135.

Слабєєв І. С. У головній редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» // УІЖ. — 1968. — № 2. — С. 156.

Стахів В. «...з переходом на іншу роботу» // Сучасність. — 1968. — № 5. — С. 121–125.

Супруненко Н. Інститут історії України в 1938 році // Вісті АН УРСР. — 1939. — № 1/2. — С. 95–98.

У Києві переведено погром української інтелігенції // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1975, 1 лют. — № 22. — С. 1.

Українську ССР на Віденському Конгресі репрезентує тільки один історик, українську еміграцію — шість істориків // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1977. — 1965, 9 верес. — № 166. — С. 1.

Хміль І. В. Інститут історії АН УРСР // УІЖ. — 1972. — № 12. — С. 133–135.

Хміль І. В. Ювілейне засідання Вченої ради Інституту історії АН УРСР (присвячене 50-річчю утворення СРСР) // УІЖ. — 1973. — № 1. — С. 150–151.

Хроніка поточних подій 15 жовтня 1972. № 27 // Свобода (Джерсі-Сіті). — 1972, 19 груд. — № 233. — С. 3.

Шевчук Г. Научно-исследовательская работа Института истории Украины Академии наук Украинской ССР за 1950 год // Вопросы истории. — 1951. — № 2. — С. 156–158.

Шекера І. М. Обговорення перспективного плану розвитку історичної науки на Україні // УІЖ. — 1958. — № 4. — С. 162–164.

Шерстюк Ф. Институт истории и археологии Академии наук УССР // Исторический журнал. — 1942. — № 11. — С. 101–103.

Ясь О. В. Міжнародна наукова конференція «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» // УІЖ. — 2012. — № 1. — С. 217–219.

Іменний покажчик

- АБРАМОВ А. 42, 44, 45, 46
АВТОРХАНОВ Абдурахман Геназович 297
АЛПАТОВ Михайло Антонович 462
АНДРУСЯК Микола Григорович 129, 130, 131, 459
АНІСІМОВ Юрій Олександрович 309, 408, 446
АНТИПОВИЧ Кость Єрофійович 38
АНТОНОВИЧ Володимир Боніфатійович 37, 176, 195, 199, 223
АПАНОВИЧ Олена Михайлівна 187, 188, 227, 246, 255, 261, 262, 263, 284, 286, 287, 292, 296,
297, 299, 300, 317, 376, 402, 467, 468, 469, 474
АРТЕМЕНКО Іван Іванович 329, 330, 471
АФІНОГЕНОВ Петро Степанович 44
- БАБІЙ Тетяна Петрівна 444
БАБІЙ Ульян Іванович 448
БАГАЛІЙ Дмитро Іванович 19, 21, 25, 75, 183, 249, 287, 344, 346, 358, 360, 376
БАЖАН Микола Платонович 292
БАЗИЛЕВИЧ Костянтин Васильович 205
БАЛКОВИЙ Петро Миколайович 262, 263, 370, 410
БАРАБОЙ Абрам Зиновійович 99, 266, 271, 378, 464
БАРАНОВИЧ Олексій Іванович 38
БАРАНОВСЬКА Наталія Петрівна 434
БАРГ Михайло Абрамович 291
БАТКІН Леонід Михайлович 291
БАХРУШИН Сергій Володимирович 104, 205, 458
БЕВЗО Олександр Арефійович 182, 245, 362, 380
БЕЛІНСЬКИЙ Євген Федорович 262, 374, 410
БЕЛОУСОВ (Білоусов) Сергій Миколайович 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 78, 83, 84,
85, 86, 90, 91, 92, 96, 103, 104, 105, 109, 110, 111, 113, 114, 117, 120, 153, 181, 185, 189,
245, 267, 342, 353, 355, 360, 370, 457, 458, 459, 463
БЕЛЯКЕВИЧ Іван Іванович 140
БИСТРЕНКО Петро Пантелеймонович 118, 132, 148, 245, 246, 378
БІЛАС Лев-Ростислав Ростиславович 238, 256, 257
БІЛЕЦЬКИЙ Олександр Іванович 191, 192
БІЛЕЦЬКИЙ Степан Теодорович 86, 88, 140, 141
БІЛИК Порфирій Антонович 75, 78, 105, 117, 118, 119, 132, 344, 354, 459
БІЛОДІД Іван Костянтинівич 258, 321
БІЛОКІНЬ Сергій Іванович 474
БЛАЩУК Світлана Миколаївна 12
БЛІФЕЛЬД Давид Ісакович 122, 131, 139, 459

- БОГДАНОВ Олег Тимофійович 436
БОГОЛЮБОВ Олексій Миколайович 264, 266, 414
БОГУН Іван 157, 158, 161
БОГУСЕВИЧ Володимир Андрійович 223
БОЄВ Юрій Олексійович 247, 262, 384
БОЖЕНКО Василь Назарович 157
БОЙКО Іван Давидович 150, 165, 170, 181, 183, 223, 226, 228, 244, 245, 249, 258, 277, 279, 285, 288, 358, 376, 462, 466
БОЙКО Олена Дмитрівна 310, 432
БОНДАРЕНКО Іван Никифорович 404
БОПЛАН Гійом Левассер де 167
БОРИСЕНКО Володимир Йосипович 426
БОРОВИЙ Саул Якович 192
БОРЯК Геннадій Володимирович 12, 316
БРАГІНЕЦЬ Андрій Степанович 140
БРАЙЧЕВСЬКИЙ Михайло Юліанович 255, 260, 261, 271, 273, 286, 298, 378, 464, 467, 474
БРЕГА Галина Степанівна 334, 436, 471
БРЕЖНЄВ Леонід Ілліч 260, 467
БУДНИЦЬКИЙ Анатолій Іванович 450
БУЗАЛО Віктор Йосипович 310, 436
БУЛАХОВСЬКА Юлія Леонідівна 122
БУЛАХОВСЬКИЙ Леонід Арсенійович 121
БУТИЧ Іван Лукич 271, 285, 464
БУХАЛО Сергій Максимович 136
- ВАРВАРЦЕВ Микола Миколайович 309, 416, 444
ВАСИЛЕНКО Микола Прокопович 129
ВВЕДЕНСЬКИЙ Андрій Олександрович 145, 188, 233, 271, 464
ВЕЛИЧЕНКО Степан 285
ВЕРНАДСЬКИЙ Володимир Іванович 201, 299
ВЕРСТЮК Владислав Федорович 316
ВЕРШИГОРА Петро Петрович 221, 222
ВЕТУХОВ Михайло Олексійович 15
ВИВРОТ Тереса Мар'янівна 448
ВИГОВСЬКИЙ Іван Остапович 81
ВИГОВСЬКИЙ Ігор Іванович 440
ВІДНЯНСЬКИЙ Степан Васильович 310, 316, 442, 474
ВІТРУК Людмила Дмитрівна 309, 398, 432
ВОБЛИЙ Костянтин Григорович 113, 159, 161, 459, 460
ВОВК Олег Леонтійович 444
ВОЗНЯК Михайло Степанович 129
ВОЙНА Олексій Дорофійович 188, 189
ВОЙТИНСЬКИЙ Наум Мойсейович 42, 43, 44, 49, 52, 64
ВОЙТОВИЧ Олександра Степанівна 182, 362
ВОЛКОВИНСЬКИЙ Валерій Миколайович 316
ВОЛОДИМИР Мономах 205
ВОЛОДИМИР Святославич 205

- ВОЛОШИНОВ Леонід Іванович 386
 ВОЛОЩЕНКО Аза Кирилівна 309, 335, 406, 426
 ВРАДІЙ Валерій Олександрович 440
- ГАЄВСЬКИЙ Андрій Миколайович 264, 396
 ГАЙДАЙ Зоя Михайлівна 120
 ГАЛЕНКО Олександр Іванович 316
 ГАЛУШКО 257
 ГАМРЕЦЬКИЙ Юрій Маркович 262, 268, 309, 314, 330, 368, 400, 430
 ГАНЖА Іван Хомич 261, 372, 468
 ГАПОЧКА Павло Микитович 201, 204, 205
 ГАПУСЕНКО Іван Максимович 309, 402, 430
 ГЕРАСИМЧУК (Гарасимчук) Василь Іванович 86, 88, 89, 110
 ГЕРМАЙЗЕ Осип Юрійович 16, 31
 ГЕРЦЕН Олександр Іванович 183, 249, 312, 360, 376
 ГЕССЕН Володимир Юлійович 458
 ПЛЯРОВ Сергій Олексійович 113, 459
 ГЛУГОВСЬКИЙ Анатолій Миколайович 450
 ГОГОЛЬ Микола Васильович 261
 ГОЛІЙЧУК Федір Якович 86, 88, 110, 140, 149
 ГОЛОБУЦЬКИЙ Володимир Олексійович 183, 185, 188, 226, 228, 245, 249, 258, 279, 285,
 310, 329, 360, 376, 424, 464, 471, 475
 ГОПНЕР Серафима Іллівна 274
 ГОРБАТЮК Володимир Тимофійович 140
 ГОРБИК В'ячеслав Олександрович 309, 315, 396, 438
 ГОРОДЕЦЬКИЙ Ебергард Петрович 450
 ГОРЬКИЙ Максим 76, 78, 247, 302, 362, 368, 372, 374, 378, 380, 384, 398, 402, 428, 442, 448
 ГОРЯКІНА Вікторія Сергіївна 246, 386
 ГРАБЯНКА Григорій Іванович 293
 ГРЕБЕНКІН Костянтин Федорович 42, 43, 44, 64, 70, 244, 457, 464
 ГРЕКОВ Борис Дмитрович 205
 ГРИЦЕНКО Аделіна Павлівна 246, 262, 309, 368, 410, 430
 ГРУШЕВСЬКА Катерина Михайлівна 14
 ГРУШЕВСЬКИЙ Михайло Сергійович 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 25, 29, 31, 37, 86, 89, 123,
 149, 150, 151, 154, 172, 173, 176, 195, 199, 203, 229, 235, 287, 288, 326, 327, 461, 465, 466
 ГУДЗЕНКО Пантелеймон Петрович 188, 189, 262, 263, 266, 268, 279, 310, 329, 370, 396, 434,
 463, 471, 475
 ГУЛЕВИЧ Віктор Наумович 309, 406, 438
 ГУРА Віктор Костянтинович 310, 440
 ГУРЕВИЧ Арон Якович 291
 ГУРЕВИЧ З. Н. 27, 30, 31
 ГУРЖІЙ Іван Олександрович 189, 223, 249, 253, 262, 268, 269, 271, 279, 282, 285, 286, 334,
 368, 396, 464, 465, 475
 ГУРЖІЙ Олександр Іванович 310, 316, 335, 426, 475
 ГУРИСТРИМБА Василь Васильович 42, 43, 48, 49, 50, 51, 52, 60, 63, 69, 70, 244, 457, 465
 ГУСЛИСТИЙ Костянтин Григорович 42, 43, 49, 51, 52, 53, 56, 57, 60, 63, 69, 70, 78, 79, 80,
 91, 92, 93, 97, 99, 100, 102, 105, 110, 111, 120, 122, 126, 127, 128, 132, 133, 134, 135, 136,

137, 152, 156, 158, 159, 163, 166, 169, 170, 171, 178, 181, 183, 188, 192, 193, 203, 223, 228,
271, 282, 286, 287, 344, 352, 354, 360, 457, 458, 459, 460, 462, 464, 475
ГУТЯНСЬКИЙ Степан Корнійович 262, 380, 398

ДАНИЛЕНКО Віктор Михайлович 316
ДАНИЛО Романович Галицький 156, 158, 169
ДЕБОРІН Абрам Мойсейович 61
ДЕМИДЕНКО Лариса Антонівна 414
ДЕРЖАВІН Микола Севастьянович 157
ДЗБАНОВСЬКИЙ Євген Олександрович 131
ДЗЕНІС Освальд Петрович 43, 49, 52, 61, 62, 64, 69
ДЗИРА Ярослав Іванович 255, 261, 264, 269, 285, 289, 293, 296, 299, 300, 310, 404, 467, 468,
469, 475
ДЗЮБА Олена Миколаївна 316, 426
ДІДЕНКО Григорій Дем'янович 266, 370
ДМИТРИЄНКО Марія Федорівна 269, 404, 475
ДМИТРОВ Леонід Дмитрович 131, 139
ДОБРОВ Геннадій Михайлович 266
ДОВБУШ Олекса Васильович 157
ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКИЙ Митрофан Вікторович 37
ДОМБРОВСЬКИЙ Олександр Михайлович 88
ДРАГОМАНОВ Михайло Петрович 169, 170, 223, 256, 287
ДУБИНА Кузьма Кіндратович 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 266, 281, 286, 287, 465, 476
ДУБРОВСЬКИЙ Василь Васильович 27, 32, 127, 128, 168, 222
ДЯДИЧЕНКО Вадим Архипович 56, 63, 70, 78, 79, 83, 84, 108, 122, 123, 128, 131, 133, 136,
139, 158, 159, 172, 181, 185, 189, 203, 214, 223, 226, 228, 245, 255, 262, 271, 286, 298, 346,
358, 376, 402, 457, 458, 459, 460, 463, 464
ДЯТЛЕНКО Микола Дмитрович 264, 406

ЕНГЕЛЬС Фрідріх 30, 81, 125, 171, 215, 289, 290

ЄВСЄЄВ Іван Федорович 262, 266, 268, 382, 412
ЄВТУХ Володимир Борисович 444
ЄВТУШЕНКО Анатолій Пилипович 264, 398
ЄГОРОВ Олександр Юрійович 310, 440
ЄНЕВИЧ Федір Федорович 142, 143, 216, 217
ЄРМОЛЕНКО Олександр Федорович 223
ЄФИМЕНКО Олександра Яківна 287
ЄФРЕМОВ Сергій Олександрович 19, 31

ЖДАН Михайло-Богдан 272
ЖДАНОВ Андрій Олександрович 193
ЖЕБОКРИЦЬКИЙ Віктор Андрійович 360

ЗАБАРКО Борис Михайлович 438
ЗАБОЛОТНИЙ Володимир Гнатович 136
ЗАЇЗДНА Бела Львівна 182, 360

ЗАЙЦЕВ Володимир Миколайович 408
ЗАЛІЗНЯК Максим 157
ЗАМКОВИЙ Петро Володимирович 426
ЗАРЕМБА Сергій Захарович 298, 430
ЗАЯЦЬ Юліян Семенович 140
ЗЕНІНА Алла Миколаївна 334, 436, 471
ЗИБІНА Ганна Григорівна 408
ЗНАМЕНСЬКА Маргарита Василівна 412, 442
ЗОСИМОВИЧ Ірина Дмитрівна 448

ІВАНИЦЬКИЙ Михайло Наумович 246, 384
ІВАНОВ Леонід Михайлович 234, 356
ІВАНОВ О. 108
ІВАШИНА Олена Олександрівна 245, 246, 380
ІВАЩЕНКО Юрій Григорович 406
ІГНАТЧЕНКО Григорій Іванович 263, 414
ІГОР Святославич 156
ІКСАНОВ Мідхат Мансурович 444
ІЛКУ Федір Павлович 448
ІСАЄВИЧ Ярослав Дмитрович 271, 284, 464
ІЩЕНКО Микола Григорович 432

ЙОСИПЕНКО (Іосіпенко) 43

КАГАНОВИЧ Лазар Мойсейович 176, 179
КАЛЕНИЧЕНКО Павло Михайлович 242, 247, 258, 262, 309, 382, 414, 428
КАЛИНОВИЧ Михайло Якович 121, 459
КАЛИТА Володимир Данилович 245, 262, 380, 410
КАМЕНЄВА Віра Олександрівна 408
КАНТ Іммануїл 63
КАРМЕЛЮК Устим Якимович 157, 161
КАРПЕНКО Г. О. 27, 30, 31, 32
КАРПИНЕЦЬ Іван Іванович 86, 88, 89, 110, 140
КАРПОВ Іван Корнійович 309, 436
КАСИМЕНКО Олександр Карпович 179, 180, 181, 185, 186, 187, 188, 202, 203, 204, 205, 209,
210, 211, 212, 213, 214, 217, 223, 228, 229, 236, 243, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 253, 254,
268, 273, 275, 276, 277, 278, 308, 356, 368, 461, 462, 463, 465, 466, 470
КАСЬЯНОВ Георгій Володимирович 316
КИЗЯ Лука Єгорович 263, 264, 398
КИРИЛЮК Євген Прохорович 144, 145, 146, 158, 288, 466
КІЗЧЕНКО Валентина Іванівна 309, 335, 406, 428
КІЛЛЕРОГ Михайло 42, 52
КІРОВ Сергій Миронович 42, 193, 465
КЛИНЧЕНКО Тетяна Володимирівна 310, 444
КЛОКОВ Всеволод Іванович 188, 258, 262, 263, 266, 277, 309, 313, 315, 322, 382, 406, 436,
460, 468
КМЩИКЕВИЧ Степан Савинович 140

- КОВАЛЕВСЬКИЙ Борис Павлович 396
 КОВАЛЕНКО Леонід Антонович 165, 211, 358
 КОВАЛЬ Віктор Савович 247, 262, 322, 323, 330, 384, 406, 438, 463
 КОВАЛЬ Михайло Васильович 309, 400, 436, 468
 КОВАЛЬ Михайло Климентійович 262, 372, 402, 466
 КОВАЛЬОВ Володимир Володимирович 310, 444
 КОВАЛЬЧУК Лідія Вікторівна 263, 414
 КОЗАЧЕНКО Антін Іванович 148
 КОЗИРЕНКО Максим Карпович 374
 КОЗИЦЬКИЙ Пилип Омелянович 136
 КОЗУБОВСЬКИЙ Федір Андрійович 35
 КОКОШКО Степан Степанович 36
 КОЛЕСНИК Ірина Іванівна 12
 КОЛЕССА Філарет Михайлович 25, 129
 КОМАРЕНКО Наїна Василівна 26, 56, 57, 269, 301, 309, 334, 335, 404, 436, 471
 КОМАРЕНКО Тетяна Олександрівна 434
 КОМПАН Олена Станіславівна 228, 244, 246, 255, 261, 262, 266, 267, 272, 277, 284, 285, 286, 289, 290, 291, 292, 293, 296, 297, 298, 299, 307, 378, 402, 466, 467, 469, 476
 КОМПАНІЄЦЬ Іван Іванович 223, 262, 382, 404, 470
 КОНАШЕВИЧ-САГАЙДАЧНИЙ Петро Кононович 157, 158
 КОНДРАТЕНКО Людмила Вікторівна 438
 КОНДРАЦЬКИЙ Адольф Адольфович 263, 309, 410, 432
 КОНДУФОР Юрій Юрійович 259, 302, 307, 308, 314, 315, 316, 323, 327, 329, 332, 333, 424, 470, 471
 КОНСТАНТИНОВ Володимир Олександрович 446
 КОПИЛЕНКО Олександр Іванович 120
 КОРДУБА Мирон Михайлович 140, 141, 148, 149, 229
 КОРНІЙЧУК Олександр Євдокимович 152, 458
 КОРЧМАР Яків Ісакович 132
 КОСИГІН Олексій Миколайович 260, 467
 КОСТОМАРОВ Микола Іванович 169, 223, 287
 КОТЛЯР Микола Федорович 270, 309, 315, 335, 410, 444
 КОХАНОВА Людмила Леонтіївна 309, 414, 446
 КОЦЕВАЛОВ Андрій Степанович 85
 КОЧЕРГА Іван Антонович 136
 КРАВЧЕНКО Іван Іванович 35
 КРИВОНІС Максим 157
 КРИМСЬКИЙ Агатангел Юхимович 25, 86
 КРИП'ЯКЕВИЧ Іван Петрович 66, 86, 87, 88, 110, 116, 128, 140, 141, 148, 149, 152, 153, 154, 178, 181, 182, 183, 238, 239, 241, 271, 278, 279, 285, 332, 360, 458, 459, 461, 464, 476
 КРОМБАТ Ольга Миколаївна 182, 362
 КРУПНИЦЬКИЙ Борис Дмитрович 17, 22, 34, 57, 58, 100, 161, 175, 180, 227, 235
 КРУТЬ Василь Тарасович 107
 КРЮКОВ Вадим Тимофійович 428
 КТИТАРЕВ Сергій Олександрович 223, 247, 372
 КУДЛАЙ Олександр Степанович 246, 261, 370
 КУЗЬМИНСЬКА (Кузьмінська) Ольга Дмитрівна 430

- КУК Василь Степанович 263, 293, 298, 469
КУЛИК Іван Тихонович 368
КУЛИНИЧ (Кулінич) Іван Маркович 262, 309, 382, 412, 442
КУЛІШ Пантелеймон Олександрович 169, 223, 287
КУЛЬЧИЦЬКИЙ Станіслав Владиславович 12, 315, 424, 476
КУРГАН Неллі Павлівна 446
КУРНОСОВ Юрій Олексійович 262, 309, 315, 378, 408, 430
КУЧЕР Володимир Іванович 263, 309, 400, 438
- ЛАВРОВ Павло Арсентійович 97, 165, 181, 211, 356, 462
ЛАВРОВ Юрій Павлович 426
ЛАГОДОВСЬКА Олена Федорівна 122, 131, 459
ЛАДИВІР Іван Іванович 400
ЛАЗАНСЬКА Тамара Іванівна 428
ЛАЗАРЕВСЬКА Катерина Олександрівна 38
ЛАЗАРЕВСЬКИЙ Олександр Матвійович 287
ЛЕЙБНИЦ Готфрід Вільгельм 17
ЛЕНІН Володимир Ілліч 30, 40, 67, 81, 125, 195, 247, 264, 311, 370, 380, 398, 436, 466
ЛЕЩЕНКО Леонід Овдійович 245, 247, 262, 309, 386, 406, 438
ЛЕЩЕНКО Микола Никифорович 188, 217, 262, 268, 309, 329, 335, 372, 404, 436, 466, 471
ЛИВЕНЬ Валентина Андріївна 309, 408, 438
ЛИПИНСЬКИЙ В'ячеслав Казимирович 82, 97
ЛИСЕНКО Олександр Євгенович 476
ЛИСІН Борис Савелійович 129
ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ Іван Павлович 255, 256
ЛИТВІН Костянтин Захарович 153, 460
ЛИТВІНЕНКО-ВОЛЬГЕМУТ Марія Іванівна 120
ЛИХОЛАТ Андрій Васильович 264, 266, 309, 310, 315, 329, 400, 432, 471
ЛІСЕВИЧ Іван Тимофійович 309, 398, 442
ЛОЛА Олександр Петрович 262, 368, 408
ЛОМОНОСОВ Михайло Васильович 214, 442
ЛОСЬ Людмила Федорівна 430
ЛОСЬ Федір Євдокимович 53, 56, 57, 63, 70, 78, 79, 82, 84, 101, 105, 119, 122, 128, 131, 133, 136, 146, 147, 148, 159, 161, 163, 164, 165, 181, 183, 189, 194, 199, 200, 211, 223, 226, 245, 249, 262, 263, 265, 297, 302, 309, 310, 311, 329, 354, 356, 372, 404, 426, 457, 458, 459, 460, 463, 464, 466
ЛУГОВА Олена Іллівна 188, 244, 262, 246, 285, 298, 309, 374, 404, 430
ЛУКАНЕНКО (Лучаненко) Георгій Дмитрович 43, 49, 51, 52
ЛУКАНЬ Степан-Роман Дмитрович 87
ЛУКАШ Ольга Іванівна 310, 434
ЛЮТМАН Адам Францевич 88, 110
- МАЗЕПА Іван Степанович 201
МАЙДАН Іван Григорович 440
МАКАРЕНКО Олександр Андрійович 247, 310, 384, 434
МАКОВІЙЧУК Іван Михайлович 432
МАКСИМЕЙКО Микола Олексійович 85

- МАКСИМЧУК Кирило Васильович 76, 87, 105, 118, 132, 148, 342, 354, 458
МАЛАНЧУК Валентин Юхимович 296, 322
МАНЗІЙ Володимир Данилович 120
МАНУЇЛЬСЬКИЙ Дмитро Захарович 179, 181, 182, 183, 184, 358, 462
МАРАХОВ Григорій Іванович 382
МАРКІНА Валентина Олексіївна 283
МАРКОВА Олена Євгеніївна 333, 428
МАРКС Карл 30, 40, 81, 125, 171, 215, 289, 290
МАРОЧКО Василь Іванович 316
МАРТЬЯНОВ Костянтин Федорович 404
МАРЧЕНКО Михайло Іванович 61, 66, 74, 78, 80, 81, 83, 84, 93, 94, 95, 96, 104, 114, 115, 116,
126, 285, 342, 458, 459
МАСЛОВ Сергій Іванович 113, 136, 459
МАТВЄЄВА Леся Василівна 446
МАТІЙКО Микола Михайлович 309, 408, 446
МАЦЕЙКО Юрій Михайлович 440
МЕЗЕНЦЕВ Володимир Ігорович 317
МЕЖБЕРГ Наум Ісакович 43, 49, 52
МЕЛЬНИК Михайло Спиридонович 297, 469
МЕЛЬНИКОВ Леонід Георгійович 208, 212, 462
МЕЛЬНИКОВА Ірина Миколаївна 246, 262, 266, 309, 313, 315, 382, 410, 442
МЕЛЬНИЧУК Ольга Веніамінівна 310, 436
МЕНШИКОВ Леонід Васильович 442
МИГУЛ Іван-Мстислав 289
МИХАЙЛИНА Павло Васильович 450
МИШКО Дмитро Іванович 84, 118, 178, 245, 262, 263, 266, 267, 358, 376, 410, 462
МІНЦ Ісак Ізраїльович 200, 201, 205
МІРЗА-АВАК'ЯНЦ Наталя Юстівна 60, 457
МІТРЯЄВА Світлана Іванівна 310, 450
МІЩЕНКО Валерій Михайлович 310, 428
МОВЧАН Ольга Миколаївна 310, 434
МОЙСЄЄВ Олег Володимирович 263, 266, 398
МОЛОДЧИКОВ Олександр Володимирович 270, 309, 402, 428
МОРГАЄНКО Олександр Петрович 310, 434
МОСКВИЧ Лілія Григорівна 309, 404, 428
МОТУЗКО В. А. 215
- НАГАЙЧУК Віктор Іванович 440
НАЗАРЕНКО Іван Дмитрович 178, 211, 216, 462
НАЛИВАЙКО Дмитро Сергійович 467
НАЛИВАЙКО Северин 157
НАТИКАЧ Петро Іванович 426
НЕСУК Микола Дмитрович 310, 440
НЕЧАЙ Данило 160
НЕЧКІНА Милиця Василівна 224, 268
НЕДЄЛІН Олексій Іванович 386
НОВИКОВ Іван Архипович 386

НОВИЦЬКИЙ Олексій Петрович 25
НОЙБАУЕР Г. 256

ОВЧАРЕНКО Петро Дмитрович 434

ОГЛОБЛИН (Оглоблін) Олександр Петрович 21, 28, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 58, 60, 66, 74,
75, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 90, 91, 93, 97, 98, 100, 104, 105, 110, 111, 113, 114, 116, 118,
119, 126, 128, 129, 154, 163, 180, 228, 230, 233, 300, 342, 352, 457, 458, 459, 476

ОКОЛОТ Іван Полікарпович 140

ОЛЕКСАНДР Невський 172

ОЛІЙНИК Леонід Васильович 84, 118, 248, 408

ОНОПРІЄНКО Валентин Іванович 446

ОРВЕЛЛ Джордж 219

ПАВЕЛКО Валентина Устимівна 246, 262, 309, 384, 412, 442

ПАВЛЕНКО Вікторія Вікторівна 442

ПАКУЛЬ Микола Макарович 40

ПАЛІЙ Семен Пилипович 83, 157, 158

ПАЛЛАДІН Олександр Володимирович 25, 34, 185, 462

ПАНАШЕНКО Віра Василівна 424, 477

ПАНІБУДЬЛАСКА Володимир Федорович 410

ПАНКРАТОВА Ганна Михайлівна 205

ПАНЧ Петро Йосипович 120, 172

ПАНЧЕНКО Петро Пантелеймонович 315, 432

ПАРАСУНЬКО Онуфрій Арсенович 188, 223, 262, 266, 279, 372, 406

ПАРХОМЕНКО Олександр Якович 157

ПАРХОМЧУК Станіслав Максимович 247, 262, 266, 382, 412

ПАСЬКО Анатолій Васильович 310, 442

ПАТОРЖИНСЬКИЙ Іван Сергійович 120

ПАШКО Яків Юхимович 263, 309, 310, 398, 438

ПЕЛЕНСЬКИЙ Ярослав Богданович 157, 218, 236, 237, 239, 243, 244, 267

ПЕРВАК Ніна Пилипівна 246, 380

ПЕРЕТЦ Володимир Миколайович 25

ПЕРКОВСЬКИЙ Арнольд Леонідович 263, 270, 332, 404

ПЕРЧИК Роза Марківна 76, 78, 346

ПЕТЕРС Ігор Андріанович 247, 262, 266, 309, 382, 412, 442

ПЕТЛЮРА Симон Васильович 201

ПЕТРЕНКО Василь Сергійович 396

ПЕТРО I 92, 197

ПЕТРОВ Валентин Іванович 372

ПЕТРОВ Віктор Платонович 120, 121, 122, 123, 127, 156, 459

ПЕТРОВСЬКИЙ Микола Неонович 60, 69, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 91, 93, 94, 95, 96, 97,
98, 99, 100, 101, 105, 110, 111, 112, 114, 122, 125, 126, 127, 128, 131, 134, 135, 136, 137,
138, 139, 145, 146, 149, 151, 152, 153, 155, 156, 158, 159, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169,
171, 173, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 187, 192, 193, 229, 342, 352, 358, 457, 458, 459, 460,
461, 462, 477

ПИРИГ Руслан Якович 477

ПІВТОРАДНІ Василь Ілліч 292, 307

- ПНЧУК Юрій Анатолійович 335, 477
 ПЧЕТА Володимир Іванович 19, 61, 77, 81, 82, 93, 99, 100, 104, 107, 458
 ПЛАТОНОВ 120
 ПЛАЧИНДА Володимир Сергійович 310, 442
 ПЛЕХАНОВ Георгій Валентинович 31
 ПЛІСЕЦЬКИЙ (Плисецький) Марко Мойсейович 136
 ПЛОТНИКОВ Володимир Олександрович 129
 ПЛЮЩ Микола Романович 309, 398, 432
 ПОГОРЕЛЬЦЕВА (Веселова) Олександра Михайлівна 263, 309, 398, 434
 ПОГРЕБИНСЬКИЙ Б. Л. 118
 ПОКРОВСЬКИЙ Михайло Миколайович 58, 60, 142
 ПОКРОВСЬКИЙ С. М. 27, 30
 ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО Наталія Дмитрівна 64, 74, 75, 77, 78, 80, 82, 105, 113, 117, 118, 119, 129, 163, 344, 352, 459, 477
 ПОЛУХІН Леонід Костянтинович 84, 107, 109, 118, 372
 ПОЛЮК Сергій Павлович 310, 442
 ПОНОМАРЕНКО Лідія Антонівна 478
 ПОПИК Володимир Іванович 310, 428
 ПОПОВ Микола Миколайович 31, 40, 43, 49, 71
 ПОПОВ Павло Миколайович 206
 ПОРШНЄВ Борис Федорович 291
 ПОТЕХІН Олександр Володимирович 310, 440
 ПРЕМИСЛЕР Ілля Михайлович 43, 52, 53, 60, 63, 69, 81, 99, 100, 105, 112, 177, 194, 344, 354, 457
 ПРИЛИПКО Кирило Арсенійович 247, 380
 ПРИЦАК Омелян Йосипович 86, 89, 130, 272, 300, 327
 ПРОЦЮК Степан Юрій 300, 301
 ПРУНИЦЯ Степан Юрійович 448
- РАЗІН Степан Тимофійович 83
 РАХЛІС-ПІДГАЄЦЬКА Любов Яківна 244, 463
 РАХМАНІНОВ Юрій Олександрович 42
 РЕНДЮК Теофіл Георгійович 310, 450
 РЕЄНТ Олександр Петрович 316, 478
 РЕДІН (Редін) Микола Єгорович 27, 30, 31, 40
 РИБАКОВ Борис Олександрович 323
 РИЛЬСЬКИЙ Максим Тадейович 120, 136, 157, 188
 РИЧКА Володимир Михайлович 316
 РОЗЕНБЕРГ Альфред 129, 130, 460
 РОЗНЕР Іонас Германович 378
 РОЖКОВ Микола Олександрович 31
 РОМАНЕЦЬ Олекса Стратонович 450
 РОМАНОВИ 30, 31
 РОПСЬКА Олександра Дмитрівна 120
 РУБАЧ Михайло Абрамович 22, 23, 27, 56, 123, 132, 133, 134, 139, 152, 153, 164, 165, 171, 178, 181, 183, 189, 223, 245, 249, 262, 263, 271, 282, 289, 354, 360, 368, 400, 462, 463, 464, 466, 468
 РУДА Світлана Петрівна 448
 РУДЕНКО Ніна Миколаївна 438

- РУДНЄВ Валентин Васильович 245, 248, 370
РУМЯНЦЕВА Валентина Василівна 335
РЯБОКОНЬ Валентина Миколаївна 263, 416
РЯЗАНОВ Давид Борисович 31
- САБОВ Василь Васильович 448
САВИЧ Олександр Антонович 82, 104, 458
САДУРСЬКИЙ Борис Андрійович 444
САНЦЕВИЧ Анатолій Васильович 186, 266, 269, 307, 309, 315, 321, 335, 402, 428, 478
САРАДЖЕВ Арташес Хоренович 51, 52, 56, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 244, 457, 458
САРБЕЙ Віталій Григорович 262, 268, 309, 314, 330, 335, 374, 402, 426, 463, 466, 478
САС Петро Михайлович 316
СВІДЗІНСЬКИЙ Михайло 27, 30, 31
СЕНЧЕНКО Онисим Сильвестрович 43, 76, 78, 83, 105, 118, 119, 132, 346, 354, 459
СЕРГІЄНКО Григорій Якович 298, 309, 314, 329, 330, 410, 424, 471, 478
СЕРДЮК Олексій Іванович 444
СИДОРЕНКО Валентина Павлівна 182, 245, 246, 262, 309, 362, 378, 402, 428
СИДОРЕНКО Наталя Степанівна 182, 245, 246, 362, 378
СИДОРЕНКО Олена Федорівна 325, 426
СИДОРОВ Аркадій Лаврович 104, 458
СИМОНЕНКО Рем Георгійович 247, 262, 266, 309, 315, 334, 384, 414, 444, 466, 471
СИМОНОВСЬКИЙ Петро Іванович 300
СИРЦОВА Світлана Михайлівна 400
СИМОВИЧ Василь Іванович 88
СІРОПОЛКО Степан Онисимович 34
СКАБА Андрій Данилович 255, 259, 260, 261, 268, 269, 292, 297, 299, 302, 309, 310, 313, 432, 467, 478
СКАЗКІН Сергій Данилович 462
СКЛЯРЕНКО Євген Михайлович 262, 335, 368, 412, 463
СКОВОРОДА Григорій Савич 424
СКРИПНИК Микола Олексійович 31, 42
СКУБИЦЬКИЙ Трохим Тимофійович 30, 31, 42, 43, 44, 49, 50, 51, 52, 63, 69, 70, 74, 83, 244, 457, 464
СЛАБЄЄВ Ігор Семенович 188, 262, 309, 319, 330, 374, 408, 430, 470
СЛАБЧЕНКО Михайло Єлисейович 19, 31
СЛАВІН Лазар Мойсейович 105, 110, 113, 121, 122, 128, 131, 134, 135, 136, 137, 159, 181, 459, 460
СЛИВКА Юрій Юрійович 289
СЛИЗЬКИЙ Іван Федорович 36
СЛИНЬКО Іван Іванович 185, 262, 263, 266, 268, 370, 400, 462, 463, 468
СЛУЦЬКИЙ Олександр Борисович 75, 99, 108, 118, 178, 181, 211, 245, 248, 266, 346, 354, 360, 370, 462
СЛЮСАРЕНКО Григорій Якович 56, 63, 65, 70, 244, 457, 464
СМІЛЯНСЬКИЙ Леонід Іванович 136
СМОЛІЙ Валерій Андрійович 9, 12, 310, 316, 335, 426
СОЙКО Іван Павлович 140
СОЛОГУБ Володимир Степанович 309, 414, 448
СОЛОМАТІН Микола Миколайович 444

- СОРОКІН Пітирим Олександрович 14
СОХАНЬ Павло Степанович 309, 315, 330, 412, 424, 471, 478
СПАСЬКИЙ Іван Георгійович 271, 464
СПИЦЬКА Оксана Василівна 310, 444
СПИЦЬКИЙ Василь Єгорович 283
СТАЛІН Йосип Віссаріонович 30, 40, 67, 103, 193, 195, 210, 212, 213, 215, 217
СТАХІВ Володимир Павлович 260
СТАШЕВСЬКИЙ Дмитро Миколайович 247, 262, 266, 384, 406
СТАШЕВСЬКИЙ Євген Дмитрович 74, 75, 458
СТЕЦЬОК Катерина Ісаївна 76, 78, 83, 131, 148, 151, 152, 181, 182, 194, 223, 228, 234, 245, 246, 261, 262, 263, 282, 346, 376, 402, 462, 463, 467, 478
СТОЯН Пилип Кузьмич 139, 245, 262, 263, 266, 358, 370, 398, 462, 463
СТРІЛКО Андрій Андрійович 440
СТУДИНСЬКИЙ Кирило Йосипович 88
СУВОРОВ Олександр Васильович 172
СУПРУНЕНКО Микола Іванович 56, 75, 83, 104, 105, 114, 120, 121, 122, 123, 126, 128, 131, 132, 133, 134, 136, 152, 156, 159, 161, 163, 165, 173, 181, 189, 211, 245, 249, 262, 263, 268, 269, 278, 309, 310, 313, 330, 342, 355, 358, 368, 400, 430, 458, 459, 460, 461, 468, 478
- ТАЛАН Євдокія Полікарпівна 246, 262, 309, 372, 396, 432
ТАРТИКО Світлана Андріївна 446
ТЕРЕЗАНСЬКА 43
ТЕРЕЩЕНКО Юрій Іларіонович 263, 309, 400, 432
ТЕРЛЕЦЬКИЙ Омелян Антонович 86, 88, 110, 140, 149
ТИМОФІЄНКО Володимир Іванович 315
ТИМОЩУК Борис Онисимович 450
ТИМЧЕНКО Жанна Павлівна 309, 337, 400, 430
ТИХОМИРОВ Михайло Миколайович 104, 134, 136, 162, 205, 458, 462
ТИЧИНА Павло Григорович 120
ТИЩЕНКО Вадим Григорович 446
ТІМРЯЗЄВ Климент Аркадійович 264, 311, 414
ТКАЧ Ніна Іванівна 309, 400, 434
ТКАЧЕНКО Василь Григорович 360
ТКАЧЕНКО Микола Михайлович 74, 123, 131, 133, 134, 136, 137, 139, 156, 158, 164, 165, 166, 352, 460
ТКАЧОВА Людмила Іванівна 309, 400, 434
ТОЛОЧКО Петро Петрович 316
ТРАХТЕНБЕРГ Орест Володимирович 132
ТРЕГУБЕНКО Михайло Федорович 42, 43, 63, 69, 70, 244, 457, 464
ТРОНЬКО Петро Тимофійович 279, 315, 318, 470, 479
ТРОХИМЕНКО Карпо Дем'янович 136
ТРОЩИНСЬКИЙ Володимир Павлович 310, 444
ТУРЧЕНКО Яків Іванович 263, 410, 414
- УДОД Олександр Андрійович 12
- ФЕДЕНКО Панас Васильович 256

- ФЕТТІХ Нандор 129
ФИЛИПЕНКО Дмитро Миколайович 406
ФРАНКЕ фон 131
ФРАНКО Іван Якович 158
ФРІД Д. 42
ФРОЛКІН Микола Михайлович 309, 408, 438
ФРУНЗЕ Михайло Васильович 311
- ХАЛУС Петро Іванович 448
ХВОРОСТЯНИЙ Ігор Михайлович 315, 424
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ Богдан Зіновій Михайлович 81, 95, 150, 152, 157, 158, 161, 167, 168, 226, 285, 300
ХМІЛЬ Іван Васильович 430
ХМІЛЬ Іван Сергійович 315, 440
ХОМ'ЯК Ростислав 295
ХРУЦОВ Микита Сергійович 254
ХУДЯК Раїса Аврамівна 309, 398, 434
- ЦВЕТКОВ Олександр Глібович 310, 440
ЦИГАНКОВА Елла Григорівна 309, 414, 448
- ЧЕБОТАРЬОВ (Чеботарев) Ю. 42
ЧЕЙПЕШ Елла Петрівна 450
ЧЕРВОНЕНКО Степан Васильович 236
ЧЕРЕПАНОВ Іван Федорович 440
ЧЕРЕПІНІН Лев Володимирович 203
ЧЕРКАСЬКА Євгенія Миколаївна 78, 346
ЧЕРНЕГА Петро Макарович 438
ЧЕРНІКОВ Ігор Федорович 247, 262, 309, 386, 406, 440
ЧЕУСОВ Федір Іванович 181, 182, 183, 362
ЧУДІНОВ Володимир Степанович 129
- ШАМКО Катерина Миколаївна 246, 386
ШАПОШНИКОВ Володимир Георгійович 129
ШАТАЛІНА Євгенія Платонівна 430
ШВИДЬКО Ганна Кирилівна 316
ШЕВЕЛЄВ Арнольд Григорович 297, 302, 303, 306, 307, 316, 321, 323, 327, 469
ШЕВЧЕНКО Леся Антонівна 245, 246, 309, 372, 396, 432
ШЕВЧЕНКО Тарас Григорович 43, 56, 81, 125, 133, 145, 158, 161, 179, 183, 223, 247, 249, 253, 260, 264, 265, 267, 297, 308, 457, 461, 465, 467, 470
ШЕВЧЕНКО Федір Павлович 150, 180, 181, 185, 188, 189, 192, 193, 206, 207, 208, 209, 225, 226, 228, 234, 235, 238, 239, 240, 241, 243, 244, 258, 266, 267, 268, 277, 279, 282, 285, 286, 288, 289, 298, 299, 300, 302, 305, 313, 315, 325, 326, 332, 333, 334, 380, 436, 462, 464, 466, 467, 468, 471, 479
ШЕВЧУК Григорій Михайлович 182, 186, 211, 261, 266, 362, 370
ШЕКЕРА Іван Михайлович 262, 309, 378, 410, 424
ШЕЛЕСТ Петро Юхимович 231, 255, 259, 273, 284, 287, 294, 295, 308

- ШЕПЕЛЬ Любов Федорівна 12
ШЕРМАН Г. 40
ШЕРСТЮК Федір Юхимович 76, 78, 105, 122, 128, 131, 139, 155, 156, 163, 342, 354, 459, 460
ШЕСТАКОВ Андрій Васильович 73, 103
ШИЛОХВОСТ Павло Савелійович 139
ШИМАНСЬКИЙ Микола Олександрович 123, 131, 132
ШИП Надія Андріївна 426
ШЛЕПАКОВ Арнольд Миколайович 247, 262, 266, 309, 313, 384, 406, 438
ШЛІХТЕР Олександр Григорович 62
ШМАНЬКО Георгій Іванович 310, 448
ШМЕЛЬОВ Віктор Григорович 436
ШМІТ Федір Іванович 25
ШОВКОПЛЯС Іван Гаврилович 223
ШТЕПА (Штеппа) Костянтин Теодосійович 38, 129, 459
ШТОКАЛО Йосип Захарович 263, 269, 309, 310, 313, 315, 412, 446
ШУНКОВ Віктор Іванович 200
- ЩЕРБИНА Йосип Тимофійович 223, 249, 266, 374
ЩОРС Микола Олександрович 157, 161
ЩУРАТ Василь Григорович 129
ЩУСЬ Оксана Йосипівна 245, 246, 262, 309, 315, 322, 380, 400, 432, 468
- ЮРКОВА Оксана Віталіївна 107
ЮSOVA Наталя Миколаївна 479
ЮШКОВ Серафим Володимирович 76, 77, 93, 99, 108, 109, 128, 145, 146, 162, 205, 233, 458, 460, 479
- ЯВОРНИЦЬКИЙ Дмитро Іванович 25, 287
ЯВОРСЬКИЙ Матвій Іванович 19, 21, 22, 23, 27, 28, 29, 31, 152
ЯКОВЕНКО Наталя Миколаївна 316
ЯНКОВСЬКИЙ Олександр Костянтинович 310, 448
ЯНОВСЬКИЙ Юрій Іванович 120, 151
ЯРОШЕВИЧ Андрій Іванович 74, 113, 459
ЯСТРЕБОВ Федір Олександрович 34, 35, 49, 51, 52, 53, 60, 63, 64, 69, 70, 78, 82, 88, 91, 92, 93, 97, 98, 100, 101, 102, 104, 105, 109, 112, 118, 128, 131, 132, 133, 136, 145, 163, 166, 170, 181, 185, 189, 223, 344, 352, 354, 355, 356, 374, 457, 458, 460, 463
ЯСЬ Олексій Васильович 12

Предметний покажчик

Аграрно-економічний інститут АН УРСР 55, 56, 457

Адміністративні чистки та політичні репресії в Академії 21, 22, 23, 25, 32, 33, 57, 175, 176, 261

Архівне управління МВС УРСР (Архівне управління при Раді міністрів УРСР) 235, 236, 318, 466

Асоціація істориків УРСР, проект (1967) 258

БАГАТОТОМНІ ПРАЦІ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

- «Історія Києва» у 2-х томах (1959–1960) 279, 463, 464

- «Історія Києва» у 3-х томах (1986–1987) 330, 331, 471

- «Історія міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах (1967–1973) 113, 252, 280, 281, 290, 304, 315, 318, 319, 320, 465, 467, 469, 470

- «Історія робітничого класу Української РСР» у 2-х томах (1967) 280

- «Історія селянства Української РСР» у 2-х томах (1967) 280

- «Історія Української РСР» у 2-х томах (робочі назви «Історія України», «Курс історії України», «Курс Історії Української РСР»; 1953, 1956) 8, 190, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 229, 230, 232, 238, 239, 273, 274, 281, 394, 395, 462, 463

- «Історія Української РСР» у 2-х томах (1967) 280, 281, 282, 283, 324, 394, 395, 466

- «Історія Української РСР» у 8-ми томах (1977–1979) 303, 306, 315, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 470, 471

- «История Киева», у 2-х томах (1963–1964) 280, 463

- «История Киева», у 3-х томах (1982–1986) 330, 331, 471

- «История Украинской ССР» у 10-ти томах (1981–1985) 320, 322, 323, 330, 471

- «Перемога Великої Жовтневої революції соціалістичної революції на Україні» у 2-х томах (1967) 280, 466, 468

- «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу» у 3-х томах (1967–1969) 280, 467, 468

Бібліографія історична 40, 56, 141, 228, 229, 233, 239, 269, 329

«Боротьба українського народу проти німецьких загарбників» (1942) 135

«Бригадний метод» організації наукової праці 24, 42, 105, 138, 198

Вища атестаційна комісія (ВАК) 190, 254, 266, 267, 268, 269, 463, 466

«Викривальні» («погромні») тексти 22, 23, 30, 31, 32, 36, 37, 38, 45, 151, 195

Відділ (відділення) суспільних наук АН УРСР 55, 56, 63, 64, 78, 79, 82, 85, 110, 120, 121, 128, 172, 191, 198, 205, 275, 280, 457, 458

Відділ (відділення) економіки, історії, філософії та права АН УРСР 260, 296, 297

«Відкладені» («скориговані») персональні сценарії 246, 250, 263

Візантія («візантійська спадщина») 97

«Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы» (1954) 227, 228, 463

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК (ВУАН)

- автономність 19
- інституціональні засади 14, 15, 17, 18, 20, 25, 26, 32, 33, 128
- історичний цикл ВУАН (циклова система) 25, 33, 34
- організаційна структура ВУАН 18
- «соціалістична реконструкція» 25, 32, 33, 37

Всеукраїнська асоціація марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН) 26, 27, 30, 35, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 62, 64, 67, 68, 70, 71, 73, 87, 89, 91, 114, 163, 457

Всеукраїнська комісія по викладанню історії при Інституті історії ВУАМЛІН 40

Галицько-Волинське князівство (Галицько-Волинська держава) 160, 207, 208, 209

Гетьманщина («козацька доба», Україна-Гетьманщина, «Українська козацька республіка», українська держава, державність) 20, 31, 98, 143, 162, 196, 216, 219, 225, 285, 293, 298

Група (відділ) історії та археології Інституту суспільних наук АН УРСР 122, 123, 155, 158, 159, 459

Група історії відділу історії та археології Кримського фіалу АН СРСР 189, 248, 463

Гуманістичне та національно-культурницьке прочитання марксизму 289, 290, 291, 292, 293

Делімітація радянського (підрадянського) культурного простору 22

Десталінізація (післясталінська лібералізація, запізнена лібералізація, боротьби супроти «культу особистості») 231, 232, 237, 256, 258, 272, 273, 279, 339

Деформація соціогуманітарного (гуманітарного, суспільствознавчого) знання в УРСР 8, 32, 39

Джерелознавство історичне 20, 84, 87, 147, 166, 167, 184, 239, 252, 269, 270, 271, 301, 304, 317, 335

Дискурси радянського історіописання

- «братської дружби» («великої дружби», «братських народів», «народів-братів») 68, 98, 105, 108, 195, 197, 202, 213, 218, 219, 220, 223, 225, 226, 240, 283, 324, 325, 333, 340, 471
- великоросійський, великодержавний («великого російського народу», «канонізація російського народу») 58, 60, 96, 175, 195, 197, 200, 202, 203, 207, 218, 223, 327
- «возз'єднання» західноукраїнських земель 1939 р. 85, 105, 115, 128, 164, 168, 169, 170, 171, 196, 470
- «возз'єднання» 1949–1950 рр. («десятиліття возз'єднання») 177
- «возз'єднання» 1954 р. 176, 177, 208, 219, 224, 225, 226, 227, 232, 283, 298, 324, 464
- героїчний («культ героїзму») 141, 142, 150, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 163, 164, 167, 171, 172, 173, 175, 220, 240, 280, 283, 285, 286, 317, 394
- класовий 28, 31, 42, 88, 94, 95, 195, 203, 283, 285, 323, 326, 331
- колоніальний 30, 31, 36, 50, 94, 98, 282, 285, 293
- «народницький» 221, 222, 285, 286, 325, 326
- «прогресивності» («поступу») 202, 219, 224, 285, 288, 324
- «спільності» / «єдності» 41, 68, 168, 176, 202, 223
- 1500-ліття від заснування Києва 330, 332
- 325-ліття «возз'єднання» України з Росією 317

Дніпропетровська кафедра українознавства 78, 79, 183, 344

Допоміжні / спеціальні історичні дисципліни (науки) 20, 56, 146, 238, 243, 271, 272, 276, 279, 304, 314, 315, 317, 333, 335, 464

Друга світова війна 74, 85, 114, 222, 244, 256, 309, 327

Еміграційна / діаспорна рецепція республіканської історіографії 27, 32, 100, 127, 128, 161, 168, 175, 180, 222, 227, 235, 236, 237, 238, 239, 243, 244, 255, 256, 257, 259, 267, 272, 285, 289, 295, 297, 300, 301, 308, 327, 332

«Єжовщина» 64, 67, 91

«Ждановщина» 176

Жовтнева революція 1917 р. («Велика Жовтнева соціалістична революція», «пролетарська революція») 24, 29, 36, 37, 41, 45, 47, 48, 52, 67, 92, 106, 196, 201, 224, 251, 268, 276, 278, 280, 281, 283, 304, 305, 314, 327, 328, 330, 334, 395, 463

«Записки історично-археографічного інституту ВУАН» 36, 37

Запорізька Січ 161, 261, 287, 298

«Західна Україна», збірник (1940) 85, 104, 112

«Звід пам'яток історії та культури СРСР по Українській РСР» 314, 315

Інститут археології АН УРСР 105, 121, 124, 129, 130, 141, 149, 298, 323

Інститут економіки АН УРСР 74, 75, 114, 121, 124, 127, 141, 313, 458

Інститут історії АН СРСР 56, 60, 61, 82, 83, 138, 145, 199, 200, 205, 206, 227

Інститут історії ВУАМЛПН 26, 27, 38, 39, 40, 42, 43, 45, 47, 48, 50, 52, 57, 58, 61, 69, 114, 223, 249, 274, 311, 346, 356, 370, 372, 410

Інститут історії і археології (Інститут історії і археології України) АН УРСР 22, 124, 125, 126, 127, 131, 132, 133, 137, 138, 139, 159, 460

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ АН УРСР (Інститут історії АН УРСР)

- аспірантура 69, 72, 83, 84, 118, 265, 297, 306, 311, 312, 458

- директори (дирекція) 51, 56, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 96, 126, 127, 128, 129, 134, 138, 146, 151, 152, 179, 189, 182, 234, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 277, 286, 301, 304, 306, 307, 308, 316, 321, 460, 461, 465, 466

- евакуація (1941) 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 459

- інституціональна модернізація 232, 251, 252, 253, 272

- кадровий склад (кадрова проблема, кадрова політика) 126, 131, 132, 140, 144, 146, 147, 148, 186, 189, 245, 250, 251, 262, 268, 270, 296, 306, 308, 309, 311, 314, 393

- кваліфікаційний стрибок 1960-х рр. 232, 265, 266, 267, 268, 269, 273, 465

- ліквідація спеціалізованих збірників 1972 р. 300, 301, 468, 469

- Львівський відділ 81, 85, 86, 87, 116, 140, 141, 148, 149, 159, 160, 458, 461

- організаційна структура 70, 80, 81, 132, 141, 146, 147, 178, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 251, 252, 253, 270, 272, 273, 302, 314, 315, 458, 462, 467, 469, 470

- переїзд до Москви (травень 1943) 137, 138, 139, 164, 460

- покоління вчених 11, 86, 153, 154, 177, 186, 187, 223, 246, 249, 250, 263, 272, 308, 331, 339, 340

- просопографічний зріз (вересень 1939) 77, 78, 79, 80, 348, 349, 350, 351

- просопографічний зріз (січень 1949) 181, 182, 183, 184, 309, 364, 365, 366, 367

- просопографічний зріз (січень 1961) 245, 246, 247, 248, 249, 250, 262, 263, 269, 270, 309, 311, 312, 388, 389, 390, 391, 392
  - просопографічний зріз (січень 1969) 251, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 305, 309, 310, 311, 312, 313, 418, 419, 420, 421, 422, 423
  - просопографічний зріз (січень 1979) 308, 309, 310, 311, 312, 313, 452, 453, 454, 455, 456
  - реабілітація репресованих співробітників наприкінці 1950-х — початку 1960-х рр. 70, 244, 463, 464
  - реєвакація (1944) 139, 164, 165, 460
  - реорганізації 1950, 1963, 1973 та 1978 рр. 177, 184, 185, 186, 190, 231, 250, 252, 265, 303, 304, 308, 314, 462, 465, 469, 470
  - «скорочення» / звільнення істориків 1972 р. 296, 297, 298, 299, 300, 305, 469
  - спроби відновлення установи в окупованому Києві (осінь 1941 — зима 1942) 128, 129, 130, 131, 459
  - сталінські репресії супроти співробітників 64, 65, 69, 70, 75, 116, 119, 457, 458, 459
  - Ужгородський відділ 304, 311, 314, 370
  - Уфимський період (осінь 1941 — весна 1943) 122, 123, 124, 125, 126, 127, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 157, 164
  - фаховий часопис: проблема заснування / відновлення (до 1957) 232, 233, 234, 235, 236
  - Чернівецький відділ 304, 311, 314, 370
- Інститут історії Комуністичної академії 56
- Інститут історії матеріальної культури ВУАН (Інститут історії матеріальної культури АН УРСР) 35, 38, 55
- Інститут історії партії при ЦК КПУ (Інститут історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У, Українська філія Інституту Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК ВКП(б), Інститут історії партії ЦК КПУ — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС) 24, 57, 74, 81, 125, 235, 236, 237, 254, 318, 464
- Інститут книги, документа та письма АН СРСР 56
- Інститут мистецтв і народної творчості АН УРСР 125
- Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР 188
- Інститут мови і літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР 124, 125
- Інститут соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР 308, 313, 314, 470
- Інститут суспільних наук АН УРСР, м. Львів 229
- Інститут суспільних наук АН УРСР, м. Уфа — м. Москва 121, 122, 123, 124, 132, 156, 158, 159, 459
- Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР 55, 56, 121, 124, 129, 141, 457
- Інститут філософії ВУАМЛІН 51, 52, 64, 457
- Інститут фольклору (Інститут українського фольклору) АН УРСР 56, 120, 121, 124
- Інститут фольклору і мистецтва АН УРСР 124
- Інститут червоної професури при ВУЦВК 24, 45, 46,
- Інститути червоної професури 62, 66, 72, 74, 75, 76, 78, 106, 254, 264, 311, 342, 358, 360, 368, 370, 400, 430, 457
- Інституціональні засади наукової організації (моноцентризм / поліцентризм, централізація / асоціація) 14, 17, 18, 25
- Історико-археографічний інститут АН СРСР 35, 56
- «Історичні джерела та їх використання», збірник (1964–1972) 271, 272, 300, 466

- «Історичні дослідження. Вітчизняна історія», збірник (1975–1990) 301, 302, 470
- «Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн», збірник (1975–1989) 301, 302, 470
- Історично-археографічний інститут ВУАН 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40
- Історично-географічна комісія ВУАН 17
- «Історіографічні дослідження в Українській РСР», збірник (1968–1973) 271, 300, 301, 468
- Історія КПРС (історія партії) 33, 80, 87, 184, 235, 239, 240, 242, 250, 269, 303, 313
- «Історія України. Короткий курс» (робоча назва «Короткий курс історії України»; 1940)
80, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 161, 162, 173, 192, 195, 196, 207, 210, 458, 461
- «Історія України-Руси», багатотомник М. Грушевського 15, 150, 152, 176, 326
- Істпарті (Комісії з вивчення історії Жовтневої революції та історії Комуністичної партії) 24
- Кабінет примітивної культури та народної творчості (Відділ примітивної культури та народної творчості) при ВУАН 17
- Капіталізм («доба капіталізму», «епоха капіталізму й імперіалізму») 34, 44, 48, 79, 92, 101, 110, 196, 219, 250, 252, 269, 276, 293, 304, 305, 313, 329, 335
- Київський державний університет (Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка)
46, 78, 79, 82, 83, 96, 145, 179, 247, 249, 253, 264, 265, 302, 311, 312, 333, 346, 356, 360, 362, 368, 372, 376, 378, 380, 382, 384, 386, 396, 398, 400, 402, 404, 406, 408, 410, 412, 414, 424, 426, 428, 430, 432, 434, 436, 438, 440, 442, 444, 448, 450, 457, 465, 470
- Київська Русь (Київська держава, Древньоруська держава, давня Русь) 28, 97, 136, 143, 168, 192, 195, 202, 204, 208, 224, 298, 317, 352, 394
- «Київська старовина», щорічник (1971) 272, 300
- Козацтво (історія козацтва) 97, 208, 221, 261, 282, 286, 466
- «Колективний стиль» («колективний продукт», «колективне горнило», «колективна пла-
вильня») 190, 191, 192, 198, 203, 205, 209, 211, 212, 215, 218, 273, 274, 281, 321, 326, 331, 340
- Комісія бібліографії історії України ВУАН 17
- Комісія для дослідів нової української історіографії ВУАН 17
- Комісія з вивчення історії Києва при Інституті історії України АН УРСР 113, 459
- Комісія історичної пісенності ВУАН 16
- Комісія історії Західної України ВУАН 17
- Комісія історії Києва і Правобережжя ВУАН 17
- Комісія історії козаччини ВУАН 17
- Комісія історії Лівобережної України ВУАН 17
- Комісія історії освіти ВУАН 17
- Комісія історії Полудневої (Степової) України ВУАН 17
- Комісія новітньої історії України ВУАН 17
- Комісія по історії Великої Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР (Комісія по історії
Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР) 123, 140, 142, 158, 185, 462
- Комісія старої історії України ВУАН 17
- «Комплексний метод» організації наукової праці 198
- Комуністична академія, м. Москва 61
- Комуністичний університет ім. Артема 24, 264,
- Концепція «приєднання України до царської Росії як меншого лиха» 71, 94, 95, 96, 100,
162, 164, 196, 197, 202, 219, 224, 225, 226, 286, 464
- Концепція «спільного початкового періоду» трьох східнослов'янських народів 176
- «Краткий курс истории ВКП(б)» 103

«Краткий курс истории СССР: учебника для 3-го и 4-го классов» під редакцією А. Шестакова 103

Кримське ханство (Крим) 97, 221

Критика «буржуазних», «націоналістичних» концепцій («фальсифікацій», «перекручень») історії 23, 27, 28, 29, 30, 33, 36, 37, 38, 238, 334

Культурно-історична комісія ВУАН 16

Лекторій з історії запорозького козацтва (1968) 261, 467

Литовська держава (Велике князівство Литовське, литовська доба) 20, 22, 29, 197, 199

Лютнева революція 1917 р. («буржуазна революція», «буржуазно-демократична», «друга буржуазно-демократична революція») 36, 52, 109, 196

Магдебурзьке право 99

«Маланчуківщина» 296, 322

Методологія історії 16, 20, 22, 26, 39, 106, 108, 150, 213, 214, 267, 300, 321

Міжнародні конгреси історичних наук (Міжнародні історичні конгреси) 255, 256, 257, 258, 259, 316

«Міжформаційні стики» 292

Монографії (монографічні студії) 36, 39, 63, 73, 100, 125, 150, 168, 187, 191, 224, 267, 275, 278, 287, 289, 293, 303, 335, 336, 337, 464, 465

Московська держава 22

Музей-архів перехідної доби 119

«Нарис історії України» (робочі назви «Коротка історія України», «Короткий нарис історії України» «Краткий очерк истории Украины», «Короткий курс історії України» 1942) 134, 135, 136, 137, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 192, 195, 196, 197, 207, 460

Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) 85, 86, 87, 88, 89, 116, 117

«Наукові записки Інституту історії» («Наукові записки», «Наукові записки Інституту історії і археології України», «Наукові записки Інституту історії України») 113, 114, 233, 234, 235, 271, 458

Науково-дослідна кафедра історії України при ВУАН (М. Грушевського) 16, 19, 123, 127, 166, 227, 228, 229

Науково-дослідна кафедра марксизму-ленінізму при ВУАН 79, 183, 249, 344, 374

Науково-дослідний інститут історії української культури імені академіка Д. Багалія 75, 79, 183, 249, 344, 346

«Наші великі предки» (робочі назви «Історичні діячі і герої українського народу», «Борцы за родной край»), серія популярних брошур (1942–1944) 156, 157, 158, 159, 160

Неокантіанство 14

НЕРЕАЛІЗОВАНІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПРОЕКТИ

- Інституту історії ВУАН грудень 1933 р. — січень 1934 р. 33, 34, 35

- Українського історичного інституту 1928 р. (проект М. Грушевського) 19, 20

НЕРЕАЛІЗОВАНІ АБО ЧАСТКОВО РЕАЛІЗОВАНІ НАУКОВО-ДОСЛІДНІ ПРОЕКТИ

- «Визначні місця України», двотомний збірник (1941) 113, 280, 458

- «Джерела з історії України», серія (1971) 293

- «Історичний атлас УРСР» (1982–1990) 329, 332, 333

- «Історія Києва», чотиритомник (1941) 113

- «Історія класів і соціальних прошарків Української РСР» (1986–1990) 333

- «Історія України», двотомник під грифом Інституту історії ВУАМЛІН (1932. Т. 1) 27, 28, 29, 30, 31, 32, 45, 46, 50
- «Історія України», вузівський курс у чотирьох томах під грифом ВУАМЛІНу (1935–1936) 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 59, 60, 63, 67, 69, 71, 76, 87, 91, 102, 106
- «Історія України», вузівський курс у чотирьох томах під грифом Інституту історії України АН УРСР (1940–1946) 69, 71, 87, 91, 102, 104, 109, 110, 111, 112, 119, 120, 141, 155, 159, 163, 164, 165, 166, 173, 195, 460, 461
- «Історія України в документах і матеріалах» (1939–1946) 112, 167
- «Історія української культури» («Українська культура», «Нариси з української культури» 1942–1944) 135, 136, 156, 170
- «Історія Української РСР» у 12–14-ти томах (1957–1959) 275, 276, 277, 278, 279, 464
- «Короткий курс історії України» («короткий курс», «Краткий курс истории Украины», 1946–1949) 102, 166, 179, 190, 192, 193, 194, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 462
- «Нариси з історії України» (1937–1946) 53, 72, 73, 80, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 107, 132, 141, 159, 162, 165, 166, 352, 353, 354, 355, 457

Партійні висуванці у сфері історичної науки 24, 65, 72, 74, 78, 89, 179

Партійні наради щодо історичної науки 1945–1947 рр. 101, 102, 105, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 159, 170, 171, 172, 192, 203, 233, 234

ПАРТІЙНІ ПОСТАНОВИ ТА УРЯДОВІ РІШЕННЯ ЩОДО ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ Й ОСВІТИ

- «Про викладання громадянської історії в школах СРСР», постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 16 травня 1934 р. 39
- «Про підготовку курсу історії України», постанова ЦК КП(б)У від 11 квітня 1935 р. 42, 43, 45, 49, 52
- «Про організацію в Академії наук УСРР Відділу суспільних наук», постанова ЦК КП(б)У від 23 липня 1936 р. 55, 59, 457
- «Про остаточний розподіл наукових робітників бувшого УАМЛІНу», постанова ЦК КП(б)У від 1 серпня 1936 р. 63, 457
- «Постанова журі урядової комісії з конкурсу на кращий підручник для 3 і 4 класів середньої школи по історії СРСР» від 22 серпня 1937 р. 71, 206
- «Про постановку партійної пропаганди в зв'язку з випуском “Короткого курсу історії ВКП(б)”», постанова ЦК ВКП(б) від 14 листопада 1938 р. 103
- «Про організацію наукових установ в західних областях УРСР», постанова РНК УРСР від 2 січня 1940 р. 85
- «Про науково-тематичні плани Відділення суспільних наук Академії наук УРСР та їх виконання», постанова ЦК КП(б)України від 22 жовтня 1946 р. 172, 191, 461
- «Про ліквідацію відділів науково-дослідницьких інститутів української літератури, історії України та економіки Академії наук УРСР в м. Львові», постанова Ради міністрів УРСР від 28 жовтня 1946 р. 148, 461
- «Про роботу сесії Академії наук УРСР», постанова ЦК КП(б)У від 12 квітня 1947 р. 149, 461
- «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР», постанова ЦК КП(б)У від 29 серпня 1947 р. 173, 176, 177, 193, 194, 234, 461

- «Про розгляд макета Історії Української РСР», постанова ЦК КП(б)У від 12 листопада 1951 р. 212, 462
  - «Про внесення зміни в найменування Інституту історії України Академії наук УРСР», постанова Ради Міністрів УРСР за № 482 від 2 березня 1953 р. 190, 463
  - «Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654–1954). Схвалені ЦК КПРС», опубліковані 12 січня 1954 р. 177, 223
  - «Про видання “Історії міст і сіл Української РСР”», постанова ЦК КПУ від 29 травня 1962 р. 280, 465
  - «Про заходи по поліпшенню діяльності Академії наук СРСР і академій союзних республік», постанова ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР від 11 квітня 1963 р. 251
  - «Про заходи по поліпшенню діяльності Академії наук УРСР», постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 28 травня 1963 р. 251, 465
  - «Про роботу Інституту історії Академії наук УРСР», постанова Президії ЦК КПУ від 28 липня 1964 р. 241, 253, 465
  - «Про увічнення пам'ятних місць, зв'язаних з історією запорозького козацтва», постанова Ради Міністрів УРСР за № 911 від 18 вересня 1965 р. 261, 466, 467
  - «Про стан підготовки і видання “Історії міст і сіл Української РСР”», постанова ЦК КПУ від 18 жовтня 1967 р. 280, 319, 467
  - «Про підготовку і видання багатотомної “Історії Української РСР”», постанова ЦК КПУ від 19 вересня 1968 р. 303, 468
- Переяславський договір (українсько-російська угода) 1654 р. 95, 206, 219, 224, 226, 227, 285, 324
- Періодизація історії України 28, 199
- Перша світова війна («імперіалістична» війна) 14, 41, 102, 115, 116, 196, 284, 354, 395
- Поділи Польщі 143
- Позитивізм 14, 291
- «Покаянні» тексти 21, 23, 151, 195
- Порівняльно-історичний метод («горизонтальна компаративістика») 292
- Радянізація (советизація) історичної науки 8, 55, 58, 61, 87, 88, 89, 140, 143, 145, 154, 175, 176, 185, 190, 217
- Радянська доба («доба соціалізму», «радянська епоха», «радянський період», «історія радянського суспільства» «історія соціалістичного будівництва», «історія комуністичного будівництва») 92, 93, 110, 184, 185, 189, 235, 239, 240, 250, 252, 268, 270, 274, 276, 277, 283, 319, 320, 328, 330, 332, 334, 340, 395, 466, 467
- «Радянська енциклопедія історії України» (1969–1972) 284, 468
- Радянський (підрадянський) культурний простір («культурне будівництво») 21, 22, 60, 89, 115, 141, 142, 175, 284, 295, 332, 340
- Радянсько-німецька («Велика Вітчизняна») війна (1941–1945) 19, 58, 90, 91, 97, 109, 110, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 125, 126, 127, 128, 137, 139, 141, 142, 143, 154, 158, 161, 163, 165, 168, 170, 177, 180, 196, 228, 248, 250, 254, 269, 286, 313, 322, 323, 339, 395
- Ревізіоністський (реформістський, реабілітаційний, нонконформістський) напрям в українській радянській історіографії 261, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294
- Револуція 1905–1907 рр. 36, 41, 196, 327, 354, 394
- Ренесанс (Відродження) 97, 292, 293
- Республіканська нарада з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін 14–15 травня 1959 р. 271, 279, 464

Реформа 1861 р. 28, 29, 52, 109

Реформація 97

Рецензії (рецензування, рецензійний жанр) 67, 88, 93, 97, 99, 107, 108, 109, 112, 134, 135, 136, 162, 163, 179, 180, 191, 192, 198, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 214, 219, 220, 221, 222, 233, 238, 240, 244, 300, 327, 328

Річ Посполита (Польща, Польська Корона, панська Польща) 22, 100, 196, 197, 216, 298, 324, 352

Романтизм («народницький романтизм») 286

Російська асоціація науково-дослідних інститутів суспільних наук 26

Російська імперія (царська Росія, «Російська централізована держава», Російська держава, царат) 22, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 150, 162, 164, 175, 195, 196, 197, 199, 219, 221, 225, 226, 227, 282, 293, 298, 324

«Середні віки на Україні» (1971–1973) 271, 272, 300

«Славяне», журнал (1942–1958) 135, 157, 158

Соціологізація історії 14, 16, 17, 19, 20, 60, 142

Стандарти науковості (еталони «виробництва», показники виробництва наукової продукції) 23, 54, 61, 73, 91, 229, 336

Суд історії («історичний суд») 288, 289

Телеологічна (фіналістична) концептуалізація історії 20, 29, 45, 94, 200, 206, 218, 219, 224, 226, 324, 325, 327

«Точна наука» (історія як «точне знання») 290, 291, 292

Туреччина 97, 197, 221

«Україна», часопис (1924–1932) 17, 37, 232, 244

«Українська Радянська Енциклопедія» 254, 257, 319,

Українське товариство пам'яток історії та культури 258

Український інститут марксизму-ленінізму (Інститут марксизму, Український інститут марксизму) 16, 24, 57

«Український історико-географічний збірник» (1971–1972) 271, 300, 468, 469

«Український історичний журнал» 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 248, 255, 260, 271, 273, 279, 284, 286, 289, 301, 327, 464, 466

Український соціологічний інститут 15, 16, 17

Українсько-молдавська комісія ВУАН 17

Феодалізм («доба феодалізму», середньовіччя) 25, 28, 29, 34, 44, 48, 50, 67, 69, 70, 72, 79, 92, 100, 101, 193, 201, 219, 225, 250, 252, 269, 270, 276, 293, 304, 305, 306, 313, 327, 329, 335, 394

Формаційна теорія («теорія суспільно-економічних формацій», «п'ятичленка») 33, 42, 45, 80, 88, 94, 185, 199, 220, 252, 288, 291, 315, 323

Харківська група (філія) АН УРСР (1941) 121

Хмельниччина («козацька революція», «селянська революція», «селянська війна» 1647–1658, «визвольна війна» 1648–1654) 28, 50, 99, 162, 167, 196, 267, 285, 286, 394

Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки у складі Ради по вивченню продуктивних сил УРСР при АН УРСР 315, 471

Централізація (укрупнення) інституцій 14, 25, 33, 59, 232, 251, 268, 272, 273, 315, 465

Швеція 81, 326

Шестидесятництво (шістдесятники) 231, 260, 289, 295, 307

Школа історична М. Грушевського 86, 149, 150, 151

Перелік скорочень

АМСРР	Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка
ВАК	Вища атестаційна комісія при Раді міністрів СРСР (при Міністерстві Вищої освіти СРСР)
ВПШ	Вища партійна школа
ВУАМЛІН (УАМЛІН)	Всеукраїнська асоціація марксистсько-ленінських інститутів
ВУАН	Всеукраїнська Академія наук
ВУЦВК	Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
ЗВПШ	Заочна вища партійна школа при ЦК КПРС
ІР НБУВ	Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського
ІНО	Інститут народної освіти
ІПК	Інститут підвищення кваліфікації
ІЧП	Інститут червоної професури при ВУЦВК
КДУ	Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченко
КПК	Комісія партійного контролю
НА ПУ	Науковий архів Інституту історії України НАН України
НБУВ	Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського
НТШ	Наукове товариство імені Шевченка
РВР	Редакційно-видавнича рада
РЕІУ	Радянська енциклопедія історії України
РНК СРСР	Рада народних комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік
РНК УРСР	Рада народних комісарів Української Радянської Соціалістичної Республіки
РНК УСРР	Рада народних комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки
РСЧА	Робітничо-Селянська Червона Армія
УАМЛІН	Украинская ассоциация марксистско-ленинских институтов
УАН	Українська Академія наук
УДБ НКВС	Управління державної безпеки Народного комісаріату внутрішніх справ
УІЖ	Український історичний журнал
УІМЛ	Український інститут марксизму-ленінізму
УРЕ	Українська радянська енциклопедія
УСІ	Український соціологічний інститут
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка
ЦАУ УСРР / УРСР	Центральне архівне управління УСРР / УРСР
ЦВК УСРР	Центральний виконавчий комітет Української Соціалістичної Радянської Республіки

ЦДАВО України	Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДАГО України	Центральний державний архів громадських об'єднань України
ЦДАМЛМ України	Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України
ЦДІА	Центральний державний історичний архів
ЦК ВКП(б)	Центральний комітет Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків)
ЦК КП(б)У	Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України
ЦК КПУ	Центральний Комітет Комуністичної партії України

ЯСЬ Олексій

«На чолі республіканської науки...». Інститут історії України (1936–1986): Нариси з інституціональної та інтелектуальної історії (До 80-річчя установи) / Вступне слово та наук. ред. Валерія Смолія. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2016. — 542 с. (Серія «Студії з інституціональної історії»)

ISBN 978-966-02-8028-1 (серія)

ISBN 978-966-02-8029-8

Висвітлюється передісторія Інституту (1930–1936), а також різні періоди інституціональної історії установи, зокрема передвоєнної доби (1936–1941), воєнного та повоєнного часу (1941–1947), епохи пізнього сталінізму і початків післясталінської лібералізації (1947–1955), часів «запізнілої відлиги» у радянській Україні (1956–1972), доби суспільної стагнації або т. зв. «розвинутого соціалізму», метафорично названою «ерою колективних багатотомників» (1972–1986). Розглядається низка сюжетів з інтелектуальної історії Інституту, зокрема підготовка й апробація ряду найголовніших наукових праць і текстів — колективних і персональних, у т. ч. тих, які так і залишилися на стадіях виношування та планування. Аналізується планування, підготовка та причини згорання незавершених / нереалізованих проектів, як-от серійних «Нарисів з історії України» (1937–1947), чотиритомного вузівського курсу «Історія України» (1935–1936, 1940–1946), «Короткого курсу історії України» (1946–1949) та ін. Пропонується низка просопографічних портретів-зрізів Інституту за 1939, 1949, 1961, 1969 та 1979 рр., які подаються у компаративному зіставленні. Наводиться інформація про структурні реорганізації Інституту 1950, 1963, 1973 та 1978 рр.

Для науковців, викладачів, усіх, хто цікавиться історією української науки ХХ ст.

УДК 930.1 (477) "1936/1986"

Наукове видання

Серія «Студії з інституціональної історії»

ЯСЬ Олексій

**«НА ЧОЛІ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ НАУКИ...».
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (1936–1986):
НАРИСИ З ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ
ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ
(До 80-річчя установи)**

На титулі колаж «тоталітарний режим у СРСР», який циркулює у вільному доступі у мережі Інтернет як художній образ, що репрезентує злочинні та репресивні засади радянської системи, зокрема у сфері історичної науки

Комп'ютерна верстка — Світлана Блащук

Підписано до друку 20.10.2016 р. Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 45.00. Обл. вид. арк. 55.98
Наклад 300 прим. Зам. 36.2016

Поліграфічна д-ція Ін-ту історії України НАН України
01001, Київ, вул. М. Грушевського, 4